

ROMANUL SECOLULUI

**HERMANN
BROCH**

**moartea
lui virgiliu**

UNIVERS

HERMANN BROCH

Traducere, prefață și note de
ION ROMAN

Moartea lui Virgiliu

**Editura
UNIVERS**

București ● 1975

Hermann Brock
DER TOD DES VERGIL
© Rhein-Verlag Zürich
1958

*Toate drepturile asupra acestei versiuni
sint rezervate Editurii UNIVERS*

ÎN DESCHIDEREA CAPITOLULUI DESPRE LITERATURA modernă de expresie germană, istoricii literari fac observația că la răscrucea secolelor XIX—XX poziția conducătoare revine austriecilor. Aceasta se datorează unei generații mari care înscrie, cronologic, nume ca Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal, Karl Kraus, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Stefan Zweig, Franz Kafka, Hermann Broch, Georg Trakl, Franz Werfel, Heimito von Doderer. Unii dintre cei citați sînt de vîrste apropiate, între alții sînt diferențe mai mari, dar cel puțin parțial creația lor a fost paralelă. Ca vîrstă, Hermann Broch (1886—1951) se situează undeva la mijloc, iar ca valoare, printre prozatori, formează împreună cu Kafka și Musil un trio de prim rang care, alături de Marcel Proust și James Joyce, reprezintă „un capitol epocal și revoluționar al literaturii narative”¹. Faptul că acest scriitor excepțional este încă prea puțin cunoscut la noi nu e surprinzător², întrucît chiar printre cititorii germani opera lui s-a impus anevoie și tîrziu. O explicație stă în evoluția neobișnuită a carierei literare a lui Broch și în împrejurările vieții sale. Ca romancier, și-a făcut debutul abia în 1931, cu primul volum din trilogia *Somnambulii*, iar atunci avea patruzeci și cinci de ani, vîrstă pînă la care publicase foarte puțin și la in-

¹ Felix Stössinger, *Hermann Broch*, în *Deutsche Literatur im XX. Jahrhundert*, Heidelberg, Wolfgang Rothe Verlag, 1959, p. 338.

² Cîteva fragmente din *Moartea lui Virgiliu* au fost publicate de *Secolul XX*, nr. 10—12/1971, în traducerea lui Mihai Isbășescu, care semnează și un articol de prezentare.

tervale mari. Din momentul debutului avea să mai trăiască două decenii, însă mai mult de jumătate din acest timp s-a aflat în emigrație. A plecat din Austria după anexarea acesteia de către Reichul hitlerist și după o detențiune la care l-a osîndit noua stăpînire și din care a fost salvat prin intervenția energică a unui grup de oameni de cultură de peste hotare. A suportat condițiile exilului mai greu decît alții în aceeași situație, nu din cauza inadaptabilității sufletești, ci din aceea a imposibilității de a-și rostui o existență prielnică scrisului. Din 1938 pînă în 1951 a publicat totuși *Moartea lui Virgiliu*, romanul *Nevinovații*, un număr de poezii și eseuri, dar răstimpul respectiv nu era oricum prielnic pentru a statornici faima unui scriitor. E nespus de trist să constăți cum unul dintre cei mai înzestrați artiști și gînditori ai secolului nostru a trebuit să se zbată pentru a supraviețui, sub apăsarea unor circumstanțe ostile. Datorită acestora a trebuit să sufere nu numai autorul, ci și opera lui. Poate că în alte împrejurări această operă ar fi și primit Premiul Nobel, pentru care a fost propusă în 1951. Dar chiar după șase ani de la moartea scriitorului, în 1957, un critic făcea constatarea că Hermann Broch continuă „să fie familiar numai cîtorva cunosători, fapt cu atît mai surprinzător, cu cît romane ca *Somnambulii* și *Moartea lui Virgiliu* sînt întru totul reprezentative, atît prin formă, cît și prin conținut, pentru romanul modern în genere”¹. E posibil, totuși, ca tocmai caracterul „modern” al prozei lui Broch să ofere încă o explicație a receptării ei tîrzii, ca în atîtea alte cazuri cunoscute. Scriitorul, socotindu-se el însuși un autor „dificil”, a evocat în repetate rînduri rezistența prin refuz, sau de-a dreptul agresivă, cu care e întîmpinată noutatea în artă.

Nota specifică cea mai relevantă a literaturii lui Hermann Broch este simbioza de poezie și filozofie. Spirit analitic, cugetător subtil și, totodată, atras de științele exacte — matematica l-a preocupat statornic — a început, de tînăr, prin a scrie eseuri de filozofie și n-a părăsit niciodată acest domeniu. Nu este locul aici să ne ocupăm de lucrările sale de specialitate, care compun un ansamblu relativ încheșat, ceea ce a și îndrep-

¹ Citat după introducerea lui Harald Binde la Hermann Broch, *Întoarcerea acasă* (*Die Heimkehr*), Fischer Bücherei, 1962, p. 7.

tăpît încercări de sinteză, cum este, de exemplu, cartea mai recentă a Ernestinei Schlant¹. Deoarece, însă, filozoful și scriitorul nu sînt pentru Broch roluri alternative, ci concomitente, operele lui literare și eseurile vehiculează și chiar expun aceleași idei, pe care le putem cunoaște integral și din cele dintîi, și din cele din urmă. Orice mare creație artistică reflectă o concepție asupra lumii, interpretează sau reconstituie un univers într-o perspectivă „filozofică”. La Hermann Broch nu este, însă, vorba numai de o viziune unică, de un cadru general, ci de un sistem filozofic, ale cărui părți, chiar dacă nu întru totul originale, capătă o amprentă personală prin angrenajul și finalitatea lor. Creațiile literare ale scriitorului sînt nu doar ilustrative pentru gîndirea sa expusă altundeva, ci se înfățișează ele însele ca opere filozofice. Broch realizează performanța rară de a face poezie filozofînd, sau, ceea ce e totuna, de a filozofa făcînd poezie. Exegeții au căutat o formulă pentru a caracteriza personalitatea complexă a acestui autor a cărui gîndire arzătoare topește abstracțiunea, modelînd-o în imagine. „Un filozof al imaginii, un poet al ideii”, l-a numit unul dintre discipolii săi, prozatorul Walter Jens.² „Un poet fără voie” („*ein Dichter wider Willen*”) i-a spus Hannah Arendt, autoarea unui excelent studiu introductiv la volumele de eseuri din seria de *Opere complete*³.

Afirmarea atît de tîrzie a lui Hermann Broch ca romancier, și încă unul de mîna întîii, este explozivă, în sensul că n-a fost pregătită de un exercițiu preliminar, susținut, în epică. Specialist în textile, multă vreme conducător al unei mari filaturi, autorul trilogiei *Somnambulii* scrisese mai înainte puțină literatură : un poem și un sonet (*Cantos* 1913, *Mister matematic*), precum și o nuvelă (*Nuvelă metodologică*), interesante și sub două aspecte ce se vor permanentiza și desăvîrși — tendința de a asocia arta și știința și, pe plan stilistic, de a îmbina versurile cu proza. Că aceste scrieri răzlețe ale începătorului, redactate parcă dintr-o plăcere de amator (de la nuvelă, compusă în

¹ *Die Philosophie Hermann Brochs*, Francke Verlag, Bern und München, 1971.

² Walter Jens, *Mathematik des Traums*, în *Statt einer Literaturgeschichte*, Pfullingen, 1957, p. 109.

³ Hannah Arendt, *Einleitung*, în Hermann Broch, *Gesammelte Werke*, Rhein-Verlag, Zürich, vol. VI, p. 5—42.

1918 și publicată, fără semnătură, în 1922, pînă la roman aveau să treacă treisprezece ani), anticipau marea artă de mai târziu și se înscriau în coordonatele ei s-a vădit și în faptul că autorul le-a reluat, cu mici modificări, în încadrări definitive. Așadar, deși în afara vieții literare a vremii, ca unul ce practica o profesie acaparatoare care-l ținea departe de efervescența cercurilor artistice, Hermann Broch pornește de la început în scrisul său pe căi noi, ceea ce dovedește și o înzestrare personală deosebită, dar și receptivitatea, chiar dacă de la distanță, a spiritului inovator ce înviora mișcarea intelectuală din Austria. Tematic, într-un sens foarte larg, fiindcă tangența se face într-un singur punct — ce-i drept, relativ important, dar numai ca unul de plecare și exterior (o realitate istorică dată) — Broch se situează prin *Somnambulli* undeva în apropierea celor mai străluciți scriitori austrieci ai generației sale, Kafka și Musil. Ca și aceștia, el explorează universul unei perioade crepusculare. Dar relația operei sale cu istoria este diferită, atît de aceea existentă la Kafka, pentru care imperiul habsburgic e doar un model îndepărtat pentru o lume monstruoasă, de coșmar, unde absurdul funcționează fără vreo localizare, cît și de aceea existentă la Musil, a cărui Kakanie e o alegorie transparentă a aceluiași imperiu în disoluție. Nici Musil nu se menține în limitele reconstituirii cît mai exacte a unui tablou de epocă, deși *Omul fără însușiri* este și un roman de moravuri. El nu face propriu-zis istorie, ci reflectează pe marginea ei. Faptele, spune undeva scriitorul, pot fi întotdeauna schimbate, deci nu evenimentul în sine interesează, ci substratul său spiritual tipic. Reflecția îmbogățește romanul *Omul fără însușiri* cu remarcabile virtuți eseistice. Broch a apreciat acest roman ca pe o scriere de valoare, dar și-a definit metoda din trilogie tocmai în raport cu metoda lui Musil, opunîndu-i-o. În *Somnambulli*, intenția sa a fost să realizeze o nouă formă a romanului, pe care a denumit-o *polihistorică* (pentru antici, *polihistor* era cel ce stăpînea mai multe discipline științifice). El admite că Musil (ca și Joyce, Gide, Thomas Mann și chiar Huxley) s-a orientat în aceeași direcție, însă, asemeni celorlalți, cu excepția lui Joyce, introduce știința în literatură ca un adaos din afară. „Dimpotrivă — precizează Broch — eu fac încercarea... să cazez în roman știința vie, ceea ce înseamnă

aici știință productivă (cu rezerva că ea încetează să mai fie știință pură), pe de o parte, introducînd-o imanent într-o acțiune și în personaje care nu mai au nimic a face cu «cultura» și, deci, nu mai poartă oribilele discuții culturale, pe de alta, exprimînd-o nud și de-a dreptul și nu ca umplutură alcătuită din conversații.“¹ Acțiunea trilogiei *Somnambulii* se petrece în Germania, pe care Hermann Broch o cunoștea mai mult din lecturi decît dintr-un contact direct. În treacăt fie spus, faptul că locul acțiunii este altul decît Austria lui Musil sau Kafka nu are mare însemnătate. Germania era și ea un imperiu în declin, realitățile de acolo și tipurile caracteristice pentru societatea prusacă ofereau romancierului un material cît se poate de adecvat pentru realizarea intențiilor sale artistice. Cele trei romane indică în chiar titlu momentul istoric : 1888. *Pasenow sau Romantismul*, 1903. *Esch sau Anarhia*, 1918. *Huguenau sau Obiectivitatea*. Cronologia nu jalonează, ca într-un roman istoric obișnuit, o evoluție socială sau psihologică, ori evenimente majore, ci desfășurarea unui proces specific epocii : dezagregarea valorilor în amurgul unei culturi. Cele trei momente sînt — după expresia autorului — „stadiile finale ale vechilor atitudini față de valoare în Europa“². Fiecare dintre cei trei eroi întruchipează o atitudine, o ținută în confuzia instaurată prin degradarea vechilor valori. „Romantismul“ lui Joachim von Pasenow asociază teama de cunoaștere cu refuzul de a lua efectiv act de propria situație, de unde nevoia sprijinirii, pînă la absurd, pe convenții. Tînăr ofițer și nobil de țară prusac, Pasenow este prizonierul formelor, al lucrurilor „păstrate în salonul cel mare sub sticlă și în rame“. Uniforma, albiturile scrobite sînt pentru el o platoșă, adăpost și apărare, ca și cum obiectele ar împiedica dizolvarea ordinii spirituale. În perioada ulterioară, de la 1903, haosul se adîncește. Personajul principal al romanului este acum un contabil, August Esch, care încearcă să se orienteze, să restabilească pentru propriu-i uz ordinea lumii înconjurătoare printr-o repartizare a oamenilor și evenimentelor în cele două coloane contabilicești, de *activ* și *pasiv*. Pînă la urmă, strădania lui se dovedește za-

¹ Hermann Broch, *Opere complete*, ed. cit., vol. X. p. 319—320 ; v. și vol. VIII, p. 60—61.

² *Ibid.*, vol. VIII, p. 18.

darnică, ceea ce-l constrânge să recunoască invincibilitatea *anarhiei*. În sfârșit, în ultimul roman, când Germania lui Wilhelm al II-lea s-a prăbușit, haosul e deplin. Spre deosebire de ceilalți doi eroi, Huguenau nu-și mai face nici o iluzie și nu mai nutrește nici o speranță. „Obiectivitatea“ lui rezidă în aceea că el consideră obiectul însuși ca unitate de măsură pentru obiect, fapta însăși ca unitate de măsură pentru faptă, ceea ce exclude orice considerent moral și orice sentiment de vinovăție. Dezertor, escroc și ucigaș, Huguenau este — după cum îl caracterizează autorul — „un tip aproape criminal“, „omul cu adevărat «liber de valori», și prin aceasta progenitura adecvată a timpului său“¹. Unitatea trilogiei *Somnambulii* e asigurată și prin trecerea personajelor principale dintr-un roman în altul, cu un rol și într-o postură corespunzătoare noului stadiu. În ultimul roman, Pasenow, Esch și Huguenau sînt astfel puși în relație și conflict. Toți trei sînt confrunțați cu un alt personaj important, Bertrand, prieten din tinerețe al lui Pasenow, minte lucidă, care intuiește de la început procesul de disoluție, tipul „*raisonneur*-ului“. Din chiar caracterizarea personajelor se întrevede modul în care romanul „polihistoric“ al lui Broch tinde să surprindă spiritul epocii în întrupări tipice. Un ofițer prusac, un contabil, un dezertor sînt într-adevăr figuri întru totul expresive pentru diversele stadii. Totodată, acești oameni sînt urmăriți în viața lor cotidiană care, prin însăși banalitatea ei, reflectă viața cotidiană a acelei epoci („*der Welt-Alltag der Epoche*“). Broch a aflat o confirmare strălucită a metodei sale în *Ulise* de Joyce, roman pe care îl analizează cu o înțelegere profundă și admirație într-un amplu studiu.² Joyce, pe care l-a cunoscut tîrziu, i-a inspirat în ultima parte a trilogiei cutezanța construcției epice polimorfe, a asociațiilor libere și a eclectismului stilistic. De la narațiunea „cît se poate de nevinovată“ din primul volum, în genul romanului social tradițional, scriitorul trece la accelerarea ritmului, cu frînări reflexive elocvente, pentru ca, în cele din urmă, revenind la epica obiectivă, aproape reportericească, să spargă cadrele povestirii, alternînd planuri și acțiuni diverse după principiul

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 26.

² *James Joyce și actualitatea* (*James Joyce und die Gegenwart*), în *Opere complete*, vol. VI, p. 183—210.

contrapunctului, intercalînd episoade aparent străine de rest și chiar eseuri, cum e cel intitulat *Descompunerea valorii*. Broch revendică pentru romancier o independență stilistică absolută, orice mijloc artistic, orice element tehnic legitimîndu-se în raport cu arhitectura de ansamblu. Monologul interior, procedeul valorificat ca de nimeni altul de James Joyce, intervențiile directe ale autorului în narațiune, ca, de altfel, toate mijloacele pe care i le-au putut sugera creatorul lui Ulise, Gide sau Proust, sînt rețuate de Broch cu valențe noi. Dar aportul său personal în înnoirea romanului, pentru care trilogia a fost un început și o experiență clarificatoare, va atinge cotele maxime odată cu cristalizarea definitivă a concepției sale despre misiunea literaturii. „Căci — îi scrie el unei corespondente, în vremea cînd încheia trilogia — spre ceea ce năzuiesc și ceea ce în *Somnambulii* este abia schițat este ceva ce nu se află în direcția lui Joyce (ceva ce pierdusem în spaima inspirată de Joyce), anume «romanul gnoseologic» („*der erkenntnistheoretische Roman*“) în locul celui psihologic, adică romanul în care, dincolo de motivația psihologică, te reîntorci la atitudinile fundamentale în planul teoriei cunoașterii și la logica propriuzisă a valorii și la plauzibilitatea valorii, întocmai cum misiunea filozofiei a fost să se elibereze de psihologism. Dacă așa ceva reușește, s-ar putea oricum vorbi (în pofida oricărei limitări date) de o formă nouă a literaturii.“¹ În gîndirea lui Broch, ideea nu e nouă, ceea ce se precizează sînt consecințele ei. Încă din 1929, scriitorul vorbea despre misiunea cognitivă a oricărei activități scriitoricești, iar în studiul despre Joyce sublinia că misiunea poeziei este „misiunea unei cunoașteri cuprinzătoare a totalității“².

Dacă poezia, arta literară, arta în genere își asumă o misiune ce pare eminentemente științifică, cele două sfere artă-știință nu se suprapun? Nu, deoarece știința, științele mijlocesc cunoașteri parțiale, arta una totală. Există o zonă abordabilă numai artei, cea a „iraționalului“, „a straturilor iraționale“ (afecte, amintiri, stări tulburi, de vis etc.), pentru care „expresia rațională și științifică, cuvîntul nu mai este valabil în sensul său propriu, ci numai prin caracterul său schimbător de sim-

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 23—24.

² *Opere complete*, vol. VI, p. 205.

bol, iar obiectul trebuie captat în tensiunea dintre cuvinte și rînduri”¹. Matematician și filozof, Broch a fost îndrumat spre literatură — cum declară — de nevoia de „a afla un mijloc de expresie care să poată satisface cunoașterea extra-științifică a lumii“. El nu minimalizează știința, ci vede în poet un fel de precursor animat de o „nerăbdare a cunoașterii“, „o nerăbdare justificată a omului legat de pămînt, care zărește în fața lui moartea...“ Nerăbdarea poetului este analogă aceleia a „omului cu adevărat religios“. Ca și lîngă acesta — „lîngă poet stă neconținut moartea, care îl avertizează să umple viața cu ultimul sens ce poate fi atins, pentru ca aceasta să nu fi fost trăită în zadar“. Concepția lui Broch asupra artei ca act de cunoaștere are o coloratură idealistă, noțiunile de „totalitate“, „general“ și „unitate“ destăinîndu-și proveniența din filozofia lui Platon. Apoi, scriitorul, care nu era un om religios, stabilește o paralelă între poezie și religii, acestea din urmă îmbrățișînd și ele totalitatea. Dar, cum s-a întrezărit de pe acum și se va vedea în continuare mai clar, paralela se frînge, țelurile cunoașterii prin poezie fiind cantonate în viața pămîntească. Etica brochiană are în vedere comunitatea umană și nevoile ei, pînă la cele mai legate de traiul cotidian în lumea „de aici“. Este elocvent în această privință respectul scriitorului față de Goethe, în persoana căruia vede un ilustru deschizător de drumuri : „Dacă există o îndreptățire la existență a literaturii, dacă există o supratemporalitate a creației poetice, atunci aceasta rezidă în totalitatea cunoașterii. Căci totalitatea unei înțelegeri a lumii, așa cum e aceea spre care năzuiește opera de artă, cel puțin în sensul goethean, concentrează toată știința infinitei evoluții a umanității într-un singur act simultan de cunoaștere : într-o singură existență, într-o singură operă de artă și în totalitatea sa trebuie inclusă eternitatea, și cu cît opera de artă pătrunde mai aproape de totalitate, cu atît mai mult supraviețuiește ea timpului. În acest înțeles extrem de înalt, artistul nu creează numai pentru delectarea și instruirea publicului său, ci acționează asupra formării propriiei sale existențe”² Termenul de „formare“ (*Bildung*) are semnificația dată de Goethe, la care, aplicîndu-se proprii

¹ Opere complete, vol. VIII. p. 17.

² Opere complete, vol. VI. p. 205—206.

ființe a artistului, a omului, se deschide — ca în finalul lui *Faust* și în *Anii de drumeție ai lui Wilhelm Meister* — spre colectivitatea semenilor, pe care insul este îndatorat s-o slujească. Cunoașterea prin artă are așadar nobile rosturi etice, A cultiva frumosul de dragul frumosului este un exercițiu nu numai steril, ci și imoral. Așa-zisa artă pentru artă neagă de fapt arta. „E ca și când — remarcă Broch — poezia ar fi trebuit să treacă prin toate infernurile așa-numitei *l'art pour l'art* mai înainte de a se putea supune misiunii extraordinare de a azvîrli întreg esteticul în puterea eticului...”¹ Considerarea operei de artă drept o „delicatesă, o plăsmuire pur estetică” este ceva ce face parte „din esența concepției burgheze asupra lumii”, a concepțiilor filistine în genere. „Probabil — presupune scriitorul — o asemenea depravare a artisticului reprezintă un simptom pentru decăderea oricărei culturi, probabil că în reîntoarcerea rigorii etice se află indiciul unei noi forme de cultură.”²

Perioada dintre 1888 și 1918, în care se situează acțiunea trilogiei *Somnambulii*, a fost una de decădere a culturii. Acea în care a apărut *Ulise* (1922) și a fost concepută trilogia lui Broch (1929—1930), scurtul răstimp dintre cele două războaie mondiale, a dus mai departe procesul de disoluție a valorilor. Poezia (folosim acest termen pentru *Dichtung*, creație literară, literatură ca artă) își mai justifică existența în astfel de perioade? Punîndu-și această întrebare în 1932, în studiul despre Joyce, Broch e de părere că, oricît de deznădăjduite ar fi descompunerea și decăderea valorilor, poezia este îndreptățită, ba chiar cu atît mai îndreptățită, să existe tocmai datorită misiunii ei etice, datorită sarcinii sale de „a întrezări forțele epocii și de a le configura simbolic”³. Poezia constituie astfel o contribuție specifică la intuirea unei ordini noi a lumii. Prin concluzia sa optimistă, care exprimă nu numai încrederea în posibilitățile poeziei, ci și în redresarea omenirii, Hermann Broch propune o atitudine activă în fața vieții. Pentru a contura perimetrul creației și al biografiei scriitorului, Hannah Arendt imaginează un triumghi „al cărui laturi ar putea fi

¹ *Ibid.*, p. 208.

² *Ibid.*, p. 208.

³ *Ibid.*, p. 210

denumite în modul cel mai precis prin cuvintele : a crea poezie — a cunoaște — a acționa”¹. După Broch, acțiunea devine posibilă prin eliberarea omului de teama de moarte. Moartea e o „nonvaloare în sine“, însă frica pe care o inspiră și care-i deosebește pe om de animal este un reflex al „scînteii divine“. Aceeași „scînteie divină“, „scînteioara de absolut“, dă ființă și năzuinței omenești de a crea un sistem de valori care să liniștească teama de moarte, să ducă la „anularea morții“.

Cea dintîi încercare a lui Broch de a configura artistic aceste idei este romanul *Mărimea necunoscută*, scris și publicat în 1933. Cam sumar, de proporțiile unei nuvele ceva mai mari, romanul are ca erou un tînăr matematician (unele detalii sînt autobiografice) aflat în căutarea „mărimii necunoscute“ — realitatea. Richard Hieck are revelația cunoașterii acesteia în fața cadavrului fratelui său mai mic, înecat în iazul din oraș. Reflecțiile sale, prin conținut și expresia lirică, anticipează izbitor *Moartea lui Virgiliu*. Autorul, considerîndu-și încercarea nereușită, a interzis republicarea scrierii. Efortul său pentru realizarea unei noi forme literare, a „romanului gno-seologic“, va celebra succesul deplin prin *Moartea lui Virgiliu*. Pînă la tipărirea cărții avea să se scurgă mai bine de un deceniu. N-a fost un salt, capodopera constituindu-se în etape, într-un mod oarecum similar cu desăvîrșirea lui *Faust*. Așa cum există un *Urfaust*, există și un *Virgiliu* inițial, din care va crește treptat întregul. Asemănarea se susține și pe alte laturi : aspirația autorilor de a cuprinde totalitatea, identificarea lor cu eroii, alegorismul etc. Broch — o spune el însuși — s-a regăsit și s-a întruchipat în Virgiliu, desigur un Virgiliu, în parte, imaginar, din care a făcut exponentul ideilor și chiar al sentimentelor sale, al unei trăiri proprii. Însă nici figura poetului latin, nici opera lui, nici felul de a gîndi din epoca lui August nu sînt tratate abuziv, pentru o actualizare și personalizare forțată. Fără îndoială, puținătatea știrilor despre autorul *Eneidei*, aspectul mai mult legendar al biografiei acestuia (biografie reprodusă în anexa cărții) permiteau fanteziei să se miște nestingherit între datele istorice relativ certe. Mai important însă a fost faptul că aceste date, de ordin biografic și general istoric, erau puncte de reazăm ideale pentru constru-

¹ Studiul citat, p. 5.

irea alegoriei. Rareori se poate întâlni în literatura lumii o asemenea coincidență între planul real-istoric și cel subiectiv-simbolic. Rezultatul este o operă de evocare plină de autenticitate și pitoresc a lumii antice și, totodată, o carte de cea mai stringentă actualitate. Epoca și eroul se recomandau parcă de la sine pentru ceea ce Broch avea de spus despre lume și viață : un „stadiu final“ al unei culturi (ca și acela de pe la 1940) și un poet ajuns într-un impas tragic prin aceea că se îndoiește de valabilitatea operei sale. Se știe că, în pragul morții, Virgiliu a vrut să ardă *Eneida*. Ce l-a determinat să ia o hotărâre atât de cumplită ? Propunînd un răspuns, întru totul plauzibil, Broch și-a putut desfășura larg propria sa concepție despre poezie ca act de cunoaștere, despre necesitatea acțiunii, a ajutorului etc. Zbuciumul e al unui poet muribund, situație foarte nimerită pentru trăirea, nu dezbaterea, problemei-cheie a filozofiei lui Broch, aceea a morții și a fricii de moarte. În sfîrșit, fiind vorba de o epocă de răscruce, cînd ordinea veche se destrăma, iar alta nouă putea fi întrezărită de mințile cele mai luminate, era posibil ca personajele să fie puse în modul cel mai firesc să mediteze și să dialogheze asupra unui complex de probleme sociale și politice — libertatea individuală, organizația de stat, relațiile dintre indivizi și comunitate, conducătorul etc.

Momentul inițial în istoria creării capodoperei *Moartea lui Virgiliu* se situează în 1935 (cu zece ani înaintea publicării cărții). Respectiva istorie este reconstituită de autorul însuși în corespondență. Așadar, de Rusalii 1935, Broch a fost solicitat de postul de radio Viena să citească la microfon un fragment din operele sale. Fiind principal împotriva unor astfel de lecturi, scriitorul a propus în schimb o expunere de istorie a filozofiei cu tema „Literatura la sfîrșitul unei culturi“, iar pentru că propunerea nu i s-a acceptat s-a decis să prelucreză tema sub forma unei povestiri : „M-am gîndit așadar cum să pot rezolva mai curînd o asemenea sarcină, și n-a fost nevoie de prea multă cugetare pentru a-mi aminti de paralelele dintre secolul întîi înainte de Cristos și cel al nostru — război civil, dictatură și o stingere a formelor religioase ; ba chiar pentru însuși fenomenul emigrației exista o paralelă semnificativă, și anume la Tomis, satul de pescari de la Marea Neagră. Apoi știam de legenda după care Virgiliu a vrut să ardă *Eneida*, iar de aceea

puteam — acceptînd legenda — să presupun că un spirit ca acela al lui Virgiliu n-a fost împins la o asemenea intenție deznădăjduită de motive neînsemnate, ci că aici a acționat întregul conținut istoric și metafizic al epocii.“ Desigur, la Tomis a fost exilat altcineva, dar acest „detaliu exterior“ nu motiva schimbarea lui Virgiliu prin Ovidiu. Cum se vede, alegerea autorului *Eneidei* a rezultat dintr-o întîmplare, dar tocmai aceasta l-a liniștit pe scriitor — „ca și cînd i s-ar fi confirmat că n-a creat simplă «literatură»“¹. Prima povestire, de douăzeci de pagini, i-a revelat lui Broch bogăția temei, pe care a dezvoltat-o numai decît pe un spațiu de patru ori mai mare. *Întoarcerea acasă a lui Virgiliu* avea să devină, cu modificări, partea întîi a operei în forma definitivă, proiectată încă de atunci, datorită unor dureroase împrejurări autobiografice : „La aceasta s-a mai adăugat un alt motiv. Amenințarea morții prin nazism a căpătat din ce în ce forme mai concrete ; în privința aceasta nu te mai puteai amăgi. Desigur, pentru noi cei din Austria, ea încă nu exista nemijlocit (1936), și de aceea eu, care eram legat prin relații familiale, am aminat mereu refugiul, poate subjugat și de farmecul ademenitor ce rezidă în orice pericol. Totuși, oricum, era o situație care mă obliga mereu mai imperativ să mă pregătesc de moarte, o pregătire de moarte, ca să zic așa, particulară. Către așa ceva a evoluat lucrul la *Virgiliu*, și tocmai prin aceasta, cum ați remarcat foarte just, cartea și-a spart cu totul cadrul impus de conținutul ei istoric și de opera lui Virgiliu. Nu mai era moartea lui Virgiliu, a devenit imaginea propriei morți. Anii aceștia (inclusiv perioada detențiunii mele) au fost o concentrare constantă, de o intensitate extremă, asupra trăirii morții. Faptul că totodată scriam o «carte» a devenit secundar. «Scrișul» nu slujea decît ca vehicul al consemnării, ca mijloc de clarificare, era așadar un act absolut particular, care nu mai avea nimic a face cu convingerea unei «opere de artă», sau chiar cu publicarea ei. abstracție făcînd de faptul că pînă și din motive exterioare (Hitler) nu mai vedeam nici o posibilitate de publicare.”²

¹ Scrisoare din 12 februarie 1946, în *Opere complete*, vol. VIII. p. 243—244.

² *Ibid.*, p. 243—244. A se vedea, tot acolo, și p. 271

Dimensiunile cărții, faptul că arhitectura ei include un eveniment și se sprijină pe câteva coloane narative, altminteri foarte fragile, în sfârșit redactarea în proză (o proză de un fel deosebit, dar asupra acestui lucru vom reveni), toate acestea îi autorizează pe critici, întrucâtva, să eticheteze *Moartea lui Virgiliu* ca roman, termen, de altfel, tot mai lax. Etichetarea e totuși arbitrară, iar scriitorul a și evitat să înscrie termenul sub titlu, pe copertă, după cum se obișnuiește. Broch și-a denumit cartea „poem“ (*Gedicht*), făcând implicit constatarea că noua formă literară, „romanul gnoseologic“, își pierde calitatea de roman.

Poemul — de aproape șase sute de pagini! — cuprinde un interval de timp de optsprezece ore (ca și *Ulise* de Joyce), ultimele trei sferturi de zi din viața lui Virgiliu, de la sosirea poetului grav bolnav la Brundisium pînă la decesul său. Ancorarea corăbiei în port, transportul bolnavului în lectică și instalarea lui în casa de oaspeți a împăratului, toaleta de dimineață și un tratament medical, vizita a doi prieteni și a lui Octavian August, dictarea testamentului — această enumerare epuizează elementele epice, neînsemnate în sine. Broch este îndreptățit să afirme că *Moartea lui Virgiliu*, este o operă „al cărei nivel depășește nivelul romanului «literar» și atinge — cel puțin asta am încercat și sper că am reușit în această carte într-o anumită măsură — filozofia pură“¹. Mișcarea în spațiul real fiind limitată, scenele a ceea ce s-ar putea numi pentru circumstanță „acțiune“ se reduc la trei : puntea corăbiei, ulițele orașului parcurse pînă la palat, odaia de bolnav. Numărul personajelor este de asemenea restrîns : poetul, cei doi prieteni ai săi, Octavian August, medicul, băiatul Lysanias și un sclav. Existența concretă a celor doi din urmă rămîne mereu îndoielnică, apariția lor lunecînd într-o lume de vis, în care se arată și Plotia, femeia iubită cîndva de Virgiliu, într-o dragoste stranie și neîmplinită. Reale sau fictive, personajele sînt de fapt parteneri ai poetului prin mijlocirea cărora monologul interior ia forma dialogului. Monologul și dialogul sînt alternative sau concomitente, ca și spațiul real și cel imaginar. Planurile se succed, se întretaie sau se confundă, timpul și spațiul se dizolvă în eternitate și infinit.

¹ *Ibid.* p. 274.

Poemul este structurat în patru părți, după schema compozițională a unei simfonii. Titlurile părților stabilesc o relație transcendentă între elementele ce alcătuiau pentru antici universul și „stațiunile” clarificării spirituale a muribundului. *Sosirea* pe mare, pe apă, descrie în planul exterior ancorarea în port și găzduirea în ultimul adăpost, iar în planul interior, începutul drumului spre cunoaștere, o „sosire” în propriul eu, cu luciditatea pe care o dă febra și cu graba biciuită de presentimentul morții. Partea a doua, *Coborîrea*, stă sub semnul *focului*; coborînd în sine însuși, în căutarea rațiunii existenței sale, poetul înțelege că și-a irosit viața, că *Eneida*, nevrednică să-i supraviețuiască, trebuie dată pradă focului purificator. A treia parte, cea mai întinsă, *Pămînt. Așteptarea*, e o revenire, impusă de prezența prietenilor și a împăratului, la preocupări practice, într-un fel, la aplicarea sau proiectarea în viața „de aici” a înțelesurilor descifrate prin cunoaștere, o revenire în pămîntesc a poetului ce-și așteaptă moartea. Este partea cea mai accesibilă pentru cititor, dar și, pe mari întinderi, cea mai abstractă, adică cea mai nepoetică, prin înfățișarea ei de dezbattere filozofică, asemănătoare întrucîtva dialogurilor lui Platon. În sfîrșit, ultima parte, *Eter. Întoarcerea acasă*, este din nou un poem, de o tulburătoare frumusețe, despre trecerea poetului în lumea de „dîncolo”, o întoarcere acasă în imperiul spiritului pur. Asistăm uimiți la o contra-geneză, la o geneză derulată în sens invers. Multitudinea întrupărilor individuale ale vieții — oameni, animale, plante — diversitatea obiectelor se pierde treptat, totul evoluînd înapoi, involuînd spre unitatea primară. „Ceea ce a devenit mai tîrziu ultima parte — notează Broch — a fost un adevărat vis dintr-o noapte, aproape o viziune, total neorînduită, abia de cuprins cu privirea, totuși o știință. Și, în mod ciudat, vechile simboluri ale morții, luntrea, făclia, calul etc. s-au înfățișat cu totul automat.”¹ Imaginile, „deși la început încă neorînduite, purtau totuși în ele orientarea ordonării lor”².

În solilocul său, în viziunile onirice în care se scufundă, în dialoguri, Virgiliu exprimă patetic, *trăiește* idei care ar putea

¹ *Ibid.*, p. 272.

² *Ibid.*, p. 245.

fi și ale lui, dar care sînt ale evocatorului său, astfel încît cartea devine o sinteză a filozofiei, esteticii și eticii lui Hermann Broch. Ideile se *văd*, fiindcă sînt concretizate în alegorii și simboluri, iar acestea sînt preluate din mitologia antică. Astfel, pe de o parte, abstracțiunea se sublimază în poezie, pe de alta, imaginea lui Virgiliu capătă consistență, ca personaj literar veridic în ambianța secolului său. Neputința și imobilitatea fizică a muribundului sînt contrapunctate de o vivacitate și o mișcare interioară paroxistică. În stările de veghe sau de vis, cugetarea evoluează neînterupt, sinuos, dar spre același țel. Precipitarea, nerăbdarea cu care sînt căutate răspunsurile transformă reflecțiile în afecte. Panica ascute luciditatea examenului de conștiință, făcînd-o și pătrunzătoare, și fierbinte : „...acum, zăcînd în întuneric, își înțelegea viața, și înțelegea cît de mult fusese aceasta o continuă pîndă a dezvoltării morții, se dezvoltă conștiința, se dezvoltă germenul morții, care e sădit de la început în orice viață și o determină“. Presimțind moartea și intuind necesitatea cunoașterii ei, poetul schimbase prematur diverse profesii — medicina, astrologia, filozofia — „deoarece nu există nici o profesie care să nu fie subordonată cunoașterii vieții, nici una cu excepția uneia singure, către care fusese împins în cele din urmă și care se numește poezie, această cea mai ciudată dintre toate activitățile omenești, singura care slujește cunoașterea morții“. Numai în moarte sînt reunite simultaneitatea și totalitatea, condițiile și ținta cunoașterii, iar cine a izbutit „să prindă fugara volatilitate a chipului morții“, să „dea chip morții“, acela „a dat chip propriei sale morți și prin aceasta și-a dat chip lui însuși, devenind invulnerabil față de recăderea în humusul lipsei de chip“. Cunoașterea morții, aflarea chipului propriu în moarte asigură „libertatea sufletului“. Abia cînd nu ne mai temem de moarte și o dorim, dorim viața, ne încadrăm în comunitate prin iubire, care e și așteptare, și faptă, și realitate. Din zona transcendenței, cugetarea lui Virgiliu-Broch coboară în pămîntesc : „o, încredere, care știe că pînă și acolo unde cumpăna se înclină spre dezastru, cîștigul cunoașterii este pe măsura celor trăite, adaosul de cunoaștere dăinuind în lume... Oh, încredere plină de încredere, nu iradiată în jos din cer, ci născută pămîntește în sufletul omenesc ca urmare a impusei datorii de a cunoaște — așadar,

împlinirea încrederii, în măsura în care poate fi împlinită, nu trebuie să se facă oare tot pămînteşte ? Ceea ce este necesar se desăvîrşeşte în cele modest pămînteşti ; ciclul fluid al întrebării îşi va afla întotdeauna punctul de încheiere numai în cele pămînteşti, iar misiunea cunoaşterii poate să se ridice oricît de des pînă în zona celor suprapămînteşti, îi poate reveni chiar reunirea sferelor despărţite ale universului, nu există totuşi nici o misiune autentică fără punct de plecare pămîntesc, nici una care să nu se înrădăcineze pămînteşte prin posibilităţile rezolvării ei.“ Voinţa de a trăi, dragostea de viaţă, imboldul poruncitor de a lua contact direct cu realităţile palpabile ale lumii pămînteşti îi inspiră lui Broch pasaje de o intensă vibraţie imnică : „...cine vrea să trăiască, stînd în picioare pentru viaţă, acela ţine ochii deschişi spre cer, spre seninul deschis al cerului, de unde se naşte orice dorinţă de a trăi, orice voinţă de a trăi : oh, să poţi revedea albastrul cerului, mîine, poimîine, mulţi ani de-a rîndul, şi să nu trebuiască să zaci, cu ochii stinşi-închişi, pe năsalie, cu faţa rigidă cafenie ca lutul, în vreme ce afară se întinde, imposibil să-l mai priveşti, albastrul senin al cerului, plin de uguiul porumbeilor, pe care nu-l mai auzi... Oh, să-ţi fie îngăduit să trăieşti !“ Şi în altă parte : „Oh, de nestăpînit era dorinţa să întinzi mîna spre aceste ţărmuri, ah, atît de îndepărtate, s-o vîri în întunecimea tufişurilor, să simţi între degete frunzişul crescut din pămînt, să-l păstrezi pentru totdeauna — dorinţa îi zvicnea în mîini, îi zvicnea în degete, trezită de o nostalgie neînfrînată după frunzele verzi, după peţiolurile elastice ale frunzelor, după marginile blînd-tăioase ale frunzelor, după carnea tare, vie a frunzelor, o simţea cuprins de nostalgie, cînd închidea ochii, şi era o nostalgie de-a dreptul senzuală, simplu şi energic senzuală...“ Oricîte analogii vor fi existînd pentru Broch între poezie şi religie în privinţa tendinţei şi posibilităţilor de cunoaştere a totalităţii, această întoarcere a poeziei cu faţa spre pămînt, într-un asemenea elan de îmbrăţişare pătimaşă a formelor vii, se află la antipodul atitudinii mistice. Pentru „omul cu adevărat religios“, nostalgia după un cer senin ca simbol al bucuriei de a trăi, şi nu ca imagine a lăcaşului divin, unde se adăpostesc în eternitate sufletele eliberate de trup ca de o povară, ar fi o tentaţie şi un păcat. În *Moartea lui Virgiliu*, Hermann Broch reţine

interpretarea dată *Bucolicei IV* de unii teologi creștini (între alții, de Augustin), după care Virgiliu ar fi profetizat în versurile sale nașterea lui Cristos, ca „mîntuitor“, adică instaurator al unei noi ordini în locul celei romane. Ideea se întrevade în ambiguitatea admirației lui Virgiliu față de August, căruia, fără s-o declare deschis, refuză să-i recunoască meritul de a fi dat lumii o organizare cu adevărat durabilă, inaugurînd un ev nou. Faptul că Broch preia interpretarea teologică a poemului lui Virgiliu — recuzată de cercetători contemporani cu argumente obținute din analiza textului¹ — nu implică o apologie a creștinismului. În *Moartea lui Virgiliu* nu e vorba nicăieri de vreo „fericire veșnică“, iar „îzbăvirea“ (*das Heil*) nu poate fi confundată cu „mîntuirea“ (*die Erlösung*) de vreun păcat original. Starea de „neîzbăvire“ (*Unheil*) este una de necunoaștere, pînă la un punct, de ignoranță în sens mai larg, o stare de mizerie morală și materială. „Izbăvitor“ (*Heilbringer*), ceea ce nu e totuna cu „mîntuitor“ (*Heiland, Erlöser*), poate fi și medicul, trebuie să fie poetul. Misiunea acestuia din urmă este în principal aceea de a „trezi“ prin cunoaștere. Ca și „îzbăvirea“, „trezirea“ apare ca o noțiune-cheie în cercetările lui Hermann Broch privind psihologia maselor. Interesul scriitorului pentru problemele de psihologie a maselor a sporit în ultima parte a vieții sale, mai ales ca urmare a dorinței de a explica unul dintre cele mai triste fenomene social-politice ale vremii: subordonarea masei poporului german de către nazism. Referirea la acest fenomen se întrevade și în subtextul poemului din 1945. În *Moartea lui Virgiliu*, masa este reprezentată de plebea metropolei, o aglomerare amorfă, o „ne-comunitate“, o „turmă“, animată de dorințe tulburi, de speranțe vagi, dar lipsită de cunoaștere. Tablourile mulțimii, cum este acela al gloatei ce se înghesuie în jurul palatului imperial iluminat, ca și acela al celor trei apariții fantomatice, făpturi din plebe și tipice pentru ea, pe care Virgiliu le zărește noaptea în stradă, de la fereastra odăii sale, sînt printre cele mai sugestive din carte. Masa încearcă a-și amuți frica, teama de moarte, înșelîndu-se pe sine, prin singeroase spectacole de circ, prin rîvnirea unor mărunte bunuri calculabile. Viața ei trece ca în

¹ Cf. Jérôme Carcopino. *Virgile et le mystère de la IVe Églogue*, L'Artisan du livre, Paris. 1930.

somn, fiindcă necunoașterea e un somn. A trezi masa din acest somn de turmă, în care ajutorul nici măcar nu e căutat, iar, oferit, e întâmpinat cu bănuială, iată ceea ce ar fi înnobilit și justificat o operă poetică, opera lui Virgiliu. Plebea scufundată în somnul necunoașterii este pentru poet subiect de compasiune, nu de dispreț. *Moartea lui Virgiliu* evidențiază prin chiar construcție o poziție democratică. Cel dintâi contact al autorului *Eneidei* cu realitățile din patria sa, la reîntoarcerea din Grecia, se face pe puntea corăbiei, unde sclavii sînt mînați cu biciul, apoi în cartierul sărăcimii, pe așa-numita „uliță a mizeriei“, și, de fapt, priveliștile întîlnite aici declanșează reflecțiile poetului, care-l duc la hotărîrea de a-și arde poemul. Unul dintre sclavi îl apostrofează : „Ia dă-te jos, mare rege, dă-te jos, să vezi și tu ce bine-o ducem noi ăștia !“ Apostrofa nu-l indignează, îl cutremură însă lovitura ce spintecă urechea altui sclav : „Toate acestea duraseră numai cît o scurtă bătaie de inimă, totuși destul de mult ca să oprească bătaia inimii : era rușinos să privești scena și să nu faci nici cea mai mică încercare de a interveni, incapabil și poate chiar nedispus să intervii, era rușinos și faptul însuși de a mai voi să reții această întîmplare, rușinoasă și amintirea în care urma s-o încrustezi pentru vecie !“ Ulița mizeriei — „loc unde se năștea în dureri și se murea crunt și animalic“ — este o viziune de infern. Virgiliu întîmpină potopul de ocări revărsat de femei asupra-i ca o pedeapsă meritată, ca un avertisment și ca o chemare la realitate : „aici, unde casă de casă exala pe botul ușii deschise o duhoare bestială de fecale, aici, în acest canal de locuințe deteriorate, prin care era purtat în lectica înălțată, astfel că putea, trebuia să privească în odăile sărăcicioase, atîns de blestemele pe care, cu furie și absurd, i le aruncau în obraz femeile, atîns de scîncetul sugacilor bolnăvicioși, care nu lipseau nicăieri, culcați pe zdrențe și petice, atîns de fumul gros al torțelor de rășină fixate în pereții crăpați, atîns de atmosfera stătută, înecată în aburi, a bucătăriilor, cu cratițele lor de fier uzate și soioase, atîns de imaginea îngrozitoare a bătrînilor cu înfățișare de stafii, care ședeau ghemuiți pretutindeni, aproape goi, în aceste vizuini negre, aici începu să-l năpădească deznădejdea...“ Acestui tablou al mizeriei extreme, Broch îi opune un altul, descris cu cîteva

pagini înainte, anume acela al opulenței de pe corabia din escadra imperială, cu care călătorește și el. Intenția contrastului apare cu evidentă. La polul opus al stratificării sociale, curtenii din suita lui Cezar reprezintă tot un caz de prăbușire în animalitate, și despre ei se poate spune, ca despre plebe, că înfățișează „pervertirea omului în antiom, determinată de golirea ființei, de preschimbarea ființei într-o simplă viață superficială a poftelor, sărăcită și ruptă de rădăcinile ei originare...” Aristocrația trăiește și ea în somn, ca și masa plebeiană. Paralelismul se bizuie pe doi factori comuni : superficialitatea vieții biciuite de pofte și inactivitatea, mai exact, neprestarea unei activități productive. Dar privilegiații își pot satisface cu prisos poftele, iar inactivitatea lor este o trândăvie de epicurieni. Sentimentele lui Virgiliu față de cele două pături sociale se nuanțează în consecință. Plebea îi reamintește de datorie — „datoria pămîntească, datoria de a ajuta” — ghiftuiții îl dezgustă. Spectacolul dezmațului celor stăpîniți de o „sete nepotolită de a avea, de a face speculă cu mărfuri, aur, funcții și onoruri, de a se complăce în inactivitatea zeloasă a posesiunii” îi sugerează ideea unei satire : „Oh, oamenii aceștia meritau să fie odată zugrăviți precum se cuvine ! Ar trebui să li se dedice un cînt al lăcomiei !” Satira, chiar satira cu accente sociale, e un gen practicat cu strălucire în literatura latină. Poate că totuși demofilia lui Virgiliu, pe care îl vedem și eliberîndu-și prin testament sclavii și făcîndu-le danii, e întrucîtva exagerată și revine mai curînd evocatorului său. Configurarea caracterologică și atitudinea socială a personajului rămîn însă veridice, întemeindu-se pe originea rurală a poetului. Despre sine, Virgiliu, ridicat dintr-o familie de țărani de la Andes, fiu de olar (meșteșug productiv) și, pare-se, agricultor și apicultor, gîndește ca despre un înstrăinat de ai săi și vede în drumul existenței sale „drumul neizbăvirii, care-l purtase de pe pămîntul natal în metropolă, de la creația productivă pînă jos la autoînșelătoarea vorbărie frumoasă, de la datoria responsabilității față de omenire pînă jos la o mincinoasă compasiune aparentă, care privește lucrurile de sus și nu se decide pentru nici un ajutor real... un drum de la comunitatea condiționată de legi pînă jos în izolarea abandonată hazardului, drumul, nu, prăbușirea în plebeitate...” Lui August, poetul îi

spune: „țăranul iubește pacea și pe cel ce-o aduce. Țăranul te iubește ca om, omul care ești. Iar țăranul e poporul adevărat.“ Desigur, faptul că Virgiliu arată o asemenea prețuire țăranimii și cugetă cu mihnire la înstrăinarea sa de „pământul natal“ nu poate fi înțeles ca expresia unui conservatorism ruralist, idilic și patriarhal. Totul trebuie plasat și de data aceasta în perspectivă istorică, ținând seama mai puțin de realitățile propriu-zise ale secolului lui August, cât mai ales de concepția lui Broch asupra perioadelor de criză a valorilor. Într-o asemenea perioadă, pentru care secolul lui August este o alegorie, țăranimea putea să apară (tot cu sens alegoric) ca un factor pozitiv, prin aceea că forma o „comunitate“ dominată de legi, adică încă în posesia unui sistem încheiat de valori și, totodată, angajată într-o activitate productivă. Orașul, al cărui tablou e veridic, însă incomplet, are, de asemenea, valoarea unei metafore, conturînd un mediu în care s-a produs dezagregarea valorilor și din care lipsește pînă și activitatea creatoare de bunuri. E un oraș al posedanților, al zarafilor și negustorilor, al sclavilor. Dar, pentru a completa tabloul, este și locul unde sînt date premisele „trezirii“ și ale „izbăvirii“, unde sălășluiesc poezia și filozofia, unde se dezvoltă germenii viitorului. Comunitatea rurală nu se deschide spre viitor. Convoiul de care țăranеști ce pătrunde în oraș e imaginea unui trai încă legat de rădăcinile originare, dar pasiv și somnolent. Ceea ce rămîne totuși semnificativ din aprecierile privind țăranimea este elogiul adus activității productive ca atare și raportarea rațiunii unei existențe la realitatea cea mai concretă. Sensul transcendent, idealist al noțiunii de „realitate“, dominant în *Moartea lui Virgiliu*, este astfel dezmințit într-un mod elocvent. În cursul discuției despre scriitori și literatură, Plotius Tucca dă glas desconsiderării față de tinerii poeți care „transformă pupăturile în stihulețe“ și exclamă : „mai întîi ar trebui să învețe să mulga o vacă, să țesale un cal, să minuiască secera“. Plotius Tucca nu e artist, nu e filozof, e un om simplu, cu o mentalitate practică. Și totuși, între felul său de a gîndi și acela al lui Virgiliu nu e o distanță prea mare. Poetul își deplînge și el sterilitatea spirituală, consecință a îndepărtării de natura fertilă : „el, odinioară de asemenea țăran, el zăcea aici, despărțit de ei și despărțit de pămînt, despărțit de plante și animale...“

Din unghiul de vedere al relației cu realitatea își apreciază Virgiliu și propria operă, fiindcă „cine elogiază un vers ca atare, fără a lua în seamă realitatea la care se referă versul, acela... se face vinovat, conștient sau nu, de sperjurul care tăgăduiește realitatea, care nimicește realitatea, devine complice al tuturor sperjurilor“. Nici simpla reținere sau consemnare a unui fapt nu însemnează poezie, ci o tratare superficială a realității, iar „arta adevărată străpunge hotarele, le străpunge și pătrunde în domenii noi, pînă atunci necunoscute, ale sufletului, ale viziunii, ale expresiei, răzbate pînă în originar, pînă în nemijlocit, pînă în real...“ Noțiunea de realitate se tulbură aici din nou, alunecînd în transcendent, pentru ca în altă parte, tot în legătură cu *Eneida*, să se limpezească iar, aplicîndu-se existenței pămîntești a oamenilor. Virgiliu se mustră cu mîhnire că „inert observase suferința oamenilor, contemplantă grozăvia evenimentelor numai de dragul memoriei încremenite în impudicitate, numai pentru impudic-frumoasa lor consemnare, și tocmai de aceea nu izbutise niciodată să creeze cu adevărat oameni, oameni care mănîncă și beau, care iubesc și pot fi iubiți, și cu mult mai puțin oameni care șchiopătează și înjură pe străzi, de neplăsmuit pentru el, de neplăsmuit în animalitatea lor, de neplăsmuit în nevoia lor extrem de mare de ajutor, de neplăsmuit, nici pe atît, minunea umană cu care e binecuvîntată pînă și o asemenea animalitate; oamenii nu erau nimic pentru el, erau pentru el niște fapte fabuloase, actori ai frumuseții învăluiți în frumusețe, și așa îi și zugrăvise, ca regi fabuloși, eroi fabuloși, creaturi de vis... pure înjghebări din cuvinte...“ Simplu „făcător de cuvinte“, poetul trebuia să-și nimicească epopeea „deoarece omeneșul, deoarece făptuirea omenească și nevoia omenească de ajutor însemnaseră pentru el atît de puțin, încît nu putuse reține nimic din ele cu dragoste, sau chiar transpune în poezie, iar totul rămăsese nescris, numai transfigurat și preamărit fără folos în frumusețe“. *Eneida*, apreciază Virgiliu, e „numai frumoasă“, iar „creația lui nu se mai putea numi de fapt artă, deoarece, lipsită de orice înnoire și extindere, nu fusese altceva decît o impudică producție de frumusețe fără o creare de realitate, deoarece de la început pînă la sfîrșit, de la *Cîntul Etnei* pînă la *Eneida*, se lăsase pradă numai frumuseții, limitîndu-se cu

automulțumire la înfrumusețarea unor idei gândite cu mult înainte, a unor lucruri cunoscute cu mult înainte, a unor forme cristalizate cu mult înainte, fără vreun progres interior adevărat..." O creație poetică artificioasă este inferioară oricărei scrieri care consemnează sau slujește direct realitatea. „Ce însemna *Eneida* — se întreabă Virgiliu — pe lângă o adevărată istorie, așa cum o scrisese Sallustius... ? ce însemnau *Georgicele* pe lângă adevăratele cunoștințe pe care le pusese la îndemîna agriculturii romane cel mai învățat dintre învățați, vrednicul de cinste Terentius Varro ? !... Dar, firește, Terentius Varro ca și Gaius Sallustius slujiseră cu adevărat statul roman în toată aspra lui realitate, iar Publius Vergilius Maro nu slujise pe nimeni.“

Pînă aici, zbuciumul lui Virgiliu este alimentat de convingerea că *Eneida* nu are calitatea unei creații artistice adevărate, în definirea căreia reîntîlnim cunoscutele teze ale esteticii lui Broch. Mai departe, în special în convorbirea cu Octavian August, poetul contestă poeziei în genere capacitatea de a sluji, de a ajuta eficient. Scepticismul personajului marchează o cotitură în încrederea lui Broch față de creația poetică. Optimismul afirmat în 1932, în studiul despre Joyce, s-a stins. Nu avem, însă, a face cu o contradicție de fond. Hermann Broch nu neagă nici acum în principiu eficiența poeziei, dar perioada nazismului și a războiului l-a constrîns să conchidă că în vremuri de totală dezagregare a valorilor arta devine neputincioasă. A admite prevalența filozofiei față de poezie înseamnă a răsturna ierarhia în care crezuse filozoful devenit scriitor, tocmai pentru că socotise arta literară o cale spre cunoașterea mai profundă, integrală a realității. Dar lucrurile trebuie privite în perspectivă istorică. Virgiliu concede și el că în altă perioadă poezia a putut fi pe deplin valabilă, că, de pildă, Eschil a „îndeplinit o misiune a epocii sale, iar de aceea arta sa a fost și cunoaștere... epoca indică direcția misiunilor, iar cine acționează contrar acestei direcții nu poate să nu dea greș... o artă care e creată în afara unei asemenea direcții și care, deci, nu mai îndeplinește nici o misiune, nu e nici cunoaștere, nici ajutor, pe scurt, nu mai e artă și nu are nici o trăinicie“. Așadar, nu întotdeauna, ci *acum*, în acest moment istoric (citește : anii 1938—1945), arta nu mai are nici o misiune.

Cît privește îndatoririle, ale poetului sau ale oricui, față de obște, ele sînt permanente — „cu siguranță că datoria de a da ajutor va rămîne neschimbată de-a lungul tuturor vremurilor, dar felul ajutorului trebuitor se schimbă, iar astăzi nu mai poate fi oferit de artă...” Pentru vremea sa — stadiu final și epocă de trecere — Virgiliu-Broch deplasează accentul pe ultima latură a triumghiului *poezie — cunoaștere — acțiune*. Cînd Cezar stăruie asupra obligației poetului, asupra obligației artei de a sluji statul, Virgiliu nu respinge *de plano* ideea, dar atrage atenția asupra ineficacității constrîngerii, deoarece prin constrîngere arta devine ne-artă — „iar dacă datoriile omului se află altundeva decît în artă, cum tocmai se întîmplă acum, el n-are altă alegere, trebuie să renunțe la artă, și nu în ultimul rînd din respect față de ea...” Cînd poezia nu-și mai poate îndeplini misiunea, datoria de a sluji se manifestă prin faptă, prin acțiune în sensul cel mai propriu al cuvîntului : „*Horatîu ! da, acela luptase pentru Roma ca soldat, acela se oferise pe el însuși ca jertfă pentru realitatea Romei, de acolo desigur și autenticitatea surprinzătoare, mereu răzbătătoare din creația lui poetică. Nici măcar Plotius, nici măcar el nu știa că poezia nu se poate dispensa niciodată de fapta care slujește*”. Dacă pînă la urmă Virgiliu cedează insistențelor lui August și-i remite acestuia manuscrisul *Eneidei*, gestul, pornit și din prietenie, nu e unul de anulare, ci de confirmare a convingerilor sale. Poetul pune împăratului o condiție : să-i îngăduie a-și elibera sclavii. Un preț mărunț, desigur, dar de adîncă semnificație. Ultima acțiune posibilă pentru muribund și singura valorificare pozitivă a *Eneidei* se conformează datoriei de a ajuta, avînd și înțelesul unei anticipări simbolice a dreptului oamenilor de a fi oameni prin libertate.

Moartea lui Virgiliu este o carte dificilă. Remarca aceasta, făcută cu sîială admirativă de unii, cu vehemență aproape injurioasă de alții, a fost primită de scriitor ca un semn al reușitei sale. După opinia lui, „obscuritatea” unei opere decurge din profunzime. Dar tot el își amendează afirmația, adăugînd că obscuritatea de dragul obscurității, expresia voit confuză, alambicată nu au nimic a face cu acest fel de obscuritate inevitabilă și, neimpuse de conținut, denunță o scriere ca ne-artistică. Deși convins că opera sa este descifrabilă prin ea

Însăși, fie și cu un anume efort, Hermann Broch s-a simțit îndatorat să-și explice intențiile artistice prin comentarii de uz restrîns (în corespondență) și prin însemnări și prefețe destinate publicului (acestea au apărut postum). Dificultatea poemului *Moartea lui Virgiliu* decurge în primul rînd din conținutul său filozofic, mai exact, din calitatea sa de „roman gnoseologic”. Cititorul nu întîlnește aici obișnuita „analiză psihologică” sau caracterizările făcute de un autor ca de cineva care știe totul despre personaje, despre firea, gîndurile și sentimentele lor, care le prevede exact reacțiile și comportamentele. În *Moartea lui Virgiliu*, personajul (confundîndu-se cu autorul) se adîncește în propriul eu, pentru ca abia să se caute și să se înțeleagă pe sine. Reflecția lui e lucidă, dar plină de meandre, uneori contradictorie, alteori nesigură ca o tatonare în necunoscut. Autocunoașterea e un proces cu atît mai complicat, cu cît tinde să răspundă exigențelor totalității și simultaneității. Monologul interior al lui Virgiliu, desfășurat pe întinderea a optsprezece ore, este, firește, un drum al clarificării, dar unul fără punct de plecare și de sosire, unul parcurs concomitent în ambele sensuri. Broch își propune ca prin monologul interior să stabilească unitatea contradicțiilor, nu doar să le alătore pointillistic, cum o face Joyce în *Ulise*. *Moartea lui Virgiliu* nici n-ar fi putut deveni o operă propriu-zis epică, deoarece epicul desfășoară în succesiune temporală pină și situațiile dintr-o clipă. „Romanul” s-a preschimbat în poem, epicul a cedat locul liricului, fiindcă acesta anulează timpul, permițînd o trăire unitară. În una dintre însemnările (redactate la persoana a treia) ce urmau să prefățeze traducerea cărții în engleză, scriitorul avertizează: „Cartea lui Broch este un monolog interior și drept urmare trebuie privită ca o operă lirică”¹. Lirismul are virtutea de a sesiza realitățile sufletești cele mai profunde, de a unifica opozițiile antinomice, raționalul și iraționalul. Aici se află și condiția ca poezia să devină „adevăr și cunoaștere”. Metoda „autocomentariului liric”. — e de părere scriitorul — ar putea primi și epitetul de „muzicală”. De altfel, lirica și muzica sînt aliate de multă vreme. Noutatea întreprinderii artistice a lui Broch rezidă în rolul pe care li-l

¹ *Opere complete*, vol. VI. p. 265.

încredințează într-o operă în proză, în această inedită formă de roman.

Muzicalitatea *Morții lui Virgiliu* se realizează pe toate treptele, de la frază la paragraf, la capitol și părți. Lirismul, derivând organic din conținut și nefiind o formă aleasă liber dintre mai multe, conferă patos și căldură monologului interior. Broch recurge și la mijloace muzicale mai obișnuite (chiar și în epică), de pildă, la refren și leitmotiv, apoi la exclamații afective : „oh !“, „ah !“ Sînt cuvinte, expresii și propoziții care revin mereu : „nostalgie“, „cunoaștere“ și „presimțire“, „somm“ și „vis“, „datorie“, „comunitate“ și „singurătate“, „destin“ și „hazard“, „naștere“ și „moarte“, „fugă“ și „întoarcerea acasă“, apoi : „sus și jos“, „universul lăuntric și cel exterior“, „încă nu și totuși de pe acum“ etc. Prin asemenea mijloace, ca și prin topica propozițiilor și a frazelor, se obține un ritm muzical, o melodie cînd discretă și domoală, ca un susur, cînd mai precipitată, energică sau solemnă. Muzicalitatea generală a pasajelor i-a îngăduit scriitorului să încadreze în textul său fragmente din operele lui Virgiliu, adesea fără vreun semn distinctiv. Proza proprie se investește uneori și ea cu o ritmică riguroasă, se segmentează în unități ritmice, devine vers. Pasajele respective sînt fie distribuite în stihuri, fie compacte, ca și cînd ar spune totul dintr-o suflare. Însă cu respirația sacadată din pricina emoției. Broch nu caută frumusețea de dragul frumuseții, e adevărat, dar sînt în *Moartea lui Virgiliu* pagini și suite de pagini de o frumusețe unică. Dialogurile onirice cu Lysanias, cu Plotia și sclavul, coșmarul trăit de muribundul ce se vede împresurat de un puhoi de făpturi monștruoase, amintind de Goya, dar și de Picasso, partea a patra în întregime procură cititorului desfătări inegalabile. Hermann Broch, poet, poate, fără voie, e un mare poet, cu o viziune plastică excepțională, înzestrat cu o fantezie ieșită din comun.

A reușit oare autorul *Morții lui Virgiliu* să creeze o formă literară nouă, cum credea cu netăinuită mîndrie ? O formă nouă nu presupune oare atestarea ei ca valabilă prin repetare ? Așa cum Broch îl considera pe Joyce ca neimitabil, tot astfel rămîne și el de neimitat. Unele inovații ale sale ar putea fi (și au și fost) însușite și de alții, o carte de tipul *Morții lui Virgiliu* nu se mai poate scrie. Dar nu despre rodnicia unui

model vrem să vorbim aici, ci despre însăși forma către care a năzuit Broch. Izbînda sa în această privință e certă, nu însă și absolută. A transforma abstracțiunea în poezie, a anula timpul și fragmentarea, pentru a obține într-o singură perspectivă totalitatea și simultaneitatea, constituie neîndoielnic o operație foarte grea, o luptă acerbă cu mijloacele de expresie, cu cuvîntul însuși, condiționată și de o trăire arzătoare care trebuie să fie de lungă durată, să nu se epuizeze repede, ca într-o obișnuită poezie lirică. Pe sute de pagini, redactate de-a lungul mai multor ani, temperatura înaltă se întîmplă să scadă, flacăra poeziei pîlpîie uneori mai slab, cîteodată se stinge. Refrenul își pierde însușirea de procedeu muzical și rămîne simplă repetare, trăirea, expresivă prin emoția ei, pierde și lasă în loc expunerea, dezbaterea. În *Moartea lui Virgiliu*, aceasta se întîmplă mai ales în dialogurile poetului cu prietenii săi și cu August, dar și în unele din pasajele monologului propriu-zis. Și astfel, convingîndu-ne încă o dată că poezia e nu numai cunoaștere, ci și sentiment și emoție, nu numai muzică, ci și imagine, întîmpinăm cu o plăcere superioară acele pasaje în care toate acestea se reunesc într-o sinteză admirabilă. În *Moartea lui Virgiliu*, poezia își flutură aripa diafană smălțată cu aur pretutindeni, dar vibrația ei este deosebit de intensă atunci cînd se apropie nemijlocit de oameni și de simțirea lor cea mai omenească. În unele tablouri, tenta e aspră, ca în scenele de pe puntea corăbiei, sau de o brutalitate aproape naturalistă, ca în priveliștea uliței mizeriei, ori în secvența celor trei apariții de pe stradă. Alteori, tonul se îndulcește, devine nostalgic-duios, ca în amintirile poetului din copilăria lui de-acasă, sau pasionat, ca în reîntîlnirile închipuite cu Plotia. Printre simbolurile, cu caracter de refren și ele (noaptea, ramura de laur, luntrea etc.), cel al copilului și al mamei au o frecvență deosebit de semnificativă. Mama e geneza, originea, tihna și adăpostirea; copilul puritatea, libertatea, renașterea, începutul ce dăinuie etern, dar și nevoia de ajutor. Una dintre cele mai inspirate imagini este aceea a băiatului Lysanias, a cărui realitate, deși foarte pregnantă prin portretul fizic, prin mișcare, gest și replică, rămîne mereu incertă. Călăuză care ajută și ființă neajutorată, Lysanias este un alter-ego al poetului, o reîntrupare a lui la vîrsta copilăriei. În pragul

morții, Virgiliu se retrăiește pe sine, fiind simultan omul sfârșit de acum și copilul de odinioară. Dacă Lysanias trece din vis și fantezie în realitate, personajele reale — Lucius, Plotius, Cezar, medicul și sclavul — alunecă din real în viziunea onirică. Realitatea vieții și realitatea visului se întrepătrund și se confundă într-o unitate în care se luminează reciproc.

Cadrul „acțiunii“ e mai mult decît un decor, prin aceea că obiectele înconjurătoare capătă și ele valoare simbolică (patul, candelabrul, ramura de laur etc.) și, la fel ca oamenii, se strămută în ambele sensuri, din lumea exterioară în cea lăuntrică. Ulița mizeriei simbolizează decadența fizică și morală a plebei, dar și protestul acesteia împotriva neizbăvirii, disprețul ei față de unul dintre cei ce și-au trădat misiunea de a ajuta. Piața de alimente din Brundisium apare ca o alegorie a co-existenței vieții și morții — roadele destinate a asigura traiul zac împrăștiate în descompunere. În descrieri, Broch, ca și eroul său, e un senzual, ale cărui simțuri prind cu acuitate și amplifică forme și culori, sunete și mirosuri. Sensibilitatea aceasta față de realitatea imediată și concretă, expresie a participării și aderenței, destăinuie o nestinsă dragoste de viață, pe care o mărturisește și Virgiliu, cînd își aduce aminte de „țările scăldate de mare, toate țările pe care le-a străbătut el cu pasul, peste ale căror pietre, peste al căror humus a umblat, pârtaș al lumii vegetale și umane și animale, împletit în toate...” Poem despre moartea unui om, *Moartea lui Virgiliu* este un cîntec de slavă închinat vieții, bucuriei de a trăi a omului.

După ce a publicat, în 1945, cartea, Hermann Broch s-a simțit desprins de ea, și pentru că, pe măsură ce o scrisese, încetase de a mai fi o trăire, devenind operă de artă, și pentru că scepticismul său în privința eficienței poeziei sporise. „Caracterul ludic al unei opere de artă — îi scrie el unui cunoscut — este inadmisibil într-o epocă a camerelor de gazare.”¹ În ultimii săi ani, scriitorul e stăpînit mereu de dorința de a crea literatură, dar își jugulează pornirea: „cîteodată, dorința este atît de puternică, încît pur și simplu aș da naibii întreaga psihologie a maselor și toate celelalte lucrări la care mă simt obligat. Dar odată trebuie să iei în serios prevalența eticului asupra

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 280.

esteticului și să înveți să taci.“¹ Lucrările cărora li se dedică acum sînt politice, fiindcă „politica însemnează acțiune“. Broch continuă schițarea teoretică a unui sistem de organizare socială și statală luminat de idei generoase, democratice, dar pe de-a-ntregul utopic, fiindcă ignoră factorul economic și lupta de clasă. Era un mod de a acționa nu numai fără rezultate imediate, ci și fără perspective. Conștient de acest lucru, scriitorul caută alte căi, pentru a fi de folos oamenilor. „Disponibilitatea lui de a ajuta — își amintește profesorul Hermann Weigand — nu cunoștea limite, ființa lui iradia o lumină și o căldură de neuitat.“² Evocînd aceeași risipă de sine, Hannah Arendt, care l-a cunoscut în acei ani, notează : „Practic, faptul se vădea în aceea că oricîteori cineva — anume nu numai un prieten, așa ceva ar fi fost încă un cerc restrîns, putînd fi trecut cu vederea, ci și vreun cunoscut oarecare — se afla în nevoie (și cînd nu se întîmpla asta într-un cerc de cunoscuți și de prieteni constînd în mare parte din emigranți), așadar se îmbolnăvea, sau nu avea bani, sau zăcea pe moarte, Broch era acela care prelua totul asupra-i, ba chiar devenise de fapt de la sine înțeles că tot ajutorul trebuia așteptat de la Broch, care nu avea nici bani, nici timp“.³ Bunul samaritean realiza în practică măcar o parte din ceea ce Virgiliu își imputa că nu făcuse.

Scriitorul a reluat totuși și pana romancierului, determinat de solicitări din afară, dar și de sentimentul responsabilității morale. Ceea ce scrie acum, de fapt scoate din mape mai vechi, restructurează, împlinește și aduce la zi, sînt două romane cu temă antihitleristă. Pe cel dintîi, *Nevinovații*, l-a și văzut ieșind de sub tipar în 1950. Este un roman de o construcție originală, alcătuit din unsprezece povestiri, și ilustrează starea sufletească și spirituală care a făcut posibilă ascensiunea nazismului. „Nevinovația“ personajelor e aparentă, fiindcă se întemeiază pe pasivitate, iar indiferența și incapacitatea sau refuzul de a acționa constituie premisele manevrării oamenilor în orice direcție periculoasă. „Firește — subliniază Broch într-o scrisoare —, titlul *Nevinovații* este unul agresiv, întrucît.

¹ Ibid., p. 278—279.

² H. Broch, *Opere complete*, vol. IV, p. 5.

³ Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 6—7.

cu excepția apicultorului și a lui Trutscherl Melitta, nimeni din carte nu e nevinovat.“¹ Unitatea cărții este dată prin intervenția în trei rînduri a unor „voci“, un comentariu liric ritmat, o umanistă profesiune de credință a scriitorului. Fenomenul hitlerismului ca stare obsesională cu caracter de masă oferă substanța celui de-al doilea roman, pe care Broch n-a mai apucat să-l termine. Scriitorul a lucrat la acest roman în trei etape, începînd din 1936, și i-a dat succesiv diverse titluri provizorii, printre care *Vrăjirea* (*Die Verzauberung*) și *Ispititorul* (*Der Versucher*) sînt cele mai sugestive. Cu titlul din urmă, romanul a fost editat pîstum într-o alcătuire care reunește cele trei fragmente. Deși operă încă neîncheiată și nefinisată, *Ispititorul* se situează la nivelul celor mai bune scrieri literare ale lui Broch. Acțiunea se petrece într-un sat de munte, așezare izolată, unde se stabilește un anume Marius Ratti, ins cu aparență neînsemnată, dar care se arată în curînd a fi un veleitar, întruchipare demonică a răului. Dacă, în *Moartea lui Virgiliu*, Octavian August întruchipează pînă la un punct imaginea conducătorului „pozitiv“ — izbăvitorul din impas al poporului, factorul de ordine, simbolul organizării statale smulse haosului, spiritul lucid, realizatorul comunității și garanția păcii — Marius Ratti este chipul odios al conducătorului „negativ“, actor și șarlatan, care destramă vechile relații omenști bazate pe sentimente normale și datine verificate, ca să aprindă spaima, lăcomia și ura și să-și exercite domnia prin ele. Dementul Ratti e o copie fidelă a paranoicului care a aruncat Germania și omenirea în haos.

Intr-o *Autobiografie ca program de lucru*, Hermann Broch confirmă intenția sa de a reconstitui artistic în *Ispititorul* „evenimentul german“ al nazismului și declară că, scriind romanul, și-a pus speranța în „efectul educativ al literaturii etice“². Întreaga sa operă stă sub zodia acestei speranțe și a încrederii în om.

★

Colaborînd îndeaproape la traducerea în engleză a *Morții lui Virgiliu*, Hermann Broch a putut cunoaște direct dificul-

¹ *Opere complete*, vol. VIII, p. 363.

² *Opere complete*, vol. IX, p. 48.

tățile enorme ale unei asemenea înțepinderi. Le și expune în a treia parte din mai sus citatele *Observații asupra „Morții lui Virgiliu”*. Dificultățile, de ordin lexical și sintactic, sînt sporite de caracterul filozofic și de poem, al cărții. Sub aspect lexical, constată scriitorul — și, în ce ne privește, ne-am văzut în situația de a-i da deplină dreptate — cea mai mare greutate stă în aflarea corespondentului străin pentru multe substantive. În formarea substantivelor, limba germană are o mobilitate inexistentă în alte limbi. Substantivele pot fi compuse sau derivate din mai toate celelalte categorii morfologice. Într-o asemenea situație, substantivul poate exprima singur o propoziție, ceea ce în limba română este posibil mult mai rar. Unele derivări permite și limba noastră, de exemplu, substantive din adjective, astfel că forme ca *das Irdische*, *das Menschliche*, *das Nächtliche* („pămîntescul”, „omînescul”, „nocturnul” sau „noptaticul”) nu ne-au pus probleme. Pentru altele, am fost nevoiți să recurgem la derivări similare celor din germană, dar sprijinite pe modele românești : „creaturalul” (*das Kreatürliche*), „creaturalitate” (*die Kreatürlichkeit*, *die Geschöpflichkeit*), „originalul” (*das Ursprüngliche*), după modelul : „originea — originalul — originalitatea”. În foarte multe cazuri, probabil cele mai multe, o asemenea transpunere sintetică n-a mai fost posibilă, astfel că singura cale de urmat a rămas aceea a construcției, chiar propoziției, cu valoare determinativă : „cele respirabile” (*das Atembare*), „cele ce durează”, „cele durabile” (*das Dauernde*), „cele amintite” (*das Erinnernte*), „cel cuprins de febră” (*der Fiebernde*) etc. La fel am procedat pentru numeroase compuse cu caracter determinativ : „care răpește (taie) respirația” (*atemraubend*), „cuprins de furia de a privi” (*schauwütig*), „acoperit de fiorul lumii” (*weltüberschauert*) etc. Desigur, asemenea expresii perifrastice au făcut încă mai grea tălmăcirea propozițiilor și a frazelor, și așa foarte încărcate. Cum efortul nostru s-a îndreptat statornic nu numai spre redarea fidelă a sensurilor, ci și spre conservarea muzicalității din original, cuvintele compuse, dintr-o propoziție sau frază, au fost traduse după același tipar, pentru a obține cadența prin repetarea construcției. Din același motiv, un cuvînt sau o expresie au fost tălmăcite la fel de la un capăt

la altul al cărții, chiar dacă un sinonim ar fi redat tot atât de exact înțelesul.

Există câțiva termeni a căror traducere necesită unele explicații. Modul în care am procedat ne-a fost impus de caracterul filozofic al textului, condiția preciziei fiind aici mai imperioasă decât într-o scriere literară obișnuită. Astfel, pentru că Hermann Broch folosește cu sensuri diferite cuvintele *das Ich* și *das Selbst*, fără a recurge vreodată la unul în locul celuilalt, l-am transpus pe cel dintâi prin „eu“, pe cel de-al doilea prin „sinele“ (substantivul feminin „sinea“ nu poate fi detașat din expresia uzuală). Substantivul *das Wissen* a fost tradus prin „știință“, cu sensul „ceea ce este știut“, „ceea ce știu“ (cf. expresiile „spre știință“, „după a mea știință“), nu știință ca disciplină (*Wissenschaft*). Textul face o evidentă diferențiere și între cuvintele *das Sein* și *das Dasein*, care în alte situații pot fi privite ca sinonime. Am respectat diferențierea, traducându-l pe cel dintâi prin „ființă“ (a fi, a ființa), iar pe cel de-al doilea prin „existență“. Acestea sînt numai cîteva exemple care ilustrează încercarea noastră de a răspunde exigențelor preciziei. În această ordine de idei, ne considerăm îndatorați a consemna sprijinul eficient aflat în competența, lingvistică și filozofică, a lectorului cărții, Dieter Fuhrmann, căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre.

Nevoia de nuanțare merge la Broch pînă la utilizarea unor îmbinări de cuvinte cu sensuri opuse, sau a unor expresii cu aspect pleonastic („mai esențial“, „mai incolor“, „cele mai infinite“ etc.). Se înțelege că nu ne-am permis vreo abatere de la text nici în privința aceasta.

Cît privește fraza, care este foarte amplă, acoperind uneori și cîteva pagini (Broch observa că unele dintre frazele sale sînt printre cele mai lungi din literatura universală), am evitat orice fragmentare, menținînd, în măsura posibilă, și topica părților ei. Expresia eliptică, intercalată, construită cu participiul („stinsă oglindirea“, „uitată copilăria“ etc.), care întrerupe schema generală a frazei, provine întocmai din original. În propoziții, topica a trebuit să fie cea normală din limba română. Totuși, adecvat originalului și atât cît îngăduie limba noastră, ordinea părților de propoziție se schimbă, atunci cînd

un cuvînt este deplasat cu intenția de a fi pus în evidență, sau de a se obține ritmul.

Cum menționam mai sus, proza lui Broch, lirică și muzicală pe toată întinderea cărții, devine uneori poezie versificată. Paragrafele și paginile respective au fost transpuse de noi în tipare metrice de vers, în versuri albe, ca în original. La lectură, aceste părți se recunosc prin așezarea versurilor unul sub altul, ca într-un poem. Alteori se impune un plus de atenție din partea cititorului, pentru a descoperi versurile în oglinda paginii de aparentă proză compactă. Acesta este cazul unui număr de aproape zece pagini din partea a doua, în continuarea fragmentului din *Eneida*, care începe cu hexametrul : „Două-s a somnului porți, pe una, de corn, ies în lume...” Versificarea (ritmul) nu ne-a îngăduit întotdeauna să păstrăm în pasajele respective formele lexicale folosite în rest. Ni s-a părut însă mai important să redăm cadența poematică decît să evităm inconsecvența, de altfel limitată pe cît posibil și, oricum, neînsoțită de trădarea sensurilor. Este singura împrejurare cînd ne-am abătut de la principiul, amintit mai înainte, de a traduce mereu același cuvînt prin același corespondent românesc. În treacăt fie spus, acest principiu ține seama nu numai de obligația consecvenței, ci și de valoarea de refren sau laitmotiv a cuvintelor și expresiilor. În mod obișnuit, în traduceri sîntem înclinați să evităm repetările de cuvinte, pare-se mai supărătoare pentru noi decît pentru cei ce scriu în alte limbi. O asemenea „stilizare” ar fi fost inadmisibilă în *Moartea lui Virgiliu*.

În sfîrșit, cîteva vorbe despre fragmentele din operele lui Virgiliu încastrate de Broch în textul său. Aceste fragmente, fie citate ca versuri așezate unul sub altul, fie desfășurate în șir continuu ca niște fraze în proză, pot fi identificate prin trimiterile de la finele volumului. Broch a utilizat traduceri în germană, pe care le indică tot acolo, în anexa *Izvoare*. Aceste traduceri sînt foarte frumoase, dar cam libere. Oricum, nu puteam prelua un fragment virgilian printr-un intermediar în germană. Ne-am întrebat dacă este posibil să folosim traducurile în românește existente. N-a fost posibil, deoarece aceste traduceri, prin chiar faptul că aparțin mai multor tălmăcitori, apoi prin acela că au fost efectuate în epoci diferite,

ar fi introdus în versiunea românească a cărții lui Broch o notă destul de stridentă. Așadar, adresându-ne direct textului latin, am tradus noi înșine hexametrii.

Încheind, traducătorul mărturisește că *Moartea lui Virgiliu* a fost pentru el o grea piatră de încercare. Poate că tălmăcirile sale anterioare, din Robert Musil, Hermann Hesse, Ernst Jünger și alții, au trebuit să fie și etape de pregătire în vederea acestei încercări. La capătul unei lucrări de durată, punctată de clipe de cumpănă, când a fost la un pas de a renunța, dar și de ceasuri de mari satisfacții, el oferă cu modestie cititorilor rodul muncii sale, în speranța că, dacă n-a fost poet în măsura în care s-ar fi convenit, originalul l-a ajutat să fie atît cît să nu trădeze mesajul etic al marelui gînditor și artist.

ION ROMAN

In memoriam Stephen Hudson

...fato profugus...

VIRGILIU : ENEIDA, I, 2

...Da iungere dextram,
Da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum ;
Ter frustra comprehensa manus effugit imago,
Par levibus ventis volucrique simillima somno.

VIRGILIU : ENEIDA, VI, 697—702

Lo duca ed io per quel cammino ascoso
Entrammo a ritornar nel chiaro mondo ;
E, senza cura aver d'alcun riposo,
Salimmo su, ei primo ed io secondo,
Tanto ch'io vidi delle cose belle
Che porta il ciel, per un pertugio tondo ;
E quindi uscimmo a riveder le stelle.

DANTE : DIVINA COMMEDIA, INFERNO, XXXIV, 133—139¹

¹ ...prigonit de soartă...

VIRGILIU : ENEIDA, I, 2

...Dă-mi, tată, dă-mi dreapta,
Nu te feri temător nicum de-a mea-mbrățișare.
Astfel grăi, și-i curgeau șiroaie de lacrimi pe față.
Gîtul de trei ori voi cu brațul întins să-i cuprindă,
Tot de trei ori îi scăpă imaginea-n van apucată,
Ca adierea de vînt și-ntocmai ca somnul fugar.

VIRGILIU : ENEIDA, VI, 697—702

Ca să ne reîntoarcem în lumea de lumină
Intrai cu călăuza pe calea-ntunecată ;
Și negîndind o clipă la hodină,
Urcarăm, el nainte, în urmă eu, și-ndată,
Ca printr-un ochi rotund privirii mele
Cu ale lui podoabe cerul se arată ;
Și-aici ieșirăm să vedem iar stele.

DANTE : DIVINA COMEDIE, INFERNUL, XXXIV, 133—139

ALBASTRE CA OȚELUL ȘI UȘOARE, MIȘCATE de un vînt contrar domol, abia perceptibil, valurile Mării Adriatice unduiseră din față spre escadra imperială, atunci cînd aceasta se îndrepta spre portul Brundisium, avînd la stînga colinele teșite ale coastei calabreze ce se apropiiau încet, iar acum, cînd singurătatea mării, însorită, totuși atît de asemănătoare morții, se preschimba în veselie plină de pace a activității omenești, cînd talazurile, strălucite blînd de apropierea existenței și a căminelor omenești, se populau cu fel de fel de corăbii, unele care se îndreptau deasemenea spre port, altele care plecaseră din el, acum, cînd bărcile pescărești cu pînze cafenii părăseau aproape pretutindeni micile diguri de apărare ale numeroaselor sate și așezări presărate de-a lungul țărmului scaldat de spumă albă, ca să iasă la pescuitul de seară, acum, apa devenise aproape netedă ca oglinda ; deasupra, scoica cerului se deschisese sidefie, cădea amurgul, și mirosea a foc de lemne aprins în vetre, ori de cîte ori erau aduse înapoi de adiere sunetele vieții, o bătaie de ciocan sau o chemare.

Dintre cele șapte vase cu bordul înalt, care se succedau desfășurate în linie, numai cea dintîi și ultima, pentere zvelte, cu pinten, aparțineau flotei imperiale ; celelalte cinci, mai greoaie și mai impozante, cu zece, cu douăsprezece rînduri de vîsle, se remarcă prin construcția fastuoasă specifică vieții de la curtea lui August, iar cea de la

mijloc, întrecându-le în splendoare pe toate, cu prora ferecată în bronz strălucitor ca aurul, cu capetele de leu, purtînd în gură inele, de sub balustradă, strălucitoare ca aurul, cu sarturile pavoazate multicolor, purta sub pînze de purpură, sărbătorească și mare, cortul lui Cezar. Însă pe corabia imediat următoare se găsea poetul *Eneidei*, iar pe fruntea lui sta scris semnul morții.

Pradă răului de mare, ținut sub tensiune de crizele mereu amenințătoare, nu cutezase să se miște toată ziua, totuși, deși încătușat de patul ce fusese instalat pentru el la mijlocul punții, acum se simțea pe sine, sau, mai exact, își simțea corpul și viața trupească, în care încă de mulți ani aproape că nu mai putea recunoaște un bun propriu, ca pe o unică amintire ce dibuia în urmă plăcerea destinderii ce-l străbătuse dintr-odată din clipa cînd fusese atinsă zona mai liniștită a litoralului, iar această osteneală ce-l invadea, liniștită și liniștitoare, s-ar fi preschimbat poate într-o fericire aproape deplină, dacă, în ciuda aerului marin tare și tămăduitor, n-ar fi revenit tusea chinuitoare, moleșeala pricinuită de febra din fiecare seară, neliniștea din fiecare seară. Așa zăcea acolo, el, poetul *Eneidei*, el, Publius Vergilius Maro, zăcea acolo cu cunoștința de sine împuținată, aproape rușinîndu-se de neajutorarea sa, aproape mînios din pricina unui asemenea destin, și privea țintă rotundul sidefiu al scoicii cerului : de ce oare cedase stăruinței lui August ? De ce părăsise Atena ? se spulberase acum speranța că sacrul, voiosul cer al lui Homer avea să fie priincios desăvîrșirii *Eneidei*, se spulberase orice speranță în acel nou fără de sfîrșit ce-ar fi trebuit să înceapă după aceea, speranța într-o viață înstrăinată de artă, eliberată de poezie și dedicată filozofiei și științei în orașul lui Platon, se spulberase speranța de a mai păși vreodată pe pămîntul țării ionice, oh, se spulberase speranța în miracolul cunoașterii și în mîntuirea prin cunoaștere. Pentru ce renunțase la toate acestea ? De bună voie ? Nu ! fusese ca o poruncă a acelor forțe inevitabile ale vieții, a acelor forțe inevitabile ale destinului, care nu pier niciodată pe de-a-ntregul, chiar dacă se scufundă pentru o vreme

în subpămîntesc, printre cele nevăzute, printre cele neauzite, rămînînd totuși neconținut prezente ca o amenințare de nepătruns a forțelor, cărora nu li te poți sustrage nicicînd, cărora trebuie să te supui întotdeauna ; era destinul. Se lăsase minat de destin, iar destinul îl împingea spre sfîrșit. Nu aceasta fusese dintotdeauna forma vieții sale ? trăise el vreodată altfel ? scoica sidefie a cerului, marea agitată de vînt, cîntecul munților și ceea ce-i cînta dureros în piept, sunetul de flaut al zeului însemnaseră vreodată pentru el altceva decît o întîmplare care, ca un recipient al sferelor, urma să-l primească în curînd, pentru a-l purta în infinit ? Din naștere era un om de la țară, unul căruia îi e dragă pacea existenței pămîntești, unul căruia i s-ar fi cuvenit o viață simplă și așezată în comunitatea rurală, unul căruia, corespunzător originii sale, i-ar fi fost dat să rămînă în ea, să poată să rămînă, să trebuiască să rămînă și care, corespunzător unui destin superior, n-a fost eliberat de patrie, dar nici ținut într-însa ; fusese alungat, afară din comunitate, în cea mai goală, cea mai rea, cea mai sălbatică singurătate a gloatei omenești, fusese alungat din simplitatea obîrșiei sale, alungat în depărtările complexității mereu crescînde, iar dacă prin aceasta ceva devenise mai mare sau mai vast, acel ceva nu fusese decît distanța față de propria-i viață, căci cu adevărat numai ea singură crescuse : doar la marginea ogoarelor sale pășise, doar la marginea vieții lui trăise ; devenise un om fără de odihnă, fugind de moarte, căutînd moartea, căutînd opera, fugind de operă, un îndrăgostit și totuși în același timp un hăituit, un pribeag rătăcind prin peisajele lumii lăuntrice și ale celei exterioare, un oaspete al vieții sale. Iar astăzi, aproape la capătul puterilor, la sfîrșitul fugii, la sfîrșitul căutărilor, cînd s-a biruit pe sine și e gata de plecare, cînd s-a biruit ca să fie gata și e gata să ia asupra-și singurătatea din urmă, să pășească pe drumul interior de întoarcere spre ea, acum destinul a pus încă o dată stăpînire pe el cu forțele sale, i-a interzis încă o dată simplitatea și obîrșia și lumea lăuntrică, i-a abătut din

nou drumul de întoarcere, l-a abătut spre calea către complexitatea lumii din afară, l-a constrins să revină la răul care-i umbrise toată viața, da, era ca și când destinul nu mai păstra pentru el decît o unică simplitate — simplitatea morții. Deasupra lui, vergile trosneau în odgoane, la răstimpuri prin pînza velelor trecea un vuiet moale, auzea spumegarea lunecoasă a siajului și căderea argintie de apă care începea să șiroiască odată cu fiecare smulgere a vîslelor, auzea scîrțîitul greu al acestora în furcheți și pleoscăitul lor cînd tăiau apa scufundîndu-se din nou în ea, simțea înaintarea domoală și egală a corăbiei în ritmul masei celor patru sute de vîsle, vedea cum lunecă pe de lături linia țarmului tivit cu spumă albă și se gîndea la trupurile de sclavi mute, înlănțuite în trunchiul corăbiei, sufocant, străbătut de curent, fetid, bubuitor. Aceeași smulgere ritmică, bubuind surd, azvîrlind stropi de argint, răsuna și de la cele două corăbii învecinate, de la următoarea și de la aceea din spatele ei, ca un ecou care s-ar prelungi peste toate mările și căruia i s-ar răspunde dinspre toate mările, căci pretutindeni corăbiile călătoreau așa, încărcate cu oameni, încărcate cu arme, încărcate cu secară, încărcate cu griu, încărcate cu marmură, cu ulei, cu vin, cu mirodenii, cu mătase, încărcate cu sclavi, pretutindeni aceeași navigație, care schimbă și face comerț, printre multele corupții ale lumii una dintre cele mai rele. Firește, aici nu se transportau mărfuri, ci burți îndopate, oameni de la curtea imperială : toată partea din spate a corăbiei pînă la pupă era destinată hrănirii lor, din zori răsuna dintr-acolo zgomot de ospăț, și neconținut mulțimi de pofticioși înconjurau sala de mîncare, fiecare pîndind eliberarea unui loc în tricliniu, gata să se năpustească asupra lui în luptă cu concurenții, avid să se întindă în sfîrșit el însuși acolo, ca să poată începe sau reîncepe înfulecatul ; slujitorii, băieți sprinteni, eleganți, fercheși, printre care nu puțini frumușei, acum însă learcă de sudoare și istoviți, nu-și mai puteau trage răsufierea, iar mai-marele lor veșnic surîzînd, cu o privire rece în colțul ochilor și cu palmele deschise

políticos să primească bacșișuri, îi mîna încolo și-ncoace; alerga el însuși în sus și în jos pe punte, fiindcă, pe lîngă desfășurarea ospățului, trebuia să se îngrijească și de aceia care — destul de uimitor — păreau să se fi și săturat și acum se desfătau altfel, unii plimbîndu-se de colo, colo, cu mîinile încrucișate pe burtă sau la spate, cîțiva dimpotrivă discutînd cu gesturi largi, alții moțîind sau sforăind în paturile lor, cu fața acoperită cu toga, alții jucînd țintar; tuturor trebuia să li se poarte de grijă neîncetat, toți trebuiau să fie serviți cu mici gustări care erau purtate de-a lungul punții pe mari platouri de argint și oferite fiecăruia, de teama foamei ce putea să-i apuce din nou în fiecare clipă, de teama lăcomiei a cărei expresie era întipărită, de neșters și învederat, pe fața tuturor, a celor bine hrăniți ca și a celor slabi, a celor molii ca și a celor sprinteni, a celor ce se mișcau ca și a celor ce ședeau, a celor ce erau treji ca și a celor ce dormeau, o lăcomie a cărei expresie era uneori parcă scobită pe chip cu dalta, alteori parcă plămădită în trăsăturile obrazului, aprigă sau blîndă, mai răutăcioasă sau mai blajină, amintind lupul, vulpea, pisica, papagalul, calul, rechinul, dar întotdeauna orientată spre o desfătare oribilă, oarecum închisă în sine, o sete nepotolită de a avea, de a face speculă cu mărfuri, aur, funcții și onoruri, de-a se complăce în inactivitatea zeloasă a posesiunii. Pretutindeni era cîte unul care vîra ceva în gură, pretutindeni mocnea pofta, mocnea aviditatea, fără rădăcini, gata să înghită, înghițind totul, exalația ei pîlpîia peste punte, zorea în ritmul mișcării vîslelor, inevitabilă, de neoprit: întreaga corabie era învăluită în lăcomie. Oh, oamenii aceștia meritau să fie odată zugrăviți precum se cuvine! Ar trebui să li se dedice un cînt al lăcomiei! Dar la ce-ar fi fost de folos așa ceva? ! poetul nu are nici o putere, nu are puterea să îndrepte nici un rău; el e ascultat numai atunci cînd proslăvește lumea, nu însă cînd o înfățișează așa cum este. Numai minciuna aduce glorie, nu cunoașterea! Și ar fi oare imaginabil ca *Eneidei* să-i fie dat a avea altă influență, mai bună? Ah, epopeea va fi lăudată,

fiindcă tot ceea ce scrisese el fusese lăudat, fiindcă din ea se va alege numai ceea ce e plăcut, și nu exista nici pericolul, nici nădejdea că avertismentele ar putea fi ascultate ; ah, lui nu-i era îngăduit să se amăgească sau să-i amăgească pe alții, cunoștea prea bine publicul acesta de la care truda grea a poetului, dureroasă prin cunoaștere și adevărată, smulge tot atât de puțină considerație ca și aceea plină de amărăciune, amarnic de grea a vîslașilor, un public pentru care și una și cealaltă însemna același lucru : un tribut cuvenit uzufructuariilor, primit și smuls cu plăcerea adusă de un tribut ! Cu toate acestea, cei ce trîndăveau și plescăiau în jurul său nu erau nicidecum doar niște paraziți, chiar dacă August era nevoit să tolereze în jurul său și cîțiva din soiul acesta, nu, mulți dintre ei realizaseră felurite lucruri pline de merit și vrednice de laudă, dar în timpul inactivității datorite călătoriei, ei șterseseră aproape tot ceea ce erau altminteri, despuindu-se de sine de-a dreptul cu plăcere și păstrînd numai trufia lor oarbă într-o lăcomie crepusculară, într-un crepuscul plin de lăcomie. Jos, în crepuscularitatea de jos, muncea, lovitură cu lovitură, măreț, sălbatic, animalic, subuman, masa supusă a vîslelor. Cei de-acolo de jos nu-l înțelegeau, și lor nu le păsa de el, cei de-aici de sus afirmău că-l venerază, da, o credeau chiar, însă, oricum ar fi fost, indiferent dacă socoteau că-i îndrăgesc operele dintr-o ipocrizie de gurmanzi, sau dacă îi arătau, nu mai puțin minciinos, stima lor ca unui prieten al lui Cezar, el, Publius Vergilius Maro, el nu avea nimic comun cu ei, deși destinul îl împinsese în cercul lor, oamenii aceștia îl umpleau de dezgust, iar răul de mare l-ar fi cuprins din nou, dacă, salutînd apusul soarelui, briza de coastă n-ar fi început să adie, alungînd de pe corabie duhoarea de ospăț și bucătărie. Se asigură că lada cu manuscrisul *Eneidei* se află neatinsă lîngă el și, clipind spre astrul adînc coborît la apus, își trase mantia pînă sub bărbie ; îi era frig.

Din vreme în vreme simțea imboldul să se întoarcă totuși spre hoarda lărmuitoare de oameni de-acolo din

spatele lui, aproape curios să vadă ce-or mai fi trebăluind ; numai că n-o făcea, și era mai bine să n-o facă, ba chiar i se părea din ce în ce mai mult că o asemenea întoarcere era de-a dreptul interzisă.

Zăcea astfel liniștit. Cînd ajunseră la intrarea îngustă, ca un rîu, a portului Brundisium, cele dintîi umbre ale amurgului învăluiau vizibil cerul, învăluiau gingaș universul ; aerul se răcorise, dar devenise și mai puțin tare, adierea cu iz de sare se amesteca acum cu atmosfera mai saturată a uscatului, în al cărui canal corăbiile pătrundeau una după alta, micșorînd viteza plutirii. Elementul poseidonic, pe care nu-l mai încrețea nici un val, devenea cenușiu ca fierul, căpăta culoarea plumbului. Pe crenelurile fortificațiilor de pe malul stîng și cel drept al canalului fuseseră înșirate trupele garizoanei în onoarea lui Cezar, poate și ca un prim salut pentru ziua lui de naștere, deoarece Octavian August se întorcea acasă ca să-și sărbătorească aniversarea ; peste două zile, într-adevăr, poimîine chiar, aceasta urma să fie celebrată la Roma, iar Octavian, cel care călătorea pe corabia aceea din față, împlinea acum patruzeci și trei de ani. Uralele trupelor se înălțau răgușite de pe maluri, stegarii de la flancurile fiecărui manipul săltau scurt, răsucindu-l, în ritmul strigătelor, vexillul roșu, pentru a-l coborî apoi în fața stăpînitorului, ținînd prăjina pieziș spre pămînt, pe scurt, ceea ce se petrecea aici nu era nimic altceva decît pura ceremonie viguroasă de salut, așa cum o prescria regulamentul militar, corect-reglementară în asprimea ei soldățească și, în pofida tuturor acestora, ciudat de blîndă, ciudat de vesperală ; aproape că ai fi putut-o caracteriza ca desfășurată în vis, atît de mărunte, extrem de mărunte se pierdeau strigătele în vastitatea luminii, atît de tomnatic, extrem de tomnatic se ofilea roșul steagurilor, umbrit de cenușiul firmamentului ce-și stingea strălucirea. Mai mare decît pămîntul este lumina, mai mare decît omul este pămîntul, și omul nu poate să existe cîtă vreme nu respiră năzuind spre patrie, întorcîndu-se acasă spre pămînt, pămîntește întorcîndu-se spre lumină, primind pămîn-

tește pe pământ lumina, primit de lumină numai prin el, pământul ce devine lumină. Și niciodată nu e pământul mai intim apropiat de lumină, lumina mai familiar apropiată de pământ decât la începutul de amurg al celor două hotare ale nopții. Noaptea mai dormita încă în adâncurile apelor, dar începea să se prelingă în sus cu minuscule valuri tăcute, pretutindeni în oglinda mării, înaltul nemaideosebindu-se de profunzime, se iveau valurile mute cum e catifeaua ale fundalului nopții, valurile celui de-al doilea infinit, ale suprainfinitului născînd și în creștere, și începeau să aburească domol strălucirea cu liniște. Lumina nu mai venea de sus, atîrna în ea însăși și, ce-i drept, atîrnînd în ea însăși, mai lumina încă, dar nu mai punea în lumină nimic, astfel că și peisajul, deasupra căruia era aninată, părea limitat la o stranie lumină proprie. Țîrîituri de greieri, miriade, reunite totuși într-un singur sunet neîntrerupt, strident, totuși liniștit datorită uniformității, fără să scadă, fără să crească, umpleau cu vibrația lor uscatul peste care se lăsa amurgul ; fără sfîrșit. Sub fortificații, jos pînă la țărmul de piatră, pantele erau acoperite cu iarbă rară, și oricît de săracă era aceasta, vegetația ce creștea era pace, era liniște a nopții, era întunecime de rădăcini, era întunecime a pământului, întinsă sub lumina ce pierea. Mai departe, vegetația era mai compactă și mai bogată, mai plină de culoare, iar foarte curînd erau presărate în ea și tufişuri, în vreme ce pe vîrfurile rotunde ale colinelor, sus, între patratele împrejmuite cu metereze de piatră ale țăranilor, se arătau cei dinții măslini cenușii ca fuioarele diafane de ceață ale amurgului mereu mai dens. Oh, de nestăpînit era dorința să întinzi mîna spre aceste țărmuri, ah, atît de îndepărtate, s-o vîri în întunecimea tufişurilor, să simți între degete frunzișul crescut din pământ, să-l păstrezi pentru totdeauna — dorința îi zvicnea în mîini, îi zvicnea în degete, trezită de o nostalgie neînfrînată după frunzele verzi, după pețiolurile elastice ale frunzelor, după marginile blind-tăioase ale frunzelor, după carnea tare, vie a frunzelor, o

simțea cuprins de nostalgie, cînd închidea ochii, și era o nostalgie de-a dreptul senzuală, simplu și energic senzuală ca osatura grosolană, bărbătească a pumnului său de țaran, savurînd senzual și plin de sensibilitate ca nervii fini, subțiri, aproape feminini ai acestui pumn ; oh, iarbă, oh, frunziș, oh, netezime a scoarței și asprime a scoarței, vivacitate a creșterii, întunecime a pămîntului, multiplă, ramificată în sine și devenită materială ! oh, mîna care simți, pipăi, apuci, te închizi, oh, degete și vîrfuri ale degetelor, aspre și delicate și moi, piele vie, suprafața cea mai de sus a întunecimii sufletului, deschisă în mîinile ridicate ! Întotdeauna a simțit în mîinile sale această pulsație ciudată, aproape vulcanică, întotdeauna l-a însoțit bănuiala că mîinile sale au o ciudată viață proprie, bănuială căreia îi interzisese odată pentru totdeauna să păsească pragul cunoașterii, ca și cînd în această cunoaștere ar fi pîndit o primejdie tulbure, iar cînd, conform obiceiului său, cum a făcut-o și acum, își rotea inelul cu sigiliu, de o lucrătură fină și aproape puțin cam nebărbătesc din pricina acestei lucrături fine, aflat pe degetul dreptei sale, era ca și cînd astfel ar fi putut să alunge acea primejdie tulbure, ca și cînd ar fi putut astfel să potolească nostalgia mîinilor, ca și cînd ar fi putut astfel să le aducă la un soi de autoînfrînare, domolindu-le spaima, spaima nostalgică a mîinilor de țaran, cărora nu le mai era îngăduit să apuce vreodată plugul, să atingă vreodată sămînța, și de aceea învățaseră să apuce ceea ce nu poate fi apucat, spaima presimțitoare a mîinilor, a căror voință de a da formă, răpită pămîntului, nu mai avea decît propria ei viață, în universul ce nu poate fi apucat, primejduită și primejduind, prinzînd atît de adînc în neființă și prinsă de primejdia din ea, încît presentimentul spaimei, ridicat oarecum deasupra lui însuși, devenea o trudă covârșitoare, truda de a menține unitatea vieții omenești, de a păstra unitatea nostalgiei omenești, pentru ca în felul acesta să preîntîmpine descompunerea lor într-o multitudine de vieți parțiale înzestrate cu nostalgii mici și purtînd nostalgia unor lucruri mici, căci neîn-

destulătoare este nostalgia mâinilor, neîndestulătoare este nostalgia ochiului, neîndestulătoare este nostalgia auzului, căci îndestulătoare este numai nostalgia inimii și a gândirii în comunitatea lor, unitatea plină de nostalgie a infinitului univers lăuntric și exterior, privind, ascultînd, înțelegînd, respirînd într-o unitate cu îndoită respirație, căci numai ei singure îi e îngăduit să învingă orbirea tulbure lipsită de speranță a însingurării pline de spaimă, numai în ea se petrece desfacerea în două din rădăcinile de cunoaștere ale ființei, iar el presimțea aceasta, o presimțise întotdeauna — oh, nostalgie a aceluia care e mereu numai oaspete, care poate fi mereu numai oaspete, oh, nostalgie a omului — aceasta fusese întotdeauna ceea ce presimțise cu auzul, presimțise cu respirația, presimțise cu gândirea, auz, respirație, gândire topite în lumina fluidă a universului, în cunoștința inaccesibilă a universului, în apropierea nicio dată deplină de infinitul universului, inaccesibilă pînă și în marginea ei cea mai dinafară, astfel că mîna ce rîvnește cu nostalgie nu cutează s-o atingă nici măcar pe aceasta. Totuși apropiere era, apropiere rămînea, și gândirea lui rămînea o ascultare ce respiră, ce așteaptă, ascultînd în haosul îndoit al sferelor poseidonice și vulcanice, amîndouă unite, căci laolaltă sînt acoperite de bolta cerului lui Iupiter. Deschisă și lunecîndă era lumina amurgului, era ceea ce prindea respirația, lunecîndă ca materia curgătoare, în care se scufundau chilele corăbiilor, baie fluidă a universului lăuntric și a celui exterior, baie fluidă a sufletului, ceea ce prindea respirația, curgînd din lumea de-aici în lumea de dincolo, dezvăluia porți ale științei, niicînd știința însăși, totuși o presimțire a științei, o presimțire a intrării, o presimțire a drumului, presimțire crepusculară a unei călătorii crepusculare. În față la proră cînta un sclav muzicant ; probabil că societatea adunată acolo, a cărei larmă era sorbită de liniștea serii, îl chemase pe băiat, presimțind ea însăși întoarcerea acasă, iar după o scurtă pauză pentru acordarea lirei, ca și după o scurtă așteptare conformă regulilor artei, răsunase, fusese adus

de adiere încoace cîntecul fără nume al băiatului fără nume, cîntec strălucind blînd, plutind diafan aidoma culorilor unui curcubeu pe cerul nopții, atingere a coardelor strălucind blînd, gingaș ca fildeșul, operă omenească acest cîntec, operă omenească atingerea coardelor, dar, dincolo de originea omenească, îndepărtată de oameni, desprinsă de oameni, desprinsă de suferință, aer al sferelor, care își cîntă sieși. În-tunericul creștea, chipurile deveneau mai neclare, țăr-murile păleau, corabia devenea mai neclară, numai vocea rămînea, se făcea mai limpede și mai dominatoare, ca și cum ar fi vrut să dirijeze corabia și ritmul vîslelor ei, uitată era originea vocii și totuși era vocea diriguitoare a unui băiat sclav ; călăuzitor era cîntecul, odihnindu-se în el însuși și tocmai de aceea călăuzitor, tocmai de aceea deschis veșniciei, căci numai ceea ce se află în repaos poate călăuzi, numai ceea ce este unic, ceea ce a fost extras, nu, ceea ce a fost salvat din curgerea lucrurilor se deschide spre infinit, numai ceea ce e reținut — ah, izbutise el oare vreodată o asemenea reținere cu adevărat călăuzitoare ? — numai ceea ce e cu adevărat reținut, fie și o singură clipă, din marea milioanei de ani, devine durată atemporală, devine cîntec îndrumător, devine călăuzire ; oh, o singură clipă din viață, extinsă asupra întregului, extinsă asupra cercului cunoașterii întregului, deschisă infinitului ; sus deasupra cîntecului strălucitor, sau deasupra amurgului strălucitor respira cerul, a cărui dulceață de toamnă clar-aspră se repetase neschimbată de mii de veacuri și se va repeta neschimbată încă mii de veacuri, unică totuși în al său aici și acum, și strălucirea mai limpede de mătase a cupolei sale era învăluită ușor de liniștea nopții ce se lăsa.

Cîntecul călăuzea, fără îndoială nu pentru foarte multă vreme ; călătoria între cele două maluri ale canalului de intrare avea să ia în curînd sfîrșit, iar cîntecul se stinse în agitația generală ce se produse pe bord, cînd se arătă golful interior al portului, strălucind de pe acum negru cu oglinda lui de plumb, și deveni vizibil

oraşul aşezat în evantai în jurul bazinului, cu mulţimea-i de lumini, scînteind în ceaţa amurgului asemeni cerului înstelat. Se făcuse dintr-odată cald. Escadra se opri, ca să lase în frunte corabia lui Cezar, iar acum — şi acest eveniment sub blînda invariabilitate a cerului de toamnă ar fi trebuit să fie reţinut ca ceva nerepetabil şi infinit — începu o manevră prudentă, avînd drept scop pilotarea fără pericol spre chei a corăbiilor, printre luntrele, velierele, cuterele de pescari, tartanele şi vasele de transport ancorate pretutindeni ; cu cît înaintau, cu atît mai îngust devenea culoarul de trecere, cu atît mai înghesuită masa trunchiurilor de corăbii dimprejur, cu atît mai deasă învălmăşeala de catarge şi de odgoane şi de pînze strînse, moarte în încremenirea lor, vii în liniştea lor, o rădăcină straniu întunecată, încrucişată şi învălmăşită, care creştea sumbru din suprafaţa de apă strălucind uleios-opac spre imobila limpezime de seară a cerului, o pînză neagră de păianjen din lemn şi cînepă, oglindindu-se fantomatic jos, în ape, tremurînd fantomatic sus de sălbatica pîlpîire a făcliilor agitate cu strigăte de bun-venit pretutindeni pe punţi, străluminate fantomatic de iluminăţia fastuoasă din piaţa portului : în şirul caselor din port erau luminate fereastră de fereastră, pînă sus la mansarde, erau luminate osteriile, una lîngă alta, sub colonade, de-a curmezişul pieţii se întindea un şir dublu de soldaţi purtători de facile, cu coifurile scînteind, om lîngă om, care aveau vădit menirea să ţină deschis drumul de la locul debarcării pînă în oraş, luminate de facile erau şoproanele vămii şi birourile vamale de pe diguri, era un uriaş spaţiu scînteietor, plin pînă la refuz cu trupuri omenesti, un uriaş recipient scînteietor pentru o aşteptare pe cît de viguroasă pe atît de brutală, plin de vuietul produs de sutele de mii de picioare care se tîrau, tîrşîiau, păseau, scurmau pavajul de piatră, o arenă uriaşă în fierbere, plină de un zumzăit negru care creştea şi descreştea, de un bubuit de nerăbdare, dar care amuţi brusc şi încremeni cu încredare, cînd corabia imperială, mînată numai de o duzină de vîsle, atinse cheiul cu o cotitură domoală şi

acostă aproape fără zgomot la locul stabilit — aşteptată acolo de demnitarul oraşului în mijlocul careului militar de facile ; sosise, fireşte, clipa aşteptată de animalul din masă ce clocea surd, ca să-şi poată dezlănţui urletul de bucurie, iar acum acest urlet izbucni, fără pauză şi fără sfârşit, biruitor, zguduitor, neînfrînat, inspirînd frică, măreţ, umil, adorîndu-se pe sine în persoana unuia.

Aşadar aceasta era masa pentru care trăia Cezar, pentru care fusese creat imperiul, pentru care trebuise să fie cucerită Galia, pentru care fusese biruită împărăţia parţilor, pentru care se purtaseră războaie cu germanii, aceasta era masa pentru care August crease pacea cea mare şi care, pentru o asemenea operă de pace, trebuia adusă la disciplina şi ordinea de stat, la credinţa în zei şi la moralitatea divin-omenească. Şi tot aceasta era masa, fără de care nu putea fi făcută nici un fel de politică şi pe care pînă şi August trebuia să se sprijine, cîtă vreme voia să se afirme ; iar August nu avea, desigur, altă dorinţă. Da, acesta era poporul, poporul roman, al cărui spirit şi a cărui onoare încercase, ce-i drept, nu să le descrie, ci să le proslăvească el, Publius Vergilius Maro, el, un autentic fiu de ţăran din Andes de lîngă Mantua ! Le proslăvise, nu le descrisese, aceasta fusese eroarea, oh, şi aceştia de aici erau italii *Eneidei* ! Neizbăvire, un puhoi de neizbăvire, un uriaş puhoi de neizbăvire indicibilă, inexprimabilă, îninteligibilă fierbea în recipientul pieţii, cincizeci de mii, o sută de mii de guri urlau revărsînd din ele neizbăvirea, o urlau una la alta, fără a o auzi, fără a şti de neizbăvire, totuşi voind s-o sufoce şi s-o asurzească în urletul infernal, în larmă şi strigăte ; ce salut pentru o zi de naştere ! oare numai el singur îşi dădea seama de asta ? Greu ca piatra pămîntul, grea ca plumbul apa, iar aici era craterul demonic al neizbăvirii, deschis de Vulcan însuşi, un crater de larmă la marginea imperiului poseidonic. Nu ştia oare August că acesta nu era un salut de aniversare, ci cu totul altceva ? Un sentiment de compătimire chinuită urcă în el, o compătimire ce-l privea atît pe Octavian

August, cît și masele de oameni de aici, atît pe stăpînitor, cît și pe supuși, însoțită de un simțămînt de răspundere nu mai puțin chinuit și pur și simplu de nesuportat, de care aproape că nu-și putea da seama, știind numai că se asemuia prea puțin cu o povară ca aceea pe care o luase asupra-și Cezar, mai curînd o răspundere de cu totul alt soi, căci această neizbăvire ce fierbea crepuscular, necunoscută, misterioasă, era intangibilă pentru orice măsură luată de stat, intangibilă pentru orice putere pămîntească încă mai mare, intangibilă poate chiar și pentru zei, și nici un fel de strigăt al masei nu putea s-o asurzească, mai curînd totuși slabul glas al sufletului, care se numește cîntec și care odată cu presimțirea dezastrului anunță și mîntuirea care trezește, fiecare cîntec adevărat presimțind cunoașterea, purtînd în sine cunoașterea, indicînd cunoașterea. Răspunderea aedului, răspunderea lui ca unul ce posedă cunoașterea, pe care totuși rămîne în veci incapabil s-o poarte și s-o împlinească — oh, de ce nu-i fusese îngăduit să pătrundă dincolo de presimțire spre adevărata știință, singura de la care trebuie așteptată izbăvirea ? ! De ce-l silise destinul să se întoarcă aici ? ! Aici nu se afla nimic altceva decît moartea, nimic altceva decît moartea și iarăși moartea ! Se ridicase pe jumătate, cu ochii deschiși plini de groază, acum căzu din nou în așternut, copleșit de oroare, de compătimire, de jale, de voința răspunderii, de neajutorare, de slăbiciune ; ceea ce resimțea față de masă nu era ură, nici măcar dispreț, nici măcar aversiune, la fel de puțin ca oricînd dorea să se detașeze de popor sau să se înalțe deasupra poporului, dar apăruse ceva nou, ceva de care nu voise să ia niciodată cunoștință la contactele sale cu poporul, deși pretutindeni pe unde fusese, indiferent dacă la Neapole sau la Roma sau la Atena, i se oferise din destul prilejul pentru așa ceva, și care acum, aici, la Brundisium, i se impunea în mod surprinzător, anume de prăbușirea în neizbăvire a poporului, în toată amploarea ei, de coborîrea omului în plebea metropolei și prin aceasta de pervertirea omului în antiom, determinată de golirea

ființei, de preschimbarea ființei într-o simplă viață superficială a poftelor, sărăcită și ruptă de rădăcinile ei originare, astfel încît nu mai rămîne în ființă decît viața proprie în chip primejdios detașată a unui univers exterior neî tulbure, purtînd în sine neizbăvirea, moartea, oh, purtînd în sine un tainic sfîrșit infernal. Asta voise să-l învețe destinul, acum cînd fusese silit să se reîntoarcă în multitudine, în cazanul groaznic răscolit al lucrurilor de dincoace ? asta era răzbunarea pentru orbirea lui dinainte ? niciodată nu intuise într-un chip atît de nemijlocit neizbăvirea masei ; acum era constrîns s-o vadă, s-o audă, s-a afle pînă la rădăcinile cele mai adînci ale propriei sale ființe, căci orbirea este ea însăși o parte a neizbăvirii. Iarăși și iarăși răsuna urletul de jubilarie fără bucurie al autoasurzirii ; erau agitate facile, ordine străbăteau corabia, un odgon zbură surd pe scîndurile punții azvîrlit de pe uscat, și neizbăvirea lărmuia, și chinul lărmuia, și moartea lărmuia, lărmuia taina ce purta în sine neizbăvirea, de nedescoperit, totuși pretutindeni prezentă și la vedere. În tropotul a numeroase picioare grăbite, zăcea liniștit, mîna lui strîngea un mîner al cufărului de piele în care se afla manuscrisul, pentru ca acesta să nu-i fie cumva smuls, totuși obosit de larmă, obosit de febră ca și de tuse, obosit de călătorie, obosit de ceea ce avea să vină, își imagina că această oră a sosirii ar putea foarte lesne să devină și ora morții lui, și aproape că o dorea, deși sau pentru că simțea cu precizie că timpul pentru asta încă nu venise, da, aproape că o dorea, deși sau pentru că ar fi fost o moarte ciudat de sălbatică, ciudat de zgomotoasă, nu i se părea inacceptabilă și tocmai de aceea aproape dezirabilă, căci, constrîns să privească în infernul focului, constrîns să-l audă, inima lui era silită să cunoască clocotul infernal al subumanului.

Ei, oricît de ademenitor ar fi fost să se lase purtat de amețeaua simțurilor, pentru a se sustrage astfel larmei, pentru a se fereca față de uralele mulțimii, vulcanice și subpămîntene, care se revărsau înapoi în valuri trîndave peste piață, fără întrerupere, ca și cînd n-ar fi vrut să se mai sfîrșească niciodată, o ase-

menea fugă era interzisă, cu atît mai mult cu cît l-ar fi dus în moarte, căci irezistibil era imboldul poruncitor de a reține și de a încrusta în memorie fiecare pătîcică minusculă a timpului, fiecare pătîcică minusculă a celor ce se întîmplau, ca și cînd prin aceasta ele ar fi putut fi păstrate prin toate morțile pentru toate vremurile ; se agăța de conștiință, se agăța de ea cu puterea aceluia ce simte că se apropie lucrul cel mai important din viața lui pămîntească și se teme că l-ar putea pierde, iar conștiința, ținută trează de teama trează, dădea ascultare voinței sale ; nu-i scăpa nimic, nici gesturile grijului și cuvintele deșarte de îmbărbătare ale medicului cu fața netedă, tinerească, excesiv de spilcuit, care, la porunca lui August, se afla acum lîngă el, nici chipurile stupid mirate ale purtătorilor care aduseseră pe bord o lectică, pentru a-l lua pe el, cel bolnav și fără putere, ca pe o marfă fragilă și de preț ; înregistrează totul, trebuia să rețină totul, înregistrează privirea ferecată a ochilor lor, înregistrează sunetele mîrîitoare, prin care cei patru bărbați s-au înțeles între ei cînd au ridicat pe umeri povara, înregistrează mirosul de sudoare agresiv-sălbatic, dușmănos al corpurilor lor, dar nu-i scăpă nici faptul că mantia lui rămăsese pe jos și că veșmîntul fusese smuls dintr-un salt iute de un băiat cu înfățișare foarte copilăroasă, cu bucle brune, iar acum îi era adusă. Firește, mantia era mai puțin importantă decît cufărul în care se afla manuscrisul și pe care doi purtători îl țineau din porunca lui foarte aproape de lectică, totuși o pătîcică a atenției sale, la care se simțea îndatorat și pe care și-o impunea el însuși, în ciuda acceselor de oboseală ce-i iscau dorința să picotească, putea să se dedice și mantiei, și el se întrebă de unde putuse să apară băiatul care i se părea ciudat de cunoscut și familiar, deși nu-l zărise niciodată în timpul întregii călătorii : era un băiat cam urîțel, de o stîngăcie țărănească, cu siguranță nu un sclav, cu siguranță nu unul dintre slujitori, și cum ședea acolo lîngă balustradă, cu o înfățișare foarte tinerească, cu ochi luminoși pe fața smeadă, așteptînd, fiindcă pretutindeni se produsese o stagnare,

arunca din timp în timp spre lectică o privire furișă, întorcîndu-și domol și înveselit și sfios ochii, îndată ce se simțea observat de acolo. Un joc al ochilor ? Un joc al dragostei ? oare el, un bolnav, urma să fie atras din nou în jocul dureros al vieții de libov smintit, el, un neputincios care zace, să fie atras încă o dată în jocul celor ce stau pe picioarele lor ? oh, în verticalitatea lor, ei nu știu cît de adesea moartea le e întreșesută în ochii și pe chipurile lor, ei refuză să știe aceasta, ei nu vor decît să joace mai departe jocul seducțiilor lor și al ademenirilor reciproce, jocul premergător sărutului, cu ochii smintit-libovnici coboriți în ochi, și ei nu știu că ori de cîte ori se întind în așternut pentru dragoste se întind pentru moarte ; dar cel ce stă numai întins știe această și aproape se rușinează că el însuși a pășit odată în poziție verticală, că el însuși — cînd a fost asta ? a fost în timpuri imemoriale, a fost abia acum cîteva luni ? — a luat parte la jocurile libovnic crepusculare, libovnic oarbe ale vieții, ba chiar disprețul cu care cei ademeniți în joc se gîndesc la el, fiindcă acum este exclus și zace acolo neputincios, i se pare aproape un elogiu. Căci nu dulcea ispită este adevărul ochiului, nu, acesta devine văzător abia cu lacrimile sale, devine ochi văzător abia în suferință, abia prin propriile sale lacrimi se umple cu cele ale lumii, se umple realmente cu umezeala uitării întregii ființe ! Oh, abia în trezirea sub lacrimi, moartea lumii de dincoace, în care se află cei ademeniți în joc și de care se anină, devine viață ce întrezărește moartea, ce întrezărește totul. Și tocmai de aceea, băiatul — ale cui trăsături le avea oare ? aparțineau acestea unui trecut inimaginabil sau unuia foarte apropiat ? — tocmai de aceea băiatul mai bine să-și întoarcă privirea și să nu dorească a continua un joc pentru care, ca pierdere de vreme, nu mai era vremea ; prea nepotrivit era faptul că privirea aceasta putea să zîmbească la spectacolul propriei sale întreșeseri cu moartea, prea nepotrivit era faptul că fusese trimis la un om care zace și al cărui ochi nu mai putea răspunde, ah, nu mai voia să răs-

pundă, prea nepotrivite erau sminteala, libovul, dure-rosul, în mijlocul unui infern de larmă și de foc încremenit de o agitație oarbă, hăituit de oameni, istovit de omenire. De la corabie la chei se întinseseră trei punți, cea de la pupă, rezervată călătorilor, firește nici pe departe suficientă pentru mulțimea devenită brusc nerăbdătoare, celelalte două, dimpotrivă, destinate descărcării mărfurilor și bagajelor, iar în vreme ce sclavii orînduiți să facă aceasta alergau spre bord pe puntea din mijloc, ca să părăsească din nou corabia pe puntea de la proră, cu corpul îndoit aproape în unghi drept sub povara lăzilor, sacilor și cuferelor, lungi șiruri șerpuitoare, adesea cîte doi ca niște cîini cu inele în jurul gîtului și încătușați unul de altul cu singiruri, o mulțime pestriță cu înfățișare nedemnă, încă omenească și totuși fără a mai fi omenească, doar niște creaturi în mișcare și hăituite, siluete în zdrențe de cămăși sau pe jumătate goale, strălucind de sudoare în lumina brutală a faclelor, oh, înfiorător, oh, oribil, în vreme ce se întîmplau toate acestea, supraveghetorii de pe corabie, care stăteau cîte unul la capetele celor două scînduri, repezeau la întîmplare, așa, fără alegere, biciul scurt peste trupurile în trecere, lovind cu acea cruzime inconstientă, aproape lipsită de cruzime a puterii nelimitate, fără nici un scop, deoarece și așa oamenii zoreau cît le îngăduiau plămîinii, aproape fără să mai știe ce era cu ei, ba chiar nici măcar nu se mai plecau cînd îi plesneau curelele, ci mai curînd rînjeau ; un sirian negru, scund, atins tocmai cînd pășea pe punte, se opri calm, fără să ia în seamă vergile ce-i brăzdau spinarea, își potrivea zdrențele, vîrîndu-le sub inelul de la gît, ca să-i frece cît mai puțin cu putîntă claviculele, și doar rînji proteste, rînji spre lectica ridicată : „Ia dă-te jos, mare rege, dă-te jos, să vezi și tu ce bine-o ducem noi ăștia !” — răspunsul fu o nouă lovitură de bici, dar mărunțelul, prevenit, făcu un salt sprinten, lanțul ce-l lega se-ntinse, și izbitura vîjii atîngînd umerii tovarășului de lanț tras înainte de smucitură, un part robust, cu părul roșu și barba pîsloasă,

care răsuci capul oarecum mirat, arătînd pe jumătatea întoarsă a feței, în mijlocul unei încîlceli vinete de cicatrice, era desigur un prizonier de război, un ochi roșu și însîngerat și holbat, ieșit în afară, smuls, scos, holbat și, în ciuda orbirii, cu adevărat surprins, căci, mai înainte de a fi fost împins mai departe de șirul ce grăbea spre puncte zăngănindu-și lanțurile, fiindcă, vădit, se mergea laolaltă, auzise din nou șuierînd în jurul capului și sfîrcul biciului îi despică urechea cu o tăietură însîngerată. Toate acestea duraseră numai cît o scurtă bătaie de inimă, totuși destul de mult ca să oprească bătaia inimii : era rușinos să privești scena și să nu faci nici cea mai mică încercare de a interveni, incapabil și poate chiar nedispus să intervii, era rușinos și faptul însuși de a mai voi să reții această întîmplare, rușinoasă și amintirea în care urma s-o încrustezi pentru vecie ! Micul sirian rînjise fără nici o amintire, ca și cînd n-ar fi existat decît acest prezent pustiu, violentat, fără viitor și de aceea și fără trecut, fără un după și de aceea și fără un mai înainte, ca și cînd cei doi înlănțuiți n-ar fi fost niciodată copii, jucîndu-se în cîmpiile înSORITE ale copilăriei, ca și cînd în patria lor n-ar exista nici munți, nici pășuni, nici flori, nici măcar un pîrîu, care susură seara în valea îndepărtată — oh, era rușinos să te anini de propria ta amintire, să te străduiești pentru ea și s-o cultivi ! Oh, amintire, de nepierdut, amintire plină de unduirea grîului, plină de cîmpii, plină de pădurea ce vuiește trosnind, rece ca un zid, plină de dumbrăvile copilăriei, îmbătînd ochii dimineța, îmbătînd inima seara, verde tremurător și cenușiu peste care cad umbre în tremur, oh, să știi de unde vii și unde te întorci, fast al amintirii ! Totuși biciuit cel învins, urlînd urale învingătorul, de piatră spațiul în care acestea se întîmplă, arzător ochiul, arzătoare orbirea — pentru ce ființă de negăsit mai merită să te ții treaz ? pentru ce viitor să mai faci nespusa sfortăre ca să ții minte ? în ce viitor să mai pătrundă acum amintirea ? mai exista în genere vreun viitor ?

SCÎNDURILE PUNȚII SE LEGĂNARĂ RIGID, CÎND lectica fu cărată peste ele, în pasul egal și cumpănit al purtătorilor. Dedesubt pleoscăia încet apa neagră, strîmtoată între trunchiurile negre, grele ale corăbiilor și zidul negru, greu al cheiului, elementul dens, neted, exalîndu-se pe sine, exalînd scîrnă, resturi și frunze de legume și pepeni putrezi, tot ceea ce se legăna ca într-o fiertură acolo jos, valuri trîndave ale unei răsufări grele, dulcele a morții, valuri ale unei vieți în putrezire, singura ce poate exista între pietre, trăind doar în speranța renașterii din descompunerea sa. Așa arătau lucrurile acolo jos ; aici sus, dimpotrivă, prăjinile lucrute ireproșabil, aurite și împodobite ale lecticii se sprijineau pe umerii animalelor de povară cu înfățișare de oameni, animale de povară hrănite omenește, vorbind omenește, dormind omenește, gîndind omenește, iar în scaunul lecticii, lucrat ireproșabil, sculptat, a cărui rezemătoare și ale cărui părți laterale erau împodobite cu stele din foi de aur, zăcea un bolnav prihănit, în care descompunerea sălășluia pîndind încă de pe acum. Toate acestea erau extrem de nepotrivite una cu alta, în toate se ascundea neizbăvirea tăinuită, încremenirea unui proces care e mai desăvîrșit decît omul, deși acesta însuși este cel care construiește zidurile, care taie și bate cu ciocanul, care împletește funiile biciului și făurește lanțuri. Era cu neputință să te fereci în fața acestor lucruri, cu neputință să uiți. Iar ceea ce ai fi vrut să uiți reapărea mereu într-o reînnoită întru-chipare a realității, se reîntorcea, ca niște ochi noi, ca o nouă larmă, ca o nouă lovitură de bici, ca o nouă încremenire, ca o nouă neizbăvire, fiecare pretinzînd pentru sine un spațiu propriu, întrepătrunzîndu-se una cu alta într-o atingere înspăimîntătoare și constrîngînd, și totuși țesute toate laolaltă extrem de straniu și de discordant. Scurgerea timpului devenise și ea discordantă ca și atingerea între ele a lucrurilor ; diviziunile de timp separate nu mai voiau să se potrivească una cu alta : încă niciodată acum nu fusese atît de clar diferențiat de mai înainte ; o prăpastie adîncă, de netrecut peste nici o punte, făcuse din acest acum ceva independent,

îl despărțise categoric de mai înainte, de călătoria pe mare și de tot ceea ce o precedase, îl separase de toată viața anterioară, și totuși, în legănarea înceată a lecticii, el aproape că n-ar fi putut afirma conștient dacă acum călătoria mai continua sau se și aflau realmente pe uscat. Privea peste o mare de capete, plutea peste o mare de capete, înconjurat de tălăzuirea mulțimii, aflindu-se firește deocamdată doar la marginea acesteia, deoarece primele încercări de a învinge o asemenea rezistență tălăzuitoare eșuaseră toate pînă acum. Aici, la locul de acostare a corăbiilor din suită, ordinea polițienească era mult mai puțin strașnică decît dincolo, unde era primit August, iar dacă vreo cîtiva călători vor fi reușit să răzbată într-acolo repezindu-se în grabă, astfel că se puteau încă alătura alaiului sărbătoresc, care se formase între cordoane și trebuia să-l conducă pe Cezar în oraș și la palat, așa ceva ar fi fost pur și simplu cu neputință pentru cei ce transportau lectica ; slujitorul imperial, însărcinat să însoțească mica escortă, s-o conducă și, ca să zicem așa, s-o păzească, era prea vîrstnic, prea trupeș, prea molatic și desigur și prea blajin, ca să se decidă la o străpungere cu forța, era neputincios, iar pentru că era neputincios, trebuia să se limiteze la plîngerii împotriva poliției, care îngăduia aceste îngrămădiri ale plebei și care cel puțin ar fi trebuit să-i pună la dispoziție o escortă cuviincioasă, și astfel în cele din urmă micul grup fu înghiontit și dus mai departe peste piață, pur și simplu la voia întîmplării, cîteodată și reținut în nemișcare, împins, izbit și întors cînd încolo, cînd încoace, într-un zigzag mereu întrerupt. În aceste împrejurări, constatarea că băiatul venise cu ei se dovedi o ușurare nesperată ; băiatul, și aceasta era extrem de ciudat, parcă ar fi aflat de undeva cît de important era cufărul în care se găsea manuscrisul, băga de seamă ca purtătorii acestuia să se țină mereu strîns lingă lectică, iar în vreme ce el însuși, permanent alături și cu mantia azvîrlită pe umăr, nu îngăduia nici o deviere, zîmbea cînd și cînd în sus, cu ochii limpezi-străvezii, înveselit și plin de respect. Dinspre fațadele caselor și de pe ulițe se revărsa o zăpu-

șeală clocotitoare, venea în largi valuri piezișe, încremenită, deși despicată iară și iară de strigătele și chemările fără sfârșit, de zumzăitul și vuietul animalului respirînd din masă ; respirația apei, respirația plantelor, respirația orașului : o singură exalație grea a vieții sugrumate în blocurile de piatră și a vivacității sale aparente în descompunere, humusul ființei, aproape de putrezire și urcînd fără măsură din puțurile de piatră supraîncălzite, urcînd spre stelele împietrite și reci, cu care începuse să se acopere scoica cerului ce se întuneca în tente negre adînci și estompate. Viața țîșnește din adîncimi inexplorabile, răzbătînd prin piatră, murind încă pe acest drum, murind și putrezind și răcindu-se încă în timpul înălțării sale, încă în timpul înălțării evaporîndu-se, dar din înălțimi inexplorabile, irevocabilul coboară rece ca piatra, un suflu coborîtor, luminînd întunecat, constrîngînd prin atingere, încremenind în piatra adîncului, atît sus cît și jos piatră, ca și cum ar fi realitatea ultimă a lumii de-aici — iar între un asemenea curent și contracurent, între noapte și contrariul nopții, roșu ca jarul jos, licărind limpede sus, în această înnoptare dublă, el plutea în lectica sa, ca într-o barcă, scufundîndu-se în crestele de valuri ale lumii vegetal-animale, înălțat în adierea răcelii irevocabilității, purtat înainte spre mări atît de necunoscute și enigmatice, încît era ca o reîntoarcere ; căci, val după val, vastele suprafețe, pe care chila sa le brăzdase pînă acum, suprafețele tălăzuitoare ale amintirii, suprafețele tălăzuitoare ale mărilor, nu deveniseră străvezii, nimic nu se dezvăluise în ele cunoașterii, rămăsese numai enigma, și plin de enigme trecutul se întindea peste țărmurile lor pînă în prezent, astfel că în mijlocul fumului cu miros de rășină al faclelor, în mijlocul aburului clocotitor al orașului, în mijlocul exalației de fiare sălbatice cu răsuflarea întunecată a trupurilor, în mijlocul pieții și a obscurității acesteia, el simțea mirosul de neșters, de neconfundat al mării și ființa uriașă, nepieritoare a mării : în urma lui se aflau corăbiile, păsări stranii ale necunoscutului, încă mai răsună încoace comenzi, apoi scîrșitul și huruitul zmucit al unui cric de lemn, apoi

un sunet adînc, cîntător de chimval, care se prelungeşte ca un ultim ecou al astrului zilei scufundat în mare, iar dincolo de toate acestea se află vîntul de mari suprafeţe al mării, se află neliniştea ei încununată alb, de măsurat în bilioane, zîmbetul lui Poseidon, mereu gata să se schimbe în urlătoare hohote de rîs, cînd zeul îşi îmboldeşte caii, iar dincolo de mare, dar în acelaşi timp înconjurînd-o, sînt ţările scăldate de mare, toate ţările pe care le-a străbătut el cu pasul, peste ale căror pietre, peste al căror humus a umblat, pârtaş al lumii vegetale şi umane şi animale, împletit în toate, fără putere în faţa atîtor necunoscute, incapabil să le înfrîngă, întreşesut şi rătăcit în evenimente şi în lucruri, întreşesut şi rătăcit în ţări şi în oraşele acestora, de cîte ori nu s-au scufundat toate acestea, rămînîndu-i totuşi aproape, lucruri, ţări, oraşe, cum au rămas toate în urma lui, în jurul lui, în el, cît de mult sînt ele bunuri ale sale, însorite şi adînc umbrite, vuind şi noptatice, cunoscute şi enigmatice, Atena şi Mantua şi Neapole şi Cremona şi Milano şi Brundisium, ah, şi Andes — totul fusese adus încoace, era aici, asaltat de noianul de lumini al pieţii portului, înconjurat de respiraţia irespirabilului, înconjurat de răcnetul inteligibilului, reunit într-o singură unitate, în care depărtarea devenea uşor apropiere, apropierea depărtare, şi-l preschimba într-o trezie uşor plutitoare, pe el, cel ce plutea deasupra, înconjurat de sălbăticie ; cu focul mocnit al infernului în faţa ochilor şi în conştiinţă, el îşi ştia totodată viaţa, o ştia purtată de curentul şi contracurentul nopţii, în care se încrucişează trecutul şi viitorul, o ştia aici în acest punct de întretăiere din prezentul scufundat în foc, înconjurat de foc al pieţii de pe ţărm, între trecut şi viitor, între mare şi uscat, el însuşi în mijlocul pieţii, ca şi cum cineva ar fi vrut să-l aducă în centrul propriei sale fiinţe, în punctul de încrucişare al lumilor sale, în centrul universului său, hotărît de destin. Totuşi nu era decît piaţa portului Brundisium.

Şi chiar dacă ar fi fost centrul universului, abia atunci o rămînere aici ar fi fost de-a dreptul imposi-

bilă ; mereu mai mult popor se revărsa în piață de pe ulițele la ale căror capete se arcuiau placarde vesel-înfocate, și mereu mai mult purtătorii erau iarăși împinși înapoi din centrul pieții, astfel încît în genere nu mai exista nici o posibilitate să se ajungă de aici la cordonul de soldați și la alaiul lui August, care se și pusese în mișcare în sunetul fanfarelor. Larma sporise și ea nu mai puțin, deoarece și muzica trebuia acoperită de strigăte, de urale, de fluierături, iar odată cu larma în creștere crescuse și violența și lipsa de menajamente a împingerilor și înghesuiei, care aproape că deveniseră scop în sine și prilej de înveselire, dar, în ciuda acestei violențe, ușurința și înlesnirea treziei plutoare ce-l stăpînea părea să se fi comunicat întregii piețe, ca o a doua iluminatie, care s-a adăugat celei dintîi vizibile cu ochii și, fără să schimbe ceva din stridența ei aspră cu pîlpîiri de umbră, mai curînd chiar o adîncește, dar descoperă totuși o a doua conexiune a ființei în prezentul vizibil al lucrurilor, conexiune existențială treaz-onirică a depărtării, care e cuprinsă în orice apropiere, chiar și în cea mai concretă și nemijlocită. Și ca și cînd această înțelegere de la sine, lesnicios-îndepărtată, a unei a doua conexiuni mai trebuia și demonstrată, băiatul se găsea acum brusc în fruntea escortei, fără să-ți fi putut da seama bine cînd se întîmplase asta, și, ca în joacă, agîtînd ușor o faclă, pe care o luase vădit de la cineva de pe-aproape, o folosea ca armă, pentru a deschide drum prin mulțime : „Loc pentru Virgiliu ! striga el tot-odată, cu voioșie, oamenilor în obraz. Loc pentru poetul vostru !“ — și fie că oamenii se dădeau la o parte numai pentru că era purtat cineva dintre apropiații lui Cezar, fie că ochii strălucind de febră pe chipul galben întunecat al bolnavului îi înspăimîntau, oricum trebuia să i se mulțumească micului ghid că reușise să le trezească în genere atenția și prin aceasta să facă înaintarea de bine de rău posibilă. Firește, se mai produceau îngrămădiri, împotriva cărora nici nepăsarea ștrengărească a tînărului purtător de mantie, nici arsurile cu facla lui nu mai puteau face nimic, iar la aceste opriri

nu mai era de folos nici înfățișarea înfricoșătoare a bărbatului bolnav, dimpotrivă, de fiecare dată, întorcerea privirilor, la început exprimînd doar fereală și indiferență, sporea într-un dezgust deschis față de priveliștea înfricoșătoare, într-o șușoteală pe jumătate sfielnică, pe jumătate agresivă, devenind o stare de spirit aproape amenințătoare, pentru care un hîtru, și binevoitor și răuvoitor, a găsit expresia nimerită în strigătul: „Un vrăjitor, un vrăjitor al lui Cezar!“ „Se-nțelege, neghiobule, îi replică strigînd băiatul, un vrăjitor ca ăsta n-ai văzut tu în toată viața ta neroadă; e cel mai mare, cel mai de frunte vrăjitor al nostru!“ Cîteva mîini cu degetele rășchirate ca să ferească ochii de deochi se înălțară, iar o tîrfă sulemenită cu alb și purtînd o perucă blondă așezată strîmb pe creștet țipă strident spre lectică: „Dă-mi farmece de dragoste!“ — „Da, între craci, și tare“, o întregi în falset, imitînd-o, un flăcău cu figură de gîscan, ars de soare, cu siguranță un marinăr, și, repezindu-și brațele tatuate în albastru, o înhăță cu amîndouă mîinile de fund pe femeia care scoase un chicotit satisfăcut-gingaș — „un farmec d-ăsta îți dau și eu și cu dragă inimă; io-te-l!“ — „Loc pentru vrăjitor, faceți loc!“ porunci băiatul, îl îmbrînci hotărît cu cotul pe gîscan de-o parte și o cîrmi, repede și decis și oarecum surprinzător, la dreapta, spre marginea pieții; purtătorii cufărului în care era manuscrisul îl urmară docili, slujitorul-paznic ceva mai puțin docil, iar după ei veniră lectica și ceilalți sclavi, cu toții parcă trași după băiat de un lanț nevăzut. Încotro îi ducea băiatul? din ce depărtări, din ce profunzimi ale memoriei apăruse el? de ce trecut, de ce viitor fusese trimis? de ce necesitate tainică? și de ce taină trecută, spre ce taină viitoare era el însuși purtat? nu era oare mai curînd o plutire continuă într-un prezent incomensurabil? Iar în jurul său erau boturile care înfulecă, boturile care urlă, boturile care cîntă, boturile care se miră, boturile deschise pe chipurile zăvorîte, toate erau deschise, erau căscate, pline de dinți înapoia buzelor roșii și cafenii și palide,

înarmate cu limbi, el privea în jos spre capetele rotunde cu păr ca mușchiul și lina ale sclavilor purtători, le vedea dintr-o parte maxilarele și pielea buburoasă a obrazilor, știa de sîngele ce pulsa în ei, de scuipatul pe care-l înghițeau și știa cîte ceva și despre gîndurile ce cad în aceste mașini care înfulecă, mașini de mușchi, necioplite, neîndemînatice, neînfrîinate, și trec, ce-i drept pierzîndu-se, totuși veșnic de nepierdut, gingașe și surde, străvezii și întunecate, scurgîndu-se picătură cu picătură, picăturile sufletului ; știa despre nostalgia care nu adoarme nici chiar în zbuciumul haotic-dure-ros al patimei și al carnalității, care le e înăscut tuturor, gîscanului ca și tîrfei lui, nostalgia de neostoit a omului, care nu pierde niciodată, ci cel mult se lasă abătută spre răutate și vrăjmășie, rămînînd totuși nostalgie. Distanțat, totuși nespus de aproape, plutind în trezie, totuși amestecat în toate cele nedeslușite, privea stupiditatea trupurilor fără chip, aruncătoare de sămînță și băutoare de sămînță, privea tumefacțiile lor și tăria membrelor lor, privea și auzea cele tănuite în aprinderea și stingerea rutului lor la voia întâmplării, bucuria sălbatică, stupid-războinică a împreunărilor lor și veștejirea înțelept-neroadă a îmbătrînirii lor, și aproape că era ca și cum toate acestea, toată această știință i-ar fi fost mijlocită de nas, inspirate o dată cu aburul asurzitor, în care erau inculcate cele ce se pot vedea și cele ce se pot auzi, inspirate o dată cu duhoarea multiplă a animalelor umane și a hranei lor căutate zilnic împreună, zilnic mestecate, pe cînd acum, cînd reușiseră în sfîrșit să-și desfacă anevoie un drum printre trupuri, iar mulțimea, ca și luminile mereu mai puține spre marginea pieții, devenea mai rară, pentru ca în cele din urmă să piară cu totul suptă de întuneric, miasma lor, chiar dacă mai mocnea din urmă, fu înghițită de duhoarea pătrunzătoare, ascuțită, de putreziciune a teighelelor din tîrgul de pește, care mărgineau aici piața portului, tăcute și liniștite la această oră de seară. Dulceag, nu mai puțin fetid, se adăuga și mirosul tîrgului de fructe, plin de un iz de fermentație, în care

nu se mai distingea parfumul strugurilor roșietici, al prunelor galbene cum e ceara, a merelor aurii, al smochinelor de un negru subpămîntean, amestecat și de nediferențiat din pricina descompunerii comune, iar dalele de piatră ale pavajului străluceau lunecos de umezeala fructelor călcate și strivite. Centrul pieței rămăsese acum foarte departe în urmă, foarte departe corăbiile trase la chei, foarte departe marea, foarte departe, chiar dacă nu definitiv pierdută ; urletul oamenilor de-acolo era acum doar un zumzet îndepărtat, iar din muzica fanfarei nu se mai auzea nimic.

Cu mare siguranță, ca orientat de o perfectă cunoaștere a locului, băiatul își călăuzise suita printre dughene, ca să pătrundă acum în zona antrepozitelor de mărfuri și a instalațiilor docurilor, care era lipită nemijlocit, cu clădirile sale pustii neluminate, de terenul târgului și se întindea de aici încolo pînă departe, aproape de nedeslușit, cel mult simțită, în întuneric. Iar aici mirosul se schimbă încă o dată : miroseai toată producția țării, miroseai uriașele cantități de alimente ce erau pregătite aici, pregătite pentru schimb în interiorul imperiului, dar toate destinate ca, după cumpărări și vânzări, fie aici, fie acolo, să se preschimbe pînă la urmă în zgură trecînd prin trupurile omenești și prin șerpii intestinelor acestora, miroseai dulceața uscată a cerealelor, depozitate în grămezi în fața silozurilor negre, așteptînd să fie azvîrlite cu lopata în ele, miroseai uscăciunea prăfoasă a sacilor de grîu, a sacilor de secară, a sacilor de ovăz, a sacilor de alac, miroseai dulceața acrie a butoaielor de untdelemn și a hîrdaielor de untdelemn și tot la fel acreala mușcătoare a depozitelor de vinuri întinse de-a lungul cheiului, miroseai atelierele dulgherilor, masele de trunchiuri de stejar, al căror lemn nu moare niciodată, stivuite pe undeva în întuneric, le miroseai coaja, dar nu mai puțin duritatea elastică a inimii, miroseai buștepii ciopliți, în care toporul a rămas înfipt, așa cum l-a lăsat muncitorul la terminarea lucrului, iar pe lîngă mirosul scîndurilor de corabie noi, frumos geluite, pe lîngă cel al talașului

și al rumegușului, miroseai lemnul vechi de corabie, rupt, verde-albicios, putred-alunecos, presărat cu scoici, care aștepta aici în mari grămezi să fie ars. Ciclul activității productive. O pace infinită respira din înnoptarea grea de miresme a muncii, pacea unei țări care muncește, pacea ogoarelor, a viilor, a pădurilor, a livezilor de măslini, pacea țărănească, din care s-a ridicat el însuși, fiul de țăran, pacea statornicului său dor de-acasă și a nostalgiei lui legate de pământ, întoarsă spre pământ, permanent pămîntească, pacea căreia i-a închinat dintotdeauna cîntecul său, oh, pacea nostalgiei sale, inaccesibilă. Și ca și cum această inaccesibilitate ar fi trebuit să se răsfrîngă și aici, ca și cum pretutindeni totul ar fi trebuit să devină imaginea sinelui său, și această pace era înghesuită aici între pietre, era încătușată și siluită pentru ambiții, pentru foloase, pentru neguțătorie, pentru hăituială, pentru ceea ce e al lumii exterioare, pentru robire, pentru nepace. Universul lăuntric și cel exterior sînt totuna, sînt imagine și oglindire, și totuși încă nu aceea unitate care e știința. Se regăsea pe sine pretutindeni, iar dacă trebuia să rețină totul, însă și dacă putea să rețină, dacă reușea să prindă complexitatea lumii, cu care fusese îndatorat, spre care era îmboldit, dăruindu-i-se treaz-visînd, aparținîndu-i fără efort, posedînd-o fără efort, atunci aceasta se întîmpla deoarece așa îi fusese statornicită firea încă de la început, ba chiar încă înainte de a pîndi cu ochiul, cu urechea, cu simțurile, deoarece amintirea și reținerea celor trăite nu sînt nicicînd altceva decît propriul eu reamintit de sine însuși, propriul odinioară reamintit, un odinioară în care el va fi băut vinul, va fi pipăit lemnul, va fi gustat untdelemnul, mai înainte ca untdelemnul, vinul și lemnul să fi existat, lucruri necunoscute recunoscute, deoarece multitudinea chipurilor și a nechipurilor, cu patimile lor, cu poftele lor, cu carnalitatea lor, cu răceala lor însetată de posesiune, cu făptura lor trupească animalică, dar și cu marea lor nostalgie nocturnă, deoarece toate acestea, indiferent dacă le va fi văzut sau nu vreodată, indiferent dacă

le va fi trăit sau nu vreodată, îi erau întrupate de la începutul începutului său, ca un haotic humus primar al propriei sale ființe, ca propria-i carnalitate, ca propria-i patimă, ca propriile-i pofte, ca propriu-i nechip, dar și ca propria-i nostalgie : și chiar dacă nostalgia i se va fi schimbat mult în cursul pribegiei pe pământ, orientindu-se spre cunoaștere, atât de mult, încît pînă la urmă, devenită tot mai dureroasă și mai dureroasă, aproape nemaifiind nostalgie, aproape nemaiputînd fi numită nostalgie după nostalgie, și chiar dacă lucrul acesta fusese hotărît de către destin dinainte, încă de la început, ca o stare de exil și de reclusiune, fugea cea dintîi, aducînd izbăvire și fericire cea de-a doua, ambele însă aproape insuportabile pentru o ființă omenească, totuși îi rămăsese ceea ce îi era înăscut, ca un bun de nepierdut, de nepierdut humusul primar al ființei sale, terenul cunoașterii și recunoașterii, din care se hrănește și spre care se întoarce amintirea, pavază împotriva fericirii ca și a nefericirii, pavază împotriva celor de nesuportat, o ultimă nostalgie, în așa măsură nostalgie, încît pulsează de-a dreptul fizic odată pentru totdeauna și veșnic în orice năzuință spre adîncimile amintirii, fie aceasta cea mai coaptă pentru cunoaștere. Cu adevărat, era o nostalgie fizică și de nestîns. Ținea degetele încheștate spre interior, simțea inelul adîncit dur în piele și în fibrele cărnii, își simțea tari ca piatra oasele mîinii, își simțea sîngele, simțea profunzimea amintirii din corp, profunzimea de umbră a trecutului îndepărtat devenit una cu lumina lui apropiată de prezent, luminînd prezentul, și își amintea de vremea cînd era copil la Andes, își amintea casa, grajdurile, hambarele, copacii, își amintea ochii luminoși ai mamei pe chipul ei mereu gata să rîdă, întotdeauna puțin ars de soare, care trebuia, cu buclele ei negre, prin casă — oh, o chema Maia, și nici un nume n-ar fi putut suna mai văratic, nu exista nici unul care să i se fi potrivit mai bine — și își amintea cum mama încălzea totul în preajmă-i cu munca ei voioasă, neclintită în neobosita-i sîrguință

senină, chiar dacă trebuia să stea mereu la dispoziția bunicului, care ședea în odaie, mereu chemată de el să-i dea o mînă de ajutor pentru cine știe ce, sau cînd, tot atît de des, trebuia să-l potolească pe bătrîn și răcnetele lui furioase care înghețau măduva în oase și-i speriau pe copii, aceste răcnete dornice să fie potolite, pe care nu renunța să le scoată cu orice prilej, mai ales cînd era vorba despre prețul vitelor și al grînelor, iar el, Magus Polla, bătrînul cu păr alb, pe jumătate darnic, pe jumătate zgîrcit, se credea înșelat de neguțatori, indiferent dacă vindea sau cumpăra ; ah, cît de puternică era în amintire această larmă, ce blîndă în amintire era liniștea, pe care mama o reda casei cu o voioșie aproape înveselită, iar el și-l amintea pe tata, care abia prin căsătorie putuse deveni țaran adevărat și a cărui meserie de olar de mai înainte i se păruse fiului ceva neînsemnat, deși era foarte plăcut să ascuți seara povestirile despre munca la amforele de vin burtoase și la ulcioarele de ulei nobil rotunjite, pe care le făcuse tata, povestirile despre degetul cel gros care dădea formă lutului, despre spatule și despre discul zumzăitor, despre arta arderii, povestiri frumoase, întrerupte de cîte un vechi cîntec al olarilor. Oh, chipuri ale timpului, stăruind în timp, oh, chip al mamei, reamintit ca un chip al copilăriei și apoi mereu volatilizat și adîncit, astfel că încă în moarte fusese dincoace de toate chipurile, da, aproape ca o priveliște eternă, oh, chipul tatii, la început neamintit, apoi crescînd mereu în omenescul vieții, în asemănarea lui cu el, pînă cînd devenise în moarte un chip omenesc de nepierdut, modelat în lut tare, de un brun rigid, puternic bun în ultimul-i zîmbet, de neuitat. Oh, nimic nu se poate coace pentru a deveni realitate, dacă nu are rădăcini în amintire, oh, nimic nu poate înțelege omul, dacă nu i-a fost dat de la început, în umbra chipurilor din copilăria sa. Căci sufletul stă întotdeauna la începutul său, păstrează dimensiunea trezirii începutului, pînă și sfîrșitul are demnitatea începutului ; nici un cîntec care atinge vreodată coardele lirei sale nu se pierde și, deschis

într-o receptivitate veşnic reînnoită, păstrează în sine toate sunetele de care a răsunat vreodată. Cîntecul este nepieritor, revine mereu, şi aici exista iarăşi, iar el sorbea aerul ca să prindă şi să inspire în plămîinii săi îndureraţi mirozna rece a ulcioarelor de argilă şi a butoaielor stivuite, care se revărsa uneori slabă şi neagră pe uşile deschise ale şoproanelor. Fireşte, după aceea trebuia să tuşască, de parcă ar fi făcut ceva insuportabil sau interzis. În acest timp, încălţărilor ţintuite ale purtătorilor tropăiau mai departe, bocăneau pe dalele de piatră, scîrîiau pe pietriş, făclia băiatului, care se întorcea din cînd în cînd, ca să zîmbească spre lectică, ardea mocnit şi lumina în faţă, acum se putea mărşalui în lege şi foarte repede înainte, prea repede pentru slujitorul vîrstnic, încărunţit şi îngrăşat în serviciul mai comod de la curte, care mergea acum legănîndu-se în urmă şi ofta aşa ca să se audă cît mai bine ; îngrămădeala acoperişurilor de magazii şi silozuri, în fel de fel de forme, unele ascuţite, altele plate, altele uşor înclinate, se ridica spre cerul spuzit de stele, chiar dacă nu pe deplin noptatic, macarale şi pîrghii aruncau umbre ameninţătoare sub lumina în trecere, înaintau pe lîngă căruţe goale şi încărcate, cîţiva şobolani le tăiară drumul, un fluture de noapte se rătăci izbindu-se de rezemătoarea lecticii şi rămase aninat de ea ; încet, oboseala şi somnul se vesteau din nou, şase picioare avea fluturile şi foarte multe, chiar dacă nu de neprecizat, atelajul purtătorilor, cărora li se încredinţase lectica, el însuşi împreună cu fluturile, ca o marfă de preţ şi fragilă, şi tocmai voi să se întoarcă, pentru a stabili poate totuşi numărul sclavilor purtători aflaţi în urma lui, ca şi numărul picioarelor lor, dar, mai înainte de a fi putut face aceasta, ajunseseră într-un pasaj îngust între două şoproane şi îndată după aceea stătură iarăşi, într-un mod extrem de surprinzător, în faţa caselor din oraş, stătură în faţa intrării unei uliţe foarte strimte, foarte deteriorate, foarte încărcate de rufe întinse la uscat, cu hardughii de case de raport : stătură în sensul propriu al cuvîntului,

căci băiatul îi oprise scurt din marșul lor pe purtători, care altminteri ar fi tropăit probabil mai departe — și de fapt aceștia erau din nou numai patru, ca la început — și tocmai această întrerupere bruscă, împreună cu priveliștea neașteptată, le insuflă parcă bucuria unei revederi, li se păru atît de surprinzătoare și uluitoare, încît cu toții, domn și slujitori și sclavi, izbucniră într-un hohot de rîs, cu atît mai mult, cu cît băiatul, îmboldit de rîsul lor, se înclină ușor și-i invită să pătrundă pe uliță cu un mîndru gest de îndrumător.

DE FAPT EXISTAU PUȚINE MOTIVE DE VESELIE ; gîtlejul acestei ulițe nu oferea nicidecum asemenea motive. Drumul în urcuș, cu trepte joase și late, zăcea în întuneric, populat de fel de fel de umbre, mai ales de cete de copii, care în ciuda orei înaintate se zbenguiau în sus și în jos pe trepte, umbre cu două picioare, cărora, la o mai îndeaproape vedere, li se alăturau și unele cu patru picioare, căci pretutindeni de-a lungul zidurilor erau priponite, cu frînghii mai scurte sau mai lungi capre ; ferestrele fără geamuri și de cele mai multe ori fără obloane priveau negre în uliță, negre erau și bolțile cu aspect de pivniță, de gură întunecată de iad, ale prăvăliilor, din care răzbătea sporovăiala a fel de fel de tocmeli mărunte, tocmeli ale sărăciei, tocmeli pentru nevoile din orele următoare, nici măcar pentru ziua următoare, în timp ce alături continuau lărmuind slab bătăile, hîrîitul, scîrțîitul muncii manuale amărîte practicate de umbre, destinate unor umbre și pentru săvîrșirea căreia părea să nu mai fie în genere nevoie de lumină, fiindcă oamenii rămîneau ascunși în întuneric pînă și acolo unde se ivea lumina unui opaiț cu untdelemn sau a unui muc de luminare. Aici se desfășura viața cotidiană în mersul cel mai mizerabil al mizeriei, independentă de orice eveniment exterior, se desfășura în afara timpului, ca și cum sărbătorirea împăratului ar fi fost la o depărtare de mile de această uliță, ca și cum locuitorii ei n-ar fi

știut nimic despre ceea ce se petrecea în alte părți ale orașului, astfel că apariția convoiului cu lectica a iscat nu uimire, ci vădit tulburarea cea mai nedorită sau de-a dreptul ostilă. Tulburarea a început fantomatic, anume cu copiii, ba chiar cu caprele, patrupe-dele behăind, micii bipezi scoțind țipete stridente, în timp ce țîșneau din toate colțurile de umbră, ca să se ascundă apoi iară acolo ; a început prin aceea că au încercat să smulgă facla tînărului conducător, firește fără succes în fața dîrzeniei lui sălbatice, dar asta n-ar fi fost lucrul cel mai rău și, chiar dacă încet, ei înaintau totuși — pătrundeau treaptă cu treaptă în sus pe ulița mizeriei — nu, nu această stîngenire era rea, ci femeile erau, ele erau lucrul cel mai rău, ele, aceste femei aplecate în afară pe ferestre, cu pieptul strivit de pervaz, lgănîndu-și în jos brațele goale ca niște șerpi, cu degetele mîinilor ca niște limbi, iar dacă palavrele lor se revărsau, cum li se părea celor din convoi, doar în niște ocări gîlcevitoare nebunești, acestea erau totodată o demență pornită pe gîlceavă, mare ca orice demență, exagerată pînă la semnificația unei acuzații, exagerată pînă la nivelul adevărului, căci era ocară. Și astfel, aici, unde casă de casă exala pe botul ușii deschise o duhoare bestială de fecale, aici, în acest canal de locuințe deteriorate, prin care era purtat în lectica înălțată, astfel că putea, trebuia să privească în odăile sărăcicioase, atins de blestemele pe care, cu furie și absurd, i le aruncau în obraz femeile, atins de scîncetul sugacilor bolnăvicioși, care nu lipseau nicăieri, culcați pe zdrențe și petice, atins de fumul gros al torțelor de rășină fixate în pereții crăpați, atins de atmosfera stătută, înecată în aburi, a bucătăriilor, cu cratițele lor de fier uzate și soioase, atins de imaginea îngrozitoare a bătrînilor cu înfățișare de stafii, care ședeau ghemuiți pretutindeni, aproape goi, în aceste vizuini negre, aici începu să-l năpădească deznădejdea, și aici, între infernurile verminei, aici, în fața acestei decăderi extreme și a descompunerii celei mai jalnice, aici, în fața acestei încarcerări în străfunduri pămîntești, în fața acestui

loc unde se năştea în dureri crunte şi se murea crunt şi animalic, unde intrarea şi ieşirea din viaţă erau întrepesute în cea mai strînsă frăţie, una şi cealaltă fiind presimţire întunecată, una şi cealaltă fără de nume în spaţiul de umbră al unei nefericiri veşnice, aici, în cea mai fără de nume înnoptare şi prostituire, aici s-a văzut nevoit pentru prima dată să-şi acopere faţa, a trebuit s-o facă în rîsetele maliţioase de bucurie ale femeilor, a trebuit s-o facă pentru o orbire voluntară, în vreme ce era purtat mai departe, treaptă cu treaptă, pe uliţa mizeriei —

— : „Bădăranule, bădăranule dus în lectică !“, „Ăsta crede că-i mai acătării decît noi !“, „Sac de bani pe tron !“, „De n-ai avea gologani, ce-ai mai fugi !“, „E dus la muncă !“, ţipau femeile —

— : absurdă era grindina ocărilor, care cădea zgomotos asupra lui, absurdă, absurdă, absurdă, totuşi justificată, totuşi avertisment, totuşi adevăr, totuşi demenţă ridicată la nivelul adevărului, şi fiecare ocară smulgea cîte o bucată de îngîmfare de pe sufletul lui, astfel că acesta rămase despuiat, despuiat ca sugacii, despuiat ca bătrînii pe zdrenţele lor, despuiat în faţa întunericii, despuiat în faţa lipsei de amintiri, despuiat în faţa vinii, intrat în goliciunea cîrgătoare a celor indistingibile —

— : treaptă cu treaptă străbăteau uliţa mizeriei, oprindu-se pe fiecare palier —

— : puhoi al făpturilor despuiate, revărsat peste pămîntul ce respiră, lăţit sub cerul respirînd al alternanţei zi-noapte, mărginit de ţărmurile invariabile ale milioanei de ani, fluviul despuiat al turmelor vieţii ce curge, rostogolindu-se lat, ţîşnind din humusul fiinţei, mereu resorbit de el, unire inevitabilă a întregului creatural —

— : „Cînd ai să crăpi, ai să puţi ca oricare altul !“, „Ciocliilor, azvîrliţi-l jos, lăsaţi să cadă leşul !“ —

— : munţi ai timpului şi văi ale timpului, oh, mi-riade de făpturi, care au fost purtate peste ele de eoni, care vor fi mereu purtate din nou peste ele în fluviul

crepuscular, în fluviul infinit al totalității lor, și nici una dintre ele care să nu fi crezut, care n-ar crede că plutește pentru vecie ca un suflet veșnic în atemporal, plutind liber în libertatea atemporală, despărțit de fluviu, detașat din gloată, de nedoborât, nu o făptură, ci doar o floare singuratică, străvezie, crescută, cățărată pînă la stele, detașată și separată, cu inima tremurînd ca o înflorire străvezie pe un curpen devenit invizibil —

— : purtat mai departe prin ocările uliței mizeriei, treaptă cu treaptă —

— : oh, despre această iluzie a atemporalității e vorba, și tot astfel și viața lui, răsărită din humusul haotic al nenumitului noptatic, crescută din hățișul creaturalului, cățărîndu-se în nenumărate încolăcirii, agățîndu-se ici și colo, de lucruri necurate și curate, trecătoare și netrecătoare, de obiecte, de posesiune, de oameni și iarăși de oameni, de cuvinte și de peisaje, această viață mereu disprețuită și mereu trăită din nou, abuzase de ele, abuzase ca să se înalțe pe el însuși, ca să se ridice pe sine mai presus de el însuși, peste orice graniță, peste orice temporalitate, ca și cînd pentru el n-ar fi existat nici o prăbușire, ca și cînd el n-ar fi trebuit să se întoarcă în timp, în încarcerarea pămîntească, înapoi în creatural, ca și cînd pentru el nu s-ar fi căscat hăul —

— : „Sugaciule !“ „Ți-ai udat scutecele !“, „Căcăciosule !“, „N-ai fost cuminte, și acum trebuie să te care acasă !“, „O să-i dai drumul, așezat pe oliță !“ ploua rîsul pretutindeni din ferestre —

— : ulița răsuna de batjocura femeilor, însă nu puteau scăpa de ea ; doar înaintau foarte încet, treaptă cu treaptă —

— : dar oare în genere vocile femeilor erau acelea care îl ocărau cu îndreptățit dispreț și-i dădeau la iveală amăgirea sterilă ? ceea ce răsuna aici strident nu era oare ceva mai puternic decît vocile femeilor pămîntene, decît vocile oamenilor pămînteni, decît vocile creaturilor demenței pămîntene ? oh, timpul

însuși era acela care striga batjocoritor la el, timpul invariabil, curgător, cu toată diversitatea vocilor lui și cu toată forța resorbitoare cuprinsă în el și numai în el, timpul se întrupase în vocile femeilor, pentru ca prin vorbele lor de ocară să-i fie șters numele, el însă, dezbrăcat de nume, dezbrăcat de suflet, dezbrăcat de orice cîntec, dezbrăcat de atemporalitatea cantabilă a inimii sale, să recadă în inefabilul noptatic și în humusul ființei, înjosit pînă la cea mai amară rușine, care este ultimul rest al unei memorii stinse —

— : voci știutoare ale timpului, știința lor despre inevitabilitate și despre colții inevitabili ai destinului ! Oh, ele știau că nici el nu putuse scăpa de irevocabil, că exista o corabie pe care, în ciuda oricărei amăgiri, trebuise să urce și care îl adusese înapoi, din voința destinului ; oh, ele știau despre fluviul creaturalului, care-și taie trîndav drumul, despuiat între maluri despuiate, mărginit de lutul lor primar, nedespicat de nici o corabie, netivit de nici o vegetație, amăgire străvezie ambele, totuși realitate ca destin, realitatea invizibilă a amăgirii, și ele știau că fiecare om trebuie, în mod fatal, să se scufunde din nou în fluviu, fără să poată deosebi locul rescufundării de cel unde a crezut cîndva, amăgindu-se, că va ieși la suprafață, căci întoarcerea trebuie să închidă cercul destinului —

— : „Punem noi mîna pe tine, șontorogule, căzătură !“ dondăneau femeile —

— : și totuși numai voci de femei, batjocoritoare, ca și cînd el n-ar fi fost altceva decît un copil neascultător, care căutase o libertate înșelătoare și care acum voia să se strecoare spre casă, mai mult, care trebuia adus înapoi pe drumuri cotite, încurcate și chiar primejdioase, astfel încît trebuia muștrat și pentru un asemenea drum nefast, ba numai pentru el ; dar chiar dacă vocile grele ale mamelor erau ocară, plină de întunecimea timpului, ele știau că cercul destinului înconjoară abisul neantului, știau de toți deznădăjduiții, toți rătăciții, toți istoviții, care cad inevitabil în abisul mijlocului, îndată ce sînt constrînși să-și întrerupă prematur drumul — oh, oare

nu erau cu toții constrinși s-o facă ? putea oare cineva să se abată realmente vreodată din drum ? — iar în muștrarea furioasă vibra plină de panică, inexprimabilă, veșnica dorință a mamelor ca fiecare copil să rămână pentru totdeauna despuiat, așa cum s-a născut, încarcerat gol în prima sa adăpostire, culcat în timpii curgători ai pământului, culcat în fluviul creaturalității, blînd ridicat deasupra și blînd pierind în el, ca fără destin —

— : „Despuiatule, despuiatule, despuiatule de toate !“ —

— : inevitabilă mama — ce-l îmboldise pe băiatul conducător să aleagă acest drum ? nu va eșua acum ? împiedicat de strigătul matern, convoiul se oprea în loc, ca și cum niciodată n-ar mai fi trebuit să se miște mai departe, se oprea într-o așteptare îngrozitoare, pe urmă totuși, din nou eliberat, își continua drumul, treaptă cu treaptă, urcînd pe ulița mizeriei —

— : așadar, puterea maternă a glasurilor nu era totuși suficientă, ca să lege pe vecie ? era știința ei atît de săracă, atît de lacunară, încît trebuia totuși să-l elibereze din nou pe cel vrăjit ? oh, slăbiciune a mamei, care e ea însăși nașterea și de aceea nu știe nimic despre renaștere, nu vrea să știe nimic despre ea, incapabilă să priceapă că nașterea, ca să fie valabilă, cere renaștere, că însă amîndouă, nașterea ca și renașterea, nu s-ar putea produce niciodată, dacă nu s-ar produce alături de amîndouă neantul, dacă neantul nu ar sta veșnic și invariabil înapoia lor ca o ultimă zămislire, ba chiar că abia din această conexiune de nedesfăcut dintre ființă și neființă, într-o înfrățire ce murmură tăcut, încep să strălucească, realmente mari, atemporalitatea, libertatea sufletului omenesc, neînșelător cîntecul etern al acestuia, nu o himeră, nu o înfumurare, desigur însă de nebatjocorit destinul omului, înfricoșătoarea măreție a soartei omenești —

— : oh, destinul zeiesc al omului și ceea ce poate întrezări omul în destinul zeilor, menirea de neschimbat a amîndurora, stau în aceea de a fi mereu conduși pe

drumul renașterii, stau în speranța indelebilă a amîndurora în destinul care să le îngăduie a face încă o dată ocolul cercului, pentru ca după să devină mai-înainte și fiecare punct al drumului să reunească în sine întreg trecutul și întreg viitorul, oprindu-se în cîntecul irepetabilității prezente, purtînd clipa libertății desăvîrșite, clipa zeificării, acest timp-neant al unei clipe, care cuprinde totuși universul ca o singură amintire atemporală —

— : uliță vuitoare a neizbăvirii, care nu voia să ia sfîrșit, căreia poate că nu-i era îngăduit să se sfîrșească, mai înainte de a nu fi revărsat tot ceea ce avea ca ocară și păcat și blestem, și ei o străbăteau mereu mai încet, treaptă cu treaptă —

— : dezvăluirea vinii despuiate, sminteala adevărului despuiat —

— : oh, destin omenesc de neschimbat al zeului, de a trebui să coboare, să coboare în încarcerarea pămîntească, în rău, în păcat, pentru ca mai întîi neizbăvirea să se stingă în cele pămîntești, pentru ca mai întîi ciclul să se împlinească în cele pămîntești și să se strîngă mereu mai strîmt în jurul inexplorabilității neantului, în jurul inexplorabilei rațiuni de a fi a nașterii, care se va preschimba odată în renașterea întregii creațiuni, îndată ce zeul și omul își vor fi îndeplinit misiunea —

— : oh, îndatorire fatală inevitabilă a omului de a netezi cu docilitate drumul zeului, drumul celor ce nu pot fi batjocorite, drumul renașterii atemporale, în a cărei năzuință se reunesc zeul și omul, eliberați de mamă —

— : dar aici era ulița mizeriei, prin care pătrundeau în sus treaptă cu treaptă, aici era grozăvia blestemelor, grozăvia batjocurii îndreptățite, scuipată din mizerie, oh, iar el, orbit de mizerie, orbit de blesteme, da, el, cu capul învăluit, el trebuia totuși să audă. De ce fusese îndrumat încoace ? trebuia să i se arate că nu-i fusese dat să închidă cercul ? că își întinsese mai departe și mai departe arcul vieții spre exces, măbind neantul mijlocului, în loc să-l micșoreze ? că printr-un asemenea

infiniit aparent, printr-o asemenea atemporalitate aparentă, printr-o asemenea detaşare aparentă nu făcuse altceva decît să se îndepărteze mai mult de ţelul renaşterii, că devenise într-o măsură crescîndă ameninţat de prăbuşire ? ceea ce se întîmpla aici era un avertisment ? sau chiar o ameninţare ? sau era realmente chiar prăbuşirea definitivă ? Doar o divinizare aparentă fusese culmea căii sale extinse excesiv, extinse amăgitor excesiv spre bucurie entuziastă şi beţie, spre măreţia de trăire a puterii şi a gloriei, extinsă pînă acolo prin ceea ce numise, amăgindu-se, creaţia lui poetică şi cunoaşterea lui, făcîndu-şi iluzia că nu ar trebui decît să reţină totul, pentru ca astfel să capteze forţa de incrustare în memorie a prezentului ce nu se sfîrşeşte niciodată, permanenţa ce nu se sfîrşeşte niciodată a copilăriei divine, iar acum chiar aceasta se dovedea a fi numai o puerilă divinitate aparentă, o insolenţă imorală de zeu fals, dată pradă oricărui hohot de rîs, hohotului de rîs despuiat al femeilor, hohotului de rîs al mamelor înşelate — de neînşelat, de a căror ocrotire fusese prea slab ca să scape, cel mai slab însă în puerilul său joc de-a zeyi. Oh, goliciunii hohotului de rîs nu i se poate opune nimic, batjocurei nu i se poate răspunde printr-un alt hohot de rîs, nu e nimic de făcut decît să-ţi învălui în faţa ei propria goliciune, goliciunea propriei feţe, şi cu faţa învăluită zăcea el acolo în litieră, învăluită încă şi atunci cînd, în sfîrşit, în ciuda tuturor opri-rilor, strecurîndu-se treaptă după treaptă, fu în sfîrşit eliberat, într-adevăr împotriva oricărei aşteptări, din gîtlejul infernal al uliţei, din sălbăticia infernală a rîsetelor, şi ghici după o mai liniştită legănare a lecticii că înaintau din nou pe un drum mai neted.

FIREŞTE, DIN PRICINA ACEASTA, ÎNAINȚAREA încă nu devenea cu mult mai rapidă ; din nou mergeau mai departe doar pas cu pas, poate chiar încă mai încet ca înainte, deşi, cum se simţea limpede, nu ca urmare a unor piedici răuvoitoare, ci deoarece aici înghesuiala

crescuse din nou și se părea că va mai crește, precum îți dădeai seama după murmurul oamenilor, după mirosul de oameni, după căldura omenească plutind ca un abur din ce în ce mai dens. Numai că, deși scăpat din zona uliței mizeriei care-i biciuise auzul, lui i se părea că simte și acum în urechi invectivele strigate strident, bă chiar i se părea că l-ar fi urmărit doar pe el, pentru a-l hăitui și chinui asemeni eriniilor ca pe o sălbăticiune, nu mai puțin însă pentru a se reuni cu larma gloatei iscată de jur împrejur și crescînd repede, care vestea că s-au apropiat din nou de sărbătoarea imperială, astfel că tortura hăituielii continua nediminuată, însoțită de tot acest vuiet al bucuriei entuziaste, de tot acest vuiet al puterii, de tot acest vuiet al beției, iar în timp ce el își dădea seama de asta, asaltat, fără putință de apărare, de puhoiul de voci lăuntrice și exterioare, asaltat în așa măsură, încît chinul lor strident aproape că-l ucidea, lumina deveni și ea la fel de inevitabilă, insuportabil de zgomotoasă, atît de insuportabil de stridentă, încît îi pătrunse sfredelitor prin pleoapele închise încă și îl sili să clipească, o clipire a cărei șovăială mai întîi involuntară crescua de îndată, devenind groază cu ochii larg deschiși : cu foc infernal strălucea în fața lui, strălucea dinspre strada de o largime mijlocie, prin care se împingea înainte mulțimea de oameni, cap lingă cap, îi strălucea dintr-acolo în ochi, strident, înspăimîntător, strălucea ca o sursă magică de lumină, care preschimba tot ce se afla aici în mișcare într-o curgere și spontană și silită, aproape ai fi putut să crezi că pînă și lectica plutea de la sine în curent, ca luată de acesta, fără a mai fi purtată, și cu fiecare pas, cu fiecare lunecare înainte, puterea acelei atracții misterioase, funeste, măreț-absurde era resimțită mai limpede, devenea mai înspăimîntătoare, devenea mai imperioasă, devenea mai energică, devenea apropiată de inimă și mai apropiată de inimă, sporind și sporind, pentru ca în sfîrșit, dintr-o lovitură, să se dezvăluie în întregime, să se dezvăluie în clipa cînd lectica, împinsă, trasă, purtată, sus în legănarea ei plutitoare, se găsi

dintr-o dată la intrarea străzii, căci aici deveni brusc vizibil, încununat de foc și înconjurat de larmă, fără nici o umbră a luminii, fără nici o umbră a zgomotului, într-o lumină și într-o larmă fără umbră, orbitoare, strălucind sclipitor palatul imperial, pe jumătate clădire citadină, pe jumătate fortăreață, înălțat într-o strălucire vulcanică infernală în mijlocul unei piețe cocoșate ca un scut, aproape circulară, iar această piață era un singur puhoi de creaturalitate concentrată, era un humus uman compact, devenit formă, devenind formă, clocotitor, era un puhoi de ochi ardenti și priviri ardente, ațintite toate cu înfocare, parcă lipsite de orice alt conținut, spre singurul țel arzînd fără umbre, un puhoi de foc, avid să lingă acest țarm de foc. Așa se înălța castelul, înconjurat de tălăzuirea faclelor, irezistibil și ademenitor, țintă ce dădea sens colectivității de turmă, irezistibil atrase, care se înghesuia, gîfîia, tropăia, conștiinței voliționale, neînfrînat-nostalgice a turmei, țintă a lăcomiei sale neînfrîmate de orientare, dar tocmai de aceea și imagine a unei forțe enigmatice, cu sclipiri surde, înspăimîntătoare, de negăsit, de neînțeles pentru animalul individual, de neînțeles pentru omul individual, oh, în așa măsură de neînțeles, încît întrebarea, ce sens și ce motiv are atracția extraordinară cuprinsă în casa de flăcări și strălucind din ea, îl frămînta pesemne pe fiecare dintre ei, temîndu-se de răspuns, nădăjduind un răspuns, și chiar dacă nici unul nu izbutea să dea un răspuns adevărat, pînă și răspunsul cel mai modest și cel mai neîndestulător era dătător de speranță, ca o mîntuire a conștiinței, ca o mîntuire a omenescului și a sufletului, ca o mîntuire a propriei ființe, care merita să fie vestită cu mîndrie — ; „Vin“ se spunea, „Vin fără plată“, și „Pretorienii“ se spunea și „Cezar va vorbi“ se spunea, și deodată cineva vesti cu voce gîfîitoare : „Au și început să împartă parale !“ Astfel strălucea castelul, ademenindu-i, astfel se ațîtau singuri și unul pe altul, pentru ca marea ademenire să nu le devină îndoielnică și pentru ca teama de certa dezamăgire, care-i aștepta la zidurile tainei rîvnite cu dor, să nu

umbrească niciodată sălbatica dorință, marele dör după participare : răspunsuri ieftine pentru o speranță atât de mare, aclamații ieftine, ațitări ieftine, totuși de fiecare dată un imblod străbătea masa, trupurile, sufletele, taurin, dezământat, irezistibil, împingînd surd spre țelul comun, un vuiet și un tropăit compact, brînci după brînci spre interiorul unui neant arzînd în flăcări. Și pe deasupra capetelor plutea compact, dens mirosul de turmă, peste care atîrna fumul gros al faclelor, fum arzător, irespirabil, provocînd tusea, sufocant, aburi groși, cafenii, care stăruiau suprapuși trîndav, straturistraturi, oh, straturi grele, de nedespicat, de nepătruns, ale negurii infernului, înveliș format din negurile infernului ! Nu mai exista nici o ieșire de-aici ? nu exista nici o scăpare ? oh, înapoi ! înapoi la corabie, pentru ca acolo să poți muri liniștit ! Unde era băiatul ? ! el putea, ei trebuia să arate drumul înapoi ! Cine avea dreptul să hotărască ? ! Ah, cuprins în masă și în angrenajul mișcării ei, aici nu mai era nimic de hotărît, iar vocea care voia să strige această hotărîre nu s-a mai desfăcut din respirație ; vocea a rămas oarbă ! Cu toate acestea, băiatul, ca și cînd ar fi auzit chemarea mută, trimise în sus un zîmbet, un zîmbet al ochilor, plin de o dezvinovățire voioasă, plin de o încredere voioasă, plin de o alinare voioasă, care știe că încă de mult a fost scutită de orice hotărîre, ba chiar că hotărîrea luată va fi cea justă, iar faptul acesta inspira voioșie, indiferent de grozăvia celor ce aveau să vină. De jur împrejur, se aflau chipurile, cap lîngă cap, chipuri de fiecare zi, cu pofta lor cotidiană, firește și mult sporită, de a înfuleca și de a se îmbăta, iar această sporire, sporindu-se pe ea însăși, devenise o ardoare de-a dreptul din altă lume, o lume de dincolo brutală, care lăsase extrem de departe în urma sa orice cotidian și nu mai cunoștea altceva decît prezentul de-o secundă al țelului covîrșitor, luminos, dorit cu ardoare, rîvnit cu ardoare, cerut cu ardoare, pentru ca acest prezent să umbrească cercul întregii lor vieți și să le dăruiască participarea, participarea la putere, la zeificare, la măreția libertății, la infinitul

aceluia care se afla acolo în palat. Cu smucituri, în valuri, tremurînd, încordat, exploziv, gîfîind și gemînd, angrenajul se mișca înainte, izbindu-se în oarecare măsură de o rezistență elastică, existentă fără-ndoială, fiindcă se vădea în valurile contrarii tot atît de bruște, iar în acest puternic-silnic înainte și înapoi se auzeau pretutindeni strigătele celor ce se poticneau, ale celor striviți, ale celor răniți, poate chiar și ale celor muri-bunzi, trecute cu vederea fără milă sau chiar luate în rîs, mereu totuși acoperite de uralele entuziaste, sugrumate de vuietul turbat, sfîșiate de trosnetul focurilor. Era în joc un acum monstruos, multiplicat la nesfîrșit, un acum de turmă, iscat de urletul turmelor, un acum pră-bușit în vuiet și totodată căzut afară din vuiet, iscat de cei cu simțurile rătăcite, de cei cu simțurile pierdute, de demenți, golit de sens prin risipirea sufletului, totuși atît de exagerat sensibil în colectivitate, încît se împle-teau în ele tot trecutul și tot viitorul, receptînd vuietul tuturor profunzimilor memoriei, ascunzînd în urletul său trecutul cel mai îndepărtat și viitorul cel mai îndepărtat ! Oh, măreție a multiplicității umane, vastitate a nostal-giei omenești ! Plutînd în trezia lui, plutînd purtat peste capetele ce urlau, plutînd înălțat peste incendiul entu-ziasmului din orașul Brundisium plin de vuiet, ținut sus și plutînd în clipele plutitoare ale lui acum, el trăi scurtarea infinită a curgerii timpului în cercul imuabilității : își însușea totul, totul era întrupat în el, totul îi aparținea, în măsura în care îi aparținuse de la început spre o concomitență eternă, și ceea ce ardea în jurul său era Troia, era incendiul universal de nestins vreodată, dar el, care plutea peste incendii, el era Anchise, orb și totodată văzător, copil și totodată moș-neag datorită amintirii inexprimabile, purtat pe umerii fiului, el însuși prezent al lumilor, purtat pe umerii lui Atlas, pe umerii uriașului. Și astfel înaintau pas cu pas spre palat.

Un spațiu mai îngust din jurul palatului era închis de un cordon al poliției ; om lîngă om, cu lăncile prop-tite de-a curmezișul, purtătorii de arme întîmpinau

asaltul mulțimii ce se revărsa spre ei și-i opuneau tocmai acea rezistență elastică din care se isca iar și iar mișcarea înapoi, ca o retragere de valuri, observată încă la marginea pieței. Dincolo de cordon însă, garda de onoare era dată de cohorta pretorienilor, a cărei venire de la Roma însemna desigur un eveniment deosebit, iar existența ei consta într-o inactivitate orgolioasă, majestuoasă, înfricoșătoare, organizată ca pe front, cu patrule și focuri de pază și corturi de cantină întinse, din care se înălțau speranța și aroma vinului fără plată, probabil înșelătoare, dar crezute cu dragă inimă. Până aici puteau ajunge cei dornici să vadă ; mai departe nu. Aici era punctul unde speranța și dezamăgirea se cumpăneau între ele, neliniștitor și cu încordare ca orice hotărîre între viață și moarte, ca orice secundă a vieții, fiindcă fiecare le conține pe amîndouă, iar cînd suflul cald al focurilor trecea peste agitație, umflînd mănunchiurile de pene ale coifurilor și făcînd să sclipească armurile aurite, cînd porunca arogantă și răgușită „Înapoi !” a polițailor izbea asaltul zgomotos, atunci dorința pătimașă creștea ca o flacără pînă cînd tăia răsufierea, iar chipurile cu buze uscate și limbi în mișcare se holbau țepene și lacome în focul de artificii de-o clipă al nemuririi, căci timpul ședea pe o muchie de cuțit. Agitația cea mai sălbatică se producea desigur în fața porții palatului, îndeosebi cînd, după intrarea lui Cezar, șirurile duble, printre care fusese purtat pînă aici, fuseseră pe negîndite desfăcute și nu mai puteau opune rezistență dezlănțuirii ; în dezordine, prinsă ca de vîrtejul unei pîlnii, mulțimea se răsucea într-o scurgere vîscoasă spre această poartă care, cu rîndurile dese de facile de pe ambele părți, semăna cu o gură de foc, se oprea în loc și era iar respinsă, țipînd strident, îndîrjită, brutală, topăind, furioasă de-atîta jînd : te-ai fi crezut mai curînd în fața intrării unui circ decît a unei locuințe imperiale, atît de smintite erau mișcarea și gîlceava care se produceau aici și asaltau controlul de la poartă, atît de variată viclenia celor neîndreptățiți să intre, care căutau să-i înșele și să-i

depășească în fugă pe slujitori, atît de turbat strigătul celor îndreptățiți, al căror drept nu era crezut sau căroră li se impunea o așteptare necuviincios de lungă, și cînd, la un cuvînt al vechiului slujitor al palatului, al cărui folos s-a vădit abia aici, escorta a fost imediat lăsată înăuntru, mînia celor plictisiți cu formalitățile de intrare, fără vreo considerație față de persoană, a atins brusc temperatura de fierbere ; din cauză că erau puși mai prejos, se simțeau disprețuiți, resimțeau disprețul ce rezidă în toate cele omenești și în toate rînduielile omenești, iar de aceasta deveniră brusc conștienți, deoarece un ins fusese exceptat, putuse fi exceptat, și simțămîntul acesta nu era cu nimic domolit de faptul că era vorba de acea exceptare acordată unui bolnav pe moarte și morții. Nu există nimeni care să nu fie înclinat a-și disprețui semenul, iar în forfota disprețului, care, anonim și inexprimabil, se deschide și se închide neconținut din nou, stăruie încetoșată convingerea omului că este incapabil să fie om, teama că-și pierde o demnitate care-i e dăruită, fără ca el s-o poată lua în posesie. În pîlnia strîmtă, fierbinte, a intrării pe poartă, disprețul lupta cu disprețul. Nici o mirare așadar că dincolo, în interiorul curții, scăpat din lupta lacomă, scăpat din stridența infernală, în culori aspre a luminilor, el avu iluzia că se eliberase de toate injuriile care-l urmăriseră afară, pe ulițe și în piață, și aproape că simțea aceeași ușurare ca după încetarea răului de mare, aceeași liniștire, deși locul unde acosta acum nu arăta într-adevăr nicidecum ca o oază de liniște, ci curtea mai curînd părea gata pur și simplu să plesnească de dezordine. Totuși era doar o dezordine aparentă ; slujitorii imperiali, obișnuiți cu asemenea împrejurări, respectau o disciplină riguroasă, și numai decît apăru lîngă lectică și unul dintre slujbașii de la curte, înarmat cu o listă a oaspeților, ca să-l primească pe cel sosit, întors cu indiferență spre slujitorul ce-i șopti numele oaspetelui, luînd cunoștință cu indiferență de acest nume și ștergîndu-l de pe listă, cu atîta calm și indiferență, încît aceasta nu putea să nu-i pară pur și simplu

jignitor unui poet vestit, atît de jignitor, încît el simţi nevoia să confirme spusa slujitorului şi să accentueze : „Da, Publius Vergilius Maro, aşa mă numesc“, spuse el şi se supără foc cînd şi prin aceasta nu primi decît o scurtă plecăciune politicoasă, totuşi nu mai puţin indiferentă, şi chiar băiatul, de la care sperase un sprijin, nu suflă nimic, ci doar se alipi cuminte la convoiul ce se puse acum în mişcare, la semnul slujbaşului, spre peristil, cea de-a doua curte interioară. Oricum, supărarea nu dură mult, ea dispăru în faţa liniştii care-l învălui acum cu adevărat pe cel sosit, cît timp lectica fu purtată prin această grădină, stăpinită de o linişte aproape deplină şi umezită de bura fîntinilor arteziene, şi lăsată jos în faţa megaronului, în care Cezar hotărîse să-şi adăpostească oaspeţii ; la intrare erau înşiraţi pentru primire sclavii casei, iar purtătorii străini fură expediaţi. Băiatului i se întîmplă acelaşi lucru ; i se luă mantia şi, pentru că nu se mişcă din loc, ci doar zîmbi, slujbaşul curţii se răsti la el : „Ce mai stai aici ? hai, şterge-o !“ Băiatul rămase pe loc, cu un aer prietenos şi ştrengăresc, şi tot astfel îi stăruia zîmbetul, poate din pricina formei aspre în care i se mulţumea pentru călăuzire, poate însă şi din pricina zădărniceii unei strădanii care n-ar fi fost nicicînd şi niciodată în stare să-l alunge de-acolo. Totuşi — avea această rămînere vreun sens ? era această rămînere de dorit ? ce era să facă cu băiatul, el, un bolnav ostent, dornic de singurătate ? ! Şi totuşi, ce teamă stranie de a rămîne singur ! ce teamă stranie de a trebui să-l piardă acum pe tînărul călăuz ! — „Scribul meu“, spuse el, şi aproape că o spusese împotriva voinţei sale, ca şi cînd ar fi vorbit în el, din el ceva străin, străin şi totodată tainic-familiar, o voinţă mai mare decît propria-i voinţă, o voinţă fără voinţă, totuşi imperativă şi de neînvins, noaptea. O voinţă puternică, blîndă, izvorîtă din noapte. Blîndă era grădina, blîndă respiraţia florilor, blînd clipoceau cele două fîntîni arteziene ; un parfum delicat-întunecat, uşor umed, primăvăraric-noptatic în toamnă, plutea răcoros ca o urzeală fină peste straturi, iar dinspre

clădirea din față adia, întreșută în acest parfum, cînd mai aproape, cînd mai departe, muzica, vîl sonor după vîl sonor, brodată cu puncte de chimval, amestecată în ceața sură a vocilor, prin care se revărsa acolo peste propriile-i margini sărbătorirea, colo un zgomot de lumină, țiuitor, răsunător, ici doar o ceață de sunete moi, care se prelingea în uriașul spațiu al nopții ; careul cerului întins deasupra curții îngăduia să se vadă din nou stelele, vizibile iar în respirația de lumină, deși acoperite din loc în loc de norii de fum gros ce alunecau pe sub ele, dar chiar și acești nori erau străpunși de ceața de sunete ce se prelingea domol, luau parte la murmurul ceții care flutura și se împrăștia umplînd de la un capăt la altul curtea, învăluind toate lucrurile, lucruri și parfumuri și sunete topite laolaltă, urcînd spre cer în liniștea nopții, iar dincolo, lîngă zid, cu trunchiul de rafie tare luminat vag, înălțîndu-se pînă la nivelul acoperișului, într-o asprime rigidă de evantai negru, distant, se afla un palmier, încărcat și el de noapte.

Oh, stele, oh, noapte ! oh, era noapte, în sfîrșit noapte ! Și ceea ce sorbea adînc, el, cu pieptul îndurerat, era respirația întunecată, profundă și umedă a răsunetului nopții. Totuși prea mult zăbovisese, trebuia să se pună în mișcare, să se ridice din lectică, și era puțin necăjit că grija lui Cezar, care-i trimisese pe corabie un medic plictisitor, nu ajunsese pînă aici și că, precum se părea, nimeni nu știa cît e de infirm ; totodată, cufărul cu *Eneida* și fusese dus în casă, astfel că trebuia urmat în grabă. „Vino, ajută-mă“, îi porunci băiatului, în vreme ce se ridica, după care, sprijinindu-se de umărul băiatului, încercă să urce primele trepte ale scării, firește, ca să bage de seamă numaidecît că inima, pieptul și genunchii nu-l ascultau și că se supraestimase ; trebui să se lase purtat sus de doi sclavi. Urcară trei caturi, avîndu-l în față pe indiferentul slujbaş al curții, care-și proptea sulul cu lista oaspeților de coapsă ca pe un baston de comandant de oști, iar în spate, cu pași mărunți, pe sclavii ce duceau bagajele, și cînd ajunseră sus, în camera de oaspeți aerisită ce i se pregătise, îi

fu ușor să-și dea seama că aceasta se afla în colțul din sud-vest, de forma unui turn, al palatului, prin feres-trele deschise, cu arcade rotunde, situate cu o bucată bună mai sus de acoperișurile orașului, trecea prin încă-pere un suflu răcoros, o amintire răcoroasă a uscatului uitat, a mării uitate, trecea cu iz de mare și iz de pământ respirația nopții ; în candelabrul cu mai multe brațe, încununat cu flori, din mijlocul odăii, ardeau flăcările aplecate de curent ale lumînărilor, fîntîna din perete lăsa să curgă răcoros pe micile trepte de marmoră a soclului său un vâl de apă de forma unui evantai delicat, patul de sub plasa împotriva țințarilor era făcut, iar pe masa de lîngă pat erau puse mîncăruri și vin. Nu lipsea nimic, un jilț cu spetează era așezat la fereastră cu nișă, ca să se poată privi afară, iar în colțul odăii se afla latrina ; bagajele fură stivuite la îndemînă, cufărul cu manuscrisul fu împins, la cererea lui expresă, lîngă pat, totul se petrecu cu atîta precizie și fără zgomot, cum numai un bolnav o putea dori, dar firește, aceasta nu mai era meritul lui August, era doar prevederea poleită a unei administrații a curții, care lucra ireproșabil și era din belșug dotată, era ceva fără prietenie. Trebuia s-o primești, trebuia s-o accepți, boala avea nevoie de așa ceva, era o necesitate a bolii, o necesitate împovărătoare, amară, și de aceea această amărăciune se îndrepta nu atît împotriva bolii însăși, cît împotriva lui August, evident, fiindcă el avea darul să zădărnicească necondiționat orice recunoștință. Amărăciunea împotriva lui August — nu existase ea încă de la început ? într-adevăr, totul i se datora lui August, pacea și ordinea și securitatea personală, nimeni altul nu ar fi fost în stare să le realizeze, iar dacă în locul lui August ar fi ajuns la domnie Antoniu, Roma nu și-ar fi regăsit niciodată pacea, într-adevăr, și totuși ! da, și totuși ! și totuși mereu aceeași neîncredere față de acest bărbat, care abia pășise pragul celor patruzeci de ani, fără să fi îmbătrînit cu adevărat, neschimbat de la douăzeci și cinci de ani, și care ținea în mîini iscusite sforile

politicii cu aceeași abilitate și șiretenie maturizate de timpuriu, astăzi ca altădată — oare neîncrederea față de acest tânăr îmbătrânit, căruia i se datora totul, nu era pe de-a-ntregul justificată ? ceea ce-l caracteriza nu era decît abilitatea, abilă îi era frumusețea, abilă purtarea prietenoasă, pe care ai fi dorit atît de mult s-o socotești prietenie și care totuși nu era prietenie, ci slujea întotdeauna scopuri egoiste, și toți îi cădeau în capcană, o capcană atît de abilă ! Acum se întîmplase la fel, acum se manifesta aceeași prietenie fățarnică — de ce stăruise ipocritul în a tirî un bolnav în suita lui înapoi în Italia ? Ah, mai bine ar fi fost să moară pe corabie, mai bine decît să zacă aici în mijlocul acestei poleite administrații a curții, unde totul era atît de imaculat, prea imaculat, în vreme ce dincolo, la sărbătoarea imperială, ne-tînărul Cezar se lăsa sărbătorit zgomotos sub stridența luminii și a muzicii. Zgomotul venea de-acolo ca un vuiet îndepărtat și străin, crescînd și descrescînd desfrînat, maculînd răsufierea nopții.

DAR ÎN RĂSUFLAREA NOPTII SE REUNEAU TOATE, vuietul sărbătoririi și liniștea munților și sclipirea mării, odinioară și acum și din nou odinioară, curgînd una în alta, revărsată una în alta — va putea el să se mai reîntoarcă încă o dată la Andes ? Aici era Brundisium, cu multe acoperișuri și ulițe luminate, întins sub fereastra nișei, la care ceruse să fie dus și în fața căreia ședea acum în jilț, aici nu era decît Brundisium, iar el asculta pînditor noaptea de afară, asculta depărtările unui odinioară, unde moartea va fi fost bună ; nu, n-ar fi trebuit să vină aici, cel mai puțin în această încăpere pentru oaspeți, bine aranjată, dar fără prietenie. Pe latura fiecăreia dintre lumînările candelabrelor, care ardeau pieziș, se forma, picătură de ceară cu picătură de ceară, o dungă de ceară, zimțată, care se îngroșa repede.

— Domnule...

În fața lui stătea slujbașul curții.

— Nu mai am nici o dorință.

Slujbașul arată spre băiat :

— Trebuie să dăm găzduire sclavului tău ? n-a fost prevăzut...

Într-adevăr, inoportunul avea dreptate ; nu fusese prevăzut.

— Dar dacă dorești să fie găzduit aici, în apropierea ta, ne vom strădui desigur îndată, o, stăpîne, să-ți îndeplinim dorința...

— Nu e nevoie... se va duce în oraș.

— Afară de asta, omul acesta — slujbașul arată spre un bărbat din grupul sclavilor — va sta la noapte în odaia de alături, la porunca ta.

— Bine... sper să nu am nevoie de el.

— Atunci mă pot retrage...

— Du-te.

Prea multe pregătiri se făcuseră și pînă acum ; încrucișându-și mîinile nerăbdător, rotind nerăbdător inelul cu sigiliu, așteptă ca slujbașul atît de rece în zelul său să părăsească în sfîrșit odaia, împreună cu oamenii lui, dar cînd se întîmplă aceasta, sclavul indicat de slujbaș, un bărbat cu nas gros oriental pe o față severă de lacheu, nu plecă, în ciuda așteptărilor, împreună cu ceilalți, ci rămase pe loc la ușă, ca și cînd așa ar fi fost stabilit.

— Spune-i să plece, îl rugă băiatul.

Sclavul întrebă :

— Poruncești să fii trezit la răsăritul soarelui ?

— La răsăritul soarelui ? de ce ?

O clipă fu ca și cum soarele, în ciuda orei de noapte, n-ar fi dispărut de pe cer, fiind ce-i drept ascuns în regiunile vestice, dar prezent, Helios, durînd și noaptea, învingînd noaptea, mai puternic decît mama din al cărei pîntece ieșise.

Asta nu însemna mai puțin că trebuia să răspundă sclavului care aștepta nerăbdător porunca :

— Nu e nevoie să mă trezești ; cu siguranță că voi fi treaz...

Ai fi crezut că omul nu auzise răspunsul ; rămase nemîșcat acolo. Ce însemna asta ? ce voia omul să exprime

astfel ? poate voia să spună că pentru cel ce nu e trezit nu începe o zi nouă ? Era noapte, o noapte de-o liniște maternă, dulce îi era respirația și dulce era să-ți închipui că ar putea să dureze veșnic ; nu, sclavul era inoportun, tot atât de inoportun ca și perspectiva de a fi trezit de el :

— Te poți duce la odihnă...

— În sfârșit, remarcă băiatul, după ce sclavul trăsesese ușa în urma lui.

— În sfârșit, da, totuși... acum cu tine, tinere călăuz... de fapt, ce mai stai aici ? ai vreo dorință ? sînt gata să ți-o îndeplinesc cu dragă inimă...

Micul călăuz stătea acolo proptit pe picioarele depărtate, ținînd puțin aplecată fața lui de copil de țăran, rotundă, puțin cam grosolană și, din păcate trebuia să recunoști, mai curînd urîță, stătea firește și puțin jignit, stîngaci, bosumflat :

— Vrei să mă alungi și pe mine...

— Pe ceilalți i-am alungat, pe tine nu... doar te întreb...

— Pe mine să nu mă alungi...

Vocea copilărească, ușor răgușită, răsuna familiar, iar nuanța ei specific țărănească aproape că-i evoca ținutul natal. Vocea aceasta era ca un consimțămînt îndepărtat, aproape șters din amintire, consimțămînt dintr-un odinioară matern, inexplorabil de departe, despre a cărui cunoaștere dădea de știre și o strălucire din ochii luminoși ai băiatului.

— Nu am intenția să scap de tine, dar mă gîndesc că și pe tine te-a mînat dorința ca pe atîția alții la sărbătorirea lui Cezar...

— Nu-mi pasă de sărbătorire...

— Toți tinerii vor să se ducă la serbare ; din pricina asta n-ar trebui să te rușinezi, iar mulțumirile mele pentru felul cum m-ai călăuzit n-ar fi mai mici...

Cu mîinile la spate, băiatul se foi puțin încolo și-ncoace :

— Nu vreau să mă duc la serbare.

— La vîrsta ta, eu m-aș fi dus cu siguranță, și chiar astăzi aș face-o, dacă aș fi mai sănătos, dar dacă te-ai

duce tu în locul meu, ar fi aproape ca și cum aş lua parte eu însumi... furişat din glumă sub alt chip... uite, aici sînt flori, fă-ţi o cunună, fie ca August să te placă.

— Nu vreau.

— Păcat... atunci ce vrei ?

— Să rămîn aici la tine.

Imaginea sălilor, unde se desfășura serbarea și unde ar fi trebuit strecurat băiatul, ca să apară în fața lui August, imaginea pieri :

— Vrei să rămîi la mine...

— Pentru totdeauna.

Noapte eternă, în care e stăpînă mama, copilul dormind în invariabil, dormitînd sub domnia întunericului, din întuneric în întuneric, oh, dulce invariabilitate a lui totdeauna.

— Pe cine cauți ?

— Pe tine.

Băiatul se înșela. Ceea ce căutăm noi s-a scufundat, și nu mai trebuie să căutăm, căci cele scufundate doar ne batjocoresc prin însușirea lor de a nu putea fi găsite.

— Nu, micul meu călăuz, tu m-ai condus, nu m-ai căutat.

— Drumul tău e al meu.

— De unde vii ?

— Te-ai suit pe corabie în Epir.

— Și tu ai venit cu mine ?

Un zîmbet răspunse afirmativ la întrebare.

— Din Epir, din Grecia... totuși vorbești graiul din Mantua.

Băiatul zîmbi din nou.

— E graiul tău.

— Graiul mamei mele.

— În gura ta, graiul s-a făcut cîntec.

Cîntec — aer al sferelor, care-și cîntă sieși, înălțîndu-se peste toate cele omenești :

— Tu ai fost cel ce cînta pe corabie ?

— Eu ascultam.

Oh, cîntec matern al nopții, răsunînd prin noapte, vibrînd dintotdeauna, mereu căutat, ori de cîte ori se făcea ziuă :

— Eram de vîrsta ta, ba chiar ceva mai tînăr, cînd mi-am scris cele dintîi versuri, de tot felul, amestecate... da, așa era pe atunci ; trebuia să mă găsesc... pe atunci mama murise, rămăsese numai ecoul glasului ei... încă o dată, pe cine cauți ?

— N-am nevoie să caut, asta ai făcut-o tu.

— Așadar, tot mă aflu în locul tău, deși tu nu vrei să te duci în locul meu la serbare ? și poate scrii și tu versuri, cum am făcut-o eu ?

Pe chipul familiar al băiatului se oglindea o veselie ce nega și respingea ; pînă și pistruii de la rădăcina nasului ofereau o priveliște extrem de familiară.

— Deci nu scrii versuri... te și bănuiam a fi unul dintre aceia care doresc să-mi citească poeziile și dramele lor...

Băiatul părea că n-a înțeles, sau nu-i luase în seamă vorbele :

— Drumul tău e poezia, țelul tău se află dincolo de poezie...

Țelul se afla dincolo de întunecime, se afla dincolo de cîmpiile acelui odinioară sub pază maternă ; băiatul n-avea decît să vorbească despre un țel, nu știa nimic despre așa ceva, era prea tînăr, călăuzise, dar nu în vederea unui țel :

— Oricum ar fi, ai venit la mine, fiindcă sînt poet... sau nu ?

— Tu ești Virgiliu.

— Știu... afară de asta, ai strigat-o destul de limpede în urechile oamenilor, acolo jos, în piața portului.

— Dar n-a fost de mare folos.

Veselia de pe chipul băiatului deveni o clipire, o comică strîmbătură din nas, astfel că panglica de pistrui de la rădăcina nasului se strînse în numeroase cute mici, iar dinții dezgoliți, albi, regulați, foarte puternici străluciră în lumina lumînărilor ; era aceeași veselie cu care încercase jos în piață să deschidă drum pentru

poetul Virgiliu, și era aceeași veselie care venea dintr-un odinioară foarte îndepărtat.

Ceva îl constrîngea să vorbească, îl constrîngea s-o facă, chiar cu riscul de a nu fi înțeles de băiat :

— Numele e ca o haină care nu ne aparține ; sub numele nostru sîntem goi, mai goi decît un copil pe care tatăl l-a ridicat de pe podea, ca să-i dea un nume. Și cu cît mai mult umplem numele cu ființa noastră, cu atît mai străin devine, cu atît devine mai independent de noi, cu atît mai părăsiți devenim noi înșine. Împrumutat e numele pe care-l purtăm, împrumutată e piinea pe care o mîncăm, împrumutați sîntem noi înșine, cu prinși despuiați în ceva străin, și numai acela care s-a lepădat de toată falsa strălucire împrumutată vede țelul, e chemat spre țel, pentru a se reuni definitiv cu numele său.

— Tu ești Virgiliu.

— Am fost odinioară ; poate că am să devin din nou.

— Încă nu, și totuși de pe acum rostiră ca o confirmare buzele băiatului.

Era o mîngîiere, firește doar mîngîierea pe care poate s-o dea un copil, iar aceasta nu era o mîngîiere îndesulătoare.

— Aceasta e o casă a numelor împrumutate... de ce m-ai condus aici ? e o casă de oaspeți.

Din nou apăru zimbetul consimțămîntului, copilăros și aproape ștregăresc, totuși încrustat într-o foarte mare, ba chiar atemporală familiaritate :

— Am venit la tine.

Și, ciudat, răspunsul fu acum îndestulător, ca o mîngîiere suficientă, îndestulător chiar și pentru întrebarea următoare, care i se impuse, poate încă mai ciudat, ciudată în neputința de a o ocoli :

— Vii din Andes ? călăuzești spre Andes ?

Nu știa dacă rostise întrebarea realmente cu voce tare, știa doar că nu vrea să audă nici un răspuns, nici unul, nici afirmativ, nici negativ, căci nu era de dorit nici ca băiatul să fie originar din Andes, nici să nu fie, prea înspăimîntător ar fi fost primul răspuns, prea fără

sens al doilea. Nu, nu trebuia să urmeze nici un răspuns, și a fost bine că n-a urmat ; dar nemăsurat de puternică era dorința de a-l putea reține pe băiat aici, puternică era dorința de a putea să respire, de a se duce respirînd la odihnă și pînă la presimțirea unui răspuns, oh, dorința însăși era presimțire. Lumînările ardeau pieziș în blînda adiere a aerului care curgea ca o nostalgie rece, delicată și puternică și trecea mai departe, venind din noapte, topindu-se în noapte ; candela de argint animată lîngă pat pendula încet cu lanțul ei lung, iar afară, în fața ferestrei, tremura și se revărsa peste acoperișuri aburul orașului, se împrăstia purpuriu, violet-purpuriu în albastrul închis și în negru și în cele neînțelese și tălăzuitoare.

SĂ RESPIRI, SĂ TE ODIHNEȘTI, SĂ AȘTEPTI, SĂ taci. Tăcerea curgea venind din noapte, topindu-se în noapte, și dură mult pînă cînd o întrerupse :

— Vino, așază-te lîngă mine, îi porunci băiatului să se apropie, și chiar după ce acesta se ghemuise lîngă el, tăcerea continuă, amîndoi rămaseră ca învăluiți de tăcere, în voia nopții tăcute. De departe se auzea un vuiet, vuietul larmei celor cuprinși de furia de a privi, se auzea zgomotul sărbătoririi, clocotea creaturalul, ca în Orcus, clocotea surd, inevitabil, ademenitor, desfrînat și irezistibil, sălbatic și totodată sătul, orb și privind țintă, turma care tropăia, înghesuindu-se în lumina înșelătoare, fără umbre, a făcliilor și a focurilor spre abisul funest al neantului, aproape de nemîntuit, aproape de nesalvat, dacă pînă și aici n-ar fi fost cuprins cîntecul tăcerii — și cu cît mai îndelung asculta, cu atît acesta devenea mai perceptibil — cuprins dintotdeauna, cuprins pentru totdeauna, bătaia de clopot a tăcerii, crescînd ca să devină bătaia de clopot de aramă a nopții și bătaia de clopot a tuturor turmelor omenești, noaptea turmelor cîntînd încet, turma suspinînd în marele ei somn : adînc sub humusul ființei, susurînd fantomatic și ascunsă în copilărie, desprinsă de destin, desprinsă

de hazard și desprinsă de desfrîu, locuiește noaptea ; din ea răsare creaturalul, străbătut de vuietul sevelor nopții, îngreuiat de somn, veșnic fertilizat de izvorul oricărei intimități, din ea răsar, într-o întrețesere inexprimabilă și întrupate unele în altele, plantă, animal și om, umbrite reciproc, căci blestemul reîntoarcerii e ascuns în binecuvîntarea somnului, și e învelișul gingaș al ființei, o neființă de vis întinsă peste neființă.

Oh, pămîntescul ! universul eterului și universul nopții în neîntreruptă inspirație și expirație, plutind între dubla ademenire a noianului de umbră și a lipsei de umbră, marea învariabilă ale mișcării întinse între cei doi poli ai anulării timpului, atemporalitatea celor animalice și atemporalitatea celor divine — oh, în toate arterele pămîntescului, în tot ceea ce crește din pămînt, noaptea se revarsă în sus, preschimbată neîncetat în trezie și conștiință, univers interior și totodată exterior, dînd celor amorfe forma unei plăsmuiți încărcate de întuneric și pline de umbră, iar între neființă și ființă, plutind într-o asemenea plutare, universul devine întunecime și lumină, putînd fi recunoscut datorită umbrelor și luminii lui. Mereu răsună în suflet, fie mai încet, fie mai tare, niciodată însă pierdută, bătaia de clopot a nopții, bătaia de clopot a turmelor, mereu răsună urletul de leu al zilei, zguduitor în lumină și în cunoaștere, furtuna de aur care înghite creaturalul — oh, cunoaștere a omului, încă nu cunoaștere, nu înțelepciune, ridicîndu-se din humusul ființei, ridicîndu-se din viața primară, ridicîndu-se din înțelepciunea mamelor, înălțîndu-se în limpezimea mortală a supraluminii, a supravieții, înălțîndu-se spre arzătoarea cunoaștere paternă, înălțîndu-se spre răceală, oh, cunoaștere a omului, fără rădăcini, mereu pusă în mișcare, care nu este nici sus nici jos, ci plutește neconținut pe pragul de amurg dintre noapte și zi, o inspirație și o respirație în zona intermediară a crepusculului stelar, între viața turmei nocturne și moartea izolării înconjurată de lumină, între tăcere și cuvînt, care se întoarce iar în tăcere. Nimic pămîntesc nu poate părăsi cu adevărat

somnul, și numai cel ce nu uită niciodată noaptea ce locuiește într-însul poate închide cercul, poate să se reîntoarcă acasă din atemporalitatea începutului în aceea a sfârșitului, poate reîncepe neconținut crugul, el însuși astru în invariabilitatea curgerii timpurilor, înălțându-se din amurg, dispărînd în amurg, naștere și renaștere în nocturn și din nocturn, primit de zi, a cărei lumină a pătruns în întuneric, o zi ce ascunde în sine noaptea : da, așa fuseseră nopțile, toate nopțile vieții sale, toate nopțile prin care pribegise, nopțile în care veghease, plin de teama lipsei de cunoștință care amenință sub nopți, plin de teama lipsei de umbră, care se află deasupra lor, plin de teama de a-l părăsi pe Pan, plin de o teamă care știe de primejdia dublei atemporalități, da, așa au fost acele nopți, vrăjite la pragul dublei despărțiri, nopți ale somnului lumilor invariabil constant, deși în piețe, pe uliți, în cîrciumi, necondiționat constant în orașe și iar orașe de la început, răsunînd neauzit din toate depărtările timpului și tocmai de aceea cu atît mai bine știut, oamenii făceau zarvă, somn și aceasta, deși în săli festive și iar săli festive potențaii lumii se lăsau sărbătoriți, înconjurați de făclii și muzică, de zîmbetul unor chipuri și iar chipuri, curtați de trupuri și iar trupuri și zîbind ei înșiși, curtînd ei înșiși, somn și aceasta, deși focurile de veghe ardeau, nu numai în fața castelelor, ci de asemenea și afară, unde era război, la hotare, pe malurile fluviilor negre ca noaptea și la lizierele pădurilor vuind ca noaptea și sub răcnetele de atac sclipitoare ale barbarilor năvălind din întuneric, somn și aceasta, somn și iar somn ca acela al moșnegilor despuiați, care își dormeau în vizuinile împutite ultimul rest de trezie de pe trup, ca acela al sugacilor, care, desprinzîndu-se din mizeria nașterii lor, treceau visînd fără vise în trezia confuză a unei vieți viitoare, ca acela al cetei de robi încătușați din burțile corăbiilor, întinși ca niște viermi amorțiți pe bănci, pe scînduri, pe colacii de odgoane, somn și iar somn, turmă și iar turmă, înălțate din nediferențierea solului lor originar asemeni lanțurilor de

coline noptatice care se odihnesc pe cîmpie, scufundate în maternul invariabil, în continua reîntoarcere, care încă nu e atemporalitate și totuși o naște din nou în fiecare noapte pămîntească ; da, așa fuseseră aceste nopți, așa erau întotdeauna, așa era și aceasta, poate pentru totdeauna, noapte pe pragul mobil dintre atemporalitate și timp, dintre plecare și întoarcere, dintre comunitatea de turmă și cea mai singuratică singurătate, dintre teamă și mîntuire, iar el, legat prin vrajă de prag, așteptînd noapte de noapte în prag, văzînd tulbure în semiîntunericul de la marginea nopții, el, în crepusculul de la marginea lumii, știind de evenimentul somnului, el fusese ridicat în invariabil și, devenind însuși chip, fusese prăbușit înapoi și prăbușit în sus în sfera versurilor, în domeniul intermediar al cunoașterii pămîntești, în domeniul intermediar al mamelor, al înțelepciunii și al poeziei, în visul care e dincolo de vis și se învecinează cu renașterea, țel al fugii noastre, poezia.

Fugă, oh, fugă ! oh, noapte, ora poeziei. Căci poezia este așteptare vizionară în semiîntuneric, poezia este un abis ce presimte crepusculul, este așteptare în prag, este comunitate și totodată singurătate, este promiscuitate și teamă de promiscuitate, liberă de imoralitate în promiscuitate, atît de liberă de imoralitate cum e visul turmei ce doarme și totuși teamă de o asemenea imoralitate : oh, poezia este așteptare, încă nu plecare, dar o permanentă despărțire. Simțea pe genunchi, aproape imperceptibil, umerii băiatului ghemuit, nu-i vedea fața, simțea doar cum aceasta era scufundată în propria-i umbră, totuși vedea părul încîlcit întunecat, în care se juca lumina lumînărilor, și-și amintea acea noapte înfricoșătoare, fericit-lipsită de fericire, cînd, mînat de destin, amant și hăituit și aici, venise la Plotia Hieria, cea ghemuită, așteptînd hibernal, hibernal inaccesibilă, și-i citise numai niște versuri — era egloga despre vrăjitoare, acea eglogă scrisă la dorința și din însărcinarea lui Asinius Pollio, care nu i-ar fi reușit niciodată atît de bine dacă n-ar fi mărturisit gîndul

la Plotia, nostalgia și teama de plăcere ce i le inspira femeia, și care-i reușise atât de bine, tocmai fiindcă știuse de la început că niciodată nu-i va fi îngăduit să părăsească pragul și să pătrundă în noaptea deplină a comunității ; ah, pentru că voința fugii îi fusese impusă dintotdeauna, trebuise să citească egloga, iar teama și speranța se împliniseră, se ajunsese la despărțire. Și fusese aceeași despărțire aceea pe care trebuise s-o trăiască încă o dată, mai târziu și mai magnific, Enea, când, obligat de evoluția fatală, enigmatică, impenetrabilă a epopeii, o părăsise, plecând cu corăbiile fugare în irevocabil, pe Dido, renunțând pentru totdeauna să mai stea întins lângă ea, să vinăze cu ea, despărțit pentru totdeauna de ea, care-i fusese dulcea umbră a realității, dulcea umbră a plăcerii, despărțit veșnic de grota nocturnă a iubirii sub furtuni. Da, Enea și el, el și Enea, ei fugiseră printr-o plecare adevărată, nu doar prin acel rămas bun stăruitor al poeziei, ei fugiseră din domeniul intermediar al poeziei, ca și cum acesta n-ar fi fost potrivit pentru cei vii, deși e tot imperiul iubirii — încotro ducea această fugă ? din ce adâncime provenea această teamă de porunca maternă a Iunonei ? Ah, iubirea este ea însăși scufundare sub oglinda nopții, este scufundare spre temeiul primar al nopții, care preschimbă visul în atemporalitate, coborînd sub pragul propriei ființe, scufundare spre temeiul primar al celor amorfe, al celor inaccesibile viziunii, care stau neconținut la pîndă, gata să izbucnească asemeni unei furtuni nimicitoare : numai zilele se schimbă, numai prin zile picură timpul, iar în cele ce se mișcă la lumina zilei rezidă timpul, pe care-l privește ochiul ; dimpotrivă, imobil mare este ochiul nopții, în a cărui profunzime odihnește iubirea, ochiul care, gol și arzînd holbat în strălucirea stelelor, invariabil și neconținut, nopte de nopte, reînnoiește în sine, peste toate timpurile, atemporalitatea pămîntească — creînd lumi și înghițind lumi din cea mai profundă profunzime oculară a lui, nemaiprivind nimic, nimic altceva decît orbitoarea profunzime fulgerătoare a ne-

ființei, el preia în sine toți ochii, ochii îndrăgostiților, ochii celor ce se trezesc, ochii muribunzilor, stingîndu-se în iubire, stingîndu-se în moarte, ochiul omului, stingîndu-se, fiindcă privește în atemporalitate.

Fugă, oh, fugă ! întruchipare a zilei și repaos în noapte al chipurilor, amîndouă întoarse spre desfășurarea în repaos a atemporalității ! Lumînările candelabrului, în jurul cărora roiau fără întrerupere țințarii cu un zumzet rău-monoton, aspru-inform, căpătau treptat o crustă, apa fîntinii din perete murmură fără întrerupere, iar murmurul ei era ca o parte din curgerea sa oceanică, imobilă, inexprimabil de atemporală ; amorașii se jucau nemișcați în friza peretelui, încremeniți într-o suprapace, într-un suprarepaos, care aproape că nu mai era formă, ci mai curînd participa la liniștea nocturnă de dincolo, vastă, vastă cît lumea, vuind încremenită, la cosmica ei invariabilitate, care — născînd umbră și saturată de umbră — se ridica de jur împrejur ca un abis înconjurat de respirație al mareelor timpului, tăcere fără formă, deasupra căreia plutea liniștea deplină a păsărilor tunetului sub stelele neacoperite de nori. Căci orice s-ar odihni în noapte, bînd pacea, bîndu-se reciproc, pulsînd de umbre, umbrîndu-se reciproc, suflet apăsător pe suflet, soț și soție uniți, fata pitită în brațele tînărului, băiatul în brațele ibovnicului, orice s-ar petrece în noapte, e o răsfrîngere întunecat-părtașă a întunecimii lor încă mai mari, este copie a fulgerelor lor cu tremur de întunecime, este prăbușire în abisul furtunilor, smuls învelișul visului, și chiar dacă strigăm noaptea după mama, ca să ne apere de furtunile nopții, ea e atît de departe și atît de pierdută în amintire, încît numai ici, colo, mai adie spre noi un fior al copilăriei, nici o mîngîiere și nici o apărare, cel mult adierea străin-familiară a patriei de mult dispărute, adierea de liniște ce precede furtunii : da, așa era, și briza nopții putea să pătrundă prin fereastră cît de călduță și blîndă, cît de răcoroasă, putea să cuprindă în marea ei toate cele pămîntești, îmbrățișînd cu răsufierea ei livezi de măslini și lanuri

mă atingea cu fluxul în creștere, mă umezea, mă cuprindea, venind din afară și totuși născută din mine, moartea mea : abia muribundul cunoaște comunitatea, cunoaște iubirea, cunoaște domeniul intermediar, abia în crepuscul și în despărțire cunoaștem somnul, a cărui cea mai întunecată comunitate este fără desfriu, ne dăm seama că plecării noastre nu-i mai poate urma niciodată o întoarcere, cunoaștem germeul desfriului, care zace în reîntoarcere și numai în reîntoarcere ; ah, micul meu tovarăș de nopțe, și tu vei cunoaște toate acestea odată, și tu te vei afla odată în pragul țărmlui, pe țărmlul domeniului tău intermediar, pe țărmlul plecării și al amurgului, și corabia ta va fi pregătită pentru fugă, pentru acea fugă mindră, care se numește trezire și din care nu mai există nici o întoarcere. Vis, oh, vis ! Cîtă vreme creăm poezie, nu plecăm, cîtă vreme rămînem în domeniul intermediar al zilei-nopți, ne dăruim unii altora toată speranța visului, toată comunitatea dorului; toată speranța iubirii, și de aceea, micul meu frate, pentru această speranță, pentru această nostalgie, nu mai pleca de la mine ; nu vreau să-ți știu numele, cel aruncător de umbră, nu vreau să te chem, nici pentru plecare, nici pentru reîntoarcere, totuși de nechemat și nechemat rămîi la mine, pentru ca iubirea să rămînă în făgăduiala desăvîrșirii ei definitive, rămîi la mine în amurg, rămîi la mine pe malul fluviului, pe care vrem să-l privim, fără a ne încredința lui, departe de izvorul lui, departe de vărsarea lui, invulnerabili față de ferecarea primar întunecată a începutului și invulnerabili față de însingurarea ultimă, lipsită de umbre, a luminii lui Apolo, oh, rămîi la mine, apărînd și apărînd, precum eu vreau să rămîn pentru totdeauna la tine, încă o dată iubirea : mă auzi ? îmi auzi rugămintea ? poate rugămintea mea să te mai audă, auzindu-se pe sine, eliberată de destin, desfăcută de suferință ?

Imobilă domnea noaptea, încremenită ca făpturile în toată vizibilitatea ei apropiată și îndepărtată, închisă

poate că atunci ceea ce-mi e cel mai străin, poate că eu însumi nu mi-aş mai fi străin ; oh, alipeşte-te de mine, micul meu frate geamăn, alipeşte-te de mine, iar dacă jeleşti copilăria pierdută, dacă îţi jeleşti mama pierdută, regăseşte-le la mine, căci eu te iau în braţele mele şi sub protecţia mea. Hai încă o dată să rămînem în grota plutitoare a nopţii, numai o singură dată, hai să ascultăm împreună noaptea şi plutirea ei de vis, opoziţia dintre domeniul ei intermediar şi dulcea-i realitate — tu încă nu ştii, micul meu frate, căci eşti prea tînăr, din ce foarte profund for lăuntric al propriei noastre fiinţe urcă speranţa nopţii, cuprinzînd toate şi înconjurată de toate în invariabilitatea ei, cu o atît de gingaş liniştită făgăduinţă a nostalgiei în mîhnirea ei, încît avem nevoie de foarte mult timp pînă cînd s-o auzim, pe ea şi spaima ei, care se ridică în jurul nostru ca un munte ce iscă ecouri, perete iscînd ecouri lîngă perete iscînd ecouri, ca un peisaj necunoscut şi totuşi ca o chemare a propriei noastre inimi, ba chiar, totuşi şi totuşi, atît de poruncitoare, ca şi cînd ar vrea să dea încă o dată strălucire tuturor strălucirilor stinse ale unui trecut trăit de mult, totuşi atît de încrezătoare, ca şi cînd în ea ar fi cuprinse toate făgăduinţele definitivului — oh, micule frate, toate acestea eu le-am trăit, fiindcă am ajuns un om bătrîn, mai bătrîn decît anii mei, fiindcă simt în mine toată fragilitatea şi toată descompunerea, eu le-am trăit, deoarece mă apropii de sfîrşit ; ah, abia cînd dorim moartea dorim viaţa, iar în mine pocăne neîncetat, fără pauză, de cînd îmi pot aduce aminte, lucrarea ce subminează, ce desface tot ceea ce e îmbinat, a oricărei sete de moarte ; aşa am simţit-o întotdeauna, teamă de viaţă şi totodată teamă de moarte, în toate multele nopţi, în pragul căroră am stat, pe ţărmurile nopţilor şi al răsnoptilor, care au trecut vuind pe lîngă mine, în vuiet crescînd ştiinţa despre ele, ştiinţa despre despărţire, ştiinţa despre plecare, care se ridică odată cu amurgul, şi era moartea ce curgea pe lîngă mine,

de grîu și vii și tărături ale pescarilor, unică unificatoare, respirație nocturnă tătăluitoare a țărilor și mărilor, purtînd și amestecînd recoltele lor în blînda-i mîna de vînt, putea mîna aceasta cu blînda adiere să coboare cît de lin, lunecînd peste străzi și piețe, răcorînd fețele, împrăștiînd fumul gros, liniștînd patima, ba chiar putea această răsufare care adie și de care e umplută făptura nopții pînă la suprafața ei extremă să se și depășească pe sine, preschimbată în cutremurații munți cu prăpăstii, care odihnesc incomprehensibil, aproape fără a mai fi ceva exterior, prea adînc în propriul nostru for lăuntric, în inimă și mai adînc decît inima, în suflet și mai adînc decît sufletul, în sinele nostru cel mai profund ce-a devenit el însuși noapte, putea briza nopții să fie și să devină toate acestea, nu era de nici un folos ; nu era de nici un folos, era prea tîrziu, nu mai era de nici un folos ; plin de neizbăvire rămîne somnul turmelor, neclintit rămîne zbuciumul pămîntesc, de nestins focul, pradă fulgerului răsunător al neantului rămîne iubirea, iar deasupra grotei nopții stă atemporală furtuna.

Fugă, oh, fugă ! mama nu mai poate fi chemată nicînd. Am rămas orfani la originea turmei, nu putem chema în vis nici un nume, nici unul nu e valabil în întunecimea deplinei ferecări — și tu, micul meu tovarăș de noapte, care mi te-ai alăturat ca îndrumător, mai poți fi tu chemat ? mi-ai fost trimis de destinul tău, de al meu, ca să-ți vorbesc ? te simți și tu amenințat de atemporalitate ? e ascunsă ea și sub noaptea ta — și de aceea ai venit la mine ? oh, reazămă-te de mine, micul meu frate geamăn, oh, reazămă-te de mine ; îmi întorc ochii dinspre amenințare și-i întorc către tine, sperînd, pentru ultima dată sperînd, să mă pot întoarce din singurătate acasă, să mă întorc împreună cu tine acasă sub bolta întunecată, edificată în mine ca un cămin, pe care nu-l mai cunosc, oh, întoarce-te împreună cu mine în această familiaritate, care pulsează în arterele mele ca lucrul cel mai străin, redevenit familiar și la care aș vrea să-ți îngădui a fi părtaș :

În spațiul de-aici, închisă în spații tot mai vaste, extinsă afară de la vecinătatea nemijlocită a celor concrete pînă la depărtările mereu mai mari ale celor nemijlocite, încolo peste munți și mări, extinsă în curgerea continuă pînă la arcadele de vis nicidec tangibile, dar această revărsare, izvorînd din inimă, tălăzuind la limitele arcuite și curgînd iarăși acasă în inimă, primea în sine val de nostalgie după val de nostalgie, oprea în loc leagănul stelar matern, oscilînd în crepuscul, al începuturilor sale originare, și, tremurînd toată de fulgerările întunecate ale străfundurilor, de cele luminoase ale înalturilor, desfăcută în lumină și întuneric, în obscuritate și strălucire stridentă, bicolor norul, dublă obîrșia, înăbușitoare ca furtuna, fără sunet, fără spațiu, fără timp — oh, infern deschis al universului lăuntric și al celui exterior, oh, pămînt în mers mare ! — așa se căsca noaptea, se fărîma în bucăți somnul ființei ; amurgul și poezia erau duse mut ca de apă încolo, dus imperiul lor, sfărîmați pereții trezind ecouri ai visului, și, batjocorit de vocile mute ale amintirii, împovărat de vină și lipsit de speranță, acoperit de puhoi și luat de puhoi, încordarea extremă a vieții se cufunda în pură neființă. Se făcuse prea tîrziu, nu mai exista decît fuga, corabia sta pregătită, ancora fu ridicată ; era prea tîrziu.

Încă mai aștepta, aștepta ca noaptea să se vestească încă o dată, să-i șoptească ceva definitiv și alinător, să-i trezească încă o dată, prin curgerea ei, nostalgia. Aproape că nu mai putea fi numită speranță, mai curînd speranța în speranță, aproape că nu mai era fugă de atemporalitate, mai curînd fugă de fugă. Nu mai exista timp, nostalgie, speranță, nici pentru viață, nici pentru moarte ; nu mai exista noapte. Aproape că nu mai exista așteptare, cel mult nerăbdare, care aștepta nerăbdarea. Ținea degetele împreunate, iar degetul gros al stîngii atingea piatra inelului. Așa ședea, simțea pe genunchi căldura umărului băiatului, apropiat pînă la a se rezema, totuși nerezemat, și dorea nespus să-și

desprindă degetele din împreunare, din crisparea lor crescîndă, pentru a mîngîia încetișor, neobservat, părul copilăresc, încîlcit întunecat spre care privea, pentru a lăsa să-i alunece printre degete, noptatic dornic de dor, creșterea noptatică, omenescul noptatic al vîlului cu foșnet moale noptatic ; totuși nu făcu nici o mișcare și, în cele din urmă, deși îi venea greu să întreprindă încremenirea așteptării, spuse : „E prea tîrziu“. Băiatul își înalță încet fața spre el, atît de plin de înțelegere și interogativ, de parcă i s-ar fi citit ceva a cărui continuare trebuia să vină acum, și, răspunzînd acestei întrebări, cu propria-i față apropiată blind de cea a băiatului, repetă foarte încet : „E prea tîrziu“. Mai era așteptare ? Era dezamăgit, fiindcă noaptea nu se mai mișca, fiindcă băiatul nu se mișca, și numai privirea acestuia, cenușie, copilărească, fixă, ea însăși întrebătoare, rămînea ațintită asupra lui ? nerăbdarea, a cărei sosire o așteptase, puse brusc stăpînire pe el : „Da, e tîrziu... du-te la serbare“. Deodată se simți extrem de bătrîn ; pămîntescul nemijlocit se vesti cu nevoia de somn și picoteală, cu dorința de a se putea scufunda în neconștient și de a-l uita pe niciodată — iar, se vesti cu o slăbiciune resimțită în maxilarul inferior și pe deasupra cu o asemenea nevoie aprigă de a tuși, încît dorința de a rămîne singur și neobservat deveni copleșitoare : „Du-te... du-te la serbare“, mai putu să rostească răgușit, în vreme ce palma lui întoarsă drept în sus, firește ca o indicație și peste o distanță crescîndă, îl împingea acum spre ușă, cu mici poticneli, pe băiatul care se dădea șovăitor înapoi. „Du-te... du-te“, horcăi el încă o dată, cu respirația de pe acum aproape tăiată, iar apoi, cînd rămase într-adevăr singur, parcă-i trecu un fulger negru prin pieptul din care izbucni tusea, amestecată cu sîngele nopții, diformă, zguduitoare și încremenită, aducătoare de leșin, căscînd și plesnind, un spasm sugrumător la marginea abisului, iar faptul că de data aceasta nu s-a prăbușit în el, că i-a mai trecut încă o dată, că a mai putut să perceapă încă o dată curgerea fîntîinii și trosnetul luminărilor i-a apărut după

aceea ca o minune. Cu destul efort, se tîrise de pe jilt pînă la pat, se lăsase să cadă pe el și rămăsese astfel întins, nemișcat.

Cu degetele din nou împreunate, simți iar piatra inelului, simți silueta geniului înaripat gravat în cornalina gemei și așteptă, pîndind să vadă dacă se va îndruma spre moarte sau spre viață. Dar încet, încet îi fu mai bine — e drept, încet și foarte trudnic și foarte strîmătorat — se îndrumă spre respirație, spre odihnă, spre tăcere.

ZĂCEA ȘI ASCULTA PÎNDITOR, DIN CÎND ÎN cînd, chiar dacă la intervale mereu mai mari, și fără să se repete hemoragia, tusea îl apuca din nou, iar la început crezuse chiar că va trebui să-l cheme pe sclavul din odaia alăturată, pentru a-i spune să aducă medicul ; dar chemarea i-ar fi cerut prea multă osteneală, și stîngenirea pricinuită de prezența medicului ar fi fost insuportabilă ; voia să rămînă singur — nimic nu era mai grabnic decît să rămînă singur, ca să adune iar și iar în sine toată ființa, ca să poată asculta ; acesta era lucrul cel mai grabnic. Cu picioarele trase puțin în sus, se rostogolise pe-o parte, capul i se odihnea pe perne, coapsa i se adîncea în saltea, genunchii îi erau așezați unul peste altul ca două făpturi străine, iar gleznele se aflau la o foarte mare depărtare, de asemenea călcîiele. De cîte ori, oh, de cîte ori luase aminte astfel la înfățișările trupului său culcat ! Da, era de-a dreptul rușinos că nu se putea elibera de această obișnuință puerilă ! Își amintea perfect acea noapte, extrem de ciudată pentru el, cînd — în vîrstă de opt ani — își dăduse seama pentru prima dată că în simplul fapt de a fi întins era ceva vrednic de observat : aceasta a fost la Cremona, pe timp de iarnă ; stătea culcat în odaia lui, ușa care dădea spre liniștita curte cu peristil era crăpată, nu se închidea bine, se mișca puțin, iar asta îl înfricoșa ; afară, vîntul trecea foșnind peste straturile acoperite cu paie pentru iarnă, iar

de undeva, probabil de la felinarul ce se legăna sub bolta porții, în odaie luneca pendulînd ritmic răsfrîngerea slabă a unei lumini, revenea mereu, venea ca un ultim ecou al unui flux nesfîrșit, ca un ultim ecou al curgerii nesfîrșite a timpului, ca un ultim ecou al unui ochi nesfîrșit de îndepărtat, atît de pierdut, atît de stins, atît de amenințător din pricina depărtării, atît de încărcat cu depărtare, încît parcă te îndemna să te întrebi dacă propriul tău sine exista sau nu — și tocmai ca atunci, firește mai conștient și mai limpede datorită repetării din fiecare noapte, întrebîndu-se întocmai ca atunci despre trăinicia și netrăinicia alcătuirii sale trupești, întocmai ca atunci simțea și astăzi fiecare loc pe care corpul său atingea așternutul, și întocmai ca atunci aceste locuri erau niște creste de valuri, peste care corabia lui plutea cu scufundări ușoare, în vreme ce între ele se căscau văi nemăsurat de adînci. Desigur, nu era vorba despre asta, iar dacă acum voise să rămînă singur, n-o făcuse într-adevăr pentru a-și continua niște observații puerile, la care oricum l-ar fi putut opri aici pe micul tovarăș de noapte, nu, era vorba despre ceva mai esențial și mai definitiv, despre ceva, a cărui realitate trebuia să fie foarte mare, atît de mare, încît s-o fi întrecut pînă și pe aceea a poeziei și a domeniului intermediar al acesteia, era vorba despre ceva care trebuia să fie mai real decît noaptea și crepusculul, și nu doar mai real, ci chiar prin aceasta și mai pămîntesc, era vorba despre ceva pentru care merita să aduni în tine toată ființa, și ciudat era numai că aspectele puerile și cele secundare nu se lăsau respinse mai temeinic, că ele existau ca altădată și ca întotdeauna cu imaginile și cu răs-imaginile lor, că în lanțul amintirii, în care sîntem ferecați, primele verigi trebuiau să fie cele mai grele, ca și cînd ele, tocmai ele, ar fi fost realitatea cea mai reală. Aproape că părea imposibil, mai mult chiar, aproape că părea inadmisibil ca realitatea noastră cea mai reală, ultima pe care o putem atinge, să se limiteze a fi o simplă imagine din amintire ! Nu mai puțin, viața omenească e binecuvîntată de imagini, blestemată de imagini ; numai în imagini se

poate sesiza pe sine, imaginile nu pot fi alungate, există în noi de la începutul turmei, sînt mai vechi și mai puternice decît gîndirea noastră, se află în atemporal, închid în sine trecutul și viitorul, sînt o dublă amintire onirică și sînt mai puternice decît noi : o imagine își era sie însuși cel ce zăcea aici, iar imaginea corăbiei care se îndrepta spre cea mai reală realitate, purtată de valuri invizibile, scufundîndu-se în ele, era propria lui imagine, venind din întuneric, ducîndu-se spre întuneric, scufundîndu-se în întuneric, el însuși era corabia incomensurabilă care e totodată ea însăși incomensurabilul, și el însuși era fuga care are drept țel incomensurabilul, el însuși corabia ce fuge, el însuși țelul, incomensurabil el însuși, incomensurabil, de necuprins cu privirea, de necuprins cu gîndul, un nesfîrșit peisaj trupesc, peisajul trupului său, o imagine infernală puternic desfășurată a nopții, astfel că, lipsit de unitatea vieții omenești, lipsit de unitatea nostalgiei omenești, nu se mai considera de mult capabil să-și exercite domnia asupra sinelui său, știind de toate regiunile și provinciile separate, în care eul unul-unic întins peste infinit trebuise să se dividă, știind de toate domeniile demonilor care preluaseră în locul său administrația acestora, despărțite în multiplicitatea lor pe districte ; ah, erau districtele răscolite, arate ale plămînilor săi îndurerați, erau acelea ale febrei, teribile, care urcă în valuri spre piele, din cele mai necunoscute adîncuri ce ard ca jarul, și erau districtele hăurilor intestinelor, ca și acelea, încă mai înfricoșătoare. ale organelor genitale, și unele și celelalte pline de șerpi, străbătute de șerpi, erau districtele membrelor cu neînfrînata lor viață proprie, nu în ultimul rînd acelea ale degetelor, și toate aceste districte ale demonilor, unele cantonate mai aproape, altele mai departe de el, unele mai prietenești, altele mai vrăjmașe, atît între ele, cît și față de dînsul — cele mai apropiate și cele mai proprii îi rămăseseră organele purtătoare de sens, ochiul și urechea și districtele lor — toate aceste domenii trupesti și supratrupesti, realitatea dură a schelei de piatră a oaselor, toate îi deveneau știute,

simțite și suprasimțite în întreaga lor înstrăinare, în fragilitatea și dezagregarea lor, în izolarea lor, în vrăjmășia lor, în infinitul lor de necuprins, căci, ca și cînd aceasta ar fi fost știința reciprocă, cu toate laolaltă și el împreună cu ele, erau culcate în acel mare puhoi ce se revarsă peste toate cele omenești și peste toate cele oceanice, în acel puhoi, ca o maree grea, care tălăzuiește spre larg și înapoi, care crește și scade, izbind neconținut cu talazurile-i ce se întorc iar acasă țărmlu inimii, făcînd-o pe aceasta să bată neîncetat, realitate a imaginii și imagine a realității laolaltă, cu valuri atît de adînci, încît în adîncimea lor se adună lucrurile cele mai separate, neunite încă, totuși reunite pentru o renaștere viitoare ; oh, tălăzuirea de țărmlu a cunoașterii, fluxul ei în eternă creștere, saturat în germene de orice alinare și orice speranță, oh, torent al primăverii, îngreunat de noapte, îngreunat de germen, îngreunat de spațiu, și, știind despre această cea mai puternică imagine a eului său, știa despre înfrîngerea demoniului printr-o certitudine a realității, a cărei imagine se află în indescritibil și cu toate acestea cuprinde și ea unitatea universului. Căci imaginile sînt dolda de realitate, fiindcă întotdeauna realitatea este exprimată simbolic tot prin realitate — imagini și iar imagini, realități și iar realități, nici una cu adevărat reală, cîtă vreme se află singură, totuși fiecare în parte simbol al unei ultime incognoscibilități reale, care este totalitatea lor. Iar dacă în numeroșii ani ce-au trecut urmărise curios și tot mai curios descompunerea și friabilitatea pe care le simțea lucrînd în trupul său, dacă, de dragul acestei curiozități ciudate și încludate, își asumase neplăcerile bolii și ale durerilor, ba chiar — și tot ceea ce face omul vreodată devine pentru el un simbol mai clar sau mai neclar — dacă purtase neconținut în sine dorința, dorința rareori conștientă, totuși mereu nerăbdătoare, ca unitatea sa trupească, unitate ce-i devenise din ce în ce mai mult una aparentă, să fie în sfîrșit dezagregată, cu cît mai repede, cu atît mai bine, pentru ca să urmeze neobișnuitul, pentru ca dezagregarea să devină izbăvire, îndreptată spre o nouă unitate, spre sensul definitiv,

și dacă toate acestea îl însoțiseră și-l urmăriseră din cea mai fragedă copilărie, cel puțin din acea noapte de la Cremona, poate totuși încă din pruncia petrecută la Andes, fie la început ca o spaimă copilărească, ușoară, ludică, fie ca o teamă apăsătoare care stinge memoria, uitate astăzi și una și cealaltă, totodată nu-l părăsise nici întrebarea privitoare la semnificația unui asemenea fenomen, iar această întrebare se aflase inclusă, noapte de noapte, în tot ceea ce încercase să prindă ascultînd, căutînd, încordîndu-și simțurile, și întocmai cum stătuse culcat în patul său odinioară, copil la Andes, băiat la Cremona, cu genunchii apăsăți unul pe celălalt, cu spiritul scufundat în previsorie, cu spiritul ca și cu trupul scufundat în corabia ființei sale, întins peste vastele suprafețe ale pămîntului, el însuși munte, el însuși cîmpie, el însuși pămînt, el însuși corabia, el însuși oceanul, ascultînd în noaptea universului lăuntric și a celui exterior, presimțind desigur dintotdeauna că această ascultare însemna ea însăși o împlinire a cunoașterii, pentru care toată viața lui trebuia să fie trăită, întocmai așa i se întîmpla din nou, i se întîmpla aici și acum, i se întîmpla astăzi ; i se întîmpla ceea ce, devenind mereu mai limpede și mai limpede, i se întîmplase mereu din nou, făcea ceea ce făcuse o viață întreagă, dar acum știa răspunsul : asculta moartea.

Putea fi oare altfel ? ! Omul are o poziție verticală, el singur, dar se odihnește întins pentru somn, pentru dragoste, pentru moarte — și în această triplă însușire a felului său de a sta culcat se deosebește de toate celelalte ființe. Vertical, menit să crească, sufletul omului se ridică din întunecatele hăuri ale rădăcinilor sale împlinite în humusul ființei pînă la bolta inundată de soare a stelelor, purtînd în sus întunecoasa-i origine poseidonic-vulcanică, purtînd în jos transparența țelului său apolinic, și cu cît mai mult devine formă îmbibată de lumină, datorită creșterii sale în sus, cu cît mai mult se umbrește devenind formă, ramificîndu-se și desfășurîndu-se asemeni copacilor, cu atît mai mult devine capabil să reunească întunericul cu lumina în frunzișul de umbră al crengilor sale ; dar cînd s-a culcat pentru somn, pen-

tru dragoste, pentru moarte, cînd a devenit el însuși peisaj întins, atunci nu mai e îndatorirea lui să contopească cele opuse, căci dormind, iubind, murind închide ochii și nu mai e bun sau rău, nu mai e decît o singură, nesfîrșită ascultare : suflet întins la nesfîrșit, nesfîrșit circumscris de inelul timpului, nesfîrșit în odihna lui și scos în afara oricărei creșteri, nemaicrescînd ca peisajul, care este el însuși, răzbate împreună cu acesta, ca un domeniu saturnian neschimbat, de neschimbat, prin toate timpurile, ajunge de la vîrsta de aur pînă la aceea de aramă, ba încă mai departe, pînă la reîntoarcerea celei de aur, și datorită insinuării lui în peisaj, datorită încarcerării sale în pămîntesc și în cîmpiile pămîntești, la suprafața căroara sfera luminii cerești se separă de aceea a întunericului pămîntesc, el este deopotrivă graniță despărțitoare, reunitoare de sfere între regiunile de sus și cele de jos, aparținînd mereu, asemeni lui Ianus, amîndurora, cele ale plutirii stelelor ca și cele ale greutateii pietrei, cele ale eterului ca și cele ale focului infernului, asemeni lui Ianus infinitul cu dublă orientare, asemeni lui Ianus sufletul întins la nesfîrșit, odihnindu-se crepuscular, astfel încît, pentru cunoașterea lui ce ascultă, înaltul și adîncul, fără a se reuni, pot fi zone de importanță egală ; dimpotrivă, lipsit de importanță, nevrednic de pîndă și cunoaștere devine pentru el evenimentul ca atare, deoarece nu-l resimte nici ca o creștere, nici ca o veștejire sau uscare, nici ca o fericire, nici ca un necaz, desigur însă ca o permanentă reîntoarcere, ca permanenta reîntoarcere înăuntrul propriei sale ființe, ca reîntoarcerea curgerii saturniene atotcuprinzătoare, în care peisajele sufletului și ale pămîntului se întind la nesfîrșit, de nediferențiat în inspirația și expirația lor, în germinarea și coacerea lor, în recoltele lor îmbelșugate și în cele proaste, în trecerea și învierea lor, în anotimpurile nelimitării lor, întreșute în veșnica reîntoarcere, cuprinse de inelul veșnic egalului și de aceea odihnind întinse pentru somn, pentru dragoste, pentru moarte

— o ascultare a peisajului și a sufletului, autoascultarea saturniană a morții smulse morții, de aur și de aramă în una.

Asculta moartea ; nu se putea altfel. Conștiința acestui fapt se năpustise asupra-i fără spaimă, cel mult cu acea claritate neobișnuită care survine de obicei odată cu creșterea febrei. Iar acum, zăcînd în întuneric, ascultînd pînditor în întuneric, își înțelegea viața, și înțelegea cît de mult fusese aceasta o continuă pîndă a desfășurării morții, desfășurată conștiința, desfășurat germenul morții, care e sădit de la început în orice viață și o rezumă, desfășurare îndoită și întreită, crescînd una din alta și desfășurîndu-se în ea, fiecare fiind imaginea celei precedente și realizînd-o tocmai prin aceasta — nu se afla oare aici forța onirică a tuturor imaginilor și chiar a acelor capabile să determine o viață ? nu se întîmpla oare la fel cu imaginea grotei nopții universale, care boltește moartea deasupra întregii ființe, mirifică și trezind teama de atemporalitate, îngreuiată de stele și făgăduind veșnicia ? Căci ceea ce odinioară, pe vremea cînd era băiat, fusese o reprezentare copilăresc-copilăroasă a morții, reprezentarea mormîntului în care e coborît trupul, se dezvoltase acum în marea imagine a peșterii, iar construirea mormîntului în golful napolitan, acolo la grota posilippică, fusese de aceea mai mult decît o simplă repetare și o întruchipare vizibilă a vechii reprezentări din copilărie ; nu, prin construcție fusese exprimată simbolic bolta atotcuprinzătoare a morții, probabil încă tot puerilă din cauza unei asemenea micșorări pămîntești, totuși simbol al spațiului puternic-atotcuprinzător al morții, în care el, știind dintotdeauna țelul și totuși căutîndu-l, el, un căutător al drumului sub bolta morții, trăise o viață întreagă visînd treaz. De dragul puterii atotcuprinzătoare a acestui țel își căutase atît de mult, într-adevăr prea mult, vocația propriu-zisă, de dragul acestui țel întotdeauna știut, totuși niciodată conștient, renunțase prematur la diversele cariere, nemulțumit de toate, și nu putuse să rămînă sau măcar să se declare satisfăcut cu profesia de medic, ori cu aceea de astrolog, ori

cu aceea de învățat și învățător în ale filozofiei : imperioasa, neîmplinita imagine a cunoașterii, serioasa imagine a cunoașterii morții stătuse neconținut înaintea ochilor săi, și nici o profesie nu putea fi pe măsura acesteia, deoarece nu există nici o profesie care să nu fie subordonată exclusiv cunoașterii vieții, nici una, cu excepția uneia singure, către care fusese împins în cele din urmă și care se numește poezie, această cea mai ciudată dintre toate activitățile omenești, singura care slujește cunoașterii morții. Numai cine trăiește în domeniul intermediar al despărțirii — oh, acesta se afla acum în urma lui, și nu mai exista nici o reîntoarcere —, numai cel ce rămîne statornic pe malul fluviului, departe de izvor, departe de vărsare, în amurg, numai acela presimte moartea, numai acela e încătușat de moarte și, slujind morții, se aseamănă preotului care, datorită funcției sale, a funcției sale preoțești aflate mai presus de profesia sa personală, mijlocind între lumea de sus și cea de jos, se află angajat în serviciul morții și prin aceasta este de asemenea exilat într-un domeniu intermediar al despărțirii ; da, misiunea bardului i-a apărut întotdeauna ca un sacerdoțiu, poate din pricina straniei sfințenii a morții, care e inerentă ardorii exaltate a oricărei opere de artă, și dacă pînă acum cutezase doar rareori să-și mărturisească aceasta, uneori poate chiar o respinsese, precum în primele sale creații poetice nu cutezase să se apropie de moarte, dimpotrivă făcuse efortul de a se apăra cu puterea grațios-iubitoare a dragostei profunde pentru ființă de cele amenințătoare, totuși de pe acum prezente, trebuise să renunțe din ce în ce mai mult la o asemenea rezistență, deoarece forța inspiratoare de poezie a morții se dovedise în curînd mai puternică, cucerind pas cu pas un drept de cetățenie care devenise mai apoi în *Eneida* un drept deplin de domnie, corespunzător sensului divin : domnia zăngănitoare, singeroasă, avertizatoare, imuabilă a destinului, domnia atotbiruitoare a morții, care tocmai de aceea se biruie și pe sine și se anulează. Anume, în moarte este implicată orice simultaneitate, întreaga simultaneitate a vieții și a poeziei este păstrată pentru

vecie în capacitatea morții de a anula totul, moartea este împlinită de zi și noapte, și amîndouă se întrepătrund în norul bicolor al crepusculului ; oh, moartea este împlinită de toată diversitatea care a rezultat din unitate pentru a se reînchide în ea ca unitate, este împlinită de înțelepciunea de turmă a începutului și de cunoașterea înșingurării sfîrșitului, cuprinzîndu-le pe amîndouă într-o singură secundă a ființei, în acea secundă care este de pe acum a ne-ființei, căci moartea se află într-o neîntreruptă alternanță cu procesul ființei, iar curgerea timpurilor, care se revarsă în ea, e primită de ea și se reîntoarce spre origine, este transformată în unitatea memoriei, în memoria lumilor și a răslumilor, în memoria zeului : numai cine preia asupra-și moartea poate închide cercul în pămîntesc, numai celui ce caută ochiul morții nu-i plesnește propriul său ochi, atunci cînd trebuie să privească în ne-ființă, numai cel ce ascultă pînditor moartea nu are nevoie să fugă, numai acela poate să rămînă, căci amintirea lui devine profunzime a simultaneității, iar cine se scufundă în amintire aude sunetul de harpă al acelei clipe, cînd pămîntescul trebuie să se deschidă spre infinitul necunoscut, deschis spre renaștere și spre învierea infinitei amintiri — peisaj al copilăriei, peisaj al vieții, peisaj al morții, ele sînt una în invariabila lor simultaneitate, presimțind spre înalt peisajul zeilor, peisajul începutului primordial și al sfîrșitului primordial, invariabil reunite de fibula arcului în șapte culori, aburit de ploaie, întins deasupra lor, oh, cîmpiile străbunilor. Multe se întîmplă de dragul amintirii și se dezvăluie totuși pînă la urmă ca o ascultare a morții, și multe care vor să treacă drept destinate morții sînt doar amintire, temătoare amintirea dorului, apărută cu grijă, ca să nu se piardă niciodată. Așa și nu altfel se petrecuseră lucrurile cu mormîntul de lingă peștera posilippică, unde dănuie vuietul mării, umbra primăvărată și verdele frunzișului, cu acest cămin al morții construit aproape ludic, plin de amintire, de amintirile copilăriei, pe care el, fără să-și fi dat seama, le zidise în această voioșie de grădină, astfel încît tot

ceea ce fusese privit de ochii copilului în curtea părintească de la Andes se regăsea acum aici în proporții reduse și doar puțin schimbate — astfel drumul ce ducea spre poarta curții, devenit acum aleea principală a grădinii, cu aceeași cotitură dublă, tivită la stînga de aceeași boschete de lauri, ducînd în dreapta spre colina jocurilor sale din copilărie, chiar dacă această colină e acum încununată cu cîțiva chiparoși în locul vechiului crîng de măslini, în vreme ce dincolo de clădire, odihnindu-se viguros, aici ca și acolo, înconjurați ca de o perdea, aici ca și acolo, de ciripitul păsărilor, se înălțau ulmii, atunci ca și astăzi pavăză a singurătății și a păcii, și ca odinioară, pe cînd era copil, ar fi putut să-și lunece mîna pe tufele gardului, cu atîta claritate putuse să fie visat retrospectiv totul, cu atîta claritate și atît de valabil pentru toate timpurile fusese visat anticipativ, un vis orientat spre moarte și spre clipa morții, țelul întregii pînde visătoare încă din zilele copilăriei, țelul și izvorul amintirii sale, limpede, de nepierdut, dornic de cunoaștere, deși imaginea mormîntului reprezenta doar un fragment mic, extrem de mic de memorie în fluviul trecutului, o insulă foarte concretă, apărută aproape întîmplător în mărunta ei concretețe, dispărînd și de-a dreptul vrednică de uitare în fața lățimii vuitoare a puhoiului ce se revărsa în neconținută lui ascultare ; cele de nepierdut erau aduse neconținut spre el de puhoi, largi amintirile și largi valurile, neconținut și moale și mare se rostogolea mai departe, val după val al celor presimțite cîndva, strălucind în sunet de harpă, într-un acord indescritibil, durabil, continuu — oh, dulce încarcerare a copilăriei, aflată la adăpost și gata de eliberare — și era ca și cînd toate pîraiele și toate iazurile lui odinioară se revărsau în acest fluviu al amintirii, curgînd printre sălciile parfumate, curgînd printre malurile verzi cu papură tremurătoare, imagini plăcute fără sfîrșit, ele însele un buchet adunat de o mîină de copil, un buchet de crini și mixandre, mac, narcise și calce, imaginea copilăriei într-un peisaj veșnic colindat, veșnic născocit, imaginea cîmpiei

străbunilor, pe care, oriîncotro ar fi fost împins, trebuise s-o caute pretutindeni, imagine a peisajului vieții sale, unic și de nepărăsit vreodată, imagine indescriptibil-de nedescris în ciuda foarte marii sale luminozități, precizii, însoțiri, transparențe, în ciuda acestei clarități de nestins, bogate în culori, cu care l-a însoțit, atât de indescriptibilă, încît, oricît de des o descrisese, n-a răsunit decît în cele nerostite, întotdeauna doar acolo unde graiul nu mai e îndestulător și, depășind propriile lui granițe pămîntești-muritoare, pătrunde în domeniul inexprimabilului, părăsește exprimarea prin cuvînt și — căutîndu-se doar pe sine în structura versurilor — deschide între cuvinte prăpastia de-o secundă cu respirația apăsată și care taie respirația, pentru ca, presimțind moartea și cuprinzînd viața în această adîncime mută, ea însăși amuțită, să arate totalitatea universului, simultaneitatea fluidă în care odihnesc cele veșnice : oh, țel al oricărei poezii, deschidere de ochi a graiului, cînd acesta se anulează singur dincolo de orice comunicare și de orice descriere, oh, clipele graiului, în care el însuși se scufundă în simultaneitate, astfel încît rămîne nedecis dacă amintirea izvorăște din grai, sau graiul din amintire ! oh, în aceste clipe începuse să înflorească peisajul copilăriei, lăsîndu-se pe sine în urmă, crescînd mai presus de sine și de orice amintire, mai presus de orice început și orice sfîrșit, transformat în orînduielile pastorale modest bucolice ale unei vîrste de aur, transformat în peisajul începutului latin, transformat în realitatea zeilor ce trec domnind-slujînd, desigur încă nu început primordial, încă nu ordine primordială, încă nu realitate primordială, dar firește simbol al acestora, desigur încă nu vocea care urma să răsune încoace din zona necunoscutului extrem, a neobișnuitului celui mai inexprimabil, a supradivinului imuabil, dar firește simbolul lor, firește presimțirea, aidoma ecoului, a ființei lor și aproape a certitudinii lor — simbol care e realitate, realitate care devine simbol în fața morții. Erau clipele nemorții, devenită sunet, clipele vii, desprinse din amurg ale vieții ca atare, și erau acelea în care adevăratul chip al morții se revela

în modul cel mai pur : clipele foarte rare ale harului, clipele foarte rare ale libertății desăvîrșite, necunoscute celor mai mulți, spre care năzuiesc unii, pe care le ating foarte puțini — totuși acela dintre acești puțini, căruia îi e dat să rețină o asemenea clipă, acela căruia îi e menit să prindă fugară volatilitate a chipului morții, acela care reușește, printr-o pîndă și căutare neconținută, să dea chip morții, acela a găsit, odată cu autenticitatea acestuia, și autenticitatea propriului său chip, a dat chip propriei sale morți și prin aceasta și-a dat chip lui însuși, devenind invulnerabil față de recăderea în humusul lipsei de chip. În șapte culori și blînd divin i se boltește deasupra ființei curcubeul copilăriei, zilnic văzut din nou, zilnic creat din nou, creație comună a omului și a zeului, creație din forța cuvîntului ce cunoaște moartea : nu fusese aceasta speranța de dragul căreia trebuise să suporte chinul unei vieți hăituite, lipsite de orice fericire pașnică ? privea înapoi spre această viață de renunțări și a unei abnegații care continua și astăzi, spre această viață care fusese fără rezistență față de moarte, desigur însă plină de rezistență față de comunitate și dragoste, privea înapoi spre această viață de despărțire aflată în urma sa în lumina crepusculară a fluviilor, în lumina crepusculară a poeziei, iar astăzi știa mai limpede decît oricînd că preluase toate acestea asupra sa de dragul acelei speranțe ; poate că era ceva vrednic de rîs și hulă, fiindcă o asemenea viață de maximă încordare nu dusesese pînă acum la nici un fel de împlinire a speranței, fiindcă misiunea, pe care și-o asumase, fusese prea mare pentru slabele lui forțe și, poate, fiindcă mijloacele artei poetice nu erau în genere potrivite pentru așa ceva, numai că el mai știa și că asta nu avea nici o însemnătate, mai mult chiar, că îndreptățirea sau neîndreptățirea unei misiuni nu are nimic a face cu posibilitatea pămîntească de a fi îndeplinită, că era indiferent dacă propriile-i forțe erau sau nu îndeșulătoare, dacă avea să se nască vreun alt bărbat înzestrat cu puteri mai mari, sau dacă s-ar putea găsi vreodată pentru îndeplinirea misiunii un teren mai bun decît poezia, toate

acestea erau fără importanță, căci nu fusese propria sa alegere : desigur, zi de zi, de nenumărate ori în fiecare zi hotărîse și acționase după libera alegere, sau crezuse că deciziile fuseseră libere, totuși linia mare a vieții sale nu o alesese el însuși printr-o voință liberă, îi fusese impusă, o obligație rînduită în izbăvirea și neizbăvirea ființei, o obligație poruncită de destin, totuși mai presus de poruncă, poruncindu-i să-și caute chipul propriu în acela al morții, pentru ca prin aceasta să cîștige libertatea sufletului ; căci libertatea este o nevoie imperioasă a sufletului, a cărui izbăvire și neizbăvire se află permanent în joc, iar el ascultase porunca, supunîndu-se misiunii încredințate de destin.

Ca să-și ușureze pieptul îndurerat, se ridică puțin în perne, foarte prudent, de teamă să nu provoace neorînduială în peisajele întinse ale eului său, care păreau să-i asigure claritatea, de teamă ca aceste peisaje să nu intre în neorînduială, să nu se și amestece între ele, așa cum se întîmplă unui om în poziție verticală, apoi pipăi lîngă el după cufărul manuscrisului, pe al cărui capac de piele brută își plimbă degetele aproape cu gingășie : în el se trezise fierbinte și tulburător sentimentul muncii, sentimentul irezistibil al descoperitorului, marele sentiment de drumeț al creației, și dacă n-ar fi încolțit în același timp și marea teamă a drumeției, oribila spaimă a celui care a pierdut drumul, care rătăcește prin hățișul nopții, această spaimă ciudată și foarte profundă, de care e însoțită orice creație, atunci clocotul fierbinte de fericire din pieptul său ar fi acoperit pînă și disponibilitatea morții iscată de dureri, ar fi alinat poate chiar și sufocația, ar fi făcut uitate arșița febrei și frigul febrei și nimic nu l-ar mai fi putut împiedica să se pună imediat pe lucru, gata să înceapă din nou, aducîndu-și aminte de misiunea pe care o avea de îndeplinit pînă la ultima răsufflare și care trebuia să-i aducă o adevărată împlinire abia cu ultima răsufflare. Nu, nimic nu l-ar fi putut reține de la lucru, nimic n-ar fi trebuit să-l rețină, și totul îl reținea, o făcea cu atîta strășnicie, încît finisarea *Eneidei* stagna complet încă de cîteva luni, și lui nu-i mai rămăsese decît fuga și

iar fuga. Și nu boala, nu durerile, cu care se obișnuise de mult, pe care le domina de mult, erau vinovate, ci neliniștea de care nu putea să scape, pe care nu putea s-o explice, acest sentiment înfricoșat că s-a rătăcit fără ieșire, această presimțire ce-i indica limpede o nefericire de neînălăturat, mereu amenințătoare, mereu existentă, a cărei esență era de nerecunoscut, a cărei origine era de nedecis, de nedecis dacă asculta în universul lăuntric ori în cel exterior. Respirînd cu foarte multă prudență, asculta atent și nemișcat în întuneric. Lumînările candelabrului se stingeau una după alta, stăruia numai lumina mică și răbdătoare a candeliei cu untdelemn de lîngă pat, legănîndu-se uneori domol încolo și-ncoace în lanțul ei zornăitor de argint la adierea curentului, reflectată pe perete într-o pendulare de umbră moale ca un fluture, ca o pînză de paianjen, iar în vreme ce afară sălbăticia străzilor murea treptat și vuietul confuz, amestecat se stîngea în fel de fel de nechezaturi, chiote, orăcăieli, zbîrniitul sărbătorii ieșea în evidență, împestrițat cu un zumzet mai limpede și mai adînc în imaginea devenită caleidoscopică a larmei, devenea perceptibil pasul cadențat, ca un ison, al trupelor ce se retrăgeau, arătînd că o parte a străzii se înapoia în cazărmi ; apoi se făcu liniște, firește într-o liniște care, numaidecît, începu să capete viață, vibrînd ciudat, devenind ea însăși vibrație, deoarece brusc se auzi țîrîitul greierilor, venind de departe, de pretutindeni — de pe cîmpiile din preajma orașului, de pe acelea din Andes ? — un sunet multiplicat în miriade, iscat de miriade de făpturi, infinit în liniștea ce se întindea peste infinit. Tăcut și treptat pălea acum și reflexul roșietic al sărbătorii strălucind de lumini de pe străzi, tavanul odăii devenea negru, negru pînă la peticul luminos de deasupra lămpii, care semăna acum cu o zugrăvire pendulară ce aluneca domol încolo și-ncoace, iar stelele din fața ferestrei se aflau împlîntate în negru. Oare aceasta era neliniștea, a cărei origine o căuta ? De ce era ceva neliniștitor, cîtă vreme slăbirea răcnetului de umilă disperare ar fi putut să semnifice mai curînd o satisfacere generală ? Nu, neizbăvirea

rămăsese, iar acum o recunoștea, trebuia s-o recunoască : era neizbăvirea sufletului omenesc încarcerat, pentru care orice eliberare este neconținut o nouă încarcerare.

Privea țintă spre fereastră, iar noaptea se rotea în spațiul ei uriaș, cupola era învîrtită de Atlas, sprijinindu-se pe umărul uriașului și semănată cu constelații scînteietoare, uriașa grotă a nopții, care nu lasă să-i scape nimic ; asculta atent zgomotele nopții, iar acestea îi erau aduse lui, bolnavului, pe care febra îl întinsese pe pat, încît îngheța și ardea sub învelitoarea lui, îi erau aduse, în trezia sa extremă, cu o simultaneitate ascuțită, imaginile, mirosurile, zgomotele de acum se amestecau cu acelea ale fiecărui odinioară trăit și putînd fi trăit, într-o dublă amintire a retrospectiviei și a anticipării, atît de amplificate de o teamă imposibil de alungat și de explicat, gonind fără a putea fi oprite, atît de tainic ascunse în ciuda nudității lor, încît el, biciuit și totodată paralizat, fu azvîrlit din nou în haotic, în hățișul tuturor vocilor individualizate — noianul amorf, de care crezuse că a scăpat, se revărsă iar asupra lui, nu ca nedistingibilul începutului turmei, dimpotrivă, foarte nemijlocit, de-a dreptul concret, ca un haos al individualizării și al unei dezagregări din care nu mai putea fi recompusă unitatea prin nici o ascultare atentă, prin nici o oprire în loc ; haosul demonic al tuturor vocilor individualizate, al tuturor cunoștințelor individualizate, al tuturor lucrurilor individualizate, indiferent dacă aparțineau prezentului sau trecutului sau viitorului, acest haos se năpustea acum asupra lui, acestui haos îi era dat pradă, da, asta fusese din clipa cînd larma vuitoare, nediferențiabilă a străzii începuse să se transforme într-un deșîș de voci individualizate. Asta era. Oh, fiecare om e înconjurat de un deșîș de voci, fiecare om drumețește toată viața prin el, drumețește și drumețește și totuși e țintuit locului de acea desime impenetrabilă a pădurii de voci, e prins în vegetația nopții, prins în rădăcinile pădurii, care cresc dincolo de orice timp și de orice spațiu, oh, fiecare om e amenințat de vocile indomptabile și de tentaculele lor,

de ramurile vocilor, de vocile ramurilor, care-l încolăcesc încolăcindu-se, care cresc unele din altele, înălțându-se drept și iar încovoiindu-se una într-alta, demonice în independența lor, demonice în individualizarea lor, voci de-o secundă, voci de-un an, voci de eoni, care se încrucișează în împletitura lumilor, în împletitura timpurilor, ininteligibile și impenetrabile în muțenia lor urlătoare, umede de gemetele de durere și dure de sălbăticia bucuriilor unei lumi întregi ; oh, nimeni nu scapă de vuietul primordial, nimeni nu poate fi scutit de el, deoarece fiecare om, indiferent dacă știe sau nu, nu este el însuși altceva decât una dintre voci, face parte el însuși dintre ele și din amenințarea lor insolubilă, indivizibilă, impenetrabilă — cum să-ți mai poți face în privința aceasta vreo speranță ! fără scăpare e încarcerat cel rătăcit în desiş, nu se poate deschide nici o breșă, nici un luminiiș, și dacă ar vrea totuși să-și întindă speranța dincolo, s-o trimită dincolo, acolo, în infinitul neextensibil, unde se pot presimți unitatea, ordinea, atotcunoașterea ansamblului vocilor, marele lor acord plin de presimțiri, închizînd voci, dezlegînd voci, acordul ecoului, care răsună din ultimele spații, al unității lumilor, al ordinii lumilor, al atotcunoașterii lumilor, ultima împlinire prin ecou a misiunii lumilor, o asemenea speranță a muritorului ar fi insolentă și o grozăvie față de zei, ea s-ar zdrobi de pereții imposibilității de a fi auzită, răsunînd în desişul vocilor, în desişul cunoașterii, în desişul timpurilor, răsunînd într-un suspin muribund; căci inaccesibil este izvorul de voci al începuturilor timpurilor, el se află sub toate adîncimile rădăcinilor, se află sub toate vocile, se află sub orice muțenie, impenetrabilă fîntîna de rădăcini a pădurilor, în care e păstrat planul stelar al unității orînduieiilor și a limbii, de nezărit simbolul tuturor simbolurilor, căci infinită și mai mult decât infinită e diversitatea direcțiilor în spațiul suprafinit, infinit e numărul individualizării, infinit e numărul drumurilor și al încolăcirilor lor, și chiar spațialitățile multiple ale limbii și ale amintirii, chiar bogă-

ția lor de direcții și propria lor infinitate abisală nu sînt decît o foarte slabă, o foarte săracă reflectare, țesută în imaginile mărunț-pămîntești, a ceea ce nu poate fi sesizat de nici o gîndire, a ceea ce în respirația sa păstrează orice spațiu al sferelor și totodată e păstrat de fiecare punct cît de mic al sferelor, înspîrîndu-se și expirîndu-se pe sine însuși, captînd în sine și azvîrlind în afară raze, reflectare a unei mîntuiri a cunoașterii aproape inexprimabile, aproape de nereamintit și de necomunicat din cauza caracterului ei simbolic, care depășește prin razele sale orice curgere a timpurilor și transformă în atemporalitate orice fragment de secundă : punct de încrucișare al tuturor drumurilor, de neatins pe nici unul, țelul imuabil, veșnic al drumului, imuabil îndepărtat ! chiar și întîiul, cel mai dintîi pas care s-ar face în vreo direcție oarecare a hățișului drumului ar cere, oricît ar fi de grăbit, o viață întreagă și mai mult decît o viață întreagă, ar fi necesară o viață nesfîrșită pentru a reține o singură mizeră secundă a amintirii, o viață nesfîrșită pentru a arunca o singură privire de o secundă în adîncurile abisului limbii ! Ascultînd pînditor spre această adîncime a limbilor, sperase că va putea să pîndească ascultînd moartea, sperase că va capta o știință, fie măcar și un licăr de presimțire a unei pre-științe despre acea cunoaștere limită, care ar fi ca atare o cunoaștere în afara cunoașterii pămîntești, dar însăși această speranță era o cutezanță în fața celor de necaptat ce răsunau dinspre pereții trezitori de ecouri ai abisului, o sclipire care aproape că nu mai era o sclipire, care aproape că nu era nici amintirea unei sclipiri, nici ecoul unei amintiri, un suflu fugar ca un suflu, atît de invizibil, încît nici muzica nu ar fi fost suficientă ca să rețină o asemenea invizibilitate, cu atît mai puțin să-i dea expresie ca o presimțire a infinitului de necuprins ; nu, nimic pămîntesc nu poate să sfișie hățișul, nici un mijloc pămîntesc nu e îndestulător să ducă la îndeplinire misiunea cea veșnică, să dezvăluie și să comunice ordinea, împingînd înainte spre cunoașterea

dincolo de cunoaștere, nu, aceasta revine puterilor suprapămîntești și mijloacelor suprapămîntești, unei forțe de expresie care lasă departe în urmă orice expresie pămîntească, unei limbi care ar trebui să se afle în afara desişului vocilor și a întregului grai omenesc, unei limbi care ar fi mai mult decît muzică, unei limbi care ar îngădui ochiului să prindă, palpitînd o dată cu inima și iute ca o bătaie de inimă, unitatea în cunoaștere a ființei, ar fi nevoie într-adevăr de o limbă nouă, încă nedescoperită, suprapămîntească pentru a se realiza aceasta, și cutezanță era strădania de a încerca să te apropii de o asemenea limbă prin niște sărmane versuri, strădanie stearpă și cutezanță nelegiuită ! ah, îi fusese îngăduit să vadă misiunea eternă, misiunea de a mîntui sufletele, îi fusese îngăduit să înfigă hîrlețul, și nu observase că prin aceasta își risipise toată viața, își risipise viața, își prăpădise anii, își irosise timpul, nu pentru că eșuase și se dovedise incapabil, incapabil să scoată la lumină măcar o singură rădăcinuță, ci fiindcă numai simpla hotărîre de a înfige hîrlețul ar epuiza o viață nesfîrșită, mai mult chiar, fiindcă moartea depășește orice suflet și nu poate fi depășită ea însăși prin nimic, nici cu ajutorul limbii surprinse prin pîndă și a unei amintiri ascultate anticipativ, covîrșitoare moartea, covîrșitor desişul, care nu poate fi defrișat prin nimic și-l încarcerează nemilos pe cel rătăcit, neajutorat rătăcitul, el însuși doar o voce neajutorată în hățișul individualizărilor. Cum să mai poți avea aici vreo speranță ? ! nu se arăta aici că faptul omenesc, oricum și oriunde se petrece, e necondiționat un efluviu de spaimă creaturală, un fapt de spaimă obsesiv, din a cărui carceră crepusculară nu există nici o scăpare și nici o evadare, întrucît e spaima creaturii rătăcite în desiş ? Resimțise mai profund ca oricînd această spaimă, înțelegea mai bine decît oricînd dorința niciodată amuțită de tot a sufletului rătăcit de a învinge timpul, anulînd moartea, înțelegea mai bine decît oricînd speranța nestinsă a maselor creaturale, înțelegea la ce rîvneau cei aflați acolo jos, voci și răs voci și

ei, cu răcnetele lor de o deznădejde sălbatică, îi înțelegea când stăruiau nestrămutat și incorigibil în ardoarea lor, în ardoarea lor plebeiană, scoțind din ei strigăte și strigînd în sineși, ar fi de dorit și ar trebui ca în desiș să existe o voce deosebită, cea mai puternică, excepțională, o voce de conducător, căreia n-ar trebui decît să i se alăture, pentru ca în reflexul acelei voci, reflexul bucuriei, al beției, al nopții, al asemănării lui Cezar cu zeii, printr-un suprem asalt sălbatic, urlîndu-și bestial forța, să-și mai poată deschide totuși un drum pămîntesc din încîlceala existenței lor, și, dîndu-și seama de asta, el înțelegea, își dădea seama mai bine decît oricînd că propria lui năzuință se deosebea ce-i drept în formă și în aroganță, nu însă și prin sens și conținut de această voință de violentare grosolană, dar mai onestă, a turmei ce turbase, înțelegea că el doar camuflase fireasca spaimă creaturală, care-l cuprîndea cu absolut aceeași tărie, răstălmăcită în nostalgia după o atotcunoscătoare unitate a ordinii, răstălmăcită într-o ascultare și pre-ascultare pînditoare zadarnică și de aceea de două ori ipocrită, că împinsese pur și simplu pînă la marginea pămîntescului speranța într-o voce excepțională, deschizătoare de drum a unui conducător, această cea mai pămîntească speranță plebeiană, care era și a sa, amăgindu-se că această voce de conducător îi va răsuna odată de acolo și că atunci va fi suprapămînteană, fantomă a îngîmfării sale, prizonieră a pămîntescului și pradă zădărniceii tuturor celor pămîntești ; oh, el recunoștea mai bine decît oricînd zădărnicia oricăror tentative ale animalului din masă de a evada și a hăituielii de către frică, știa că atacurile din fugă, urlînd de speranță, amuțind din dezamăgire, trebuiau să se sfîrșească întotdeauna în încremenita lipsă de umbre a neființei, rătăcite în timpuri și neputîndu-se sustrage timpului, și mai știa că lui i se hotărîse același destin, tot atît de inevitabil, tot atît de neînălăturat, prăbușirea în încremenirea unei neființe care nu anulează moartea, ci e ea însăși moartea. Oh, viața lui fusese o rătăcire și fusese irosită, căci drumul pe care-l

urmase ducea de la bun început nicăieri, împovărat de știința direcției greșite, împovărat de știința faptului că rătăcea, de la început o rătăcire și o bîjbîire și amurgire bîjbîitoare în desiş, o viață de greșită renunțare și de greșită despărțire, împovărată de teama dezamăgirii inevitabile, pe care tocmai de aceea o împinsese, întocmai cum făcuse și cu speranța, pînă la limita vieții și a celor pămîntești. Oare această limită fusese acum atinsă, de vreme ce nu mai rămăsese altceva decît groaza rece, paralizantă și sufocantă, probabil nemărturisită, groaza morții, sigur însă, și poate încă mai puternică, groaza dezamăgirii ? nu rămăsese altceva decît încremenirea care îl apăsa ca o tainică pedeapsă hotărîtă de stele, sancționînd un păcat provenit din irevocabilitatea fatală, un păcat pe care nu-l săvîrșise el și care, mai înainte chiar de a putea fi săvîrșit, era semeție, un păcat de nesăvîrșit în veci, stînd veșnic în spatele său, opunîndu-se veșnic veșnicei misiuni de a cunoaște, veșnic impus lui, pentru ca el să nu-și vadă misiunea, să nu vadă împlinirea, pedeapsă invizibilă într-o încremenire invizibilă, păcatul și pedeapsa ne-trezirii, încremenind timpul, încremenind limba, încremenind amintirea, pînda crepusculară, încremenită în neant, în cimpul pustiu al morții, iar trupul său zăcea foarte părăsit într-o asemenea încremenire, infirm și îmbătrînit de osteneală, întins și saturnic învăluit de amurg peste zonele eului său, care deveneau mereu mai transparente, care piereau din ce în ce mai mult și care, părăsite pînă și de demoni, deveneau mereu mai pustii, lipsite de mișcare, ca și cînd ar fi fost niște ferestre goale fără priveliște : nu mai rămăsese nimic lîngă ele, nu-și mai amintea nimic în afara lor, căci tot ceea ce însemnase cîndva pentru el un cîștig al vieții, temporalul de odinioară și cele ce i se impuseseră odinioară amintirii, îmbătrîniseră înaintea lui, îmbătrîniseră încă mai repede decît el, pieriseră din ochii săi și se scufundaseră în cele abia-create, abia-trăite, îmbătrînite și veștede și moarte erau imaginile peisajului vieții sale, cîndva extrem de lumi-

noase, străluminate de sclipiri tari, uscate și moarte erau versurile pe care le odrăslise, toate acestea se împrăstiaseră ca frunzișul uscat, nu și le mai amintea, doar le știa, împrăstiate ca la sfârșitul unui anotimp, epuizate odată cu anotimpul, un foșnet uitat ; multe, oh, multe fuseseră, trecute de mult, trecute abia de curînd, fuseseră într-o diversitate înmiită și în milioane de individualizări, totuși nu ajunseseră niciodată pînă la el, niciodată nu se putuseră constitui într-un întreg, cercul amintirii rămînînd neînchis, niciodată nu vor ajunge pînă la el, încă trăite, erau abătute spre ne-trăire și rămîneau neînfăptuite, întocmai cum îndeplinirea infinitei sale misiuni eșua în neînfăptuire, poticnindu-se de la primul ei pas, întocmai cum acest pas, deși dura de o viață întreagă, nefăcut, fusese chiar a priori astfel, stăruind într-o paralizie înfiorătoare, de neîn-vins, pentru care nu mai exista nici un înainte și nici un înapoi, astfel că primului pas nefăcut nu-i va mai putea urma un al doilea, fiindcă distanța dintre diferitele secunde ale vieții a crescut, devenind un interval incomensurabil, de netrecut, iar de aici nu mai poate în genere urma nimic, nici repede, nici încet, fiindcă în genere nimic nu se mai lasă continuat, de necontinuat cele făptuite și cele nefăptuite, de necontinuat cele gîndite și cele negîndite, cele exprimate și cele neexprimate, cele cîntate în poezie și cele necîntate în poezie — oh, zeilor ! și *Eneida* va trebui să rămînă neîncheiată, de necontinuat, neîncheiată ca toată viața aceasta ! Să fi fost într-adevăr aici o hotărîre a stelelor ? să fi fost într-adevăr acesta destinul poemului ? ! destinul *Eneidei*, propriul său destin, neîmplinit ! Era imaginabil așa ceva, oh, era oare imaginabil ? ! Poarta grea a spaimei se deschisese deodată, iar dincolo de ea se căsca bolta puternic-atotcuprinzătoare a groazei. Ceva înfricoșător, care-l înhăța din afară și totodată dinăuntru, ceva îngrozitor de necunoscut îl azvîrli în sus, brusc, exploziv, cu răutate, supradureros de dureros, îl azvîrli în sus cu toată forța pustiitoare, deparali-

zantă, deznădăjduită pînă la sufocare, pe care o are primul tunet și fulger de la un început de furtună, așa îl pătrundea sugrumîndu-l, aducînd moartea, amenințînd cu moartea, totuși apropiînd din nou secundele și îmbogățînd fulgerător spațiul gol dintre ele cu acea insesizabilitate care se numește viață, și aproape avea impresia că în fulger străfulgera încă o dată speranța, aproape avea impresia că, în vreme ce, prins în gheara de fier, era smuls în sus, cu iuțeala unei răsufări, cu iuțeala unei priviri, aceasta se întimpla pentru ca lucrurile la care renunțase și pe care le pierduse și nu le terminase să poată fi totuși recuperate, poate chiar numai în clipita respirației reanimate o secundă ; speranță sau non-speranță, n-o știa, asurzit de durere, asurzit de teamă, asurzit de paralizie, n-o știa, dar știa că fiecare secundă de viață reanimată era foarte necesară și foarte importantă, știa că a fost azvîrlit în sus numai pentru această izbucnire în flăcări a vieții, indiferent dacă avea să dăinuie puțin sau mult, azvîrlit în sus, alungat din așternutul încremenirii, știa că trebuia să evadeze din irespirabilitatea spațiului închis, însingurat de rigiditate ca de un zid, că trebuia să-și mai trimită încă o dată privirea afară, abătută de la sine, abătută de la zonele eului, abătută de la cîmpia pustie a morții, că trebuia să mai cuprindă încă o dată, încă o singură dată, poate ultima dată, spațiul întreg al vieții, oh, trebuia să mai vadă încă o dată, o singură dată stelele, și, ridicat în picioare, rigid, în fața patului, ținut de pumnul ca o gheară care-i străbătea tot corpul și totuși îl strîngea din exterior, se puse în mișcare, cu membrele țepene, condus ca o marionetă, neîndemînic ca tras pe sîrmă, nesigur ca pe catalige, îndreptîndu-se din nou spre fereastra cu nișă, de scobitura căreia se rezemă istovit, puțin încovoiat din cauza slăbiciunii, totuși încă drept, pentru ca, ritmic, cu coatele trase înapoi, să-și potolească respirînd adînc foamea de aer și astfel ființa lui să se deschidă din nou, participînd la fluxul respirator al sferelor dorite iar.

ÎL MÎNASE AICI NEVOIA DE A RESPIRA, NEVOIA de a respira a tuturor creaturilor, dar totodată fusese o nevoie netrupească, o nostalgie după cele vizibile, după vizibilitatea lumii, după cele respirabile din certitudinea universului vizibil. Asurzit de sufocație, stătea la fereastră, ținut de mîna viguroasă ce-l strîngea, și nu știa cît stătuse astfel, putea tot atît de bine să fi fost secunde ca și ore ; știința timpului îl pătrundea din nou incomplet și fragmentar, lumea se reconstitua doar fragmentar, acoperită pe mari intervale de teama de sufocare, de chinul sufocării, lumea se reconstruia, cunoașterea devenea iar cunoaștere, și doar fragmentar își dădea seama de cele întîmplătoare, înțelegînd pas cu pas că nu fusese vorba numai de *Eneida*, ci de altceva, pe care abia acum trebuia să-l găsească.

Lumea se întindea acum tăcută în fața lui, aproape surprinzător de tăcută după tot zgomotul anterior depășit, și era probabil noapte tîrzie, probabil că miezul nopții și trecuse ; stelele ardeau mari sub marea lor orbită, alinător și puternic și licărind liniștitor din cauza recunoașterii liniștitoare, ce-i drept, deși lipsea orice nor, tulburate neliniștitor, ca și cînd între spațiul lor și acela al lumii de dedesubt s-ar fi țesut o boltitură din cristal tulbure, oarecum dur-impenetrabilă, încă transparentă totuși pentru privire, iar lui aproape i se părea că demonica scindare în zone, căreia îi fusese supus împreună cu corpul său în vreme ce pîndise zăcînd, în vreme ce zăcuse pîndind, s-ar fi transferat aici asupra lumii exterioare, că aceasta ar fi devenit atît de netă, atît de imensă cum n-o mai simțise asupra lui însuși niciodată. Spațiul pămîntesc era atît de net diferențiat în boltirea lui și izolat de cel de deasupra, încît nu se simțea nici urmă din adierea rîvnită a infinitului și nici măcar nu putea să potolească foamea de aer, să domolească acest chin, fiindcă aburul ce învăluisese mai înainte orașul stăruia în ciuda brizei de seară, abia fragmentat, ba chiar devenise un fel de transparentă febrilă, încheșat întrucîtva, datorită izolării lumii, într-un fel de gelatină întunecată, care plutea imobilă, de nemișcat în aer, resimțită mai fier-

binte decît aerul și în irespirabilitatea ei aproape tot atît de apăsătoare ca atmosfera sufocantă din interiorul odăii. Necruțător se detașa irespirabilul de respirabil, necruțător de impenetrabil se întindea întunecată deasupra carapacea de cristal, un perete strict despărțitor pentru pridvorul sferelor, pentru pridvorul respirației, pentru pridvorul lumilor, în care se afla el, ținut drept de mîna de fier, susținut de ea, iar în vreme ce odinioară, înmlădiat în netezimea pămîntească și întins peste cîmpiile saturniene, formase el însuși granița dintre zona de sus și cea de jos, aparținînd nemijlocit ambelor zone și întretesut cu ele, acum se înălța prin ele ca un suflet singularizat menit creșterii, care, în singularizarea și în însingurarea lui, știe că, dacă vrea să asculte adîncimile din înalt și pe cele de jos, trebuie să se asculte pe sine : participarea nemijlocită la măreția sferelor este interzisă aceluia care stă în timpul pămîntesc, în creșterea omenesc-pămîntească, dăruit din nou cu amîndouă ; numai cu privirea sa, numai cu știința sa poate el să străbată imensa separare a sferelor, numai cu întrebarea-i vizionară poate să le cuprindă reunindu-le, numai pornind de la cunoașterea lui interogativă și în ea poate el să reconstituie unitatea, unitatea concomitenței lumii și a sferelor ei, numai în ciclul curgător al întrebării realizează el prezentul sufletului său, cea mai intimă *necesitate* pămîntească a lui, misiunea cunoașterii inculcată lui dintru început.

Timpul curgea sus, timpul curgea jos, ascunsul timp al nopții, revărsat din nou în arterele sale, revărsat din nou în orbitele stelelor, îmbinînd fără spațiu secundă cu secundă, timpul dăruit din nou, trezit din nou, legea imuabilă a timpului, prezentul cu durată eternă, în care el era ținut, se afla mai presus de destin, anulînd hazardul, dezlegată de mișcare :

Lege și timp,

născute una din alta,

anulîndu-se reciproc și născîndu-se neconținut din nou, oglîndindu-se reciproc și numai prin aceasta întrezărite,

lanțuri ale imaginilor și ale contraimaginilor
cuprinzînd timpul, cuprinzînd imaginea primordială,
fără a sesiza vreodată în întregime pe vreuna și totuși
devenind mereu mai atemporale și mai atemporale,
pînă cînd în ultimul ecou al acordului lor,
pînă cînd într-un ultim simbol
cel al morții se unește cu acela al vieții întregi,
realitatea de imagine a sufletului,
sălașul lui, prezentul lui atemporal și de aceea
legea realizată în el,
necesitatea lui.

Iar în necesitate se petrecuse totul, necesară fusese
chiar și calea unei cunoașteri care dizolva universul
lăuntric și pe cel exterior într-o imensitate de necu-
noscut, desfăcute și fragmentate pînă la totală în-
străinare. Totuși, în această necesitate incontestabilă,
inevitabilă nu e inclusă oare și speranța restabilirii acor-
dului ființei, speranța ne-zădărniceii celor ce se în-
tîmplă și 'a celor întîmplate ? imaginile au apărut în
necesitate, și tot în necesitate se apropie ele mereu mai
mult de realitate ! Oh, apropiere a imaginii primordiale,
apropiere a realității primordiale, în pridvorul căreia
se afla — oare învelișul de cristal al tănuirilor din cer
se va sfîșia acum ? oare noaptea îi va dezvălui acum
ultimul ei simbol, lui, al cărui ochi e menit să se
stingă, dacă ea și-l deschide pe al ei ? privea țintă spre
stelele a căror rotație de două mii de ani, hotărîită de
destin, hotărîitoare de destin, trebuia să se încheie în
curînd, urmînd orbită cu orbită destinul și purtînd mai
departe ea însăși destinul de la tată la fiu pînă la se-
minția seculară, iar prezentul cerului îl saluta, extin-
zîndu-se din cele văzute pînă în cele nevăzute în cercul
complet al științei redăruite, îl saluta acolo de la mar-
ginea din sud-vest, familiar și neliniștitor, imaginea
fatidică a Scorpionului, cu corpul periculos încovoiat,
cuprins de fluviul domol al Căii laptelui, Andromeda
își lăsa capul pe umărul înaripat al lui Pegas, nici-
cînd-dispăruta strălucea salutînd invizibil, iar din eonul

străbun, creat de dincolo, salută de zece ori aprinsă constelația Dragonului, păgubită de tronul de odinioară ; el privea țintă în sus în universul rece de piatră, în care se rotește imaginea legii, despărțită de el era răsufierea cu lumină întunecată, despărțit de el adevărul care nu coboară niciodată și nu poate fi decît presimțit în necesitatea lui ce scapă oamenilor, și văzîndu-i acum imaginea, presimțindu-i imaginea în bogăția de imagini, care este adevărul, știa de cunoașterea ce se agita în el, știa că aceasta scapă hazardului, știa de așteptarea fără așteptare a puterii lui de cunoaștere, eliberată de orice nerăbdare, și era pregătit pentru necesara desăvîrșire întru cele nedesăvîrșite. Atunci mîna care-l ținea deveni mereu mai blîndă și se transformă în adăpostire. Iar pe acoperișurile orașului se așternea verzuie, rece ca o pulbere, lumina estică a lunii ; cele pămîntești deveniră mai apropiate. Căci cine a lăsat în urma lui prima poartă a groazei este înconjurat de pridvorul unui necunoscut nou și mai mare, înconjurat și prins de o nouă dezmeticire, care-l situează iar în mijlocul celor trăite, în propria-i lege, descătușat de cea a reîntoarcerii, descătușat de mersul saturnian, descătușat de nerăbdarea ascultării sale pînditoare, este cel repus în poziție verticală și cel ce crește în sus, cel ce regăsește drumul spre sine însuși, iar barca lui alunecă acum numai cu vîslele ridicate, încet și fără așteptare în timpul dăruit, ca și cînd acostarea ar fi iminentă, acostarea la țărîmul realității ultime, eliberate de hazard ;
căci cine a lăsat în urma lui prima poartă a groazei, acela a pătruns în pridvorul realității,
căci cunoașterea sa, descoperindu-se pe sine și ca pentru prima oară
îndreptată spre ea însăși,
începe să înțeleagă necesitatea din univers, necesitatea oricărei întîmplări,
ca pe o necesitate a propriului său suflet ;
căci cui i se întîmplă așa ceva,

acela este ținut afară în unitatea ființei,
 în prezentul pur, care este comun universului și omului,
 dreptul de proprietate cel mai inalienabil al sufletului
 său,
 în virtutea căruia acesta plutește, plutind din necesitate,
 plutind deasupra prăpastiei amenințător căscate a
 neființei,
 plutind deasupra orbirii omului ;
 căci este ținut afară în eternul prezent al întrebării,
 în eternul prezent al științei ne-știutoare, în pre-știința
 divină a omului,
 ne-știind fiindcă întreabă și trebuie să întrebe,
 știind fiindcă precede orice întrebare,
 dar divin oferit de la început omului și numai lui
 ca necesitatea sa omenească cea mai intimă,
 din pricina căreia
 el trebuie să întrebe neconținut din nou cunoașterea și
 este întrebat neconținut din nou de ea,
 temător de răspuns omul, temătoare de răspuns cunoaș-
 terea,
 legat de cunoaștere omul, legată de omenire cunoașterea,
 amândoi întrelegați și temători de adevăr,
 covârșiți de realitatea divină a pre-științei,
 de întinsul real al întrebării știutoare, care
 nu poate fi atins vreodată
 de nici un răspuns pămîntesc, de nici un adevăr al
 cunoașterii pămîntești
 și totuși poate căpăta răspuns, trebuie să capete răspuns
 numai aici în cele pămîntești,
 nu poate fi realizată decît în cele pămîntești
 ca o alternanță a îndoitei plăsmuiri a lumii,
 realitate preschimbată în adevăr, adevăr preschimbat
 în realitate,
 corespunzător poruncii, căreia îi este supus sufletul,
 necesitatea acestuia ;
 căci sufletul încordat pentru întrebare
 este ținut în mîntuirea lui întru adevăr, care,
 chemată prin poruncă să cunoască, să întrebe, să plăs-
 muiască,

încordată între siguranța de a ști și capacitatea de a
cunoaște,
caută realitatea,
și ca atare,
chemat de știința primordială și de această întrebare
știutoare,
care știe de lipsa de hazard dătătoare de unitate a ființei,
chemat pe deasupra spre știința născută din cunoaștere,
chemat spre realizarea ei,
chemat spre cunoașterea legii celei dezvelite de hazard,
sufletul se află în permanentă plecare,
gata de plecare și plecînd către propria-i esențialitate,
către creaturalitatea și extracreaturalitatea lui,
dezvelite de hazard ambele în cunoașterea legii,
avînd punctul de plecare și țelul reunite prin sfere,
făcîndu-l om pe om ;
căci omul este ținut
în știutorul principiu de cunoaștere al sufletului său;
în principiul de cunoaștere
al faptei și căutării sale, al voinței și gîndirii sale, al
visării sale,
și este deschis infinitei lipse de hazard din real,
acestui simbol al realității care este sinele său,
simbolul cel mai cuprinzător și cel mai puternic,
cel mai adevărat în asprimea-i blîndă,
în care vrea să se întoarcă și se întoarce
pentru totdeauna,
ținut în prezentul propriului său simbol,
pentru ca acesta să-i devină realitate permanentă ;
căci în ceea ce este ținut omul
este îndîrjirea chemării sale,
îndîrjirea celui încarcerat,
îndîrjirea libertății sale de neatins
și a voinței sale nestinse de a cunoaște,
atît de inflexibilă,
încît el devine mai mare decît insuficiența pămîntească,
îndîrjirea titanică a faptului de a fi om
crescînd mai presus de sine ;
cu adevărat, omul este ținut în misiunea sa de a
cunoaște ;

și nimic nu-l poate abate de la această,
nici chiar inevitabilitatea erorii,
hazardul acesteia dispărînd în fața
misiunii eliberate de hazard ;
căci oricît ar fi ținut omul în încarcerarea insuficienței sale pămîntești — fie el chiar unul care luptă trudnic să respire, încheștat trudnic de pervazul ferestrei ca un bolnav pecetluit cu semnul morții — și oricît ar fi el de predestinat dezamăgirii, dat pradă oricărei dezamăgiri în cele mari ca și în cele mici, zadarnică orice strădanie, stearpă în ceea ce privește cele trecute, fără de speranță în ceea ce privește cele viitoare, oricît de aprig l-ar fi gonit tot înainte dezamăgirea, de la nerăbdare spre nerăbdare, de la neodihnă spre neodihnă, fugind de moarte, căutînd moartea, căutînd fapta, fugind de faptă, hăituit și iubind și iarăși hăituit, împins fatal de la o cunoaștere către alta, alungat din viața familiară de altădată a unei creații modeste și împins spre diversitatea oricărei științe și împins mai departe spre poezie și împins mai departe spre cercetarea vechii înțelepciuni, cea mai tăinuită, nerăbdător să cunoască, nerăbdător să afle adevărul, și iarăși împins înapoi spre poezie, ca și cînd aceasta s-ar putea înfrăți cu moartea pentru o ultimă împlinire a realității — oh, dezamăgire și aceasta, cale greșită și aceasta —, oh, oricît de mult ar trebui toate acestea să treacă drept o cale pe de-a-ntregul greșită, da, a fost și este pur și simplu o cale greșită, da, abia un elan pentru un prim pas, și s-a și produs nereușita mai înainte de primul elan, oh, oricît această întregă viață se vedește acum a fi ratată, este ratată, eșuată în insuficiență încă de la început, damnată pentru totdeauna și veșnic să eșueze, fiindcă nimic nu poate străpunge hățișul, fiindcă muritorul nu poate scăpa niciodată din desiş, fiindcă el rămîne pe loc în rătăcirea-i imobilă, încătușat de deznădejde și încătușat de hazard, ținuit de toată grozăvia erorii, oh, cu toate acestea și cu toate acestea, nimic nu se urmează fără

necesitate, deoarece necesitatea implicată în sufletul
omenesc, deoarece necesitatea implicată în misiunea
omului guvernează tot ceea ce se întâmplă,
și chiar calea greșită, chiar eroarea ;
căci numai în eroare, numai prin eroare,
în care e închis fără putință de a scăpa,
omul devine un căutător,
care este,
omul care caută ;
căci omul are nevoie de cunoașterea zădărniceii,
trebuie să ia asupra-și groaza acesteia, groaza fiecărei
erori,
și, cunoscînd-o, s-o soarbă pînă la fund,
trebuie să devină conștient de groază,
nu pentru a se tortura pe sine, ci desigur
fiindcă groaza poate fi biruită
numai cunoscînd-o și fiind conștient de ea,
fiindcă numai atunci devine posibil ca,
trecînd prin poarta din corn a groazei,
să pătrunzi în ființă ;
de aceea este ținut omul în spațiul tuturor incertitu-
dinilor,
ținut în el, ca și cînd nu l-ar mai purta nici o corabie,
deși plutește încolo pe o luntre plutitoare ;
de aceea este ținut el în spațiile și răs-spațiile
conștiinței de sine,
în spațiile eului său care devine conștient de sine,
destin al sufletului omenesc,
însă acela în spatele căruia
s-au închis grelele canaturi ale porții groazei,
acela a ajuns în pridvorul realității, și
fluidul ne-cunoscut, peste care lunecă plutind încolo,
ne-cunoașterea, devine pentru el principiu al științei,
deoarece ea este creșterea fluidă a sufletului său,
nedesăvîrșitul ce nu se poate desăvîrși al propriului sine,
totuși desfășurîndu-se ca unitate,
îndată ce eul devine conștient de sine însuși,
nepieritoare din pricina creșterii unitatea fluidă a
universului

de care a devenit conștient, văzută de el
 într-o concomitență care, datorită prezentului ei,
 unifică toate spațiile în care este ținut,
 transformându-le într-un unic spațiu al originii,
 și aidoma acestuia
 ascunde în sine eul, pentru a fi totuși ținută de eu,
 este cuprinsă de suflet și totuși cuprinde sufletul,
 odihnindu-se în timp și determinînd timpurile,
 legată de legea cunoașterii și creînd cunoașterea,
 plutind împreună în creșterea ei fluidă,
 plutind împreună în devenirea ei plutitoare crescîndă,
 care ea singură
 este originea realității,
 atît de fantastic de mare iradierea una în alta a lumii
 lăuntrice și a celei exterioare,
 încît plutirea și faptul de a fi ținut, eliberarea și în-
 carcerarea
 curg întreolaltă într-o transparentă comună nediferen-
 tiabilă,
 oh, atît de nepieritor necesară,
 oh, atît de peste măsură de transparentă,
 încît în sfera superioară-închisă,
 accesibilă numai privirii, accesibilă numai timpului,
 știută în ambele,
 reflectată în ambele, oglindită în chipul omenesc deschis
 și îndreptat spre cer de o mîină blînd-aspră
 învăluit de destin
 învăluit de stele
 sclipește darul făgăduit al nezădărniceii,
 eliberat de hazard timpul dăruit, pentru totdeauna,
 deschisă cunoașterii mîngîierea în cele pămîntești, —
 și mîngîietor în universul inundat de lună se reuneau
 sferile, legate pentru totdeauna una de alta sfera ce-
 rului și sfera pămîntului, mîngîietor aidoma respirației,
 care trebuia să se reîntoarcă în piept din universul
 inundat de lună, vestind mîngîietor că nimic nu fusese
 zadarnic, că tot ceea ce se făcuse din dorința de a cu-
 noaște nu fusese făcut în zadar și nu putea să fie în
 zadar datorită necesității ce-i determinase fapta. Spe-

ranță în cele nedesăvîrșite și de nedesăvîrșit, iar alături, foarte modestă, speranța de a termina *Eneida*. Un ecou, răsunînd de speranță, al făgăduinței în cele pămîntești, răsunînd retrospectiv în încrederea pămîntească ; receptiv este muribundul, înconjurat de ființa pămîntească.

Alinare și încredere, mîngîierea nezădărniceii, deși învelișul de cristal al celor tînuite de cer nu se deschisese, deși nici o imagine nu apăruse acolo, cu atît mai puțin un ultim simbol ; acoperit rămăsese ochiul nopții, nestins propriul său ochi, acum ca și altădată, zonele infinitului puteau fi reunite numai în oglindire și în contraogindire, acum ca și altădată, unitatea, în care se lăsau îmbinate infinitele separații ale lumii de sus și ale celei de jos, era una doar știută, creată de privire, acum ca și altădată, locul în care se afla el era doar pridvorul realității, era doar spațiul întrebării pămîntești, în al cărei acum a fost ținut, interzisă realitatea integrală a ultimei unități, și totuși era alinare și încredere. Lumina lunii curgea ca o pulbere rece prin arșița nopții, o îmbiba, fără s-o micșoreze, fără să i se poată împărtăși, un ecou răcoros-orb al strălucirii de piatră a cerului, zăgăzuit în întunecimea fierbinte. Oh, încredere a omului care știe că nimic nu s-a întîmplat în zadar, că nimic nu se întîmplă în zadar, deși nu există decît dezamăgire și nici un drum nu duce afară din desiș ; o, încredere, care știe că pînă și acolo, unde cumpăna se înclină spre dezastru, cîștigul cunoașterii este pe măsura celor trăite, adaosul de cunoaștere dăinuind în lume, ecoul limpede-răcoros al lipsei de hazard dăinuind în ea, al acelei lipse de hazard, către care acțiunea pămîntească a omului poate să răzbată prin luptă, ori de cîte ori îi urmează necesitatea hotărîtă de cunoaștere și ajunge la o primă iluminare a pămîntescului și a somnului său de turmă. Oh, încredere plină de încredere, nu iradiată în jos din cer, ci născută pămîntește în sufletul omenesc ca urmare a impusei datorii de a cunoaște —, așadar, împlinirea încrederii, în măsura în care poate fi împlinită, nu trebuie să se facă oare tot pămîntește ? Ceea ce este

necesar se desăvîrşeşte neconţinut în cele modest pămînteşti ; ciclul fluid al întrebării îşi va afla întotdeauna punctul de încheiere numai în cele pămînteşti, iar misiunea cunoaşterii poate să se ridice oricît de des pînă în zona celor suprapămînteşti, îi poate reveni chiar reunirea sferelor despărţite ale universului, nu există totuşi nici o misiune autentică fără punct de plecare pămîntesc, nici una care să nu se înrădăcineze pămînteşte prin posibilităţile rezolvării ei. Troienită de lună, fugind de lună, lumea pămîntească zăcea acum întinsă în faţa lui, cele omeneşti se retrăseseră sub ele însele, refugiate în somn, ascunse în casele saturate de somn, scufundate sub ele însele, izolate de stelele scufundate sus, iar tăcerea lumii era o îndoită părăsire între zona superioară şi cea inferioară ; nici o voce nu întrerupea liniştea ce nu mai respira, nimic nu mai era perceptibil în afară de domolul trosnet intermitent al focurilor de pază şi de paşii grei, plictisiţi ai străjii ce patrula de-a lungul zidului împrejmuitor din afară, care se apropiau, corespunzător rondului, şi se pierdeau iarăşi, dar la o ascultare mai atentă părea că ar fi vibrat şi aici un stins ecou venit de cine ştie unde, un sunet însoţitor, abia un ecou, abia răsfrint, doar pulverizat, totuşi răsfrint la izbirea de pereţi caselor din jurul pieţei, răsfrint la colţurile de zid ale uliţelor şi ale cocioabelor, răsfrint de marea structură de piatră a oraşului şi a oraşelor, răsfrint de pereţi munţilor şi ai mărilor, răsfrint de bolta cristalin-turbure de jos a cerului, răsfrint de lumina stelelor, răsfrint de lucruri ce nu pot fi cunoscute, suflat încolo şi răsfrint prin pulverizare, vibrînd încoace în vălvurele tremurate, totuşi pierind iarăşi îndată ce voiai să-l captezi. Dar trosnetul slab al focurilor dinapoia zidurilor dăinuia în continuare, avînd o existenţă pămîntească şi totuşi într-un mod ciudat reunită cu sferele, iar dacă uneori se uniformiza pînă a se asemui cu ecoul şi cu cele invizibile, dacă se înscria el însuşi în lanţul imaginilor şi al răsimaginilor, rămînea totuşi un indiciu al nezădărniceii strădaniei omeneşti, un indiciu al originii pămînteşti

a voinței titanice de unitate înăscută sufletului omenească ; era ca un îndemn adresat cunoașterii, de a se întoarce în jos spre pământ și în cele pămîntesti, pentru a-și afla aici forța ei de înnoire, elementul prometeic, care derivă din domeniul inferior, nu din cel superior. Da, el trebuia să-și îndrepte atenția spre domeniul pămîntesc, iar acum aștepta atent, aplecat peste balustrada ferestrei, cu o respirație foarte obosită, adăstînd ceea ce era necesar și trebuia să vină.

Sub el se căsca, aidoma întunericului negru al unei fîntîni, spațiul îngust dintre palat și zidul împrejmuitor, neluminat adînc fundul negru al puțului, în vreme ce dincolo de zid, ascuns cu totul de el, vizibil numai în răsfrîngerea luminii lui, ardea unul dintre focurile de pază, iar cînd straja, în rondul ei, tăia de-a curmezișul mica zonă de lumină pîlpîitoare, peste pavajul de un roșu stins luneca neclară umbra omului, un întunecat abur de umbră, care sărea uneori în sus pe zidul clădirii de pe partea cealaltă, violent și rapid, aproape ireală prin ciudata și nebănuita mobilitate. Ceea ce se întîmpla acolo jos, la adăpostul zidului, era cea mai simplă împlinire a unor îndatoriri ostășești, dar nu mai puțin ceva legat într-un chip straniu, ca orice împlinire a unei îndatoriri omenești, cu fondul de știință al cunoașterii, cu misiunea cunoașterii pur și simplu și cu nezădărnicia ei ; ceea ce se întîmpla acolo se desfășura în pridvorul realității, în apropierea celor definitive. Iar străbaterea spre realitatea primordială se va realiza nu pornind din sfera stelelor, și nici din sfera intermediară de sub stele, nu acolo se va împlini făgăduita nezădărnicie, ci în sfera omului, pornind de la om se va naște imboldul spre străpungerea fruntariilor ; divină este predestinarea omului în privința aceasta, divină îi este încrederea în privința aceasta, divină îi este necesitatea, și oricît de puțin ar putea să fie prezisă clipa marii reușite a realității, încît nimeni să nu poată cerceta dacă evenimentul tănuit de destin se va petrece într-un viitor de dincolo de sfîrșitul vieții, sau într-un prezent nemijlocit, ori dacă nu cumva a și avut

loc, din cele tănuite de destin pornește imperios, stăruitor și avertizînd, porunca de a fi vigilent, porunca de a reține orice clipă, în așteptarea clipei revelației, a revelației din cele neîntîmplătoare, din lege, din cele omenești. Porunca răsuna din zona inexplorabilului, și răsuna în pocnetul pierdut-imperceptibil al strălucirii fierbinți-obosite, febrile, negru-străbătute de lună, care cuprindea lumea pămîntească, curgea mai departe nemîscată peste acoperișuri, curgea încoace la fereastră și-l ținea strîns și pe el, care ședea aici, învăluindu-l cu porunca veghii, ca și cînd aceasta ar fi fost o parte a febrei. Și, febricitînd, el își îndrepta veghea spre cele vizibile, aproape dornic ca undeva acolo să se arate o ființă omenească. Nu se arăta nimic. Spre uscat, în sud-vest, stătea amenințătoare, cu strălucire vie, constelația Scorpionului, stătea deasupra unui pămînt ce-și stingea strălucirea, se stingea granița dintre casele orașului de-acolo de-afară, și valurile colinelor noptatice ale peisajului, pe jumătate acoperite de ele, își stingeau strălucirea valurile ce urcau și coborau ale cîmpiilor și dumbrăvilor și pășunilor, valurile lor de păioase, valurile lor de frunzare, inundate de lună cu o strălucire rece de piatră și boltite în fund de o ultimă întunecime neagră a infinitului, se stingeau în valurile de febră, cu sunet de piatră, reci ca piatra, tremurînd ca piatra, ale spațiului stelar, inundat, îmbibat de noapte, îmbibat de lumină, plutind încolo și luncînd, curgînd încolo, iar strălucirea palidă nu avea nici un sfîrșit în zona celor nevăzute. Așa curgea încolo și curgea înapoi, fierbinte-răcoros și umbrit-luminos într-o îndoită origine, coborînd în întunecimea neagră, curgînd în jos în puțurile curților, ale piețelor, ale ulițelor, lărgindu-se peste văzutele-nevăzutele lumii pămîntești. În față, pieziș, o uliță se deschidea în piață ; pe porțiunea dreaptă deschisă privirii, era vîrgată luminos de lună, numai ici, colo o întunecau casele mai înalte, iar după fuga acoperișurilor îți puteai da seama că în continuare ducea spre marginea orașului, făcînd o ușoară cotitură dublă, care semăna cu aceea a constelației Scorpionului și se orienta către ea, ademenitoare

similitudinea formei, ademenitoare orientarea într-aco-
colo, ba chiar atît de ademenitoare seducția, încît de-
venea anxietate, un dor de a putea porni într-acolo,
de-a lungul străzii, parcurgîndu-i ușor în grabă coti-
turile, ieșind în cîmp, către constelație, străbătînd o
patrie după alta, tăind de-a curmezișul dumbrăvile
febrei luminii și ale febrei umbrei, voios pasul de vis,
care le parcurge în zbor ; oh, să străbați drumețînd,
pentru vecie și fără întoarcere, șoselele privirii, al
cărora capăt include iară originea lor. Nu e nevoie de
nici un ghid pe un asemenea drum ușor, dar nici de
cineva sever care să te trezească, deoarece fără între-
rupere dăinuie somnolența lumii, sclipind străluminată ;
trebuia numai să pășești înainte, să drumețești mai
departe în irevocabil, deschise toate fruntariile, și
nimic nu-l mai poate opri pe drumeț, nimeni nu-l în-
trece, nimeni nu-i vine în întîmpinare, divinul nu gră-
bește înainte-i, el nu întîlnește animalicul, piciorul său
nu e îngreunat nici de unul, nici de celălalt, dar direcția
în care merge este aceea a alinării și a încrederii, este
aceea a necesității, este aceea a zeului. Așa era ? cu
adevărat, aici nu mai exista o direcție opusă ? Nu va
veni totuși vreunul din direcția opusă, năzuind înapoi
spre animalic, căzînd înapoi în neanimalic ?

Trebuia să aștepte, să aștepte cu mare răbdare, și
dura mult, insuportabil de mult. Pînă la urmă totuși,
pînă la urmă veni ceva. Și, ciudat, ceea ce veni, deși
în contradicție cu tot ceea ce era de așteptat, se arată
totuși ca la porunca necesității. Mai întîi veni ca o
imagine auditivă, anume ca imaginea auditivă ce se
desprinsese încet din tăcere a unor pași tîrșiți și a unui
murmur confuz, care rămase vreme îndelungată în
umbră, mai înainte de a apărea siluetele corespunză-
toare, trei pete albe neclare ce se împingeau înainte,
parcă împotriva voinței lor, șovăind și adesea poticnin-
du-se, scurgîndu-se una în alta și iarăși desprinzîn-
du-se, vizibile în lumina lunii, scufundîndu-se în în-
tuneric. El urmări apropierea celor trei apariții cu res-
pirația tăiată din pricina atenției încordate, cu respirația

tăiată din pricina neliniştii în strălucirea irespirabilă a nopţii, cu mâinile încrucişate dureros, cu degetele strînse dureros pe inel, aplecat dureros spre fereastră şi cu capul mult împins înainte. Un răstimp, cele trei apariţii rămaseră mute, apoi însă, în contrast cu murmurul confuz dinainte, răsună tare, cu o ascuţime bruscă şi extrem de clar, o voce, o voce croncănitoare de tenor ; vorbele răsunară aproape ca un strigăt, de parcă posesorul vocii şi-ar fi luat inima în dinţi pentru o irezistibilă hotărîre definitivă : „Şase sesterţi“. Se înstăpîni din nou tăcerea, ca şi cînd sentinţa definitivă n-ar mai fi îngăduit în genere nici o replică, apoi totuşi aceasta urmă : „Cinci“, spuse o a doua voce bărbătească, nebinevoitor-bine dispusă, pe un ton liniştit, aproape somnoros de bas, care fără îndoială voia să reteze orice altă tocmeală : „Cinci“. — „Rahat, şase !“ croncăni ne-intimidată prima voce, la care, după o oarecare dispută ininteligibilă, basul replică pe un ton calm şi definitiv : „Cinci, şi nici un as mai mult“. Se opriră. Pînă acum nu se putea înţelege pentru ce se tocmeau, dar iată că se amestecă a treia voce, iar aceasta era a unei femei bete : „Dă-i şase !“ porunci ea cu un glas strident, gras, în falset, dincolo de a cărui grabă nerăbdătoare şi imperativă se iţea o ofertă slugarnică, fireşte fără a obţine cîne ştie ce, căci acum răspunsul consta numai dintr-un rîset gutural-batjocoritor. Şi, iritat de rîset şi de batjocura evidentă, glasul de femeie izbucni furios : „Vrei să te-ndopi ăl mai mult, da' să nu plăteşti nimic... Vrei să ai carne, şi vrei să ai peşte, şi toate alea...“ ; iar pentru că acestor vorbe le urmă din nou numai rîsul lătrător al bărbatului, glasul continuă : „Trebuie să cumpăr făină, şi ceapă şi de toate, şi ouă şi usturoi, şi untdelemn şi usturoi... şi usturoi...“ — gîfîind beat, însoţit de provocatorul rîs al bărbatului, care devenise o gargariseală sugrumată, lăbărţată, glasul se oprise la inaccesibilitatea usturoiului — „Vrei s-ai usturoi... usturoi...“ — „Aşa-i“, croncăni tenorul între timp şi se hotărî, printr-un salt brusc al gîndirii, la un „Ține-ți gura !“ Femeia însă nu se lăsă întreruptă,

ca și cînd vorba ar fi avut o putere lămuritoare : „Usturoi... trebuie să cumpăr usturoi...” Cei trei fuseseră din nou înghițiți de întuneric, din întuneric continua să răsunе strigătul despre usturoi, și, într-adevăr, ca la un cuvînt de vrajă, întunecimea febrilă a nopții se încărcă și se îmbibă deodată cu toate izurile de bucătărie, pe care le putea exhală orașul, grele, saturate, grase, uleioase, plăcute și oribile, stătute și putrede, cu trosnet stins, duhnind a tigaie, rumegate, hrana somnoroasă a orașului. Cîteva clipe se făcu liniște, ca o ciudată sugrumare, de parcă și cei trei de-acolo de jos ar fi fost înghițiți de aburul inert, și chiar după ce reintrară în lumină, nu mai aveau nimic de spus ; argumentul usturoiului fusese epuizat, cei trei se apropiară muți, devenind mereu mai deslușiți și mai deslușiți, deși, cu toată muțenia, nicidecum împăcați : cel dintîi se arată un ins izbitor de uscățiv, care șchiopăta, cu umărul ridicat sprijinindu-se într-un baston și înălțîndu-l amenințător, ori de cîte ori trebuia să se oprească, pentru a îngădui celorlalți doi să se apropie, la oarecare distanță în urma lui femeia groasă și trupeșă, și, în sfîrșit, celălalt bărbat, poate și mai gras, poate și mai beat, în orice caz mai greoi, un turn cu burta mare, care nu izbutea deloc să micșoreze distanța mereu crescîndă dintre el și femeie și în cele din urmă încercă s-o rețină cu un piuit scîncitor și cu mîinile de copil ridicate ; așa se apropiau, o privesc oscilant-incertă, care deveni încă mai incertă, atunci cînd, la capătul străzii, pătruseră în lumina oscilantă a focului de pază ; așa ajunseseră aici înaintea ochilor săi împreună cu gîlceava lor, izbucnită din nou, cînd șchiopul din față se pregăti, printr-o întoarcere spre stînga în direcția portului, să taie piața, iar femeia îi azvîrli din urmă un strident „Blegule !”, astfel că omul, oprindu-se și renunțînd la avansul față de ceilalți, se întoarse și se repezi la ea agitînd bastonul, ce-i drept fără s-o sperie pe ea care își continua cicăleala, ci pe turnul cel gros, care se răsuci s-o ia la fugă piuind, astfel că o obligă pe femeie să alerge după el și să-l smulgă înapoi —, un succes

atît de îmbucurător pentru celălalt, încît lăsă bastonul jos, ca să izbucnească în acel hohot de rîs batjocoritor, gros, gutural, lătrător, care o înfuriase și mai înainte pe femeie. Pe dată, rezultatul fu același, femeia fu cuprinsă de furie : „Acasă !“ îi porunci ea uscățivului care rîdea, iar cînd acesta arătă cu degetul întins balanșînd în direcția portului, ca să-și sublinieze intenția dinainte, ea întinse, la rîndu-i, brațul, gîfîind și tremurînd de enervare, în direcția opusă : „Hai, cară-te acasă, nu mai ai ce căuta în oraș... știu eu după ce umbli tu acolo, le știu eu, nespălătele tale...“ — „Hai ?“, degetul se opri din balans, mîna luă forma unui pahar și făcu gestul băutului. Acesta era adresat grasului, care se rezemase de zidul casei, atît de convingător, încît omul regăsi tonul definitiv al hotărîrii sale : „Vin“, sughiță el transfigurat și se puse în mișcare. Femeia îi tăie drumul : „Ah, vin“, se răsti ea furioasă, „Vin ?“... vrea să se ducă la nespălătele lui, iar eu, eu trebuie să gătesc... Vrea să aibă carne de porc și vrea să aibă de toate...“ — „Carne de porc“, croncăni tenorul. Ea îl îmbrînci cu dispreț înapoi în zid, dar aproape plîngăreț se întoarse către celălalt : „Vrei să ai de toate de la mine, da' să nu plătești nimic...“ — „Îi plătesc cinci, am spus... hai cu mine, capeți vin.“ — „Mă doare-n cot de vinu tău... îi plătești șase.“ — „Capătă vin și el“. — „N-are nevoie de vinu tău.“ — „Nu te privește pe tine, mortăciune ; îi plătesc cinci, nici o lețcaie mai mult, și capătă și vin.“ — „Cinci“, declară cu demnitate burduhănosul rezemat de zid. Femeia se repezi la el : „Ce-ai spus ? ce-ai spus ?“ Însălmîntat, grasul căută un subterfugiu ; în cele din urmă zise pe un ton prietenos-prevenitor : „Rahat“. — „Ce-ai spus ?!“ Femeia nu-l slăbi, iar el, strîmtorat, repetă cu un curaj silit, corespunzător noii sale convingeri : „Cinci“. — „Încă mai repeți, bețivanule, butie spață... iar de haleală trebuie să vă fac rost eu... să vă fac rost fără parale...“ Vorbele nu făcură nici o impresie asupra grasului : „Vin... capeți și vin“, rosti acesta în falset, fericit, de parcă acum ar fi trebuit să fie răsplătit pentru curajul

său. Femeia îl apucase de tunică : „Toți gologanii îi dă nespălatelor... trebuie să plătească șase, auzi, șase...” — „Șase“, repetă docil turnul și dădu să se așeze, ceea ce firește că nu reuși din pricina mînii cu care-l ținea femeia. Pentru uscățiv, toată gilceava era un izvor de plăcere care nu se mai termina și se revărsa în răcnete și mișcări ale bastonului: „A zis cinci, și cinci îi plătesc ; și cu asta, basta !“ — „Nu-i adevărat“, pufni ea și, continuînd să-l țină de tunică pe burduhănos, îi strigă în obraz : „Spune-i șase, spune-i !“ Oricît se sforța, glasul ei nu-și pierdea subtonul de ofertă și solicitare ; numai că nu puteai să-ți dai seama cui i se adresa acesta. Totuși, uscățivul, întrerupîndu-și oarecum voioșia, deveni cu un grad mai împăciuitor : „Ce mai vrei ? Făină capeți oricum pe daiboj de la Cezar...” Femeia tresări uimită, ceea ce-i îngădui grasului, care se zvîrcolea sub strînsoarea ei violentă, o pauză de respirație, dar și prilej să se smulgă în sfîrșit din neplăcuta afacere cu sesterți : „Salve Augustus !“ croncănî el către reședința imperială din partea aceasta, iar celălalt, care și el se întorsese spre palat, întări, cu bastonul ridicat, strigătul voios ascuțit, cu un bubuitor „Salve !“, și din nou răsună pițigăiat, cu entuziasm „Salve Augustus !“, și din nou salută uscățivul cu un bubuitor „Salve !“ — „Țineți-vă botul, țineți-vă botul, amîndoi !“ interveni femeia dezgustată și mînioasă, și de fapt pentru cîteva secunde avu efect ; desigur nu tocmai din respect față de porunca femeii, ci mai curînd din respect față de aclamatul Cezar, cei doi amuțiră, chiar încremeniră, cu gura deschisă grasul, cu bastonul ridicat uscățivul, iar în vreme ce umbra înarmată cu baston pîlpîia sus pe zid în lumina scăpărătoare a focului și femeia cu brațele grele, înfipse în șolduri, contempla frumosul efect, ai fi putut să crezi că imobilitatea avea să dureze de acum pentru vecie, pînă cînd fu întreruptă de lătratul rîzător ce începu din nou, bubuind iar, brusc acompaniat de un rîs în care se încadră acum și perechea cea grasă, mai întîi, pe un ton ~~împede~~ de tenor, burduhănosul, ciripind de-a dreptul

trandafiriu, apoi femeia, chirăind fără să vrea, cotcodăcînd tremurător, iar bastonul bătea tactul, un rîs cu trei boturi, un rîs hohotit, care țîșnea în sus umed dintr-o necunoscută adîncime de foc, o zeflemea cu trei capete, prin care se batjocoreau fiecare pe sine însuși și unul pe altul, un zeu cu trei trupuri, necunoscut, cel mai necunoscut. Rîsul urca spre un punct culminant, și slăbănogul îl găsi : „Vin“, strigă el, „îți capeți vinul, grasule, vin pentru toți, vin în sănătatea lui Cezar !“ — „Hui, hui, hui“, cotcodăci femeia, și rîsul ei se dădu peste cap, devenind mînie, răsunînd abia acum a desfrîu ce se dăruie, „pe Cezar al tău îl cunosc eu...“ — „Făină de la Cezar“, o lămuri cu bunăvoință turnul patriotic și începu să se desprindă de zid, „făină de la Cezar, ai auzit cu urechile tale... Salve Cezar !“ Aproape că ar fi fost de așteptat ca femeia să-și reia strigătul despre usturoi, în așa măsură totul părea o rătăcire pe același loc, iar cînd celălalt interveni răcnind și înecîndu-se, cu confirmarea : „Păi sigur, mîine o împarte, mîine pune s-o împartă... nu te costă nimic !“, — ea își pierdu răbdarea : „Un rahat o să împartă...“, — zbiera, de răsuna toată piața — „un rahat o să dea Cezar... un rahat e Cezar al tău, un rahat e, Cezar ; domnu' Cezar știe să dănțuiască și să cînte și să reguleze și s-o ducă-n desfrîu, dar încolo nu știe nimic, și o să dea un rahat !“ — „Să reguleze... să reguleze... să reguleze...“, repetă grăsanul însuflețit, de parcă prin acest cuvînt i s-ar fi dezvăluit întreaga desfrînare a lumii cu toate accesele ei de libidinie, „Cezar regulează, salve Cezar !“ Între timp, uscățivul șonticăise cîțiva pași mai departe, probabil îngrijorat că straja s-ar putea apropia, și deși rîsul său în noapte continua să fie gutural și răcnit, răsuna totuși neliniștit, acum cînd strigă în urmă peste umărul ridicat : „Înainte... capeți vin, înainte !“ Firește nu fu de nici un folos, și probabil că nu mai exista nimic care să mai poată fi de folos, căci burduhănosul, încîntat cu obstinație de cezarul care dănțuie și regulează, era pornit neîndoielnic să facă la fel ca augustul și, străduindu-se patriotic să-și sorîie cuvințios ga-

lanteră cu strigăte în cinstea Tatălui Augustus, lui Cezar Augustus, Salvatorului Augustus, năzuia, cu mâinile întinse pofticios, rugător, să se apropie de femeia ce se trăgea înapoi, ocărînd și blestemînd, dibuia greoi, scoțînd mici croncănături, un colos ciripitor cu voioșie, gata de împreunare, care, beat de dorință, ajunsese să dănțuie țopăind de-a dreptul cu grație, îndreptîndu-se orbește spre țintă și neîndoielnic hotărît să nu renunțe, dacă o surprinzătoare lovitură de baston a șchiopului ce se apropiase binișor n-ar fi pus brusc capăt jocului : totul s-a petrecut indescritibil de rapid și în tăcere, nu s-a auzit nimic, ca și cînd bastonul ar fi izbit într-un morman de fulgi, nu s-a auzit nici un singur strigăt de spaimă sau de durere, nici un geamăt sau suspin, grasul s-a prăvălit pur și simplu cu un pleoscăit, s-a rostogolit puțin și apoi a rămas întins nemișcat —, totuși ucigașul nu l-a mai luat în seamă, ci s-a îndepărtat, fără a mai arunca măcar o privire înapoi, a pornit-o nepăsător șchiopătînd, în orice caz nu spre port și spre vin și spre nespălate, dimpotrivă a luat-o pe drumul spre casă, cum îi poruncise femeia, îngrijorat în ceea ce o privește pe aceasta, care, ca nehotărîtă — poate uimită și impresionată, fie de rapiditatea neașteptată a stingerii, fie de accesul de libidinie atît de brusc stins — se aplecase deasupra leșului, întîrziînd cu o jale oarecum teatrală, apoi, după cîteva clipe, se îndepărtă de el și, hotărîndu-se rapid, se grăbi să-l ajungă din urmă pe șchiopul ce se îndepărta ; toate acestea s-au petrecut atît de iute, atît de departe, atît de adînc întreșuate în strălucirea febrilă nemișcată a nopții, încît desigur că nimeni n-ar fi putut interveni să le împiedice, iar cel mai puțin un bolnav, obligat să urmărească de la fereastră împlinirea, incapabil să strige, incapabil să facă un semn, paralizat și încremenit și fascinat din pricina atenției imperative, din pricina chinului impus, iar în afară de asta fiindcă abia putuse să reflecteze la cele întîmplate, căci, mai înainte ca perechea de ucigași fugari să fi dispărut acolo jos, după colțul zidului împrejmuitor

crenelat, mult ieșit în afară, cel căzut se mișcă și, după ce reuși să se răsucească pe burtă, porni să se târască în patru labe ca un animal, ca un mare gândac greoi care și-a pierdut o pereche de picioare, grăbindu-se pe urma soților săi. Nimic comic, nu, ci spaimă și groază înconjurau animalul cel fabulos, iar spaima și groaza dăinuiră și atunci când reuși în sfârșit să se ridice pe picioarele dinapoi, ca să dea drumul la urină pe zidul casei, după care, pierzându-și echilibrul la fiecare pas și pipăind zidul, înaintă clătînindu-se pe lângă el. Cine fuseseră cei trei ? fuseseră niște emisari ai infernului, trimiși din cartierul mizeriei, prin al cărui șir de ferestre privise el, silit fără cruțare de destin să privească ? ! ce trebuia să mai vadă, peste ce trebuia să mai dea ? încă nu fusese destul, încă nu fusese ? ! Oh, nu lui i se adresaseră acum ocările, nu lui îi erau adreseate batjocura și râsul, care-i zguduise pe cei trei, râsul acesta bărbătesc, răcnit, lătrător, molipsitor, care nu avea nici o asemănare cu râsul femeiesc de pe ulița mizeriei, nu, în râsul acesta miși ceva mai rău, teroare și groază, și era groaza realității obiective, care nu se mai adresează oamenilor, nici lui, care văzuse și auzise aici la fereastră, nici vreunui alt om, întocmai ca o limbă care nu mai e punte între oameni, întocmai ca un râs extrauman, a cărui zonă de batjocură cuprinde conținutul obiectiv al lumii ca atare și care, depășind orice zonă umană, nu-l mai batjocorește pe om, dar, demascînd lumea, îl nimicește pur și simplu ; oh, asta răsunase în râsul celor trei apariții, exprimînd groaza, transmițînd groază, râsul bărbătesc, râsul glumeț, răcnit al groazei ! De ce, oh, de ce îi fusese trimis ? ! ce necesitate îl trimisese aici ? Se aplecă în afară, ca să se uite după cei trei —, acolo, pe cerul din sud, acolo Săgetătorul își încorda imobil-mut arcul spre Scorpion, în direcția Săgetătorului pieriseră cei trei, iar din muțenie filfiiră încă o dată și încă o dată, mai întii sfișiate cu asprime, apoi ușor destrămate, mai întii pestrițe, apoi cenușii, iar în cele din urmă pierind în zbor resturile zdrențelor de obscenități ale ocărilor lor, un

hohot de rîs lunecos, gras, cicălitor al glasului de femeie, rugător-imperativ în jelană ei scîncită, cîteva vorbe emise de basul gutural al şchiopului, o dată şi a doua oară rîsul lui lătrător, la urmă numai o înjurătură crepusculară, aproape ca o nostalgie a depărtărilor, devenită aproape gingaşă şi amestecată în celelalte zgomote ale depărtărilor nopţii, întreţesută şi contopită cu fiecare sunet, cu fiecare ultim rest de sunet, care se desprindea din depărtare, contopită cu strigătul de vis somnoros-cristalin al unui cocoş, contopită cu lătratul în neştire a doi ciini, care cine ştie unde afară, în cîmpul cu sclipire stinsă, poate la vreo schelă, poate la vreo vilă, îşi împărtăşeau existenţa lor lunară, dialogul fără punte al animalului, contopit cu sunetele unei melodii omenesti, care răzbătea fragmentar încoace dinspre zona portului, putînd fi încă recunoscută, ce-i drept, numai la originea ei, mînată de vînt încoace spre nord, totuşi aproape fără direcţie, gingaşă şi această melodie, deşi aparţinea poate unui cîntec marinăresc obscen, însoţit de urlete de rîs în vreo tavernă puţind a vin, gingaşă şi aidoma unei nostalgii a depărtărilor, ca şi cum depărtarea mută, ca şi cum rigidul univers de dincolo ar fi în ea locul unde limba mută a rîsului şi limba mută a muzicii, amîndouă limbi în afara limbii, mai prejos şi mai presus de graniţa legăturii dintre oameni, s-ar fi reunit într-o limbă nouă, într-o limbă în care grozăvia rîsului este într-un mod miraculos absorbită de graţia frumosului, totuşi nu anulată, ci întărită într-o grozăvie dublă, limba mută a celei mai încremenite-extraumane depărtări şi pustietăţi, limba din afara oricărei limbi materne, limba inexplorabilă a deplinei netălmăciri, pătrunsă în chip neînţeles în lume, străbătînd în chip neînţeles şi inexplorabil lumea cu propria ei depărtare, existentă în chip necesar în lume, fără a o fi schimbat, şi tocmai de aceea de două ori ininteligibilă, nespus de ininteligibilă, ca şi irealitatea necesară din realul neschimbat !

Căci nimic nu se schimbase : diversitatea stelelor stătea adînc scufundată sub suprafața cerului, cu chipuri încremenite și mută, neschimbată în universul văzut, spre nord Șarpele învins de brațul lui Hercule, la sud Săgetătorul amenințător, jos stăteau neschimbate în lumea nevăzută pădurile încremenite sub întunecime, întretăiate de drumurile șerpuitoare ale nopții pîlpiind în lună, străbătute în grabă de sălbăticiunile sătule de vis, care caută adăpătoarea sclipitoare, neschimbați, în lumea nevăzută, îndepărtată și cea mai familiară, munții salutau cu vîrfurile luminoase, învăluți de strălucirea tăcerii, luna ce strălucea deasupra lor, cel mai îndepărtat-nevăzut, un vuiet de argint, marea, așa stătea înaintea lui noaptea deschisă, neschimbată în cele văzute și în cele nevăzute, una dintre miriadele de nopți într-o invariabilitate de neschimbat de la începutul originar, deschisă lumea în cele mereu-nevăzute, sferă despărțită de sferă, neschimbat pridorul realității ; oh, nimic nu se schimbase, dar totul se deplasase în acea nouă depărtare care anulează orice apropiere, care pătrunde orice apropiere și trecere în inexplorabil, care face ca propria-ți mîină să devină străină și îți împinge propria-ți privire spre cele nevăzute, într-o depărtare atotprezentă, care resoarbe în al ei nicăieri lumina și chiar strălucirea pîlpitoare a focului de-acolo de jos, acoperit de zid, o depărtare care desensibilizează orice sunet al vieții și-l transpune printre cele imperceptibile, chiar și pasul singuratic și rar de-acolo de jos al străjii, depărtare în apropiere, supradepărtare în depărtare, granița cea mai dinafară și totodată cea mai dinăuntru a amîndurora, irealul în realitatea amîndurora, vrăjit în amîndouă ceea ce este îndepărtat în depărtare —, frumusețea.

Căci

frumusețea strălucește la granița cea mai îndepărtată, din cea mai îndepărtată depărtare strălucește ea în

oameni,

îndepărtată de cunoaştere, îndepărtată de întrebare,
fără efort
perceptibilă numai privirii,
unitatea lumii ctitorită de frumuseţe,
fondată pe frumosul echilibru al supradepărtării,
care străbate toate punctele spaţiului, saturându-se cu
depărtare şi — de-a dreptul demonic — nu numai că
dizolvă în egalitate şi identitate de semnificaţie
lucrurile cele mai contradictorii,
ci şi — încă mai demonic — umple în fiecare punct
depărtarea spaţiului cu depărtarea timpurilor,
cumpăna fluxului timpului nemişcată în orice punct,
încă o dată nemişcarea ei saturniană,
nu anularea timpului, însă desigur eternul său acum,
acest acum al frumuseţii, ca şi când la priveliştea ei
omul, deşi ridicat în picioare şi crescînd în sus, ar putea
să coboare înapoi

în pînda lui zăcînd crepuscular,
din nou întins între adîncimile de sus şi de jos,
din nou contopindu-se cu privirea pînditoare pe care
o emite,
ca şi când adîncimea ar îngădui o nouă participare care,
liberă de cunoaştere şi întrebare,
poate renunţa în chip arhitemporal şi pre-arhitemporal
la cunoaştere şi întrebare,
renunţînd la deosebirea dintre bine şi rău,
fugind de datoria omenească de a cunoaşte,
fugind într-o nevinovăţie nouă şi de aceea falsă,
pentru ca
ceea ce este reprobabil şi ceea ce este poruncit prin
datorie, neizbăvirea şi izbăvirea,
ceea ce e crud şi ceea ce e binevoitor, viaţa şi moartea,
îninteligibilul şi inteligibilul,
să devină o singură comuniune nediferenţiată,
cuprinsă de legătura unificatoare a frumuseţii,
topindu-şi fără efort strălucirea în privirea ce-o îm-
brăţişează,

și tocmai de aceea este ea ca o vrajă, și vrăjit-vrăjind,
preluînd demonic totul, este frumusețea,
incluzînd totul, echilibrul ei saturnian,
însă tocmai de aceea este și o recădere în pre-divin,
tocmai de aceea amintire a omului referitoare la ceva
care a avut loc încă înainte de pre-știința lui,
amintire, a unei perioade de dezvoltare pre-divine a
creației.

Amintire a unei creații intermediare nediferențiat-
crepusculare,

fără de jurămînt, fără de creștere, fără de înnoire,
totuși amintire și ca atare pioasă, deși
o pietate lipsită de jurămînt, lipsită de creștere, lipsită
de înnoire,

pietatea demonică a îndepărtării de frumusețe
în îndepărtarea granițelor celor mai dinafară,
totuși fără voința de a depăși granița,
cu fața întoarsă către pre-început,
pre-divinul cu aparență divină,
frumusețea ;

căci în fața lui se lătea noaptea preluînd totul, atît de
îndepărtată, atît de plină de pulberea de argint a ecoului,
care răsuna încoace de la fruntariile ei cele mai în-
depărtate, încît, împreună cu tot ceea ce ascundea, ea
devenea indistinctibilă, un cîntec, un rîs răcnit, un
suflu de voce animalică, un vîjiit de vînt, nu se știa.
Iar această neștiință ostilă științei, cu care se învă-
luie frumusețea ca spre a-și apăra gingășia și fragilitatea,
cu care trebuie să se învăluie, deoarece unitatea lumii
ctitorită de ea este mai fugară, mai lipsită de rezistență,
mai atacabilă decît aceea întemeiată de cunoaștere, de-
oarece, în plus, spre deosebire de aceea, poate fi ori-
cînd vătămată de știință, această neștiință iradia către
el împreună cu frumusețea dinspre întregul rotund al
celor ce pot fi zărite, delicat și totodată aproape demonic
ca ademenire, ca ademenirea trufașă a identității de
semnificație, șoptită încoace demonic de la granița
cea mai dinafară, pătrunzînd spre cea mai dinăuntru,

o șoaptă oceanică lucitoare, străbătută de lună străbătându-l pe el, în echilibru ca plutitoarele marea ale universului, a căror forță șoptitoare schimbă între ele cele vizibile cu cele invizibile, leagă diversitatea lucrurilor în unitatea sinelui, diversitatea gândirii în unitatea lumii, ambele însă devenind ireale în frumusețe: absență a științei este știința frumosului, absență a cunoașterii este cunoașterea ei, aceea fără vreun avans de gândire, aceasta fără vreun surplus de realitate, iar în încremenirea echilibrului ei, încremenit echilibrul fluid dintre gândire și realitate, încremenită alternanța zămislitoare de lume dintre întrebare și răspuns, dintre cele ce pot fi întrebate și cele la care se poate răspunde, frumusețea oprește în loc cumpăna fluxului universului lăuntric și al celui exterior, devenind, în echilibrul încremenit, simbol al simbolului. Așa era boltită noaptea în jurul lui, echilibrată într-o frumusețe proporționată, spațiul strălucind întunecat al nopții întins saturnian peste toate timpurile, rămânând firește și astfel în timp și nu extinzându-se dincolo de cele pămîntești, încordat de la graniță la graniță și el însuși granița cea mai din afară și cea mai dinăuntru în fiecare punct, așa era întinsă noaptea în jurul lui și în el, și se revărsa către el dinspre ea, dinspre echilibrul ei pămîntesc, cu frumusețea ei, simbolul simbolului, aducînd cu sine toată eterogenitatea celor mai din afară și celor mai dinăuntru depărtări-limită și totuși de o ciudată familiaritate, învăluit în neștiință și totodată ciudat de dezvăluit, întrucît, ca sub o a doua luminare miraculos bruscă, i se arăta ca simbolul propriei lui imagini, cu toată supradepărtarea, atît de limpede, de parcă ar fi fost creată de el însuși, simbolizarea eului în univers, simbolizarea universului în eu, dublul simbol încrucișat al ființei pămîntești: străluminînd noaptea, străluminînd lumea, frumusețea umplea toate limitele spațiului nelimitat, și împreună cu acesta coborîta în timp, purtată prin timpuri, ea devenea veșnicul lor acum, devenea limitarea fără de limită a timpului, devenea simbolul totalității pămîntescului

limitat temporal-spațial, revelînd jalea limitării, și toc-
 mai de aceea frumusețe în lumea celor de dincoace ;
 astfel, în tristețe întristată,
 astfel i se dezvăluie omului frumusețea,
 i se dezvăluie în închegarea ei în sine, care este
 cea a simbolului și a echilibrului,
 vrăjind plutitoare în opusul eului,
 al eului care zărește frumusețea, și al lumii umplute
 de frumusețe,
 fiecare dintre cele două în propriu-i spațiu, fiecare
 dintre cele două limitată în sine,
 fiecare închegat în sine în propriu-i echilibru, și tocmai
 de aceea amîndouă
 în echilibru reciproc, tocmai de aceea într-un spațiu
 comun ;
 în el i se dezvăluie omului
 închegarea în sine a celor pămîntești frumoase,
 închegarea în sine a spațiului purtat de timp, încremenit
 în timp,
 a spațiului plutind extins, fermecător de frumos, care
 nu se mai înnoiește prin nici o întrebare, care nu se mai
 lărgeste prin nici o cunoaștere,
 totalitatea permanentă a spațiului care nu mai poate
 fi înnoită, nu mai poate fi extinsă, purtată de echilibrul
 frumuseții eficiente în ea, iar această totalitate în-
 chegată în sine a spațiului se revelează în fiecare dintre
 părțile sale,
 în fiecare dintre punctele sale, ca și cînd fiecare ar
 fi limita ei cea mai dinăuntru,
 se revelează în fiecare chip în parte, în fiecare lucru,
 în fiecare operă omenească,
 în fiecare ca simbol al propriei sale spațialități,
 ca limita cea mai dinăuntru a acesteia, la care orice
 existență se anulează pe sine,
 simbolul ce anulează spațiul, frumusețea ce anulează
 spațiul, anulînd spațiul
 în virtutea unității pe care o stabilește între limita in-
 terioară și cea exterioară,

în virtutea închegării în sine a celor infinit limitate,
infinitatea limitată, tristețea omului ;
astfel i se revelează lui frumusețea ca un eveniment
al limitei,
iar limita, cea dinafară ca și cea dinăuntru,
fie ea a orizontului celui mai depărtat, fie ea a unui
singur punct,
este încordată între infinit și finit
în cele mai îndepărtate, totuși neconținut încă în cele
pămîntești,
încă în timpul pămîntesc, ba chiar limitează timpul și îi
determină oprirea pe loc,
oprirea lui pe loc odihnindu-se în sine la limita spațiului,
totuși ea nu anulează timpul,
e numai simbol, simbol pămîntesc al anulării timpului,
numai simbol al anulării morții, niciodată însăși anularea
morții,
limită a omenescului, care încă nu s-a depășit pe sine,
fiind așadar și limită a neomenescului ;
i se dezvăluie omului evenimentul frumuseții
sub înfățișarea a ceea ce este, a ceea ce este frumusețea,
ca infinitul în finit,
ca aparentul infinit pămîntesc
și de aceea ca joc,
ca joc al infinității pentru omul pămîntesc în firea lui
pămîntească,
un joc simbolic la limita pămîntească cea mai dinafară,
frumusețea, jocul în sine,
jocul, pe care omul îl joacă cu propriu-i simbol, pentru
ca prin aceasta,
în mod simbolic — altminteri nu izbutește — să scape
de teama singurătății,
frumoasa autoamăgire repetată iară și iară,
refugiul în frumusețe, jocul refugiului ;
atunci i se dezvăluie omului încremenirea lumii în-
frumusețate,
incapacitatea ei de a cunoaște orice creștere, limitarea
desăvîrșirii ei,

care devine nepieritoare numai în repetare și
 trebuie neconținut căutată din nou de dragul unei ase-
 menea aparente desăvârșiri,
 i se dezvoltă jocul artei ce slujește frumusețea,
 deznădejdea ei, încercarea ei deznădăjduită
 de a crea ceea ce e netrecător din ființa trecătoare,
 din cuvinte, din sunete, din pietre, din culori,
 pentru ca spațiul plăsmuit
 să dăinuie peste timpuri
 ca semn de hotar purtător de frumusețe pentru ge-
 nerațiile ce vor veni, arta
 edificînd spațiul în fiecare imagine,
 edificînd ceea ce e nemuritor în spațiu, nu în om,
 și de aceea fără putința de a crește,
 legat de o desăvârșire doar repetabilă, fără putința de
 a crește,
 care nu se ajunge niciodată pe sine, crescînd dez-
 nădăjduit pe măsură
 ce devine mai desăvârșită,
 încarcerată în eterna reîntoarcere la originea ei în
 sine însăși,
 și de aceea dură,
 dură față de suferința omenească, deoarece pentru ea
 nu înseamnă mai mult
 decît ființă trecătoare, nimic mai mult decît cuvînt,
 rocă, zgomot sau culoare,
 folosite pentru căutarea frumuseții și descoperirea
 frumuseții
 în permanentă repetare ;
 și i se dezvoltă omului frumusețea ca o cruzime,
 cruzimea crescîndă a jocului neînfrînat, care făgăduiește
 în simbol
 desfătarea infinității,
 desfătare savuroasă, disprețuind cunoașterea,
 a infinității aparente pămîntești,
 și nepăsătoare de aceasta poate pricinui suferință și
 moarte,
 deoarece se petrece în domeniul îndepărtat de limită
 al frumuseții,

abordabil abia numai privirii, abordabil abia numai
 timpului, dar nu umanității și îndatoririi omenești ;
 astfel i se dezvăluie omului frumusețea ca lege fără
 cunoaștere,
 infamia unei frumuseți, care s-a statornicit pe ea însăși
 ca lege
 de dragul ei
 ferecată în sine, de nereînnoit, de nelărgit, de ne-
 dezvoltat,
 desfătarea ca lege a jocului frumuseții,
 desfătător, voluptuos, prihănit, invariabil
 jocul îmbibat cu frumusețe, îmbibînd cu frumusețe, care
 el însuși, pierdut în jocul frumuseții,
 se desfășoară la limita realității și,
 izgonind timpul, totuși nu anulîndu-l,
 mizînd pe hazard, totuși nu dominîndu-l,
 repetabil la nesfîrșit, putînd fi continuat la nesfîrșit,
 totuși
 de la început destinat întreruperii,
 deoarece numai omenescul este divin ;
 și astfel i se dezvăluie omului beția frumuseții
 ca jocul de la început, pierdut
 în ciuda statorniciei echilibrului, în care are loc,
 în ciuda necesității, în care trebuie să fie repetat mereu,
 pierdut, fiindcă inevitabilitatea repetării este totodată și
 inevitabilitatea pierderii,
 inevitabil legate una de alta
 beția repetării și aceea a jocului,
 ambele supuse duratei,
 ambele crepusculare,
 ambele fără putință de a crește, firește într-o cruzime
 crescîndă,
 pe cînd adevărata creștere,
 creșterea științei la omul care cunoaște,
 se desfășoară în timp, nelimitată de durată și liberă
 de repetare,
 desfășurînd timpul în atemporalitate, astfel că
 acesta, care devorează orice durată,
 forțează și trece cu o crescîndă realitate

limită după limită, atît pe cele mai dinăuntru, cît și pe
cele mai dinafară,
lăsînd în urmă-i simbol după simbol, și chiar dacă
ultima simbolicitate a frumuseții nu poate fi astfel
nimicită,
chiar dacă necesitatea ultimei ei proporții rămîne
neatinasă,
pămîntescul jocului ei este demascat nu mai puțin
necesar,
demascată insuficiența simbolului pămîntesc,
este dezvăluită tristețea și deznădejdea frumuseții,
dezvăluită dezmeticita beție a frumuseții,
văduvit de cunoaștere și pierdut în lipsă de cunoaștere
dezmeticitul eu,
sărăcia lui —,

iar el, căruia acest eu ca simbol, căruia această frumusețe, căruia acest joc, căruia acest proces îi fuseseră încorporate ca niște raze, apropiate ca niște raze într-o necesitate inevitabilă de la cele mai dinăuntru și cele mai dinafară limite ale lumii, de la cele dinăuntru și cele mai dinafară limite spațiale ale nopții, astfel încît el purta în sine acest întreg proces, îl ascundea în sine și totodată era închis în el, ținut în spațiul necesității, în spațiul liminar al eului, ținut în interiorul spațiului liminar al lumii, în simbolul aspațialității acesteia, ținut în spațiul jocului, spațiul apropierii supradepărtate, spațiul frumuseții, spațiul simbolului, care în orice punct al său este pus sub semnul întrebării și totuși respinge și încremenește toate întrebările, ținut în toate spațiile încremenirii, încremenit el însuși, sufocat de încremenire, el simțea, sesiza că nici unul dintre aceste spații, dincolo de care se întinde învelișul străveziu, încordat între sus și jos, că ele toate se află încă în domeniul intermediar al încă-nu-infinitalui, că limita lor poate că și este cea către infinit, dar aparține ea însăși încă-pămîntescului : încă-pămîntescul, domeniul frumuseții, infinitul pămîntesc, încă-pămîntesc ! în acesta era el ținut, acesta îl închidea în sine ; era închis de spațiul respirației pămîntești, totuși exclus

din spațiul sferelor, din spațiul adevăratei respirații. Și simțind închiderea, simțind în ea cauza tuturor încremenirilor, cauza oricărei încremeniri a respirației, el simțea de jur împrejur forța explozivă ce se îndrepta împotriva a ceea ce închidea, simțea necesitatea, inevitabilitatea exploziei, o simțea pînă în adîncul sinelui său, pînă în adîncul sufletului său, pînă în adîncul respirației și ne-respirației sale ; el simțea această explozie și știa de ea, simțind și știind cum se pregătea în el și în lume, cum stătea în el și în același timp îl înconjura, o simțea de-a dreptul fizic, ca pe un ceva pîndind fizic, care, sugrumînd, îi răpea, lui și întregii lumi vizibile-invizibile, respirația, cu toate acestea urzind în el și în juru-i ca o ademenire demonică, unduind către el și clocotind în el și închizîndu-se deasupra-i, fizică-dematerializată, ademenirea spre nimicire și atotn nimicire, spre zdrobire și atotzdrobire, spre părăsire de sine, batjocură de sine, nimicire de sine, sufocînd, sugrumînd, zguduind, totuși făgăduind eliberare, astfel simțea el pînditoarea pregătire pentru salt și pentru spulberare, apropierea unei neamintiri inexplorabil-pretemporale, astfel o simțea, astfel o știa, astfel o dorea să se apropie, într-o răzvrătire aproape arhitemporală împotriva a ceea ce e încremenit, împotriva a ceea ce a devenit finit, împotriva carcasei spațiului limitat, împotriva a ceea ce nu iese la socoteală, împotriva a încă-existentului, dar totodată și împotriva tristeții, inerente tainic oricărui joc și oricărei frumuseți, oh, era ademenirea unei uriașe plăceri primordiale, era o uriașă plăcere de gîdilătură, pofta spulberării universului, spulberării lumii, spulberării eului, zgduită de plăcerea unei științe arhitemporale încă mai mari, oh, era aflare prin simțuri, prin simțire, prin știință și pe deasupra chiar o cunoaștere, devenea pentru el cunoaștere, cunoaștere de sine, deoarece din spațiul pre-științei sale celei mai adînci, în care era ținut, se revărsa spre el o înțelegere ultimă, și el își dădea seama fulgerător că spulberarea frumuseții este pur și simplu rîsul ca atare, iar rîsul este predestinată

spulberare a frumuseții lumilor, că rîsul este adăugat de la început frumuseții și îi e inerent pentru totdeauna, că rîsul irizează în ea zîmbet la limitele irealității din supradepărtare, apoi însă țîșnește din ea urlînd la limita de cotitură a duratei ei, țîșnește ca zdrobire bubuitoare, tunătoare a timpurilor, ca forță demonică a atotzdrobirii, rîsul, adversar al frumuseții lumilor, rîsul, înlocuitor deznădăjduit al pierdutei încrederi în cunoaștere, rîsul ca sfîrșit al întreruptei refugierii în frumusețe, ca sfîrșit al întreruptului joc al frumuseții; oh, tristețe pricinuită de tristețe, joc cu jocul, desfătare iscată de izgonirea desfătării, îndoită tristețe, îndoit joc, îndoită desfătare, rîsul este mereu fuga din locul de refugiu, mai presus de joc, mai presus de lumi, mai presus de cunoaștere, spulberarea tristeții lumilor, gîdilătura infinității aflată în gîtlejurile bărbaților, spulberarea spațiului încremenit în frumusețe pentru căscarea unui hău, în a cărui anonimă lipsă de grai piere pînă și neființa, sălbatic prin muțenie, sălbatic prin rîs, divin încă și acesta :

căci

rîsul este privilegiul zeilor și al oamenilor,

el își trage originea în depărtări primordiale de la zeul

care s-a cunoscut pe sine însuși,

își trage originea mut-presimțind din preștiința lui,

din preștiința lui asupra propriei sale perisabilități,

din preștiința lui asupra perisabilității celor create,

în care

el își trăiește existența ca parte concreată și concreatoare,

crescînd datorită cunoașterii lumii spre autocunoaștere și

mai presus de aceasta,

întors înapoi spre preștiință,

din care își trage originea rîsul ;

oh, naștere a zeilor și naștere a oamenilor, oh, moarte

a zeilor și moarte a oamenilor,

oh, începutul și sfîrșitul amîndurora împletit pentru

vecie,

oh, rîsul își trage originea din știința despre nezeitatea

zeilor,

din această știință comună zeului și omului;
 își trage originea din acea zonă neliniștită, neliniștitor
 de străvezie a comunității,
 care se întinde demonic între lumea de dincolo și cea
 de aici;
 pentru ca în ea, într-o asemenea zonă crepusculară a
 demonilor,
 zeul și omul să se poată întâlni unul cu altul, să aibă
 posibilitatea de a se întâlni unul cu altul;
 și dacă Zeus este acela care stârnește râsul în cercul
 bărbatilor zei,
 omul este acela care trezește râsul zeilor,
 întocmai cum,
 în neîntreruptul ciclu al recunoașterii glumeț-serioase,
 râsul omului este stîrnit de comportarea animalului,
 întocmai cum
 zeul se regăsește în om, omul în animal,
 astfel încît animalul este ridicat de om la rangul de zeu,
 dar zeul se reîntoarce prin animal în om,
 zeul și omul reuniți în tristețe, cu toate acestea copleșiți
 de rîs, fiindcă
 jocul este cel al amestecului brusc al tuturor sferelor,
 de a cărui
 regulă fatală
 au fost cuprinși,
 jocul vecinătății primordiale dezvăluite brusc,
 marele joc al amestecului sferelor,
 un joc al zeilor, care, nimicind frumusețea și anulînd
 ordinea;
 leagă funest una de alta divinitatea creării și creațiunea
 și le lasă vesel pe amîndouă pradă hazardului,
 oroare și minie a știutoarei zeițe-mame,
 glumă și cutezanță a zeului eliberat de cunoaștere,
 disprețuind cunoașterea,
 inundat de rîs,
 fiindcă, fără să fi fost nevoie pentru aceasta fie și de
 cea mai neînsemnată urmă de cunoaștere sau de
 întrebare;

sau de vreun alt efort, o asemenea glumă a celei mai
reuniri a sferelor se realizează cu auto-părăsire, ca o
voioasă, ușuratică
părăsire în voia hazardului, în voia timpului,
în voia celor preștiute nepresimțite, în voia celor ne-
presimțite preștiute,
în voia celor vesel nemijlocite ale preștiinței și,
fie ce-o fi,
și în voia morții ;
glumă din cele inexplorabile, glumă care e atât de mare,
incît,
odată cu nimicirea glumeață a ultimelor resturi de
legitate,
odată cu prăbușirea glumeață a orînduieiilor, a limitelor
și a punților,
odată cu prăbușirea încremenirilor spațiului și a fru-
museții acestora,
incît odată cu prăbușirea spațiului frumuseții
urmează primordial și definitiv valabil' reîntoarcerea,
reîntoarcerea
în nelimitata lume a celor fără de cunoaștere, a celor
anonime fără de limbă, a celor aspațiale fără de punte,
prăbușindu-se una în alta despărțirile,
prăbușindu-se una în alta preștiința zeului și aceea a
omului,
prăbușindu-se laolaltă creațiunea lor comună, și, dim-
potrivă,
deschizînd depărtarea eonică răsturnată, devenind apro-
piere imediată,
deschizînd depărtarea eonică a precreațiunii,
deschizînd imaginea precreațiunii într-o neamintire
care nu
este accesibilă nici chiar preștiinței zeului,
deschizînd spre o nediferențiabilitate, în care
cele reale și cele ireale,
cele vii și cele lipsite de viață,
cele pline de sens și cele oribile
sînt împreunate în aceeași neintenție,

deschizînd un nicăieri de nepresimţit, în care
 stelele curg pe fundul apelor
 şi nimic n-ar putea sta atît de departe,
 încît să nu se arate ca îmbrăcate una în alta,
 hazliu din pricina desfăşurării uneia din alta, a în-
 făşurării
 uneia în alta, întîmplător pătrunse una în alta şi în-
 tîmplător germinînd despărţite una de alta,
 hazlii
 nediferenţiabilele entităţi întîmplătoare ale scurgerii
 timpurilor,
 turme de zei, turme de oameni, turme de animale,
 turme de plante, turme de stele,
 sălăşluind unele în altele ;
 deschis acel nicăieri al hohotului de rîs,
 deschisă rîzînd răsturnarea lumilor pur şi simplu,
 ca şi cînd n-ar fi existat niciodată acel jurămînt al
 creaţiunii,
 jurămîntul, prin care zeul şi omul s-au obligat reciproc,
 s-au obligat la cunoaştere şi la o ordine creatoare de
 realitate,
 s-au obligat la ajutor, care este datoria de a-ţi face
 datoria ;
 oh, este rîsul trădării,
 rîsul lesnicioasei infidelităţi cu inima uşoară,
 este răul şi neobligaţia precreaţiunii,
 asta e,
 moştenirea rea, germenul spulberării reţinut în hohotele
 de rîs,
 înnăscut de la început oricărei creaţiuni de lumi,
 inextirpabil,
 arătîndu-se încă în tăinuirea zîmbitor voioasă, cu care
 se vesteşte precreator-plăcut ca graţie,
 apărînd în ştiinţa precreator-nemiloasă, cu care
 însuşi oribilul pierdut în jocul frumuseţii
 se limpezeşte devenind o depărtare lipsită de com-
 pătimire, încremenită prin compătimire,
 şi se reuneşte încă dincolo de aceasta, dincolo de orice
 depărtare, cea mai dinafară şi cea mai dinăuntru,

apărînd în suprafața glumeț înspăimîntătoare a ne-
spațiului aspațial, la care
frumusețea, dacă a fost atinsă limita timpurilor, se
răstoarnă, relevînd prin răsturnare
fondul ei cel mai intim, cel mai tănuit,
necreabilitatea ei înăscută și iar și iar născută din ea,
informă, căreia nu i se poate da formă,
născut din ea, desfășurat din ea, țîșnit din ea
rîsul,
limba precreațiunii —,
căci nimic nu se schimbbase, oh, nimic : totuși încremenit
în forme și mut, adînc cufundat în boltirea cerului,
sperjurul împresurat de rîș stătea la pîndă, totuși în
intangibilul cîntec al stelelor, fecundînd pămîntul cu
tăcere, fecundat de tăcerea pămîntească, în măreț-
sclipitoarea dăinuire a lumii, în cele vizibile, ca și în
cele invizibile și în frumusețea ce se stinge devenind
cîntec, pîndea furtunos rîsul înfrățit cu frumusețea, în-
cordat-tremurînd și gata să izbucnească, violent ca o
gîdilătură și sufocînd respirația, ademenirea pînditoare,
dornică de spulberare, a universului lăuntric și a celui
exterior, aceasta îl cuprindea și stătea în el exprimînd
groaza, mijlocind groaza, limba precreațiunii, limba unei
incomunicabilități pentru care nu existase niciodată
nimic de comunicat, anonim spațiul în care aceasta
acționa, anonime stelele care stăteau deasupra, anonimă,
lipsită de corelații, inexpressivă singurătatea în spațiul
de limbă al amestecului sferelor, în spațiul inevitabil
al disoluției oricărei frumuseți și în contemplarea fru-
museții, totuși încă de pe acum ținut în noul spațiu,
febricitînd de groază spațiul, febricitînd de groază el
însuși, își dădea seama că nu se mai oferea nici o cale
spre realitate, nici o întoarcere și nici o înnoire, numai
un hohot de rîs nimicind realitatea, ba chiar că per-
sistența lumii fiind compromisă de rîș, aproape nu mai
poseda în genere vreo realitate valabilă, anulat răs-
punsul, anulată datoria de a cunoaște și marea speranță
în nezădărnicia datoriei de a cunoaște, nu din cauza
zădărnicii ei, ci din cauza inutilității ei în spațiul

frumuseții ce încremenește, în spațiul prăbușirii acesteia, în spațiul hohotului de rîs — ; mai rău și mai răutăcios decît somnul de turmă este hohotul de rîs, nimeni nu rîde în vis, decît doar sub dureri, decît doar sub răutatea unei crescînde cruzimi a morții, așa cum îi e înfățișată ademenitor, extrem de hazliu, de către frumusețe, oh, nimic nu e atît de aproape de răutate, nimic nu îi e mai aproape decît zeul ce se prăbușește în jos într-o umanitate aparentă sau omul ce se prăvale în sus într-o divinitate aparentă, ei amîndoi ademeniți spre răutate, spre neizbăvire, spre animalitatea precreatoare, ei amîndoi jucîndu-se cu nimicirea, cu o demonică autonimicire, de care sînt despărțiți numai printr-un mic interval de hazard, deoarece timpul ce se rostogolește neconținut îngăduie în fiecare clipă să te aștepți la orice : ei amîndoi rîzînd din pricina incertitudinii lăsate pe seama hazardului, rîzînd din pricina rapidei răsturnări într-un interval de timp incert, ei amîndoi căzuți pradă unui hohot de rîs, care se bucură de ușurința datoriei încălcate și a jurămîntului încălcat, gîdilați de hazard, ațîțați de hazard, rîzînd din pricina anulării divinului ca și a omenescului în inutilitatea oricărei cunoașteri, rîzînd din pricina elementului funest izvorît din răutatea frumoasă, rîzînd din pricina realității tuturor celor ireale, jubilînd, pentru că jurămîntul creațiunii a fost încălcat, chiuind nebunește din pricina faptei reușite, a înșelătoarei nelegiuiri și ne-fapte, fructul legămîntului încălcat. Atunci înțelese : cei trei, cei trei ce trecuseră clătînîndu-se pe-acolo pe jos, fuseseră martorii sperjurului.

Iar ei depuseseră mărturie împotriva lui. Aceasta era necesitatea lor ; pentru asta veniseră. Și pentru asta trebuise să-i aștepte. Apăruseră ca martori și acuzatori, acuzîndu-l că era și el vinovat de vinovăția lor, că le era complice, sperjur întocmai ca și ei și tot atît de vinovat ca ei, pentru că, întocmai ca ei, nu știuse nimic despre legămîntul ce fusese încălcat acolo și avea să fie încălcat mai departe, uitînd de jurămînt și de datorie, ba chiar mărînd prin aceasta vina, neținînd seama de

necesitatea cu care viața lui, nu altfel decît a lor, se orientase din porunca destinului spre un asemenea punct, spre punctul reabandonării : reabandonată era creațiunea, reabandonați zeul și omul, reabandonați nenativității precreateoare care osîndește deopotrivă viața și moartea la lipsa de sens, căci numai din jurămînt decurge datoria, căci numai din jurămînt decurge sensul, sensul, cuprins în datorie, al întregii ființe, și nimic nu mai are sens, atunci cînd, uitîndu-se datoria, jurămîntul a fost încălcat, legămîntul așezat ca tainic început originar, pe care și zeii, și oamenii trebuie să-l țină, deși nici unul nu-l cunoaște, nici unul în afară de zeul necunoscut, întrucît de la acesta, de la cel mai tăinuit din neamul ceresc, emană orice limbă, pentru a se re-întoarce la el, la el, păzitorul jurămîntului și al rugăciunii, păzitorul datoriei. Pentru a-l aștepta pe el, zeul necunoscut, privirea lui fusese constrînsă să se plece spre pămînt, pîndindu-l pe el, al cărui cuvînt mîntuitor, născut din datorie și născînd datorie, ar fi trebuit să însuflețească din nou limba, făcînd-o să fie a unei comunități purtătoare de jurămînt, nădăjduind că în felul acesta ea ar putea fi încă o dată readusă din supra - și sub-limbajul, în care omul — și acesta încă privilegiul său — a prăbușit-o, salvată din nebulozitatea frumuseții, din deșirarea rîsului, salvată din acest hățiș al opacității în care fusese pierdută, reconstituită ca instrument al jurămîntului. Fusese o speranță zadarnică, iar cufundată din nou în precreațional, cufundată din nou în hăul golit de sens, cufundată din nou printre cele nenăscute, înconjurată de munții de umbră ai premorții ei, care nu pot fi trecuți în zbor de nici o moarte pămîntească, lumea zăcea întinsă în fața lui, întreșută de frumusețe și spulberată de rîs, fără de limbă și lipsită de solidaritatea unei comunități, consecințe ale încălcării jurămîntului, de care ea se făcuse vinovată ; în locul zeului necunoscut, în locul purtătorului de jurămînt întors spre datorie, veniseră cei trei, purtătorii nedatoriei.

Datoria, datoria pămîntească, datoria de a ajuta, datoria trezirii ; nu există nici o altă datorie, și însăși îndatorirea omului față de zeu, îndatorirea zeului față de om este ajutor. Iar el, care în mod necesar și inevitabil fusese alăturat de către destin acestor purtători ai nedatoriei, el era tot atît de nedispus la datorie ca și ei, tot atît de nedispus la ajutor ca și ei, și probabil că pretinsa lui lipsă de nevoi nu era altceva decît o răzvrătire împotriva ajutorului care se revărsa spre el din toate părțile și pe care îl primea fără a mulțumi, asemuindu-se și în această privință plebei care, ce-i drept, cere tot felul de daruri, dar, ca urmare a propriei sale incapacități de a ajuta, respinge orice ajutor real : cel care a căzut din capul locului în culpa sperjurului, cel care a crescut și trăiește în văgăuni de piatră, cel căruia în felul acesta frica sperjurului îi stă din capul locului în ceafă, acela e din tinerețe mult prea știutor, mult prea ademenit, mult prea datat plăcerilor, mult prea glumeț, pentru a admite ceva care să nu făgăduiască o satisfacere nemijlocită a poftei crepusculare, care să nu ducă, într-o anarhie atotîngăduitoare, la o împreunare obscenă, sau, dacă nu chiar la aceasta, atunci cel puțin să aducă un avantaj exprimabil în sesterți ; indiferent dacă cei de-acolo de jos ceruseră făină și usturoi și vin, sau dacă alții rîvneau după spectacole de circ, ca să-și asurzească spaima prin farse sîngeroase și, înșelîndu-se pe sine și pe zei cu un astfel de joc criminal și grotesc, care se petrece la limita unde frumusețea și rîsul se schimbă una în alta ca unitate crunt-oribilă a amîndurora, ca să ofere puterilor cerești o mincinoasă jertfă expiatoare pentru sperjur, indiferent dacă e desfătare sau împăcare a zeilor, prin aceasta nu se cere trezire, nu se cere ajutor, nu ajutor adevărat, ci avantaj, un avantaj solid, iar dacă Cezar dorea să-i înfrîneze pe nelegiuîți readucîndu-i la respectarea legilor, spectacolele de circ, vinul și făina erau pur și simplu prețul pe care trebuia să-l plătească pentru ascultarea lor. Și totuși, ciudat de incalculabil, ei îl iubeau și dincolo de toate acestea, deși nu iubeau pe

nimeni, deși nu cultivau nici un fel de comunitate, decît doar ne-comunitatea plebei, în care, din lipsa oricărei cunoașteri comune, nimeni nu-l iubește pe celălalt, nimeni nu-l ajută pe celălalt, nimeni nu-l înțelege pe celălalt, nimeni nu se încrede în celălalt, nimeni nu aude vocea celui alt, ne-comunitatea mușeniei limbii, ne-comunitatea frustrată de limbă a celor individualizați : nu numai că pentru spaima lor și pentru neîncrederea lor firoscoasă, cunoașterea devenise aproape o inutilitate, o pură beție de cuvinte, care nu procură nici plăcere, nici avantaj și, pe deasupra, dacă se făuresc cuvinte încă mai istețe, poate fi oricînd înșelată, și nu numai că prin aceasta iubirea, ajutorul, înțelegerea, încrederea, limba, una condiționînd-o pe cealaltă, sînt dizolvate într-un nimic gol, și nu numai că, în consecință, pura însușire de a putea fi numărat pare a fi rămas singurul reazăm vrednic de încredere, dar nici chiar aceasta nu le inspiră suficientă încredere și, cu oricîtă patimă s-ar deda numărătorii de sesterți și socotelilor cu sesterți, aproape că nu-și mai pot liniși nici prin ele spaima, întrevăd și aici ceva pe care nu se pot bizui, și din această cauză, la un pas de deznădejde, se simt împinși într-o ultimă batjocură de sine, chiar dacă tot glumeț-firoscoasă, glumeț-desfătătoare, zguduită de rîs, deoarece în fața spaimii celei mai intime nimic nu rezistă, și chiar ceea ce se poate calcula refuză să se arate vrednic de credință și de nădejde, mai înainte de a se scuipa moneda, odată cu folosirea formulei magice corespunzătoare ; creduli în minune — în fond, însușirea lor cea mai omenească și oricum cea mai plăcută — ei credeau anevoie în adevăr, și tocmai aceasta îi făcea cu totul incalculabili, pe ei, care credeau că sînt extrem de calculați, făcea ca ferecarea lor din spaimă să fie de-a dreptul impenetrabilă și pînă la urmă total inaccesibilă. Dacă s-ar fi apropiat de ei, corespunzător planurilor sale din tinerețe, ca medic, i-ar fi batjocorit și respins ajutorul, oricît ar fi fost de gratuit, pentru a-i prefera vreo vrăjitoare cu buruienile ei de leac ; așa se comportau, așa

stăteau lucrurile, iar faptul acesta se numărase printre motivele care-l determinaseră în cele din urmă să-și schimbe profesiunea, totuși, oricît de întemeiate îi apăruseră atunci aceste motive, astăzi se vădea că ele îi pregătiseră propria-i coborîre spre plebeitate, că n-ar fi trebuit să părăsească niciodată știința medicală, că însuși ne-ajutorul oferit de ea ar fi fost mai respectabil decît mincinoasele speranțe de ajutorare cu care își împodobise de atunci vocația poetică, sperînd, împotriva unei mai bune științe, că forța frumuseții, că puterea magică a cîntecului va azvîrli pînă la urmă o punte peste prăpastia muțeniei limbii și îl va înălța pe el, poetul, la rangul unui aducător de cunoaștere în comunitatea omenească reconstituită, că va înălța deasupra plebeității și tocmai prin aceasta va anula însăși plebeitatea, Orfeu investit drept conducător al oamenilor. Ah, nici măcar Orfeu n-a reușit așa ceva, nici chiar el, în măreția nemuririi sale, nu justifica asemenea trufăse, înfumurate visuri ambițioase și o asemenea supra-prețuire de neiertat a vocației poetice ! Firește, multe lucruri din frumusețea pămîntească, un cîntec, marea în amurg, un sunet de liră, o voce de băiat, un vers, o sculptură, o coloană, o grădină, o singură floare, toate acestea posedă darul divin de a îngădui omului să asculte pînditor la limitele cele mai dinafară și cele mai dinăuntru ale existenței sale, și de aceea aproape nu e de mirare că se pune pe seama artei și grandorii orfice puterea de a obliga fluviile să-și schimbe cursul, de a ademeni blînd-vrăjite fiarele sălbatice ale pădurii, de a determina vitele ce pasc pe imașuri să se oprească în liniște, ca în vis și sub vrajă se împlinește dorința de vis a oricărei vocații artistice : lumea supusă ascultării, receptivă la cîntec și la ajutorul ce izvorăște din el. Totuși, chiar dacă era așa, ajutorul, oprirea pînditoare nu durează mai mult decît melosul, iar cîntecul nu trebuie pentru nimic în lume să răsune prea mult, căci altminteri, încă mai înainte de a se termina, fluviile s-ar furișa în vechea lor albie, fiarele sălbatice ale pădurii ar ataca din nou nevinovatele vite de pe

imașuri, ucigîndu-le, omul s-ar prăbuși înapoi în vechea lui cruzime obișnuită, căci nu numai că nici o beție nu durează mult, nici chiar aceea produsă de frumusețe, ci, în plus, blîndețea de care s-au lăsat captivați oameni și animale nu este decît o jumătate din beția iscată de frumusețe, în vreme ce cealaltă, nu mai puțin puternică și de cele mai multe ori chiar cu mult mai puternică, aparține celei mai rele exacerbări a cruzimii — tocmai celui mai crud îi place să se lase încîntat de o floare —, astfel că frumusețea și chiar aceea purtată de artă își pierde foarte repede eficiența dacă, neluînd în seamă alternanța ce cumpănește cele două jumătăți ale ei, vrea să se întoarcă spre om numai ca una dintre ele. Oriunde, oricum ar fi practică, arta urmează această regulă, ba chiar respectarea acestei reguli este una dintre cele mai esențiale virtuți ale artistului și, foarte adesea, dacă nu chiar întotdeauna, ale eroului său : dacă virtuosul Enea ar fi rămas atît de slab de inimă, cum te-ai fi așteptat o clipă, cînd, din mila ce-i încolțise în suflet sau de dragul frumoasei tensiuni a poemului, a dat înapoi șovăind să-și ucidă dușmanul de moarte, dacă nu i-ar fi venit de îndată un gînd mai bun, hotărîndu-se să săvîrșească îngrozitoarea faptă, atunci el n-ar fi devenit nicidecum un exemplu de blîndețe vrednic de urmat, ci, dimpotrivă, un exemplu plicticos de nerou, pe care nici o poezie n-ar fi cutezat să-l înfățișeze ; fie Enea, fie oricare alt erou și faptele sale, pretutindeni în artă este vorba de echilibrul ce ține cumpăna, de marele echilibru liminar al celei mai îndepărtate depărtări, este vorba de simbolul nespus de plutitor, nespus de fugar al artei, iar în genere acest simbol nu preia în sine conținuturi singulare, ci întotdeauna doar corelațiile acestora, deoarece numai pornind de aici se poate realiza intenția, deoarece numai în corelațiile lor se echilibrează antagonismele ființei, se reunesc opozițiile tuturor impulsurilor omenești — cum altfel ar putea arta să fie creată și înțeleasă de om ! — blîndețea și cruzimea reunite în echilibrul limbii frumuseții, în simbolul echilibrului dintre eu și univers,

în vraja ameţitoare a unei unităţi care durează atât
cît melosul, dar nu mai mult. Şi nu altminteri vor fi
stat lucrurile cu Orfeu şi poemul lui, deoarece el
fusesse un artist, un poet, un vrăjitor al celor ce ascultă,
cîntăreţ şi ascultători la fel învăluiţi de crepuscul, el ca
şi ei demonic captivaţi de frumuseţe, demonic în pofida
zeiescului său dar, un ameţitor, dar nu un izbăvitor al
oamenilor — iar aşa ceva nu-i era îngăduit niciodată
să devină : căci conducătorul izbăvitor s-a despuiat
de limba frumuseţii, el a ajuns sub suprafaţa ei rece,
sub suprafaţa poeziei, a răzbătut pînă la cuvintele mo-
deste, care, datorită apropierei lor de noapte şi cu-
noaşterii morţii, au dobîndit capacitatea de a ciocăni la
ferecarea în sine a semenului, a-i linişti spaima şi cru-
zimea şi a-l face accesibil ajutorului adevărat, a răzbătut
pînă la limba modestă a bunătăţii nemijlocite, pînă la
limba virtuţii omeneşti nemijlocite, pînă la limba trezirii.
Oare nu tocmai aceasta a fost limba pe care a căutat-o
Orfeu atunci cînd, ca s-o afle pe Euridice, s-a urnit la
drum, coborînd în imperiul umbrelor ? n-a fost şi el, de
asemenea, un deznădăjduit, unul care a cunoscut ne-
putinţa artistului de a face faţă unei datorii omeneşti ?
Oh, cel care a fost azvîrlit de către destin în carcera
artei, acela aproape că nu mai poate scăpa din ea ;
rămîne închis de hotarul de netrecut la care se des-
făşoară îndepărtatul eveniment frumos, iar dacă e in-
suficient înzestrat, devine, într-o asemenea izolare, un
visător zadarnic, un ambiţios al ne-artei, dacă însă e un
artist adevărat, devine un deznădăjduit, deoarece aude
chemarea de dincolo de hotar şi poate doar s-o fixeze în
poem, nu însă s-o şi urmeze, paralizat prin interdicţie,
încremenit pe loc ca prin vrajă, un scriitor dincoace de
hotar, deşi a primit misiunea sibilinică şi, pios ca Enea,
depunînd jurămîntul, a atins înaltul altar al preotesei —
— lesne-n Avernus cobori ; ziua şi noaptea, ori-
cînd, poarta-i deschisă spre Pluto, dar să te-ntorci
înapoi şi să ieşi la lumină deasupra, asta e greul ;
puţini izbutiră s-o facă, numai născuţii din zei, ori lui
Iupiter dragi cu priinţă, sau şi acei înălţaţi de virtute

la ceruri ; codri la mijloc se-ntind, Cocytul cel sumbru-l încinge ; dar dacă ții într-atît și un dor într-atîta te-n-deamnă drum îndoit să urmezi peste-a Styxului mlaștini, spre a vedea și acum și-apoi iarăși Tartarul cel negru, iată c-ei face întîi : o creangă de aur, frunze asemeni avînd, Iunonei din iaduri sfințită, prinsă-i de-un arbor umbros ; o ferecă-ntreaga dumbravă, umbre o-nchid pe deplin în văi de-ntunerice noptatec ; ci nu ți-e dat să ajungi în adîncul acesta de taină, pîn' nu culegi din copac vlăstarul cu plete de aur ; darul acesta voi Pro-serpina frumoasa să-l aibă doar pentru ea ; dacă-l smulgi, un altul asemeni de aur crește la loc, înfrun-zind cu frunze de aur lucioase ; ochii tăi plimbă-i pe sus și smulge-l, cum datina cere, mîna-ntinzînd ; de ți-e scris, se rupe el însuși de voie, altfel puterea-i în van, nici fierul cel tare nu-l taie ; însă — vai, nu știi ! — acum, un trup de prieten pe țărmuri zace ucis, pîngărind cu leșu-i întreaga ta flotă, cît tu aici întîrzii și sfaturi ne ceri pe-ndelete ; du-l în lăcaș mai întîi și-n mormînt îl îngroapă ; taie și negrele oi, întîia ispașă să fie —

— astfel, chemat de zeu ca și de destin, prin voința lor comună, hotarul îi e deschis aceleuia căruia îi aparține sfințenia ultimei îndepliniri a datoriei și a ajutorării, dar aceleuia pe care dubla voință a destinului și a zeului l-a menit să fie artist, pe care l-a osîndit doar să știe și să presimtă, doar să scrie și doar să spună, aceleuia îi este interzisă în viață și în moarte absoluțiunea, și chiar mormîntul său nu e pentru el altceva decît o construcție frumoasă, un adăpost lumesc destinat propriului său trup, nu este pentru el nici intrare, nici ieșire, nici intrare a nemăsuratei coborîri, nici ieșire a nemăsuratei reîntoarceri ; destinul îi refuză ramura de aur care să-i arate drumul, ramura cunoașterii, iar de aceea asupra lui cade verdictul de învinovățire rostit de Iupiter. Astfel a fost și el condamnat la călcarea jurămîntului și totodată la părăsirea în voia soartei a sperjurului, iar privirii sale, constrînse să se plece spre pămînt, nu i-a fost dat să vadă altceva decît pe cei trei complici ai sperjurului, care s-au apropiat clătînîn-

du-se pe pavajul de piatră, aducători ai sentinței de învinovățire, privirii lui nu i-a fost îngăduit să pătrundă mai adânc, nici dincolo de suprafața pietrelor, nici dincolo de suprafața lumii, nici dincolo de aceea a limbii, nici dincolo de aceea a artei ; îi fusese interzisă coborîrea, îi fusese interzisă reîntorcerea cu adevărat titanică din adâncuri, reîntorcerea prin care se confirmă omenescul, îi fusese interzisă urcarea către reînnoirea jurământului creațiunii, iar dacă o știuse întotdeauna, acum știa mai limpede ca niciodată că era exclus, o dată pentru totdeauna, de la întărirea jurământului acordată izbăvitorului, deoarece întărirea jurământului și ajutorarea oamenilor se condiționează reciproc, și numai în conexiunea lor se îndeplinește misiunea întemeietoare de comunitate, întemeietoare de umanitate a titanului, născută pe pământ, îndreptată spre cer, întrucît ciclul purtat de cunoaștere, purtător de cunoaștere al întrebării și răspunsului divin are loc numai în umanitate, numai în adevărata comunitate, oglindind totalitatea umanității, oglindind omenirea, excluzîndu-l pe cel inapt de ajutor, inapt de datorie, inapt de jurământ, excluzîndu-l, deoarece el însuși s-a exclus de la înfrîngerea și realizarea și divinizarea titanică a ființei omenesti, de care e vorba aici ; cu adevărat, aceasta o știa,

și mai știa și că același lucru trebuie să fie valabil și pentru artă, că și aceasta există — oh, oare există încă, mai poate să existe ? — numai în măsura în care conține jurământ și cunoaștere, numai în măsura în care este destin omenesc și autoînfrîngere, numai în măsura în care se reînnoiește prin cele de neînvins, numai în măsura în care înfăptuiește așa ceva, în vreme ce cheamă sufletul la o continuă înfrîngere de sine și-l face astfel să-și descopere unul după altul straturile realității sale, să pătrundă strat după strat mai adânc, străpungînd unul după altul straturile cele mai dinăuntru ale ființei lui, răzbătînd în jos strat după strat în acele întunecimi niciodată accesibile, totuși neconținut pre-simțite, neconținut știute, din care provine eul și către

care se întoarce eul, regiunile de întuneric ale devenirii eului și ale stingerii eului, intrarea și ieșirea sufletului, dar în același timp și intrare și ieșire a tot ceea ce este adevărul lui, care îi e arătat în întunericul de umbre de către ramura călăuzitoare din aur luminos, de către ramura de aur a adevărului, care nu poate fi găsită și smulsă prin nici un efort, pentru că harul lucrului găsit și acela al coborîrii este unul și același, harul unei auto-cunoașteri care aparține tot atât sufletului cît și artei, ca adevărul lor comun, ca o cunoaștere comună a realității ; cu adevărat, aceasta o știa,

și astfel mai știa că într-un asemenea adevăr stă datoria oricărei vocații artistice, datoria aflării adevărului și a exprimării adevărului, cunoscătoare de sine și care îi e impusă artistului ca misiune a sa, pentru ca sufletul, luînd act de marele echilibru dintre eu și univers, să se regăsească în univers, pentru ca tot ceea ce s-a adăugat eului prin autocunoaștere să fie recunoscut de suflet ca un adaos al ființei în univers, în lume, ba chiar în umanitate în genere, și chiar dacă nu poate fi niciodată decît simbolic, legat a priori de simplitatea frumuseții, de simplitatea hotarului frumos, chiar dacă astfel rămîne întotdeauna numai o cunoaștere simbolică, acest dublu adaos este totuși în stare, tocmai datorită acestei simplități, să extindă limitele cele mai dinăuntru și cele mai dinafară ale ființei, care sînt de netrecut, prefăcîndu-le în realități noi, nicidecum numai în forme noi, nu, ci pînă în conținuturi noi ale realității, pentru că tocmai în aceasta se deschide cea mai profundă taină a realității, taina corespondenței, corespondența reciprocă dintre realitatea eului și realitatea lumii, acea corespondență care conferă simbolului acuitatea justeții și-l ridică la valoarea de simbol al adevărului, corespondență ce dă naștere adevărului, de la care pornește orice creare a realității, pătrunzînd strat după strat, pipăind, presimțind, pînă la inaccesibilele regiuni de întuneric ale începutului și ale sfîrșitului, pătrunzînd pînă la inexplorabilul element divin din univers, din lume, din sufletul semenului, pătrunzînd pînă la acea ultimă tainiță divină care există gata de dezvăluire și de

trezire pretutindeni și chiar în sufletul cel mai abject — aceasta, dezvăluirea esenței divine prin știința atotcunoscătoare a propriului suflet, aceasta este misiunea omenească a artei, misiunea ei în umanitate, misiunea ei de a cunoaște și tocmai de aceea justificarea existenței sale, confirmată prin impusa ei apropiere întunecată de moarte, fiindcă doar într-o asemenea apropiere poate deveni ea artă adevărată, fiindcă doar prin aceasta este ea suflet omenesc desfășurat în simbol ; cu adevărat, asta o știa,

totuși mai știa că frumusețea simbolului, oricât ar fi acesta un simbol de mare acuitate al justeții, nu trebuie să devină niciodată scop în sine, că, întotdeauna când se întâmplă așa ceva și frumusețea se impune ca scop în sine, arta este prejudiciată în chiar rădăcinile ei, căci atunci neîndoielnic actul ei creator se răstoarnă, fiindcă atunci principiul generator este brusc înlocuit cu ceea ce e generat, conținutul realității este înlocuit prin forma goală, într-o permanentă confuzie, într-un permanent ciclu de substituiri și inversări, a cărui închidere în sine nu mai îngăduie nici o înnoire, nu mai extinde nimic, nu mai descoperă nimic, nici esența divină din cele abjecte, nici cele abjecte în esența divină a omului, ci se ametește pur și simplu cu forme goale, cu vorbe goale, iar într-o asemenea lipsă de diferențiere, ba chiar lipsă de jurământ, arta este degradată devenind ne-artă, iar creația poetică este degradată în profesie literară ; cu adevărat, aceasta o știa, o știa foarte dureros,

și tocmai de aceea mai știa de pericolele cele mai intime ale vocației artistice, tocmai de aceea știa de singurătatea cea mai intimă a omului menit să fie artist, de această singurătate care îi e înăscută, care îl împinge în singurătatea încă mai profundă a artei și în lipsa de grai a frumuseții, și știa că majoritatea eșuează într-o asemenea însingurare, că aceștia devin orbi prin singurătate, orbi față de lume, orbi față de esența divină din ea și din semenii lor, că aceștia, amețiți de singurătate, pot vedea numai propria lor asemănare cu zeii, ca și când aceasta ar fi o distincție ce le revine numai lor,

astfel că fac din ce în ce mai mult dintr-o asemenea autoidolatrizare ahtiată de admirație singurul conținut al creației lor —, trădare față de esența divină ca și față de artă, trădare, deoarece în modul acesta opera de artă devine ne-operă de artă, o mantie impudică a vanității de artist, o strălucire goală, în a cărei necinste pînă și propria goliciune expusă cu orgoliu privirilor se falsifică devenind o mască, iar dacă și această ne-artă, caracterizată printr-o impudică autodesfătare, prin adorarea ludică a frumuseții și preocuparea de a obține efecte, printr-o caducitate ce nu se poate reînnoi și printr-o îngustime ce nu se poate lărgi, află spre oameni un drum mai ușor decît l-ar putea găsi vreodată arta autentică, acel drum e numai aparent, o cale de ieșire din singurătate, nu totuși o raliere la comunitatea oamenilor pe care arta autentică o caută în năzuința ei spre umanitate, nu, este ralierea la plebeitate, este ralierea la ne-comunitatea sperjură și incapabilă de jurămintă a acesteia, care nu domină sau creează nici un fel de realitate, și nici nu vrea deloc s-o facă, ci, dimpotrivă, mocnește crepuscular în uitarea realității, văduvită de realitate ca ne-artă, văduvită de realitate ca profesia de literat, pericolul cel mai intim și cel mai profund ce pîndește orice măiestrie artistică; oh, cît de dureros știa toate acestea,

și de aceea mai știa că pericolul ne-artei și al profesiei de literat îl împresurase dintotdeauna, îl ținea mereu captiv, că, de aceea — chiar dacă n-a cutezat niciodată s-o recunoască pentru sine în mod cinstit —, creația lui poetică nu se mai putea numi de fapt artă, deoarece, lipsită de orice înnoire și extindere, nu fusese altceva decît o impudică producție de frumusețe fără o creare de realitate, deoarece, de la început pînă la sfîrșit, de la *Cîntecul Etnei* pînă la *Eneida*, se lăsase pradă numai frumuseții, limitîndu-se cu automulțumire la înfrumusețarea unor idei gîndite cu mult înainte, a unor lucruri cunoscute cu mult înainte, a unor forme cristalizate cu mult înainte, fără vreun progres interior adevărat, fie chiar și acela al unei splendori și supraîncărcări mereu crescînde, o ne-artă care nu fusese nici-

odată în stare să domine, pornind din ea însăși, ființa și s-o ridice la nivelul unui simbol real. Oh, el cunoscuse în propria-i viață și în propria-i artă ademenirea ne-artei, ademenirea substituirii, care așază ceea ce e generat în locul principiului generator, jocul în locul comunității, lucrul încremenit în locul creației vii cu acțiune continuă, frumosul în locul cunoașterii, știa de această substituie și inversare, știa cu atât mai mult, cu cât acestea aparținuseră și drumului vieții sale, drumul neizbăvirii, care-l purtase de pe pământul natal în metropolă, de la creația productivă pînă jos la autoînșelătoarea vorbărie frumoasă, de la datoria responsabilității față de umanitate pînă jos la o mincinoasă compasiune aparentă, care privește lucrurile de sus și nu se decide pentru nici un ajutor real, purtată în lectică, străbătînd lumea în lectică, un drum de la comunitatea condiționată de legi pînă jos în izolarea abandonată hazardului, drumul, nu, prăbușirea în plebeitate, iar de acolo, ceea ce este cel mai rău, în profesia de literat ! Chiar dacă rareori devenise conștient de aceasta, fusese mereu victima euforiei care i se oferise fie ca frumusețe, fie ca orgoliu, ca joacă artistică sau ca uitare ludică, de aici i se decisese viața, ca și cînd aceasta fusese strîns înfășurată de inele circulare, lunecoase de șarpe, beția neîncetatei inversări și răsturnări amestîndu-l, beția ademenitoare a ne-artei, iar chiar dacă acum, cînd privea înapoi spre această viață, resimțea rușine, chiar dacă acum, cînd limita timpului fusese atinsă și întreruperea jocului era iminentă, trebuia să-și spună într-o rece trezire din beție că dusesese o biată și nedemnă viață de literat, nu mai bună decît aceea a unui Bavius sau Maevius sau a oricărui altuia dintre vanitoșii palavragii atât de disprețuiți de el, dar, chiar dacă tocmai prin aceasta s-ar vădi din nou că în fiecare dispreț se ascunde și o frîntură de autodispreț, fiindcă acesta urca acum în el și îl răscolea cu o durere atât de plină de rușine și tăioasă, încît nu mai exista decît o singură soluție îngăduită și dezirabilă, anume autodisoluția și moartea, totuși ceea ce îl năpădisese era altceva decît rușinea, era mai mult decît rușine : cine își privește în urmă dezmeticit viața

și își dă seama că fiecare pas al drumului său greșit a fost necesar și inevitabil, ba chiar de la sine înțeles, că drumul întoarcerii îi este prescris prin forța destinului și forța zeilor, că de aceea îl ține ferecat în nemișcare pe loc, imobil cu tot efortul său de a înainta, rătăcit în hățișul imaginilor, al limbii, al cuvintelor, al sunetelor, încâlciț din porunca destinului în rămurișul universului lăuntric și al celui exterior, fiindu-i interzisă de destin, interzisă de zei speranța celui lipsit de îndrumător, speranța în ramura de aur luminoasă în hățișul pereților de carceră, cine a cunoscut toate acestea, cine cunoaște toate acestea, acela este încă mai rușinat, este plin de groază, deoarece își dă seama că pentru cei din cer tot ceea ce se întâmplă se desfășoară în concomitență, că tocmai de aceea voința lui Iupiter și aceea a destinului au putut deveni una, revelându-se pămîntescului într-o concomitență înfricoșătoare ca o indestructibilă unitate dintre vină și pedeapsă. Oh, virtuos este numai acela pe care destinul l-a menit îndeplinirii datoriei, acțiune purtătoare de comunitate și destinată ajutorării, numai acela este ales de Iupiter ca destinul să-l conducă afară din desiș, totuși, dacă vrerea lor comună nu-i îngăduie îndeplinirea datoriei, atunci incapacitatea de a ajuta și lipsa dorinței de a ajuta sînt pentru ei totuna și le pedepsesc pe amîndouă prin neajutorare : poetul este incapabil să ajute, lipsit de dorința să ajute și neajutorat în comunitate, temător de comunitate și închis în carcera artei, lipsit de îndrumare și incapabil să îndrume în părăsirea lui, iar dacă ar voi să se împotrivească, dacă ar voi totuși să devină ajutător, trezitor în crepuscul, pentru ca astfel să se reîntoarcă la jurămint și la comunitate, atunci această strădanie i-ar fi osîndită din capul locului la eșec — oh, cei trei îi fuseseră trimiși pentru ca el să-și dea seama de aceasta cu o rușine plină de groază ! —, ajutorul ar fi ajutor aparent, cunoașterile lui ar fi cunoașteri aparente, iar dacă acestea ar fi în genere acceptate de către oameni, ar fi pentru ei numai o îndrumare greșită aducătoare de neizbăvire, departe de orice conducere izbăvitoare, de orice izbăvire. Da, acesta era rezultatul : cel lipsit de cunoaștere ca adu-

cător de cunoaștere pentru cei nedoritori de cunoaștere, palavragiul ca trezitor al limbii pentru muți, cel ce a uitat de datorie ca ins ce-i obligă la respectul datoriei pe cei ce nu știu de datorie, ologul ca învățător al celor ce se clatină.

Era din nou părăsit, lăsat pradă unei lumi din nou părăsite, oh, nici o mînă nu-l mai ținea, nu mai exista nimic care să-i dea adăpost și să-l țină drept ; fusese lăsat să cadă, și, frînt peste balustrada ferestrei, încheștat fără viață de fierbintea și prăfuita lipsă de viață a cărămizilor, simțind cu ascuțime sub unghiile degetelor praful acestui lut primordial supraîncălzit, încheștat de pămîntescul primordial încremenit, auzea de jur împrejur risul tăcu în tăcerea de piatră fierbinte, cu formă încremenită, a nopții, auzea în el tăcerea sperjurului săvîrșit, tăcerea împietrită a conștiinței culpabilității, căreia i s-a răpit limba, căreia i s-a răpit cunoașterea, căreia i s-a răpit amintirea, tăcerea precreațiunii și a crudei morți aderente acesteia, pentru a cărei necondiționare nu există nici o renaștere și nici o înnoire a creării lumii, deoarece stingerea poruncită de ea nu cunoaște nici un fel de esență divină : oh, nici o altă creatură nu este atît de necondiționat și de nedivin muritoare ca omul, căci nici o alta nu poate deveni atît de sperjură ca omul, și cu cît e mai abject, cu atît devine mai muritor, dar cel mai sperjur și cel mai muritor este acela al cărui picior s-a dezobișnuit de pămînt și nu mai atinge decît pavajul de piatră, omul care nu mai ară și nu mai seamănă, pentru care nimic nu se mai petrece după crugul constelațiilor, căruia pădurea nu-i mai cîntă și nici cîmpurile ce înverzesc ; cu adevărat, nimeni și nimic nu este atît de muritor ca plebea metropolei, care se tirăște, se strecoară, mișună pe străzi și, din pricină că numai se clatină, a uitat să meargă, nemaipurtată de nici o lege, nepurtînd în ea nici una, turma risipită din nou, lipsită de înțelepciunea ei de odinioară, nedoritoare de cunoaștere, animalică, ba chiar subanimalică lăsată în voia oricărui hazard și pînă la urmă a stingerii întîmplătoare fără amintiri, fără speranță, fără nemurire ; așa îi fusese dat și lui la fel,

lui, împreună cu turma risipită a plebei, căreia îi aparținea ca o părticică a ei, așa i se impusese și lui, inevitabil, cu o necesitate fatală. Lăsase în urmă-i regiunile spaimei, dar numai pentru a vedea cu groază cum s-a prăbușit în plebeitate, prăbușit spre o suprafață care nu îngăduie intrarea spre nici o adâncime —, oare această prăbușire va mai continua încă, va trebui să mai continue ? de la o suprafață la alta pînă jos, la ultima, suprafața neființei pure ? pînă la suprafața ultimei uitări ? Porțile lui Pluto stau mereu deschise, inevitabilă e căderea, din care nu există nici o întoarcere, iar, în amețeala căderii, omul crede că e o prăvălire în sus, o crede atîta timp pînă cînd atemporalitatea evenimentelor celeste se revelă deodată ca o concomitență și ca o întîlnire în domeniul pămîntesc, pînă cînd, la un asemenea hotar al timpului, îl întîlnește pe zeul dezeificat, ajuns și întrecut de el, pe zeul care, de asemenea, se prăbușește în jos, învăluit de filfiitul hohotelor de rîs ale eonilor, ei amîndoi azvîrliți în aceeași dezmeticire și părăsire de sine, lăsați pradă aceleiași groaze care, ce-i drept, în obstinata, împietrita rușine încă mai rîde, dar totodată presimte și o groază viitoare, încă mai îngrozitoare, și vrea s-o înlăture prin rîs : călătoria mînată de destin, prăbușirea ducea la o groază încă mai nudă, la o rușine încă mai nudă, la o demascare încă mai nudă, ducea spre o nouă nimicire și autonimicire, mai rele decît toate de pînă acum, într-o nouă izolare care trebuia să depășească toată singurătatea de pînă acum, toată singurătatea nopții, toată singurătatea lumii, părăsită nu numai de orice umanitate, ci și de orice pragmaticitate, suprafața goală a ființei nedominate se dezvăluise atunci dintr-o dată, iar în insuficiența sferelor lăuntrice și exterioare, noaptea, deși strălucind la fel în rotundul deplin al întunecimii ei, se dizolvase într-un niciunde care, lăsînd totul în voia hazardului, făcea de prisos atît cunoașterea cît și știința și le lăsa să piară în inutilitate. Dispăruseră atît amintirea cît și speranța, dispăruseră în fața forței hazardului nebiruit, căci acesta era cel ce se arăta în toate, inevitabil hazardul care domnește în necreație, iar hazardul gol, împresurat de ame-

teală și de neamintirea întregii părăsiri precreaționale; învăluit de sclipirea flăcărilor reci ale precreațiunii, de nenașterea și de premoartea ei, hazardul gol, care este cea mai anonimă singurătate, își vestea din nou pretenția de a domina —, acesta era țelul călătoriei, țelul vizibil acum al prăbușirii, însuși anonimul.

Singurătatea anonimă a hazardului, da, aceasta o vedea în fața lui, el, care stătea aici la fereastră, gata de prăbușire și de pe acum prăbușindu-se. Neînfrîntă și de neînfrînt în părăsirea ei, noaptea înstrăinată se deschisese în fața privirii sale febrile, neschimbat imobilă, totuși străină, era spoită de respirația blînd-aspră a lunii, neschimbat imobilă era străbătută blînd-încet de Calea lactelui, cufundată în tăcutul cînt al stelelor, cufundată în frumusețe și în fermecata ei unitate de vrajă, în unitatea pierdută în plutire a lumii devenite frumoase, cufundată în supradepărtarea încremenit-încremenitoare a ei și frumoasă în spațiu, încremenită în spațiu, mare ca spațiu aidoma ei, demonic vrăjită în înstrăinare întocmai ca ea, era purtată împreună cu ea mai departe prin timpuri, nopți și totuși esența nemuritoare înlăuntrul timpului, eonică și totuși fără veșnicie, înstrăinată de tot ceea ce e omenesc, străină de sufletul omenesc, deoarece tăcuta unificare, care se împlinea astfel îmbibată de depărtare, îmbibînd cu depărtare, nu mai îngăduia nici o participare ; prîdvorul realității se preschimbase în acela al nerealității. Stinse erau orînduielile sferelor ființei, spațiul lor de argint răsunînd mut tăcea, închis și înstrăinat de suprainsesizabil, închizînd în sine ca o înstrăinare suprainsesizabilul oricărei umanități, iar luna și Calea lactelui și constelațiile nu mai aveau nume, necunoscute îi erau ele în inaccesibilitatea, în izolarea lor, care era de netrecut, irevocabilă și totuși îl apăsa ca o povară, doborîndu-l în genunchi și amenințînd, străvezii și fierbînți, răceala supraînfierbîntată a spațiului cosmic ; cele ce se aflau în jurul său nu-l mai împrejmuiau și, deși împrejmuie de ea, el stătea în afara grotei nopții, despărțit de destin, atît de al său cît și de cel străin, despărțit de des-

tinul lumii invizibil-vizibile, despărțit de tot ceea ce e divin, despărțit de tot ceea ce e omenesc, despărțit de cunoaștere, despărțit de frumusețe, căci și frumusețea lumii vizibil-invizibile pierise în hăul anonimatului, aproape că nu mai era nici amintire —

— oh, Plotia, îți mai știi eu oare numele ? în părul tău sălășluia noaptea, semănată cu stele, presimțind nostalgia, făgăduind lumina, iar eu, plecat peste înnoptarea lui, beat de sclipitoarea, dulcea răsuflare a nopții, eu nu m-am scufundat în el ! oh, ființă pierdută, înstrăinarea cea mai familiară, familiaritatea cea mai străină, tu, cea mai depărtată apropiere, cea mai apropiată dintre depărtări, întâiul și cel din urmă suris al sufletului în seriozitatea lui, tu, o, tu, care ai fost și ești totul, familiară și străină și un suris apropiat-depărtat, tu, floare purtătoare de destin, n-am putut lăsa viața ta să pătrundă în mine din pricina depărtării ei prea grele, din pricina înstrăinării ei prea grele, din pricina apropierii și familiarității ei prea grele, din pricina surisului ei noptatec prea greu, din pricina destinului, din pricina destinului tău, pe care-l purtai în tine și pe care îl vei purta mereu, inaccesibil pentru tine, inaccesibil pentru mine, pe care nu-mi era îngăduit să-l iau asupra-mi, fiindcă inaccesibilitatea lui prea grea mi-ar fi sfărâmat inima, iar eu ți-am văzut numai frumusețea, nu și viața ! oh, tu, care te-ai îndepărtat, șovăind și atât de grabnic, iar eu nu te-am chemat înapoi, tu, cea dăruită cu nostalgie, pe care mi-a fost interzis să te chem înapoi, tu, care nu te vei mai întoarce niciodată, ah, un pas atât de ușor pe tărîmul celor inexplorabile ce nu pot fi auzite, tu, lumină pierdută dincolo de umbre, unde e întoarcerea ta ? unde ești ? ! ai fost ; și mi-ai lăsat inelul de pe degetul tău și mi l-ai vîrît pe mîna mea și, împresurîndu-ne cu întuneric, era timpul ce vuia trecînd, împresurat de întunecime, împresurînd întunecimea, oh, Plotia, nu mai știi —

— ceea ce pierise, ceea ce fusese altădată realitate și mai mult decît realitate, aproape că nu mai era nici amintire, femeia pe care o iubise aproape că nu mai

era nici măcar un nume, nici măcar o lumină, nici măcar o umbră, se scufundase din nou pentru el în hazardul inexplorabil, și nu mai rămăsese nimic altceva decît faptul uimitor de a ști că fusese ceva, un cîntec stins, o muzică stinsă a frumuseții, o uimire de odinioară, o uitare de odinioară inexplicabil de puternică, pe care continuase s-o caute cu toată uimita perseverență a unui doritor de beție, oh, pînă și în amintire uimit că toate acestea existaseră, că frumusețea cîntase, că putuse să cînte, că, afundată în chipul omenesc ca un fum ușor, născut din veșnicie, respirînd veșnicie, luminează mereu din chipul omenesc — o sclipire și o stingere a sclipirii, familiar-depărtată, străin-apropiată, pîndită de ofilire ca un mălin alb, gingașa țesătură de vâl a morții, care este întinsă peste toate cele omenești, vâlul celor omenești, îndesit în frumusețe, dar totodată devenit și în ea mai străveziu, ca și cînd prin el uitarea însăși s-ar fi mlădiat în suflet, ca și cînd sufletul însuși s-ar fi uitat pe sine în frumusețe în scopul nemuririi lui pămîntești, pur și simplu în scopul uitării în frumusețe, ca și cînd în frumusețea omenească ar mai fi scînteiat încă un ultim rest din acea de mult demascată speranță care e îndreptată spre știința de neascultat, inaccesibilă, despre moarte : nimic nu mai rămăsese din toate acestea, numai moartea de nebiruit stătea înapoia chipului ce revenea mereu, dulce prin moarte, neînvinsă și înălțată măreț se ridica ea în incomensurabil, înălțată pînă la stele, umplînd sferele, legînd sferele și, împreună cu ea, chemate de muțenia ei, puse în mișcare de ea, umplînd-o, fiind ea, toate cele cuprinse de ea se ridicaseră brusc învolburate în vuiet, mut învolburată în vuiet moartea, mut învolburate în vuiet cele cuprinse de ea, cele supuse morții, cele vrăjite prin moarte, cele născute din hazard și încătușate de hazard, diversitatea chipurilor omenești ce așteaptă moartea, diversificată masa celor șchiopi, diversificată masa celor burduhănoși, diversificată masa celor flecari și a cicălitorilor, diversificată într-o forfotă de chipuri atît de densă, încît umplea pînă la refuz goala carcasă

de piatră a pieței, încît pătrundea în toate spațiile sferelor, firește fără a modifica golul pieței, fără a modifica golurile spațiilor, încît era ca o spargere și deșertare a timpului însuși, turma de morți a concomitenței, varietatea pămîntesc-omenească, omul pămîntesc în cercul varietății transformărilor sale, împreună cu scheletul său și cu craniul său, cu craniul său rotund, cu craniul său teșit, cu craniul său de turmă, acoperit cu lînă, acoperit cu iarbă, acoperit cu in, pleșuv și pletos, craniu lîngă craniu, omul purtător de craniu cu diversitatea feței sale, cu chip de animal, cu chip de plantă, cu chip de piatră, ciudat învelit cu piele, netedă sau buboasă sau zbîrcită, tapisat cu carne sau lăbărțat, cu maxilarele lui pentru mestecat și vorbit, cu peștera gurii prevăzută cu dinți de piatră, omul purtător de chip cu diversele sale mirosuri ale pielii și ale cavităților, cu surîsul său, timp ca și viclean, rînjit ca și neajutorat, cu surîsul său zeiesc-mișcător pînă și în ultima lui abjecție, surîs care-i deschide fața mai înainte ca rîsul să i-o închidă din nou, pentru ca ochiul său să nu vadă neomenescul ruinării creațiunii, omul hărăzit cu privire, cu ochi mari, cu ochi încremeniți, cu ochi cristalini, cu ochi întunecați, cu ochi vii, dezvăluindu-și în ochi destinul, ascuns sieși în ochi, omul purtător de destin, osîndit de destin tocmai în puterea ochilor săi la rușine, omul plin de rușine și totuși vorbind cu vocea lui fără rușine îndrumată umed de maxilare, limbă, buză, cu voce purtătoare de respirație, purtătoare de cuvinte, purtătoare de comunitate, care răzbate din el, aspră, grasă, lingușitoare, bubuitoare, mobilă și rigidă, gîfuitoare, uscată, orăcîind și lătrînd, și totuși mereu capabilă să se transfigureze în cîntec, omul, acest mecanism minunat și îngrozitor, întrupare a totalității, din ființă anatomică, din limbă, din expresie, din cunoaștere și ne-cunoaștere, din somnolență timpă, din calcule cu sesterți, din pofte, din enigme, această întrupare vie a totalității, împărțită în organe, în zone de viață, în substanțe, în atomi, diversificată, toată această diver-

sitate de esențe, acest vălmășag de părți componente omenеști, aproape neîmbinate cum trebuie, acest desiş de creaturalitate, pămîntesc în realitatea lui, pămîntesc întocmai ca şi scheletul său de piatră, pămîntesc ca şi scheletul morţii, tot acest hăţiş de trupuri, hăţiş de membre, hăţiş de ochi, hăţiş de voci, acest desiş de lucruri create pe jumătate şi neterminate, rezultat din libidoul hazardului şi încolţind mereu unul din altul, împerecheat, înmulţit, copulat, împletit, ramificat necontenit, într-un libidou mereu reînnoit al hazardului, ramificîndu-se mereu mai departe şi înnoindu-se, pentru ca totodată să moară neîncetat, astfel că tot ceea ce a murit, s-a uscat şi s-a veştejit cade la pămînt, acest desiş de oameni în vegetal-animalica sa vivacitate şi predestinare de a muri răsărise acum într-un şuvoi cu chipul morţii, răsărise în vuiet, în larmă şi în muţenie împreună cu moartea, era el însuşi moartea ce umple sferele, omenescul haos al hazardului, atît de întîmplător şi de muritor, încît aproape că nu ştim dacă cel ce apare în faţa noastră întîmplător ca om viu n-a murit cumva odinioară sau nici măcar nu s-a născut, în premoarte, în nenaştere —, Plotia, o, Plotia, niciodată găsită, de negăsit ! Oh, îi era cu neputinţă s-o găsească în hăţişul morţilor, se scufundase înapoi pentru el în cele părăsite din nou şi absconse, iar el mai avea comun cu ea mai puţin chiar decît cu o moartă, fiindcă el însuşi murise, se veştejise în premoartea necreaţiunii, căzînd în tagma sperjurului, a celor şchiopi, a celor diformi, se veştejise în reabandonarea unei citadin-plebeizate profesii de literat, care, în drumul aparent al aparentelor sale întoarceri, include pînă şi moartea, amestecînd moartea cu frumuseţea, frumuseţea cu moartea, pentru ca, printr-o astfel de egalizare impudică, avidă de descompunere, să obţină, înşelîndu-se pe sine, atingerea celor întangibile, pentru a-şi simula ştiinţa de neascultat a morţii, cu siguranţă însă şi pentru a extinde asupra iubirii însăşi savoarea unor asemenea substituiiri, ba chiar pentru a împinge în ea jocul jucăuş-impudic spre punctul său culminant propriu-zis ; căci cine este

incapabil de iubire, cine este incapabil de comunitatea ei, acela trebuie să se salveze din izolarea însingurării sale în frumusețe, gîdilat de cruzime, el devine căutător de frumusețe, adorator al frumuseții, niciodată un om care iubește, desigur însă, în loc de aceasta, un observator al frumuseții în iubire, unul care vrea să producă iubire prin frumusețe, pentru că principiul generator este înlocuit prin ceea ce e generat, pentru că el presimte și adulmecă și în iubire beția, beția morții, beția frumuseții, beția uitării, pentru că în crepusculara stare de cufundare a jocului frumuseții și al iubirii de moarte își procură plăcerea acestei uitări, gata și dornic să uite că iubirea, deși hărăzită să creeze frumusețea, nu se orientează niciodată spre frumusețe, ci numai și numai spre misiunea ei proprie primordială, spre cea mai omenească dintre toate misiunile, care se numește întotdeauna și exclusiv a-lua-asupra-sa-destinul ; oh, numai aceasta este iubirea, totuși morții nu mai alcătuiesc nici un fel de comunitate, ei s-au uitat unii pe alții —

— oh, Plotia ! neuitato de neuitat ! înconjurată de valul frumuseții ! oh, dacă ar exista iubirea, dacă ar exista puterea de diferențiere a iubirii în desișul de oameni, ar însemna că împreună ne-ar fi îngăduit să găsim ramura de aur, că am coborî împreună pînă la izvorul neantului uitării, pînă la ultima trezie a infernului, că am coborî, noi înșine treji fără vise, pînă la tărîmul primordial, nu prin frumoasa poartă de ivoriu a visului, care nu mai îngăduie nimănui să plece, ci prin searbăda intrare de corn, care ne permite întoarcerea, comuna urcare din nou, ce readuce din ultima stingere a destinului noul destin, ce readuce din ultima ne-iubire iubirea, destinul nou creat, în devenire ! oh, Plotia, copilăroaso și totuși nemaicopilăroasă ! noi putem lua asupra-ne numai destinul în devenire, nu cel devenit, numai cel în devenire este realitatea iubirii, pe care o căutăm în tot ceea ce germinează și înflorește primăvărat, în fiecare fir de iarbă, în fiecare floare, în fiecare creaturalitate tînără ce crește, cel mai intim

însă desigur în copil, receptînd disponibilitatea de a se lăsa format a destinului nedesfășurat, de dragul căreia sîntem înclinați spre toate cele neatinse, recep-tînd în cele devenite ceea ce se află în devenire, recep-tînd băiatul în forța formatoare a bărbatului, oh, Plo-tia, este destinul în devenire, acesta ne-ar fi dăruit, dacă ar exista iubire, dacă puterea ei de diferențiere, eliberată de libidoul hazardului, ar fi în măsură să cheazășiască cea mai adevărată siguranță a iubirii, iar atunci destinul însuși ar fi iubirea, ar fi iubirea în devenirea ei și în ființa ei, ar fi iubirea ca o coborîre în cea mai adîncă ne-amintire și ca o urcare din nou în universul celor amintite, ca o stingere în nimic și ca o sosire acasă în neschimbata identitate, ar fi tot atît de neschimbată ca fir de iarbă și floare și copil, precum firul de iarbă, floarea, copilul au fost întotdeauna, totuși transsubstanțiată în iubire, învăluită în strălucire de ramura de aur a iubirii, cea de negăsit —

— oh, neînvăluți de strălucirea vreunei ramuri de aur, morții nu se află în comunitate unii cu alții, s-au uitat unii pe alții, și chipul Plotiei, ființa neuitat-uitată a Plotiei, care fusese odinioară pentru el sclipirea de lumină dincolo de toate umbrele, se volatilizase în umbre, devenise de nediferențiat în imperiul umbrelor, se scufundase în furnicarul morților, o parte și aproape nici măcar o parte în mulțimea celor atrofiate, în mul-țimea fețelor, a craniilor, a chipurilor, toate de nedife-rențiat pentru el, toate anonime pentru el, toate dispă-rute și volatilizate pentru el, deoarece pentru el fuseseră din capul locului moarte, deoarece el nu voise să fie un ajutor cu adevărat activ nici măcar pentru cei în viață, dimpotrivă — osîndit de destin, ca și de zei la o ase-menea ne-voință, nevinovat și totuși vinovat — avusese nevoie de o viață întreagă pentru prima încercare de ajutor nefăcută, pentru primul pas nefăcut, pentru prima mișcare aparentă nefăcută în vederea unui asemenea pas aparent, incapabil să se încadreze în vreo comunitate vie de ajutor, necum să poată lua asupra-și, în acest scop, destinul vreunei făpturi vii, oh, el irosise o viață

în ne-comunitatea morților, trăise întotdeauna numai cu morții și-i socotise pe cei vii asemenea lor, îi văzuse întotdeauna pe oameni ca pe niște morți, îi socotise întotdeauna doar niște pietre de construcție pentru edificarea și producerea unei frumuseți încremenite în moarte, iar de aceea oamenii pieriseră pentru el cu toții printre cele nebiruite, în necunoașterea veșnicei necreativități. Căci și izbăvirea prin cunoaștere stă numai în misiunile pe care omul și le ia omeneste asupra-și, iar el, neavînd o misiune, și-a pierdut și această izbăvire. Era incapabil de un ajutor activ, era incapabil de o faptă pornită din iubire, inert observase suferința oamenilor, contemplantă grozăvia evenimentelor numai de dragul memoriei încremenite în impudicitate, numai pentru impudic-frumoasa lor consemnare, și tocmai de aceea nu izbutise niciodată să creeze cu adevărat oameni, oameni care mănîncă și beau, care pot iubi și pot fi iubiți, și cu atît mai puțin oameni care șchiopătează și înjură pe străzi, de neplăsmuit pentru el, de neplăsmuit în animalitatea lor, de neplăsmuit în nevoia lor extrem de mare de ajutor, de neplăsmuit, nici pe atît, minunea umană, cu care e binecuvîntată pînă și o asemenea animalitate ; oamenii nu erau nimic pentru el, erau pentru el niște fapte fabuloase, actori ai frumuseții învăluiți în frumusețe, și așa îi și zugrăvisese, ca regi fabuloși, eroi fabuloși, păstori fabuloși, creatori de vis, la a căror ireală asemănare cu divinitatea, jucată ca frumusețe, visată ca frumusețe, ar fi luat și el parte bucuros, așezîndu-se și în privința aceasta plebei, poate că ar fi și putut lua parte, în măsura în care ele ar fi fost apariții de vis autentice, în vreme ce, departe de așa ceva, nu erau decît pure înjghebări din cuvinte, aproape fără viață în poemul lui, moarte toluși, îndată ce coteau după primul colț, ieșite la iveală din întunericul hățîșului limbii și intrate iar în hazard, în cele neîubite, în încremenire, în moarte, în muțenie, în ireal, aidoma celor trei, care dispăruseră acum pentru totdeauna. Iar din dispariția lor bubuia spulberînd lumile muțenia rea a hohotului de rîs batjocoritor, de care fuseseră zguduîți, bubuia răutăcios ca o a doua liniște prin liniștea

pieții și a ulițelor de-acolo de jos, bubuia prin liniștea nopții, născută din hazard, plină de înstrăinare, bubuia spulberind spațiul, anulind spațiul, firește nu anulind timpul, hohotul de râs al sperjurului săvârșit, bubuitul mut al creațiunii sfărîmate, lăsate la voia întâmplării.

Nu mai rămăsese altceva decît rușinea orbită de batjocură a unei memorii stinse, care devenise impudicitatea unei moarte memorii aparente. Netrezite de nici o flacără pămîntească, focurile cerului tăcuseră în anonim ; tăcea centrul, acoperit de lespezile de piatră ale orașelor, devenite una cu limitele cele mai dinafară, răcite sub răsuflarea neființei, iar acum încremenea și concomitența fluentă, în care se odihnește veșnicia : vai aparentelor întoarceri din drumul greșit, ele simulează marele ciclu, în care cele trecute și cele viitoare trebuie să se unească în veșnicul acum al atemporalității, vai întoarcerii sperjure, vai acestei aparente atemporalități, care este esența oricărei beții și care, pentru menținerea unei asemenea înveseliri, trebuie să pună neconținut din nou ceea ce e generat în locul principiului generator, setoasă de frumusețe, setoasă de sînge, setoasă de moarte, jertfa răstălmăcită și răsucită spre desfătătoarea beției a plăcerii, vai impudicei vanități a unei memorii pentru care n-a existat niciodată realitatea și care își amintește numai de dragul purei amintiri, vai acestei inversări a ființei, de nereînnoit rămîne jurămîntul, de neațîtat flacără, ceea ce era joacă trebuie să dea greș aici și să dă greș, oricîtă frumusețe, oricît sînge, oricîtă moarte s-ar investi pentru aceasta, o asemenea joacă rămîne inefficientă la cumpăna timpurilor, unde infinitul pămîntesc se sfîșie ; cu adevărat, cîtă vreme jertfirea nu va fi redevenit jertfă autentică, neizbăvirea este inevitabilă, nu există nici o trezire din somnul crepuscular, iar înfumuratul rămîne încarcerat odată pentru totdeauna în cercul neizbăvirii, înfumuratul care se consideră îndreptățit să-și nesocotească jurămîntul, deoarece i se pare că ademenitoarea concomitență a universului lăuntric și a celui exterior, marea lumii ce se revarsă înăuntru și în afară, prive-

liştea ademenitoare a hotarelor lumii bătute de spuma frumuseţii, ademenirea însăşi i-ar permite acea aparentă întoarcere care aparţine atât celui beat de amintire cât şi celui beat de uitare, în ambii la fel de văduvite de realitate —, vai celui beat, care stăruie înfumurat, obstinat în sperjur şi, fie că e, fie că nu e inundat de amintire, îşi uită umanitatea, el a pierdut centrul în flăcări al fiinţei şi nu mai ştie dacă se prăbuşeşte în sus sau în jos, dacă priveşte înainte sau înapoi, orbita circulară e lipsită de direcţie, dar capul său e răsucit în grumaji, rigid şi ridicol. De netrezit sînt morţii, de netrezit era moarta, spaţiul uitării se închisese ca un noian cenuşiu de apă deasupra ei, şi era ca şi cînd femeile de pe uliţa mizeriei ar fi ştiut că pe acolo era purtat în ultima lui trezire şi în ultima lui uitare unul care nu-şi văzuse viaţa. Oare batjocura lor se justificase într-adevăr ? nu mai exista oare într-adevăr decît prăbuşirea plină de ruşine în nefiinţă şi în regiunile suprafeţei goale, care se întind infernal sub hotarul nefiinţei ? Oh, ele avuseseră dreptate, iar el trebuise să suporte cu o ruşine îngrozită ocările batjocoritoare, căci impuritatea, de care se făcuse fără vină vinovat, era mai abjectă decît orice neruşinat desfrîu întîmplător al mesei plebeiene, căci el se făcuse vinovat de impudicitatea prăbuşirii voluntare şi, chiar dacă din porunca destinului, se raliase voluntar în spiţa sperjură şi pierdută, care, lipsită de orice legături, trece clătîindu-se pe dalele de piatră ale nefiinţei, fără foc aidoma animalului, reci ca planta, de netrezit ca piatra, rătăcită în hăţiş şi ea însăşi hăţiş, scufundată în cele nediferenţiable ale unei împietririi definitive ; căzuse pradă ameninţării de care sînt cuprinşi cei abjecţi, abject şi el împreună cu ei, era ascuns împreună cu cei ascunşi, iar ameninţarea, provenind cu forţa destinului din cele supra-ameninţătoare, de neoprit prin nici un bubuit de rîs, tăcînd şi iar tăcînd, încremenind sunetele, încremenind lumina în întunericul cristalin al inexpugnabilităţii de piatră, dizolvată în noapte şi încremenită în noapte, ameninţarea urca mereu. Totul era ameninţat, totul devenise nesigur, chiar şi ameninţarea însăşi, deoarece

pericolul se schimbase, transpus din zona celor ce se întâmplă în aceea a persistenței. Neclintită persista noaptea, aripa ei de aur neagră-străvezie lucind rece, întinsă de jur împrejur peste locuințele omenești, care apăsau ca o povară de piatră încremenirea pământului, zugrăvită de laptele uscat al lunii, iar cele încremenite resorbeau adânc lumina astrilor, erau transformate în piatră străvezie pînă în cele mai adînci profunzimi de foc ale lor, deveniseră străvezii umbre de piatră în deschisele puțuri de cristal ale pământului, un ecou de cristal al celor ce nu pot fi ascultate, urzind în jos pînă în inexplorabil, urzind în sus pînă la cele ce se pot auzi, astfel încît acestea erau ca un ultim efort sufocat de a respira al împietririi, un gîfîit al pietrei, implorînd respirația ființei; pînă și pașii străjii de dincolo de ziduri treceau în sus și în jos, împietriți în umbre, împietrind umbre, numărînd mereu, statornic, timpul, luau parte la toate, erau încorporați în piatră, răsunători, pași solemni de umbră ai neființei, care răsăreau din pavajul răsunător și se scufundau din nou în el, iar în vreme ce sub lumina mereu mai dură creasta cu vîrfuri țepene și umbre tăioase ale piroanelor de fier de pe muchea brîului de ziduri devenea mereu mai vizibilă, spațiul ca un puț dintre zid și casă se deschidea nu mai puțin limpezit de lumină și cu umbre distincte, străbătut pînă în adîncimile sale de strălucirea argintiu-verde a sferelor, împietrit în lumină, uscat de lumină, răsunînd în lumină de muțenie pînă jos, la terenul acoperit de nisip și pietriș, pînă în aproximația aspră, nemișcată a fundului de puț, care înfățișa în umbra uscată a cîtorva tufişuri tot felul de vechituri, aproape de nenumit, pe jumătate acoperite de ramurile verzi argintate ale tufişurilor, scînduri și unelte, ele însele aruncînd umbre, însă într-un fel atît de înfricoșător solemne, încît apăreau ca un ecou singuratic și straniu de nedemn al muțeniei universale împietrite, oglindind pericolul, oglindind răzbuarea, oglindind amenințarea, fiindcă neființa se oglindea în neființă, transparența oglindită în țărînă, și una și cealaltă atinse de aripa imobilă, amîndouă paralizate de tristețe, totuși

în amîndouă, hăituit și sfișiat, gîfiitul de neauzit al morții —

— însă cicone jignite de jălea-i, zeilor jertfe-aducînd, în orgia nocturnă-a lui Bachus, trupul bucăți i-au făcut, zvîrlindu-l pe cîmpuri departe ; încă și-atunci cînd, desprins de gîtul de marmură, capul, prins în vîrtej, îl ducea în undele-i Hebrul Oeagru, vocea-i într-una jelind și limba-nghețată, ah ! o strigau, duhu-și dînd, pe Euridice sărmana ; „Euridice“ atît răspundeau ale fluviului maluri —

— iar el era fără ecou, răsunset fără ecou, mort în încremenirea definitivă, de neschimbat a munților de deșert, țîșniți în sus, din Tartar, răsunset mut în universul lăuntric și în cel exterior, nemișcat, secătuit, răsunset mut al gîfiitului mut-sufocat în prăpăstiile uscate și în straturile de cristal ale împietririi, era un craniu fără privire, rostogolit în sfărîmăturile de piatră pe țarmul de umbră al uitării, rostogolit sub tufărișul uscat-impenetrabil de pe țarmul fluviului amurgului, rostogolit spre neființă unde, în lipsa oricărei ieșiri, se stinge pînă și uitarea, el nu era decît un ochi orb încremenit, nu avea trunchi, nu avea voce, nu avea plămîni, nu respira, ba chiar așa era azvîrlit în orbirea infernală, golită de aer : misiunea lui fusese să împrăștie umbrele, iar el crease umbre, i se impusese marelă jurămînt de alianță al pămîntului, iar el devenise din capul locului sperjur, oh, i se încredințase misiunea să ridice încă o dată lespeda mormîntului, pentru ca omenescul să învie renăscînd, pentru ca procesul creației vii, ca lege, pentru ca această permanentă concomitență să nu fie întrerupte în întreaga curgere a timpului, pentru ca zeul să fie mereu trezit la concomitență de prezentul flăcării jertfei și să poată fi constrîns să se întoarcă la jurămîntul autocreațiunii, zeul zguduit de jurămînt, încremenirea oprită de jurămînt, flacăra ațîțată de jurămînt, oh, aceasta fusese misiunea lui, iar el n-o îndeplinise, nu i se îngăduise s-o îndeplinească ; mai înainte de a i se fi permis, spre împlinirea necunoscutului jurămînt, să urnească lespeda de

mormînt, da, măcar s-o atingă, mai înainte de a fi putut să ridice brațele, acestea îi deveniseră grele și paralizate și străvezii, se integraseră în împietrirea pietrei, se integraseră în torentul uscat-străveziu al pietrei, iar acest torent inert, împietrit și împietrind, pătrunzînd încoace din toate sferele pînă în centru și retrăgîndu-se iar pînă la limitele sferelor, resorbînd în masa cristalină de umbre cele însuflețite și cele neînsuflețite, devenise o singură piatră, devenise piatra de jertfă a universului, neîncununată, neîncălzită, nezguduită, de neclintit, devenise piatra de mormînt, despuiată de jertfă, a lumii, care acoperă cele neînțelese și este ea însăși aceasta. Oh, ursită a poetului ! *Puterea de a-și aminti a iubirii l-a silit pe Orfeu să pătrundă în adîncurile lui Hades, firește interzicîndu-i totodată ultima coborîre, astfel încît, pierdut în hăul infernal al memoriei, a fost nevoit să se întoarcă înainte de vreme, maculat încă în puritate și sfîșiat în nefericire. El, dimpotrivă, fără iubire de la început, incapabil să trimită înainte memoria iubitoare și nefiind condus de nici o amintire, nu ajunsese nici măcar în cele dintîi adîncuri ale lui Vulcan, cel ce domnește peste minereuri, necum la domeniile legiutorilor Tați, necum în neantul încă mai adînc, care naște lumile, naște amintirea, naște mîntuirea, și rămăsese în golul încremenit al suprafeței. Neizbînda, odată întîmplată, nu mai lasă în urmă nimic care să mai fie de biruit, iar acum, resorbite de marea tăcere a anonimatului golit de cunoaștere, golit de lege, tăcuseră și marile marea purtătoare de viață ale ațîțării flăcărilor și ale stingerii ; tăceau marea începutului și ale sfîrșitului, marea zguduirii luminînd prin foc și ale liniștii picurînd blînd, tăcea reciproca lor zămislire, care o schimbă pe una în cealaltă, întregul lumii era imuabil păgubit de respirația sa, de concretețea sa, de evenimentele sale, de cursul său și, înconjurat de liniștea universală, se dezvăluia ca o privire tăcîndă, ca privirea universală a despuierii vizibil-invizibile ca atare, se dezvăluia ca ne-mai-existența lor fără-privire-privind, imuabil definitivă : ochi de*

piatră încremenit sus, ochi de piatră încremenit jos, oh, sosise acum ceea ce aştepta de mult, ceea ce îi inspirase teamă întotdeauna, în sfârşit sosise, acum îl vedea, acum trebuia să privească în nepresimţibilul fără nume, în anonimatul nepresimţibil, din pricina căruia fugise de-a lungul unei vieţi, din pricina căruia făcuse totul, pentru a pregăti acestei vieţi un sfârşit pretimpuriu, şi nu era ochiul nopţii, căci noaptea se evaporase în împietrire, şi nu era teama şi nici groaza, căci era mai mare decât orice teamă şi orice groază, era ochiul golului de piatră, ochiul holbat al destinului, care nu mai participă la nici un eveniment, nici la curgerea timpurilor şi nici la anularea timpurilor, nici la spaţiu şi nici la aspaţialitate, nici la moarte şi nici la viaţă, nici la creaţie şi nici la necreaţie, un ochi nepărtaş, în a cărui privire nu există nici un fel de început şi nici un fel de sfârşit şi nici o concomitenţă, detaşat de tot ceea ce subzistă şi ceea ce însă-subzistă, legat cu acestea numai prin ameninţare şi prin aşteptarea ameninţătoare, prin temporalitatea răgazului de aşteptare încă subzistent, reflectat în încă-fiinţarea celor ameninţate şi în privirea lor înspăimântată de ameninţare, cele ce ameninţă şi cele ameninţate surghiunite laolaltă în ultimul rest de timp. Şi nu mai exista nici o fugă, numai gîfîitul ei fără suflare, nu mai exista pentru ea nici un înainte — încotro ar mai fi putut să ducă ? ! —, iar gîfîitul era aidoma celui al alergătorului, care dincolo de ţel recunoaşte că n-a ajuns şi că nu va ajunge niciodată, fiindcă ţelul nu poate fi conjurat şi rămîne neconjurabil în nespaţiul sperjurului, prin care l-au hăituit, ca să-l hăituiască mereu mai departe, fără ţel creaţiunea, fără ţel zeul, fără ţel omul, fără ecou creaţiunea, fără ecou zeul şi omul în cele părăsite din nou anarhic, căre nasc nespaţiul. Ceea ce se afla în jurul său nu mai simboliza nimic, era un ne-simbol, era ceea ce nu poate fi oglindit, era ceea ce nu-mai-oglindeşte nimic în sine, iar dincolo se afla tristeţea săracirii de simbol, acea tristeţe a nespaţiului care e încorporată nespaţial vi-sînd în toate cele create în spaţiu şi chiar în adormitul

humus primordial, despuiată de simbol, totuși ascunzînd în sine germenul oricărui simbol, aspațializată, totuși condiționată de spațiu ca un ultim rest al frumuseții purtate de timpuri, tristețea visului, care sălășluiește pe fundul oricărui ochi, sclipește în ochiul de animal, ca și în ochiul de om, ca și în ochiul de zeu, ba chiar pînă și în ochiul universal al vidului aidoma unei ultime suflări a creațiunii, întristată și înconjurată de tristețe în ochiul unei extrem de depărtate amintite stări precreate, ca și cum nespațiul ar începe în tristețe și totuși, în același timp, tristețea ar reîncepe mereu în nespațiu, ca și cînd în această unitate s-ar afla imuabil în germene fatalitatea primordială a oricărei creațiuni, neizbăvirea, de care sînt amenințate prin destinul primordial toate cele omenești și toate cele divine, teama de destin comună amîndurora, pedeapsă comună aplicată de destin amîndurora, teama sperjurului, condamnat din capul locului la răzvrătire, și ispășirea poruncită din capul locului pentru fapta nefăptuită, pentru nelegiuirea nesăvîrșită, ispășire prin care destinul îi domină pînă și pe zei, pedeapsa poruncită de o lege incognoscibilă și constînd în pierderea cunoașterii și în părăsirea în carcera somnolenței necesar-oarbe, *părăsirea necunoașterii în necesitatea incognoscibilă* : venea mereu mai aproape și mai aproape, hăituită de tristețea gîfîind mut, sufocată, a neizbăvirii, totuși imobil de încet, pierdută în tristețe și neizbăvire, pierdută într-o lipsă de conținut, care resorbea în sine pînă și tristețea și neizbăvirea ; urca greoi, de piatră din toate puțurile universului lăuntric și ale celui exterior, ca o îndeplinire a amenințării, înălțînd golul ce privește, urca asemeni furtunii, cele încă-ne-împlinite deveneau mereu mai amenințătoare, închiderea privirii devenea mereu mai împietrită, împinsă încoace ca un zid al tăcerii, împinsă încoace într-o muțenie asurzitoare, care era deopotrivă a lui și a tuturor sferelor, împovărînd și iar împovărînd, neliniștitor și mai neliniștitor, privirea groazei, sporind privirea care se apropia de mijloc, iar eul, cuprins de mijloc, încercuit în el, înghesuit între pereții privirii, înghesuit în indistingibi-

litatea universului lăuntric și a celui exterior, sufocat de o asemenea tristețe îndoită, de această nelimitată tristețe universală a ființei încă subzistente care înalță orice diversitate și orice dublare în excesul propriei nemărginiri și prin aceasta le anulează, anulat împreună și eul, resorbit și strivit de nemărginirea și de golul ei întristăt, a cărui presimțire a groazei aduce și în același timp dizolvă în sine spaima îndoită, oroarea îndoită, dizolvat împreună și eul, dizolvat și holbat în privirea celor ce amenință de jur împrejur eul amenințat de privire, de multă vreme el însuși doar privire holbată, eul supus amenințării era comprimat pe ultimul rest al ființei sale, era nimic, redus la nespațiul necreabilității sale, al negîndirii sale, era aruncat înapoi pe punctul cel mai mic al unei dăinuiri amorfe ce nu mai poate fi cunoscută, ce nu mai cunoaște, nemișcat dat pradă încolăcirii vidului, oh, era aruncat înapoi și azvîrlit înapoi, azvîrlit în umilirea sinelui său, azvîrlit în umilire și răsumlire, era înjosit pînă la necesitate, fără ieșire, pînă la necesitatea umilinței sale, înjosit în umilința goalei, netei ne-mai-subzistente ; eul era păgubit de el însuși, era jefuit de umanitatea sa, din care nu mai rămăsese nimic, nimic altceva decît cea mai despuiată vină a despuierii sufletului, astfel încît și acesta, păgubit de eu și totuși indestructibil ca suflet omenesc, nu mai era acum nimic altceva decît o umilită goală despuiere, biruită și resorbită de vidul fără oglindire al ochiului tăcînd din pricina amenințării, fără oglindire umilința, fără oglindire eul, fără oglindire sufletul, fără oglindire date pradă forței privirii care se stinge și este ea însăși stinsă — ; tăcere, gol, nespațiu, mute, dar dincolo de pereții negru-cristalini ai muțeniei universale, în nemărginirea nelimitată a supradepărtării fără depărtare, dispărînd și perceptibil, asemeni unei extrem de părăsite imagini auditive a ființei și de pe acum dincolo de orice ființă, subțire și luminos și feminin și înspăimîntător într-o nespusă micime, răsuna un singur punct, răsuna cel mai îndepărtat sunet punctiform al sferelor, răsuna un minuscul chicotit, și era chicotitul gol al vidului, chicotitul neființei goale. Oh,

unde mai exista vreo salvare ? ! unde erau zeii ? ! ceea ce se întâmpla era ultima iradiere a puterii lor, răzbunarea și răsplata pentru repărsirea lor, răzbunarea față de oamenii care, părăsiți, părăsesc ? ! erau oare femeile zeilor, care se bucurau de umilința omenească și râdeau de ea ? ! se bucurau ele de umanitatea pierdută, se bucurau ele de inexpugnabilitatea sperjurului lumilor ? ! Asurzit pentru orice răspuns, el asculta în nedistingibil, iar răspunsul nu venea, căci sperjurul nu poate pune nici o întrebare, tot astfel cum animalul nu poate să întrebe, și moartă era piatra, moartă și fără ecou pentru întrebarea neîntrebată, mort era labirintul de piatră al universului, mort puțul pe al cărui cel mai adânc fund ființează, dezbrăcat de întrebare și dezbrăcat de răspuns, eul gol umilit întru neant. Oh, înapoi ! înapoi în întuneric, în vis, în somn, în moarte ! oh, înapoi, încă o singură dată înapoi, oh, să fugă, să fugă încă o dată înapoi în cele ce ființează ! oh, fugă ! Totuși, iară fugă ? mai exista încă în genere fugă ? mai era vorba în genere de fugă ? Nu știa ; poate că o știuse și n-o mai știa, se afla dincolo de orice capacitate de a ști, se afla în vacuitatea cunoașterii, era în vacuitatea universală și prin aceasta dincolo chiar de orice hăituire, ah, umilitul se și află dincolo de orice fugă : dar acum, dincolo de orice fugă, doborât de jurământul călcat, ca și cum sperjurul însuși ar fi trebuit să fie frînt, ca și cum nu-i mai era îngăduit să stea niciodată și nicicînd drept, el se simțea doborât în genunchi ; și, adînc înclinat sub uriașa povară a vidului orb-nemișcat, invizibil-străveziu al lumilor, încremenit de fugă, paralizat de fugă, împovărații umeri încovoiați, căutînd cu mîini uscat-moarte, pipăind cu degetele ca orbii după peretele camerei, atingînd cu degete de orb umbra cu degete oarbe de pe suprafața luminată de lună, uscată de lună, pipăia de-a lungul lor, însoțit de umbra sa adînc încovoiată ce luneca pe lîngă el, pipăia tremurînd aspru înapoi în întuneric, neștiind ce făcea sau ce nu făcea, pipăia îndreptîndu-se spre fîntîna din perete, ademenit animalic de apă, însetat animalic de cele încă-

pămîntești, de cele încă-vii, de cele încă-mișcate ; și astfel, cu craniul atîrnîndu-i, se tîrî animalic prin uscăciunea încremenită spre cel mai primordial-animalic țel, spre apă, pentru ca, adînc încovoiat în cea mai primordial-animalică necesitate, să lingă întocmai ca un animal umezeala ce se prelingea argintiu.

VAI OMULUI CARE NU SE ARATĂ LA ÎNĂLȚIMEA harului ce i s-a dat, vai umilitului care nu-și suportă umilirea, vai restului de ființă creaturală care nu vrea să-și lepede existența, ah, nu poate să și-o lepede, fiindcă memoria stinsă dăinuie mai departe în vacuitate ; vai omului care, în ciuda umilinței sale și invariabil-nedezlegat, rămîne condamnat la creatural ! în jurul său izbucnește din nou rîsul, și este rîsul groazei, nu rîs de femeie și nici rîs de bărbat, nu rîsul zeilor și nici rîsul zeitelor, este chicotitul gol al neființei, este în neființă restul de ființă ce nu pierе niciodată pentru muritor, rest care chicotește și izbucnește în rîs, care în felul acesta se dezvăluie a fi ceea ce există în neființă, neființa în cele ce există, reunirea ființei aparente cu moartea aparentă, știința aproape-de-rîs a unei asemenea ființe aparente, restul de știință, înfricoșător și purtător de frică, din interiorul vacuității, îmbibat de demență, ademenind demențial în rîsul său mut, care crește și crește, pînă cînd vacuitatea este învăluită în groază nudă. Căci cu cît umilința cuprinde mai mult cele omenеști în însușirile lor esențiale, cu atît mai nemijlocit atacă ea și animalitatea creaturală din om, cu atît mai nemijlocit se năpustește asupra acestei umilințe spaima animalică, spaima hăituită de groază a omului, care e azvîrlit în singurătatea lui creaturală și, ca un animal de turmă răzlețit-rătăcit, nu mai găsește drumul înapoi spre turmă ; este spaima înfiorătoare sădită de la începutul primordial în toate ființele născute în turmă, frica de un vid extracreatural al morții, este — într-o ultimă exacerbare a spaimei, în ultima cădere în ghearele fricii, aproape de pe acum

dincolo de moarte — groaza mută a animalului, care, mic-singur, apăsător de o nevăzută putere covârșitoare, se furișează inconștient și tremurînd sub tufișul întunecat, pentru ca nici un ochi să nu-l poată vedea murînd. Vai celui umilit, al cărui suflet este incapabil să ia asupra-și impusa micime a singurătății, pentru el micimea devine inconștientă, iar harul smereniei se preschimbă pentru el în înjosire goală. Se ajunsese aici ? umilită îi era gîndirea, atît cît mai funcționa, animalică îi era fapta, atît cît se mai întîmpla ceva, iar printre cele de neauzit stătea orb hohotul de rîs ; ajunsese deodată și fără să fi reflectat la aceasta în pat și, jalnic ghemuit în acesta, cu gîtlejul sugrumat, cu o răceală uscată în toate mădularele, inconștient pradă puterii copleșitoare negru-invizibile, întinse îndoite peste umilință și animalitate, inconștient pradă unui domeniu de dincolo de frică, de dincolo de spaimă, de dincolo de groază, de dincolo de moarte, totuși osîndit de o nouă izbucnire a fricii, a spaimii, a groazei, a morții, resimțind oroarea în cele ce nu pot fi simțite, cunoscînd în cele de necunoscut, fusese lăsat să cadă, totuși ținut, încă ținut, ținut în spațiul vid al groazei, oh, era ținut în groază și totodată plin de groază : amintirea începutului și amintirea sfîrșitului se atingeau una pe alta, amîndouă o singurătate rătăcită, închisă în desișul vieții, în desișul vocilor, în desișul imaginilor, în desișul amintirii, niciodată stins începutul, chiar dacă ar fi fost umbrit de ani încă mai mulți, niciodată stinsă amintirea animalului răzlețit de turmă, amintirea groazei primordiale, singura care mai rămăsese, iar toate celelalte erau ca niște variațiuni ale acesteia uneia singure pline de groază, care ședea pe fiecare creangă a tufișului amintirii, chicotind batjocoritor, rîzînd batjocoritor de imobila încarcerare a celui rătăcit fără puțința de a scăpa în desiș, ea însăși închizîndu-l, ea însăși desișul, ea însăși impenetrabilitatea ; imobilă era călătoria amintirii, călătoria începutului neîntrerupt și a sfîrșitului neîntrerupt, călătoria prin nespațiul memoriei, călătoria prin nespațiul rătăcirii încremenite, prin nespațiul

nerememorabilei vieți aparente, această călătorie continua imobilă, călătoria vuitoare prin toate transformările nespațiului, inevitabil însoțită de ele și învăluită de ele, aspațială în oprirea ei aparentă, aspațială în mișcarea ei aparentă, mereu însă în aspațialitatea groazei, deoarece aceasta este inexpugnabila, mereu existentă, niciodată părăsita carceră a morții aparente de plumb, în care se desfășoară viața aparentă, înconjurată de groază, a omului —, era ținut în nespațiul morții aparente. Și cu toate că zăcea liniștit și nu se mișca nici de lățimea unui deget în vreo direcție oarecare, iar camera din jurul său nu se schimba nici ea cît de puțin, avea senzația că ar fi purtat înainte, ba chiar era purtat înainte, tras înainte în zona celor invizibile și de către ceva invizibil, de preștiința sa, de preamintirea sa, diversitatea amintirii luneca repede în fața lui, ca și cînd ar fi putut să-l ademenească a înainta, ca și cînd prin aceasta călătoria ar fi putut și ar fi trebuit să fie grăbită, era purtat înainte de groaza în care zăcea înfășurat, tras înainte spre țelul groazei, care stă la început, iar odaia plutea împreună cu el, neschimbată și totodată luînd forma călătoriei, încremenită în timp și totodată schimbîndu-se neconținut. Amorașii din friză se desprindeau rigizi și rămîneau totuși în ea, din fresce și zugrăveală se desprindeau frunze de acant, luînd chipuri omenеști și cu tija crescută în afară ca o gheară de vultur încovoiată, se legănau pe lîngă pat, închizînd și deschizînd ghearele, ca și cum ar fi vrut să încerce puterea de prindere a acestora; din fața de frunză le creșteau bărbi care erau iarăși înghițite de ea, se legănau în imobilitate, adesea răsturnîndu-se, adesea răsucindu-se ca un vârtej al imobilității, deveneau din ce în ce mai multe, mult mai multe decît dădea pictura murală, chiar dacă aceasta se reînnoia mereu, fluturau peste pictură, fluturau peste peretele gol, fluturau către nicăieri, scuipate de vulcanii cu clocot rece ai neființei, care erupeau pretutindeni, în cele vizibile ca și în cele invizibile, în universul lăuntric ca și în cel exterior, erau lavă vulcanică, molozul adiind

al pregenezei și al descompunerii, devenind mai diverse și mai diverse, cu cît formele lor, rezultate și rezultînd din gol, se înmulțeau, forme care, în afară de asta, se transformau una în alta și se detașau una de alta în timpul legănatului lor, lucruri informe și fără posibilitatea de a căpăta formă, filfiire de frunză și filfiire de fluturi, multe cu aspect de săgeată, multe cu aspect de coadă bifurcată, multe cu aspect de codirișcă lungă, multe atît de străvezii, încît zburau împrejur doar invizibil-mute asemeni unor tăcînde strigăte de spaimă, unele dimpotrivă doar inofensive și semănînd cu un surîs timp-străveziu, care roia de colo colo în gol, multiplicat ca o pulbere mărunță de soare, nepăsător ca niște musculițe, dănțuia în jurul candelabrului din mijlocul încăperii, atîngea în treacăt lumînările stinse, firește de îndată alungate iar și împinse mai departe de ceea ce năvălea din urmă, vuia din urmă, dansa din urmă, înghesuiala de cavernă a amorfității, în care alături de chip și nechip, alături de Scile bimorfe și foci stranii și Hidre zbîrlite, alături de capete ce se repezeau în-sîngerate, cu legături în-sîngerate, cu părul șerpuit, se bălăbăneau fel de fel de diformități, țîșnind tot felul de arătări cu corp și picioare, tot felul de copitate, centauri piperniciți sau neterminați și resturi de centauri, dihanii cu aripi și fără aripi ; spațiul încărcat infernal plesnea de animale pocite, se iveau nagode cu înfățișare de broască și șopîrlă sau cu labe de cîine, viermi cu nenumărate picioare, fără picioare, cu un picior, cu două picioare, cu trei picioare, cu o sută de picioare, adesea pășind agitat pe un teren inexistent, adesea cu picioarele întinse țepăn, plutind încolo întinse rigid, alteori înghesuite strîns una în alta, ca și cînd, cu toată asexualitatea, ar fi vrut să se împerecheze, zburînd împerecheate, adesea pătrunzîndu-se una pe alta iute ca niște săgeți, ca și cum ar fi fost eter permeabil, ca și cum ar fi fost făpturi din eter, născute din eter și purtate de eter, cu adevărat aceasta erau, deoarece în îmbulzeala lor de muște, rostogolindu-se una peste alta, tirindu-se una peste alta, dîndu-se tumba una peste alta, deși se ascundeau și se acopereau una pe alta, puteau

fi prinse și percepute fără efort de privire pînă la ultimele limite ale spațiului plin ochi de ele și pînă în ultimele amănunte, oh, erau prășila de eter, cu solzi de eter, cu pene de eter, din vulcânul eonilor, azvîrlite cu smucituri în sus, ca o prăbușire, ca un torent, mereu evaporîndu-se, mereu pierind, astfel încît spațiul se golea mereu, gol ca sferile și gol ca universul, străbătut în trap doar de un cal singuratic, care tropăia în trecere cu coama zbîrlită în sus în aer, parcurs în plutire de un tors bărbătesc singuratic, al cărui chip plat-străveziu, întors către pat, se schimonosea într-un rîs reflectat, gol, batjocoritor, mai înainte de a fi acoperit din nou de torentul de vermină al groazei, care creștea iar —, și nici una dintre făpturile acestea nu respira, căci în preadăpostire nu există respirație ; încăperea devenise o cameră a Furiilor și oferea spațiu pentru întregul spectacol al groazei, deși acesta continua să crească neîntrerupt : tavanul odăii nu avea nevoie să se ridice, deși candelabrul se desfășurase devenind un copac uriaș, sfeșnicul extins nemăsurat se făcuse o creangă străveche, impresionantă a unui ulm cu umbră aburoasă, iar în frunziș, foaie cu foaie, ședeau sclipitoare visele, înghesuite ca picăturile de rouă, pereții nu aveau nevoie să se lătească, deși între ei se aflau toate orașele lumii, toate arzînd, orașele trecutului celui mai îndepărtat și ale viitorului celui mai îndepărtat, orașe pufăind oameni, chinuite de oameni, orașe cu nume îndepărtate, pe care totuși le recunoștea, orașele Egiptului și ale Asiriei și ale Palestinei și ale Indiei, orașele zeilor detronați, deveniți neputincioși, dărîmate coloanele templelor lor, sparte zidurile lor, sfărîmate casele lor cu turnuri, plesnit caldarîmul de piatră al străzilor, iar micimea încăperii era îndestulătoare pentru întreaga mărime a lumii, deși oraș și cîmp și cer și pădure nu se micșoraseră în nici un fel, mai mult chiar, totul, mare și mic laolaltă, se arăta avînd o pondere a importanței și o egalitate a importanței aproape copleșitoare, îngăduind cu aceeași egalitate a importanței ca sub creanga de ulm, de parcă umbra frunzișului ar fi

fost un nor de furtună trecînd la înălțime, să se edifice înfricoșător, avînd o mărime de necuprins cu privirea, cel mai mare și cel mai blestemat dintre orașe, în mijlocul unei mereu repetate nimiciri, umilita Romă, pe ale cărei ulițe hoinăreau lupii adulmecînd prada, ca să ia din nou în posesie orașul lor, odaia cuprindea crugul pămîntesc, iar crugul pămîntesc cuprindea odaia, împreună cuprindeau orașele, și nici unul nu era afară și nici unul nu era înăuntru, plutind toate, totuși, sus deasupra, sus deasupra vulcanilor, sus deasupra împietririi, sus deasupra frunzișului, despărțite de toate, pe bolta cenușie copleșitoare a cerului, păsările urii trasau fără zgomot marile, grelele lor cercuri peste țările groazei, cu nemișcate aripi de bronz zornăind furios, sclipind și vuind ca niște plăsmuiri de oțel, lașe, minioase, gata să se năpustească în jos bete de furie cu degetele deschise, ca să-și înfigă ghearele în cîmpiile însîngerate ale țăranului și în inimile pline de sînge și, ciopîrțind măruntaie, mîncînd măruntaie, să se alătore convoiului de fluturi și lupi de lîngă pat, gonind împreună cu ei spre țărmurile lipsei de apărare și ale lipsei de mîngîiere, spre țărmurile craterelor de foc și ale plantelor-balauri, niciodată cunoscute, niciodată numite, întotdeauna știute, țărmurile de șerpi ale animalității. Ce vulcani ai precreațiunii aveau să se mai deschidă acolo ? ce monștri noi aveau să mai scuipe ? nu se deschisese și așa totul pînă la ultima despuiere ? nu sălășluia oare și așa în animalele din jur măsura extremă a oricărei groaze imaginabile ? Sau transparența spaimei îndruma spre o nouă cunoaștere a spaimei, spre o spaimă nouă, mai profundă, spre o nouă nepresimțire a unor tărîmuri primordiale încă mai adînci ? Totul se deschisese, nimic nu mai era de reținut, nimic nu mai putea fi reținut, rămînea numai aparent mobila trecere în zbor, stăruia lumina cenușie crepusculară a dezorientării reci, în care nu se mai arată nici o depărtare și nici o apropiere, nici un sus și nici un jos, totuși el, zburînd împreună cu convoiul monștrilor, zburînd cu acesta prin lumina rece, zburînd prin spa-

țitul lipsit de orice direcție, era încleștat și ținut, era ținut de o mînă de plantă lipsită de corp, zburătoare, cu degete neînfrîinate, de neînfrînat, și cunoștea moartea aparentă, cenușia încremenire, prin al cărei nespățiu era purtat : imaginile care curgeau împrejurul său erau o groază de gheață, fără semnificație simbolică, monștri codați fără animalitate, căscînd botul fără să muște, cu gheare scoase fără să apuce, cu pene zburlite fără să se năpustească, azvîrlind otravă fără să nime-rească, izbind cu coada, încolăcind coada, haită transparentă care cade peste transparentă, doar într-o amenințare mută și totuși mai înspăimîntătoare decît orice urlat și orice înșfăcare ; groaza însăși devenise transparentă, temeiul esențial al groazei se deschisese, iar în fundul său cel mai adînc, în cea mai adîncă adîncime de fîntînă a sa zăcea închis ca un cerc șarpele timpului, încolăcind glacial neființa ce picură. Da, era groaza rigidă a morții aparente, iar chipul de animal aproape că nu mai era un chip, ci numai transparentă de plantă, cu tulpini crescute, cu tulpini întreșute, împletite în tulpini răsucite, legate prin tulpini șerpuitoare răsărite dintr-un subsol al rădăcinilor incomensurabil, de negăsit, răsărite din unitatea incomensurabilei țesături de rădăcini, a cărei monstruozitate se întrupa în el, chipul de animal se dezvăluia a fi groaza lipsei de însușiri, hrănită din neființa mijlocului. Nici o teamă de moarte nu se putea măsura cu aceasta care era cea mai îngrozitoare, căci era groaza inspirată de moartea aparentă, înconjurată de subanimalitate, de ceea ce se afla dincolo de animalitate, nici o teamă de rănire sau de durere sau de sufocare nu se apropia de această groază sufocantă, al cărui propriu caracter incomprehensibil nu mai îngăduia să se rețină nimic, deoarece în creațiunea încă necreată, în ne-respirația ei, în sufocarea ei nimic nu se lăsa reținut ; era sufocarea creațiunii nedesăvîrșite, necreate, transparenta ei limpede, în care animalul, planta, omul, făpturi la fel de transparente, asemănîndu-se pînă la identitate și, ca urmare a groazei lor cu răsufierea tăiată. ca urmare a legăturii

lor nedesfăcute și de nedesfăcut cu neființa, netrăite și totuși pline de îmboldul de a avea o ființă distinctă, ca urmare a unei asemenea identități extreme și a unei asemenea vrăjmășii extreme sufocîndu-se una pe alta, toate împreună pline de teama îngrozită a animalului, care își recunoaște animalitatea fără însușiri în propria lui neființă, oh, teama de sufocare a universului ! Oh, nu existase ea dintotdeauna ? fusese el vreodată cu adevărat neînlănțuit de ea ? ! Nu fusese oare întotdeauna doar o zadarnică apărare împotriva furtunii groazei ? ! Oh, aceasta se petrecuse noapte după noapte, ani și ani, departe în tinerețe și aproape ca ieri, noapte după noapte, într-o vanitoasă autoamăgire, crezuse că aude moartea, și totuși nu fusese decît apărarea de groaza morții aparente, apărarea de imaginile morții aparente, care se vestiseră noapte după noapte și de care nu voise să știe nimic, pe care refuzase să le vadă, dar care cu toate acestea rămăseseră —

...oh, cine să doarmă acum cînd Troia întreagă-i în flăcări ! toți ca un om se reped, și spumegă marea de visle, aprig săltate din nou, și cioc de corăbii tridente...

— de neizgonit rămăseseră imaginile, noapte de noapte, groaza îl purtase prin tăcerea craterelor pline de fantome, prin neamintirea precreabilității, prin depărtarea eonilor, depărtare a ființei lăsate din nou la voia întîmplării și transformate prin răsturnare în apropiere nemijlocită, prin paralizatele cîmpuri pustii ale tuturor singurătăților, părăsite de tot ce e omenesc și de orice obiect, dată pradă din nou creația. Noapte de noapte fusese condus spre irealitatea imperturbabilă, imperioasă cu răceală, spre realul ireal, care precede tuturor zeilor, care supraviețuiește tuturor zeilor și pecetluiește neputința zeilor, le zărise pe Moire, care, dușmănoase și cu trup întreit, așteaptă și în ale căror imagini se preschimbă toate chipurile morții aparente, și voise să închidă ochii în fața silniciei lor neviolente, paralizată și paralizînd, orb în rătăcire, surd la batjocura cu chicote scînteietoare a neființei, de care cel trezit, neajutorat, nu poate totuși să scape, surd la rîsul precrea-

tural, searbăd al destinului, ris care îi arată că toate cele de nenumit și nediferențiat, cele informe nu pot fi dominate și îl îndeamnă la umilință, oh, așa fusese, în aceasta germinase o amenințare continuă, impunând o apărare continuă; anii fuseseră ca o singură noapte curgătoare, străbătută de puhoiul imaginilor, înconjurată în zbor legănat de imagini, purtată de imagini în nemișcarea groazei, iar ceea ce se vestise noapte de noapte, inevitabilul, fatalitatea, nu mai putea fi respins, era spasmul de groază al doborîrii într-o moarte aparentă, în care el va zăcea cuprins de sicriu, cuprins de mormînt, întins pentru o călătorie nemișcată, el, singur și fără sprijin, fără intervenția cuiva în favoarea lui, fără ajutor, fără har, fără lumină, fără veșnicie, înconjurat de lespezile de piatră, neclintite ale mormîntului, care nu se vor mai deschide pentru nici o înviere. Oh, mormîntul! și acesta era prezent în odaia strîmtă, și acesta era atins de crengile ulmului, și în jurul său dansau Furiile, și acesta era împresurat de batjocura Furiilor, oh, era propria lui batjocură, și acesta batjocura autoamăgirii, de care el nu voise să se lepede, batjocura speranței lui puerile, cu care se amăgise că tăcuta invariabilitate a golului napolitan, voioasa măreție solară a mării, nemăsurata strălucire familiară a mării, o asemenea forță a peisajului se va preocupa încet de moarte și o va preschimba în muzica niciodată cîntată, niciodată de aflat prin cîntec, care trebuie să trezească viața, ascultînd și ascultată pentru totdeauna, în moarte, oh, batjocură și răsbatjocură, acum, cînd clădirea se afla într-o aspațială lipsă de peisaj, cînd nu se mai deschidea înapoia ei nimic, nici o mare, nici o coastă, nici o cîmpie, nici un munte, nici o piatră, nici măcar amorfitatea lutului primordial, nimic, numai o goliciune insesizabilă, amenințînd insesizabil în ne-ființă, o nudă clădire a batjocurii, înconjurată numai de aceeași neconținută plutitoare revărsare, în care el plutea împreună cu făpturile diforme din jurul său și era dus în plutire mai departe, înfășurat și purtat înot de strălucirea eterului, o strălucire fără respirație, ires-

pirabilă, nebăubilă, provocatoare de sete, care nu este nici aer, nici apă, purtat înot de străvezia adiere de fum a tuturor focurilor spaimei, de această nerespirație a oricărei precreativității, care se împrăstie ca o picurare uscată printre degete, și tocmai în acest element eteric, înfiorător saturat de animalitate, înfiorător născînd animale, înfiorător picurînd animale — resorbindu-l pe cel ce-a recăzut în animalitate — jumătate-de-păsări se ghemuiau pe cornișa acoperișului, înfiorătoare păsări de mormînt, păsări aparente cu ochi de pește, în șir des, dihănii cu pene cenușii, cu capete de buhă, cu ciocuri de gîscă, cu burți de porc, cu picioare care semănau cu mîini de om avînd între degete pielețe pentru înot, păsări gheboase venite dintr-un spațiu fără peisaj și al căror zbor era nedestinat vreunui peisaj. Așa stăteau ele acolo în goliciunea groazei, holbîndu-se și înghesuite una în alta, așa stătea încercuit de ele, mormîntul, atît în nișa de aici cît și afară, în cea mai inaccesibilă depărtare a țelului. Toate erau stivuite una peste alta, goliciunea ne-cerului se suprapunea cu arcadele nișelor de la ferestre, ambele se bolteau deasupra mormîntului, ambele erau întreșute de nespațiu, totuși străbătute de scînteierea negrului de catifea al întregului rotund ceresc, încrustat cu stele, iar prin bolțile lumii creștea ulmul într-o mărire a tuturor distanțelor și depărtărilor, care mărire era totodată o nemăsurată micșorare a acestora ; lipsa de peisaj străbătea peisajul și era străbătută de peisaj, nespațiul străbătea spațiul și era străbătut de spațiu, simbolic în lipsa de simbol, la fel cum animalitatea străbate moartea aparentă și e străbătută de ea : stinse erau simbolurile vieții, stinse imaginile pline de sens-semnificative ale constelațiilor cerului, erau răcite sub goliciunea ce le acoperea, totuși simbolurile morții rămăseseră, chiar dacă numai în lipsa de simbol a precreațiunii, care nu poate fi exprimată, imaginată, presimțită, rămăseseră în caricaturile de animale lipsite de orice expresie, în aceste imagini de groază, care ieșeau tîrîndu-se din moartea aparentă, ca și cum s-ar fi născut

nemijlocit din vid, oglindind neființa în neființă și oglindite de el, imaginea și contraimaginea fiind reunite de nimicirea expresiei datorată celei mai profunde singurătăți primordiale, care, niciodată sesizabilă, întotdeauna știută, întotdeauna temută, urzește în adîncimea de eoni a timpurilor și a animalicului creatural; cercul semnificației simbolice se închide în inexpressiv, se închide acolo unde, în cele necreate, libere de orice legătură, din întrepătrunderea sferelor, goala depărtare a eonilor se răstoarnă, devenind caricatură de animal, goală, apropiat-vizibilă, ca și cum imaginea științei din singurătatea primordială ar fi purtată prin întregul, infinitul cerc de imagini, din oglindire în oglindire, pentru ca la sfîrșitul tuturor sfîrșiturilor să se dezvăluie în absența de imagini cu o ultimă goliciune, iar în această dezvăluire, în această străpungere mut-bubuitoare a necreațiunii și a singurătății acesteia, izbucnind cu toată răutatea, care constituie agresivitatea neajutorată, pierdută a goalei caricaturi de animale, se făcea cunoscută neizbăvirea, pe care o presimțim înapoia tuturor celor create și necreate, înapoia precreațiunii și înapoia tuturor depărtărilor singurătății, izbucnind ca o amenințare presimțită în neizbăvirea morții aparente, dovedind într-un mod plin de presimțiri că toate drumurile întoarcerii, toate drumurile încremenirii, ale jocului și ale beției duc neapărat la animalitate, că toate drumurile frumuseții sfîrșesc neapărat în grotescul groazei. Iar pe acoperișul mormîntului, care voise să preschimbe moartea în frumusețe, stătea lanțul de păsări al neizbăvirii. De jur împrejur ardeau orașele crugului pămîntesc într-un peisaj fără peisaj, cu zidurile lor prăbușite, cu blocurile lor de piatră rupte și plesnite, aburul putreziciunii fumegînd sînge pe cîmpii, de jur împrejur vuia setea de jertfă, atee și căutătoare de zei, jertfe aparente se îngrămădeau peste jertfe aparente în beția sacrificiului, de jur împrejur urlau înnebuniți aducătorii de jertfe, ucigînd semenul, pentru a rostogoli peste el propria lor moarte aparentă, dărîmînd casa vecinului și dîndu-i foc, pentru a-l ademeni

pe zeu în propria lor casă, vuiau furia neizbăvirii, chiotul neizbăvirii, jertfa, moartea, pîrjolul, sfărîmarea pietrei în cinstea zeului, care el însuși așa vrea, deoarece trebuie să-și asurzească propria groază, propria cunoaștere a destinului și, avid de rîs, avid de distrugere, a dezlănțuit în acest scop discordia oamenilor, discordia beției, discordia jertfei, la care el, devenit neputincios, ia parte și care îi procură plăcere, zeu și om mînați și iar mînați de aceeași spaimă plină de furia distrugerii, de spaima împietririi în singurătatea împietrită a morții aparente, de teama încremenirii, alungate din nemișcare țipetele zeilor ce simulează moartea, jocul omenesc al omorului, vulcanul de ne-ființă al sufletului, iar focurile, curgînd mai departe în fluidul ne-element, stăteau pe loc; orașele ardeau fără cenușă, flăcările se legăneau ca niște limbi întinse, țeapăn, ca niște bice ridicate în sus, nu țîșneau din nici o adîncime, sub suprafața lor sfișiată, zdrențuită, răsfoită pentru propria-i izbucnire nu exista nici o a doua suprafață și cu atît mai puțin vreo adîncime, flăcările nu erau altceva decît însăși această suprafață răscolită rigid, iar aceste flăcări erau înconjurate de vuietul hățișului rigid-urîtor al vocilor paralizate, ale căror strigăte sînt doar niște umbre urîte ce lunecă asemeni unei capcane, erau înconjurate de vuietul buibuitului mut al creațiunii spulberate, lăsate la voia întîmplării, din nou părăsite: de jur împrejur, din ruine creșteau rigid noi construcții, se înălțau în lumina cenușiu-palidă, în ne-lumina palidității fără lumină, creșteau din gol și totuși existau dinainte și existaseră întotdeauna, edificate fără speranță de totdeauna pentru preamărirea uciderii continue, pentru veșnicirea și păstrarea neizbăvirii, construcțiile vieții aparente, construcțiile morții aparente, avînd piatra de temelie stropită cu sînge, apăsînd viața cu greutatea pietrei, și nici un sînge nu ajunge pentru a încadra în lege și în mersul creațiunii cele edificate de neizbăvire, înconjurînd cu ziduri neizbăvireă, cele împietrite de neizbăvire, nici o conjurare nu e suficientă pentru ca,

reînnoind jurământul, să facă a plesni șarpele de gheață ; precreațiunea rămîne mai puternică decît creațiunea, într-o moarte aparentă rămîne necreaturalitatea care întrerupe circuitul creațiunii, care s-a sustras creațiunii și i s-a opus, necreaturalitatea în sine care vrea să se eternizeze exclusiv pe ea însăși, care se face ea însăși monument și mormînt, ea rămîne lipsită de vorbire și cu conștiința vinovăției și părăsită de respirație, rămîne, în ciuda monumentalității ei de piatră, neveșnicită și fără durată și — pentru că a scuturat de pe ea cele create — a devenit un mormînt fără renaștere. Domul ne-spațiului, domul ne-cerului însuși au devenit o singură grotă de mormînt, adăpostită în inelele de șarpe ale măruntaielor cerului, adăpostită în mezenterul precreațiunii, cel disprețuit de zei, purtător de humus, în care palpită destinul și se vestește disprețuind timpul ; în această grotă era dus el, ca și cînd ar fi fost o întoarcere, într-acolo se îndrepta călătoria și, deși alungat din ceruri, el însuși întrepătruns de șerpi, zăcea totuși adăpostit în măruntaiele cerului. Ce inversiune a universului lăuntric și a celui exterior ! ce răsturnare înfricoșătoare ! De jur împrejur ardeau străzile de morminte și orașele de morminte ale pămîntului locuit de morți, de jur împrejur se ridica inutilitatea de piatră a furiei omenești, a chiotului omenesc de biruință, a omeneștii beții a jertfei, de jur împrejur stăteau rigide flăcările pămîntești cu ardere rece, iar moartea creațiunii, despuiată de moarte, rînjea ca de piatră în jurul omului jefuit de creatural și a zeului doborît de pe tronul său de autor al creațiunii —, hotărîrea zeilor, din a cărei voință a trebuit să se întîmple aceasta, este confuză în discordia spaimei. Căci creațiunea cere o continuă înviere ; creațiunea se împlinește numai într-o înviere continuă, iar învierea are loc numai atît cît dănuie creațiunea, nici o clipă mai mult, oh, este creatură, se poate numi creatură numai aceea ce coboară neconținut spre flăcările renașterii, străduindu-se neîntrerupt ca nimic din cele nebiruite să nu se umfle din nou, ca nimic din cele prematern necreate

să nu izbucnească din nou într-o muțenie pietrificată, oh, creatură este ceea ce creează creațiune, ceea ce, în coborîre, se aduce pe sine însuși jertfă, fără rețineri și eliberat de întoarceri, fără orice revenire la beție, ba mai mult chiar, fără orice revenire la vreo cunoaștere sau recunoaștere, lepădîndu-se de orice teamă creaturală, lepădîndu-și pînă și ultima dorință creaturală, oh, noi sîntem creatură a creațiunii numai atunci cînd orice însușire creaturală se desprinde total de noi, cînd ne-am deprins să renunțăm pînă și la cunoaștere, atît cea creaturală, cît și cea extra-creaturală, cînd ne decidem să luăm asupra-ne ultima noastră umilință, cînd putem să ne nimicim propriul mormînt ! Iar cînd și-a dat seama de aceasta, greu și într-o depărtare de vis, ca și cum ar fi visat și o voce dintr-un al doilea vis ar fi șoptit în cel dintîi, ca și cum spaima zeilor, răzbunarea zeilor, neputința zeilor ar fi răzbătut încă o dată, ca și cum zeii ar fi săvîrșit încă o dată și poate pentru prima dată un generos act de caritate, ca și cum acel șoptit tainic, fără cuvinte, ar fi provenit de-a dreptul din frica înfiorată a zeilor, încă o dată înfrîntă, și i-ar fi insuflat curaj, curajul stingerii, curajul micimii, curajul cedării, curajul de a se lăsa în voia umilinței, atunci, în această șoptitoare lipsă de cuvinte, care era ca un fel de limbă în afara limbii, a devenit perceptibilă o încă mai strînsă concentrare a semnificațiilor, cuvînt fără de cuvînt dintr-un vis încă mai depărtat decît fusese cel de-al doilea, un șoptit încă mai încet, încă mai pătrunzător, insesizabil, totuși chemînd la faptă, lunecînd furiș și stingîndu-se, totuși porunca cea mai aprigă, ordonînd imperios ca tot ceea ce a slujit și a constituit viața aparentă să dispară în așa fel, încît să nu fi fost parcă niciodată, pierind între cele neîntîmplute, topindu-se în neființă, deprinzîndu-se de orice amintire, desprinzîndu-se de orice cunoaștere, tot ceea ce a fost în universul omenesc ca și în cel al lucrurilor fiind biruit, oh, era porunca de a nimici tot ceea ce a făptuit, de a arde tot ceea ce a scris și a creat în poezie vreedată, oh, toate scrierile sale trebuiau arse, toate, și

Eneida ; asta o auzea în cele de neauzit, dar mai înainte de a se sustrage vrajei ce-l obliga să privească țință spre cornișa clădirii, spre șirul nemișcat de păsări aparente ce stăteau ghemuite acolo, peste penajul decolorat s-a prelins ca un val imperceptibil, unduind fluid și eteric, un val și încă unul, și, deodată, parcă într-o spumă de tăcere, cîrdul zbură, parcă înălțat fără zbor și risipit în invizibilitate, astfel încît familiara cunună a acoperișului deveni pentru o clipă vizibilă, în orice caz numai pentru această singură clipă, căci în cea următoare clădirea se prăbuși în ea însăși, tot atît de tăcut ca și bătaia de aripi a celor ce zburaseră, tot atît de eteric transformîndu-se în invizibil, pulverizată în neființa absorbitoare. Iar cînd își dădu seama de aceasta, absența zgomotelor începu să se schimbe și ea, și se schimbă în liniște : imobilitatea deveni repaos, călătoria imobilă care-l purta pe el însuși mai departe ajunse la o pămîntească oprire pe loc, fantasmеle — cele cu înfățișare de plante și cele cu înfățișare de animale, iar la urmă și o singuratică femeie-demon cu păr de flăcări, cu trupul palid străveziu și coamă fluturîndă — nu-l mai însoțiră, ci alunecară pe lîngă el, alunecară într-acolo unde se scufundase mormîntul, se scufundară după acesta, una după alta, înghițite de craterul gol-crepuscular de umbre, iar dacă pînă cu puțin înainte acesta se holbase oribil la el ca un ochi amenințător opus, totuși al său, ultima amenințare a vidului oribil, acum, după ce și ultima harpie se dizolvase într-însul, vidul căzu de asemenea pradă disoluției, forța absorbantă deveni o pace atotprimitoare, deveni adîncime, deveni ochi al nopții pămîntești, ochi de vis, greu și mare de lacrimi eterice, odihnind asupra-i cenușiu- și negru-catifelat, cuprinzîndu-l imponderabil, eliberat de vis în visare, deschis spre reîntoarcere, noaptea era redeschisă, iar în cea mai profundă adîncime a privirii sale pîlpîia din nou micul vîrf galben de flacără al candeliei cu ulei, sclipind cu sfială — oh, o stea a apropierii — luminînd, în încăperea rămasă fără lună și stăpînită de tihna nopții, care, în blîndețea și somno-

lența recîștigată — friza abia mai putea fi recunoscută, suprafețele pereților se întunecaseră —, adăpostea numai mobilier pămîntesc-familiar, ca și cum niciodată n-ar fi fost altfel ; era reîntoarcere, totuși nu întoarcere acasă, era recunoaștere, totuși fără amintire, era blîndă reînviere, și totuși, poate încă mai blîndă, stingere, era eliberare și încarcerare, indescriptibil contopită într-o stingere cu totul blîndă, devenind prin preluare minunată. Fîntîna din perete curgea încet, întunericul deveni o umiditate ușoară, și cu toate că nicăieri nu se mișca nimic, cele mute își pierdeau muțenia, cele rigide își pierdeau rigiditatea, timpul devenea din nou mai moale și mai viu, eliberat de asprimea aparent moartă a lunii și din nou deschis mișcării, astfel că el, de asemenea eliberat de rigiditate, se putu ridica iar încet, deși extrem de trudnic ; proptindu-și palmele cu degetele desfăcute în saltea, cu umerii ridicați între timp acum întrucîtva coborîți, tremurînd puțin de efort, cu capul fierbinte de febră puțin întins înainte, asculta atent liniștea, iar atenția sa se concentra atît asupra blîndeții reîntoarșe neanulate de nici o febră a fluviului vieții cît și asupra vocii de vis abia apărute, abia prinse, abia perceptibile, asupra acelei șoptite porunci de vis care îi ordonase nimicirea scrierilor sale și pe care voia, trebuia s-o audă acum cu adevărat, pentru a putea fi mai sigur de mîntuire : tainica poruncă era de neîndeplinit, oricît ar fi dorit el s-o audă și să-i dea urmare, rămînea de neîndeplinit, mai înainte de a fi fost găsit cuvîntul spre șoptitoarea lipsă de cuvinte, iar în tainicul, marele indeterminabil ce șoptea în jurul său se urzea imperativ porunca de a regăsi drumul spre cuvînt ; pereții tăcerii încă mai stăteau în jurul său, totuși acum nu mai erau amenințare, oh, încă îl mai stăpînea spaima, totuși era o spaimă fără frică, era neînfricare în spaimă, oh, limitele cele mai dinafară și cele mai dinăuntru încă mai erau întoarșe unele în celelalte, totuși simțea cum ascultarea lui atentă le desfăcea și le lega, firește nu în ordinea anterioară a cunoașterii, firește nu în ordinea oamenilor, în ordinea animalelor, în ordinea

lucrurilor, nu în ordinea lumilor, în care se mișcase odinioară și care, stinsă o dată cu stingerea memoriei lui, nu mai exista, nu va mai exista niciodată, iar ceea ce se ivea aproape că nu era unitatea frumuseții, unitatea cu scînteiere stinsă a frumuseții lumilor, nu, nici aceasta nu era, ci desigur aceea a unui răsunător torent în cele nepresimțite, revărsîndu-se în noapte, revărsîndu-se din noapte, era aceea a unei amintiri neamintite despre o oprire în loc, în care se desăvîrșesc cele de nedesăvîrșit, legată de nostalgia de a crea a ultimei singurătăți primordiale în zona celor inexprimabil inaccesibile, într-o nouă nebănuită memorie de mare puritate și castitate, iar ceea ce percepea ascultarea sa atentă era conținut în torentul nostalgic, provenea din întunecimea cea mai dinafară și răsuna totodată în urechea sa cea mai dinăuntru, în inima sa cea mai dinăuntru, în sufletul său cel mai dinăuntru, fără cuvinte în el, fără cuvinte în jurul său, forța stăruitoare zdrobitoare, tăcută și mare a îndoitului, murmurîndului temei primordial, ținîndu-l și umplîndu-l, cu cît asculta mai adînc, numai că în curînd n-a mai fost nici murmur și nici șoptă, ci mai degrabă un bubuit uriaș, firește unul care era adus prin atîtea straturi ale trăirii și ne-mai-trăirii și încă-ne-trăirii, prin atîtea straturi ale amintirii și ale neamintirii, prin atîtea straturi ale întunecimii, încît nu mai atingea nici măcar intensitatea șoptei, nu, nu era șoptit, nu, era armonia unor voci nenumărate, mai mult chiar, era armonia tuturor turmelor de voci răsunînd din toate spațiile și nespațiile timpului, cîntînd și de bronz și bubuind datorită adăpostirii și ascunzișului, înspăimîntătoare prin blîndețe, mîngîietoare prin tristețe, inaccesibile prin nostalgie, necruțătoare, de neinfirmit, de neschimbat în ciuda mării depărtări, devenind tot mai poruncitoare, cîntînd tot mai ademenitor, pe măsură ce eul său se smerea făcîndu-se mai mic, pe măsură ce acesta renunța la rezistență, pe măsură ce se deschidea răsunetului, pe măsură ce și pierdea șperanța de a percepe cu adevărat intensitatea vocilor, pe măsură ce creștea știința pro-

priei sale nedemnități ; constrîns astfel de forța copleșitoare, de aramă, constrîns de blîndețea ei, constrîns la supunere și la cerința de a se supune, constrîns la spaimă în ceea ce privește opera care urma să-i fie smulsă, constrîns să dorească a auzi sentința, pe care însăși această dorință o va rosti, constrîns atît la spaimă cît și la speranță, constrîns la dispariție și la autodispariție de dragul vieții, încarcerat și eliberat în mărirea micimii sale, știutor-neștiutor sub puterea totalității nemodelabile, dorite a vocilor, putu în sfîrșit să capteze cele de mult știute, de mult suferite, de mult auzite, și o expresie minuscule, insuficientă, niciodată îndestulătoare pentru inexprimabilul de mărirea eonilor, îi scăpă trudnic, îi scăpă într-o răsufare, într-un suspin, într-un strigăt : „Să ard *Eneida* !“

SE FORMASERĂ ÎN GURA LUI CUVINTE ? MAI CĂ nu știa, nu știa, și cu toate acestea nu fu mirat, cînd veni un ecou, aproape un răspuns : „Ai strigat ?“, așa răsună delicat și familiar, aproape ca acasă dintr-un niciunde, nebănuit de apropiat sau nebănuit de depărtat. Sunetul pluti în indistingibil, chiar dacă nu în infinit, chiar dacă nu în doritul spațiu al totalității vocilor, ba chiar pentru o clipă i se păru că e Plotia, i se păru că aude întunecimea plutitoare a vocii ei, ca și cum ar fi putut s-o aștepte, și chiar ar fi trebuit s-o aștepte în noaptea din nou pacificată, din nou înrourată, din nou adunată, desigur, pentru a-și da seama ca de un lucru pe cît se poate încă mai de la sine înțeles, în chiar clipa următoare, că fusese vocea băiatului, iar felul în care a luat cunoștință, fără să se mire și ca de un lucru de la sine înțeles, de această întoarcere îl purtă ca un fluviu domol printre malurile pămîntești, nepăsător de-a dreptul, nepăsător față de bucurie sau dezamăgire, îl purtă într-o atît de ușoară senzație pămîntească, încît se temu că, aruncînd o privire sau întorcînd capul, ar putea întrerupe curgerea aceasta ; zăcea cu ochii închiși, și nu se mișcă. Și nici nu știu cît a durat aceasta.

Apoi însă i se păru că în gura lui se formaseră iar cuvinte, și spuse : „De ce te-ai întors ? nu vreau să te mai aud.“ Din nou nu știu dacă vorbise cu glas tare, și nici nu știu dacă băiatul se afla realmente în odaie, dacă era de așteptat vreun răspuns sau nu ; era o așteptare plutitoare, aproape ca și cînd pe undeva ar fi fost acordată o liră, mai înainte de a răsuna cîntecul, și din nou răsună foarte aproape, nesurprinzător de aproape, totuși foarte departe, parcă dinspre mare, adusă de lună și licărind foarte încet rugăminte : „Nu mă alunga.“ — „Totuși, replică el, îmi stai în drum, vreau să ascult cealaltă voce, tu nu ești decît o voce simulată, trebuie să găsesc drumul spre cealaltă.“ — „Eu am fost drumul tău, eu sînt drumul tău,-i se spuse, eu sînt rezonanța care îți aparține, de la început și pînă dincolo de orice moarte, pentru vecie.“ Aceasta era ca o ispitire, era ceva plin de o dulce ademenire, era o simplitate deplină, pe de-a-ntregul un vis, o chemare de vis, ca să se întoarcă încă o dată, un ecou din țara copilăriei. Iar vocea de băiat, înceată, îndepărtat-apropiată, ca de acasă, desfăcută de suferință, continuă : „Veșnic este ecoul poemului tău.“ Atunci el spuse : „Nu, nu mai vreau să aud ecoul vocii mele ; aștept vocea care se află în afara vocii mele.“ — „Nu mai poți face să amuțească rezonanța inimilor ; ecoul lor te însoțește imuabil ca umbra.“ Era o ispitire, și i se poruncise s-o respingă : „Eu nu mai vreau să fiu eu ; vreau să dispar în cea mai mare adîncime lipsită de umbră a inimii mele și în singurătatea cea mai profundă a ei, iar acolo poemul meu trebuie să mă preceadă.“ N-a urmat nici un răspuns, din cele nevăzute a adiat ca un vis, îndelung ca visul, scurt ca visul, iar în cele din urmă a auzit : „Speranța vrea să fie însoțită de speranță, și chiar singurătatea inimii tale este speranța de odinioară a începutului tău.“ — „Se poate, admise el, totuși este speranța în vocea care îmi va fi sprijin în singurătatea morții mele ; dacă îmi va fi refuzată, sînt lipsit de îmbărbătare, pentru totdeauna lipsit de alinare.“ A urmat din nou un răstimp de o durată imprecisă, pînă cînd a

venit replica : „Niciodată nu mai poți fi singur, niciunde și nicicînd, căci cîntul ce-a răsunat din tine a fost mai mare decît tine, este mai mare decît singurătatea ta, și nici nu mai poți să-l nimicești ; oh, Virgiliu, în cîntul singurătății tale sînt toate vocile, toate lumile, sînt cu tine împreună cu ecoul lor, ți-au străpuns pentru totdeauna singurătatea, s-au întrețesut — o, pentru totdeauna — cu cele viitoare, deoarece vocea ta, Virgiliu, a fost de la început vocea zeului.“ Ah, așa visase odinioară, într-un cîndva care se afla printre cele fără de trecut, era reîntoarcerea spre o pre-făgăduință, pe care și-o făcuse odinioară lui însuși și care acum era ca o împlinire, desprinzînd suferința și bucuroasă prin speranța în însușirea ei de a fi ca de la sine înțeleasă, dar nu mai puțin o speranță înșelătoare, speranța ludică a unui băiat, a unui copil, care se volatilizează în auto-amăgire. Și numaidecît întrebă : „Cine ești ? cum te cheamă ?“ — „Sînt Lysanias“, i se răspunse, de astă dată neîndoielnic mai aproape și dintr-o direcție precisă, oarecum dinspre locul unde trebuia să se găsească ușa de intrare. „Lysanias ? repetă el, ca și cînd n-ar fi înțeles bine și ca și cînd ar fi așteptat de fapt alt nume, Lysanias...“, și, zăcînd acolo nemișcat, murmurînd numele, era, cu tot firescul celor ce se întîmplau, mirat, nu numai de ciudata nepotrivire a numelui, ci și de faptul că întrebase de nume : oare nu voise el mai înainte să-l lase pe micul însoțitor de noapte în pluti-torul anonim din care venise către dînsul ? oare nu de aceea îl trimisese înapoi în anonim ? Și, uimit, întrebă mai departe : „Doar ți-am spus să pleci... de ce n-ai plecat ?“ — „Ba am și plecat“, i se răspunse, de astă dată cu totul aproape și cu acea voce de băiat familiară, voioasă, puțin cam rustică, dincolo de a cărei modestie se ascundea hazliu o mică șiretenie țărănească, așteptînd cu viclenie întrebarea următoare. Fără să-și dea seama de aceasta, căzu de acord : „Așa, ai plecat... dar ești totuși aici.“ — „Nu mi-ai interzis să aștept în fața ușii tale... iar acum ai strigat.“ Asta era adevărat și totuși nu pe de-a-ntregul adevărat, prin cuvinte

sclipea minciuna, chiar dacă numai o minciună mică și copilărească, totuși ca un ecou al aceleia mari, de care fusese străbătută propria lui viață, ecou al acelui viclean și mai mult decît viclean adevăr aparent ce nu se abate de la cuvînt și nu e justificat niciodată de către realitatea adevărată, adevăr aparent, profestat de totdeauna, ah, încă de pe cînd era copil, cînd începuse să viseze despre înșelarea morții ; adevăr și minciună, chemare și ne-chemare, apropiere și depărtare se revărsau una într-alta, se revărsau una într-alta, așa cum o făcuseră dintotdeauna ; devenea cu totul de neînțeles faptul ca băiatul să fi vegheat dincolo de ușă, în vreme ce concomitent, ba chiar decis ca pentru toată eternitatea, pe uliță, sub fereastră, se petrecuseră lucruri împresurate de groază, trecuseră clătînîndu-se fantasmemele ; ah, era de neînțeles, rămînea de neînțeles, incomprehensibil ca o concomitență care avusese loc și totuși dura mai departe, ca o a doua realitate fără desfășurare în timp, fără trecut, fără viitor, și tocmai de aceea pătrunzînd și în lumea pămîntească din nou cîștigată, aproape ca o realitate aparentă sub un nume fals, fără acel cîștig de dincolo, implicat în orice pierdere ; iar în clipa cînd deschise ochii, teama de acest caracter enigmatic al desfășurării destinului, teama de risul care izbucnise acolo sfărîmînd destinul, teama de cele anonime și de constrîngerea de a întreba de nume, care trebuie să se dovedească întotdeauna din nou ca înțimplător și nepotrivit, oh, teama de enigma cunoașterii, teama aceasta deveni apărare împotriva concomitenței, deveni fugă din fața celor ce-au fost și au avut loc, deveni refugiu în claritatea deplină a lui acum, refugiu în nemijlocitul trupesc ; dincolo, în canaturile ferestrei, stăruiau încă dungile luminii de lună care se dusesese, spațiul era închis de pereți de umbră, și chiar dacă tot nu părea rezonabil să tulbure nemișcarea și să întoarcă încet capul, era totuși mai presus de orice îndoială că acolo, în fața contururilor umbrite ale ușii — dacă ai fi trimis clipind într-acolo o privire piezișă — se desena delicată și abia perceptibilă silueta

băiatului ; toate acestea erau o prezență pămîntească, plutitoare, ciudat plutitoare, devenită ciudat de ușoară, scutită de orice concomitență, scutită de trecut, scutită de viitor în aici și acum, un anonim pămîntesc fără nume : pînă aici îl condusesse băiatul —, voia oare acesta să-l conducă înapoi, întrucît se prezentase nechemat din nou, nechemat și sub un nume ciudat de străin ? călăuzirea în pămîntesc se încheiase, în pămîntescul fără viitor nu mai era nevoie de nici o călăuzire, iar dacă mai exista o asistență îndrumătoare, nu mai era îndatorirea băiatului să i-o asigure, căci numai ajutorul chemat este eficient, iar cel ce nu poate da un nume ajutorului, aceluia nici nu i se poate acorda. Iar cînd silueta băiatului începu să se desprindă de ușa de umbră, el refuză, ca pentru confirmare, încă o dată : „Nu te-am chemat în ajutor... te înșeli, n-am strigat...” și adăugă mai încet : „Lysanias.” Cel căruia i se adresase, neintimidat că se vedea respins, apăruse din întunericul fundalului în domolul cerc de lumină al candeliei cu ulei ; la rostirea numelui său, chipul tinerească, întunecat, de vis, se deschise într-un zîmbet luminos-nestîngherit, încrezător : „Să te ajut pe tine ? Să-l ajut pe cel ce ajută ? Tu ajuți, chiar cînd ceri ajutor... îngăduie-mi totuși numai să-ți amestec vinul” ; și se apucă să trebăluiască la servanță. Ce știa băiatul despre ajutor ? ce știa el despre incapacitatea de ajutor a unei vieți întregi ? ce știa el despre trezirea de groază a celui fără ajutor, care nu poate nici măcar să dea un nume ajutorului, astfel încît acesta îi e refuzat pentru totdeauna ? sau știa el despre sperjurul ce nu vrea să dea ajutor și despre ispășirea stingerii ? sau tocmai voia totuși să cheme la o nouă întoarcere, inevitabila întoarcere aparentă, decisă de destin, spre beție ? aproape că era o revenire a groazei, și, neținînd seama de setea sa febrilă, negă cu un gest brusc și înspăimîntat : „Nu vin, nu, nu, nu vin !” Din nou ciudată și propriu-zis din nou surprinzătoare fu replica băiatului ; ce-i drept, fugar izbit de refuz, acesta lăsă jos amfora pentru amestec, numai că o reluă îndată și, cumpănind-o între

mîini, rosti cu o mină mulțumită, liniștită, ciudat de liniștitoare : „Pentru libațiune, pentru sacrificiu rămîne mai mult decît destul în amforă.“ Oh, pentru sacrificiu ! acum rostise cuvîntul ! Da, despre sacrificiu fusese vorba, despre sacrificiu era vorba ! era vorba despre restabilirea unității sacrificiului, despre restabilirea simbolicității în care se oglindește unitatea, era vorba despre înfrîngerea din nou a beției jertfei, a beției de sînge, a beției de vin, era vorba despre sacrificarea lumilor prin propria-i autostingere, de stingerea createare a celor ce au existat și a celor ce au fost create, în care el, cel ce aduce jertfă și totodată ofrandă, tată și copil totodată, om și operă totodată, trebuie să devină el însuși rugăciune, reîntors în deplina stare de veghe a tatălui și în deplina micime a copilului, ajutînd din dorința de ajutor, învăluit de umbre și el însuși întretesut în umbră într-o deplină stingere, pentru ca în pămînteasca închidere a cercului de imagini, pentru ca în ultimul vîjiit al adîncurilor întunericului, îndoit înălțîndu-se în creatura animalic-vegetală, sîngele oglinindu-se în vin, vinul în sînge, cele nebănuite, aflate la o depărtare eonică, să se desprindă, răsunînd luminos ca un ecou, de cele ce pot fi intuite : era vorba despre repurificarea sacrificiului, iar dacă el, căruia i se dăduse această misiune, ar fi încercat să îndeplinească această acțiune castă aici, în odaia infestată de Furii, ba chiar dacă, abia scăpat de oribilele fantasma, ar atinge aici fie și numai o picătură de vin, acesta, oribil, s-ar retransforma într-un sînge încă mai oribil, impur ar rămîne sacrificiul, iar nimicirea operei n-ar fi altceva decît arderea absurdă, lipsită de semnificații, a unui manuscris ; nu, locul sacrificiului trebuia să rămînă cast, castă ofranda, cast cel ce aduce jertfa, castitatea închisă în castitate, și, aducînd ca ofrandă vinul pur, jertfind în noianul de apă sărată sub razele astrului zilei ce răsare, deasupra tremurînd sîdefie scoica cerului din zori, astfel trebuia să se petreacă la țărnul mării, poemul fiind mistuit de flăcări tremurătoare —, și totuși, un asemenea procedeu nu era oare o nebu-

nească reînviere a aceluia poleit joc al frumuseții cu cuvinte și întâmplări, care decisese în mod fatal sperjurul vieții ? rînduirea țărmlui mării și a zorilor și a flăcărilor de sacrificiu nu era tocmai acel joc lunatic, în a cărui impuritate plină de sînge și crimă se mișcă lumea, îndată ce se lasă în voia frumuseții ? oare în toate acestea nu reînvia aparentul sacrificiu rigid-ucigător, poruncit de către zei, ei înșiși chemați prin poruncă la asta, inevitabilă viața aparentă în cîntata realitate aparentă, inevitabil imperiul intermediar, de o aperlentă realitate, al poeziei ? Nu și iar nu, trebuia să se întîmple imediat, fără rînduieli de sacrificiu, fără libațiune, fără ritualuri ale frumuseții ; nu avea nici o clipă de pierdut, în nici un caz nu trebuia să aștepte răsăritul soarelui, nu, trebuia s-o facă acum, și cu un efort de deznădăjduit se săltă în pat : voia să iasă neîntîrziat sub cerul liber, undeva unde ardea un foc, voia să ducă acolo povara de suluri ale manuscrisului, poate că băiatul l-ar ajuta, iar cuvintele poemului aveau să se transforme în cenușă undeva, în noaptea înstelată ; soarele nu trebuia să mai vadă *Eneida*. Aceasta era misiunea lui. Aținti ochii asupra cufărului în care se afla manuscrisul — dar : ce se întîmplase cu cufărul ? ca și cînd ar fi fost brusc împins la o foarte mare depărtare, devenise minuscul, un cufăr de pitic, pierdut între mobilele devenite minuscule, și cu toate că obiectul se afla în același loc ca mai înainte, nu se putea ajunge la el, nu se putea întinde mîna pînă la el. Și în afară de asta, băiatul stătea între pat și cufăr, nemișorât în această mișorare generală ; în mîinile sale, cupa plină. Băiatul spuse : „Ia o înghițitură, ia-o numai ca o băutură adormitoare.“ O spusese cu toată grija zeloasă pe care o poate nutri un fiu ajuns pe neașteptate la un deplin simț de răspundere față de tatăl său, firește și puțin copilărește, ba chiar mișcător de copilărește, deoarece voința de a-și asuma responsabilitatea și capacitatea de a și-o asuma nu se armonizau, și de aceea, în minimălizarea lor, rezultă o mică înfîmîurare glumeață : i se oferea o băutură adormitoare, ca și

cînd n-ar fi fost vorba să învingă încă o dată spaima trezirii, pe aceea a zeului ca și pe aceea a omului, ca și cum trezia n-ar fi fost acum lucrul cel mai important și cel mai grabnic, pentru a prelua încă o dată creațiunea ! Ori minimalizarea nu era întrucîtva chiar justificată ? micșorarea *Eneidei* la dimensiuni pitice, micșorarea celor din jur, care lăsa neatinsă silueta băiatului, nu era oare întrucîtva un semn al dreptului acestuia de a fi înfumurat, oare minimalizarea lui nu era semnul alteia, superioare, care provenea din lumea de dincolo, o minimalizare ce voia să arate că sacrificiul nu putea fi în genere acceptat ? că el fusese declarat odată pentru totdeauna ca nedemn să îndeplinească oficiul preoțesc-părintesc al unui aducător de jertfă ? așadar, trebuia să rămînă ferecat în visul său — interzisă coborîrea, interzisă reîntoarcerea, zăvorîtă poarta de fildeș și cu atît mai mult aceea de corn ? Și totuși ! totuși mai exista speranță, oh, totuși chiar el, cel rătăcit, putea fi condus la acea castă stare de grație ! Desigur, corupția rămăsese neispășită, în ciuda tuturor chinurilor, dar limbul morții aparente îl eliberase, și poate că băiatul, devenit matur, urma să devină acum o călăuză adevărată, poate că acesta era adevărata călăuză, care trebuia să-l ducă, pe el, cel suferind și slab, prin poarta harului ! Oh, cupa era ținută sus de băiat ca un luminos vas de raze, iar el întinse mîna după ea. Dar mai înainte de a putea să apuce vasul strălucitor, făptura băiatului își pierdu orice maturitate ; fie că obiectele micșorate din jur reveniseră la scara dinainte a proporțiilor, fie că — aceasta nu se putea afla dintr-o dată — băiatul se micșorase la rîndu-i, căpătînd dimensiuni de pitic : așadar, făptura băiatului nu putea realmente să crească ? îl amenința realmente micșorarea pitică ? Fusese lăsat singur, fără ajutor și fără călăuzire, pentru ca pînă la sfîrșit el să fie cel care poartă povara datoriei de a decide singur, și nu-i era îngăduit să primească băutura : „O băutură adormitoare ? nu... am dormit destul, prea mult ; e timpul de plecare, e momentul să mă scol...” Trudnic și pămîntește își reve-

nise ; băiatul nu mai voia să crească încă o dată, nu voia să-i dea nici un ajutor, nu voia să-l sprijine, nici la plecare, nici la sacrificiu, ca să nu mai vorbim despre cele ce aveau să urmeze — oh, dezamăgire, oh, spaimă, oh, rugă după ajutor ! Dar totul nu putu deveni altceva decât o recădere în perne, o șoaptă dezamăgit-ostenită, sufocată, fără grai : „De-acum încolo nici un somn.“ Totuși acum sosi pentru a treia oară, ca un ajutor, un răspuns surprinzător : „Nimeni n-a vegheat atîta ca tine, tată, acum odihnește-te. Ți se cuvine să te odihnești, tată, oh, nu mai veghea.“ Pleoapele se închiseră încet la apelativul tată, care fu ca un dar, ca o răsplată pentru stingere, răsplată prin har pentru o veghe care fusese validată, fusese validată abia acum, de cînd disponibilitatea ei se transformase în acceptarea fără rezerve a umilinței, iar slujirea trează a celor trecute și a celor viitoare se preschimbase într-o smerenie de bunăvoie, în îngăduirea lui acum : era răsplata prin har a neconținutului început din nou, răsplata prin har, care se află la nesfîrșit ca o ispășire înaintea oricărei nașteri și dincolo de orice faptă. Căci jertfa și binecuvîntarea prin har sînt una, ele nu-și succed una alteia, ci cresc una din alta, și numai acela e vrednic să fie numit tată, căruia i s-a dat harul să coboare în hăul de umbre, pentru a primi, el însuși sacrificat, sfîntirea de preot a oficiului său sacrificator, pentru a fi încorporat în infinitul șir sublim al părinților, care duce la sublima inaccesibilitate a începutului, și a obține fără întrerupere, aici, de la străbunul întronat, învăluit de umbre, puternic în fața stingerii, forța nesfîrșitului început din nou, binecuvîntarea ființei omenеști pentru totdeauna, dînd binecuvîntare străbunul, întemeietorul de orașe de dincolo de încremenire, dătătorul de nume, care a înălțat legea, eliberat de orice început și de orice sfîrșit, eliberată nașterea, etern eliberată evoluția. Oare era el cu adevărat hărăzit să pășească în fața sublimului chip ? putea oare un băiat, putea oare băiatul acesta să dezăvorească într-adevăr poarta ? Ca și cum ar fi fost același lucru, îndoiala de sine însuși era foarte

straniu legată de cea despre chemarea băiatului, era o îndoială straniu desprinsă de timpuri, și întrebare era privirea cu care cercetă din nou trăsăturile tinerești, întrebare era, când, la gestul rugător, primi cupa și bău : „Cine ești tu ?“ întrebă din nou, după ce îndepărtă cupa de la buze, iar stăruința cu care întrebarea se formula în el și pornea de la el îl miră de asemenea iar : „Cine ești ? te-am mai întilnit... e mult de-atunci.“ — „Numește-mă cu numele pe care-l știi“ i se replică. Uimit, reflectă și știu doar că băiatul își spusese el însuși Lysanias, da, asta o mai știa, și se întunecă ; se făcu mereu mai întuneric, nu mai găsea numele, nu găsea nici un nume, nici măcar pe acela cu care odinioară mama îl chemase pe el. Și totuși era de parcă mama l-ar fi chemat chiar acum, ca și cum ea l-ar fi chemat din această pieritoare neputință de a găsi, ca și cum l-ar fi chemat să se întoarcă într-un anonim care sălășluiește în cele materne și dincolo de toate cele materne. Ah, pentru mamă, copilul este întotdeauna fără nume, și ea năzuiește întotdeauna să-l apere pe copil de nume, nu numai de numele întâmplător, fals, aducător de neizbăvire, ci și, poate încă mai mult, de numele cel adevărat care, eliberat de hazard, e păstrat în nesfârșitul șir al strămoșilor, căci acest nume, ridicat numai de cel care a coborât el însuși anonim, pentru ca, în sfera rădăcinilor oricărei ființe, să fie înzestrat cu sfințirea preoției părintești, acest nume este inclus în sacrificiu și include în sine sacrificiul : dar mama, legată de sacrificiul creator al nașterii, care este ea, dă înapoi de frică în fața jertfei renașterii, se teme pentru copilul pe care l-a născut, se teme de noua zămislire, se teme de cele neînvins, de cele de neînvins, se teme de cele inaccesibile care ar putea fi presimțite în inaccesibil de adîncă lumină a adevărului dintr-un nume, se teme de renașterea în nume ca de ceva impur și preferă să știe copilul în anonim. Anonimă devine ființa, anonimă devine atunci când cheamă mama, și, tremurînd din cauza anonimului unei asemenea pretreziri, răsuflînd ușurat în îngrijirea anonimă, spuse :

„Nu știu nici un nume.“ — „Tu, tată al meu, le știi pe toate, tu le-ai dat lucrurilor numele lor ; acestea se află în poemul tău.“ Nume și nume, numele oamenilor, numele câmpiilor, numele peisajelor, ale orașelor și ale tuturor celor create, nume ale patriei, nume de alinare în năpastă, numele lucrurilor, create împreună cu lucrurile, create înaintea zeilor, acele nume care înviază mereu cu sfințenia cuvîntului, găsite mereu de cel ce veghează cu adevărat, de cel ce trezește și de ctitorul divin ! poetul nu trebuie să pretindă niciodată o asemenea demnitate, ba mai mult, chiar dacă misiunea supremă, cea mai proprie a poeziei ar fi să edifice numele lucrurilor, ba chiar dacă, în deschiderea clipelor ei celor mai mari, ar reuși să arunce o privire în cele ce nu încremenesc niciodată în limbă, sub a cărei lumină din adâncuri plutește neatins și pur cuvîntul lucrurilor, puritatea numelor pe fundul lumii lucrurilor, poezia poate desigur să dubleze în operă creația în cuvinte, dar, în schimb, nu poate să refacă unitatea celor dedublate, nu poate, pentru că îngrijirea aparentă, pentru că presimțirea, pentru că frumusețea, pentru că toate acestea, pe care le menește a fi operă poetică și le face operă poetică, au loc exclusiv în dedublarea lumii, lumea limbii și lumea lucrurilor rămîn separate, dublă patria cuvîntului, dublă patria omului, dublu abisul ființei, dublă însă și puritatea ființei și prin aceasta dedublă în impuritate, care, asemeni unei renașteri fără naștere, îmbibă orice presimțire, ca și orice frumusețe și poartă în sine germenul sfărîmării lumii, impuritatea primordială a ființei, de care se teme mama ; impură este mantia creației poetice, și niciodată creația poetică nu devine întemeiere, niciodată nu se trezește creația poetică din jocul ei presimțitor, niciodată poemul nu devine rugăciune, o rugăciune a adevărului, valabilă ca sacrificiu, cuprinsă în adevăratul nume al lucrurilor în așa măsură, încît să se închidă din nou dedublarea lumii pentru cel ce se roagă, împrejmuit de cuvîntul de sacrificiu, încît pentru el și numai pentru el lucrul și cuvîntul ajung din nou la unitate —, oh, castitate a

rugăciunii, inaccesibilă creației poetice și, totuși, oh, totuși, accesibilă, în măsura în care e jertfită ea însăși, în măsura în care e înfrîntă și nimicită. Și din nou rosti chinuit, într-un suspin, într-un strigăt : „Să ard *Eneida* !“ — „Tată !“ În spaima profundă ce răsună în exclamație, simți, poate pe bună dreptate, respingerea intenției sale ; replică îndispus : „Nu mă numi tată ; August veghează, el veghează asupra Romei, pe el numește-l tată, nu pe mine... nu pe mine... poetul nu face parte dintre cei ce veghează.“ — „Tu ești Roma.“ — „Asta o visează orice băiat, poate că și eu am visat odată așa... dar eu am folosit doar numele, numele romane.“ Băiatul tăcea ; apoi însă făcu ceva neașteptat : cu dibăcia cam neîndemînică a unui copil de țaran sări, ca spre niște crengi de ulm, pe o ramură a candelabrului, rupse unul dintre mucurile de lumînare stinse și îl aprinse la flăcăriua candelai cu ulei —, ce voia să facă ? totuși, mai înainte să poată fi găsită o explicație, băiatul lipise mucul de lumînare, cu picăturile de ceară care cădeau, pe un talger, iar acum îngenunche în fața cufărului : „Vrei poemul ? ți-l dau...“ Nu era oare băiatul Virgiliu, cel ce îngenunchea acolo ? sau micul frate Flaccus ? așa îngenuncheaseră ei adesea pe jos, uneori în grădină sub ulm, alteori în fața vreunei cutii cu jucării —, cine era băiatul ? acum, curelele cufărului se desfăcură cu o plesnitură, capacul de piele se deschise cu un sunet aerian încet, moale, un nor aburos de iz de hîrtie și piele, un nor aburos al unui zgomot de scris, întîmplat de mult, zgîriind moale, ieși palid-familiar din tocurile în interiorul cărora deveniră vizibile, frumos orînduite, capetele sulurilor de manuscris, sul lîngă sul, cînt așezat frumos lîngă cînt, privestea familiară, ademenitor-liniștitoare a muncii. Băiatul scoase cu grijă cîteva bucăți și le puse pe pat : „Citește-le“ se rugă el și împinse mai aproape talgerul cu lumînarea, ca să-i ofere o lumină mai bună. Nu se afla totuși în casa părintească ? băiatul acesta nu era totuși fratele său cel mic ? atunci, de ce nu mai trăia mama, dacă Flaccus trăia ? de ce trebuise mama să-l urmeze de mîhnire pe micuț în

moarte ? nu era oare aceeași lumînare care luminase atunci pe masă în camera umbrită, în vreme ce afară blindele cîmpii mantovane se întindeau tivite de Alpi, iar domoala ploaie de toamnă cădea cenușie în întunericul înserării ? Trebuia să citească —, ah, să citească ! mai era asta cu puțință ? în genere, mai era el în stare de așa ceva ? învățase oare vreodată să citească, sau măcar să silabisească ? șovăind, aproape cu teamă desfăcu unul dintre suluri, șovăind, aproape cu teamă netezi capătul îndoit, pipăi cu sfială hîrtia, cu mai multă sfială încă scrisul uscat, și cu tot respectul ce se cuvine unei ofrande ce nu trebuie atinsă, își lăsă degetul să lunece pe deasupra, dar aproape că se simțea cu conștiința necurată, pentru că era o recunoaștere, o mică recunoaștere a meșteșugului și a plăcerii procurate odinioară de meșteșug, însă pe deasupra și o mare recunoaștere, aceasta de nemărturisit, care scormonea înapoia fiecărei amintiri și a fiecărei uitări, acolo unde nu mai exista nici o învățătură, nici o realizare, ci numai plănuire, speranță și dorință ; nu ochiul său citea, citeau numai vîrfurile degetelor sale, citeau fără slove, fără cuvinte o limbă fără cuvinte, citeau poemul fără limbă de dincolo de poemul din cuvinte, iar ceea ce citea nu mai consta din șiruri, ci era un spațiu uriaș, infinit cu infinit de multe direcții, în care frazele nu se succedau, ci se acopereau una pe alta într-o nesfîrșită încrucișare, și nu mai erau fraze, ci domuri ale inexprimabilității, domul vieții, domul creației aparținînd lumii, plănuit în cele preștiute : citea lucruri inexprimabile, peisaj inexprimabil și evenimente inexprimabile, lumea golită de creație a destinului, în care lumea creației sălășluiește ca din întîmplare, iar acolo unde această lume creată, pe care el a vrut s-o imite creator, pe care trebuise s-o imite, se arăta acum și devenea expresie, în toate pasajele în care valurile frazelor și cercurile frazelor se întretăiau, acolo ieșeau la iveală discordii și jertfe de sînge provocatoare de război, ieșea la iveală războiul încremenit, fără viață, purtat de oameni care erau morți, ieșea la iveală vrajba zeilor

în cele văduvite de caracterul divin, ieșea la iveală anonimul măcel în anonimat, săvârșit de năluci care sînt simple nume, săvârșit din însărcinarea destinului care îi ține pe zei sub vrajă, săvârșit în limbă, prin limbă, din însărcinarea celei mai nesfîrșite limbi, în a cărei inexprimabilitate ce-i domină pe zei începe și se sfîrșește veșnic destinul. Îl treceau fiori. Și deși nu citise cu ochii, își întoarse privirea de la pagină, ca unul care nu vrea să continue a citi : „Să nimicești limba, să nimicești numele, pentru ca din nou să fie harul, se auzi în șoaptă de pe buzele sale, așa a vrut mama... harul fără limbă e lipsit de destin...” — „Zei ți-au dăruit numele, iar tu li l-ai dat înapoi... citește poemul, citește numele, citește-le...” Stăruința îndemnului repetat aproape că îl făcu să ridă ; da, îl înveselea faptul că băiatul nu înțelegea ce voise să spună, și probabil nici nu-i era îngăduit să înțeleagă despre ce era vorba : „Să citesc ? și asta aparține băuturii somnifere, micule paharnic ?... nu, n-avem timp ; haidem să pornim, vino și ajută-mă...” Totuși băiatul — și aceasta era de asemenea ceva ciudat de potrivit — băiatul nu făcu nici un fel de pregătiri să-l ajute și, cum nu le făcu, deveni totodată foarte limpede că nu era deloc îndreptățit la așa ceva : timpul putea să se oprească în loc, cercul putea și el să se rotunjească, iar izbucnirea flăcărilor și stingerea să devină una, supunerea copilului, înconjurată cu dragoste de mamă, putea să fie indistingibilă de supunerea în smerenie, toate cele duse la bun sfîrșit puteau să rămînă veșnic plănuiere, se putea chiar ca el să nu fi învățat niciodată, o, niciodată, să vorbească, iar călăuzirea și ajutorul nu depășesc primul înconjur al cercului ; vocea băiatului devenise un ecou, care, deși încă răspunde, dar ca simplu ecou nu mai înțelege nimic, un pre-ecou, care provine dintr-o pre-trezire, și această voce era o oglindă ce lumina calea spre definitiv marea, de nespus așteptata stingere, era pre-vestirea unei voci care va fi cuvîntul într-un grai fără cuvinte, reunite cele încă-nespuse cu cele ne-mai-spuse în inexprimabilul care luminează în hăul tuturor spațiilor lim-

bii. De neînvăţat era limba, de necitit, de neascultat. „Ia de-aici sulurile“, porunci el, şi de astă-dată băiatul îi dădu ascultare, chiar dacă nu cu bucurie, mai curînd cu o încăpăţinare copilăreşte dezamăgită şi cu o mică viclenie, care-l făcu să pună manuscrisele pe masă în loc de a le aşeza în cufăr. Şi faptul acesta era puţin cam hazliu. Iar cînd mai contemplă încă o dată, ca şi cînd ar fi fost pentru ultima dată, trăsăturile băiatului, ochii lui luminoşi, care acum se întunecaseră, deşi continuau să privească plini de aşteptare, chipul familiar îi deveni pe neaşteptate ciudat de străin, şi cu o uşoară îngăduinţă, ca şi cum şi-ar fi luat rămas bun, mai spuse încă o dată : „Lysanias.“ O spuse fără nerăbdare. Lumina luminării pîlpîia pe masă, ca o pînză de păianjen, trosnind, luminează de ecou şi pre-ecou al unui bubuit luminos de pe altă lume, viitor care aştepta sub stele, aşteptînd sacrificiul, aşteptînd flacăra stingerii, dar curgerea fîntîinii din perete murmură aici moale ca o umbră. Şi, aplecat pe jumătate peste masă, pe jumătate stînd şi în felul acesta pe jumătate citind, pe jumătate din memorie, mai întîi cu sfială, apoi mai tare, bătînd cu pumnul mic ritmul pe scîndura mesei, băiatul începu — era aceasta o ultimă ademenire ? — să recite versurile, versurile numelor romane, iar versurile alunecară în noapte şi în curgerea nocturnă, murmurîndă a apei :

„Ochii-şi roteşte grăbit Enea spre toate din juru-i,
Prins de privelişti, mirat, oricare vrăjindu-l, şi-ascultă
Dornic istorii ce-au fost de oameni de-altădată trăite.
Prinţul Evandru vorbe, ce-i ctitor cetăţii romane :

«Fauni şi nimfe-şi ţineau sălaşul pe plaiul acesta,
Încă şi-un neam de bărbaţi născut ca din cioturi vîr-
toase,

Lege şi datini n-avea, şi nici nu ştia să înjuge
Tauri, să facă ogor, sau rodul cules să-l păstreze ;
Pomii cu fructe-l hrăneau şi vînatul ucis fără noimă.
Ci din Olimpul ceresc, fugind de-a lui Iupiter armă,

Scos din domnie, Saturn aici își alege surghiunul.
El de prin munții înalți i-a strâns pe răzleții sălbatici,
Legi le dădu, apoi Latium țării îi spuse,
Căci în ținutul ferit bun ascunziș își aflase.
Veacul de aur i-am spus domniei măritului rege ;
Astfel conduse un timp popoarele-n pace preablîndă :
Însă în timp s-au lățit pe încet stricăciunea și răul,
Pofta de-a face război, turbată, și setea de-avere.
Neamul ausonic veni, în urmă și stirpea sicană,
Numele dîndu-și ades acestui pămînt saturnin ;
Regi s-au urmat, printre ei și asprul, sălbaticul Thybris,
Rîului astfel i-au spus italiei, lăsînd în uitare
Albula, numele vechi. Ci eu izgonit fui din țară,
Ca să colind rătăcit pe-ntinsuri de mări depărtate ;
Soarta și datul ne-nfrînt m-au împins pînă-n locul
acesta,

Unde asemeni m-au dus îndemnul teribil al mamei,
Nimfa Carmenta, și chiar zeiescul părinte Apolo.»

Astfel vorbi, și pornind îi arată altarul și poarta,
Cărei o vreme i-au spus romanii cei vechi Carmentala,
Căci ridicată a fost spre cinstirea Carmentei,
Nimfa cu dar de profet ce-a prezis mai întîi că s-or
naște

Marele neam eneid și vestitul oraș Pallanteum.
Crîngul i-arată apoi, unde loc de-adăpost așezase
Romulus, iată sub stînci înghețatul Lupercal,
Astfel numit după Pan sau Lycaeus în felul parrhasic.
Și-i mai arată, jurînd, codrul cel sfînt Argiletum,
Unde căzut-a ucis Argus ce oaspete-i fuse.
Pîn' la Tarpeia l-a dus, păduri de ghimpi și hățișuri,
Spaimă stirnind pe atunci, azi Capitoliul de aur.

Încă pe-atunci tremurau de groază pioasă țaranii,
Locul funest de-l priveau, pădurea și stîncă.

«Iată, el spune, colo, pe culmea aceea-n frunzișuri
Are sălașul un zeu (neștiut). Dar cred arcadienii
Că l-au zărit, mînios, adesea pe Iupiter însuși,
Neagra-i egidă mișcînd și nourii zvîrlind peste lume.
Dincoace-s două cetăți cu ziduri căzute-n ruină,

Resturi ce-aminte aduc de bărbați trăitori în vechime.
Ianus durat-a un zid, pe-al doilea, în urmă, Saturnus ;
Ianiculum s-a numit o cetate, a doua Saturnia.»

Astfel vorbind între ei au ajuns la Evandru acasă,
Biet adăpost, și-au văzut mari turme mugind risipite
Unde e forul roman și bogatele, astăzi, Carine.

Cînd au sosit, el vorbi : «Pragul acesta, Alcide
Cel neînvins îl trecu, ci vezi ce palat îl primise.
Demn precum zeii să fii, oaspete-al meu, bogăția
N-o prețui nicidecum, iar în schimb să iubești
sărăcia.»

Zise, și-ndată l-a dus sub scund coperiș pe Enea,
Marele prinț, spre-un culcuș de frunze-nfoiate, pe care
Ca înveliș se găsea o blană de ursă lidiană.

Noaptea suia cuprinzînd cu aripi ca fumul pămîntul.“

Noaptea suia, noaptea suie... vocea care citea devenise
mai înceată și mereu mai înceată, apoi se stinse. Ver-
surile se petreceau oare mai departe ? se mai petreceau
în afara vocii ? sau pieriseră și ele cu totul, ca să cruțe
presupusul somn ? poate că el adormise cu adevărat
și nici nu băgase de seamă că între timp băiatul se
îndepărtase : aștepta cu ochii închiși, ca și cum nu i-ar
fi fost îngăduit să se convingă în nici un fel, aștepta,
un oaspete la pîndă asemenea lui Enea, așteptînd ca
vocea să se ridice încă o dată, dar ea rămase mută. Nu
mai puțin însă ultimele versuri continuau să răsune
în ureche, ca un ecou, și în acest timp se schimbau
mereu, se schimbau, sau, mai exact, se condensau în
ceva care era aproape o imagine sensibilă, dar o ima-
gine străină de orice plasticitate propriu-zisă, întocmai
așa cum golul ferestrei luminat de lună încă stăruia
ca imagine înapoia pleoapelor închise și totuși se și
preschimba ca formă și lumină, devenind aproape
sunet ; ecou în ureche, ecou în ochi, amîndouă nesen-
sibil-aderente simțurilor, și ele se întrețeseau într-o
unitate care mai putea fi percepută doar prin simțire,

căci se și aflau dincolo de cele ce pot fi văzute și de cele ce pot fi ascultate, și în care se revărsau, aparținându-i într-un chip straniu, de asemenea împerecheate straniu în unitate, vocea și zîmbetul băiatului, ca pentru a fi păstrate pentru totdeauna. Voia oare Saturn să-și ia înapoi numele împrumutate? Peisajul versurilor, peisajul pămîntului, peisajul sufletului deveniră anonime, și cu cît mai mult continua să simtă și să adumece, alipindu-se cu ochii închiși de suprafața saturniană, această arătare nesensibil-aderentă simțurilor, cu cît mai mult se adîncea în ea prin simțire și pîndă, cu cît mai mult dorea retransformarea ei în realitate deplină, cu cît mai mult rîvnea să se întoarcă băiatul care citise, cu atît mai intens dorea, în același timp, ca toate acestea să piară, căci întreaga ademenire eliberatoare de suferință exercitată de băiat nu numai că-l captivase, nu numai că îi răsunase ca o pre-vestire și un pre-ecou al celor definitive, ci îi și barase drumul spre vocea definitivă, nu numai că-i deschisese poarta de intrare spre cele de necuprins cu privirea, dar i-o și zidise. Oare acea voce universală, puternic-șoptitoare, blînd-bubuitoare, poruncitor-bună, nebănuită în apropierea îndepărtată, pe care o auzise fără s-o poată auzi, nu se ascunsese și ea înapoia acestora? Groapa ascunsă a nașterii vocii, mormîntul începutului, spațiul de unde izvorăște sfîrșitul născător, se află mai adînc decît toate cele pămîntești, adînc, sub toate cele vizibile și auzibile, se află locul de adunare al vocilor, care le conține pe toate, din care ies și în care se întorc iar, locul unde nu pot fi ascultate, locul celor mai de neauzit legături și acorduri ale lor, acordul lor universal și de aceea, desigur, el însuși voce, cea mai puternică și singura care le include în sine pe toate celelalte, pe toate, numai pe ea însăși nu. Închizînd în ea întreaga viață și totuși aflîndu-se în afară de orice viață —, această voce era oare aceea a morții, era chiar ea? era ea, sau o taină încă mai mare? asculta pînditor spre cele de neauzit, asculta cu toată puterea și concentrarea de care voința sa putea fi capabilă, dar peste mărele tăcerii, peste

peisajele învăluite ale sunetului primordial, risipit ca un suflu în începutul primordial și în sfârșitul primordial, sub tăcutul cer sonor al cunoașterii primordiale, nu mai plutea decît o adiere ce se pierdea ca un suflu, încercuită de uitare, încercuind uitarea ; roua cea mai delicată, ridicată ca o adiere din pajiștele incolor-răsunătoare ale transparenței, din cîmpiile mut-răsunătoare ale acesteia, imaginea vocii băiatului, singura ce mai exista, singura ce mai dezvăluia, firește încă de pe acum învăluindu-se pe ea însăși, un ecou pămîntesc, care nu mai era cuvînt, nu mai era vers, nu mai era culoare și lipsă de culoare, nu mai era transparență, ci doar un zîmbet, imaginea unui odinioară, imaginea unui zîmbet. Nume ? versuri ? a existat oare vreun poem, a existat *Eneida* ? O sclipire mai străluci fugăr încă o dată în nume — Enea ? —, ca și cînd acest nume ar fi cuprins presimțirea mării și buneii porunci, a poruncii pierdute pentru totdeauna, dar nimic nu mai putea fi găsit : tot ceea ce trăise, tot ceea ce crease, întreaga scurgere amplă a existenței, cu toate conținuturile ei, toate acestea se contopeau plutind, toate acestea erau șterse, în memoria lui căutătoare nu găsea nici un an, nici o zi și nici un timp, nu găsea nimic din ceea ce cunoscuse, asculta atent în amintirea sa, și ascultarea nu percepea decît un vîlmășag sticlos care, deși încă pămîntesc, se și desprinsese de timpul pămîntesc, eliberat de amintirea pămîntească, un vîlmășag de forme sticlos-febril, cîntător, crescut din atemporalitate, extins în atemporalitate, și cu cît mai mult memoria sa căuta *Eneida*, cu atît mai repede și mai fără urmă se dizolva aceasta, cînt după cînt, în țesătura sonoră a strălucirii : era oare întoarcerea acasă la originea poemului ? conținutul ce-ar fi putut reveni în amintire pierdea ; tot ceea ce cîntase poemul, călătorie pe mare și țărîm însoțit, război și zgomot de arme, ursită a zeilor și maree a crugului stelelor, toate acestea și multe altele, scrise și nescrise, se pierdeau, erau șterse, poemul le azvîrlise ca pe o haină nefolositoare și se reîntorcea în goliciunea fără acoperămint a prenașterii sale, în invizibilitatea sonoră din care provine orice creație poetică, preluat

din nou de forma pură, regăsindu-se în aceasta pe sine însuși, asemeni unui ecou al său, asemeni sufletului, care se face pe sine însuși să sune în învelișu-i de cristal. Ceea ce era de prisos era lepădat și totuși menținut, devenit trainic într-o formă nepieritoare, a cărei puritate nu îngăduie nici o uitare și chiar conferă lucrurilor celor mai trecătoare însușirea veșniciei. Poem și limbă nu mai existau, dar sufletul lor comun continua să existe, dănuia în propria lui oglindă de cristal, sufletul omului murise în cea mai profundă lipsă de amintiri, dar limba sufletului său trăia și dănuia în limpezimea cîntătoare a formei sale ; suflet și limbă, despărțite una de alta, totuși întreșute una în alta și oglindindu-se reciproc —, oare nu-i primeau ele această lumină reflectată din acel abis inaccesibil care este orice plecare și orice întoarcere acasă ? fiecare în parte, separate, nu erau oare ele incluse laolaltă în acea voce de acasă, care spulberă mereu orice hotar, deoarece, răsunînd dincolo de orice hotar, făgăduiește țelul, consolarea, sprijinul, alinarea ? Oh, voce a unui odinioară în devenire și trecere, blîndă voce de leagăn, care răsunase odinioară, învăluind și dezvăluind lumea, voce stelară a nopții leagănului, domoală unitate acompaniată ! „Sînt singur, spuse el, nimeni n-a murit pentru mine, nimeni nu moare cu mine ; am așteptat ajutorul, am luptat pentru el, l-am implorat, și nu l-am primit.“ — „Încă nu și totuși de pe acum“, veni replica atît de încet ca în vis din propriu-i piept, încît aproape că nu mai era vocea băiatului, ci cu mult mai curînd aceea a nopții și a tuturor nopților, vocea spațiului de argint, care este și singurătatea nopții, a bolții nocturne infinit de adesea văzute, niciodată cercetate, ai cărei pereți îi pipăise infinit de adesea și care acum devenise voce. „Încă nu și totuși de pe acum“, plăcută și poruncitoare, ademenitoare și imperativă, sclipind în noapte și ascunsă în adîncuri, cuvîntul răsunînd nemijlocit și sufletul răsunînd nemijlocit, era unitatea dintre limbă și umanitate, și era ca un rămas bun de la tinerețea de odinioară fără de vîrstă a tuturor celor pămîntești

și totuși încă de pe acum un salut al unei patrii ce nu mai voia să ia sfârșit, deoarece piatra însăși se transformase în transparentă, iar lespezile de mormînt deveniseră atît de transparente, de parcă ar fi fost cristal și eter în același timp. Astfel păși prin ele, nu, nu păși, se opri deodată la mijlocul bolții visului, care nu era altceva decît un strălucitor ansamblu de voci, stătea într-un strălucitor loc fără podea, într-un loc strălucitor fără pereți, într-un loc strălucitor fără acoperiș, sub bolta transparenței strălucitoare, și, văzînd în invizibil, nu se vedea pe sine însuși, devenise invizibil. Fără să fi făcut un pas, ba chiar fără să fi făcut și cea mai ușoară tentativă de a schița un pas sau oricare altă mișcare, pășise înainte, firește nu pășise dincolo ; se găsea în continuare în pridvorul realității, care-l cuprindea, încă nu părăsise pămîntescul, încă mai dăinuia visul pămîntesc, iar el știa, vis în vis, că era un vis ceea ce i se întîmpla ; era vis la hotarul visului. Căci, deși în strălucirea mereu crescîndă a transparenței strălucitoare nimic nu mai amintea de vuietul de odinioară al lucrurilor, și deși nu se vedea nici un fel de lucru și nici un om și nici un animal, da, deși nici chiar amintirea acestora nu mai putea fi găsită, acoperită de zgomotul luminos al valurilor de neauzit ale muțeniei, totuși el știa că și acum, ca mai înainte, se găsea în încîlceala fără ieșire a vuietului vocilor, numai că vocile, lucrurile, creaturile, planta, animalul și omul, deveniseră toate entități imperceptibile, un ansamblu de limpezime în care scliffeau, asemenea stelelor, numai nume, ca să se stingă numaidecît : se găsea într-o zonă unde aveau valoare numai numerele, orînduielile, relațiile celor pămîntești, oarecum numai cunoașterile ce proveneau de la acele plăsmuiri ale ființei și de la configurarea lor de odinioară, erau evenimente și cunoaștere și viziune și mărturie reunite într-o singură percepere luminoasă, era ininteligibila nuditate a diversității creației, fără conținuturile ei, totuși în număr complet, era totalitatea celor întîmplate și a oricărei posibilități de a se întîmpla, individualizate în miriade de cazuri, totuși indistingibile, lipsa de conținut în ceea

ce privește conținutul transformată în formă pură, într-o nuditate a formei, care nu mai era decît o luminozitate cristalină, o scînteiere străvezie impenetrabilă, neexistînd în cele existente, fără origine. Era zona infinitului ca atare. Căile milioaneilor de ani se arătau ca niște mănunchiuri infinite de raze fără nici o direcție, ele aduceau înapoi infinitul și duceau finitul pînă în veșnicia extremă, cele create ca și cele necreate aveau aceeași pondere, binele și răul se încrucișau cu aceeași energie în aceeași forță de iradiere, iar orbirea ce vede, surzenia ce aude a visului erau fără ieșire, fără ieșire era bolta visului, scînteierea visului, care, străină de orice decizie, nu deschidea nici un drum spre bine, fără coaste, fără maluri, un torent. Și o țîșnire argintie de raze visătoare — va atinge ea oare sufletul, îl va atinge pe zeu ? Oh, poate fi visul încă pe atîta de pămîntesc, el se află dincolo de umanitatea pămîntească, iar omul care visează și-a pierdut nașterea omenească, procrearea sa pămîntească, e de la începutul primordial fără tată și fără mamă : el se află sub bolta prematură a destinului pur, sub bolta ultimei inevitabilități. Nimeni nu rîde în vis, nimeni nu rîde într-un loc fără ieșire, visul nu poate fi sfărîmat. Oh, cine să îndrăznească a rîde, cînd însăși împotrivirea a amuțit ! Nu exista nici o răzvrătire împotriva visului, nu existau decît întreșere și acceptare, întreșerea în întîmplările din vis. Și, întreșut în hățișul de raze, întreșut în interiorul și exteriorul ramificat al visului, devenit una cu fiecare punct al visului în parte, cu fiecare rază de cristal a transparenței miriadelor, el însuși transparent, el însuși fără patrie și fără rădăcini, orfan ce visează de la începutul primordial, el însuși întîmplare și știință în una, întîmplîndu-se pe sine însuși în vis, știind visul în el, el însuși vis, vorbi, și vorbi dintr-un piept care nu mai era piept, vorbi dintr-o gură care nu mai era gură, vorbi într-o răsufare care nu mai era răsufare, vorbi cu un grai care nu mai era grai, vorbi :

Destin, tu nainte de zei te-ai ivit
Și-ai fost înainte de orice creare,
Tu ești despuierea din pre-început,
Doar ție credință ți-arăți, formă rece
Răzbind viguroasă prin toate.
Creator și creație-n una,
Și faptă și știre și sens descifrat,
Pe zeu și pe om goliciunea-ți pătrunde,
Poruncă tu dai creaturii.
Și-n urma poruncii desprinsu-s-a zeul
De-a lui neființă făcîndu-se tată,
Chemînd a luminii numiri din tăcere,
Din pîntecul mamei, străbuna nocturnă,
Chemînd indistinctul în cele ce-au nume,
Dînd chip acelor ce n-au.
Tăcerea dintîi fu limbă atunci, și-ntîia vuire cîntînd
Sferele-ți cîntă cuvîntul.
Totuși în vis, oh, destin, tu ți-l iei înapoi
Și iar îl întorci în tăcerea cea nudă,
Grozav tăinuind totu-n a ta despuiere,
Iar zeul, un fulg de cristal, se coboară
În raze sfărmat sub bolta visului goală.

Imobil luminînd, bolta visului auzi cuvintele mute,
reflectîndu-le mut, le duse în lipsa de ecou a ultimei
lumini, și era ca și cînd ele însele ar fi fost ecoul ira-
dierii. Atunci el vorbi mai departe :

Destin ce-mbibi visul, rece ca visul, tu
În vis te arăți, faci din el măreția
Acelui cîndva, repaos al lumii reale,
Vas plâsmuirii i-l faci, prin tine-acționînd și cu tine
Antemporal ; căci tu n-ai înainte, nici după,
Realitate, ce tu ești. —
Puhoi plutește facerea ta, o, formă dintîi,
Ramificată, pîrtînd existență,-ntre norii de fulger
Ai unității puternice-mute,-ntre noapte și via lumină
A zămislirii ce tu prin poruncă o pui să creeze ;
Tu însă-n plutire, șerpuind în meandre de fluvii,
Din una în alta te schimbi ; spre lumină

Vrei să te-ndrumi — reuși-vei ? — dar unde
Brațe de fluviu cruciș le-ntretai către-un țel,
Fluviu din fluviu, acolo și numai acolo,
Desfășuri o lume aflată-n repaos,
Lucru și nume lumești și reale, unite între-olaltă,
Cum tu le-ai chemat, oglindă să-ți fie ;
A ființei formă dintii de destin făurită,
A adevărului formă dintii.
Formă de vis se trage din formă de vis, încrucișată
și-ntinsă,

În vis tu ești eu, ești cunoașterea mea, te-ai
Născut cu mine ca înger ce nici nu se naște,
Mai sus de hazard, chip a toate, ce-aruncă lumină,
Chip al firii și-al ordinei creșterii care cunoaște,
Chip al meu și cunoașterea mea.
Destin ce-i revoci și pe zei, nimicind chiar și zeii,
Realitate imensă, infinit sînt eu împreună cu tine,
Un muritor, nimicind asemenea zeii în vis, căci
Călătorindu-mă-n tine, plutind în razele tale,
Cuprins de-a copilului vîrstă, sînt însumi al zeilor
spațiu.

Era acesta ultimul spațiu ? era ultimul repaos ? nu se
mai mișca oare și aceasta ? nu trebuia el oare să se
miște înaintînd ? Încercă să facă un pas, încercă să
ridice brațele, încercă să se comunice pe sine însuși
spațiului de raze, care era el, încercă aceasta cu o mare
voință și un mare efort și, cu toate că transparența de
sticlă, în care îi pierise întreaga făptură, nu îngăduia
nici o mișcare, reuși : îl străbătu un tremur îndepărtat
ca-n vis, oh, era abia presimțirea unui tremur, oh,
abia știrea despre o asemenea presimțire, era totodată
— cum ar fi putut să fie altfel — ca un fel de cutremu-
rare comună a bolții visului, o revărsare încolo și-ncoace,
ca și cînd tremurul ar fi trecut prin căile de raze ce
lunecau imobil mai departe, prin încrucișările, prin
direcțiile și lipsa lor de direcție, prin luminoasa lor
exprimabilitate și inexprimabilitate, ca și cînd ar fi
o ultimă și primă zguduire, abia perceptibilă, totuși
presimțibilă, suflul unei umbriri, aproape fără suflu,

totuși amintire a celor pămîntești. Atunci el vorbi mai departe :

Inevitabil ! urcat-am la tine, sau
M-am prăbușit în adîncimea-ți ?
Genune a formei,
Genune a lumii de sus și a celei de jos, genune a visului !
Nimeni nu poate să rîdă în vis, dar nici
Să moară ; privește, extrem de aproape
De moarte e rîsul, privește, atît de departe
Amîndouă-s de soartă, că din forma cea pură
Nici o moarte n-a învățat rîsul —
Destin, autoînșelarea-ți.
Ci eu, muritorul, eu, deprinsul cu moartea,
De moarte constrîns fiind să rîd, mă revolt
Și nu te mai cred. Orb, știutor în visare
Știu dar că murit-ai, știu limita care
Ți-e pusă, negatul de tine hotar al visării.
Însuți îl știi ? însuți îl vrei ?
Oprită-i plinirea-ți din ordinul tău ? sau ascultă
De-o încă mai tare voință ? Stă înapoia-ți, mai mare
ca tine,

Mai de neînfrînt, mai invizibil
Un altul, și-așa mai departe
Un șir de destine, formă goală urmînd formă goală,
Neantul pe care nîcînd nu-l atingi, moartea ce naște,
Căreia numai hazardu-i de-o seamă ?
Oricare lege devine hazard, cădere-n abis,
Hazard ești și tu, oh, destin, smuls cu sine
De al sfîrșitului ultim hazard, gonind în imperiul tău ;
Brusc creșterea stă, cunoașterea-creangă —
Ram dintr-un ram răsărind, se fărîmă
În limbă pierită, mărunțită în lucru,
Mărunțită-n cuvînt, și ordinea pierе-n bucăți,
Asemenea pier adevăr, colectiv, unitate,
Toate-mpietrind imperfecte, împietrind în hățișul
Firii ce pare reală, dar nu e.
Naști numai lucruri negata, îngădui hazardul,

Neizbăvirea nevrînd o-ngădui, neîmplinirea, minciuna,
Pe tine chiar nu te-mplinești, nicicînd nesfirșită
Forma-nghețată, soartă a soartei, mori în neizbăvire,
Încă-n cristal mori cu mine.

Nu el vorbea, visul vorbea, nu el gîdea, visul gîdea, nu el visa, visa bolta destinului iradiind în vis, visa inaccesibilul, bolta, de nemăsurat cu pasul, a încremenirii luminii, încremenită prin neizbăvire, încremenind neizbăvirea, iar această boltă, revărsată imobil în cascadele cristaline ale luminii, era bolta sufletului său inaccesibil. Fără suflare lumina, fără suflare rotundul izbăvitor al neizbăvirii, fără suflare suflarea. Si fără suflare, visul vorbea mai departe :

Formă, chiar dacă forma dinții, asemeni murind
Și pentru om muritor, și pentru zeu, în ireal
Tu, muritoare din pricina gloatei ce umple
O unitate doar aparentă.
De nemîntuit ! chiar de se minte că-i un întreg
jumătatea,
Chiar dacă vrea să se-nturne ca-n pîntec de mamă
În noaptea dinții care-a fost, ori vrea-n neființă
Însăși să piară, sau vrea să pretindă
Că-i însuși întregul, demnitate-a chemătorului tată,
Nimic nu te scapă, destin, de reversiunea-n neant ;
Amețit de propria-ți soartă, gol te întorci,
Și, de nedepășit, lumile toate-n rotirea lor goală, eternă
În frumusețe, sînt bete de tine,
Sînt bete de moarte,
Căci creația e mai mult decît formă, creație e diferen-
tiere.

E separarea binelui de rău, oh, numai puterea
separatoare

E-ntr-adevăr fără de moarte.
Iar de-ai chemat, căci formă doar ești, pe zeu și pe om
La adevăr, astfel ca ei, în locu-ți făcînd separarea,
Forma cea mare a lumii veșnic s-o umple :
M-ai obligat și pe mine la asta, inclus în creare ?
Neputincios ești și-a răului tristă unealtă.

Da, ești nefast, ești însuși neizbăvirea ce te-a învins ;
Oh, istovit e divinul, și chiar omenescul,
Neîntărit a rămas — amîndouă, opera ta, sînt hazard
Cu tine-mpreună-n destinul mai mare, iar cel ce-i
chemat,

Asemenea ție doar formă și fără de nume,
Inaccessibil, el nu se întoarce, căci nici o chemare
El n-o mai aude în visul ce piere.

Da, el era de nechemat ; muțenie îi înconjura propria
muțenie ; nimic nu-i mai vorbea, și nimic nu mai putea
el să vorbească ; — nimic nu-l mai chema, și nimic nu
mai putea el să cheme. Dar ceea ce era voce în vis era
întins în jurul său, sclipind impenetrabil, imobil și de
necuprins cu privirea, sclipind din pricina neizbăvirii
ce-i înfrînge pe zei, inevitabil, atotcuprinzător, anulînd
creația, binele și răul amestecate unul într-altul, fără
de număr încrucișările, fără de sfîrșit căile de raze,
suprapămîntească lumina, totuși, aflîndu-se între cele
ce pot fi numărate, totuși finit, totuși pămîntesc, menit
morții —, a trecut visul ? și, cu visul ce piere, s-a sfîrșit
acum și cel ce visează ? Nimic nu era amintit, și totuși
amintire era totul, cufundat în nesfînt-funesta, în fru-
moasa lumină fără umbră a nediferențierii, în lumina
spațiului de hotar de nedepășit, cufundat adînc cît
amintirea în jocul de hotar imobil sclipitor al desti-
nului, al cărui hotar poate fi totuși depășit, trebuie să
fie depășit, îndată ce jocul se va fi epuizat, sondat pînă
la adîncimea extremă a diversității sale, individuali-
zările și încrucișările numărate pînă la capăt, golit
pînă la capăt de bine și rău amestecul unității, oh,
golită pînă la capăt neizbăvirea, forma destinului epui-
zată, moartă în amintirea stinsă ce nu-și mai amintește
de sine însăși. Oh, amintire, oh, stingere a luminii și a
cîntecului sferelor, oh, șir nesfîrșit al lumilor, circuit
al succesiunii destinului în stingerea și reaprinderea
pămîntească,* pre-tentativă după pre-tentativă a
creației, mereu repetată și constrînsă să se repete, pînă
cînd răul va fi doborît din lumină, pînă cînd cele în-
cremenite necreate vor fi separate de cele ce se creează

pe ele însele, astfel ca — definitiv cerul boltit din nou — cele definitive să se înstăpînească iar și să lumineze, chipul omului să fie înălțat pînă la hotarul sferelor, înălțat în invizibilul joc de linii al stelelor, înălțat în chipul stelar, rece, de piatră, al cerului. Și ca și cînd imaginile stelare ale universului lăuntric și ale celui exterior, dispărute în muțenia razelor din pricina strălucirii nemăsurate, ar mai fi păstrat încă un rest de respirație, ca și cînd aceste imagini, care nu pot fi chemate, ar mai fi păstrat un rest din cea mai întunecată putere de a lumina, ca și cînd Lira cerului și a inimii ar fi putut răsuna încă o dată, ca și cînd ceea ce există nu s-ar fi transformat încă pe de-a-ntregul în cristal, ca și cînd echilibrul său n-ar fi fost pe de-a-ntregul stabilit, ca și cînd cumpăna universului nu s-ar fi oprit pe deplin, astfel încît mai exista știință, mai putea exista știință, știința de sine însuși a cristalului, știința de sine însuși a visului, știința despre cele viitoare și definitive, despre cele ce-au fost mereu, nici-cînd atinse, revelată răsunînd ca argintul din cea mai tăinuită amintire despre sine a universului în care odihnește limba de cristal a visului, pre-ecoul sunetului viitor, așa se rosti într-o ultimă muțenie :

Cînd, oh, cînd ?

Cînd a fost creație eliberată de forme,

Ea, oh, cînd, fără destin ? oh, a fost, și

Fără de vise a fost, fără trezie, nici somn,

Numai o clipă a fost, un cîntec, o dată doar

Vocea, de nechemat un strigăt zîmbind —

Fost-a băiatul cîndva ;

Fost-a creația, fi-va cîndva,

Minunea, hazardului smulsă.

Oare rotundul cerului voia să scînteieze din nou în bolta visului, purtînd constelația Crucii în centrul scînteind în noapte, purtată de scutul scripitor ? voia oare să apară din nou în strălucirea realității o nouă creată făptuire a creației ? Ca așteptare se vestise, ca așteptare

se afla de pe acum aici, totuși încă nu apărea. Căci peste tăcutele voci de lumină ale visului se extinsese minunat o tăcere încă mai profundă, iar tăcerea aceasta deveni așteptare, era așteptarea, tăcînd și mirabilă în sine însăși, o așteptare care se așeza ca o a doua formă, mai bogată, în jurul formei de raze, imobil continuînd să sclipească, a nudității destinului, ca o a doua luminare a luminii, de parcă așteptarea ar fi fost de pe acum o sporire a bogăției, cu toate că era de așteptat, chiar trebuia așteptată, o îmbogățire încă mai puternică, o iradiere încă mai puternică, poate chiar un al doilea și încă mai puternic infinit, pentru ca divinul să-i strălucească din nou și să-i restrălucească pe veci și anulînd neizbăvirea. Era o așteptare neorientată în vreo direcție, neorientată în vreo direcție ca și iradierea, și totuși se orienta spre însuși cel ce aștepta, se orienta spre cel ce visa, era ca o chemare ce i se adresa, ca să se situeze, cu un ultim efort, cu un ultim efort creator, în afara visului, în afara destinului, în afara hazardului, în afara formei, în afara lui însuși. De unde venea chemarea aceasta plină de așteptare ? din ce zonă exterioară, din ce lipsă de direcție, totalitate lipsită de direcție ea însăși, coborîse chemarea în totalitatea bolții visului ? tare ca visul ea însăși, nu era strigăt și nici ceva care să vină de undeva și care să-l ajungă pe undeva, doar îl umpluse deodată, așa cum umpluse și visul, coborîta ca strălucire în strălucire, transparentă în transparentă, ea nu chema visul înapoi la realitate, nu chema multitudinea de direcții la o orientare unică, în genere nu era întoarcere, nici pierdere a creației, nici restrîngere, nu, deși biruind visul și chemînd la dominare, ea rămînea în vis, solicita rămînerea în vis, era chemarea ca în știința visului să se ajungă la o nouă știință, era acolo în amintirea tăcut strălucitoare, niciodată văzută, totuși recunoscută, totuși înțeleasă în porunca ei de vis. Iar el, închis în vis și închizînd visul în el, transparenta lui fiind întrețesută cu aceea a visului, el se ridică în acel uriaș efort de zeu ce i se ceruse, iar visul crescă o dată cu el, depă-

șindu-se pe sine însuși, într-o ultimă sfărîmare a hotărului visului, într-o ultimă sfărîmare a oricărei imagini și a oricărei rostiri, într-o ultimă sfărîmare a amintirii ; gîndirea lui deveni mai mare decît forma gîndirii, iar cînd se făcu aceasta, gîndirea deveni știință a sferei care e mai mare decît destinul, mai mare decît hazardul, deveni un al doilea infinit, incluzîndu-l pe cel dintîi în sine și fiind inclus de acela, deveni lege, în care crește cristalul, deveni lege a muzicii, rostită în cristal, rostită în muzică, totuși, înălțată mai presus de aceasta, rostind muzica pură a cristalului ; era a doua amintire, amintirea cea fără memorie a vîrstei lumii și sedimentarea în trăire a tuturor lucrurilor, care, acoperită de fiorul lumii, acoperită de fiorul formei, se dizolvase într-o a doua formă, era a doua limbă a omului, predestinată eternității, dacă nu chiar eternul însuși, cele de nerealitate în cele readuse ; iar în cerul din nou deschis, din nou boltit, stelele se roteau din nou, se roteau în legea ființei lor, în perenitatea caducității lor, dezlegate de hazard, ca o minune ce durează veșnic, ca recea, nemuritoare muzică a morții, blînd atinsă de răsufierea domol-aspră a lunii, petrecîndu-se imobil, străbătută imobil de Calea laptelui, sunătorul spațiu de argint, închis de cele extrem de necuprins, dar închizînd în sine suprainsesizabilul oricărei umanități, întoarcerea acasă, a doua întoarcere acasă a visului —

— Oh, întoarcere acasă ! oh, întoarcere acasă a celui care nu mai are nevoie să fie oaspete ! de nerealitate este zîmbetul în care am sălășluit odinioară, de nerealitate surizătoarea îmbrățișare, totalitatea ființei trezirii și a încă-ne-trezirii, iluminată și încă întunecată, de nerealitate blîndețea în care ne-am îngropat fața, pentru ca lucrurile văzute să nu devină hazard ; oh, totul era al nostru, fiindcă totul ne fusese din nou dăruit, nimic nu era pentru noi hazard, nimic nu era trecător, căci netrecător fără durată era timpul lumilor, oh, timpul lumilor, în care pentru ochii muți ai copilului nu existase nimic mut, iar totul fusese creație nouă — oh, întoarcere acasă, oh, muzică a universului lăuntric și a celui exterior ! ne-a rămas cufundată în noi ca o

știință despre odinioară, cufundată în noi, ne-a înălțat în ființa-i mai mare, iar noi, cufundați în ea, mai mari decît noi înșine, noi o găsim dincolo de hazard ; oh, muzică a universului lăuntric și a celui exterior ! numai ceea ce este adăpostit în eul nostru e mai mare decît noi, e pentru noi nemuritor și scutit de hazard, împreună cîntînd cuvîntul sferelor, totuși ceea ce nu purtăm în noi e pentru noi hazard și rămîne hazard, e pentru noi muritor, nu e niciodată mai mare decît noi, nu ne cuprinde niciodată —

— oh, întoarcere acasă ! totul este inclus de copil, totul devine pentru el muzică, totul nemuritor, totul măreție a totalității, învăluindu-l și umplîndu-l neconținut cu zîmbetul ei de copil, deoarece acesta poate să se refugieze în îmbrățișarea ei, ochi coborît în ochi, universul ; oh, de nerealizat e pentru noi, căci de nerealizat e totul în creșterea goală ! și chiar dacă am crește atît, încît brațele noastre să se ramifice ca fluviile, corpul nostru să se extindă peste țări și oceane pînă la hotarele lumii, cu luna în părul nostru, noi înșine spațiu, noi înșine cupola cu stele a nopții, scînteietoarea cupolă a visului, nesfîrșită, nesfîrșită, o singură iradiere, noi rămînem în afara noastră, rămînem excluși, nici o noapte nu ne cuprinde și nici o dimineată nu ne va cuprinde, deoarece sîntem vrăjiți, fără posibilitate de a fugi și fără un țel al fugii, nedăruiți nouă înșine, căci brațele noastre n-au tras nimic spre inima noastră —

— oh, întoarcere acasă ! întoarcere acasă în cele extrem de necuprins care trebuiau să ne fie dăruite, dacă am deveni din nou capabili să fugim spre ele, oh, cele extrem de necuprins, pe care le căutăm pînă și în vis, întrucît chiar și destinul, destinul nostru poate fi cuprins oniric de noi în vis, trecător visul, trecător destinul, ambele hazard, astfel că, vrăjiți chiar și în vis, vrăjiți de caducitate, vrăjiți de hazard, vrăjiți de moarte, încercăm, ce-i drept, să fugim de vis și totuși ne temem de fugă, ba chiar ne dăm înapoi de frica ei, pierzînd nădejdea din cauza inaccesibilității ; oh, muritoare sînt pentru noi cele întîmplătoare, pe care nu le putem include în noi și de care nu sîntem incluși, noi

sesizăm în ele numai moartea ; cu adevărat numai în hazard ni se dezvăluie moartea, noi însă, neincluzându-ne pe noi înșine, neincluși de noi înșine, purtând în noi moartea, sîntem doar însoțiți de ea, ea stă alături de noi ca hazard —

— oh, întoarcere acasă ! întoarcere acasă în divin, întoarcere acasă în omenesc ! muritor este pentru noi semenul, al cărui destin nu l-am preluat asupra noastră, căruia nu i-am acordat nici un ajutor, omul neiubit, pe care nu-l includem în noi și pe care l-am făcut astfel incapabil să ne cuprindă incluzîndu-ne în ființa sa, oh, nedivin este el pentru noi, nedivini sîntem împreună cu el, în așa măsură hazard cu hazard, încît aproape că nu știm dacă cel ce apare ca om viu în fața noastră, care trece pe lângă noi, care trece clătîindu-se și cotește după primul colț, dacă acela, plăsmuire a destinului ca oricare, plăsmuire a destinului ca și noi, n-a murit cumva de mult, sau încă nu s-a născut —

— oh, întoarcere acasă ! oh, Plotia —

— oh, întoarcere acasă ! de nerealizat întoarcere acasă ; muritori sîntem împreună cu ceea ce e muritor, muritori sîntem pentru noi înșine, noi care nu am preluat asupra noastră nici un destin, noi, care, prin aceasta, ne-am făcut noi înșine hazard ; inevitabil legate de forma goală a destinului sînt întîmplările și ființa și cunoașterea noastră, muritori sîntem în mijlocul nemuririi, muritori sub muzica stelelor, muritori din vină, rătăciți în hățișul vocilor, impresurați de lumina mut-vuitoare a nediferențierii, căzuți în seama morții onirice, pradă unei morți de o cruzime crescîndă, care nu mai adăpostește în ea nimic muritor —

— oh, întoarcere acasă ! o odihnă și o ascultare atentă în nesfîrșitele întinderi ale cîmpiei saturniene, în peisajul saturnian al lumii și al sufletului, în pacea aurită de-acasă a pămîntescului etern, invulnerabilă în ce-l privește pe Ianus, deși e o ascultare îndoită, orientată în sus și în jos, ascultînd pînditor numele, ridicate de Saturn, ale lucrurilor din adîncimile cerului, ca și din adîncimile pămîntului, o dublă odihnă de două ori le-

gată, invulnerabilă față de cruzimea de moarte a discordiei și a războiului, invulnerabilă față de nimicire, deși ascultarea atentă e totodată și o uitare, o uitare a numelor, o uitare datorată faptului că le avem de-acasă —

— oh, întoarcere acasă ! cel căruia îi e îngăduit să se întoarcă acasă, acela se întoarce înapoi în creație, se întoarce acolo unde, înapoia hotarului fluid al începutului și al sfârșitului, dincolo de tot ceea ce e, de sesizabil și de insesizabil, presimte ultimul prescript, el fuge de nediferențierea în care binele și răul sînt încremenite în aceeași formă goală a destinului, își ascunde fața în cele familiare suprainsesizabile, de la a căror voce sever-blindă pornește sentința, poruncind destinului și anterioară destinului, desprinzînd din nou ființa de formă și separînd-o în cele așezate la dreapta și cele așezate la stînga —

— oh, întoarcere acasă ! oh, desprindere de suferință în suferință, minunea nemuririi ! oh, ne e îngăduit s-o atingem, ne e îngăduit, inima primind minunea, să sesizăm presimțind poate numai cît durează o bătaie de inimă, totuși pentru vecie, insesizabilul, atunci cînd destinul nostru, incluzînd și fiind inclus, preia asupra lui celălalt destin, devenit mai mare și extins în dăruire, refugiat în el și ascunzîndu-l în sine pe celălalt, atunci cînd, odată cu minunea celui de-al doilea eu, pe care-l purtăm prin pîrjoluri, ne e dată a doua copilărie, transformată și aparținînd tatălui, cunoaștere cunoscătoare și cunoscută, hazard care a devenit minune, deoarece a cuprins întreaga cunoaștere, toate evenimentele, întreaga ființă, înfrîngere a destinului, încă nu și totuși de pe acum, oh, minune, oh, muzică atît de redeșteptată a universului lăuntric și a celui exterior, față deschisă a sferelor, oh, iubire —

— oh, întoarcere acasă ! căci iubirea este diferențiere ! oh, întoarcere acasă pentru totdeauna ! căci iubirea este disponibilitatea pentru creație —

— : iar diferențierea era cunoașterea, care, născută din vis și totuși născîndu-se pe sine, se revărsa spre

el, ca și cum s-ar fi întîmplat și totuși imobilă, venind din cele vizibil-invizibile, o cunoaștere în cele fără limbă și fără cuvînt, un ultim efort al visului, care s-a trezit pe sine și-și cunoaște hotarul, continua întoarcere acasă a visului în propria-i naștere, închisă în întunecimea acesteia și totuși încă împrejmuind cu mărime de raze întunecimea. Cunoașterea nu se afla în el, venea cristalin din cristalul invizibil al îmbinării ; era cristalul visului. Așa cunosc geniile, așa cunosc îngerii, atunci cînd, crainici ce-ascultă atent, innăscuți în creație, plutind nenăscuți în ea, aud porunca zeilor ? oare plutea el împreună cu ei în afara hotarului visului, plutea el cu ei în vis, plutea el cu ei în amintire ? Uriașul efort de sfărîmare a visului, de sfărîmare a destinului nu ceda, nu, ci creștea, devenea mereu mai stăruitor, mereu mai orientat spre țel, mereu mai orientat spre cunoaștere, și cu cît mai mult creștea, cu atît mai plină devenea vizibilitatea visului, cu atît mai mult se întrețesea vasta ei iradiere cu tot trecutul pămîntesc ai științei amintite și preamintite, care, cognoscibilă în conținutul ei, cu toată schimbarea formei, răzbătea ca un al doilea vis în bolta celui dintîi, se înmlădia în boltă și o îmbogățea, adunînd imagine lîngă imagine, întinzînd peisaj peste peisaj, existentă aici, așa cum existase cîndva ca ființă onirică în copilăria timpurie, transparentă din pricina adîncimii memoriei, împrejmuată de ape și cununi, cu cerul neprivit întins deasupra, strat astral sclipind după strat astral, muțenia și muzica reunite în cristal, mereu trăite, niciodată amintite, mereu auzite, niciodată înțelese. Iar atunci, lăsat în voia desfășurării de întîmplări în imagini, atunci auzi el inima visului, mai întîi încet, apoi mai clar și mai clar, auzi bătînd inima visului. Căci în amintirea care urca spre el, sau în care cobora el, de nediferențiat direcția în imobilitatea evenimentului, în această iradiere ce se umfla și resorbea, în această răspîndire plutitoare a întîlnirii în cele mai imobile întrepătrunderi se afla, nu mai puțin imobil și plastic, tot ceea ce căutase el vreodată în limbă sau poezie, exista și totuși se stinsese din nou de dragul cunoașterii, nimicîta orice limbă,

nimicit orice poem, astfel că nu mai răzbătea decît sclipirea ultimului abis al rădăcinilor visului, ca o ultimă formă a destinului înăuntrul inevitabilei diversităţi de forme, oarecum forma tuturor formelor înăuntrul inevitabilului strălucitor, care, cu încrucişări şi încolăciri, curgînd şi încremenit, dar extins infinit de necuprins cu privirea în orice formă, în orice chip, peste cîmpiile de lumină ale visului, se deschisese spre naşterea visului din adîncimea rădăcinii sale ; oh, ea, această adîncime, care se înălţa plutind spre inimă, oh, în ea plutea inima, azvîrlind şi semănînd raze, amîndouă întrepătrunse prin raze spre cunoaşterea cea mai de necuprins prin limbă, această adîncime era inima visului, pătrunsă, pulsată, revărsată în inima omenească, unde devenea unitate şi imuabilitate cristalină, iar lui i se părea că în tremurătoarea bătaie de lumină, spre care cobora, care urca spre el, trebuia să înceapă retransformarea destinului, că aici, în această ultimă adîncime a rădăcinilor trebuia să se producă din nou transformarea formei în conţinut etern : deşteptarea. Oh, chin al trezirii în deşteptarea visată, condiţionată de destin şi aceasta, hotărnicită în interiorul visului, care se desfăşoară pentru sine chiar şi în cunoaştere, care e totuşi încă de pe acum depăşire a hotărului visului, de pe acum separare, întrucît inima, dacă a început odată să bată, tremură mereu, cerînd stăruitor deschiderea şi pregătită pentru realitate, pînă la hotare, şi bate la poarta lor —

— căci iubirea este o disponibilitate ce aşteaptă, totul în ea e aşteptare răbdătoare, căci iubirea e o disponibilitate a creaţiei : încă nu şi totuşi de pe acum, în acest prag stă iubirea, stă în pridvorul realităţii, acolo unde urmează să se deschidă poarta, pentru ca graniţa deschisă să poată fi trecută de către muritor, deschisă spre trezire, deschisă spre renaştere, deschisă spre limba învierii, resuscitată, care resuscită, niciodată auzită, întotdeauna dorită cu ardoare, în suprema şi izbăvitoarea stare de definitivat, deschisă spre sentinţa judecătorească definitivă care urmează să răsune în

afara oricărei ființe onirice, în afara lumii, în afara spațiului, în afara timpului, oh, în fața unei asemenea înnoiri a creației stă iubirea, ea însăși încă împresurată de crepuscul, ea însăși încă pîndind, și totuși de pe acum ajutor care trezește, trezire care începe —

— iar dincolo de ea însăși, asemeni bătaii de inimă, tremura lumina bolții visului, tremura bolta însăși, tremura și nesfîrșita bogăție de voci a totalității sale strălucitoare, în individualizările, reunirile și încolăcirile sale, în imensitatea căilor sale de raze și a drumurilor sale de lumină, iar cupolele cu stele tremurau împreună cu ea, totalitatea visului, care se inspira și se expira pe sine însăși, așteptînd respirația, așteptînd visul, așteptînd în abisul inimii sale, așteptînd receptorul de cristal al sferelor. Dintr-o asemenea respirație se va smulge oare noua limbă, noul cuvînt, noua voce ? se va deschide ea oare formînd izvorul de voci al începutului timpurilor și al sfîrșitului timpurilor, descoperind punctul de încrucișare, țelul tuturor drumurilor în infinitul abisal al visului ? va răsuna oare, oh, va răsuna oare din vis acel acord de ecou, care se răsfrînge sonor pe sine însuși, al unității lumilor, al ordinii lumilor, al atotcunoașterii lumilor, care va fi, care trebuie să fie ultima rezolvare a misiunii lumilor, cuprinsă de totalitatea vocilor și cuprinzînd-o pe aceasta ? Era încă o simplă presimțire, aproape nu mai mult decît o presimțire, o înălțare presimțitoare a inimii din rădăcinile visului, totuși o înălțare pînă la cele mai îndepărtate depărtări ale visului, închizînd voci, dezlegînd voci în adierea tremurătoare de lumină a evenimentelor, pămîntească mai era bătaia inimii, totuși de pe acum era suprapămîntească în așteptarea sa, era pămîntească în calitatea sa de instrument oniric al forței destinului, care poartă în sine, neseperate, neizbăvirea, răul, hazardul, moartea, totuși de pe acum suprapămîntească prin disponibilitatea de a asculta porunca, suprapămîntească prin disponibilitatea de a se trezi. Cu adevărat, această disponibilitate de a se trezi era mai apropiată de nepămîntesc decît oricare alta, mai apropiată chiar decît

disponibilitatea de a muri, care prin moarte e legată de pămîntesc, îmbibată de setea de eu, de setea de glorie, de beție, de ură, cu adevărat era mai apropiată de desfășurarea morții, era mai apropiată de ea decît propria sa disponibilitate pentru moarte, sub a cărei domnie neîntreruptă și de neînlăturat își așezase viața, amăgindu-se că prin jertfa de sine, prin moartea sa va obține întoarcerea acasă, că va înfrînge hotarul și-i va asculta vocea, ba chiar că o va imita, și prin imitare o va putea cîștiga pentru sine. Ea fusese inimitabilă, strigătul ei de trezire fusese de necîștigat, inimitabilă, de necîștigat este această voce. Căci, voce a vocilor, în afara oricărei limbi, mai puternică decît oricare alta, mai puternică pînă și decît aceea a muzicii, mai puternică decît orice cîntec, ea, care e o bătaie de inimă, o singură bătaie de inimă, deoarece numai astfel va putea fi capabilă să cuprindă repede ca o bătaie de inimă, repede ca o clipă, unitatea de cunoaștere a ființei, ea, o voce a insesizabilității, exprimînd insesizabilul, fiind ea însăși insesizabilul, inaccesibilă limbii omenești, inaccesibilă simbolului pămîntesc, imagine primordială a tuturor vocilor și a tuturor simbolurilor datorită nemijlocirii ei celei mai inaccesibile, ea poate satisface o asemenea inimaginabilă situare dincolo de hotar numai atunci, e posibilă numai atunci cînd ea însăși depășește tot ceea ce e pămîntesc, și ar fi totuși din nou imposibilă, ba chiar inimaginabilă, dacă nu s-ar asemana pămîntescului ; așadar dacă nu ar mai avea nimic comun cu vocile pămîntești, cu cuvîntul pămîntesc și limba pămîntească și dacă aproape ar înceta să mai fie simbol pămîntesc, ea e în stare să dezvăluie imaginea primordială, spre a cărei nemijlocire nepămîntească e orientată, abia atunci cînd oglindește această imagine într-o nemijlocire pămîntească : imagine rînduită lingă imagine, astfel duce în pămîntesc fiecare lanț de simboluri spre o nemijlocire pămîntească, spre evenimente pămîntești, și totuși — o constrîngere extremă pentru om — trebuie dus mai departe pînă dincolo, trebuie găsit pentru fiecare nemijlocire pămîn-

tească cel ce-i corespunde, fiindu-i totuși superior, dincolo de hotar, evenimentele pămîntești trebuie înălțate dincolo de realitatea de aici pînă la o repetată valoare de simbol, și chiar dacă lanțul de simboluri amenință neconținut să se rupă la hotar, frîngîndu-se la hotarul suprapămîntescului, pierind din cauza rezistenței inaccesibilității, de necontinuat pentru totdeauna, rupt pentru totdeauna, pericolul e înlăturat, e mereu înlăturat din nou, lanțul simbolic este mereu încheiat din nou, ori de cîte ori inaccesibilul se transformă pe sine însuși în accesibil și coboară, mereu din nou, în pămîntesc, pentru a se condensa în eveniment pămîntesc, în faptă pămîntească, pentru a se micșora, pentru a deveni vizibil, pentru a anula, printr-o asemenea autosensibilizare, însuși hotarul, astfel ca și lanțul exprimabilului să poată deveni o ridicare și coborîre, închizîndu-se în cerc, în cercul adevărului, în veșnicul cerc al simbolurilor, adevărat în fiecare dintre imaginile sale, adevărat prin permanentul echilibru al cercului, care joacă în jurul hotarului deschis, adevărat în veșnicul schimb al faptei divine și al celei omenești, adevărat în simplitatea amîndurora și în simbolul ogîndirii lor reciproce, adevărat, deoarece în el se reînnoiește pentru totdeauna creația, intrată în lege, în legea neconținutei renașteri care e menită să învingă hazardul, încremenirea, moartea ; nici o pămîntească acceptare a morții, fie ea o imitație cît de presimțitoare a sacrificiului divin, nu poate să cheme această faptă pămîntească a suprapămîntescului, numai disponibilitatea plină de răbdare a trezirii este aici cu adevărat valabilă, iar cel ce visează, legat de vis ca destinul, neizbăvit și închis față de moarte ca și acesta, străin de orice acceptare a morții, ascunde întotdeauna în visul său numai disponibilitatea trezirii, doar acesteia îi este el deschis știutor, de neînșelat în știința lui de vis, în neînșelătoarea sa știință privitoare la trezire și la atotvalabilitatea acesteia, pentru care visul s-a deschis în abisul de voci al adîncimii sale inexplorabile, știutor în abisul rădăcinilor, cu strălucire întunecată, al puțuri-

lor sale de lumină, încă mai știutoare inima sa, deschisă tremurător vocii, care nu mai e voce, ci de pe acum faptă, deoarece coboară să aducă numele, deoarece cu numele, poruncind destinului, cheamă la întoarcere, la înapoiere, la întoarcere acasă —

— oh, întoarcere acasă în faptă, care este iubirea, căci numai fapta care slujește gata de ajutor, deoarece dă numele și umple forma goală a destinului, este mai puternică decât destinul —

— încă nu și totuși da de pe acum ! și era știința despre inima unei depărtări iubitoare de nesesizat, care este cufundată în inima cea mai dinăuntru a visului, era știința despre revărsarea una în alta a celor identice, inima lumii de dincoace, inima lumii de dincolo, pulsînd una în alta, bătînd una în alta, simbolul divin inclus, o flacăară, în cel omenesc, devenind limbă comună, limba jurămîntului divin-omenesc de alianță, limba creației permanente în rugăciune și iar rugăciune, urcînd și coborînd în imaginea creației, și era știința despre această limbă a faptei izbăvitoare, despre această limbă a unei sacrificări a iubirii, care plutește deasupra oricărei jertfiri omenești tot atît de sus ca transcendența față de voce a vocii universale deasupra forfotei de voci în pămîntesc, tot atît de sus ca transcendența față de iubirea cunoașterii totalității deasupra oricărei iubiri practicate de la om la om, inima divin-omenească închisă de zeu, închisă de om, împresurîndu-i pe zeu și pe om ; totuși — căci vocea pămîntesc-perceptibilă are permanent nevoie de un vestitor — mai era și știința despre cel ce e menit să fie purtător al faptei și asemeni acesteia trebuie să se afle în dubla origine, în nașterea pămîntească din zămislire pămîntească, deoarece numai acela care e încă în originea sa scutit de hazard poate și să reunească hazardul cu minunea unei ultime legități, sub a cărei putere e așezat destinul însuși, deoarece numai acela a cărui origine e mai presus de destin și totuși epuizează pînă la ultimul rest neizbăvirea fatală, acela are harul de a schimba din nou neizbăvirea în izbăvire, acela are harul de a deveni

izbăvitor, oh, el și numai el, eroul cu chip de om, dar cu zămislire divină, e predestinat să-l poarte pe tată prin incendiile neizbăvirii, oh, el și numai el e predestinat să-și salveze tatăl, numai lui îi e îngăduit să-l ia pe umeri pe cel ce l-a zămislit, ca să-l poarte pînă la corăbii și pînă la fuga de întoarcere acasă într-o țară nouă, în țara făgăduită, care a fost dintotdeauna patria tatălui. Încă nu și totuși de pe acum ! Țara se afla în fața lui în știrea despre strigătul poruncitor, dă-tător de nume, al tatălui, care întrupează divinul în om, care imprimă spiritualicește omenescul în zeu, se afla în fața lui în iradiere și refracție, se afla în fața lui în știința despre izbăvitor și în știința izbăvitorului, plină de umanitate ; așa se afla în fața lui, iar incendiile neizbăvirii păreau schimbate în flăcări pure de sacrificiu, cele încremenite fiind sfărîmate, piatra de mormînt a mijlocului fiind ridicată, binele separat și curățat de rău, zeul și omul extinși spre creația renăscută, cele ce vor veni sfințite pe viitor în numele tatălui, sfințite pe viitor în numele fiului, logodite pe viitor în spirit — încă nu și totuși de pe acum, ceea ce s-a făgăduit. Ceea ce vedea el era de pe acum cunoaștere ? era cunoașterea visului ? era de pe acum trezirea ? Oh, se afla încă dincoace de hotar, iar dacă visul tremura lîngă acesta, încă nu-l străpunsese ; insesizabile erau cele văzute, acestea încă nu erau cunoaștere, erau doar știință, știință de vis, amintire de vis, amintire îndepărtată a vocii niciodată auzite, mereu răsunătoare, a lui odinioară, amintirea cea mai îndepărtată a țării de dincolo de hotar, niciodată călcate cu pasul, neconținut cutureierate, mare prin depărtare, mică prin depărtare, originea, revărsarea, era nesfîrșita apropiere, puternică prin amintire, de hotar, totuși era încă stare de vrajă și doar un tremur, o lumină care pocănește, care așteaptă. Și tocmai de aceea, tocmai în această știință vizionară, în această orbire extrem de transparentă, care, fără a fi cunoaștere, era ca o formă a cunoașterii, o legătură străvezie peste ochii lui, ba chiar tocmai de aceea, deși scufundat în cîmpiile visului și depășit de

creșterea lor, el se găsi pus deodată pe vârful unui munte extraordinar de înalt, ca și cum i s-ar fi poruncit să privească peste hotar, el, un vizionar, totuși nu un vestitor, pus și ținut de o mână aspru-blindă, ținut în ceva ce-o să vină, ceva ce-a fost neconținut, înconjurat de pocănitul unei inimi care, închisă în el, totuși îl închidea ca ceva mai mare, respirînd de realitate ; și, străbătut de pulsația acestui pocănit, el putu să-și desprindă brațele din transparența cristalului și să le întindă în sus, în sus spre cupolele de lumină, în care străluceau stelele și începeau să se rotească sori mari, o stea deasupra tuturor celorlalte : privea peste cîmpiile visului, peste cîmpiile țărilor, care erau ante-predestinate să devină arenă a faptei, erau arenă pentru privirea lui, intangibile, inaccesibile, totuși ale sale de la începutul primordial, privea într-acolo, el, cel ținut pe loc aici prin vrajă, vrăjit în vis, care nu putea să se desfacă din visul său, să se îndepărteze, privea într-acolo peste acest peisaj intangibil pentru el, inaccesibil pentru el, în care se prelungea cu propria-i iradiere de vis, cu propria-i lumină de vis, și, privind atît peste peisaj cît și peste vis, vedea suprapunerea lor reciprocă, vedea în mijlocul peisajului toate aceste alcătuiți cristaline, toate cuburile de raze, cercurile de raze, piramidele de raze, mănunchiurile de raze ale visului, vedea peisajul, bogat în amintiri, străveziu prin amintire, vrăjind prin amintire, inculcat și extins pînă departe în încrucișările de vis și imprevizibilitățile de vis ale visătoarelor căi de lumină ; da, peisajul era inculcat în vis cu toate timpurile lui de zi și de noapte, alternînd între lumină și întuneric, pălind și pierzîndu-și paloarea sub îndoitul crepuscul al dimineții și al serii, umplut de orice chip pămîntesc de ființă, umplut de vălmășagul tuturor făpturilor, umplut de vălmășagul tuturor vocilor pămîntești, umplut de beție și de chin și de nostalgie, umplut de creația creată și devenită, umplut de liniștea malurilor și a cîmpiilor tremurătoare și a pieritorilor munți cu vîrfuri, înălțimile purtînd singurătatea, șesurile purtînd orașe, umplut de pace și umplut de război, umplut de tihnită

strălucire a ființei și a căminelor omenеști, umplut însă și de pîrîitul și trosnetul incendiilor neizbăvirii, nesfîrșit, nesfîrșit, nesfîrșit, putînd fi în întregul său cutreierat, nu însă călcat cu pasul, vis și peisaj inculcat unul în altul, luminate strălucitor unul în altul, umbrite unul în altul, împreună în așteptare, împreună în nostalgie, împreună în disponibilitatea de a se trezi, așteptîndu-l cu nerăbdare pe acela care să le parcurgă și să aducă vocea trezirii. Și el aștepta de asemenea, cu brațele ridicate aștepta împreună cu visul și cu peisajul, privea încolo peste imașurile lipsite de mișcare, pe care vitele pășteau în nemișcare, percepea muțenia incendiilor ce ardeau în nemișcare cu flăcări, și nici un zbor de pasăre nu străbătea corturile eterului ; incendiile urcau mai sus în imobilitate, vuietul multitudinii de voci creștea în tăcerea frîntă, nostalgia devenea tot mai profundă, sorii se opreau în loc, iar pocănitul inimii bătea tot mai greu în pereții lipsei de hotare înlăuntrul și în afară —, oh, pe cînd sfîrșitul ? unde era sfîrșitul ? cînd fusese golită cu totul neizbăvirea ? exista oare o treaptă cea mai de jos a tăcerii crescînde ? Iar atunci i se păru că o asemenea ultimă tăcere fusese atinsă. Căci văzu gurile oamenilor, se căscau pline de groază una către alta, din deschizăturile uscate nu răzbătea nici un sunet, și nimeni nu-l mai înțelegea pe celălalt. Erau lipsiți de grai din pricina conștiinței vinovăției, conștienți de vinovăție din pricina lipsei de grai, era ultima treaptă a tăcerii în pămîntesc, era ultima tăcere a omului, și, văzînd-o, dădea și gura lui să se deschidă pentru un strigăt mut de groază. Totuși încă văzîndu-le, aproape mai înainte de a le fi văzut, nu le mai văzu. Căci vizibilul pierise în cea mai bruscă întunecime, pierise lumina visului, pierise peisajul, pieriseră incendiile, pieriseră oamenii, pieriseră gurile, și era noapte, fără timp, fără lume, fără sunet; negreala cea mai goală, noaptea goală, noaptea fără formă, fără conținut ; goală și neagră deveni așteptarea, și chiar pocănitul încetă, resorbit de goliciune. Sfîrșitul ființei fusese atins. El stătea înaintea hotarului, stătea înaintea hotarului destinului, înaintea hotarului hazardului, stătea înaintea

hotarului, golită aşteptarea sa, golită pînda sa, golită privirea sa, golită ştiinţa sa, dar într-un asemenea gol şi într-o asemenea golire ştia că hotarul se va deschide. Începu s-o facă, foarte încet, ca şi cum ar fi voit să nu-l sperie. A început cu şoptitul, pe care-l mai auzise o dată, a început în urechea sa cea mai dinăuntru, în sufletul său cel mai dinăuntru, în inima sa cea mai dinăuntru, şi era în acelaşi timp în jurul său, pătrunzînd în el, provenind din întunecimea extremă, revărsînd noaptea în el, revărsînd noaptea, era aceeaşi tăcută, mare forţă a sunetului, căreia trebuise să i se supună atunci în umilinţă, creştea ca atunci, umplîndu-l, învăluindu-l, totuşi nu mai era armonia multor voci, nu mai era armonia tuturor turmelor de voci, a întregii diversităţi de voci, ci mult mai curînd una singură, o voce care se însingura mereu mai mult, o voce de o atît de mare singurătate, încît sclipea în întuneric ca o singură stea, totuşi una invizibilă, strălucind în cele de nezărit, deoarece chemarea, cu cît creştea mai mare şi mai perceptibil, într-adevăr nu mai puţin mare preluată, ba chiar resorbită de neauzita linişte a infinitei inexplorabilităţi : ceea ce se petrecea, se întîmpla în afara celor vizibile şi auzibile, se întîmpla în afara oricărei senzorialităţi, se întîmpla nocturn şi era totuşi de o puternic perceptibilă claritate, se întîmpla în ireal şi cuprindea totuşi orice chip de făptură, oh, se întîmpla ca echilibru, se întîmplau în infinit imperceptibilele orînduieli ale echilibrului, care cuprindeau orice fiinţă şi orice amintire, dîndu-le sens, dîndu-le conţinut, dîndu-le forme, dîndu-le nume, bubuitul de bronz al mării, tot atît cît şi susurul de argint al toamnei, sunetul de chimval al stelelor cît şi răsufarea caldă a turmelor, sunetul de flaut al lunii cît şi roua de pe tufele de soare ale copilăriei, era o zărire în cele de nezărit, o ascultare atentă în cele de neascultat ; şi, el însuşi înconjurat de revărsarea întunericului, echilibrul diversităţii lumilor şi al unităţii lumilor înconjurate de revărsarea întunericului, în această ultimă statornicire a echilibrului, care ea singură e realitate şi anulează hazardul, în acest simbol fără imagini al oricărui simbol, în această

frumusețe golită de frumusețe, el auzea, nu, nu auzea, vedea vocea care le producea, iar aceasta nu era una dintre vocile care, aparținând ele însele lumii, se intercalează în structura obiectelor lumii, pentru a le face reciproc și în cuvânt simbol, vocea nu era un adevăr lumesc, nici vreunul dintre adevărurile lumești, nici totalitatea lor, nu, era nelumesc-neauzibilă-invizibilă, în afara lumii, era factorul extra-lumesc care producea adevărul, factorul extra-lumesc care statornicea echilibrul, era exteriorul ca atare, aducând întreaga putere și întreaga vastitate a exteriorului, deoarece se aducea pe sine însuși, împrejmuind lăuntrul, pentru a fi împrejmuît de el, receptacolul atâtea primitiv al sferelor ; așa percepu el vocea, o auzi văzînd-o, o văzu auzind-o, vocea în ale cărei umbre de cuvînt se află pentru totdeauna tihna și patria, vocea atemporalității și a veșnicei creații, vocea de judecător a începutului și a sfîrșitului, vocea echilibrului din afara visului, vocea adăpostirii, și ea era bronz și cristal și sunet de flaut laolaltă, și era bubuitul și puterea covîrșitoare a tăcerii, și era totul și un singur sunet, poruncitor și blînd, iertînd și diferențiînd, un singur fulger, oh, o orbire nespus de domoală, tăcută din pricina caracterului ei definitiv, oh, așa se revela, har și jurămînt totodată, revelație, totuși nu prin cuvînt, nu ca limbă, desigur însă ca simbol al cuvîntului, ca simbol al oricărei limbi, ca simbol al tuturor vocilor, ca imagine primordială a lor, înfrîngînd destinul ca o sfîntă chemare a tatălui, se revela în imaginea sonoră a faptei anunțate : „Deschide ochii spre iubire !“

O FĂPTUIRE, ȘI I SE FĂCU. NU TREBUI SĂ deschidă ochii, i-i deschise blîndețea. Nu trebui să respire, fu respirat. Fusesse simbol, dar în imagine noaptea se redăruise ei însăși, iar în simbolul vocii muțenia se reîntoarse la liniște, ca și cînd liniștea ar fi fost cel dintîi conținut, cu care forma goală urma să se umple din nou. Iar datorită acestei umpleri, diversitatea de direcții a visului se revărsa înapoi în spațialitatea pă-

mîntească, se revărsa înapoi din aspațial în spațiu; devenea noapte fluidă, devenea ea însăși spațiu, străbătută din nou de curgerea timpului nopții. Nimic nu era perceptibil în afara liniștii, nimic nu percepu el în afara ei, nimic în el, nimic în afara lui ; cele îmbibate de noapte curgeau prin el, liniștea era înconjurată de noapte. Chiar și flăcăriua de ulei a candelii suspendate se stinsese, ca resorbită de blindețea întunecată, pentru ca liniștea ce umplea totul să nu fie întreruptă și tulburată de micul, asprul vîrf de lumină. De asemenea, marele pocănit al visului se stingea, era în scădere și continua să scadă, pierind într-un picurat de argint, care se ridica în nicăieri, pierrea în nicăieri, și totuși provenea de la fîntîna din perete. Scăldate de liniște, cele de necaptat dintre trecut și viitor deveneau un mare, actual acum, iar cumpăna timpului pendula încet, încet zornăiau lanțurile de argint ale talgerelor ei, care, coborînd încet, ridicîndu-se încet, cîntărind adevărul, primeau și eliberau simbol după simbol, creau, cîntărind, simbol după simbol ; încet clincănea legătura în blînda curgere a ființei reumplute. Umplută de liniștea lipsită de imagini, totuși umplută cu imagini. Iar noaptea purtată de liniște, care se petrecea în fața ochiului său deschis, făcînd să sune din nou bătaia ei molcom-blîndă de clopot, redesfășurat ochiul său, redesfășurat el însuși, redesfășurată noaptea, ea, care era purtată mai departe tainic oarbă de liniște, împovărată de umbre și mare și plăcută în firescul regăsit, ea îl purta din nou mai departe, în ramurile ei, în penajul ei, în brațele ei, în respirația ei, la pieptul ei. Zăcea. Zăcea, se odihnea, îi era îngăduit din nou să se odihnească. Numai că, tocmai pentru că se odihnea, știa și că liniștea desfășurării nopții era doar preludiul pentru altceva și de aceea trebuia să se îndrepte către sfîrșitul ei : căci nu numai ceea ce era spațial se adunase din nou, curgînd din aspațialitate, dar și corpul său i se întorsese curgînd de acolo, zăcea trupește în pat, simțirea sa devenea mereu mai trupească, trupească odihna sa, iar în odihnă simțea că febra scăzuse, valul rece, liniștit al fiecărui

sfârșit de noapte îi făcea bine și îl ușura, atât cât putea acum să-și aducă aminte de ceea ce fusese mai înainte. Iar în ora trupesc-pămîntescă a febrei în scădere, noaptea aceasta deveni și ea o oră care înainta, care zorea spre capătul ei, deveni ora împlinirii pămîntesc-progresive, a pămîntesc-progresivei întruchipări în forme — noapte pămîntescă. Încă nu se întîmpla nimic, întunericul nopții dăinuia nespert, numai liniștea pălea, își pierdea saturația, pe ea se înscriau linii abia sesizabile, foarte nesigure, perceptibile numai unui auz foarte ascuțit, liniștea părea că se răsfoiește, se destinde dinspre hotarele ei cele mai dinafară ; creația în domoală devenire, înconjurată de întunericul fluid, era înscrisă de o mîină iubitoare, înceată pe cele neîntîmplute ale liniștii. La chemarea înceată a nopții, un nume lua ființă după altul, se contopeau într-o unitate împreună cu memoria, căpătau consistența amintirii, deveneau părtașe creației în amintire. Cînta un cocoș în depărtare ? lătrau acolo cîinii ? —, pașii străjii, ca și cum ar fi fost și ei înapoiți din aspațialitate, își făceau rondul afară în jurul palatului ca mai înainte, fîntîna din perete susura mai clar, ca și cum ar fi avut mai multă apă, iar cadrul ferestrei cuprindea de nou mulțimea de stele, în mijlocul cărora pîlpîia strălucitor capul constelației Ophiuchus. Trezită de respirație liniștea, plină de respirație noaptea, din noapte și din liniște creșteau cele existente neconținut, somnul ce respiră al lumilor. Întunericul își trăgea suflarea, prindea din ce în ce mai mult chip, devenea din ce în ce mai creatural, din ce în ce mai pămîntesc, din ce în ce mai bogat în umbre. Creaturalul se apropia mai întîi fără chip, aproape de nerecunoscut, oarecum ca niște puncte de zgomot, sfîșiate în sunete sau izolate în sunete, totuși apoi concentrîndu-se și adunîndu-se în formă auditivă ! era un scîrțîit și oftat hodorogit, și venea dinspre carele țărănești care soseau într-un șir mereu mai strîns, ca să aducă alimente la tîrgul de dimineață ; se mișca înainte încet ca în somn, hodorogitul roților în făgașele pavajului, scîrțîitul osiilor, scrișnetul obezilor ce se frecau de pie-

trele bordurii, clincănitul lanțurilor și al hamurilor, dar cîteodată pufnea respirația sforăitoare a unui bou, cîteodată răsuna un strigăt somnoros și cîteodată pasul de tracțiune greu-moale al animalelor se contopea într-un ritm egal, ca și cum ar fi fost un marș respirator. Cele ce respirau străbăteau respirația nopții, împreună cu ele veneau cîmpul și grădina și hrana, respirînd laolaltă și acestea, iar respirația universală se deschidea, ca să primească în sine creatura, se deschidea într-o unitate a lumilor, care, primind iubirea, își căpătă propria formă. Căci iubirea începe în respirație, și cu respirația urcă ea în nemurire. Acolo jos treceau cu carele lor țărani, călătoreau cu capete somnoroase, moțîind, în carele de zarzavat, încărcate vîrf cu căpățîni de varză albă, cu căpățîni de varză roșie, iar cînd vreunuia îi cădea bărbia prea adînc pe piept, atunci sforăia firește ca vita în somn. Somnul omului are ceva de plantă și de animal, iar în moarte fața țaranului arată ca lutul rigid. Drumul țaranului, venind din lipsă de destin, ducînd în lipsă de destin, aproape nelăsat în seama hazardului, trece foarte aproape de marginea destinului, de marginea somnului ; dacă i se împlinește rugăciunea, care scutește de destin, atunci pămîntul, planta, animalul sînt pentru el lipsite de destin, și chiar dacă vede stelele numai atunci cînd se duce cu carul la piață, sau atunci cînd trebuie să se îngrijească de vaca ce fată noaptea, chiar dacă îndată după aceea cade în somnolența fără vise, limpede a nopților și zilelor sale, el rămîne iubind legat de cele scutite de destin, pe care le lasă să-i curgă printre degete ca niște boabe de grîu neted-aurii, pe care le atinge cu mîna mîngîind blînd pielea animalului, pe care le cercetează fărîmițîndu-le cum ar strînge pămîntul roditor, iubind atît, cunoscînd atît, oh, cuprinzînd într-atît ogorul, animalul și fructul, încît el însuși e cuprins, strîns, adăpostit de o mînă iubitor-cunoscătoare, e ținut în odihnă de ea, mîna care se închide și se deschide în jurul său odată cu marea anului și ale zilelor, încît el, înmlădiat în mînă, înmlădiat în marea ei, înmlădiat în căldura ei

tihnită, primește de la ea toată ființa sa tihnită, odihnind pînă și în știința viitoare ei răceli, din care va luneca odată fărîmițat în poala de somn, cea fără destin, a începutului, încorporat în țărîna prin moarte săteanul, dar respirația sa, eliberată nepămîntește, desprinsă de lanțuri, urcă în exterior, în invizibilul vocii, în divin ! acolo jos călătoreau țărani, treceau și se duceau încolo, un car după altul, în fiecare stătea ghemuit cîte unul, dormind, clătînînd din cap, sforînd, aproape nemaifiind destin, aproape nemaifiind hazard, fiecare în cercul creatural al nopții, așa călătoreau, bătrîni sau tineri, bărboși, cu obrajii țepoși, cu fețele netede, așa călătoreau, ca altădată tații și buncii și străbuncii lor, făcînd trup cu marea tihnă ce-i adăpostea, tihnit întrupați în marile marea ce-i țineau în ele, călătoreau în tihna răbdării lor ce înfrînge destinul, călătoreau dormind, fără a-și aminti vocea care plutea deasupra lor, care era pentru ei crepusculară, chiar certitudine, și pe care aproape că nici n-o luau în seamă, deoarece în scurgerea atemporală de la o generație la altă generație nu există nici un termen și deoarece este indiferent dacă împlinirea revine tatălui sau nepotului sau celui mai îndepărtat strănepot ; închiși de o făptuire care era mai mare decît ei și pe care o închideau în ei cu o iubire chibzuită, călătoreau cu chibzuială prin întuneric spre marginea nopții, și le era îngăduit să doarmă. El însă, odinioară făcînd de asemenea parte dintre ei, el, odinioară de asemenea țaran, el zăcea aici, despărțit de ei și despărțit de pămînt, despărțit de plante și animale, el, legat numai de destin, el zăcea aici, un vizionar nocturn : oh, în fiecare suflet de om este cufundată o făptuire, aproape inaccesibilă, o făptuire care e mai mare decît el însuși, mai mare decît sufletul său și numai acela care ajunge la sine însuși ajunge, într-o asemenea ultimă disponibilitate față de moarte, și la propria sa făptuire, acela vegheză veghind asupra somnului lumii muritoare. Oh, întoarcere acasă, oh, veghe ! Ea unde era ? cine veghea asupra lumii, cine veghea asupra celor ce treceau acolo dormind prin întuneric ? o făcea vocea ? o făcea el,

deoarece fusese învrednicit cu harul de a auzi vocea ? era acum el însuși însărcinat să vegheze ? Niciodată ! niciodată nu mai putea fi capabil de așa ceva, el, cel incapabil să dea ajutor, cel lipsit de dorința de a sluji, făcătorul de cuvinte, care trebuia să-și nimicească opera, deoarece omenescul, deoarece făptuirea omenească și nevoia omenească de ajutor însemnaseră pentru el atât de puțin, încît nu putuse reține nimic din ele cu dragoste, sau chiar transpune în poezie, iar totul rămăsese nescris, numai transfigurat și preamărit fără folos în frumusețe ; ce nesăbuintă era să-și închipuie că urma să i se încredințeze misiunea de a veghea, mai înainte ca adevăratul veghetor, vestitorul vocii să fi apărut ! Așadar nu fusese mereu altceva decît un simplu vis ? așadar auzise cu adevărat vocea în toată realitatea ei ? atunci de ce tăcuse ea ? unde era ? unde era ? Întreba, întreba, întreba ! întreba de ea, încă și totuși de pe acum — nu mai întreba ! Încă o căuta, încă și totuși de pe acum — căutarea lui nu mai era căutare ! Căci ceea ce se revelase, ceea ce el fusese de părere că nu mai crede, exista pretutindeni, percepea pretutindeni ; percepea acel ceva în scîrțitul căruțelor ; în mersul trîndav al animalelor de tracțiune, în fețele somnolente, brăzdate ale țăranilor, în respirația lor, în respirația întunericului, în respirația nopții, și totul, cele lipsite de destin ca și cele purtătoare de destin, pămîntescul și omenescul, pătrunseseră în el, pătrunseseră în făptuirea lui, erau și destinul său, erau într-o măsură atât de mare, încît toate acestea, deși nescrise, deși rămase pentru totdeauna în afara poeziei, erau dăruite cu făgăduiala inalienabilității, făgăduiala unei nesfîrșite transiteri într-o iubire ce transmite la nesfîrșit, dăinuind pentru totdeauna și veșnic printr-o pură blîndețe, noaptea, pîndind grea de lacrimi, în timp ce trecea. Somnul și nesomnul deveneau una, început și sfîrșit totodată, izvor și origine, rădăcină și coroană, pomul încărcat de frunziș, în creștere fluidă, al sferelor, în ale cărui ramuri odihnește omenirea, investită cu destin și totuși scutită de el. Sosise timpul, sosise de pe

acum, și încă nu sosise. Și legat cu totalitatea, înconjurat de destinul ei și purtându-l în al său, se odihnea și el, simțea ca o fericire legătura, o simțea trupește cu toate fibrele ființei sale eliberate de febră, simțea răcoarea aducătoare de fericire, care-l silea să se înfășoare mai strâns în învelitoarea sa, simțea fericit timpul, care trecea prin lumea redeschisă a nopții și aducea cu sine răcoarea, simțea fericit respirația ușurată, contopită cu susurătoarea respirație a întunericului tuturor fîntînilor lumilor, simțea murmurul lumii, simțea firescul. Susurul devenea mereu mai răcoros, mai răcoroase deveneau stelele, mai răcoros spațiul lor, mai răcoros ceea ce se putea auzi în el. Convoiul carelor de jos se rărise treptat, atelajele care veneau și cele care se îndepărtau se despărțeau unele de altele în zgomotele lor, intervalele dintre ele se măreau, iar în cele din urmă nu mai existară decît cițiva codași. Și cu cit mai mari deveneau pauzele dintre larma carelor, cu atît mai clar erau ele umplute de ceva ca un fel de vuiet, care adia limpede ca argintul, larg, în întuneric, era, așteptată și plină de așteptare, era cu valuri susurînde marea, vuind în noapte, totuși de pe acum chemată de dimineața ce se apropia. Poate, oh, poate că se înșela — aproape că îl cuprinse spaima — poate că îl înșela auzul, poate că doar era încă o dată gata să se autoamăgească, poate că era doar nostalgie, doar nostalgie a inimii, nostalgia mării, năzuind ca în vuiet să viască laolaltă și vocea izbăvirii, ca să poată dialoga cu ea, ca vocea să devină incontestabilă în puterea vuietului, incontestabilă vestirea ei în forța firescului — totuși nu, oh, nu, era marea, era realitatea tritonic-incomensurabilă a mării, și făptuirea revelată indicibil-neauzibil a vocii se mișca în lunaticul muget de argint, urzea în prăvălirea nenumărată a talazurilor, urzea în cele descătușate jos și în cele eliberate sus, urzea în întuneric și în vâlul de lumină, cu care cele ale nopții începeau să se stingă pe ele însele, urzea în stelele pâlînde, nu, încă, încă : pline de voce ascultau apele, ascultau mările, stelele, ascultau întunericul și toate cele omenеști,

cele ce dormeau și cele ce se trezeau, ascultau toate lumile, se ascultau pe ele însele în tot ceea ce le umplea. Cele firești se îmbinau cu cele firești, iar în îmbinare era iubire. Mai exista oare un rău ? sentința se și rostise, și prin aceasta răul fusese eliminat ? vocea, întreșută în univers, nu dădea nici un răspuns, și aproape era ca și când răspunsul avea să fie adus abia de zi, ca și când acum totul era așteptare, așteptînd astrul zilei, ca și când nimic altceva nu ar mai fi fost admisibil. Noaptea se aduna în jurul țelului ei, se orienta spre țel, iar negreala ei era dezbrăcată de moli-ciune ; sclipirea stelelor de-afară începu să bată în verzui. Imobilă în întuneric stătea culoarea aerului, imobil palpînd pe încetul din umbră un obiect după altul, și, palmă cu palmă dinspre fereastră, odaia devenea odaie, peretele devenea din nou perete. Înconjurat de sclipirea ultimelor stele din fereastră, candelabrul se înălța negru ca un pom desfrunzit, purtînd atîrnate în ramurile sale resturi de noapte. Iar în jilțul din nișă se odihnea, neclar încă și el, totuși putînd fi recunoscut de pe acum, dormind, băiatul ! își trăsese picioarele sub șezut, își ținea fața sprijinită în mînă, părul său negru era umbră, ochii luminoși nu i se vedeau, ascunși sub umbrele pleoapelor închise, dar vizibilă era ascultarea lui atentă, pîndind ceea ce își vestea sieși în somn, suferind și dizolvînd suferința, neajutorat și ajutînd, dorind și lipsit de dorințe, iubire fără sete de plăcere, îngerul nenăscut în omul născut pămîntește, cel ce doarme. Oh, noapte pe sfîrșite, care îl duce pe cel ce doarme pînă la ultima răsufare, mai departe și mai departe, la nesfîrșit, în crengile ei, în penajul ei, purtîndu-l la nesfîrșit în brațele ei, la pieptul ei. Marele arc al nopții se întinse încă o dată înaintea lui, începînd cu aburul roșietic al infernului și forfota de voci din fața ferestrei, urcînd spre craterele oricărei morți, însoțit de toate grimasele morții și de toate țipetele morții, prăvălindu-se spre golul neantului celui mai zdrobit, reluat totuși de chemarea poruncitoare, blîndă, pe nume a vocii vestitoare, pentru ca acum, un șunet de

clopot ce se stinge, să se infiltreze în lumină matinală ce se infiltra, revărsându-se în lumină, și împreună cu ea diluându-se în crepuscul, diluat crepuscular. Era oare încă aceeași fereastră, în fața căreia se întâmplase, în fața căreia se întâmpla ?

Răsunaseră lucruri pieritoare, își stinseseră sunetul, se desfășuraseră, se înfășuraseră și deveniseră lucruri nepieritoare, pieritoare era ziua care urca în fața lui, iar el nu mai privea de mult într-acolo ; ochiul său era voalat, deși rămânea deschis, voalat de lacrimi fără lacrimi, numai că prin voalare el vedea, străină privirii, ziua ce se năștea, vedea revărsatul zorilor, vedea foarte pătrunzător cum zorii își puneau domol culoarea incoloră, strat după strat, afară pe acoperișuri, vedea și nu mai vedea, privirea lui devenise adulmecare, și în această adulmecare, cu această adulmecare se năștea pentru el ziua, devenind bunul său cu a ei lumină nouă : zorii zilei creșteau, adiau spre el cu puritatea crescândă a mirosului lor, cu limpezimea lor foarte clară, foarte luminos-cenușie, prin care treceau, fără să se amestece cu ea, fuioarele subțiri-aspre de fum ale celor dintii focuri de vatră, adiau spre el în senina asprime matinală împreună cu adierea sărată de argint a mării, urcând argintiu-ușor din vuietul îndepărtat-încet de argint, urcând din prima strălucire a plajei răcoros-umede, care, cu nisip limpede și pietre limpezi, spălată de valurile de argint matinale, era pregătită să primească sacrificiul dimineții, adiau spre el, desfășurate și desfășurînd, ca firescul care devine creația ce începe din nou, și primind desfășurarea, primit de ea, el se simțea dus de făptuirea ei picurîndă, plutind și iar plutind, înfășurat în răsufierea ei vuitoare, ca pe niște aripi care se simțeau răcoroase la pipăit, ca într-o mare respirație, totuși adăpostit pămîntește, ca odihnindu-se în respirația-umbră a unui tufiș de laur, respirînd după o oră de ploaie, întunecat de ploaie și limpede de rouă și înviorător. Așa îl ducea, mai departe și mai departe, iar acolo unde călătoria cobora, acostînd domol în unduirea

blondă a recoltei cîmpiilor, acolo unde se leagănă în vînt spicele, unde atîrnă ciorchini în tufele de mărăcini și vitele se odihnesc culcate lingă lei, acolo stătea în fața lui un înger, aproape un înger, mai curînd un băiat, totuși un înger, învăluit în aripile răcoroase ale dimineții de septembrie, cu plete întunecate, cu ochi luminoși, iar vocea lui nu fu aceea care, ca faptă vestitoare, umple simbolic universul, nu, ea fu mai curînd un ecou foarte îndepărtat al imaginii primordiale simbolice care plutea deasupra, fu foarte înceată, atunci cînd vorbi, și totuși umbra de bronz a eonilor : „Intră și apropie-te de creația care a fost odată și este iar ; tu însă să te numești Virgiliu, vremea ta a sosit !“ Acestea le rostise îngerul, înfricoșător din pricina blîndeții, mîngietor din pricina tristeții, inaccesibil din pricina nostalgiei, așa auzise el rostirea din gura îngerului, o auzise ca limbă înăuntrul limbii în toată simplitatea ei pămîntească și, auzind-o, chemat spre nume și unit cu numele, văzu încă o dată unduirea cîmpiilor, întinse de la un țărm la alt țărm, nesfîrșite valurile rodului, nesfîrșite valurile apelor, acoperite și unele și celelalte de lumina răcoros-piezișă a primei dimineți, apropierea strălucind răcoros, depărtarea strălucind răcoros, le văzu, iar apoi urmă dulceața atotcunoașterii, a atotștiinței și a neștiinței, a atotsimțirii și a nesimțirii, urmă dulceața atotuitării, urmă fără vise somnul.

Pămînt — aşteptarea

SE TREZI CU SENTIMENTUL UNEI PIERDERI :
ca şi atunci cînd adormise, şi de data aceasta era
numai o senzaţie, în orice caz foarte ascuţită, şi,
simţind că lîngă patul său se afla cineva, simţi
totodată că prin aceasta i se zădărnicea ceva ; cu o
a doua smucitură a acestei simţiri păşi pragul cu-
noştinţei, ştiind că în zorii zilei ar fi trebuit să se
ducă degrabă pe ţărmul mării, ca să nimicească
Eneida, şi că pentru aceasta se făcuse acum prea
tîrziu. Şi se refugie înapoi în somn, ca să regă-
sească îngerul, poate chiar cu speranţa că privirea
străină, pe care o simţea că poposeşte în continuare
asupra lui, ar putea fi aceea a îngerului dispărut.
Cu siguranţă că nu era, prea precis simţea că
lîngă el se afla cineva străin şi, de fapt ca să-l
alunge, deşi cu o ultimă scînteie de speranţă că
prezenţa aceea era a îngerului, întrebă din somn :

— Tu eşti Lysanias ?

Răspunsul fu ceva ininteligibil, rostit de o voce
cu totul străină.

Ceva suspină într-însul.

— Nu eşti Lysanias... pleacă.

— Stăpîne... răsună replica foarte şovăitor,
aproape implorînd.

— Mai tîrziu...

Noaptea nu trebuia să se sfîrşească, nu voia să
vadă lumina.

— Stăpîne, au sosit prietenii tăi... aşteaptă.

Era în zadar. Iar lumina durea. În piept stătea tusea, gata să izbucnească, iar vorbitul era periculos.

— Prietenii mei ?... care ?...

— Plotius Tucce și Lucius Varius au venit de la Roma să te salute... și ar vrea să te vadă, mai înainte de a fi chemați la Cezar...

Lumina durea. Căzînd pieziș dinspre sud, fișile de raze ale soarelui de septembrie stăruiau strident în colțul nișei, umplîndu-l cu căldură, lumina și căldura unei dimineți de septembrie, iar odaia, deși nu putea fi ajunsă de razele solare, era părtașă la ele, searbădă din pricina luminii, urîtă din pricina căldurii : podeaua de mozaic, cu oglindire întunecată, era murdară, marele candelabru, cu florile lui veștede și cu lumînările arse pînă jos, arăta ca un obiect neîngrijit. Dincolo, în colțul odăii, se afla scaunul latrinei, o necesitate și o ademenire. Totul durea, începea să doară. Prietenii trebuiau să aștepte.

— Înainte de toate trebuie să mă spăl... ajută-mă.

Întinzînd picioarele peste muchea patului, șezu acolo aplecat în față, cu spatele încovoiat și luptînd împotriva iritației tusei, a cărei putere dureroasă îl atacase din nou ; oboseala plictisitoare pricinuită de febră se ivi și ea iar, se ivi mai întîi în picioarele ce-i atîrnau, de-acolo se tîrî în sus, se lăți ca niște fișii, în ușoare izbituri de valuri, asupra întregului corp, pentru ca în cele din urmă să pună stăpînire și pe cap, iar privirea lui, cuprinsă de oboseală, se pironi cu o atenție înceată, ostenită, îndelung, ca și cum acolo s-ar fi aflat ceva important, poate chiar pentru a descoperi punctul de plecare al febrei, asupra degetelor goale de la picioare, ale căror mișcări mecanice de apucare pe jumătate nu voiau să se oprească —, ah, viața independentă a organelor și a simțurilor urma oare să înceapă din nou ? Și cu toate că de la un sclav nu trebuia să ceri nici un fel de lămuriri familiare, privirea lui se îndreptă cerînd explicații spre acesta, aproape fără să vrea, aproape împotriva voinței sale în întrebarea sa, firește fiind pe dată dezamăgit, deoarece pe fața de slugă, o față orien-

tală, cu nasul cam gros, impenetrabilă ca o mască și fără vîrstă, nu se arătă nimic care să fi putut fi interpretat ca un răspuns, nimic altceva decît o aspră supunere și o asprime supusă, gata, fără nerăbdare, totuși inaccesibilă, de a primi porunci, așteptînd ca stăpînul oaspete să i le dea și să se hotărască a se scula. Numai că tocmai aceasta părea cu neputință, deoarece discordanța se făcea remarcată pretutindeni, nu numai în trupul său ; era o discordanță a lumilor, și, mai înainte de înlăturarea acesteia, nici un mădular nu putea fi mișcat : cine vrea să se ridice, cine vrea să se ducă degrabă pe țarm ca să aducă o jertfă, acela nu trebuia s-o facă în discordanță și divizare ; jertfitorul trebuia să fie nevătămat, nevătămată trebuia să fie ofranda, ca să se obțină demnitatea valabilității depline a sacrificiului, și nici măcar nu se putea stabili dacă sulurile se mai găseau în număr complet, astfel încît întreaga operă să fie într-adevăr gata pentru nimicire, sau dacă nu cumva unul din suluri dispăruse în cursul nopții —, cine va da răspunsul ? desigur, capacul cufărului era atît de bine și tare strîns în cataramă, încît puteai crede pur și simplu că nu fusese deschis niciodată —, însă cine va cuteza să atingă ofranda și să dezlege curelele ? discordante trupul și membrele sale, discordantă lumea —, se mai putea nădăjdui încă o dată în unitate ? Aștepta, iar sclavul aștepta împreună cu el, amîndoi fără nerăbdare. Totuși, în acest timp, ușa fu smulsă cam brutal, și Plotius Tucă împreună cu Lucius Varius, probabil sătui, în ceea ce-i privește, de așteptare, probabil și pentru că de afară putuseră auzi că se trezise, pătrunseră deodată în odaie. El își trase picioarele înapoi în pat.

Și abia intrat în odaie, Plotius începu, cum îi era obiceiul, să deșerte multă cordialitate zgomotoasă :

— Ni s-a spus că zaci aici bolnav, ne-am hurducat o întreagă noapte lungă încoace, și acum te surprindem vrînd s-o ștergi în taină din pat ; dar e prea bine că te-am surprins, așa faci tu mereu... deci, de fapt, ce-i cu tine ? să mulțumim zeilor, arăți foarte bine ; nici acum

zece ani nu arătai altfel, ești o bucată de piele tare... acum, firește, tușești din nou și ai febră ; o știm noi... dacă ți-ai fi consultat prietenii, cu siguranță că nu te-ar fi lăsat să întreprinzi această călătorie extrem de smintită ! Am aflat de la Horațiu, abia după ce plecaseși ; lui ai putut să i-o spui, fiindcă știai că n-o să-ți pună bețe-n roate ; ăluia nu-i pasă decît de propriile sale versuri ! Pe Orcus, ce-ai avut de făcut la Atena ? firește, a trebuit să păstrezi taina, și-a fost norocul tău că te-a pescuit Cezar încă la timp și te-a adus înapoi... înțelept ca întotdeauna August, și tu, da, tu, nechibzuit ca întotdeauna... căci noi, prietenii tăi, sîntem acum datori să te punem iar pe picioare !

Își lăasă făptura grea să cadă cu un trosnet în jilt, acum ședea cu brațele îndoite, cu pumnii strînși, ca un vîslaș sau ca un vizitiu, iar fața lui roșie, tapisată cu grăsimi, plină de pete de ficat, cu gușă dublă, strălucea de cordialitate.

Dimpotrivă, Lucius Varius, care obișnuia să nu se așeze niciodată, deoarece avea grijă de netezimea elegantă a faldurilor togii sale, rămăsese în picioare, uscățiv, demn, luînd poza obișnuită, cu un braț sprijinit în șold, cu altul ridicat, profesoral, în unghi drept :

— Am fost foarte îngrijorați în privința ta, Virgiliu.

În ciuda faptului că era pregătit să moară, i se trezi spaima de bolnav, căreia nu i se poate sustrage nimeni :

— Ce vi s-a spus despre mine ?

Și ca pentru a anticipa răspunsul, îl zgudui brusc așteptata și temuta criză de tuse.

— Hai, tușește, îl liniști Plotius și își șterse ochii iritați de călătoria din timpul nopții, de dimineață omul trebuie să tușească.

Cuvintele de liniștire, pe care le rosti Lucius, răsunară mai corect :

— Ultimele vești pe care le-am căpătat despre tine sînt mai vechi de-o săptămînă... August i-a scris lui Mecena că te-a găsit bolnav și că te-a determinat să te întorci, iar deoarece senatul, din pricina aniversării, ține astăzi ședință, astfel că Mecena n-a putut veni

încoace la recepție, am preluat cu plăcere însărcinările lui pe lângă August, pentru ca, folosind acest prilej, să te vedem și pe tine numaidecât... asta-i tot...

Suna corect și plauzibil, dar cu toate acestea acel „Hai, tușește“ al lui Plotius fusese mai liniștitor.

— Uf, spuse acum Plotius, ne-am hurducat toată noaptea ; ăsta nu-i somn în lege, te scoală la fiecă schimbare a cailor... în coloana noastră erau pe puțin patruzeci de care, și totuși n-am fost singurii, cred că de ieri au venit încoace peste o sută...

Venise oare Plotius într-un car țărănesc ? avea fața bună, puternică a unui țăran bătrîn, și întocmai așa puteai, nu, trebuia să ți-l închipui, șezînd într-un car țărănesc, cu capul clătînîndu-i-se, cu bărbia plecată în piept și sforînd vîrtos.

— Da, v-am auzit călătorind...

— Iar acum, iată-ne aici, spuse Plotius, și din nou semănă cu un vîslaș.

— Au călătorit mulți... foarte mulți...

— Nu vorbi în timpul accesului de tuse, fu de părere Lucius, ocupat cu faldurile togii sale, vătămate de călătoria din timpul nopții, nu trebuie să vorbești... nu-ți amintești că doctorii ți-au interzis mereu asta ?!

Ah, da, își amintea, și cu siguranță că Lucius fusese cinstit și bine intenționat, făcînd abstracție de ținuta sa elegantă, dar aceasta ațîța ca întotdeauna la contradicție !

— Nu-i nimic ; dacă Cezar nu m-ar fi luat cu el la Megara, nici nu m-aș fi îmbolnăvit... nu e decît urmarea arșitei solare, care a dogorit în timpul sărbătoririi...

Un nou acces de tuse răsplăti această frază mai lungă, iar el simți în gură gust de sînge.

— Taci, spuse Plotius.

Totuși, el nu voia să tacă, cu atît mai mult, cu cît acum băgă de seamă că Plotius ședea în jilțul în care dormise băiatul, iar aceasta îl sili de-a dreptul să întrebe :

— Unde e Lysanias ?

— Un nume grecesc, reflectă Lucius, cine-ai acela ?
la el te referi ? Și arată spre sclav, care se retrăsese la
ușă și aștepta acum acolo, cu o mină imobilă ca înainte.

— Nu... nu la el... la băiat...

Plotius deveni atent :

— Așadar ai adus cu tine un băiat grec... atunci într-adevăr lucrurile nu stau chiar atât de prost în privința ta... ia te uită, un băiat grec !

Băiatul —, băiatul dispăruse. Dar cupa se afla încă acolo pe masă, o cupă gravată de fildeș ferecată în argint, iar în ea mai era și un mic rest de vin.

— Băiatul... era aici.

— Atunci să se-ntoarcă... cheamă-l, arată-ni-l !

Cum ar fi putut să-l cheme, de vreme ce dispăruse ?!
și nici nu voia deloc să-l arate :

— Trebuie să cobor cu el pe țarm...

— „Iată, întinși pe țarmul uscat, de trup ne-ngrijim ;
somnul curînd ne pătrunde-ostenitele membre“, recită
Lucius, firește, ca să continue : dar asta n-o vei face
astăzi, scumpul meu Virgiliu, de dragul însănătoșirii tale,
ai să renunți desigur la asemenea plăceri...

— Chiar așa, întări Plotius dinspre nișă.

Despre ce vorbeau cei doi ? totul era discordant ;
abia de-i auzea :

— Unde e Lysanias ?

Întors spre sclav, Plotius porunci :

— Adu-l pe băiat.

— Stăpîne, pe-aici nu-i nicăieri vreun băiat.

De acolo, dinspre ușă, îi vorbise în timpul nopții
vocea băiatului, îi șoptise, acum acolo se afla sclavul,
și, recunoscător acestuia, fiindcă îl ajuta să dezmință
vocea îndepărtată-apropiată, îi făcu semn să se apropie :

— Vino ; vreau să mă scol.

— Renunță, decise Plotius, medicul ar trebui să fie
în drum spre tine, și o să ți se facă toaleta în pat ;
cu asemenea excese n-ai să faci decît să-ți periclitezi
sănătatea... e absurd să te prefaci că ai treabă, numai
ca să ne tăinuiești băiatul.

Era oare sclavul un fel de reprezentant al băiatului ? trimisese oare acesta un tovarăș voinic, care urma să ducă pe țarm ofranda ?

— Ia cufărul, se auzi spunînd, îngrozit totodată de ceea ce auzea, clipind totodată din ochi spre prietenii săi, ca să observe dacă vorbele sale avuseseră sau nu vreun efect.

Și într-adevăr, Plotius, cu toată firea lui greoaie, țîșni de-a dreptul în sus, în vreme ce Lucius, mai aproape de pat, se îndreptă spre el, ca pentru a-i cerceta pulsul asemeni unui medic :

— Ai febră, Virgiliu, stai liniștit.

Plotius însă se adresă sclavului :

— Întreabă de medic... fugi...

— N-am nevoie de nici un medic.

Și aceste cuvinte le rostise împotriva voinței sale.

— Nu tu ai să hotărăști în privința aceasta.

— Mor.

Urmă o pauză. Știa că rostise adevărul, și era straniu de puțin mișcat de faptul acesta. Știa că aproape nu va mai apuca seara, dar se simțea atît de tihnit, de parcă ar fi văzut în fața sa un timp nesfîrșit de lung. Era mulțumit că spusese ceea ce spusese.

Probabil că și ceilalți doi își dădură seama că situația era serioasă ; asta se simțea. Dură un răstimp îndelungat, pînă cînd Plotius își recăpătă graiul :

— Nu huli, Virgiliu, ești tot atît de departe de moarte ca și noi doi... ce-ar trebui să zic eu, care sînt mai vîrstnic cu zece ani decît tine și pe deasupra pîndit de dambla...

Lucius nu spuse nimic. Se lăsase pe scaunul de lîngă pat și tăcea. Și era mișcător faptul că renunțase, așezîndu-se, să-și potrivească faldurile togii.

— Voi muri, poate chiar astăzi... dar mai înainte voi arde *Eneida*...

— Nelegiuire !

A fost un țipăt în lege, iar cel ce-l scosese fusese Lucius.

Urmă din nou tăcere. În încăperea domnea o atmosferă liniștită și luminoasă de septembrie. Afară trecu în trap un călăreț, probabil unul dintre crainicii imperiali. Bătaia potcoavelor pocăni sonor pe caldarim, apoi ritmul în patru timpi se pierdu în depărtatele zgomote ale orașului. O femeie strigă undeva ceva ; se părea că strigă numele unui copil.

Apoi Plotius începu să străbată camera, masiv și cu pași mari, încolo și-ncoace, tîrînd după el un colț al togii, și deodată izbucni răstit :

— Dacă vrei să mori, treaba ta, n-o să te împiedicăm s-o faci, dar *Eneida* nu mai e de mult treaba ta ; așa că să-ți scoți asta din cap... Și în ochii micșorați de grăsime scînteie un fulger sălbatic.

Era ciudată comportarea aceasta mînioasă a lui Plotius, deoarece în privința lui exista dintotdeauna înțelegerea tacită, deși mutual niciodată pe de-a-ntregul crezută, că pentru el discuțiile de ore întregi despre recolte și vite erau mult mai importante decît toate convorbirile despre teme artistice și științifice, purtate în prezența lui Lucius, a lui Mecena și a multor altora, care aparțineau cercului lor. Faptul că Plotius dădea o importanță atît de mare existenței sau dispariției *Eneidei* contrazicea această înțelegere, contrazicea bucata de conștiință curată, întruchipată pentru el de persoana nobilului de țară Plotius Tucca ; de aceea nu trebuia tolerat :

— Datorită cîtorva versuri, lumea nu devine nici mai bogată, nici mai săracă ; în privința aceasta am fost totuși mereu de acord, Plotius.

Lucius clătină cu seriozitate din cap :

— Nu ți-e îngăduit să numești *Eneida* „cîteva versuri“.

— Atunci ce e ?

Plotius rîse ; era un rîs foarte forțat, dar nu mai puțin rîs :

— A obține laude prin modestie e un vechi viciu al poeților, Virgiliu, și cîtă vreme cineva continuă să practice vechile sale vicii, nu avem de ce ne teme în privința lui.

Iar Lucius întregi :

— Vrei într-adevăr s-o auzi din nou ? nu ştii tu însuşi cel mai bine că măreţia Romei şi măreţia creaţiei tale nu mai pot fi despărţite una de alta ?

În el urcă şi se condensă un fel de indignare ; cei doi nu voiau să înţeleagă ceea ce un băiat înţelesese, anume că nimic nu putea să zdruncine caracterul definitiv al hotărîrii luate ; trebuia deci să le-o spună făţiş :

— Nu e îngăduit să rămînă nimic nereal.

O spusese apăsător şi cumpănit şi didactic, iar acum Lucius păru să înţeleagă despre ce era vorba :

— Aşadar, după părerea ta, *Iliada* şi *Odiseea* trebuie să fie şi ele caracterizate ca nereale ? oh, divinul Homer ! şi cum stăm cu Eschil şi Euripide ? toate acestea nu sînt realitate ? cîte nume, cîte opere trebuie să-ţi mai citez, care toate sînt de o realitate eternă ?

— De-o pildă *Thyestes* sau epopeea *Cezar* de un anume Lucius Varius, nu se putu abţine să nu adauge Plotius, iar rîsul său deveni iar acela al unui grăsan de treabă.

Lucius, atins în punctul cel mai slab, zîmbi cam acru :

— Cele şaptesprezece reprezentaţii cu *Thyestes* încă nu sînt desigur o dovadă a valabilităţii eterne a piesei, dar...

— ...dar *Thyestes* va supravieţui reprezentaţiilor cu *Troienele*... n-o crezi şi tu, Virgiliu ?... ei, acum rîzi, mă bucur că poţi să rîzi iar.

Da, rîse ; fireşte, nu putea să rîdă ca lumea, prea mare îi era durerea din piept, şi chiar îi fu ruşine de acest rîs, care făcea haz de stinghereala lui Lucius, fără a ţine seama de faptul că acesta voise de fapt să apere valoarea eternă a *Eneidei*, şi tocmai de aceea era necesar să se întoarcă la tonul serios :

— Homer a fost vestitorul zeilor ; el rămîne împreună cu realitatea lor.

Fără vreo amărăciune din pricină că se rîsese pe seama lui, Lucius replică :

— Iar tu eşti vestitorul Romei, tu rămîi împreună cu realitatea Romei ; rămîi cîtă vreme va exista Roma... veşnic.

Veșnic ? simțea inelul din deget, își simțea corpul, simțea cele ce fuseseră.

— Nu, spuse el, nimic pămîntesc nu e veșnic, nici Roma.

— Tu însuși ai înălțat Roma în sfera divină.

Așa era, și nu era așa. Despre ce vorbea Lucius ? nu era oare aceasta ca o conversație în jurul mesei la Mecena, alunecînd de deasupra realității, abia mai atîngînd realitatea ? era întuneric în jurul său, cînd spuse :

— În cele pămîntești nimic nu devine divin ; am împodobit Roma, iar înfăptuirea mea nu are mai multă valoare decît statuile din grădinile lui Mecena... Roma nu trăiește grație artiștilor... statuile vor fi dărîmate... *Eneida* va fi arsă...

Plotius, care ar fi vrut cu dragă inimă să rîdă mai departe, se opri din plimbarea lui :

— Cînd te gîndești cîte opere de artă au mai cîrpăcit domnii artiști în ultima vreme, poți spune că pentru anii următori ți-ai propus o strașnică muncă de curățenie... cîte vor mai fi de ars și de dărîmat... o muncă herculeană de-o viață, aceea pe care ți-ai propus-o...

Ideea unei ample munci de curățenie avu pe loc un efect înveselitor asupra lui Lucius ; fața lui demnă de literat începu să se încrețească în cute de voioșie, iar el nici nu putu măcar să pornească a vorbi numaidecît, atît de mult îl înveselea imaginea arderii generale a cărților :

— Cei doi Sosii au obținut de la Horațiu dreptul de a edita *Carmen saeculare* ; vor pierde o frumoasă sumă de bani, dacă vrei să arzi și operele lui... și, firește, Horațiu nu poate fi exceptat...

— Horațiu mi-a trimis versuri de rămas bun pe corabie, cînd am plecat la Atena...

— Tocmai asta e, îl aprobă Plotius pe Lucius, atît de bine dispus, încît ai fi putut crede că cei doi voiau astfel să acopere glasul morții, tocmai asta e, ăsta e păcatul lui, și tocmai de aceea iambii, odele lui, pe scurt, tot ce a comis, vor trebui să piară...

De fapt, de ce-i trimisese pe corabie Horațiu acele frumoase versuri de urare ? oare voise să-și potolească prin ele invidia pe care i-o provoca *Eneida* ? un prieten invidios, totuși un prieten.

Dar Lucius opină :

— Ar trebui ca selecția să fie lăsată în seama mea ; pe Horațiu l-aș cruța ; el e cu adevărat dăruit... dar aș curăți toată mediocritatea, toată mediocritatea aceasta, care a ieșit la iveală și se întinde mereu... ce decadentă, oh, ce decadentă ! nu mai există nici elocință, nici teatru, nici artă... cu adevărat, noi sîntem ultimii, iar după noi nu va mai veni nimic... de aceea trebuie făcută curățenie, și va trebui să fie teribilă !

Îl apucă din nou rîsul.

— Ris sub a morții boltă înaltă, cînd el se scufundă, stană de piatră, în marea cu-aprinsă sclipire.

Lucius tresări :

— Splendide versuri, Virgiliu, spune mai departe, sau, mai bine încă, scrie-le.

Din ce zonă inexplorabilă ieșiseră la iveală aceste versuri ? de unde veniseră ? totuși acum îi plăceau și lui, iar încuviințarea lui Lucius îi făcu bine, deși nu frumusețea versului trebuia lăudată ; nu, niciodată nu era vorba de frumusețea în sine, ci de cu totul altceva, de ceva mai mare, care într-adevăr merita laudă, dorea lauda. Oh, acum știa, abia acum știa ! adevărata încuviințare poate avea în vedere întotdeauna numai realitatea deplină la care se referă versul, care se înalță dincolo de vers, inaccesibilă, care-și dezvăluie valoarea atunci cînd un cuvînt pătrunde pînă la ea și nu ricoșează izbindu-se de suprafața ei netedă de piatră ; cine elogiază un vers ca atare, fără a lua în seamă realitatea la care se referă versul, acela confundă principiul genetic cu ceea ce e generat, acela se face vinovat, conștient sau nu, de sperjurul care tăgăduiește realitatea, care nimicește realitatea, devine complice al tuturor sperjurilor. Oh, uriașul munte stîncos al realității, care se opune de nebiruit oricărei pătrunderi și îngăduie cel mult palparea ; oh, uriașa stîncă

a realităţii, pe a cărei netezime lipsită de drumuri omul nu poate să înainteze decît tîrîndu-se agăţat de netezime, prăbuşindu-se mereu, mereu ameninţat cu prăbuşirea. Lucius nu ştia despre prăbuşire ; pentru el, suprafaţa era însăşi realitatea. Oh, munţii stîncoşi ai realităţii, înălţîndu-se uriaşi, totuşi scufundaţi în toate adîncimile, de nepătruns din pricina netezimii, totuşi deschişi către fiinţă, iar cel ce se prăbuşeşte se prăvale în prăpastia deschisă. Plotius îşi scutura braţele ca un vislaş care se odihneşte :

— Bine, Horaţiu poate fi, aşadar, cruţat şi poate continua să facă poezie... iar tu, tu ai face acelaşi lucru, chiar dacă ai arde totul ; fireşte, ai face mai departe poezie...

Horaţiu ! da, acela luptase pentru Roma ca soldat, acela se oferise pe el însuşi ca jertfă pentru realitatea Romei, de acolo desigur şi autenticitatea surprinzătoare, mereu răzbătătoare din creaţia lui poetică. Nici măcar Plotius, nici măcar el nu ştia că poetul nu se poate dispensa niciodată de fapta care slujeşte.

— Oh, Plotius, fapta care slujeşte, realitatea ei... fără ea nu există nici o creaţie poetică.

— *Eneida*, confirmă Lucius, în vreme ce Plotius doar aprobă din cap.

Eschil a luptat ca hoplit la Maraton şi Salamina ; Publius Virgilius Maro n-a luptat pentru nimic.

Dar Plotius continuă să-şi toarcă reflecţiile, încurajator şi cordial :

— În plus, trebuie să faci poezie mai departe, pentru că, vezi, mai înainte de a arde *Eneida*, trebuie s-o termini... nu se ard lucruri neterminate, iar în cîteva luni, ba chiar săptămîni, poţi încheia această neînsemnată cantitate de muncă... oricît te-ai grăbi să mori, tot trebuie să mai rezisti atît.

Să termine ? terminat ? nimic nu a terminat el în adevăratul înţeles al cuvîntului. Ce însemna *Eneida* pe lîngă o adevărată istorie a Romei, aşa cum o scrisese Salustiu, sau chiar pe lîngă una ca aceea la a cărei solidă construcţie cutezase să se angajeze acum Livius ? ce însemnau *Georgicele* pe lîngă adevăratele cunoştinţe,

pe care le pusese la îndemîna agriculturii romane cel mai învățat dintre învățați, vrednicul de cinste Terentius Varro ?! Față de asemenea realizări nu exista nici o terminare ; tot ceea ce scrisese yreodată, tot ceea ce ar mai scrie, trebuia să rămînă neterminat ! Dar, firește, Terentius Varro ca și Gaius Sallustius slujiseră cu adevărat statul român în toată aspra lui realitate, iar Publius Vergilius Maro nu slujise pe nimeni.

Și ca și cînd ar fi tras concluziile, Plotius constată :

— Oh, Virgiliu, tu ai putut crea *Eneida*, doar pentru atîta au fost suficiente capacitățile tale, dar să nu-ți închipui că o și înțelegi. Tu nu știi nimic nici despre realitatea ei, nici despre aceea a bărbatului Virgiliu ; pe amîndouă le cunoști numai din auzite.

Și cu mîinile încrucișate pe pîntece, Plotius se așează din nou în jilțul de la fereastră.

Bărbatul Virgiliu ! Da, acesta zăcea aici, și aceasta era realitatea sa, încolo nimic. Și realitatea mai fusese că Mecena, Asinius Pollio, August îi făcuseră daruri, îl hrăniseră și-l întreținuseră ; ei, care luptau pentru Roma, care slujeau Roma, care, prin ceea ce erau și săvîrșeau, edificaseră și edificau realitatea romană, ei îl plăteau pentru banala împodobire exterioară a operei lor și nici nu știau că plăteau simple vechituri. Așa arăta realitatea lui Publius Vergilius Maro. Și el spuse :

— Nu voi termina *Eneida*.

Atunci Lucius zîmbi :

— Vrei cumva ca altul să se îngrijească de asta în locul tău ?

— Nu ! îi scăpă, în oarecare măsură înspăimîntat că Lucius ar voi să se ofere pentru această treabă.

Abia acum Lucius zîmbi de-a binelea.

— Mă așteptam la asta... și tocmai de aceea tu singur știi ce mai ne ești dator nouă, artei...

Dator ? da ! fusese dator, rămăsese dator — pînă și acolo jos, pe ulița mizeriei, știau de datoria lui — da, se datora pe el însuși ființei ; totuși, nu i se mai putea cere nimic. Vedea în fața sa marea, inaccesibilă privirii ; întinsă cît vastitatea cerului, semăna cu stîncă fluidă care, cu scînteieri albastre, purta soarele, semăna,

În adîncimile ei uriașe, străbătute de raze, cu un mare dom montan deschis, care resorbea în sine, gata să primească și născînd, întreaga realitate și o azvîrlea din nou afară, zi și noapte într-un bubuit de bronz, iar el auzea din vuietul bubuiitor, răsunînd și sunînd, simbolul vocii, sunînd și răsunînd, simbolul întregii realități.

— Ceea ce am scris trebuie să fie ars de realitate, spuse el.

— De cînd tragi tu un hotar între realitate și adevăr ? interveni Lucius și se mișcă, gata de discuție ca întotdeauna, puțin cam bățos, ca să înceapă cu alte explicații :

— Epicur spune că...

Plotius îi tăie vorba :

— Epicur n-are decît să spună ce poștește, noi doi vom purta de grijă ca *Eneida* să nu fie arsă de nici o realitate.

Dar Lucius nu putea fi oprit atît de ușor :

— Frumusețea și adevărul sînt totuna cu realitatea..?

— Tocmai de aceea, încuviință Plotius împăciuitor.

Lumina dimineții devenea mai vie, cerul mai azuriu în deschizătura ferestrei, încrengătura de rădăcini a candelabrului din fața acesteia mai neagră. Iar Plotius, fără a se ridica, se împinse din cîteva smucituri, cu jîlt cu tot, din zona însoțită a nișei în umba mai răcoroasă a odăii. De ce nu voiau cei doi să înțeleagă adevăratul real ? oare acești doi oameni, care-i fuseseră, timp de treizeci de ani lungi, atît de intimi și familiari, trebuiseră să vină aici, ca să-i devină nefamiliari și străini ? Era ca și cum lumina mai pătrunzătoare ar fi străbătut cu o acuitate sporită sferele ființei, era ca și cum suprafața ființei și realitatea ființei s-ar fi despărțit una de alta cu o claritate crescîndă, și era de neînțeles faptul că nu toți căutau realitatea autentică. Ar fi trebuit să răspundă Plotius, Plotius, de la a cărei maturitate orientată spre lume, pricepută în ale lumii, cu greutate în ale lumii, a pornit întotdeauna atîta intimidare binevenită, încît parcă era o adăpostire ce-a început cu copilăria și nu vrea să se sfîrșească niciodată, o adăpostire a cărei interioară căldură pămîntească, aspru-blîndă,

te lega necondiționat de lumea de-aici, și prin aceasta îți insufla incontestabil un irezistibil curaj al însănătoșirii ; da, Plotius ar fi trebuit să răspundă, numai că acesta nu se angajă în dispută, ședea acolo, trupeș, îngîndurat, cu degetele groase lipite unul de altul, arunca uneori priviri îngrijorate, și — că dintotdeauna — era aproape imposibil să descoperi trăsăturile tînrului de odinioară pe fața lui tapisată de vîrstă.

Lucius, dimpotrivă, era în apele lui :

— Lui Lucrețiu, pe care tu, o, Virgiliu, îl respecti tot atît ca și noi, lui Lucrețiu, care nu e mai puțin mare decît tine, Virgiliu, totuși nu mai mare, i-a fost dat să înțeleagă legea realității, iar cîntul său, în care a cuprins-o, a devenit de aceea adevăr și frumusețe ; niciodată frumusețea nu se sfărîmă în atingere cu realitatea, niciodată nu arde în atingere cu aceasta, nu, se întîmplă fenomenul invers, întrucît ceea ce e trecător în realitate se desprinde de ea, îndată ce i s-a recunoscut legea și a fost înfățișată în veșmîntul frumosului, rămînînd numai frumosul, rămînînd frumosul ca unică realitate.

Ah, el cunoștea acest limbaj, limbajul somnolenței literare și filozofice, limbajul cuvintelor încremenite, nenăscute și moarte înainte de a se naște ; cîndva îi fusese și lui pe plac, și cu siguranță că pe atunci crezuse, sau i se păruse că ar crede în ceea ce spunea, în vreme ce acum îi suna străin, aproape de neînțeles. Legea ? există a singură lege, legea inimii ! realitatea, realitatea iubirii ! Nu trebuia, nu era oare obligat să strige lucrul acesta în gura mare ? nu trebuia, nu era obligat oare să le-o spună și lor, ca să înțeleagă ? ! — ah, n-ar înțelege, nu îi anima deloc voința de a înțelege, așa că se mulțumi să spună doar :

— Frumusețea nu poate trăi fără ovații ; adevărul se ferece în fața ovațiilor.

— Ovațiile secolelor și ale mileniilor nu sînt ovațiile clipei, nu sînt ovațiile detestabile ale masei care se entuziasmează ușor... devenind nemuritoare, devenită nemuritoare, opera de artă devine cunoaștere a adevă-

rului. Aşa sună răspunsul rapid al lui Lucius, care încheie : În nemurire, adevărul se uneşte cu frumuseţea, iar lucrurile nu stau altfel nici în privinţa ta, dragul meu Virgiliu.

Pămîntească era această nemurire, pe care o edifica aici Lucius, pămîntească era, iar ca atare nu atemporală, cel mult de durată eternă şi nici măcar asta ! Căci veşnic durează cîmpiile nesfîrşit întinse ale lui Saturn, în uitarea divină datorată veşnicei reîntoarceri, în vreme ce aici era vorba de glorie. Nu însemna asta oare cea mai îngrozitoare incapacitate de a muri pentru nemuritor ? ! Nu însemna osîndă ? ! Cel care pune semnul egalităţii între adevăr şi frumuseţea eternă, acela anulează atemporalitatea vie, izbăvirea şi harul vocii ! Atunci Homer şi Eschil, Sofocle şi Euripide, ei, moşnegii puternici, şi însuşi Lucreţiu, cel mort prematur, ar trăi în mod oribil o veşnică moarte pămîntească, o moarte care ar trebui să dureze pînă cînd ultimele versuri ale creaţiei lor poetice ar pieri din memoria oamenilor, pînă cînd nici o gură omenească nu le-ar mai rosti versurile, pînă cînd nici o scenă nu le-ar mai reprezenta operele ; le-ar fi menit să moară de o mie de ori, ar fi veşnic rechemaţi din infern, chemaţi sus, în fantomaticul, ridicolul domeniu intermediar al nemuririi pămînteşti. Dacă lucrurile stăteau astfel — şi nu este exclus să stea astfel — atunci n-ar fi trebuit oare ca şi ei, cei mai nemuritori, n-ar fi trebuit oare să nimicească înaintea tuturor celorlalţi ceea ce creaseră, de dragul unor cîmpii mai ferice, ca să locuiască acolo ? Oh, Euridice, oh, Plotia ! Da, aşa era :

— „A lui Apolo săgeată-l rănise mortal, dar moartea el tot o respinge“.

— Desigur, spuse Plotius, dacă nu mi s-ar lua în fiecare lună sînge, de mult aş fi sub pămînt şi la strămoşii mei.

Lucius dădu din cap, aprobînd :

— Veşnic rănit de Apolo... iar demnitatea armonioasă a ţinutei este singura alegere ce-i rămîne celui rănit de nemurire, dacă vrea să trăiască după modelul sublimu-

lui Epicur — iar el însuși avea cea mai pură ținută, cum ședea acolo, picior peste picior, cu cotul rezemat pe genunchi, și, cu palma ridicată în sus, oferea această explicație — căci ce s-ar putea pune în locul frumuseții și a proporției armonioase într-o formă atât de pură și nobilă, de vreme ce viața oamenilor nu ajunge mai departe decît văzul și auzul și celelalte simțuri ale lor ? A vedea și a auzi frumusețea a fost bunul suprem pe care îl avea de dat Apollo, iar artistul pe care el l-a ales pentru un asemenea dar divin, artistul trebuie să-și poarte soarta...

— Ți-e greu, Lucius ? întrebă Plotius.

— Nu vorbesc de mine. Dar mă refer la oricare artist, înainte de toate deci la Virgiliu al nostru... și el va admite că acestea nu sînt numai consecințele foarte necesare trase din principiile lui Epicur, ci că ele se apropie foarte mult și de ideile despre frumos ale lui Platon, ba, după opinia mea, merg încă mai departe, și cu siguranță că niciodată nu pot fi respinse, pornind de la acestea...

— Admit cu dragă inimă ; desigur, așa este.

Poate că Lucius avea dreptate, dar aceasta era indiferent.

Și totuși, și totuși : deși viața oamenilor nu ajunge mai departe decît văzul și auzul lor, și deși inima nu poate răsuna mai departe decît bate, și deși ca atare proporția armonioasă a fost instituită în fața omului ca o ultimă demnitate și valoare, hotărîtă de destin ca formă și exclusiv ca formă, totuși tot ceea ce se întîmplă de dragul simplei frumuseți trebuie să rămînă cuprins în neantul gol și vrednic de osîndă, căci pînă și în răceala proporției armonioase rămîne legat de beție, este întoarcere din drum, este doar închipuire și nu țintește spre cunoaștere, care ea singură e sălaș al zeilor. Vai de lumina ochilor ce prinde frumusețea, lumină a ochilor ființei sclipitoare ca aurul, ea rămîne totuși încarcerată într-o orbire de plumb ! oh, lume plină de frumusețe, împodobită cu frumusețe ! în ea era edificată Roma, bogată în grădini, bogată în palate, întruchiparea ora-

şului, întruchiparea lui statuară, iar aceasta se apropia din ce în ce mai mult, îndepărtată în el însuşi, totuşi aproape, umplînd albastrul azuriu : casa lui August şi aceea a lui Mecena, dar şi, nu departe de ele, propria lui casă pe Esquilin, împodobite cu coloane străzile, împodobite cu statui pietele şi grădinile ; vedea circul şi amfiteatrele, bubuind de un sălbatic cînt de orgă, vedea cum mureau de dragul frumuseţii gladiatori, cum fiarele erau asmuţite asupra oamenilor, vedea cum mulţimea, jubilînd de plăcere, se înghesuia în jurul unei cruci pe care era pironit un sclav nesupus, urlînd de durere, gemînd de durere — beţia singelui, beţia morţii, mereu şi beţia frumuseţii —, iar el vedea cum crucile se înmulţeau mereu, se multiplicau, înconjurare de limbile de foc ale faclelor, înconjurare de limbile flăcărilor, flăcările urcînd din trosnetul lemnului, din urlul mulţimii, o mare de flăcări, care acoperea oraşul Roma, pentru ca, scăzînd, să nu lase în urmă decît ruine înnegrite, cioturi de coloane sfărîmate, statui prăvălite şi un teren înăbuşit. Vedea şi ştia că aşa are să se întîmple, pentru că adevărata lege a realităţii se răzbună şi trebuie să se răzbune necondiţionat pe oameni, cînd ea, mai mare decît tot ceea ce se întîmplă de dragul frumuseţii, e confundată cu aceasta şi tocmai de aceea jignită, dispreţuită prin ignorare : mult mai presus de legea frumuseţii, mult mai presus de legea artistului, care rîvneşte numai după acord, stă legea realităţii, stă — divină înţelepciune a lui Platon — Eros în trecerea fiinţei, stă legea inimii, şi vai lumii care a uitat de această ultimă realitate. De ce trebuia s-o ştie numai el ? erau ceilalţi mai orbi decît el însuşi ? de ce nu vedeau, de ce nu înţelegeau măcar prietenii ? de ce era el prea paralizat, prea slab, prea mut, ca să-i facă să înţeleagă ? sau orbirea lui era aceea care-l făcea incapabil de aşa ceva ? În faţa lui vedea sînge, în gură simţi gust de sînge, un suspin horcăit i se smulse din piept, îi horcăi în gîtlej, şi el trebui să-şi lase capul să-i cadă în perne.

Nemuritor numai adevărul, nemuritoare moartea într-adevăr. Cine închide ochii, presimte orbirea văzătoare, presimte înfrîngerea destinului.

Căci chiar dacă legea poate fi înțeleasă numai în forma ei hotărîtă de destin, veşnic aceeaşi, chiar dacă forma şi împreună cu ea destinul însuşi se află în încarcerarea rece, imuabilă a domeniului saturnian, strădania prometeică se orientează spre focul ce pâlpîie în adîncimea comună a lumii de sus şi a celei de jos ; şi sfărîmînd carcera formeîi nude, carcera veşnicei întoarceri, străbate, înfrîngînd destinul, înfrîngînd forma, pînă la străbunul primordial ce tronează în ultima adîncime şi în ale cărui mîini se odihneşte adevărul realităţii întrupat în lege.

Şi de aceea : înfricoşător la marginea extremă a realităţii, înfrăţit cu moartea, înfricoşător peste toate întunecimile şi toate abisurile, într-un echilibru înfricoşător atîrnă rîsul, hotarul plutitor dintre setea de viaţă şi autonimicire, dincoace în răcnetul pămîntesc-vulcanic, dincolo în al său zîmbet de mare la venirea serii, întins deasupra lumii şi sfărîmînd lumea. Totuşi nu se mai auzea nici un rîs, nu se mai simţea nici un zîmbet. Plo-tius spuse cu seriozitate :

— Medicul ar fi trebuit să fie de mult aici... vom vedea noi înşine ce e cu el, acum cînd ne vom prezenta lui August.

Şi amîndoi se ridicară.

Totuşi, el voia, trebuia să-l mai reţină ; orbirea lor oarbă trebuia învinsă : copleşitoare deveni nevoia de a-i face să înţeleagă, pentru a nu se înstrăina de el, copleşitoare nevoia de a le spune, de a le spune ceea ce nu înţelegeau şi nici măcar nu voiau să înţeleagă. Şi cu toate că el însuşi abia de înţelegea, cuvîntul se în-făţişă :

— Realitatea este iubirea.

Aşa era perceptibil şi dintr-o dată înceta a mai fi de neînţeles. Căci pentru a alina durerea patimei nude, zeii i-au dăruit omului dragostea, iar cine are parte de ea, acela vede realitatea ; acela nu mai e un simplu

oaspete în spațiul propriei conștiințe, în care e ținut. Și încă o dată cuvîntul porni din el :

— Realitatea este iubirea.

— Chiar așa, întări Lucius și nu păru nici zguduit, nici surprins în vreun fel, firește, asta ne-ai învățat, iar dacă mă uit la Tibul sau la Propertiu sau chiar la tînărul Ovidiu, care a și ajuns destul de insipid, aproape așa afirma că ne-ai învățat pe noi și pe ei cam prea stăruitor, căci pentru lipsa lor de maturitate, care e desigur de părere că ar putea, imitîndu-te pe tine, cel de neegalat, chiar să te întreacă în aceasta, nu există în genere altă temă decît dragostea, și trebuie să admit că eu sînt sătul de așa ceva, oricît de puțin așa fi înclinat altminteri să mă ridic împotriva iubirii ca atare... dar unde e de fapt băiatul grec, despre care vorbeai ?

Dăduse greș. Sê alunecase din nou în platitudine și literatură, alunecînd pe suprafața realității ființei, ca și cînd prin aceasta ar fi trebuit să i se dovedească acum că nici el nu merita ceva mai bun, ba chiar că se afla într-un niciunde literar, care nu e nici măcar suprafața cea mai exterioară a unei suprafețe, care nu se hotărînicește cu nimic, cu nici o adîncime de cer, cu nici o adîncime de pămînt, cel mult cu vidul frumuseții. Căci el, care venise pe drumul nefericit al întoarcerii, el, pe care îl îmbătase și îl înflăcărase întotdeauna numai frumusețea, el, care, obsedat de iluzie, voise să-și acopere propria neputință prin măreția lumii exterioare, el, care putuse căuta imuabilul nu în inima omului, ci fusese constrîns să ofere în schimb stelele și timpul primordial și toate întîmplările din lumea zeilor, el nu iubise niciodată, iar ceea ce socotise a fi iubire fusese doar nostalgie, dor de-acasă, după acel peisaj pierdut în care odinioară, oh, odinioară, pierdut și pierdut, uitat odată cu copilăria, uitat dincolo, existase și pentru el iubirea ; numai acest peisaj avusese în vedere creația sa poetică, nici-odată nu-i venise pe buze un cîntec pentru Plotia, și chiar atunci cînd, prin favoarea lui Asinius, Alexis devenise al lui, iar el, cucerit de frumusețea băiatului, crezuse că-și înstrunează lira să cînte pentru el, chiar și

atunci nu se înfiripase un cîntec de dragoste, ci o eglogă de mulțumire adresată lui Asinius Pollio, care, aproape că nici nu merita să se vorbească despre asta, se ocupă puțin și de dragoste în peisajul dorit cu ardoare. Nu, era greșit să se considere că el, care nu iubise niciodată și căruia, de aceea, nu îi izbutise niciodată o adevărată poezie de dragoste, că el ar fi putut exercita vreo influență asupra acestor tineri poeți ai iubirii sau că ar putea trece chiar drept părintele lor spiritual ; ei nu se trăgeau din el, erau mai cinstiți decît el :

— Oh, dragul meu Lucius, ei au un strămoș mai bun decît aș fi eu ; numele lui e Catul, ei nu m-au imitat nicicînd, nici n-ar trebui s-o facă vreodată.

— N-ai să te scuturi de ei, chiar dacă ai să-i scoți de sub paza ta, cum de altfel se și spune în egloga ta : „cîntece n-oi mai cînta, nici păstor nu vă mai sînt“ ! Nu, Virgiliu, tu ești și rămîi părintele lor, firește unul a cărui forță nu o vor atinge niciodată.

— Sînt foarte slab, Lucius, am fost poate întotdeauna, iar în privința acestei neputințe aș putea fi numit părintele lor, căci pe ea, totuși, o împărtășesc cu mine... singurul lucru pe care-l avem comun este scurtimea vieții...

— După cîte știu, Catul și Tibul au murit la treizeci de ani, iar tu ai de pe acum cincizeci, stabili Plotius.

Ah, în slăbiciunea sa, literatul se poate amăgi crezînd și că peisajul copilăriei, de care poate că îi e dor, e infinitul cîmpiei saturniene și că de aici poate asculta pînditor adîncimile cerului și ale pămîntului, dar peisajul care-i e cu adevărat propriu este acela al platitudinii absolute, iar el nu ascultă nimic, și cel mai puțin moartea :

— Cînd ne-a fost răpit Tibul, Plotius ? abia dacă sînt cîteva săptămîni de-atunci... și bolnav pe moarte la fel ca mine zace Propertiu... pesemne că slăbiciunea noastră nu mai e pe placul zeilor, și aceștia au acum intenția să ne extermine temeinic...

— Prietenosul, liniștitul nostru Propertiu încă mai trăiește, trăiește spre fericirea lui și a noastră, iar tu

cu atît mai mult... și peste douăzeci de ani voi, el, de cincizeci de ani, tu de șaptezeci, în ciuda bolilor voastre ce-o să dureze veșnic, îi veți privi întocmai ca și astăzi pe toți tinerii, fie că s-ar numi Ovidiu sau altfel...

— Și așa cum astăzi nu ni i-am putea închipui fără *Egloge* și *Georgice*, continuă Lucius, care era preocupat mai mult de corectitudinea definițiilor literare, așa cum le-ai arătat astăzi tinerilor calea, calea spre idilă, calea spre bucolice, calea spre Teocrit, tot astfel îi vei preceda și de aici înainte pe căi noi...

— Eu nu sînt influențat de Teocrit, mai curînd a fost Catul, cu toate că și în privința aceasta se poate discuta...

Lucius își limitează fără plăcere constatările de profeție literară :

— Totuși Catul a fost concetățeanul tău, Virgiliu, iar același peisaj duce adesea la aceleași puncte de vedere și aceleași înclinații...

— Catul sau nu Catul, mormăi Plotius, Teocrit sau nu Teocrit, și cu ei toți urmașii lor, tu ești Virgiliu, tu ești tu, și chiar peste douăzeci de ani, dacă oi trăi, ai să-mi fii mai drag decît ei, nemăsurat mai drag decît ei toți laolaltă ; în ce mă privește, tu n-ai nimic a face cu ei.

Plotius, supraestimîndu-l pe el, subestimîndu-i pe tineri, trăsese o linie categorică de despărțire, și lui îi făcea bine să se vadă socotit de el printre cei maturi, printre cei puternici, care nu trebuie să moară înainte de vreme. Aceasta obliga nu mai puțin la corectarea unei asemenea aprecieri eronate :

— Nu fi nedrept cu cei tineri, Plotius, în felul lor sînt cinstiți, probabil chiar mai cinstiți decît am fost eu vreodată.

Lucius interveni din nou :

— A vorbi despre cinste în artă e întotdeauna ceva cam hazardat. Despre un artist se poate spune că e cinstit, atunci cînd respectă cu fidelitate eternele reguli tradiționale ale artei, și se poate spune despre el că tocmai aceasta e ceva necinstit, fiindcă își ascunde propriul eu în spatele tradiției. Sîntem oare necinstiți,

atunci cînd ne însușim forma homerică ? sînt tinerii necinstiți cînd năzuiesc să-l urmeze pe un Virgiliu ? sau sînt ei cumva mai cinstiți, atunci cînd comit lucruri lipsite de gust ?

— Lucius, problema cinstei și a necinstei nu mai e propriu-zis o problemă artistică ; ea privește latura esențială a vieții omului, iar pe acest plan arta devine aproape ceva secundar, chiar dacă exprimă omenescul.

— Despre ce vorbiți voi aici ? întrebă Plotius. Astea-s palavre de retori, la care, precum se știe, eu nu iau parte.

— Virgiliu afirmă că tinerii ar fi mai cinstiți decît el, iar așa ceva nu tolerăm.

— Mi-e totuna, stăruie Plotius într-o orbire cumsecade și prietenoasă, pentru mine Virgiliu e destul de cinstit.

— Îți mulțumesc, Plotius...

— Tocmai de aceea mi-ești drag, Virgiliu... totuși poți să-i faci plăcerea lui Lucius ; admite că ești mai cinstit decît tinerii.

— Abia aceasta ar fi cu adevărat o necinste... găsesc că, prin poezia lor de dragoste, tinerii au răzbătut pînă la un fond original, care mie mi-a rămas inaccesibil... Lucius nu vrea să admită că întreaga realitate se bazează pe iubire și că înapoia poeziei de dragoste, care lui nu-i place, se află această mare, originală realitate... Realitatea este cinste...

Lucius păru puțin cam dezgustat ; degetul lui se mișcă încolo și-ncoace, cu un gest de negație.

— Pentru artă nu e nicidecum suficientă această cinste ieftină, Virgiliu ; numai iubirea sublimă, așa cum ai zugrăvit-o tu, și pentru care aceea dintre Dido și Enea va rămîne întotdeauna exemplară, numai o asemenea iubire își are locul în artă, în opoziție cu micile povești de dragoste, cu care le place acestor tineri domni să-și umple operele poetice.

Plotius zîmbi pe sub mustață :

— Nu-mi pasă de ei, dar e foarte plăcut să-i citești.

— Știm că-ți plac exagerările, Lucius, și mai știm totuși că te îndoiești de vocația poetică a lui Catul tot

atît de puţin ca şi noi toţi... sau trebuie să-ţi demonstrez în mod special că pînă şi Ovidiu e un poet adevărat ?

— Poet adevărat ? — Lucius se aprinse plin de demnitate — ce se înţelege printr-un poet adevărat ? Nu e numai talentul, talentaţi sînt mulţi, talentul e ceva ieftin, iar dragostea, dacă se poate, încă mai ieftină, de cele mai multe ori devine un bîlbîit extrem de ieftin, chiar dacă domnii au grijă să-şi şlefuiască versuleţele cît mai bine... fireşte, m-aş feri să exprim în public asemenea judecăţi, căci, buni sau răi, noi, cei care scriem, aparţinem aceleiaşi familii ; totuşi aici, într-un cerc foarte restrîns, nu trebuie să ne reţină nimic în a prezenta lucrurile cu toată sinceritatea... pe scurt, nu pot să văd într-o despuiere lascivă acea onestitate care, ea singură, constituie adevărata artă şi adevărata poezie.

Avea dreptate Lucius ? nu putea să aibă dreptate ; ceea ce spunea el era plauzibil, la fel de plauzibil ca tot ce are de spus un specialist, dar tocmai de aceea rămînea prea legat de domeniul specialităţii, ignorînd eforturile îndreptate spre sfărîmarea acestui domeniu. Catul îşi propusese aşa ceva, el cel dintîi arătase calea cea nouă, iar din respect pentru adevăr, lucrul acesta trebuia recunoscut :

— Artă adevărată străpunge hotarele, le străpunge şi pătrunde în domenii noi, pînă atunci necunoscute, ale sufletului, ale viziunii, ale expresiei, răzbate pînă în original, pînă în nemijlocit, pînă în real...

— Bine, iar tu vrei de fapt să afli toate acestea în acea atît de cinstită pretinsă poezie de dragoste... ca şi cum în fiecare vers luat în parte din *Eneida* nu s-ar găsi mai multă realitate adevărată !

Lucius era incorigibil.

— În privinţa aceasta nu vreau să angajez o dispută cu tine, Lucius ; într-un anume sens, tu îţi aperi şi propria poezie, atunci cînd o lauzi pe a mea... din partea mea, mă dau bătut mai uşor decît tine, aşa că te poţi gîndi exclusiv la mine şi la *Eneida*, atunci cînd afirm

că noua artă nu poate continua să meargă mai departe pe făgașele trasate de noi, că ea stă sub porunca de a descoperi ceva mereu mai nemijlocit, mai original, o poruncă, desigur, care indică drumul spre cauzele primordiale ale realității... într-adevăr, așa e, cine se supune acestei porunci, acela trebuie să se întoarcă la cauza primordială, la cauza primordială a realității, și trebuie să înceapă din nou cu iubirea...

De data aceasta, Plotius trecu de partea lui Lucius.

— Ce-i drept, citesc cu multă plăcere lucrurile astea, dar cît privește toată primordialitatea de care vorbești, băieții sînt prea neputincioși ; numai un bărbat adevărat poate iubi cu adevărat. Ceea ce vine așa pe de lături, nu-nseamnă nimic.

— Neputință ? Ce are nevoie de mai multă putere de creștere, iarba plină de sevă de pe un bun pămînt de pășune, sau firul pirpiriu care trebuie să răzbată printre pietre ? are o înfățișare neputincioasă, totuși forță vegetativă, e totuși iarbă... Roma e piatră, orașele noastre sînt piatră, și aproape am putea spune că e o minune că din ele a crescut totuși ceva primordial, desigur, cu un aspect neputincios, totuși primordialitate, totuși realitate, totuși poezie...

Plotius rîse :

— După cîte știu, nici o iarbă n-a izbutit pînă acum să-și aleagă locul unde să crească, oricît ar prefera poate să fie mîncată de o vacă pe o pășune frumoasă ; rămîne legată de piatra ei, în vreme ce acei flăcăi sînt cu totul liberi să caute primordialul acolo unde crește el și unde îl face omul să crească. Pe toți zeii, nimeni nu-i silește să rămînă între pietrele orașului, nimeni în afară de propriile lor pofte și înclinații, pentru care e firește mai comod să se învîrtească prin Roma, să se culce cînd colo, cînd dincolo prin Roma și să transforme pupăturile în stihulețe. Mai întîi ar trebui să învețe să mulgă o vacă, să țesale un cal, să mînuiască secera.

Lucius se simți atacat și jignit în existența sa de locuitor al metropolei :

— Cine s-a născut artist, indiferent dacă unul mare, sau unul mediocru, acela nu s-a născut să fie țăran ; nu poți pune totul pe același calapod, Plotius.

— Mă ridic numai împotriva caracterului nemijlocit al unei asemenea iubiri de iarbă, despre care vorbea Virgiliu ; din asta înțeleg anume ceva... neputința rămîne neputință.

— Iar eu mă ridic împotriva faptului că nu le faceți tinerilor dreptatea ce li se cuvine.

Lucius aprobase constatările lui Plotius agitîndu-și violent degetul :

— Așa e ; sînt neputincioși, și de aceea nu depășesc imitația... cum se poate vorbi aici de nedreptate ! Sînt imitatori ai lui Teocrit, sînt discipoli ai lui Catul, iar ceea ce pot lua de la Virgiliu al nostru, iau !

Ah, amîndoi rămîneau de neconvins, fiecare învăluit ca în ceață și captiv în sfera proprie de gîndire și limbă, incapabil să sfărîme și să străpungă această sferă, incapabil să se elibereze de limbajul tradițional. Unul spunea dragoste de iarbă, spunea neputință, celălalt spunea imitație, amîndoi cu îndreptățire, și amîndoi nu observau, nu voiau să observe că pînă și o asemenea neputincioasă iubire de metropolă, care își pierde vloga între zidurile metropolei și pietrele metropolei, că pînă și o asemenea iubire lamentabilă, îngustă, pămîntesc-personală și adesea despuiată lasciv, că pînă și ea e îmbrățișată de marea legitate miraculoasă a ființei omenești, atinsă de umbra divinului, atunci cînd reușește să extindă eul spre un alt eu, să ajungă prin presimțire în preajma iubitei, să o presimtă pe aceasta într-însa, nepieritoare în comuniunea cu ea. Da, aceasta, tocmai aceasta se putea presimți în versurile tinerilor, aceasta era noua realitate omenească a adevărului, care răsuna uneori din poezia lor și spre care ei n-ar fi găsit niciodată drumul, dacă ar fi fost cu adevărat discipolii săi. Căci această realitate a iubirii, tocmai ea, care include în sine și prin aceasta anulează moartea, astfel că aceasta se transformă în nemurire adevărată, tocmai ea îi fusese interzisă o dată pentru totdeauna lui, supra-

prețuitului poet Virgiliu ; tot ceea ce cîntase era gol ; goală chiar și *Eneida*, poemul, ca și poetul fiind limitate la propria lor sferă rece, iar el nu avea ce învățături să dea ; chiar lui Cebes, chiar lui, care voise să devină discipolul său în modul cel mai delicat și mai plin de dăruire, îi arătase doar simpatie, fiindcă se iubise pe sine însuși oglindindu-se în acest tînăr, pentru a-l forma — ah, și așa se întîmplase ca din porunca demonilor — după propriu-i model, într-un literat rece, obsedat de frumusețe. Catul, Tibul, Propertiu, ei fuseseră capabili de iubire, iar iubirea devenise pentru ei presimțirea unei realități care e mai puternică decît orice proporție armonioasă și duce mai presus de pămîntesc. Numai ceea ce se întîmplă pornind de la o asemenea presimțire poate face să răsune inima somnolentă a omului, îl poate pregăti, răsunînd, pentru viitoarea vestire a vocii, pregătit ca o harpă, care va cînta în adierea vîntului ; și ca un nou îndemn adresat lui Plotius de a recunoaște realitatea adevărată, ca o mulțumire pentru prietenia oarbă, cumsecade a lui Plotius, respirația obosită de vorbire se adună din nou devenind grai :

— Puritatea inimii, ea singură nemuritoare.

Plotius, ce-i drept neînțelegînd, dar cu o bunătate ce-i făcu bine, confirmă cele auzite :

— Cu asta sînt de acord, dragul meu Virgiliu, căci puritatea ta e ceea ce rămîne fără de moarte.

— Dacă n-ar fi așa, adăugă Lucius, nu te-ar imita, așa cum o fac. Originarul, nemijlocitul, noul pe care ți-l închipui este fără încetare pura proporționalitate a adevărului, iar tu ești cel ce-ai arătat-o generației acesteia, ca și celor viitoare ; cine năzuiește într-acolo îi caută tovarășia. Căci, „orînduieli mari se nasc acum pentru veacuri din nou“, așa ai vestit, iar păzitorul acestor noi veacuri ești tu.

Realitate a iubirii, realitate a morții, una și aceeași ; tinerii o știa, iar aceștia doi nu băgau măcar de seamă că moartea se și găsea lîngă ei în odaie —, mai era posibil să-i trezească la o asemenea cunoaștere a reali-

tății ? trebuiau dezmeticiți, și era aproape cu neputință, el putea răspunde numai atât :

— Da, Lucius, aceasta am scris-o cîndva... totuși, crede-mă, n-am vestit nimic, doar am pipăit stîncă... probabil am fost azvîrlit jos... nu știu.

— Te chinuiești, și vrei să te ascunzi în dosul enigmelor ; pentru om așa ceva nu-i bine, spuse Plotius, întunericul nu-i bun. Și se înfășură mai strîns în togă, de parcă i-ar fi fost frig.

— E greu de exprimat, Plotius, și probabil că nu e numai slăbiciunea mea, probabil că în genere nu există cuvinte pentru realitatea ultimă... am scris poezii, cuvinte nehibzuite... credeam că sînt realitate, și erau frumusețe... poezia se trage din crepuscul... tot ceea ce facem și creăm se trage din crepuscul... totuși vocea vestitoare a realității are nevoie de o orbire mai profundă decît este aceea a recelui imperiu al umbrelor... mai profund și mai înalt, ba chiar încă mai întunecat și totuși mai luminos e adevărul.

Acum Lucius spuse :

— Nu e vorba numai de adevăr ; pînă și un nebun spune adevărul, poate vesti adevărul nud... adevărului trebuie să i se pună frîu, ca să devină realmente eficient, și tocmai aceasta e proporționalitatea lui. Unii vorbesc despre nebunia poetului — și Lucius privi spre Plotius, care dădea din cap, încuviințînd —, dar poetul este tocmai acel om căruia îi este dat să-și înfrîneze propria nebunie și s-o dirijeze.

— Adevărul... înfricoșătoarea lor nebunie... neizbăvirea în adevăr.

Vocile femeilor, acelea fuseseră nude, nude ca adevărul, pe care îl avuseseră de vestit, totuși neizbăvire.

— Niciodată, stăruia Lucius, adevărul pus în frîu nu este demență, necum neizbăvire.

Adevărul în orbire, adevărul plat fără bine și rău, fără adîncime sau înălțime, adevărul nud al eternei reînțoarceri în domeniul saturnian, cu toate acestea fără realitate.

— Oh, Lucius, desigur... dar nu poezia este aceea care poate vesti un asemenea foarte pur adevăr al rea-

lității... poezia nu posedă puterea de a separa... eu nu... — eu doar am tatonat, doar am bîiguit — febra se tîra mai departe, acum stătea în piept, iar vocea i se frînse, se sufocă într-un horcăit — n-am făcut primul pas... bîiguit, tatonat, și nici măcar asta... nici o puritate...

— N-ai decît să-i spui bîiguială sau tatonare — Lucius vorbi foarte încet și cu o căldură neobișnuită —, întotdeauna a fost proporție, și de aceea cea mai pură vestire.

— Totuși, înainte de toate, acum ai nevoie de medic, decise Plotius, e totuși timpul ; așadar noi ne ducem, iar apoi ne întoarcem la tine.

Întunecat, greu, mut, începu să vuiască. Spaima revenise. Cei doi voiau să plece fără să fi înțeles. Voiau să se întoarcă —, nu va fi atunci prea tîrziu ? mai înainte trebuiau convinși, trebuiau să știe în sfîrșit —, oh, toată neizbăvirea sufletului omenesc e ferecată în crepusculara lui incapacitate de a fi trezit —, și luptînd cu tusea, răgușit, aproape cu un strigăt de neauzit, rosti :

— Sînteți prietenii mei... trebuie să am mîinile curate... la început și la sfîrșit trebuie să fim curați... iar *Eneida* e nedemnă... lipsită de adevăr... numai frumoasă... sînteți prietenii mei... o veți arde... veți arde *Eneida* pentru mine... făgăduiți...

Fața lui Plotius, asupra căreia își ațintise privirea, rămase gravă și mută și se umplu de dragoste și minie. Aceasta se văzu clar în mijlocul cărnii roșietice cu pete de ficat, pe care se desena vînată barba ; în ochi se vedea dragoste, și era ca o speranță. Totuși buzele rămaseră mute.

— Plotius... făgăduiește...

Plotius își reluase plimbarea prin odaie. Mărșăluia încolo și-ncoace cu pași mari și masiv, pîntecele îi întindea faldurile togii, cununa de păr cărunț din jurul cheliei rotunde dinspre ceafă era puțin zbîrlită, și, în felul multor oameni mușchiuloși, el ținea brațele ușor îndoite, pumnii ușor strinși : în ciuda celor șaiszeci de ani ai săi, o imagine de viață mînioasă.

Ca și cum ar fi vrut să demonstreze inutilitatea unui răspuns pripit, mîniosul își continuă destul de mult marșul mai înainte de a-l întrerupe și a binevoi să dea un răspuns :

— Ascultă, Virgiliu, spuse el cu toată acea fermitate matură pe care o căpăta de obicei vocea lui atunci cînd dădea un ordin, ascultă, ai timp destul și prea destul... nu văd nimic presant...

Fermitatea cu care fusese dată această asigurare că nu e nici o grabă, nu tolera nici o replică ; ca întotdeauna oferea protecție, datorită intimidării porunci-toare, și din nou porunca ei ce insufla curajul însănătoșirii trebuia ascultată cu supunere. Se înclină în fața poruncii, o făcu de-a dreptul cu plăcere, însă desigur nici nu putea să facă altceva, iar întrucît aceasta îl liniști, rostirea redeveni și ea mai calmă și mai ușoară :

— E ultima mea voință, Plotius, ca tu și Lucius să ardeți neîntîrziat *Eneida*... nu mă puteți refuza...

— Oh, dragul meu Virgiliu, de cîte ori trebuie să te mai asigur că tu și noi avem înaintea noastră timp din belșug pentru toate ! așadar, tu ai timp mai mult decît suficient, și să reflectezi foarte bine asupra intenției tale... dar bagă de seamă — iar Plotius, altminteri un om care recomanda evitarea pripelii, acum însă el însuși un nerăbdător pripit, și pusese mîna pe clanță —, un țăran care-și dă boabele de sămînță la păsări și le risipește nu-i bun de nimic.

Apoi Plotius dispăru din odaie, împreună cu Lucius, care, vădit, fusese intimidat de el nu mai puțin și nu cutezase nici o replică sau vreo obiecție ; urmă o trîntire cam brutală a ușii, iar afară zgomotul pașilor se pierdu.

DĂRUIT ȘI TOTODATĂ JEFUIT, AȘA ÎL LĂSASERĂ; așa îl lăsaseră singur : mîniosul-bineintenționatul prieten îi dăduse liniștire și îi luase spaima, dar dincolo de spaimă i se luase mai mult, oarecum o parte din propriu-i sine, și aproape că era ca și cum Plotius l-ar fi

alungat din maturitate și l-ar fi făcut copil, azvîrlit înapoi în nematuritatea făuritoare de planuri, la care amîndoi fuseseră părtași ca tineri la Milano și din care numai Plotius știuse să se smulgă cu adevărat ; oh, se simțea atît de azvîrlit înapoi în nematuritate, încît i s-ar fi părut de-a dreptul ceva firesc dacă prietenul său ar fi luat pe umerii săi puternici și *Eneida* și ar fi dus-o de-acolo împreună cu spaima. Oare cufărul se afla într-adevăr acolo încă neatins și bine închis, sau aceasta nu era decît o amăgire ? Mai mine era să nu se asigure, iar aceasta fu o hotărîre pornită dintr-o neputință liniștitoare, firește și din rușine. Și era cu atît mai mult rușine, cu cît această ciudată micșorare a sinelui său se petrecuse chiar sub ochii lui Lysanias, căci acesta — uimitor, deși nu surprinzător — stătea în continuare în jilț, întocmai cum stătuse și în timpul nopții. Era oare cu putință ca jilțul să ofere deodată loc pentru doi ? Doar cu puțin înainte, acolo șezuse și Plotius. Cu adevărat, mai de dorit și chiar mai drept ar fi fost ca Plotius să nu fi pus niciodată piciorul în odaie. Cu vuiet îndepărtat, marea sub soare, iar acolo, drăgălaș, pierdut în visare, se rezema băiatul, desprins de suferință, desprinzînd suferința ; dacă priveai mai atent într-acolo, era fața unui băiat de țaran, viori, stîngaci, dar dacă te uitai încă mai atent, era visătoare și foarte frumoasă. Pe genunchii băiatului se afla sulul de manuscris, din care citise în timpul nopții.

Și, ca și cînd ar fi așteptat doar îndemnul, băiatul citi :

„Două-s a somnului porți, pe una, de corn, ies în lume
Numai vedenii ușoare cu trupul aievea.

Alta e albă, de fildeș lucios, dar printr-însa

Manii trimite către ceruri visări mincinoase.

Tatăl Anchise aici îl aduse pe el cu Sibila

Și îi lăasă deci să iasă pe poarta a doua, de fildeș,

Grabnic Enea se-ndrumă cu-ai săi spre corăbii.

Drept către țarm o pornește, spre portul Caieta.

Ancora cade la prora, pupa-i ținută de coastă.“

Chiar astfel scrisese, spre slava Caietei ; își amintea tot pasajul :

— Întocmai a fost... aici e-nhumată Caieta, Caieta, da, doica... căci între timp din infern se-ntorsese Enea... se-ntorsese și-acum era matur... un om renăscut.

Vorbirea-i fusese minunat de-nlesnită, de parcă un aer mai fluid respirase.

— Ci nu e, Virgiliu, și propriu-ți drum acela urmat de Enea ? În întuneric pătruns-ai și tu, ca să te-ntorci iar acasă, călătoria s-o-ncepi în tremurînda lumină a apelor mării...

— În întuneric împins, dar fără să vreau, pătruns-am în el, pătruns-am în pîtec, ci n-am coborît în infern ; nici urmă de fluviu în grotă de piatră, și-n adîncimea de-abis a ochiului nopții holbat, de negăsit fost-a lacul... pe Plotia doar am văzut-o, dar nu îl aflai și pe tata, atunci pierit-o și ea... fără renaștere-am fost, n-avui călăuză ; apoi auzit-am eu vocea, și-acuma e iară lumină...

—...și însuși călăuză-ai ajuns.

— Mînat de instinct și mînat de destin, călăuză n-am fost pentru mine, necum pentru alții.

— Oriîncotro te-au mînat, un drum s-a deschis, și tu-l arătai.

— Eu să fi fost cel ce-a găsit drumul prin urlătoarele uliți a nopții ? ori tu-ai fost acela ?

— Conducător numai tu fost-ai mereu, și-ntotdeauna vei da îndrumarea ; eu, soț de drum, doar aparent îți alergam înainte și din priviri adesea-ți pieream, acum mă-ntorc iar în tine, căci m-ai chemat în scurgerea atemporală a vremii pe care-n odihnă o-ndrumi.

Acum trebui să suridă : conducător de mulțimi, comandant de ostași și preot, și rege, aceasta dorise s-ajungă copilul ce-a fost, iar acum i-o spusese băiatul. Cu-adevărat, un băiețaș Plotius Tucca făcuse dînr-însul ?

Lysanias însă vorbi mai departe :

— Nicicînd comandantul de oști, sau regele, — ori versul, el însuși, nu mai conduc prin timpul domniei

eterne ; și totuși acolo domnește în veci, conducînd și-ndrumînd mai departe, fapta de vrere-a curatei convingeri.

Lumina sporise-n odaie, un aer ușor, mai ușor ca-nainte, plutea, mai voioasă suflarea divină. Și parcă mai intim acum, ca o bineștiută-mplinire, țărnul solar străluci, neumblate dumbrăvi, și-n cîntul solar răsună, ca dintr-o gură ce cîntă mereu, licărind, fiica lui Sol.

— Lysanias, ochiul îl vezi, vezi strălucind auriu azurul de purpură-acolo ? ochiu-și deschide acum amiaza și-adînc în privirea-i cea mai adîncă ne-arată noaptea cu vii străluciri.

— Țelul ce-n drum te-a condus ți-a fost totdeauna Apollo, și, ca un soare la chip, fost-a cu tine pămînt, și-acuma e ziuă cu tine.

— De aur privirea îi e, iar arcu-i spăimos e de-argint, ea niște raze cunoașterea lui, străluminînd moartea pe care-o aduce : una făcutu-s-au iar strălucind cuvîntul divin și divina săgeată ce-o azvîrle Apollo, și-așa, prin unitate se-ntorc în obîrșia divină. De nezărit, oh, îi e lui însuși izvorul dintii 'al privirii, noaptea, noaptea-n privirea-i de zeu șade-n repaos, și doar pentru cel ce-i atins de săgeată, doar pentru cel ce-i străpuns de lumină, doar pentru el se sfîșie vâlul compact de-ntuneric, astfel încît, cu ochi stins, orb de pe-acum, dar încă privind pătrunzînd început și sfîrșit, domul dintii îl percepe, domul din care se trage, al unității lăcaș, aidoma nopții și totuși asemeni luminii.

— Soare de neînvins —, se-auzi o chemare ușoară, și-aceasta porni de pe buzele sclavului care din nou fu-n odaie vizibil.

— De neînvins, dar ascultînd de-al său tată, tată al zilei, cu coarnele lui de berbece, Iupiter, care în mîna sa tare ce fulgere-aruncă ține a zeilor soartă, porunci el dă soartei și soarta-l vrăjește într-unul, Cronidul, vrăjit de domnie, lui Cronos nicicînd nu-i mai scapă.

— Și totuși blestemul domniei cedate și iar cucerite, cu schimbul, se stinge — așa spuse sclavul — atunci cînd în șirul stîrpei de zei se arată acel ce-i născut din

Fecioară : el cel dintîi răzvrătirea o uită ; pătrunde în tată, iar tatăl pătrunde într-însul ; uniți sînt în spirit, pe veci trei în unul.

— Ești sirian ? ești persan ?

— Din Asia fost-am adus, pe cînd un copil doar eram.

Fu un răspuns sec-politicos, iar chipul bărbatului, care tocmai se deschisese spre soare, se transformase în slugărnicie impenetrabilă. Cum era cu puțință așa ceva ? Cele ce se întîmplau erau parcă tăiate în bucăți, în așa fel, încît Lysanias, ca și cum ar fi fost alungat, păru deodată a nu mai fi în odaie, iar respirația deveni din nou mai grea :

— Cine ești ?

— Sclav la odăi sînt, stăpîne,-n sublima casă-a lui August, zeii aibă-l în pază.

— Cine te-a-nvățat credința ce-o ai ?

— Sclavul cinstește zeii stăpînului său.

— Și credința părinților tăi ?

— Tata a îndurat moartea de sclav pe cruce, iar de mama am fost despărțit.

Un chin cenușiu era, urcînd în lacrimi : oh, lacrimi erau ceea ce-i tulbura vederea, îi strîngea dureros pieptul, lacrimi ale lacului nemăsurat, din care omenscul neconținut înviază. Totuși fața sclavului rămase imobilă ; nudă și ferecată stătea deasupra abisului.

Trecură cîteva clipe :

— Te pot ajuta cu ceva ?

— Stăpîne, bunătatea ta să nu coboare asupra-mi ; îmi slăvesc soarta, nu am nevoie de nimic.

— Totuși ai venit.

— Așa mi s-a poruncit.

Era oare într-adevăr sclavul doar o unealtă ? i se ceruse să păstreze taina în fața oaspetelui, fiindcă oaspeții nu trebuie să afle nimic ? ce taină ascundea ? Impenetrabilă e ținuta omului înjosit să fie orfan ; o rece mantie e înfășurată în jurul sufletului său, strat de groază ascunzînd strat de groază, și îngrozitor este lăsat orfan sclavul. Fusesse acesta trimis aici, ca să-i fure *Eneida* și pe băiat ? ca să-l facă și pe Lysanias

orfan ? Gol era jilțul din nișă, iar mîna întinsă după cel dispărut nu găsi nimic, nu putea să-l izbăvească de soarta de orfan ! Atunci răsună un strigăt de groază :

— L-ai alungat !

— De m-am făcut vinovat de ceva, stăpîne, pedepsește sau iartă, căci s-a-ntîmplat fără vrere. Rostul de care-s legat e să-ți fiu de-ajutor și să-ți stau la poruncă.

Neîncrederea tot nu pierise :

— Locul i-l ții ? fost-ai trimis aici ca să-l schimbi ? numele lui l-ai primit ?

— Sclavului nu-i aparține nimic, o, stăpîne, el nume nu are ; despuiat poartă lanțul. Oricum m-ai striga, întocmai mă cheamă.

— Lysanias ?

Era o-ntrebare. Dar, chemat ca prin vrajă, Lysanias din nou apăru ; stînd rezemat în locul din nișă, el, și nu sclavul, grabnic dete răspuns :

— Te-ai căutat mereu, ca să mă găsești pe mine, și, găsindu-te pe tine, m-ai căutat pe mine.

Căutat, oh, căutat —, oh, origine ! Oh, din nou se vesteau cele pierdute, oh, acum se deschideau adîncimi de fîntînă după adîncimi de fîntînă, al amintirii cuprins, nelimitat hăul acelui cîndva, înconjurat de șarpele lumii, bîntuit de-ntîmplări niciodată văzute. Iar din grozava-n-colăcire de șarpe, niciodată pierdut, mereu amintit, se smulse dintre Titani cel dintîi, Cronos, și tropăi, cel dintîi, pe pămînt, cu picior tunător,

— și-n amintirea vuind, sclavul răspunse zicînd : „Cel ce numele singur și-alege, acela e-un răzvrătit contra soartei...”

— căutat, oh, căutat —, Titanul fu doborît, și generații de eroi, generații de oameni, zeii slujind, neam după neam într-un șir ne-nterupt, pentru datorie crescînd, pentru moarte crescînd, uitat-au de-al Titanilor sînge, pînă cînd acesta-n clocot dădu deodată din nou, iar tîrziul urmaș, teribil și mare, născut ca să fie Titan, călcă din nou tropăind cîmpia genezei, asemeni străbunului său, strigînd către cer, cînd brusc și-aminti fărădelegea

de-atunci, atins atîta de greu de-amintire, încît gata-i cumplit să răzbune crima comisă-mpotriva străbunului său ce-l simte într-însul ; dorind să-l orbească pe zeul luminii, ca să-l doboare pe-al zeilor tată şi domn, el urcă, izbînda-i e-aproape, căci smulge din ochiul zeului foc ce scînteie, dar încă o dată învinge tot Zeus, acesta-l azvîrle-napoi pe Titan, îl întinde pe terenul stîncos : acuma domneşte din nou datoria, şi condus de mîna lui Sol goneşte pe sus rădvanul de foc, purtîndu-l pe-Arcaşul cu arc înarmat, strălucind, mai departe prin cortul ceresc, zi după zi la zenit —

— şi-nconjurat de lumină, sclavul vorbe mai departe : „Nu m-ai chemat niciodată, chiar de-ai crezut că mă chemi ; ţi-am fost doar impus ; ţi-am fost datoria, în timp ce-ţi slujeam...”

— căutat, oh, căutat —, Titanul fugise ; totuşi în urma celui ce-n van alerga, sferele-n flăcări ardeau, o spuză de stele, scînteind, din focul răpit, şi chiar de Titanul încă n-a reuşit arcul zeiesc să-l apuce, nu reuşi nici să-l îndrepte spre tată, să se facă pe sine străbun şi astfel s-oprească timpul în loc, pentru ca-n felul acesta cei ce-or veni, dintr-însul născuţi, liberi de timp, de constrîngere liberi să fie, ne-ndatorat şi fără de moarte propriul nume şi cel care-l poartă, oh, chiar de n-a reuşit, sferele rămîneau de-aci înainte-mblînzite-n spuzeala de stele, îmblînzite în legea astrală datoria, constrîngerea, moartea —

— , iar acuma băiatul vorbe : „Lysanias sînt, o, Virgiliu, iar cînd viaţa ta începui, desprinsă de suferinţă, păzită de vîrsta ta de copil, mama în braţe te luă, fără nume zîmbind, desprinzînd suferinţa...”

— , şi sclavul adause : „Sînt fără de nume, Virgiliu, oricum m-ai numi, iar negrăitul e mare, nud el plutit-a în juru-ţi mereu, pentru ca-n cele din urmă să te înfăşoare...”

— căutat, oh, căutat — oh, întoarcere-acasă —, sfîrşit potrivit cu-nceputul, început potrivit cu sfîrşitul, zeii domnesc, tot mai domnesc şi-orînduiesc datoria. Iar zeul ce-mparte lumina aşa poruncit-a : în viaţă pricepe

tu moartea, căci ea-i dă vieții lumină ; doar cine pătrunde-n adâncuri, acolo unde e începutul — căci, oh, cercetarea memoria zeului este — amintind și răs-amintind regiunea în care pre-începutul rădăcinile-și are, doar acela dobîndește-nceputul odată cu-aflatul sfîrșit și își aduce aminte de orișice viitor, pentru care chezaș e trecutul ; doar acela ce poate fixa trecătoarele fapte, doar acela moartea subjugă în ce a trecut. Fără hotar este-abisul lui odinioară și fără de nume. Muzele moartea slujesc, o slujesc ca vestalele focul cel mai sacru din toate păzind, a lui Apolo lumină de aur.

Sub ochi cu-a băiatului față, cu-a sclavului față, cele pierdute acum s-au deschis, ascunzînd moartea, viața măreață, știutoare cunoașterea adevărului, știutoare iubirea-n iubire, sensul cel mai eliberat de demență al adevărului ce demența alungă, readus din neființă și totuși rămas, mare ca realitatea minunea. Oh, întoarcere-acasă !

Fu sclavul acum, fu băiatul ? din nou se vesti tot acela : „De mă apropii acuma de tine, care mi-ai fost adăpost totdeauna, ajutor eu îți sînt, gata de slujbă, constrîngere nu-ți voi mai fi niciodată.“

Apoi încă o dată băiatul, ca o voce oricum mai înaltă : „Te-a condus nevăzut, slujirea-i se preschimbă-n a ta, acum c-ai ajuns, te dezleagă de-a mai fi călăuză. Căutînd, l-ai găsit pe cel ce te-a tot căutat.“

Mai aspru răspunsul sună, dar tot alinare : „Nimica din ce-i pămîntesc nu-i rămîn, aceluia care merit este doar să slujească, el însuși nimica nu are, nici nume, nici vrere ; silit să se-ntoarcă la starea-i dintîi de copil, nu are destin. Dar cu cît e mai gol, cu-atît mai mult dobîndește el cele ce-s date de-a dreptul ; doar cel care poartă gol lanțuri, doar el dobîndește cuget modest de smerită primire de har, doar acela știe să plîngă din nou, doar pentru el se păstrează minunea, și astfel, înjosit să fie copil, el cel dintîi lumina o vede.“

Ecou al unicei voci, vocile lor se-mpleteau, și-n împletirea dublului sunet răsună acum mai limpede-a băiatului voce : „Ieșirea, intrarea sînt una, copilul ce-ai

fost la-nceput ești la urmă, o stare ce-și află re-fugiu-n iubire.“

Dar un ecou ca de lacrimi din suferința ce sferele-n-cinge, fură-ale sclavului vorbe : „Silnic trudind în cea mai aspră robie, de nici un tată chemați, de nici o mamă-ngrijiți, nevenind din nici un trecut, nepășind în nici un viitor, înlănțuiți orfan de orfan, noi sîntem ceata tuturor robilor, și, ferecați într-un șir nesfîrșit, destinul ne-alese pe noi, pe cei despuiți de destin, să primim harul de-a ști în frate pe frate.“

„Nud omînescul, oriunde răzbate, nud îi e începutul și-i este sfîrșitul, iar pielea cea nudă, rănită, de-a datoriei cătușă e roasă ; dar nud este însuși Titanul, goliciunea îi e cutezanța de erou, iar de pășește el către tatăl, aceasta se face fără-nveliş și-apărare, nude arzînd îi sînt mîinile-n care focul cel smuls spre pămînt îl aduce.“

Straniu unit cu băiatul, ca și cum cel dintîi răspuns ar fi fost pentru cellalt și ar fi spus tot un lucru, unul și-același, sclavul adause : „Arma-l ucise cîndva pe stră-bun, și iară și iară din nou repetînd el omorul, omul mereu se stîrpește cu forța în zăngăt de armă, nimicindu-l pe om prin sclavie, el însuși un sclav e al armei, face creația țandări, arzînd ca-n pîrjol, rigidă și rece. Erou e acela abia ce suportă să lepede arma.“

„Arme cîntat-ai, firește, Virgiliu, dar dragostea ta-nvălui nu pe mîniosul Ahile, ci pe Enea piosul.“

„Fără de arme sîntem, noi, sclavii,-njosii ca arme să n-avem vreodată, dar pentru noi ce-adăstăm fără de arme-n răbdare mormintele vii se deschid, iar cele rigide își pierd duritatea, mîinilor noastre și piatra în voie se pleacă.“

„Fără de arme-i sfîrșitul, la fel re-nceputul, iar din piatra noptatică zeul urcă blînd la zenit, creația alt chip luînd prin copilărie.“

„Căci tu ne-ai văzut, o, Virgiliu, tu lanțu-ai văzut, iar cum privirea ta plînse, tu ai văzut începutul, pe care lacrima noastră-i menită să-l poarte.“

Așa vorbi celălalt și fu iar — de nepătruns — slujitor, gata s-ajute.

„Tu ai văzut începutul, Virgiliu, dar încă nu ești începutul, tu ai auzit vocea, Virgiliu, dar vocea încă nu ești, ai simțit cum bate-a creației inimă, dar inima încă nu ești, tu ești călăuza eternă ce însăși la țel nu ajunge: nemuritor tu vei fi, nemuritor fiind călăuză, *încă nu, dar de pe acum, soarta ta la orice răscruce de timp.*“

„Porți lanțul cu noi, dar pentru tine, Virgiliu, încă de-acuma-i puțin mai slăbit.“

Fu liniște-apoi, iară ei ascultară atenți împreună. Ascultau laolaltă în trei desfășurata lumină. Un vuiet lumina era, era ca un vuiet de spice, a soarelui ploaie de aur vuind, și blîndă și tare, vestind de nespus, nepierdută de nepierdut vocea vestitoare vestind. Cîntul zilei, plutind lucitor peste-ntuneric.

Băiatul atunci glăsui, cu mîna în sus arătînd : „Vezi steaua, privește-o pe-aceea ce drumul arată.“

În clipa aceea, în mijlocul cerului de purpură însořit, apăru o stea de noapte arzînd, și domol astrul se îndreptă către răsărit.

Prăbușit pentru rugăciune, cu fața apăsată pe podea, mai întii nemișcat, apoi ridicîndu-se în genunchi, cu brațele înălțate, și, în genunchi, legănîndu-se încet, înainte și înapoi, sclavul începu să se roage :

„Tu, cel mai necunoscut, cel mai ascuns privirilor, cel mai de nerostit, care domnești în infinit, Tu te vestești prin ochiul Tău, care privește orbitor în jos, cu o lumină copleșitoare, totuși doar o umbră a făpturii Tale ascunse, o răsfrîngere a întunecimii Tale, o răsfrîngere a răsfrîngerii. Iar ochiul meu, privirea mea, o umbră repetată, răsfrîntă de răsfrîngerea răsfrîngerii Tale, o răsfrîngere repetată, se poate ridica spre Tine, nu pentru a se odihni în Tine, totuși pentru a se întoarce, dureros, în presimțire. Leul și Taurul stau culcați la picioarele Tale, iar Vulturul zboară spre Tine. Ochiul Tău e vocea Ta, și tunînd se ridică a minie sprînceana Ta. Nimeni nu Te cucerește prin îndărătnicie, nici acela care se sumete pentru a aduce focul, nici acela care subjugă Taurul, nici acela care se face pe sine însuși strămoș, nici unul nu Te cucerește. Dar Tu

Îl trimiți spre izbăvire pe acela care nu se răzvrătește. Și în răsfrîngerea misiunii se desprinde din strălucirea Ta, asemenea unui copil, Steaua, iar aceasta drumețește înapoi în porunca Ta, acolo unde ai zăbovit Tu și vei zăbovi iar odată cu începerea zilei. Tu m-ai creat pentru moarte, iar eu al acesteia chip sînt. Dar, cînd m-ai creat, Tu, cel mai nevăzut întru cele nevăzute, ai creat totodată întoarcerea acasă, iar cînd Steaua coboară, cînd Tu, cel mai fără de nume printre cele mai fără de nume, chemi numele, pe care îl iei Tu, ca să pribegеști pămîntește, ca să mori pămîntește, vizibil pămîntescului ca al doilea chip al Tău, în care Tu urci din nou spre Tine însuși, din nou prefăcut în propria-Ți lumină, Steaua desfășurată din nou ca soare, un singur ochi, atunci îngăduie-mi mie, cea mai de pe urmă umbră a lipsei Tale de nume, sclav al sclavilor, îngăduie-mi mie să fiu părtaș al numelui Tău, al feței Tale, al strălucirii Tale, oh : cel mai necunoscut, cel mai ascuns privirilor, cel mai nerostit, căruia îi aparțin și pe care îl slăvesc astăzi și întotdeauna.“

Iar acum se înalță vîntul de amiază, cel mai plin de ardoare sărut de respirație al vieții, sufla aproape imperceptibil încoace din sud, o unduire curgînd încet, marea de respirație a lumii, care se revarsă zilnic peste țarmul său, răsufierea timpurilor ce se săvîrșesc fără a se săvîrși vreodată, peste care drumețește Steaua : răsufiere a pămîntului pe care se coc roadele, răsufiere a măslinului, a viței de vie și a ogoarelor de grîu, răsufiere a griji și a simplității, răsufiere a grajdurilor și a poamelor tescuite, răsufiere a comunității și a păcii, răsufiere a țărilor și iar a țărilor, a ogoarelor și iar a ogoarelor, răsufiere a muncii iubitoare care slujește, răsufiere a amiezii ; oh, măreție a amiezii, cea mai sacră, odihnind peste lume și lumi, ca și cînd roțile carului soarelui s-ar fi oprit pentru un sfînt popas la zenit. Candela pendula încet în răsufiere, lanțul clincănea argintiu.

O viață de om nu e de ajuns. Nu e de ajuns pentru nimic. Oh, amintire, oh, întoarcere acasă !

Iar în cele mai necunoscute, în cele mai ascunse privirii, în cele mai de nerostit, în cele mai îndepărtate de zeu, acolo domnește acela a cărui umbră este lumina, mereu presimțit, niciodată cunoscut, cel mai tănuit, căruia nu i se poate da un nume. Nu era el acela pe care poporul de la țară îl venera cuprins de fiori, închipuindu-și că își are sălașul în codrul străbun de la Capitoliu ? nu i s-a ridicat nici o statuie, nu i se poate ridica nici una, el este propriul său simbol, dar s-a vestit în simbolul vocii. Oh, deschide ochii spre iubire ! Și sus, deasupra răsufării cîntecului amiezii, care continua să pătrundă imobil, cald, plin de dragostea grijulie a omului față de pămînt, plin de dragostea crudă a pămîntului față de om, sus, deasupra, se ducea Steaua călătoare a nopții, simbol și ea, simbol pentru o dragoste de numit, care vrea să coboare, pentru a ridica pămîntescul spre solar. Așa se odihnea amiaza în respirația lumii de sus și a celei de jos, iar atelajul carului de foc făcea popas, făceau popas roțile, făcea popas Sol.

CEEAA CE SIMȚEA ERA FERICIRE ? NU ȘTIA, aproape că nu voia să știe ; cu siguranță că era speranță, o speranță atît de puternică, încît deveni aproape insuportabilă, ca o lumină prea puternică sau ca un sunet prea puternic, da, încît i se păru aproape o ușurare cînd evenimentul oprit în loc se întrerupse deodată. Și nici nu știa cît durase de fapt. Dar cînd se întrerupse, cînd amiaza se puse din nou în mișcare, iar roata strălucitoare începu din nou să se învîrtă, cînd atelajul își reluă cursa, iar steaua călătoare pieri dintr-odată de pe cer, atunci ușa odăii se deschise, se deschise, ca și cum ar fi vrut să-l lase să se strecoare pe băiatul care o șterse în aceeași clipă sprinten, în realitate totuși fiindcă un bărbat cam trupeș, cu barbă, apăsase pe clanță, un bărbat care, cu un zîmbet prietenos, oferindu-se, pentru a spune astfel, pe el însuși ca un dar vrednic să entuziasmeze, stătea în cadrul ușii, salutînd cu brațul ridicat, fără să-l ia în seamă pe băiatul ce se

strecurase pe lângă el : nu era greu să recunoști în bărbatul acesta pe medicul așteptat ; manierele, aspectul exterior, înfățișarea constituiau o dovadă absolut sigură, nu în cele din urmă barba tăiată scurt, îngrijită, de învățat, în a cărei culoare blondă se țeseau fire de argint, ca puse artificial, firele de argint ale vârstei ce trezește mai multă încredere, iar dacă ar mai fi existat vreo îndoială, suita înarmată cu instrumente, care apăru în urma lui, cu, dacă e posibil, încă mai multă demnitate, ar fi risipit orice îndoială, ca să nu mai vorbim despre salutul bucuros, profesional și de om de lume, care porni cu o familiară amabilitate de pe buzele conducătorului surizător.

— Mă așteptam la un convalescent, dar dau de un însănătoșit.

— De fapt, așa este.

Spusa fu rostită repede și cu mai multă convingere decît s-ar fi așteptat el însuși.

— Nimic nu-l poate bucura pe medic mai mult decît să-și vadă diagnosticul confirmat, cu atît mai mult cînd aceasta o face un poet atît de mare... totuși, dacă te declari sănătos numai pentru a scăpa de medic... ei, dar cum o spune Menalcas al tău ? „Nu ai să-mi scapi azi deloc ; oriunde-i striga, voi apare !“

Abilitatea acestui medic de curte nu era plăcută, chiar dacă nici un bolnav nu se poate sustrage farmecului tainic al medicinei, dar un adevărat felcer de la țară ar fi fost mai plăcut — s-ar fi putut vorbi despre fel de fel de lucruri. De voie, de nevoie, trebuia să se mulțumească cu cel de față.

— Nu fug de tine... iar în rest, uită poemul.

— Să uit poemul ? dacă înfățișarea ta nu m-ar dezminți, aș spune că din tine vorbește febra, Virgiliu ! Nu, nici tu nu fugi de mine, nici eu nu-ți voi uita vreodată poemul, cu atît mai puțin cu cît, prin înrudirea celor doi strămoși ai noștri, Teocrit și Hipocrate, care se trăgeau amîndoi din Kos, pot să mă flatez că sînt înrudit cu tine...

— Ca rudă, te salut.

— Sînt Charondas din Kos.

O spusese cu importanță, așa cum se cuvine unui nume celebru.

— Oh, ești Charondas... așadar nu mai predai acolo ; asta o vor regreta mulți.

Nu era un reproș, cel mult mirarea aceluia pentru care a învăța pe alții însemnase întotdeauna un țel înalt și de fapt inaccesibil. Totuși, spusa atinse un punct vulnerabil al conștiinței medicului de curte, iar acesta se apără.

— Nu de dragul veniturilor am dat urmare chemării lui August ; dacă ar fi fost vorba de bogăție, nu aveam decît să continui a-i trata pe pacienții mei înstăriți, de care aveam într-adevăr destui, dar cine se gîndește la bogăție, cînd este vorba de slujirea nemijlocită a sacrei persoane a lui Cezar August ! Totodată cred că, aflîndu-mă în centrul conducerii de stat, la care particip și eu acum cu mica mea contribuție, pot aduce unele foloase științei și ajutorării poporului, probabil chiar într-o măsură mai mare decît o puteam face ca profesor... vom construi orașe în Asia și în Africa, iar în privința aceasta, sfatul clinicienilor este indispensabil, e doar un exemplu între multe altele... firește, aceasta nu însemnează că renunțarea la activitatea mea didactică nu m-a durut și nu mă doare cu adevărat ; au fost totuși ani în care am instruit peste patru sute de discipoli — iar în vreme ce relata despre sine, pălăvrăgînd astfel, în parte sincer, în parte vanitos, un prieten oferindu-se unui prieten, se așezase pe pat, pentru ca, folosind o clepsidră mică, pe care la un semn al său i-o întinsese unul dintre asistenții săi, să numere pulsul —, ... așa, acum stai liniștit, vom vedea numai decît...

Nisipul se prelingea fin și neted în sticlă, neauzit, sinistru, oarecum cu o încetineală rapidă.

— Pulsul nu are nici o importanță.

— Așteaptă, ai să poți vorbi îndată... — nisipul din clepsidră aproape că se scursese —, ... și-apoi, chiar atît de lipsit de importanță nu prea mi se pare...

— Desigur, Herophilos ne-a învățat ce importanță are pulsul !

— Marele alexandrin ar fi realizat mult mai mult, dacă ar fi aderat la școala din Kos ; ei, e mult de-atunci... dar în ceea ce privește pulsul tău, ei, oricît de departe de mine e gîndul de a afirma că e rău, ar putea fi, în general, esențialmente mai bun.

— Asta nu spune nimic... sînt puțin slăbit de febră, ceea ce se răsfrînge asupra pulsului... în privința aceasta sînt foarte liniștit ; cîte ceva mai știu și eu din medicina mea, încă n-am uitat-o cu totul...

— Confrații de specialitate sînt pacienții cei mai răi, în privința aceasta îi prefer într-adevăr pe poeți, și nu numai pe patul de bolnav... și cum stai cu tusea ? cu expectorația ?

— Flegma e însîngerată... dar desigur așa trebuie să fie ; umorile revin la echilibrul lor.

— Nu vreau să-l contrazic pe Hipocrate... ce-ar fi dacă ai uita totuși pentru cîtva timp amestecul de medicină și artă poetică ?

— Da, arta poetică e vrednică să fie dată uitării ; ar fi trebuit să devin medic.

— Sînt gata să ne schimbăm locurile, îndată ce te vei însănătoși.

— Sînt sănătos. Acum am să mă scol.

Din nou parcă din el ar fi vorbit altcineva, unul care era într-adevăr sănătos.

Pe dată, medicul își pierdu expresia de om de lume, a cărui abilitate indiferentă făcuse o impresie atît de neplăcută ; ochii de pe fața surîzătoare, plină și netedă, ochi întunecați cu o sclipire de aur în ei, deveniră foarte pătrunzători și atenți, ba chiar de-a dreptul îngrijorați, iar vorbirea aproape voioasă fu în dezacord cu această privire :

— Mă bucur realmente foarte mult că te socotești pe deplin sănătos, dar graba strică treaba, cum obișnuiește August să spună în asemenea cazuri... și în însănătoșire există trepte, iar cît de departe ai ajuns de pe acum pe scara convalescenței, asta o va hotărî medicul tău...

Privirea cercetătoare, vorbirea voioasă, toate acestea erau nelinıştitoare :

— Ești desigur de părere că vindecarea mea a progresat de pe acum prea mult... ești desigur de părere că simt o vindecare prea deplină... ești de părere că aceasta e euforie ?

— Ah, Virgiliu, dacă ar fi așa, ți-aș dori o euforie foarte lungă și foarte spornică.

— Nu e nici o stare euforică. Sînt sănătos ; vreau să cobor pe plajă.

— Ei, chiar pe plajă nu te-aș trimite, dimpotrivă, foarte curînd, la munte... dacă aș fi fost cu August la Atena, mi-ai fi plecat numaidecît la cură la Epidaur ; poți fi sigur că aș fi stăruit asupra acestui lucru... acum va trebui să ne descurcăm aici cît de bine se poate... dar nimic nu e imposibil, cînd medicul și pacientul sînt stăpîniți de voința comună a vindecării... cum stai cu gustarea ta de dimineață ? ți-e foame ?

— Vreau să rămîn cu stomacul gol.

— Asta ar fi și mai bine... care e aici sclavul de casă ? vom începe cu lapte fierbinte... sclavul să dea fuga la bucătărie.

Sclavul care, cu fața imobilă, se ținuse în spatele suitei medicului, se pregăti să îndeplinească însărcinarea.

— Nu el, nu... el nu trebuie să plece... el să-mi pregătească baia.

— Astăzi nu faci baie... chiar dacă în viitor vom încerca neapărat cu băi ; ceea ce ne-a învățat Cleophantos acum două sute de ani despre efectul băilor este valabil și astăzi... natura omului nu se schimbă, iar un adevăr odată descoperit rămîne adevăr ; ca să nu mai vorbim despre noile medicamente, de care avem fericirea să dispunem astăzi...

— Și bătrînul Asclepiades este în privința aceasta, dacă sînt bine informat, un adept al lui Cleophantos.

Replica trezi iritarea așteptată și de fapt și sperată, chiar dacă aceasta se manifestă cu foarte multă reținere :

— Da, bătrînul vulpoi din Bitinia, acela se comportă în așa fel, de parcă ar fi luat în arendă, ca pe niște domenii proprii, apa, aerul și soarele... în privința asta, ca tînăr medic, așadar într-o vreme cînd nu se ajunsese atît de departe cu faima lui Asclepiades, am obținut cîteva succese frumoase cu aceste cure de băi și odihnă... îl cinstesc, se-nțelege, deși n-ar fi deloc exclus ca atunci să-i fi ajuns la ureche succesele mele în vindecări ; punctul meu de vedere continuă să fie acela că noi medicii existăm pentru a-l vindeca pe omul bolnav și că disputele în legătură cu primatul succesului nu sînt decît niște nedemne manifestări de meschină invidie profesională, care ar trebui neapărat interzise... medicul trebuie să-și lase experiențele să se coacă și nu să-și anunțe cu mare larmă drepturile de prioritate, așa cum e din păcate obiceiul unor oameni... aș fi putut să aștern în scris încă acum treizeci de ani o teorie asupra efectului băilor, și n-am făcut-o... cîtă pagubă a adus, de pildă, chiar acest bătrîn Asclepiades cu scrierile sale despre efectul vinului ! am putea îndrăzni să spunem că are nevoie de curele sale de băi numai pentru a repara pagubele aduse de curele sale de vin...

Perorația se termină cu un rîs răsunător, neted ; era ca și cum o suprafață a rîsului se lovea de cealaltă cu netezime de oglindă, pentru ca apoi să mai alunece peste cu o bucățică.

— Prin urmare, tu n-ai prescrie niciodată vin ?

— În cantitate rezonabilă ? de ce nu ? numai că n-am de gînd să fac din pacienții mei niște bețivani... tocmai în privința aceasta, Asclepiades se înșeală fundamental... ei, dar să lăsăm asta, căci tu n-ai să primești nici vin, nici baie, ci lapte fierbinte...

— Lapte ? ca medicament ?

— Că îi spui gustare de dimineată sau medicament e totuna, doar dacă n-ai dori cumva altceva.

Urma să i se toarne în gură lapte ca unui copil ; și medicul voia să-l înjosească, făcînd din el un copil. Trebuia să se împotrivească ; era necesar :

— N-am avut o noapte bună, a fost foarte cald... — degetele uscate de febră se mișcau parcă independent, pentru a dovedi vizibil că sînt dornice de apă —, ... am nevoie de o baie.

Totuși, împotrivirea nu fu de nici un folos. Sclavul plecase în grabă, fără a ține seama de obiecție. Era cumva un trădător ? Oh, cupa dispăruse de pe masă, și cu siguranță că băiatul fusese alungat. Ce se petrecea ? Degetele își desfășurau mai departe jocul lor independent, neînfrinat, iar inelul îl strîngea, ca și cînd ar fi devenit brusc prea strîmt. De ce se întîmplau toate acestea ? de ce nu-l lăsaseră singur împreună cu cei doi ? de ce era azvîrlit mereu iară în această singurătate plină de oameni ? I se refuza pînă și latrina.

— Trebuie să-mi fac toaleta și am nevoie de baie.

— Firește că trebuie să ți se facă toaleta, și nu numai ție, trebuie să se facă și în odaie curățenie, fiindcă August are intenția, ți-o spun din însărcinarea lui, să te salute îndată în persoană... asistentul meu te va spăla numaidecît cu oțet călduț...

Orice rezistență trebuia abandonată :

— August fie binevenit... să se pregătească totul.

— O vom face, dragul meu Virgiliu ; totuși, înainte de orice, ia acest medicament. Și îi întinse un pahar cu un lichid limpede.

Lichidul nu părea suspect.

— Ce e asta ?

— Un decoct din simburi de rodie.

— E inofensiv.

— Absolut inofensiv. Trebuie doar să-ți faci stomacul din nou apt să primească hrană. După o noapte grea, așa cum pare că o ai în urma ta, cred că asta e o cerință urgentă.

Băutura avea un gust pur amar :

— Oaspetele trebuie să se adapteze obiceiului casei, eu sînt de asemenea nevoit să mă supun ; cine a greșit, e obligat să se supună.

— Cine e bolnav trebuie să accepte supunerea ; aceasta e prima cerință pe care o formulează medicul.

— Firește, fiecare boală este o greșeală.
— A naturii.
— A bolnavului... natura nu greșește.
— Noroc că n-o consideri a fi o greșeală a medicului.
— Totuși, prin ajutorul său, medicul se face părtaș al greșelii ; el e un fals izbăvitor.

— Cu adevărat, pe asta o iau asupra mea, o, Virgiliu, cu atît mai mult, cu cît tu însuși te mai gîndești să devii medic.

— Am spus eu asta ?

— Ai spus-o.

— Toată viața am fost bolnav ; în mine a sălășluit întotdeauna un fals izbăvitor... am greșit mereu.

— Se pare că într-adevăr ai studiat prea temeinic lucrările veneratului nostru prieten Asclepiades, dragul meu Virgiliu.

— De ce ?

— Ei, teoria lui despre evitabilitatea oricărei îmbolnăviri printr-un mod de viață corect prezintă o asemănare ce nu poate fi ignorată cu aceea a ta despre greșelile care se manifestă ca boală... oricît de mult te-aș prețui, cutez totuși să numesc aceasta un nonsens și o absurditate, care duc în imediata vecinătate a medicinei vrăjitoarești... ceea ce nu e surprinzător, dacă ținem seama de atomii călători, care, după părerea lui Asclepiades, cică hoinăresc prin corpul omenesc.

— Ești oare într-atîta un adversar al magiei, Charondas ? există în genere vindecare fără magie ? aproape îmi vine să cred că noi doar am uitat magia adevărată.

— Eu însă cred numai în descîntecele de dragoste ale vrăjitoarei tale, care-l aduc înapoi pe Dafnis, o, Virgiliu.

Lucruri uitate ieșiră într-un mod uimitor la suprafață. Dafnis ! egloga vrăjitoarei ! nu presimțise el încă de-atunci că iubirea precede orice vrajă ? că orice nefericire, orice greșeală este totodată o lipsă de iubire ? cine nu iubește este atins de boală, și numai cel ce e trezit din nou la iubire se poate vindeca :

— Oh, Charondas, orice medic care e în posesia adevăratei vrăji ce-aduce vindecarea își eliberează bolnavii

de greșelile lor, iar asta o faci desigur și tu, adesea fără s-o știi.

— Dar nici nu vreau să știu de așa ceva, deoarece eu nu pot vedea în boală o greșeală... chiar și animalele și copiii se îmbolnăvesc, iar ei cu siguranță că nu fac greșeli... fără a-i contesta în rest importanța, trebuie să spun că Asclepiades a ignorat total și lucrul acesta.

Coborât la nivelul copilului, coborât la nivelul animalului, înjosit prin boală și refugiat datorită bolii încă mai adânc, refugiat pînă la hotarele care se află încă mai adânc decît animalitatea și copilăria :

— Oh, Charondas, tocmai animalul e copleșit de rușine din cauza bolii sale și se ascunde.

— Deși nu sînt medic veterinar, Virgiliu, totuși, atît cît îmi cunosc pacienții, pot spune că majoritatea au fost destul de mîndri de boala lor.

Cuvintele acestea fură aruncate oarecum în treacăt, pieptănatul bărbii nesuportînd vreo întrerupere, căci în vederea vizitei așteptate a lui Cezar, un medic de curte trebuie să fie dichisit, așa că își scosese din faldurile togii o oglindă de mină și un pieptene, se așezase pe jumătate pieziș, ca să prindă pe fața oglinzii o lumină priincioasă, și se ocupa foarte atent cu înfrumusețarea bărbii blonde de învățat. Și fără a-și întrerupe această activitate, cu buza inferioară împinsă în sus ca să-și întindă pielea, ceea ce îl făcea să vorbească mormăind, adăugă lămurirea :

— Vanitatea pacienților în legătură cu boala lor nu e depășită decît de vanitatea de izbăvitori a medicilor.

Lucrul acesta era firește adevărat ; nici o rușine pricinuită de boală nu poate fi atît de mare, încît să nu mai lase loc vanității iscate de boală, unei înfumurate vanități a sacrificiului, care-și închipuie că a realizat ceva, fiindcă boala suspendă activitatea sexuală, fiindcă toate dorințele și toate cele vrednice de a fi dorite sînt șterse din fața bolnavului, o vanitate a autonimicirii. Și tocmai de aceea, sau în ciuda acestui fapt :

— Dă-mi oglinda.

— Mai târziu, după ce te vom ferechezui ; acum ești puțin cam neîngrijit.

— Lasă-mi mîndria de a fi bolnav ; dă-mi-o.

Și după ce oglinda îi fu dată, iar din ea îl privi imaginea familiar-străină a propriei fețe, cu un aer de refuz sever și totuși de rugă, foarte străvezie sub pielea nerasă brun-măslinie, echivocă prin ochii întunecați, cercânați de umbre negre, cu gura ce tăinuia multe, îngustată, dezobișnuită să sărute, cînd privi această față scobită care-l privea, care parcă purta în sine, umile, toate chipurile vieții, abisul de chipuri al trecutului, în care s-au prăvălit una după alta toate chipurile, ca să fie totuși păstrate pentru vecie în el, chipul mamei fiind ogîndit în cel al copilului, chiar dacă acestuia nu i-au fost dați și ochii ei luminoși, oh, cînd privi acest lanț de chipuri, atunci văzu ultimul chip, care mai trebuia să se adauge și se și schița de pe acum, chipul speranței sale, chipul în care voise să se preschimbe prin boală, și era chipul mort al tatălui, chipul olarului muribund, care-și pusese mîna modelatoare pe capul băiatului, chipul chemării sale pe nume ; de la acest chip pornea o liniștire ciudată, celelalte chipuri păleau înapoia lui și, odată ajuns aici, era aproape indiferent dacă reușise s-o facă pe un drum sau altul, dacă boala fusese sau nu drumul cel potrivit :

— Tu, care ești medic, vindecă-mă, ca să pot muri.

— Nimeni nu poate face totul, lucrul acesta l-ai cîntat tu însuși, Virgiliu ; pot să te vindec doar pentru a trăi, iar aceasta o voi și face cu ajutorul lui Esculap.

— Voi pune să se pregătească pentru el cocoșul.

— Ca să te trezească la nemurire ? oh, Virgiliu, tu nu mai ai nevoie de moarte pentru nemurirea ta, iar acum ne vom apuca mai bine să te spălăm și să te bărbierim, ca să nu fim surprinși de Cezar făcînd aceste treburi ; de pe acum, timpul ne presează serios.

— Trebuie să mi se scurteze și părul.

— Dă-mi oglinda înapoi, Virgiliu, altminteri dorințele vanității tale vor deveni exagerate ; ce-i drept, părul

nu ți-e îngrijit de vreun frizer al curții, dar a-l scurta acum e, după gustul meu, inutil.

— Ofrandei i se scurtează părul de pe frunte ; așa poruncește regula.

— Ți se ridică febra ? sau o spui numai de dragul medicinei vrăjitoarești ? dacă e de vreun folos, sînt de acord, căci tratamentele mele nu sînt unilaterale ; mă pot măguli cu faptul că acesta este unul dintre avantajele lor... așadar poți pune liniștit să ți se taie părul pentru așa-zisul sacrificiu, dar cu atît mai mult e necesară graba.

Tonul fusese acela cu care se cedează aparent voinței unui copil, ca să-l determini să fie ascultător. Totuși, indiferent dacă ideea sacrificiului era absurdă sau nu, nu-i rămînea altceva decît să se supună. Și, lipsit de voință, suportă tot ceea ce i se întîmpla corespunzător prescripțiilor medicale. Fu ridicat de mîini pricepute și purtat la latrină, iar medicul supraveghea treaba, de parcă s-ar fi îngrijit de un copil mic.

— Așa, spuse după aceea, acum te vom transporta pentru un scurt răstimp la soare, ca să-ți poți bea laptele în toată tihna.

Așadar, înfășurat în pături și bătut de soare, șezu în jilțul de la fereastră și bău cu înghițituri mici laptele fierbînte, care i se scurgea cu mici valuri de căldură în întunecimea corpului. Sclavul stătea lîngă el, gata să-i ia cupa. Dar ochii sclavului priveau pe fereastră, cu un aer sever, distant, totuși supus.

— Îl vezi pe șchiop ?

— Nu, stăpîne, nu văd nici un șchiop.

Odaia era acum plină de forfota activității ; florile care atîrnaseră pălite de candelabru, răspîndind un miros dulce de veștejire, fură scoase, lumînările reînnoite, podeaua spălată, cearșafurile de pe pat duse afară. Medicul, înarmat din nou cu oglinda, se apropiase :

— Care șchiop ?

— Șchiopul de astă-noapte.

Îngrijorată, căutînd ceva inteligibil, urmă întrebarea următoare :

— Oh, te referi la Vulcan ? te referi la cel căruia i-ai dedicat *Cîntul Etnei* ?

Îngrijorarea era aproape mișcătoare, efortul de a înțelege, aproape comic :

— Oh, uită poemul, Charondas ; nici unul dintre poemele mele să nu-ți împovăreze memoria, totuși cel mai puțin această timpurie și imperfectă însăilare, pe care pe bună dreptate ar trebui s-o refac.

— Vrei să refaci *Cîntul Etnei* și să arzi *Eneida* ?

Neînțelegerea îngrijorată, cu care fusese rostită întrebarea, aluneca mai departe în comic. Și totuși poate că merita într-adevăr să reia încă o dată tema Etnei, pentru a-l pîndi din nou cu o pricepere mai bună, cu o seriozitate superioară, dintr-o perspectivă mai bună decît odinioară pe fierarul șchiop în adîncimea sa de fier, descătușată de demoni, orbit de lumina în culori aspre a infernului, totuși zărind, datorită unei asemenea orbiri — oh, orbirea cîntărețului — lumina tuturor înălțimilor : Prometeu întrupat în Vulcan, izbăvirea în neizbăvire.

— Nu, dragul meu Charondas, voiam să spun doar că ar trebui să uiți versurile și dintr-un poem și din celălalt.

Acum fu din nou mișcător să vezi cum figura medicului se luminează, fiindcă fusese cu puțință să se arunce totuși o punte a înțelegerii.

— Oh, Virgiliu, chiar dacă e un privilegiu al poezilor să ceară lucruri imposibile, memoria nu se lasă adormită cu una cu două la poruncă... oh, Virgiliu — „tot ce Apolo cîntat-a cîndva și, fericit, auzi Eurotas, el astăzi cîntă...”

— „iar valea suie cîntarea spre stele“, întregi de la depărtări de ecou o voce înceată, ea însăși un ecou, răsfrîngînd vocea dispărută a băiatului.

Sunetele urcau în înalt, un ecou al cerului ; urcau zgomotele zilei, zgomotele hărniciei, zgomotele a mii de ateliere, a mii de gospodării, a mii de prăvălii, zgomotele orașului, amestecîndu-se, mocnind unele în altele, amestecate și mocnind cu toate mirosurile orașului,

urcînd spre cer, hățișul plutitor al zilei, iar acum acesta mai ascundea în el tot atît de puțină spaimă, cită putea să inspire gînguritul porumbeilor și ciripitul vrăbiilor, care se împletea în el. Acoperișurile de țiglă, cu dungi negre sau negre pe de-a-ntregul, erau aburite de un strat tremurător, subțire, de fum, ici și colo țîșnea cîte un fulger de aramă sau de plumb, cîte un fulger de bronz sub razele astrului zilei devenit mai incolor, iar în strălucirea amiezii cerul devenise și el mai incolor ; ce-i drept, fără nori, totuși lipsit de asprimea-i de azur, cerul se întindea peste o lume tremurătoare la amiază.

Să-l neliniștească oare încă o dată pe medic și să-l întrebe despre steaua dispărută în transparența invizibilă ? De nepierdut, deși cu neputință s-o zărești, steaua se ducea spre răsărit, se ducea de-a lungul cerurilor, totodată însă și dincolo de orice boltire, scufundată în acea oglindă oceanică, în a cărei adîncime abisală se adună pentru totdeauna ecoul cerurilor și al răs-cerurilor. Stea pribeagă, care unești sferile ! De negăsit, străbătînd toate limbile, rădăcinile de raze ale luminii ajung jos, de negăsit, străbătînd toate limbile, încrengătura de raze a privirii ajunge sus, totuși odată cu raza pătrunzătoare, pătrunzînd fără sfîrșit și mereu mai fără sfîrșit în noi, ochi și răs-ochi, trebuie să ne întoarcem în cea mai adîncă adîncime a noastră, astfel încît să atingem abisul oceanic al ecoului, de unde privirea noastră este reflectată spre cer și spre răs-cer, spre ochiul zeului. Munca noastră, pe care o îndeplinim încovoiați spre pămînt și pe care trebuie s-o îndeplinim cu smerenie, este oare ea însăși o întrezărire a adîncimii, este ea oare acea trudă pînditoare, decisă a găsi imaginea superioară ? prin munca noastră îndreptată spre pămînt ajungem noi oare pînă în acea adîncime infinită, aflată adînc sub toate infernurile, care este totodată și adîncimea cerurilor celor mai de sus ? sau trebuie să așteptăm pînă cînd cu ultima rază de lumină, cu ultima și mortala rază de lumină, zeul însuși va pătrunde mortal în noi, pentru ca, împreună cu propriul său ecou, să ne ia înapoi și pe noi în ființa-i divină, coborînd în

sus pe treptele regale ale eonilor, coborînd în sus în suprafața deschisă ? unde era steaua călătoare care arată drumul ?

Ghemuit în jilt, clipea din ochi în sus spre scînteierea incoloră, o făcea cu prudență, ca și cum ar fi comis astfel ceva interzis. Iar în clipirea ochilor, dureros și totuși de neîntrerupt, în această clipire, care era acțiune și totodată acceptare pasivă, apăsarea, deformată într-un mod ciudat și totuși conturată precis — era aici, era acolo ? — imaginea, așa cum se arătase în oglinda de mină, distantă și foarte străvezie, totuși imperfectă, o răsfrîngere a răsfrîngerii, apărută ca o umbră pe suprafața cea mai adîncă a oglinzii, pe fundul de raze cel mai întunecat și depărtat al abisului ei. Cu adevărat, nu pe scara eonilor fusese adusă aici sus, mai curînd părea că fusese strecurată pe poarta cea mai modestă, cea mai din fundal, ca o clipire din ochi pornită dintr-o conștiință necurată, ah, cu adevărat nu fusese adusă sus ca printr-o țîsnire de raze.

Atunci sclavul, care îi luase cupa și o pusese de-o parte, spuse :

— Stăpîne, ferește-ți ochii, soarele e tare.

— Lasă asta pe seama mea, îl repezi medicul, care se întoarse spre grupul asistenților. S-a încălzit apa cu oțet ?

— Desigur, maestre, veni replica din întunericul odăii.

Și astfel, la un semn al maestrului, fu din nou transportat în umbră și întins pe pat. Dar privirea sa rămase pironită pe frîntura de cer din fereastră, atît de irezistibil atrasă de lumină, încît cuvintele în legătură cu aceasta se iviră de la sine :

— Celui ce privește din adîncimea fîntînii spre cerul zilei, acesta i se pare întunecat, și poate să vadă pe el stelele.

Medicul fu îndată lîngă el :

— Ai tulburări de vedere, Virgiliu ? nu trebuie să te neliniștești din cauza aceasta, nu e nimic deosebit...

— Nu, n-am tulburări de vedere.

Ce orb trebuia să fie acest medic de curte, de vreme ce nu ştia că un om aflat în orbire şi aşteptînd o orbire mai bună, nu poate avea tulburări de vedere.

— Vorbeai despre stele.

— Stele ? ah, da... aş vrea să le mai văd o dată.

— Ai să le mai vezi de multe ori... îţi garantez, eu, Charondas din Kos.

— Ah, cu adevărat, Charondas ? un bolnav nici nu-şi poate dori mai mult.

— Oh, nu fi prea modest ; îţi pot făgădui cu conştiinţa curată încă mult mai mult... așa, de exemplu, că te vei simţi perfect chiar în cîteva zile, ba, aproape c-aş putea afirma, în cîteva ore, fiindcă după o criză ca aceea pe care ai făcut-o vădit azi-noapte şi vădit în forma cea mai violentă, începe de cele mai multe ori o ameliorare de-a dreptul năvalnică a stării sănătăţii... noi, medicii, nici nu ne putem dori de fapt ceva mai frumos decît o asemenea criză, iar după părerea mea bine întemeiată, chiar dacă nu e împărtăşită de şcoala întreagă şi mi-a adus, fără ca eu să mă simt jignit de asta, faima de extravagant, în anumite condiţii este absolut recomandabil să se provoace artificial o criză de acest fel...

— Mă şi simt perfect.

— Cu atît mai îmbucurător, cu atît mai îmbucurător, Virgiliu.

Da, se simţea perfect : cu spatele sprijinit de cîteva perne, care i se puseseră dedesubt pentru oprirea tusei, întins gol pe pat, fu alternativ spălat cu oţet cald şi uscat domol şi grijuliu cu prosoape încălzite, şi cu cît dură mai mult această blîndă alternanţă, cu atît mai mult simţi cum oboseala adusă de febră îi piere din corp ; capul şi-l ţinea îndoit pe spate peste marginea pernei, pentru a-şi oferi bărbia şi gîtul briciului bărbierului care lucra la căpăţîiul său, iar această abandonare deveni întrucîtva o uşurare, atît datorită alunecării moi şi sigure a briciului pe pielea întinsă, curăţirii ţepilor înfierbîntaţi ai bărbii, cît şi — iar aceasta deveni mai mult decît uşurare, deveni de-a

dreptul o plăcută încordare — repetatei succesiuni rapide de comprese calde și reci, care îi fură aplicate după aceea pe obrazul ras cu perdaf. Când însă, această operație fiind terminată, frizerul voi să treacă la aranjarea părului de pe cap, îl întrerupse :

— Mai întâi scurtează-mi părul de pe frunte.

— Cum poruncești, stăpîne.

Foarfecele se așează rece pe frunte, se îndreptă rece și cu scurte tăieturi țacănitoare spre temple, când și când mai țacănea și în aer, fiindcă după fiecare tăietură frizerul îl făcea să clămpăne cu un tremolo plin de virtuozitate, iar pentru că simțul pentru frumos al unui artist al coafurii pretinde simetrie, trebuiră să-i fie tunse și creștetul capului, și ceafa, mai înainte de a se putea începe spălarea cu ulei și sare minerală, continuată prin clătiri repetate de mai multe ori cu apă rece, pentru care i se vîri sub ceafă un lighean cu o scobitură corespunzătoare. Iar în vreme ce toate acestea se desfășurau într-o ordine atentă, asistentul medicului începuse să-i frămînte cu prudență și artă membrele, pornind de la degetele picioarelor.

Spălarea capului fu încheiată, iar frizerul întrebă :

— Pomadă de crin, de trandafir sau de rezedă, stăpîne ? sau preferi ambră ?

— Nimic din toate acestea ; piaptănă-mă, dar nu pune nici o pomadă.

— Plăcut miroase femeia care nu miroase a nimic, zice Cicero, opină medicul, totuși oratorul a spus multe lucruri infame, în care n-a crezut nici el însuși, iar rezedă ar fi pentru tine întru totul potrivită ; rezedă calmează.

— Și cu toate acestea, Charondas, prefer să renunț la ea.

Afară ciripeau vrăbiile, iar pe pervazul ferestrei se plimba uguind un porumbel vînat, înfioat și dînd din cap, învăluit în lumina cerului senin, amplificat de limpezimea deschisă a cerului.

Medicul rîse :

— Dacă ți-aș fi interzis pomada, ai fi cerut-o ; pacienții de soiul tău nu sînt pentru noi o raritate, trebuie doar să știi cum să te porți cu ei și, vorbind deschis, am avut destule și prea destule ocazii să învăț asta... vezi tu, eu sînt unul dintre aceia care-și mărturisesc dinainte trucurile, pentru ca totuși să cîștige jocul. În rest, poate că de data aceasta ai dreptate, căci în fond n-ai nevoie de nici o calmare, ci mai mult de o îmborsărire a vitalității, și cumpănesc dacă n-ar trebui să-ți dau să înghiți un afrodisiac destul de puternic ; da, absolut fără glumă, aproape că aș recomanda așa ceva în cazul tău, avînd în vedere că energia noastră vitală, voința de a trăi, vitalitatea sînt condiționate, chiar dacă nu exclusiv, totuși foarte puternic, aș afirma chiar mult mai puternic decît o dorim sau o bănuim, de centrul inferior al organismului nostru, de acest centru inferior care ne procură uneori nespusă bucurie și căruia noi, medicii, trebuie să-i atribuim prin urmare un rol relativ important în stimularea dorinței de vindecare... ei, lucrurile acestea îți vor fi de fapt tot atît de bine cunoscute ca și mie, voiam doar să spun că nu ți-ar strica deloc ceva mai multă poftă de viață și dorință de însănătoșire...

— Pentru voința mea de a trăi nu am desigur nevoie de nici un afrodisiac, este, cred, și singură destul de puternică... viața mi-e tare dragă...

— Duci lipsă de iubirea care să răspundă la a ta ? atunci însemnează că nu iubești destul !

— Nu mă plîng, Charondas.

Nu, pentru voința de a trăi nu avea nevoie de nici un afrodisiac ; cine zace pentru iubire, acela închide ochii, acela ochii îi sînt închiși, ca și acela ce zace pentru moarte, de către o mină străină familiară, dar cine vrea să trăiască, stînd în picioare pentru viață, acela ține ochii deschiși spre cer, spre seninul deschis al cerului, de unde se naște orice dorință de a trăi, orice voință de a trăi : oh, să poți revedea mereu albastrul cerului, miine, poimîine, mulți ani de-a rîndul, și să nu trebuiască să zaci, cu ochii stinși-închiși, pe năsalie,

cu fața rigidă ca lutul, în vreme ce afară se întinde, imposibil să-l mai privești, albastrul senin al cerului, plin de ugitul porumbeilor, pe care nu-l mai auzi. Așa fusese ziua, senină și albastră, așa fusese ziua, când tatăl său zăcuse pe năsalie. Oh, să-ți fie îngăduit să trăiești !

Frizerul se apropie înarmat cu o oglindă, spre a-l face să-i admire opera reușită :

— Ești mulțumit de tunsoare, stăpîne ?

— Bine... am încredere fără să te mai controlez.

— Acum arăți splendid, îl complimentă cu o mină foarte încântată medicul Charondas, și cu trei degete ale miinii drepte aplaudă încet pe căușul grăsuț al palmei stîngi, absolut splendid, și tot astfel sper că ești foarte înviorat. Căci nu există nici un mijloc de a anima umorile și pulsul, mai bun decît un asemenea masaj temeinic, chibzuit, priceput, al întregului corp ; pe bună dreptate, ar trebui să-i și simți efectul binefăcător, da, bag de seamă că îl și simți !

Afară se întindea seninătatea deschisă, lipsită de stele, a albastrului ceresc ; oh, s-o poți vedea mereu ! chiar cu prețul unei boli și osteneli veșnice ! oh, să poți privi ! Cum mai putea guralivul medic Charondas să aștepte un răspuns ! Deși de fapt spusese adevărul, fiindcă simțea o înviorare reală, firește doar un fel de oboseală înviorată, dar nu mai puțin o înviorare. Era eliberarea de spaimă. Înviolate îi erau membrele oboșite, eliberată de spaimă viața lor proprie ; chiar dacă sub masaj devenise pe cît cu putință mai conștientă, se descătușase de vechea-i spaimă, ca și cum n-ar mai fi fost un fapt, ci doar știința despre el, ca și cum totul s-ar întîmpla numai într-o oglindire, nu însă cu propriul său corp. Totodată, această oglindire nu era la rîndu-i altceva decît corpul însuși, da, corpul devenise oglindire și oglindă în același timp, oglindind nu numai faptul, ci și știința despre el, astfel încît, desprins de teamă, putea fi uitat și totuși rămînea păstrat în nemijlocită apropiere trupească, întreg ca o știință nouă, trupească, oricît de departe s-ar fi putut pierde, se

pierdea el, cel-ce-nu-mai-știa, în orice ne-apropiere ; totul deveni încet, încet pulsa lumea, pulsa lăuntru și exteriorul, pulsau marea zilelor și ale nopților, pulsa marea, domol-tumultuoasa ordine a ființei, pe fundul căreia înseși marea se revarsă unele într-altele și tac, sunetul de clopot al nopții topindu-se într-o unitate împreună cu furtunile solare ale zilei, încet pulsa aparatul respirator și încet-liniștit evolua respirația în pieptul ce sălta și cobora, liniștit și stimulat de trăsăturile de masaj ale unei mâini străine, domoale și invizibile : eliberată de suferință și dăruită cu suferință, eliberată de cunoaștere și dăruită cu cunoaștere, această trăire din nou în trupesc era întrețesută într-o lipsă de zgomote, care era întocmai cea a unei imagini oglin-dite, netedă și mută, iar activitatea din spațiul dimprejur, îndrumată de vocea devenită nezmotoasă a medicului, se desfășura ca într-o oglindire ; fără zgomot, sclavii lunecau afară și înăuntru, ciudat de ușor ca fulgul fusese adus un coș cu albituri proaspete, un așternut proaspăt se află deodată sub corpul ridicat de parcă n-ar mai fi avut nici o greutate, o tunică proaspătă îl înfășură, flori proaspete încununau candelabru, iar parfumul lor se amesteca acum cu acela la oțetului, lunecând ușor, umed și voios, un parfum de bură, purtat de susurul umed al fântinii din perete, picături ale sufletului căzînd cu un murmur. Senzația de adăpostire se amplifică într-un mod ciudat. Firește, trupul său, căruia i se acorda atît de multă îngrijire, era un trup al descompunerii, ba chiar al imediatei descompuneri, dar știința imaginii oglin-dite îi îngăduia să-și păstreze chipul, un chip rarefiat și plutitor, plutind la adăpost între trecut și viitor, pașnic devenit una cu amîndouă, el însuși oglindă, el însuși pace, el însuși prezență asemeni eterului, rămînere purtată de respirație, zărînd azurul. Și astfel era într-adevăr ca și cum toate acestea, ca și cum toate acestea care se petreceau aici, ca și cum toată această îngrijire, care se desfășura aici într-o lunecare fără zgomot, ar fi avut în vedere o pură transparență, ca și cum prin toate acestea ar fi fost edi-

ficată doar o construcție luminoasă și aerian-ludică de proptele, o schelă care nu mai avea de susținut nimic, decît poate ușurimea însăși, era chiar ca și cum acolo s-ar fi depus un efort extrem de mare și aproape fantomatic pentru realizarea unei adăpostiri, care nu mai avea de adăpostit nimic, care nu mai avea de închis în ea nimic, decît poate ceva foarte estompat, foarte diluat, decît poate oglindirea unei neființe; totuși, dincolo de toate acestea, era totodată ca și cum cele estompate în oglindire și cele diluate în oglindire, ca și cum aceste lucruri abandonate și aproape cu neputință de prins erau salvate, în ciuda autoabandonării sale, de la pieire și reținute în sine însuși, ca printr-o minune, în ultima clipă, cu puțin înainte de dezagregare, ca și cum ar fi căpătat formă și chip de la o știință care, deși ea însăși știință de oglindă, posedă încă destulă tărie pămîntească pentru a lua în paza sa protectoare cele mai transparente lucruri de nesesizat și, datorită unei asemenea adăpostiri, a le reîntruchipa încă o dată în realitate: căci, pînă și în ultima ei răsfrîngere, fapta ce slujește cu dragoste are puterea de a întemeia realitate, și chiar atunci cînd, ca aici, se arată numai ca o oglindire ludică, ca un joc de-a vindecarea, care nu mai este vindecare, purtat ludic pînă la poarta morții, pînă și atunci această faptă este invizibilul conținut al lumilor, care transformă creator știința în lucru știut, ceea ce adăpostește în lucru adăpostit și, zămis-lind cele închise prin puterea închiderii, le readuce în creația pămîntească, atît de întărite prin transformare, încît această lume a creației — determinată, într-o ciudat de exactă existență, atît de către neobișnuit cît și de către cotidian — devine propria-i imagine oglindită și totodată imaginea oglindită a omului, imagine oglindită a universului lăuntric și a celui exterior laolaltă. Mai era încă propriu-i trup acela pe care îl simțea? sau era numai imaginea oglindită a trupului său, ori chiar numai imaginea oglindită a simțirii sale? unde era realitatea acestor lucruri existente care îl înconjurau pline de pace și totodată erau el însuși?

Nu era de dat nici un răspuns, nu era dat nici unul, dar chiar și răspunsul nedat era ceva existent și pașnic, la fel ca toate celelalte din jur, trupesc și netrupesc într-o singură răsuflare, într-o singură pulsație, plutind între imagine primordială și copie, neatingînd-o nici pe una, nici pe cealaltă, dimpotrivă, simbolul amîndurora, plutind între cele amintite și cele vizibile, oglindă a amîndurora și pașnic devenite una cu amîndouă, prezentul eterat, iar pe fundul oglinzii, pe fundul păcii, adînc cufundată în prezent și realitate, pe fundul depărtat-întunecat al limpezimii zilei, lucea steaua.

DE CE TREBUIA SĂ NU RĂMÎNĂ AȘA, SĂ RAMÎNĂ pentru totdeauna așa ? de ce trebuia oare ca o asemenea stare fericită, netrudnică, să se schimbe odată ? Și nici nu se întîmplă așa ceva. Ba chiar s-ar fi putut crede că pînă și cele ce se petreceau în odaie, deși continuau, nu purtau în sine nici o transformare. Nu mai puțin însă activitatea deveni mai intensă și mai amplă. Răsuflarea pașnică a ființei rămase împovărată de mirosul florilor, încordată de izul oțetului, dar totodată se amplifică, iar orînduiele lumii deveniră un șoptit plin de proșteime caldă ; era desăvîrșire, iar ceea ce provoca uimire era doar faptul că altădată fusese altfel, că altădată putuse să fie altfel. Acum fiecare lucru își căpăta locul cuvenit, poate ca să-l păstreze pentru totdeauna. Tumultuos, totuși blind, odaia și peisajul se uneau, tumultuos pe cîmpii florile creșteau, deveneau mai înalte decît orice casă, străpungeau coroanele copacilor, se lăsau îmbrățișate de crengile copacilor ; oamenii forfoteau mici printre plante, se odihneau la umbra lor, se rezemau de tulpine și aveau, ca și el, o transparență fără nume, ba chiar voioșie. Chiar și medicul Charondas, care continua să stea în fața ferestrei, putea fi văzut acolo în mijlocul horei nimfelor, cum cu o figură politicoasă, îngîndurată, își pieptăna mai departe barba blondă de pe obrazul dolofan și în acest scop mînuia oglinda, oglindind totul : izvoare acoperite de mușchi,

care țîșneau dintr-un somn încă mai blind, fragul înverzit care zugrăvește cu o umbră săracă și tremurătoare umezeala mușchiului, arzînd și uscîndu-se în soarele amiezii, așa se oglindea totul, se oglindea ienu-părul ca și castanul plin de fructe țepoase, și oglindind oglindite atîrnau boabele de struguri ce se coceau umflate pe corzile viței de vie —, oh, apropiere a oglinzii, ușurință a oglinzii, oh, ce aproape, ce ușor era să devii acolo unul dintre aceia, să fii unul dintre cei ce se aflau acolo, să păzești împreună cu ei turmele, să tes-cuiești împreună cu ei, sub boltitul șopron de piatră, strugurii grei de must. Oh, străveziul trecea în străveziu, și cu toate acestea își menținea ființa proprie ; pielea și îmbrăcămintea oamenilor nu puteau fi diferențiate, iar sufletul oamenilor era părtaș atît la suprafața cea mai dinafară ca și la cea mai invizibilă, totuși vizibilă adîncime familiară a inimilor omenești, din al cărei infinit pulsînd ieșea la iveală. Avea loc o întîlnire infinită, o întîlnire care nu trebuia să se mai sfîrșească vreodată, ademenind neliniștitor. Deasupra fluviilor se boltea parfum de laur, parfum de flori, se întindea de la o dumbravă la alta, purta chemările încete ale acelor care se înțelegeau cu voioșie, iar orașele, estompate în depărtarea luminoasă, își lepădaseră numele, astfel că erau ca un aer cu tremur gingaș. Oare sclavul mai avea pregătit laptele, pentru a se sacrifica o cupă plină, cum se cuvine, statuii de aur a lui Priap ? Aur cu strălucire roșie scufundat în lapte, așa se arăta în cele ce oglindeau, se arăta înconjurat de plopilor ce mărginesc rîurile, consacrați lui Hercule, se arăta înconjurat de bacantica viță de vie, de laurul lui Apollo și de mirt, care e drag lui Venus, însă ulmii se aplecau peste ape, care le udau vîrfurile frunzelor, iar din unul dintre trunchiuri se ivi Plotia și porni pășind pe punți ; se apropie cu pas ușor, însoțită de fluturi și de păsări care ciripeau fără zgomot, păși prin suprafața oglinzii de mînă, păși prin această netezime ce se deschise, apoi se închise iar, păși prin arcadele de curcubeu strălucitoare ca aurul și pe cărările de lapte fildeșii, iar

la o oarecare depărtare de el, care se sprijinea de crengile de ulm ale candelabrului, se opri. — „Plotia Hieria“, spuse el cu o politețe respectuoasă, fiindcă încă n-o întâlnise mai înainte. Ea ținea capul plecat, ca pentru un salut, părul ei scînteia presărat cu stele în noapte, și, în pofida distanței considerabile dintre ei, își dădură mîinile, atît de nemijlocit și atît de intim, încît fluviul vieții amîndurora se revărsă încolo și înapoi. Numai că putea fi încă amăgire, și trebuia să se asigure : „Hazardul te-a condus pe drumul acesta ?“ — „Nu, replică ea, destinul nostru e unit de la început.“ Mîinile le erau unite, ale lui puse în ale ei, ale ei în ale lui, oh, nu se putea distinge care erau ale lui, care ale ei, totuși, cum el, ca și cînd ar fi avut multe ramuri aidoma crengilor de ulm, putea totodată să apuce cu degete jucăușe și florile și fructele care răsăreau din copac, răspunsul nu era îndestulător, și trebuia să întrebe mai departe : „Tu însă te-ai ivit din alt copac și ai avut de făcut un drum foarte lung, ca să ajungi la acesta de aici.“ — „Am trecut prin oglindă“, spuse ea, iar cu această lămurire trebuia să se mulțumească ; da, ea venise prin oglindă, venea prin oglinda care dedublează lumina, iar dedublatele rădăcini de raze pătrund în jos pînă la originea unității de destin, pentru ca din origine să pulseze din nou în sus spre o nouă diversitate a unității, spre o nouă unitate a diversității, spre o nouă creație. Oh, frumoasă suprafață a pămîntului ! Acolo, de jur împrejur, era totodată amiază și seară, acolo pribegeau turmele în pas încet, legănat, acolo ședeau vitele cu capetele adînc plecate, cu boturile și limbile picurînd, la adăpători curgătoare, acolo, sub luxuriantele tufe de salcie, acolo pe pășunile dospite, acolo la izvoarele răcoritoare, acolo voiau să se ducă, mîna în mîna : „Plotia, ai venit ca să auzi iar poemul ?“ Acum Plotia zîmbi, zîmbi încet de tot : zîmbetul începu în ochi, alunecă spre pielea cu luciu gingaș al tîmplelor, ca și cînd ar fi trebuit să cuprindă și vinele delicate, care se schițau dedesubt, și, foarte încet, cu totul imperceptibil, trecu spre buze,

care tremurără ca sub un sărut, mai înainte de a se deschide în zîmbet și a dezveli marginea dinților, marginea scheletului, marginea fildeșie de stîncă a pămîntescului în omenesc. Astfel rămase zîmbetul și stătu pe chip, zîmbetul de țarm al pămîntescului, zîmbetul de țarm al veșniciei, iar scînteierea mării solare, de argint, infinite, fu aceea care, surîzînd, deveni cuvînt : „Vreau să rămîn la tine, fără sfîrșit.“ — „Rămii la mine, Plotia, n-am să te părăsesc niciodată, vreau să te apăr mereu.“ Era rugămintă și jurămint al inimii și totodată era împlinire, fiindcă Plotia, fără să fi făcut un pas măcar, se apropiase puțin, iar ramurile cele mai din-afară ale ulmului lat îi atingeau umerii. „Rămii și odihnește-te, Plotia, odihnește-te în umbra mea“ — ; cuvintele acestea se formaseră, ce-i drept, în gura lui, fuseseră rostite de gura lui, și totuși păreau rostite de crengi, ca pornind magic din crengile care păreau să fi primit darul vorbirii datorită atingerii cu femeia. Și astfel fu numai drept ca femeia să-și lipească fața de ramurile înfrunzite și să le șoptească acestora răspunsul : „Ținut natal îmi ești, ținut natal îmi e umbra ta, care mă cuprinde pentru odihnă.“ — „Ținut natal îmi ești, Plotia, și, simțind în mine odihna ta, mă odihnesc pentru totdeauna în tine.“ Ea se așezase pe cufăr, și, în ciuda înfățișării vapoaze a trupului ei, sub care capacul de piele al cufărului nu se lăsa deloc, mîinile îi erau atît de trupestc împletite strîns cu ale lui, încît degetele sale îi putură simți cu o senzație de fericire trăsăturile moi ale feței, atunci cînd ea, întocmai cum făcuse băiatul, și-o îngropă în palme. Astfel ședea Plotia, ședea sub o boltă de umbră, iar comunitatea ființei lor, izvorîată din mîini, amplificîndu-se în imuabil, nu mai era decît o simțire abia bănuită ca o respirație și bogată. Totuși, oricît de trupestc era atingerea, contopindu-le respirația și singele, contopindu-le ființa, sclavul putea să pășească nestingherit prin comunitatea lor, ca și cînd el și ca și cînd brațele amîndurora n-ar fi fost decît aerul cel mai eteric —, voia sclavul să-i despartă ? oșteneală zadarnică. mîinile lor

rămaseră puse una în alta, împletite, concrescute, devenite una, pentru veşnicie, şi chiar inelul, care se afla pe degetul Plotiei, era un bun comun al unităţii de nediferenţiat a mâinilor. Sclavul trebuia aşadar muştrat, iar Plotia, acoperită din nou de silueta lui, o făcu : „Îndepărtează-te, spuse ea, îndepărtează-te de noi ; nici o moarte nu e în stare să ne despartă.“ Totuşi sclavul nu o ascultă şi nu li se îndepărtă din cale, mai mult chiar, se aplecă spre urechea celui ce asculta : „Întoarcerea îţi e interzisă ; teme-te de animale !“ Ce animale ? cumva turmele de-acolo de la izvoare ? cumva taurul alb ca neaua al nenorocitei Pasiphae, care se afla acolo cu vacile ? sau erau poate berbecii, care zburdau acolo şi-şi goneau caprele ? Liniştea de amiază a lui Pan se întindea mută peste dumbrăvile înflorite, şi totuşi se şi înserase, când faunii îşi începuseră hoarele, bătînd pămîntul sub copite şi cu mădularele ridicate ţeapăn. Limpede era cîntecul depărtărilor cerului deasupra locului unde se dănţuia, limpede ca seara adia încoace, rece ca piatra picura în grote umezeală de muşchi, în uitarea serii, înconjurată de uguiu de porumbei, tufişurile de la intrare îşi aruncau umbrele, şi mai mari cădeau peste ele umbrele munţilor, mai mari şi mai întunecate ; seara, plăcută şi dureroasă, într-o simplitate dulce nebunească, dulce sublimă. Era aceasta întoarcerea ? era acesta drumul înapoi ? Şi din nou răspunsul fu preluat de Plotia : „Niciodată nu-ţi sînt, o, Virgiliu al meu, imagine din memorie, şi chiar dacă mă recunoşti, mă vezi mereu pentru întîia oară.“ — „Oh, sosire acasă eşti tu, sosire acasă, fără întoarcere.“ — „Sosirea acasă o vei afla abia la ţelul către care, Virgiliu, mai ai de pribegit — interveni sclavul şi îi întinse toiagul de pribegie, cu noduri frumoase, ferecat în aramă — nu mai poţi rămîne şi nu-ţi mai e îngăduită nici o memorie ; ia toiagul, strînge-l în pumn şi mergi !“ Era un îndemn poruncitor, iar dacă i-ar fi dat urmare, ar fi ajuns, cu toiagul în mînă, în valea întunecată, unde creşte ascunsă mlădiţa de aur ; într-adevăr, era ca o poruncă irezis-

tibilă, care ar fi obligat la o ascultare necondiționată, dacă toiagul n-ar fi rămas într-un mod extrem de ciudat în mâinile ușoare ale Plotiei, inaccesibil pentru sclav, iar lucrul acesta era de asemenea ca o desfătare procurată de o cunoaștere unică, lipsită de memorie, era ca o primă cunoaștere de către femeie : „Oh, Plotia, destinul tău este destinul meu, de vreme ce tu mă cunoști în acesta.“ — „Amăgire, spuse sclavul cu severitate și făcu un efort fantomatic să-i smulgă Plotiei toiagul înapoi, este o amăgire ; destinul femeii e trecut, al tău însă, Virgiliu, e viitor, și nimeni dintre cei legați de trecut nu pot să ți-l ușureze.“ Avertismentul răsună grav, era îndreptat împotriva blindei voioșii de floare a celor ce se petreceau și îl izbi în adâncul inimii : destinul orientat de viitor al bărbatului, destinul de trecut al femeii — inconciliabile fuseseră pentru el întotdeauna, în ciuda oricărui dor de fericire, iar acum voiau să se ridice din nou ca o barieră între Plotia și el. De partea cui era realul ? de partea sclavului, de partea Plotiei ? iar Plotia spuse : „Ia-mi destinul, Virgiliu, modelează cele trecute, pentru a deveni în tine viitorul nostru.“ — „Amăgire, repetă sclavul, tu ești femeie ; ai și urmat pe mulți care șchiopătau sprijinindu-se în toiag.“ — „Ah, suspină Plotia, copleșită de atîta strășnicie îngrozitoare, iar această scurtă alunecare într-o gingașă neîmpotrivire fu folosită de sclav pentru a pune mîna pe toiag și a desface cu el coroana copacului, astfel încît lumina soarelui căzu dureros de stridentă, cu asprimea amiezii. Firește, prin acest gest sperie și maimuțele, care-și practicau acolo sus în frunziș jocul libidinos al autosatisfacerii și care se împrăștiară în fugă cu țipete ascuțite, iar aceasta restabili seninătatea zilei ; toate cele din odaie rîdeau de maimuțele surprinse asupra faptului, iar medicul întoarce spre ele oglinda de mînă, ca și cum ar fi voit să prindă încă o dată animalele speriate de lumină sau cel puțin să-și bată joc de ele, fiindcă în timp ce maimuțele vîsleau prin aer, cită : „Lupul să fugă acum de oi, iar stejarul cel tare mere de aur să poarte, pe-

arini să-nflorească narcise ; picuri de greu chihlimbar
cătina să-asude, și buha certe-se-n cîntec cu lebăda,
fie Titirus Orfeu, cînd rătăcește-n păduri, și Arion cu
delfinii pe mare.“ Plotia își biruise și ea descurajarea ;
își apăsă mîinile și mai strîns în ale lui, iar privirea
ei arătă spre lumina deschisă deasupra : „Cu lumina
aud poemul tău, Virgiliu.“ — „Poemul meu ? și acesta
ține de trecut.“ — „Aud cele necîntate.“ — „Oh, Plotia,
poți tu să auzi deznădejdea ? deznădejde este ceea
ce n-am cîntat și n-am făptuit, doar o căutare fără
speranță, fără țel, iar poemul nu e altceva decît pro-
pria-i zădărnicie.“ — „Tu cauți în tine întunericul, a
cărui lumină te modelează, și niciodată nu te va părăsi
o asemenea speranță, ți se va împlini întotdeauna cînd
vei fi lîngă mine.“ Nemijlocit, lunecînd iute și fără
zgomot, era acum un viitor perpetuu, lumină de oglindă
scufundîndu-se nemijlocit în lumină de oglindă. Mîinile
lui stăteau pe sînii ei, ale căror sfircuri se întăreau
sub atingere — oare ea îi dusesese mîna acolo ? —, și,
captivat de dulcea percepere a corpului ei, o auzi spu-
nînd : „Inaccesibile îi sînt poemului cele necîntate din
tine, mai mare decît ceea ce a căpătat formă este prin-
cipiul formator, care îți dă formă și ție, inaccesibil de
departe sînt de tine, fiindcă tu însuți ești ele, totuși
în preajma mea îți ești ție însuți în preajmă, și ajungi
la ele.“ Nu numai fața ei, nu numai sînii ei căpătau
formă în mîinile sale, nu, ci și inima ei nevăzută, cu-
prinsă laolaltă în îmbrățișarea desfătătoare. Iar el în-
trebă : „Tu ești forma pe care am căpătat-o eu ? tu
ești forma devenirii mele ?“ — „Eu sînt în tine, și totuși
tu pătrunzi în mine ; destinul tău crește în mine, și de
aceea te cunosc în cele viitoare necîntate.“ — „O, Plotia,
tu ești țelul, de neatîns.“ — „Sînt întunericul, sînt
grota ce te primește spre lumină.“ — „Ținut natal,
ținutul natal de negăsit ești tu.“ — „Știința mea despre
a ta ființă te așteaptă ; vino, mă găsești.“ — „Odihnind
în știința ta cele de negăsit, odihnind cele viitoare.“
— „Port întru odihnă destinul tău ; în știința mea îți
este țelul.“ — „Dă-mi atunci și destinul tău viitor, ca

să-l pot purta împreună cu tine.“ — „Nu am nici unul.“ — „Dă-mi și țelul tău, ca să-l pot căuta împreună cu tine.“ — „Nu am nici unul.“ — „Plotia, oh, Plotia, cum oare să te găsesc?! unde oare să te caut în cele de negăsit?! — „Nu-mi căuta viitorul, ia-mi asupra-ți începutul; știind de el, va deveni un viitor perpetuu în realitatea acestui acum al nostru.“ O, voce, o, limbă! mai vorbeau oare? mai șopteau? sau dialogul și amuțise, inteligibil numai lor, în transparența trupurilor lor întrepătrunse prin vrajă, întrepătrunsă fiind prin vrajă transparența sufletelor lor? O, suflet, care trăiești numai pentru cele necîntate și nefăptuite, pentru forma viitorului, în care trebuie să se imprime destinul! O, suflet, care se formează spre nemurire și pentru aceasta își dorește cu ardoare însoțitorul, ca să recunoască în sine însuși țelul! O, întoarcere acasă, o, veșnică atemporalitate a ființei comune, închisă în mîinile împletite! Apele picurau mai încet, mai încet fîntînile, și foarte încet șoptea și în sufletul său, în inima sa, în respirația sa, foarte încet șoptea în el și din el: „Te iubesc.“ — „Te iubesc“, sună replica atît de neauzit, ca și cînd ar fi fost doar o apăsare mută a mîinilor ei. Și cu mîinile împletite, cu sufletele împletite, el sprijinindu-se de crengile copacului, ea șezînd pe cufăr, ei doi nu se mișcă, nu se mișcă din loc nici de un deget și totuși fură aduși mai aproape unul de altul, deoarece o putere plutitoare acționa pentru a micșora distanța dintre ei și pentru a bolti în jos crengile ulmului împreună cu lăstarele viței de vie ce atîrnau și ele pe jumătate tăiate, ca să formeze un umbrar îngust ce-i închidea în el, o peșteră străbătută de o lumină auriu-verde, care în curînd nu mai lăsa loc pentru nimeni altcineva: era ca o copie formată din frunziș a grotei ce li se pregătise Didonei și lui Enea pentru o scurtă, ah, atît de scurtă fericire. Ah, transparența auriu-verde a frunzișului era deci înșelătoare? era amăgire? lucea auriu, totuși nu se zărea nici o ramură de aur, nici un sunet de aur nu era perceptibil în boschet, ah, iar perechii de eroi le fusese menită

numai o clipă de realitate a fericirii. numai o singură clipă, în care destinul legat de trecut al Didonei se putuse reuni cu destinul orientat spre viitor al lui Enea, pălită era imaginea din trecut a iubitei din tinerețe, a lui Siheu cel mort prematur, pălită imaginea viitoare domnii italice poruncită prin vestirea de către zei a destinului, ambele remodelate și contopite prin formă în acest veșnic acum de-o clipă al reunirii lor, al realității lor, totuși numai pe durata acestei unice clipe, totuși de pe acum umbrite de făptura uriașă, cu mulți ochi, multe limbi, multe boturi, multe aripi a Famei, care zboară prin noapte, îi desparte și-i alungă, îngrozindu-i, pe îndrăgostiți, izgonindu-i în rușine. Oh, oare aici trebuia să se întâmple același lucru? oare și ei trebuiau să aibă aceeași soartă? putea asta să se întâmple? nu erau ei de pe acum mult prea uniți și mult prea formați în vederea unei realități definitive, ca să li se mai poată întâmpla așa ceva? Zîmbetul Plotiei era larg desfășurat peste peisaj, aproape trist de senina-i imobilitate, iar peisajul, devenit surîzător de transparent, își dezvăluia, adînc prin trecut, îngreunat de viitor, gata de zămislire, devenirea, născut și născînd. Degetele lui atingeau frunze și flori, scoarță de copac și pămînt, și mereu era Plotia aceea pe care o atingea, mereu era sufletul Plotiei care surîdea prin nesfîrșitele straturi ale peisajului. Din coroana copacului veni însă vocea lui Lysanias: „Întoarce-te acasă în zîmbetul începutului, întoarce-te acasă în îmbrățișarea surîzătoare, în care te-ai adăpostit cîndva!“ — „Nu te întoarce“, preveni încă o dată vocea sclavului, iar acesteia îi răspunse aceea a medicului, cerîndu-i șoptit să tacă: „Taci; el nu se mai poate întoarce.“ Deși după aceea peisajul deveni ceva mai întunecat, aproape că nu-și pierdu nimic din seninătatea sa străvezie, iar surîsul Plotiei, nestingherit de ușoara întunecare, continuă, vocea ei surîzînd sibilinic, atunci cînd din peisaj tocmai rosti acestea: „De la început ți-am fost țel, niciodată întoarcere, și fără nume ești pentru mine, fiindcă te iubesc; fără nume ca un copil ești

pentru mine, suflet în devenire.“ — „Oh, Plotia, în numele tău ai devenit pentru mine, iar fiindcă te iubesc, hotărâtă a fost ființa ta.“ — „Fugi“, îl preveni vocea sclavului într-o ultimă grabă, aproape înspăimântată. Totuși, viața de vie își încolăcise atât de des crengile, acestea se închiseseră într-atîta formînd o grotă umbrită de întuneric, încît orice fugă părea cu neputință, iar el nici nu voia de altfel să fugă, ba nici măcar nu ar mai fi rupt ramura de aur, dacă i-ar fi fost arătată acum de către sclav : pașnic era s-o iubești pe Plotia, pașnică era apropierea goliciunii ei femeiești, pașnic era să-ți trimiți privirea printre ramuri, într-acolo, spre cîmpiile înconjurate de păduri și spre dumbrăvile în floare, în care nici un lup nu pîndea turmele, nici o capcană nu era întinsă pentru cerbi, în care Pan și păstori, nimfe și driade se desfată însuflețiți de o vioasă bucurie, iar juninca, temîndu-se de taur și căutîndu-l, se odihnește, istovită de dorință, lîngă pîriul susurător. Nu se simțea aici nimic înfricoșat, nimic înfricoșător ; chiar și capul șarpelui încolăcit în cercuri cu scînteieri verzi în jurul trunchiului de copac era gingaș, iar privirea lui, cu străluciri de aur și însoțită de mișcări foarte delicate ale limbii, cerea încredere. Toate cele ce se aflau de jur împrejur țeseau o somnolență plăcută —, cine ar fi dorit să fugă de-acolo ! Nu, el nu voia să fugă, nu, se hotărîse, iar hotărîrea care se numește iubire era mai mare decît ființa iubită, deoarece îmbrățișează și înțelege într-însa nu numai ceea ce se vede, ci și ceea ce nu se vede : „N-am să fug niciodată, niciodată n-am să fug de tine, Plotia, o, niciodată n-am să te părăsesc.“ Plotia se afla acum mai aproape, iar respirația ei era răcoroasă : „Ești aproape de mine, ai fost și ești hotărîrea, te aștept.“ Da, aceasta era hotărîrea, și deodată simți limpede și precis inelul Plotiei pe degetul său, poate că trecuse singur la el, poate că Plotia i-l vîrîse în taină pentru a statornici legătura, unirea, dulceața care nu ia sfîrșit. Căci trecutul și viitorul se contopesc în inel într-un acum ce nu vrea să se sfîrșească, într-o cunoaștere ce-se-înno-

iește-neconținut a destinului și într-o renaștere ce-se-înnoiește-neconținut : „Tu ești pentru mine hotărîrea ținutului natal, Plotia ; ai venit, și iată-ne prezentul etern al ținutului natal.“ — „Poposești la mine, iubitele ?“ — „Ținut natal îmi ești, în care pătrund întorcîndu-mă acasă.“ — „Da — și era ca o adiere — da, trebuie să mă dorești.“ Iar dacă la început fu uimitor că ea rosti aceasta atît de simplu, era totuși așa cum se cuvine, trebuia să fie, deoarece în clipa de-acum a dorinței trecutul și viitorul se cumpăneau reciproc, deoarece în această stare aproape încremenită, fără de chip marele zîmbet al iubirii, se întemeia limpezimea transparentă a procesului invariabil și deoarece de aici rezulta o constrîngere, ba chiar o constrîngere de-a dreptul dulce de a spune lucrurilor pe numele lor nemijlocit ; cele ce se întîmplau erau determinate de cele mai excepționale ca și de cele mai cotidiene, ambele trebuiau chemate din învăluire la o expresie neînvăluită, ceea ce se cuvenea să facă și el : „Fluviul ființei tale curge spre mine, Plotia, atemporal și etern, iar eu te doresc foarte.“ Însă asemenea unui vâl se depărtă un pic de el, sau, mai bine zis, fu îndepărtată ca de o adiere : „Atunci alungă-l pe Alexis.“ Pe Alexis ? într-adevăr ! în mijlocul peisajului, înconjurat de satiri cu mădularele țepene, Alexis stătea la fereastră, stătea acolo cu bucle blonde, cu ceafa albă, într-o tunică scurtă, stătea acolo și privea visător afară spre cele ce se estompau, spre munții îndepărtați, ale căror vîrfuri planau deasupra negurii soarelui de la orizont, iar o albă ramură înflorită cu o abureală roșiatică se boltea deasupra lui. „Alungă-l pe Alexis, îl rugă Plotia, alungă-l, nu te uita spre el ; îl ții aici cu ochii tăi...“ Să-l alunge ? îi era îngăduit să alunge pe unul al cărui destin, oh, un destin îndreptat spre viitor, îl luase asupra-și și de aceea îl iubea ? Atunci trebuia alungat și gingașul Cebes, care urma să devină poet, — era îngăduit oare un asemenea lucru ? nu însemna oare a înjosi un destin omenesc, transformîndu-l în hazard ? nu însemna oare a face din viitor trecut ? Firește, în ne-

mijlocita nuditate a realității celor ce se petreceau nu era posibilă o reflecție șovăitoare, și în același mod direct, nud și străveziu, stăruia Plotia : „Sinii mei nu sînt mai vrednici de dorit decît buclele băiatului de-acolo ?“ Alexis, la care se referea această spusă, nu făcu nici o mișcare, chiar și atunci cînd vocea medicului i se adresă încet pe un ton batjocoritor : „O, tu, copile frumos ! prea mult nu te-ncrede-n culoare“, și nici atunci nu trădă prin nici o mișcare că auzise și înțelesese, dimpotrivă, continua să viseze privind tăcut afară peisajul, ațintindu-și ochii visători spre dumbrăvile în floare sub arșița amiezii și spre valea umbrită, unde de crengile gorunului atîrnă o umbră sacră și alină aerul ca o seară răcoroasă, tînarul visa în transparența senin-imobilă ; totuși, cînd Plotia strigă, ca într-o profundă blîndă spaimă după iubitul sufletului ei plin de dorință, al trupului ei plin de dorință, cînd strigă : „Virgiliu !“ — deși chemarea fusese foarte înceată, era ca un strigăt de spaimă și totodată de biruință —, silueta tînarului pieri ca absorbită de soare, dizolvată, preschimbată în eter, iar Plotia, cu un suspin surizător de ușurare, zîmbi : „Nu mai șovăi, o, iubitu-le.“ — „O, Plotia, o, iubito.“ Ca la porunca ei, crengile se închiseseră într-un desîș de nestrăbătut, de nepătruns cu privirea, iar el — tras de mîinile ei, îngenunchease, se prăbușise — el îngenunche, cu mîinile în ale ei, și îi sărută sfîrcurile sînilor. Și plutind contopiți, ridicați de o putere plutitoare, plutind datorită forței de iradiere a privirii lor revărsate una în alta, erau duși de acolo, erau înălțați ca de o adiere și duși pe aripi de vînt, culcați ușor pe pat, și, cu toate că nu-și lepădaseră veșmintele, rămaseră întinși goi, piele lipită de piele, întinși goi suflet lipit de suflet, luncînd unul lîngă altul, totuși imobili de dorință, în vreme ce în jurul lor tunetul solar al luminii, de neauzit în greutatea astrală, totuși mereu mai puternic perceptibil, creștea, umplînd lumile ; amintirea trecutului și amintirea viitorului se stinseseră într-o castitate fără memorie. Așa stătura culcați în nemișcare,

gură pe gură, iar limba ei se legăna rigid ca vârful unui copac în vînt ; așa stătură culcați, pînă cînd buzele ei șoptiră tremurînd în ale lui : „N-avem voie ; ne observă medicul.“ Așadar nu erau totuși protejați de deasa îngrăditură ! Cum era posibil așa ceva ? cum puteau pătrunde priviri prin tufișul cel des ? ! Și totuși, și totuși așa era ! Fără ca frunzișul de un verde întunecat să se fi rărit cîtuși de puțin, patul era expus de jur împrejur și oferit tuturor privirilor ; nu se puteau apăra de priviri, nu se puteau apăra de degetele întinse batjocoritor, care, împodobite cu multe inele, se îndreptau de pretutindeni spre pat, nu se puteau apăra de mai-muțele care, cu o voioșie sălbatică, azvîrleau în jos, rînjind, cu nuci, nu se puteau apăra de țapii behăitori, înveseliți, care aruncau priviri lubrice, iar o uriașă umbră de liliac trecu rîzînd pe deasupra, oh, nu se puteau apăra de umbra Famei, de umbra făpturii ei uriașe, oribile, care-i făcu să le fie rușine, vestind cu risul ei, răutăcios și înspăimîntător, lucruri ce se întîmplă și ce nu se întîmplă : „N-au voie să se împreune, n-au voie ; numai Cezar are voie !“ Oh, nu se puteau apăra acolo de larmă, nu se puteau apăra de răsunetul luminii, nu se puteau apăra de orbitoarea stratificare multiplă a luminii, și mai înainte de a afla un răspuns la toate acestea, ba chiar mai înainte de a putea căuta privirea Plotiei, mai înainte de a-și putea desprinde gura de gura ei, femeia se preschimbă și ea în rîs, alunecase de-a lungul lui, cu o netezime de fildeș, ca un rîs cu răceală de piatră, zbură ca o frunză purtată de vîntul de lumină și se așază din nou pe cufăr. Voise ea oare să înlătore astfel amenințarea rostită în larmă ? Nu reușise — renunțarea încă nu e o jertfă îndestulătoare —, clocotul luminii nu fu nicidecum potolit, iar tunetul nu slăbi ; dimpotrivă, deveni mereu mai limpede, deveni furtunos și mereu mai furtunos, umplu întreaga întindere a celor vizibile, umplu dumbrăvile și munții, odaia și apele, și deveni atît de uriaș și copleșitor, încît oamenii își întrerupseră toate îndeletnicirile și stăteau ca împietriți, mai mult chiar, se așezară în formație,

ca și cînd nu era îngăduit să se mai deosebească unul de altul în fața puterii ce se apropia tunător — oh, îngrozitoare și copleșitoare deveni încordarea acestei apropieri, și în sfîrșit, oh, în sfîrșit, ușa către peisaj fu dată în lături, slujitori se postară de strajă lîngă cele două canaturi, iar printre ei intră cu pas repede în odaie, inspirînd venerație și totodată umană, maiestuoasă și totodată plină de grație, sacra persoană a lui August.

CEL SACRU FU ÎNTÎMPINAT DE LINIȘTE ; NUMAI păsările ciripeau în peisajul acum tăcut, nîmăi porumbeii de pe pervazul ferestrei, umflîndu-se în pene și plecîndu-și capul, continuau să turuie nepăsători, iar afară, departe, acolo unde dansaseră faunii, unul singur mai cînta din nai, ca și cînd nu i-ar fi păsat că tovarășii îl părăsiseră ; firește, naiul său suna spart. Furtuna se retrăsese, dar lumea nu-și recăpătase culoarea, deoarece deasupra ei și a muțeniei sale atîrna norul în două culori al amurgului într-o liniște ce amuțea culorile, ca un rest al furtunii încremenite în nemișcare. Iar dacă, la brusca deschidere a ușii, curențul rece de aer care pătrunsese de pe coridorul întunecat de piatră imprimase din nou pentru cîteva clipe un balans tremurător candeliei suspendate, acum se liniști și aceasta, și totul așteptă un cuvînt al lui August.

— Lăsați-ne singuri.

Pășind de-a-ndaratelea, așa cum se cuvine maiestății suveranului, dar și celei a morții, cei de față părăsiră, unul după altul, încăperea, cu plecăciuni respectuoase, și tot astfel peisajul își concedie, parcă părtaș la aceeași venerație, tot creaturalul din cuprinsul său, ba chiar el însuși păli atît de mult, încît, ce-i drept, rămase prezent în trăsăturile principale, dar își pierdu într-o măsură crescîndă consistența, iar în cele din urmă nu mai fu decît ceva schițat fugar, asemănător cu un desen în peniță conturat prin trăsături de condei în univers ; copacii, dumbrăvile, florile, grotele fuseseră reduse la

niște trăsături de condei, podurile se avîntau în linii subțiri între malurile devenite imperceptibile, văduvite de culoare, văduvite de umbră, văduvite de lumină, căci însuși norul amurgului se preschimbase într-un alb de hîrtie, friabil, abia conturat, iar ochiul larg deschis, incolor al cerului era gol, nu era decît goala tristețe a visului. Odaia, dimpotrivă, devenise foarte palpabilă, deoarece pereții și mobilierul, podeaua, candelabrul, tavanul cu grinzi și lampa suspendată își recăpătaseră întreaga lor consistență în culori tari și cu forme rotunde, iar în fața acestei clarități grele, Plotia pierise : strivită de toată greutatea realității, făptura ei ușoară se evaporase, și, cu toate că ea, care venise pentru totdeauna, nu făcea parte dintre celelalte înfățișări și de aceea cu siguranță nu se îndepărtase cu ele, ci trebuia să fie ca mai înainte în odaie, devenise invizibilă.

Dar neîndoielnic vizibil era August, se afla palpabil în fața lui, o privește foarte familiară, cu statura sa puțin prea scundă, aproape delicată, totuși maiestuoasă, cu fața aproape ca de băiețandru sub părul tăiat scurt, încărunțit, și el spuse :

— Fiindcă n-ai vrut să te ostenești să vii la mine, sînt nevoit să te vizitez eu ; te salut pe pămîntul italic.

Era ciudat că acum spusa și replica trebuiau să alterneze, dar palpabilitatea din jur, care firește făcu să și încolțească din nou sentimentul de boală, ușură vorbirea :

— M-ai obligat, prin medicii tăi, la o asemenea reavoință, Octavian August, dar totodată mă răsplătești prin ivirea ta.

— Este prima clipă liberă ce mi se îngăduie după ce am coborît pe uscat, și mă bucur că pot să ți-o dedic. Brundisium mi-a adus întotdeauna noroc, mie și alor mei.

— În Brundisium ai intrat cînd, tînăr de nouăsprezece ani, ai venit din Apolonia, ca să preiei moștenirea sfîntului tău părinte, în Brundisium ai încheiat cu potrivnicii acordul care ți-a deschis calea spre binecuvî-

tata ta domnie ; au trecut de atunci numai cinci ani, îmi amintesc.

— Au fost cei cinci ani care s-au scurs între poemul tău *Culex* și *Bucolicele* tale ; pe cel dintîi mi l-ai dedicat mie, pe cele din urmă lui Asinius Pollio, care a fost deci cu mult mai norocos decît mine, chiar dacă a și meritat, întocmai cum Mecena a meritat să-i dedici *Georgicele*, căci fără aceștia doi acordul de la Brundisium n-ar fi fost încheiat în condiții atît de favorabile.

Ce semnificație avea zîmbetul ușor, cu care Cezar însoți aceste cuvinte ? de ce vorbea el despre dedicații ? cuvintele lui Cezar nu erau niciodată lipsite de semnificație și intenție ; era deci mai bine să-l abată de la poem :

— Din Brundisium ai plecat împotriva lui Antoniu în Grecia ; dacă ne-am fi întors cu numai două săptămîni mai dreveme, ai fi putut sărbători aniversarea victoriei de la Actium aici, în punctul ei de plecare.

— „Prin iliacе întreceri cinstim noi la Actium țăr-mul.“ Cam așa ai spus totuși în *Eneida*. Așa e ?

— Întocmai ; memoria ta e admirabilă.

Cezar nu se lăsa abătut de la poem.

— Puține lucruri sînt atît de prețioase pentru memoria mea. Oare nu îndată după întoarcerea mea din Egipt mi-ai prezentat întîiul concept al epopeii ?

— Precum spui.

— Iar în mijlocul poemului, într-adevăr în centrul și punctul culminant al poemului, în mijlocul scutului zeiesc pe care i l-ai dat lui Enea, ai pus tabloul bătăliei de la Actium.

— Așa am făcut. Căci ziua de la Actium a fost victoria spiritului roman și a moravurilor romane asupra forțelor întunecate ale Răsăritului, victoria asupra tainei întunecate care aproape că și pusese stăpînire pe Roma. Aceasta a fost victoria ta, August.

— Cunoști pe de rost pasajul ?

— Cum aș putea ! memoria mea e mai slabă decît a ta.

Oh, nu era posibilă nici o amăgire : August își îndreptase vădit ochii spre cufărul în care se afla manuscrisul ; îi ținea ațintiți într-acolo, oh, nu era nici o amăgire, Cezar venise să-i ia poemul !

Iar August, zîmbind, se delecta cu spaima lui :

— Cum, atît de puțin îți cunoști propria operă ?

— Nu știu pasajul acesta.

— Atunci va trebui să fac pentru a doua oară un efort de memorie ; să sperăm că voi reuși.

— Sînt convins de asta.

— Ei, să vedem — : „Însă în mijlocul scutului Cezar August îndrumă în lupta navală italii, care...”

— Iartă-mă, oh, Cezar, nu sună așa ; versul începe cu corăbiile ferecate.

— Cu corăbiile ferecate ale lui Agrippa ? — Cezar era vizibil indispus —, oricum, ferecătura a fost o invenție bună, în oarecare măsură a fost chiar o realizare măiastră a lui Agrippa, și prin ea a decis soarta bătăliei... deci memoria mea a dat greș ; acum îmi amintesc...

— Fiindcă tu constitui centrul bătăliei și al scutului, persoana ta este pusă în centrul versului ; așa se cuvenea.

— Citește-mi versul.

Să citească ? să scoată manuscritele și să le desfășoare ? de manuscris era preocupat Cezar, care angajase aici cu el un joc cu adevărat necruțător. Cum să apere acum manuscritele împotriva unui asemenea atentat ? o va face Plotia ? în nici un caz cufărul nu trebuia deschis :

— Voi încerca să recit pasajul.

Ca și cum Cezar i-ar fi ghicit gîndurile, zîmbetul nu-i pieri de pe frumosu-i chip, și nu era zîmbet, era ceva rău și crud. În acest timp continua să stea lîngă pat în atitudinea lui obișnuită, fermecătoare și liberă, nu se așeza, iar atacul următor pe care de fapt îl plănuia era atît de greu de ghicit, încît se ivi brusc bănuiala că voia s-o alunge pe Plotia de pe cufărul în care se afla manuscrisul. Poate că toate acestea nu erau decît

o nălucire, una dintre acelea pe care le produce uneori febra, cu siguranță chiar că era doar o nălucire, căci aici totul avea consistența realității și culori ferme, aproape că n-aveai nevoie să ții seama de peisajul desenat afară, totuși, dacă priveai ceva mai atent într-acele, constatai că lumina albă ca hîrtia, chiar dacă umbrită cu cenușiu, ajungea pînă în limpezimea odăii, pătrunzînd în toate cele prezente, împrumutîndu-le acestora o stranie notă palidă de irealitate ; răul era trasat în linii subțiri, ca o plăcută ademenire, în lucruri, putea fi descoperit pînă și în culorile cununilor de flori și, în linii subțiri, se afla și într-o cută dintre ochii lui August. Acesta spuse :

— Începe, dragul meu Virgiliu, te ascult.

— Nu vrei să te așezi, aici lîngă mine, trebuie să recit culcat, fiindcă medicii tăi mi-au interzis să mă ridic.

Din fericire, August se arată dispus să dea urmare invitației ; luă loc nu pe cufăr, ci pe scaunul de lîngă pat, și fu ca și cînd n-ar fi așteptat decît asta : vîrîndu-și mîna cu un gest extrem de neîmpărătesc printre picioarele îndepărtate, își trase scaunul sub șezut și se lăsă pe el cu un mic suspin de plăcută ușurare, fără a se gîndi la marele său strămoș Enea, care desigur că ar fi luat loc cu mai multă demnitate. Așa ședea nepotul străbunului Enea, iar începutul său de destindere, această ușoară oboseală, ivită ca un prim semn al îmbătrînirii ce se apropia, avea într-însa ceva mișcător și împăciuator ; dar împăciuator era și felul cum, cu capul lăsat pe spate și cu brațele încrucișate, se pregăti să asculte :

— Să auzim, deci :

Și versurile răsunară :

„Vezi chiar în mijloc, la Actium, flota în bronz ferecată,
Și de atîta putere-nșirată de Marte cum fierbe
Țărnuț leucatic și marea cum fulgeră-n sclipet de aur.
Iată-l pe Cezar August ce îndrumă în luptă italii,
El și popor, senatori, penații și zei cei mari
Stau împreună la pupa cea naltă ; gemene flăcări

Țimpletele-i ard și-a părinților stea îi străluce pe creștet. Vine din colo-ajutat și de zei și de cînturi Agrippa, Trupe-aducînd din înalt ; pe frunte-i scînteie însemnul Mîndru al luptei navale, coroana rostrală de aur. Dincolo stă, cu țării barbare și-amestec de arme, Antoniu, Cel ce-a învins Răsăritul, pe țărnul cel roșu, Duce noroadă cu el, din Egipt, Orient și din Bactra ; Mai îl urmează (păcat !) egipteanca soție, și ea.“

Ca și cînd ar fi continuat să asculte, Cezar tăcea. După un răstimp spuse.:

— Mîine e ziua mea de naștere.

— O zi binecuvîntată a lumii și o zi binecuvîntată pentru statul roman ; să-ți dăruiască și să-ți păstreze zeii o eternă tinerețe.

— Bine, prietene, și pentru că peste trei săptămîni vom sărbători și ziua ta de naștere, îngăduie-mi să-ți fac aceleași urări. Fie ca noi doi să ne bucurăm împreună de eterna noastră tinerețe ! De altfel, și așa, cu cei cincizeci și unu de ani ai tăi, arăți atît de tînăr, încît nimeni n-ar crede că ai cu șapte ani mai mult decît mine. Firește, cu neputința ta de a suporta călătoria mi-ai jucat astăzi o farsă urîtă ; va trebui să plec la drum foarte curînd, ca să fiu mîine la Roma cel puțin la festivitățile de seară, și nădăjduiam să te iau cu mine.

— E o despărțire, Octavian, și tu o știi.

Răspunsul fu un gest de nemulțumire :

— Despărțire, firește, despărțire pentru cel mult trei săptămîni ; de ziua ta de naștere vei fi de mult la Roma, dar ar fi fost mai frumos dacă mi-ai fi citit încă acum, la aniversarea mea, o bucată din *Eneida*, mai frumos decît toate ceremoniile oficiale încărcate cu urări de fericire, la care va trebui să mă supun. Pentru poimîine am poruncit să se organizeze din nou jocuri mari.

Cezar venise să-și ia rămas bun, dar mai important pentru el era să scoată de-aici *Eneida*, și se străduia să ascundă și una și alta printr-un belșug de vorbe. Oare aceasta era calea pe care realitatea punea stă-

pînire pe ireal ? sau irealul era acela care atenta asupra realului ? Oh, și Cezar trăia în ireal, iar lumina — oare soarele înaintase atît de mult ? — deveni mai palidă :

— Viața e pentru tine, Cezar, o datorie, dar dragostea Romei, de care ești așteptat, te despăgubește.

Chipul lui Cezar, altminteri atît de reținut, căpătă o expresie foarte francă :

— Livia mă așteaptă, iar revederea cu prietenii îmi va face bine.

— Fericitule, care îți iubești soția ! — plutind că dinspre un ușor nicăieri, fusese vocea Plotiei.

— Iar faptul că vei lipsi din cercul nostru tocmai în aceste zile festive îl vom resimți dureros cu toții.

Cine iubește cu adevărat o femeie, poate fi și prieten și un sprijin pentru oameni ; parcă nu altfel se întîmplau lucrurile și cu August :

— Cine se bucură de prietenia ta, Octavian, e fericit.

— Prietenia te face fericit, dragul meu Virgiliu.

Din nou o spusese cu sinceritate și căldură, într-atîta încît puteai să speri că atentatul împotriva manuscrisului nu se va produce :

— Îți sînt recunoscător, Octavian.

— Aceasta e și prea mult, și prea puțin, Virgiliu, căci prietenia nu constă în recunoștință.

— Fiindcă tu ești întotdeauna partea care dă, cealaltă nu găsește deschisă decît calea recunoștinței.

— Harul zeilor mi-a dăruit fericirea să pot fi adesea de folos prietenilor mei, dar încă mai mare era harul lor, dacă îmi îngăduia să-mi găsesc prieteni.

— Cu atît mai mult sînt datori aceștia să-ți arate recunoștință.

— Tu nu ești îndatorat să-mi răspunzi cu un dar decît pe măsura ta, iar pe acesta mi l-ai oferit pînă acum mai mult decît din belșug, atît prin ființa cît și prin activitatea ta... de ce ți-ai schimbat părerea ? de ce vorbești despre o recunoștință goală, care, vădit, nu e înclinată să recunoască nici o îndatorire ?

— Părerea mea a rămas neschimbată, o, Cezar, chiar dacă nu pot admite că realizările mele au reprezentat vreodată un îndestulător dar de răspuns.

— Ai fost întotdeauna prea modest, Virgiliu, totuși nu un bărbat de o falsă modestie ; îmi dau seama că îți defăimezi darurile în mod intenționat, pentru ca în cele din urmă să ni le smulgi pe ascuns.

Ah, acum se spusese lucrurilor pe nume, li se spusese pe nume — neabătut și aprig, Cezar se năpustea spre țelul său, și nimic nu-l va împiedica să răpească manuscrisele :

— Octavian, lasă-mi poemul.

— Prea bine, Virgiliu, asta e... Lucius Varius și Plotius Tucca m-au înștiințat despre înfricoșătoarea ta intenție și, la fel ca ei, n-am vrut să cred... cu adevărat ai de gând să-ți distrugi operele ?

În odaie se lăsă tăcerea, o tăcere severă, care-și avea centrul, palid și conturat prin linii subțiri, în chipul îngândurat și sever al lui Cezar. În niciunde se tîngui ceva foarte încet, și chiar și acest geamăt fu la fel de subțire și rectiliniu ca acea cută ce se desenase între ochii lui August, a cărui privire odihnea asupra lui.

— Taci, spuse Cezar, iar aceasta însemnează desigur că vrei cu adevărat să-ți iei înapoi darul... gîndește-te, Virgiliu, este *Eneida* ! prietenii tăi sînt foarte mîhnîți, iar eu, precum știi, mă număr printre ei.

Ușoara tînguire a Plotiei deveni acum mai perceptibilă ; vorbele veniră înșirate una după alta, subțiri, fără nici un accent : „Nimicește poezia, dă-mi destinul tău ; trebuie să ne iubim.“

Să nimicească poezia, s-o iubească pe Plotia, să fie prieten pentru prieten, ademenire se alătura ademenirii, straniu de convingător, și totuși nu Plotia era aceea căreia să-i fie îngăduit a lua parte la toate acestea :

— Oh, August, o fac de dragul prieteniei noastre ; nu stărui.

— Prietenie ?... tu vorbești în așa fel, de parcă noi, prietenii tăi, n-am fi vrednici să-ți păstrăm darul.

Buzele lui Cezar, abia mișcate, vorbeau și dădeau replica, deși el avea puterea și, cu siguranță, dorința să poruncească pur și simplu ca manuscrisul să fie luat de-acolo, iar Plotia amuțise, ca și cum aștepta sfârșitul discuției : forma ființei împrejmuitoare era de nesfârșit, rigidă și severă, iar dacă procesul se desfășura după voința lui August, această voință îi era și ea inerentă.

— Oh, August, mai curînd poemul meu, mai curînd eu nu sîntem vrednici de prietenii mei. Totuși nu mă învinui din nou de falsă modestie ; știu că e un poem mare, chiar dacă e mic alături de cînturile homerice.

— Cîtă vreme recunoști lucrul acesta, nu poți contesta că planul tău de a-l nimici este unul criminal.

— Ceea ce se întîmplă din porunca zeilor nu e crimă.

— Cauți subterfugii, Virgiliu ; cine nu are dreptate se ascunde bucuros înapoia voinței zeilor ; eu însă, eu încă n-am auzit vreodată ca zeii să fi poruncit nimicirea unui bun public.

— E o cinste pentru mine, o, Cezar, că îmi înalți opera pînă la nivelul unui bun public, dar pot afirma că eu n-am scris-o pentru cititor, ci mai întîi pentru mine, că aceasta a fost necesitatea ei cea mai intimă și că e opera mea, de care trebuie și pot să dispun, precum simt nevoia, la hotărîrea zeilor.

— Pot eu să dau libertate Egiptului ? pot să retrag trupele din Germania ? pot lăsa din nou hotarele pe seama parților ? pot lăsa la voia întîmplării pacea Romei ? îmi e îngăduit să fac toate acestea ? nu, nu mi-e îngăduit, și chiar dacă aș primi porunca zeilor, nu mi-ar fi îngăduit să-i dau urmare, deși este pacea mea, și eu am realizat-o prin luptă, și e opera mea...

Comparația șchiopăta, căci victoriile fuseseră opera comună a lui Cezar, a întregului popor și a întregii armate romane, în vreme ce un poem este fapta unui singur. Totuși, oricum ar fi fost, indiferent dacă era vorba de o comparație contradictorie sau nu, simpla prezență a lui Cezar interzicea orice reproș.

— Opera ta se măsoară după folosul pe care-l aduce statului, a mea după desăvîrșirea artistică.

Desăvîrșirea artistică, plăcuta cerință a creației, care nu îngăduie nici o alegere și depășește tot ceea ce e omenesc și pămîntesc !

— Nu văd nici o deosebire ; și opera de artă trebuie să slujească folosului comunității și prin aceasta statului, iar statul însuși este o operă de artă în mîinile celui ce trebuie să-l edifice.

La Cezar se putea observa o anumită oboseală plictisită ; considerațiile asupra operei de artă nu prezentau pentru el vreo importanță, și era cam nechibzuit a stăruii asupra lor :

— Dacă statul e o operă de artă, apoi este una care rămîne în mișcare și îngăduie o continuă perfecționare, în vreme ce creația poetică, odată încheiată, este ceva ce se odihnește în sine, astfel că acela care a creat-o nu trebuie să lase lucrarea din mînă, mai înainte de a fi atins desăvîrșirea ; trebuie să facă schimbări, să elimine ceea ce e nerealizat, aceasta îi e porunca dată, și e obligat s-o urmeze, chiar cu pericolul ca prin aceasta întreaga operă să piară. Există o singură unitate de măsură, iar aceasta e țelul operei ; numai după țelul operei se poate aprecia ceea ce poate să rămînă și ceea ce e vrednic să fie nimicit, cu adevărat, numai despre acest țel e vorba, nu despre opera înfăptuită, iar artistul...

August îi tăie vorba nerăbdător :

— Nimeni nu va contesta dreptul artistului de a îmbunătăți sau chiar de a tăia ceea ce este imperfect, dar nimeni nu va crede că toată opera ta este imperfectă...

— Este imperfectă.

— Ascultă, Virgiliu, tu ai renunțat încă de mult la dreptul de a formula o astfel de sentință. Acum mai bine de zece ani mi-ai adus la cunoștință planul *Eneidei* tale, și îți poți aminti cu ce adîncă bucurie am fost de acord cu tine și cu intenția ta, noi toți, care am putut fi atunci părtași. În anii următori ne-ai citit bucată cu bucată poemul, și chiar dacă te-a copleșit vreodată

descurajarea — și cît de des ți s-a întîmplat totuși —, din pricina măreției subiectului și a forței construcției tale, ți-ai recîștigat încrederea datorită admirației noastre, nu, admirației întregului popor roman ; gîndește-te că încă de pe acum părți mari din operă sînt cunoscute de toată lumea, că poporul roman știe de existența acestei creații poetice, de existența unei creații poetice care îl glorifică așa cum n-a mai făcut-o vreodată nici o creație poetică, și că este dreptul deplin al poporului, dreptul său deplin și inalienabil, de a primi în dar opera terminată. Nu mai este opera ta, e opera noastră, a tuturor, ba chiar, în acest sens, am conlucrat cu toții la ea, și nu în ultimul rînd este opera poporului roman și a măreției sale.

Lumina pâlise și mai mult ; ai fi crezut că începuse să se desfășoare o eclipsă de soare.

— A fost slăbiciunea mea să arăt ceva neterminat, vanitatea șovăitoare a artistului. Dar a fost și dragostea mea pentru tine, Octavian, care m-a îndemnat s-o fac.

În ochii lui Cezar se aprinse scînteia unei familiarități confidențiale ; era ceva pueril, aproape viclean :

— Spui că opera ta e nedesăvîrșită ? neterminată ? Așadar ai fi putut s-o faci mai bine sau ar fi trebuit s-o faci mai bine ?

— Așa este, precum spui.

— Adineauri am fost nevoit să mă rușinez de memoria mea slabă ; îngăduie-mi acum să-mi salvez onoarea... am să-ți spun cîteva dintre propriile tale versuri.

Meschină și bucuroasă și răutăcioasă, în același timp și foarte puerilă, se ivi dorința ca Octavian să nu izbutască nici acum, în vreme ce alături de ea — ah, vanitate a poetului ! — apăru, nesățioasă, curiozitatea însetată de laude :

— Ce versuri, Octavian ?

Bătînd tactul cu degetul ridicat, însoțind tactul cu ușoare bătăi din picior, stăpînitorul Romei, stăpînitorul rotundului pămîntesc, rosti însuși versurile :

„Alții să toarne în bronz fapte ce respiră și (poate) Chipuri ce-aieva trăiesc din marmura albă să scoată, Fie mai buni oratori, minuiască mai bine compasul, Crugul ceresc desenînd și-arătînd răsărituri de stele. Tu, nu uita să domnești peste țări și popoare, romane, Arta aceasta-i a ta, pe veci să impui legea păcii, Blind să îi cruți pe supuși, pe mîndri să-i birui în luptă.“

Degetul care bătuse tactul rămase întins, avertizînd, ca un semnal pentru învățătura ce trebuia extrasă și reținută din versuri :

— Ei, Virgiliu ? prins în propria plasă ?

Firește, era o aluzie la lipsa de însemnătate a valorilor pur artistice, o aluzie cu adevărat străvezie la disparența lui lipsă de însemnătate față de misiunea propriu-zisă a Romei, numai că aluzia era prea ieftină ; nu putea fi de acord cu ea :

— Așa e, August, așa sună, ai redat perfect pasajul ; sînt vorbele lui Anchise.

— Și-atunci nu sînt cumva și ale tale ?

— Nu am nimic de reproșat împotriva lor.

— Sînt ireproșabile.

— Și chiar dacă ar fi, nu sînt tot poemul !

— N-are importanță. Ce-i drept, n-aș ști să spun ce scăderi va fi avînd restul poemului, dar tu însuți admiți că spiritul roman e mai presus de micile lipsuri ale formei, iar despre altceva nu poate fi totuși vorba... poemul tău e spirit roman, nu artificiu artistic, or despre asta e vorba... Da, poemul tău e spirit roman, și e grandios.

Ce își imagina August despre adevăratele scăderi ? ! ce știa el despre dezacordul profund sub care se află oricare viață și în primul rînd orice artă ? ! Ce numea el artificiu ? ! ce înțelegea el din toate acestea ? și chiar dacă numea poemul grandios, și chiar dacă prin aceasta îl flata pe autor — ah, nimeni nu se poate zăvorî întru totul în fața unei asemenea laude ! —, lauda nu avea nici o valoare, căci cine nu înțelege lip-

surile evidente nu ştie nimic nici despre măreţia tainică a poemului !

— Imperfecţiunea, oh, August, e mai profundă decât poate bănuî cineva.

Cezar nu luă act de replică :

— Opera ta e Roma, şi de aceea aparţine poporului roman şi statului roman, căruia tu îi slujeşti aşa cum sîntem ţinuţi să-i slujim cu toţii... numai cele ce n-am înfăptuit ne aparţin doar nouă, poate şi nereuşitele şi insuccesele ; ceea ce însă am făcut cu adevărat aparţine tuturor, aparţine lumii.

— Cezar, opera mea este nefăcută ; e îngrozitor de nefăcută, şi nimeni nu vrea să mă creadă !

Din nou pe chipul rezervat sclipi o scînteie de discretă familiaritate :

— Cunoaştem cu toţii descurajările şi deznădejdlile tale, Virgiliu, şi se înţelege că astăzi, cînd zaci bolnav, acestea te năpădesc cu deosebită violenţă ; dincolo de asta, însă, tu vrei să te foloseşti de ele cu multă viclenie pentru a-ţi realiza intenţiile ascunse, cel puţin pentru mine încă ascunse...

— Nu este descurajarea la care te referi şi din care, cu adevărat, m-ai salvat destul de des, Octavian, nu este descurajarea în faţa greutăţilor neînvins şi de neînvins..., nu, arunc o privire asupra întregii mele vieţi şi văd în ea nefapta.

— Trebuie să te împaci cu asta... orice viaţă omenească şi orice operă omenească poartă ascuns în ele un rest de neînfăptuiri ; tuturor ni s-a dat povara acestei ursite.

Cuvintele fuseseră rostite cu tristeţe.

— Opera ta se va desăvîrşi veşnic mai departe ; ea va fi continuată în viitor de succesorii tăi după voinţa ta, dar pentru mine nu există succesori.

— Succesiunea i-o voi încredinţa lui Agrippa... dar e prea bătrîn ; altminteri el ar fi cel mai bun.

Şi, ca năpădit de o bruscă îngrijorare, Cezar se ridică şi se duse la fereastră, ca şi cînd privirea aruncată

asupra depărtărilor peisajului i-ar fi putut aduce oarecare alinare.

Oamenii iau unii locul altora; trupurile lor muritoare își succed unul altuia, numai cunoașterea curge mai departe, curge mai departe în supradepărtare și într-o nespusă întâlnire.

— Agrippa va sosi curînd, spuse August și privi în jos spre strada, pe unde trebuia să vină Agrippa.

Marcus Vipsanius Agrippa, chipul lui simplu, posac-istea, robust și greoi de soldat; acest chip se zugrăvi limpede, într-o știință bruscă, parcă șoptită de o voce, poate de aceea a sclavului, șoptind că energia mistuitoare a acestei vieți orientate spre putere se va mistui în curînd pe ea însăși, stingîndu-se mai înainte de aceea a lui August. Oricum, așa ceva, acesta nu voia să audă; el voia să afle altceva:

— Tu însuși ești tînăr, Octavian, și ai fii, chiar dacă nenăscuți; spița ta va dăinui.

Răspunsul fu un gest obosit.

Apoi se făcu liniște și se înstăpîni tăcerea. August stătea la fereastră, subțire și foarte zvelt, un muritor cu trup muritor divizat în mădulare, învăluit în togă, așa se schița în el lumina ce-i cădea din față, un spate omenesc îngust cu falduri piezișe de togă, și dintr-o dată nu mai știai dacă exista și o parte din față și chiar un chip umplut de privire, iradiind privire, cu atît mai puțin însă nu mai știai încotro trebuia să privească acest chip. Nu stătuse adineauri chiar acolo Alexis, exact în același loc? ba da, desigur, fusese Alexis, subțire ca un copil, de o frumusețe aproape mișcătoare, aproape un fiu, fiul, al cărui destin în devenire, a cărui dezvoltare voise s-o ia asupra lui, îngrijind de el nu numai ca un tată, nu, ci și așa cum își îngrijește o mamă copilul, și pe care îl modelase totuși ca un tată, făcînd din el copia sa. Alexis stătuse acolo întors, ca și cum ar fi continuat să-i poarte pică din cauza acestei orientări greșite și a siluirii destinului său, dar, neluînd în seamă faptul acesta, privise visător spre atmosfera de vis a peisajului, spre soarele de vis întreșut cu

flori, spre pacea de vis cu mireasmă de laur, iar pentru el, pentru băiatul acesta frumos, faunii beți de farmecul cîmpiei dansaseră în ritmul îmbătător al flautelor, pentru el se deschisese peisajul, mișcat în miezul lui de dans, pînă și stejarii scuturindu-și cu putere în ritm virfurile ; pentru băiat se petrecuseră toate, un unic dans al dorinței creaturalității pînă la toate hotarele, vizibile cele de nezărit, vizibile cele întoarse, întreșute într-o unică vizibilitate datorită dorinței neîntrerupte, revărsîndu-se încolo și încoace, care era plină de cunoaștere și învăluia cu tremurătoarea sa curgere atît cele zărite cît și cele de nezărit, pentru a le da astfel forma unui chip cunoscut : da, învăluit de dorința care cunoaște și el însuși dorind, Alexis stătuse acolo, și deoarece el căpătase chip, totul căpătă chip în jurul său, deveni o unitate cunoscută, astfel încît amiaza și seara putuseră să curgă laolaltă într-o unică ființă luminoasă, numai că acum nu mai era nimic din toate acestea, și chiar lanțurile de coline nocturne odihnind în infinita supradepărtare se topiseră în vacuitate, fuseseră înghițite de vidul general al peisajului, care se înscrisese ca o încîlceală mută și săracă de linii, aproape aspră din pricina durtății, în lumina pală, brună, friabilă a eclipsei de soare în creștere ; culorile florilor deveniră mereu mai șterse, purpura togii lui Cezar deveni neagră-violetă în această lumină, care era uscată ca hîrtia arsă, toate acestea erau extrem de disperate, de-a dreptul fără nici o legătură între ele și fără nici o perspectivă reciprocă, disperate din cauza unilateralității aspre, care pornea de la silueta subțire de-acolo de la fereastră, disperate din cauza asprimii, durtății, ascuțimii aproape ireale în ciuda efectului lor foarte concret de suprafață, și pînă și omenescul, ah, pînă și relația omenească părea căzută pradă acestei unilateralități a unei suprafețe ce nu mai acoperă nimic, plutind în mod tainic liber, ciudat de nesensibil, ciudat de lipsit de dorință, ciudat de lucid, se întindea o legătură puternică, aproape încordată spre făptura omenească subțire ce stătea acolo nemișcată ; era o conexi-

une cu ea, conexiune în mijlocul celor lipsite de conexiune, stranie din pricina insolubilității. Nu se mai mișca nimic, pînă și ciripitul păsărilor murise în paloarea întunecată ; ah, visul nu se va mai întoarce nicicînd. Totuși, Plotia, aplecîndu-se din vis într-o apropiere nemijlocită, respirația ei se percepea ca o presimțire, îi șopti făgăduind tainic : „Nu te lăsa copleșit de tristețea lui, căci eu te cunosc în viitorul necîntat ; cele ce-au fost nu te mai leagă, poposește la mine, iubitule“ — ; așa îi șopti ea, insuflînd parcă delicata vivacitate a păcii de vis, mai presus de orice auz, într-o lume concretă ce căpătase paloarea neînsuflețirii, așa șopti ea în ceea ce pricinuia încremenirea lumii, pentru ca îndată să amuțească, șoapta stingîndu-se încet, ca și cînd misiunea i-ar fi depășit cu mult slabele puteri. Liniștea dăinui acum mult, bărbatul de la fereastră privea țintă, el, care guverna lumea în numele zeilor, el, slabul, pămîntescul teofor, privea țintă priveliștea umbrită și în continuă umbrire a acoperișurilor și a liniilor de afară ; atmosfera rămase tăcută și pașnică, dar nu mai era pacea de vis, care plutise aerian mai înainte aici, era pacea severă, inflexibilă a lui August, și numai mireasma de laur, mocnind acum, ca și mai înainte, în încăperea ca o suflare de vis, stăruia ca o amintire a delicatei vivacități florale, la hotarele căreia, aproape aparținînd durtății, stătea laurul, stă laurul.

Pe neașteptate, cu o mișcare extrem de violentă, August se răsuci spre el :

— Întoarce-te la subiect, Virgiliu... de ce vrei să nimești *Eneida* ?

Fu atît de surprinzător, încît în prima clipă nu i se putu replica nimic.

— Ai vorbit despre scăderi ; să ți le admitem, deși eu nu cred în ele, totuși nu există nici un fel de scăderi artistice, căroră un Virgiliu să nu le poată găsi rezolvarea... deci n-au fost decît niște subterfugii.

— Nu mi-am atins țelul.

— Nici din această lămurire nu pricep nimic... despre ce țel e vorba ?

Întrebarea fusese pusă foarte categoric și foarte de-a dreptul ; August se apropiase acum din nou de pat, semăna cu un tată ce întreprinde o cercetare severă, iar intimidarea pe care o insufla era extrem de ciudată, nu numai din pricina diferenței de vîrstă ce exista oricum între ei, ci mult mai mult din pricină că, pentru cei care-l cunoșteau pe August, acest fel de interogatoriu aspru ce-i și intrase în obicei trebuia să fie de mult ceva familiar, ceva destul de familiar, ca să nu mai aibă în el nimic înspăimîntător. Probabil că intimidarea rezida în justetea incontestabilă a întrebării ; cine nu poate da un răspuns, se intimidează : unde erau țelurile ? erau de negăsit, evaporate și ele sub greutatea concretă a clipei ! Ah, unde erau țelurile ? Oh, Plotia ! oh, voce sibilină ! care țeluri ? !

Și Plotia spuse, iar cuvintele ei sunară ca o aducere aminte : „Eu îți port destinul ; în știința mea ți se află țelul.“

La rîndul său, August schimbă tonul — și asta obișnuia s-o facă el cu plăcere în timpul interogatoriului, atunci cînd se străduia să obțină ceva — și trecu la o amabilitate cuceritoare, care îi venea atît de bine :

— Există multe țeluri, Virgiliu ; eu însumi am un număr impunător de țeluri, iar printre ele prietenia ta, cu adevărat, nu ocupă ultimul loc, deoarece, în viitor, a fi fost prietenul lui Virgiliu va aparține gloriei mele... acum, destăinuie-mi totuși ce țel înfricoșător ți s-a nălucit, făcînd să se coacă în tine o hotărîre atît de neinteligibilă...

Febra creștea iar ; o simțea între degetele fierbinți, iar inelul îl apăsa. Aceasta nu-l scutea de răspuns :

— Țelul meu ! ? știința... adevărul... toate țelurile se află acolo... cunoașterea...

— Și crezi că nu ți-ai atins acest țel ?

— Nimeni nu-l atinge.

— Ei... de vreme ce te dezminți singur, e de neînțeles că mai continui să te chinuiești ;... muritorilor nu le stă în putere să facă totul.

— Eu însă n-am făcut nici măcar primul pas spre cunoaştere, nici măcar n-am schiţat mişcarea pentru primul pas... e discordant, totul a fost discordant.

— Ce vrei să spui ? nici tu nu crezi în asta ; s-o lăsăm.

În vocea lui August vibra supărarea ; era mînios.

— Aşa este.

— Dragul meu Virgiliu...

— Oh, Octavian...

Candela animată se clătină domol, deşi nu se simţea nici o adiere ; lanţul de argint zornăia uşor : oare întunecării soarelui i se adăuga şi un cutremur de pămînt ? Nu avea nimic înfricoşător ; trupul era ca o luntre care se legăna alene, o luntre pregătită pentru călătorie, iar pe ţărm August dădea prietenos o mîină de ajutor, în vreme ce în larg oglinda mării, netedă şi fără încreţituri de valuri, oglindind în netezimea ei lumina pală, se mişca în sus şi în jos în toată întinderea ei.

Neluînd nici el în seamă cutremurul, August spuse pe un ton prietenos :

— Ascultă-mă, Virgiliu, ascultă-mă pe mine, care sînt prietenul tău şi totodată un cunoscător al operei tale : poemul tău e plin de cunoaşterea cea mai sublimă ; în el se desfăşoară Roma, iar tu cuprinzi Roma atît în zeii ei cît şi în războinicii şi ţăranii ei, îi cuprinzi atît gloria cît şi pietatea, ai cuprins spaţiul roman în întregul său şi ai cuprins timpul roman, care ajunge pînă la puternicul străbun troian, deoarece ai reţinut totul... cunoaşterea aceasta nu e îndestulătoare pentru tine ?

— Am reţinut ? reţinut... oh, reţinut... da, am vrut să reţin totul, tot ce s-a întîmplat, tot ce se întîmplă... şi astfel nu se putea să izbutesc.

— Ai izbutit, Virgiliu.

— Eram nerăbdător să cunosc... şi de aceea am vrut să consemnez totul... căci asta este creaţia poetică ; ah, e nerăbdarea de a cunoaşte, aceasta îi e dorinţa, iar dincolo de asta nu poate răzbate...

— Sînt de acord cu tine, Virgiliu, asta e creaţia poetică ; ea cuprinde toată viaţa şi de aceea e divină.

Cezar nu înțelegea, nimeni nu înțelegea adevărul. nimeni nu știa de divinitatea aparentă a frumuseții, de natura predivină a aparenței divine.

— Pentru cunoașterea vieții nu e nevoie de creația poetică, o, Cezar... pentru spațiul roman, pentru timpul roman, cum le-ai numit, Salustiu și Tit Liviu sînt pentru mine mai competenți decît cînturile mele, și cu toate că sînt un țăran, sau, mai exact, aș fi putut să fiu unul, o operă ca aceea a venerabilului Varro este infinit mai importantă pentru cunoașterea agriculturii decît *Georgicele* mele... ce însemnătate avem noi poeții pe lîngă ei ? nu vreau să discreditez pe nici unul dintre colegii mei de profesie, dar numai cu niște preamăriri n-am făcut nimic, și cel mai puțin pentru cunoaștere.

— Fiecare își aduce partea de contribuție la cunoașterii vieții, fiecare operă creată face aceasta, o face și a mea ; numai că măreția cunoașterii poetice și, prin urmare, și măreția ta, Virgiliu, stă în aceea că poate îmbrățișa viața întreagă, precum am spus, într-o singură viziune, într-o singură operă, într-o singură privire.

Să consemnezi, să consemnezi tot ceea ce se petrece în universul lăuntric și în cel exterior, și totuși asta nu dusese la nimic :

— Ah, August, și eu am crezut cîndva că aceasta, tocmai aceasta ar fi misiunea de cunoaștere a poetului... și astfel opera mea a devenit o căutare a cunoașterii, fără a deveni cunoaștere, fără a fi cunoaștere...

— Mă obligi să te întreb încă o dată, Virgiliu, către ce țel ai năzuit prin poemul tău, de vreme ce nu trebuia să fie cunoașterea vieții ?

— Cunoașterea morții.

Fu ca o regăsire, ca o recunoaștere, ca o iluminatie ce revenea în locuri familiare, și cuvintele fură rostite repede, ca izvorite dintr-o iluminatie.

Urmă o pauză ; ușoara pendulare ca de cutremur a ființei continua, însă Cezar tot n-o luă în seamă, dimpotrivă, părea totuși impresionat de cele auzite. Se scurse o bună bucată de timp, mai înainte de a răspunde :

— Moartea face parte din viață ; cine cunoaște viața, cunoaște și moartea.

Așa să fie ? suna a adevăr, și totuși nu era adevărat, sau nu mai era adevărat :

— N-a existat nici o clipă în viața mea, August, pe care să nu fi vrut s-o rețin, dar de asemenea nici una în care să nu fi dorit să mor.

Consternarea lui Cezar se străduia să-și afle din nou calea spre amabilitate :

— Bine numai, dragul meu Virgiliu, că pînă acum dorința ta de a muri nu ți-a fost de nici un folos ; și de data aceasta nu te va fi ajutat decît să te îmbolnăvești. Cu ajutorul zeilor, dorința ta de a trăi se va dovedi din nou mai puternică...

— Poate... cu siguranță că mi-e dragă viața, da, mi-e dragă, trebuie s-o recunosc ; iubesc cu atîta nesaț viața, tocmai pentru că îmi e sete de moarte... încă nu știu nimic despre moarte...

— Moartea nu e nimic ; n-are rost să vorbim despre ea.

— Tu ai văzut multă moarte, Octavian ; poate că de aceea știi mai multe despre viață decît oricare altul.

— Poate că a fost chiar prea multă moarte, cîtă a trebuit să văd, dar cu adevărat, prietene, viața însemnează tot atît de puțin ca și moartea ; viața duce spre moarte, iar amîndouă sînt neființă.

Dacă remarca n-ar fi fost rostită așa, în treacăt și pe un ton obosit, ar fi fost surprinzătoare, deoarece nu corespundea nicidecum concepțiilor lui August ; așa însă nu putea fi, desigur, luată în serios :

— Această părere nu e întru totul conformă cu învățăturile stoicilor, al căror discipol te-ai numit deseori.

— Dacă datoria de a face binele va dăinui mai departe, atunci va mai putea fi pusă în vreun fel în concordanță cu stoicismul. Dar, de fapt, pentru noi lucrul acesta aproape că nu prezintă nici o importanță, și cu siguranță că nu constituie esențialul.

August se așează, și din nou gestul cu care se lăsă pe scaun fu cam obosit și în oarecare măsură neroic.

Pentru un scurt răstimp închise ochii, mîna lui căută un punct de sprijin, îl găsi în candelabrul încununat, iar degetele sale, jucîndu-se, fărîmițară o frunză de laur. Cînd ridică din nou pleoapele, privirea lui era ștearsă și întrucîtva goală.

Oh, și lucrul acesta ar fi trebuit reținut, ar fi trebuit să poată fi consemnat, consemnat ca tot restul care trecuse curgînd pe lîngă el de-a lungul multor ani, fără a fi consemnate, ca toate celelalte omenеști, care acum abia dacă mai erau amintire, o forfotă confuză de cranii și forme de chipuri, țărănești și orășenești, toate împreună acoperite cu păr și învelite cu piele, zbîrcite și netede și cîteodată pline de bube, o forfotă confuză de siluete, care trecuseră, se strecuraseră, șchiopătaseră pe lîngă el, sfera diversității veșnic aceeași a omului, căreia îi aparținea incontestabil însuși August, purtătorul pămîntesc al demnității de zeu, el de asemenea șters din amintire ca toată această forfotă de nepătruns, de nenumărat, de nezugrăvit a făpturilor vieții, tot atît de șters din amintire ca oricare dintre ele, șters din amintire pînă și creaturalul pur și simplu, ce le e propriu tuturor laolaltă, atunci cînd înfulecă și dorm, cînd se îndoapă cu lichide și semisolide, ștearsă din amintire schela de oase de sub tapiseria cărnii, schela verticală de oase cu care se mișcă, șters din amintire omul, oh, omul ? în al cărui zîmbet sălășluiește totuși divinul, astfel încît în zîmbet el recunoaște divin sufletul-seamăn, omul-seamăn — înțelegerea omenească, nașterea limbii omenești din zîmbet. Nimic din toate acestea nu fusese reținut, iar în locul lor rezultase o pastişă oarecum reușită a modelului homeric, un neant deșert, umplut cu zei și eroi cu comportări homerice, față de a căror irealitate chiar și oboseala nepotului ce stătea aici încă mai însemna forță : căci divin era chiar și zîmbetul acesta foarte obosit care licărea pe chipul lui Cezar —, dar învingătorul de la Actium din poem nu are nici un chip și nici un zîmbet, nu are decît o armură și un coif ; poemul era lipsit de adevăr, eroul său Enea nereal, nereal nepotul lui Enea din el, un poem lipsit de adîncimea cunoașterii, care n-a reți-

nut nimic cu adevărat, incapabil de așa ceva, deoarece numai în cunoaștere lumina și umbra se separă, plâsmuind forme ; poemul rămăsese palid și fără umbre. În acest timp însă vorbi o voce, și nu era aceea a Plotiei, nu, era o voce străină, nu, era aceea a sclavului, extrem de straniu, deoarece acesta n-avea ce să caute aici, iar această voce spuse : „Să nu mai reții nimic.“ — „De ce ești tu acela care îmi dai acest sfat ? de ce n-o face Plotia ?“ Iar acum răspunse într-adevăr Plotia, și fu aceeași adiere delicată ca mai înainte : „Ascultă-l ; să nu mai consemnezi nimic.“ Așadar era obligatoriu, deși se putea presupune că Plotia îl aprobase pe sclav numai de frică, temîndu-se că pînă și ea ar putea fi trecută printre fapțurile șterse din amintire ; totuși era nu mai puțin obligatoriu. De ce această poruncă energică ? de ce ? ! Căci chiar și acum, da, chiar și acum ar fi trebuit să reușească încercarea de a recupera ceea ce omisese, astfel că poemul să fie totuși salvat, chiar dacă în oarecare măsură era ultima clipă, aproape prea tîrziu pentru orice efort ; dar ar trebui să reușească, dacă ar putea să mai rețină tocmai această clipă, această clipă unică a lui acum și a lui aici, să rețină cele ce existau concret în jurul său, trăinicia de piatră a zidurilor, a podelelor, a casei, a orașului, toate aceste lucruri temeinice și totuși plutitoare, aceste lucruri ce zboară în cele nemișcate, să rețină această clătinare ca de cutremur ce străbătea totul și peste care luneca încolo ca într-o luntre pe o față de oglindă, fixat în lumina acum palidă a amiezii —, oh, dacă s-ar putea reține, dacă s-ar putea reține oboseala pămîntească de sub suprafața epidermică a chipului dur-delicat al lui Cezar, dacă s-ar putea reține, reține cu adevărat numai un fragment minuscul din convorbirea care se întinsese spre el ca un lanț nevăzut, aceste schimburi de replici între două fapțuri ce se ridicaseră, amîndouă, mai presus de forfota umedă, ineseizabilă înțelegerea lor, ineseizabilă întîlnirea divină a ochilor lor în raza privirii, oh, dacă s-ar mai putea reține, dacă i-ar mai fi îngăduit să rețină toate acestea, dacă ar mai fi în stare s-o facă, ar fi poate întîia și cea

din urmă sclipire a unei adevărate cunoașteri a vieții. Ar fi oare ? „Orice ai mai făptui aici jos, lumea aceasta nu mai e îndestulătoare pentru tine“, spuse sclavul, iar adevărul constatării era atât de evident, încît nu mai trebuia să-l confirme Plotia ; deoarece chiar dacă spiritul cunoscător ar pătrunde oricît de adînc în cele existente, chiar dacă le-ar descompune în elementele primordiale, ar separa pe cele ce îndură pasiv de cele care pun activ în mișcare, ar recunoaște pretutindeni și pe unele, și pe celelalte, pe cele dintîi sub înfățișarea apei și a pămîntului, pe celelalte sub înfățișarea focului și a eterului, chiar dacă le-ar descompune în oricîte părți componente, explorînd taina rotirii atomilor, și, încă mai mult, ar descoperi esența cea mai intimă a omului, a făpturii divizate în mădule, chiar dacă ar cerceta fragment cu fragment umanitatea, similitudinea cu zeii, ca și autoamăgirea faptei omenești și a limbii omenești, dacă ar despuia omenescul pînă la cea mai profundă, pînă la ultima nuditate, desprinzîndu-i carnea de pe schelet, suflîndu-i afară măduva din oase, pulverizîndu-i gîndurile, astfel încît să nu mai rămînă nimic altceva decît eul detașat, umilit în mod divin, insesizabil, chiar dacă spiritul cunoscător ar face toate acestea, chiar dacă, cercetînd pas cu pas, ar putea să rețină toate acestea, ba chiar să le descrie exact, tot nu s-a făcut încă nici un pas, cunoașterea rămîne în lumea aceasta, rămîne încătușată de cele pămîntești, rămîne cunoaștere a vieții, însă fără cunoașterea morții : fragment după fragment este ridicat din haosul nocturn al începuturilor, verigă după verigă e înșirată astfel în lanțul adevărului, fără de sfîrșit lanțul, fără de sfîrșit adevărul însuși, fără de sfîrșit el ca și viața, firește și la fel de lipsit de sens, rămînînd legat de lipsa de sens, pînă cînd nu i se deschide, lui ca și vieții, cunoscută fiind și cunoscătoare moartea, lumina morții nemuritoare, sensul cel mai modest al existenței omenești, unitatea creației ca adevăr ; oh, cunoașterea vieții, pămîntește legată de pămîntesc, nu este ca atare niciodată în măsură să se ridice mai presus de ceea ce a cunoscut,

pentru a-i dăruî unitatea, unitatea trainică a sensului, datorită căruia viața există ca o creație și este veșnic amintită în veșnică persistență.

Căci numai acela care, datorită științei sale despre moarte, e conștient de infinit, numai acela poate reține creația, fiecare lucru în parte din creație, ca și creația în fiecare lucru luat în parte. Căci individualul nu poate fi reținut în sine ; poate fi reținut abia în corelație, abia în corelația sa statornicită de lege, iar orice corelație în cele existente, legea și forma legii, ba chiar, de aceea, și destinul însuși sînt purtate de infinit ; nesfîrșita tainită a infinității, totuși sufletul omenesc.

August ședea acolo nemișcat ; fărîmița frunza de laur între degete și părea că așteaptă o aprobare sau cel puțin o replică.

— O, August, vorbeai despre esențial... firește că tu n-ai fi tu, dacă n-ai ști că nici viața, nici moartea nu pot fi considerate neființă, ba chiar că n-ar fi îngăduit să le considerăm neființă, și tu n-ai fi tu, dacă n-ai ști că tocmai de aceea în ce privește cunoașterea lucrurilor stau invers de cum ai binevoit să spui... cu adevărat, numai cine cunoaște moartea, cunoaște și viața...

Un zîmbet cam absent vădi cu indiferență o oarecare pornire spre împăciuire :

— S-ar putea, totuși, să fie așa...

— Ba cu siguranță că e așa, și numai din deplinătatea sensului morții rezultă nemăsuratul sens al vieții.

— Deci așa trebuie înțeles țelul poemului tău, așa ți l-ai propus ?

— În măsura în care înfăptuirea mea a fost creație poetică adevărată, acest țel l-a urmărit, căci este țelul oricărei creații poetice adevărate ; dacă n-ar fi așa, dacă n-ar fi absolut obligatoriu să te apropii, dibuind, de moarte cu fiecare gînd, cu fiecare reprezentare, dacă n-ar exista această constrîngere uriașă, această constrîngere a apropierii de moarte, n-ar mai exista poetul tragic, n-ar exista Eschil !

— S-ar putea ca poporul să aibă alte păreri despre țelurile operei poetice. El caută în ea frumusețea, caută înțelepciunea.

— Acestea sînt accesorii, accesorii lesnicioase și aproape ieftine ; desigur, poporul ar putea să creadă că le caută numai pe acestea, și totuși el simte țelul propriu-zis care se ascunde înapoia lor, deoarece tocmai țelul acesta este esențialul, deoarece în el nu se ascunde altceva decît însuși țelul vieții.

— Iar tu n-ai atins țelul acesta ?

— Nu l-am atins...

Trecîndu-și mîna peste frunte și păr, ca și cum s-ar trezi și ar trebui să-și adune gîndurile, August spuse :

— Cunosce *Eneida*, așa că nu trebuie s-o înfățișezi greșit ; conține toate metamorfozele morții, și nu numai atît, ai urmărit moartea pînă la umbrele din infern.

Niciodată bărbatul acesta nu va fi în stare să înțeleagă că jertfirea poemului era o necesitate inevitabilă ; el nu observa nici măcar întunecarea soarelui și clătinaarea poseidonică a podelei, nu bănuia nimic despre arderea funestă a pămîntului, care se vestea cu adevărat destul de limpede în toate acestea, nu bănuia nimic despre prăbușirea viitoare a creației și n-ar fi admis niciodată că sacrificiul — și nu numai acela al *Eneidei* — trebuia împlinit, pentru ca soarele și stelele să nu se oprească din drumul lor de zi și de noapte și să nu se mai producă nici o întunecare, pentru ca, astfel, creația să dăinuie, moartea transformîndu-se în renaștere, în creație reînviată.

Enea a urmat moartea pînă la umbrele din infern și s-a întors cu mîinile goale, el însuși o alegorie goală, fără izbăvire, fără adevăr, fără adevărul realității, astfel încît cutezanța lui abia dacă a fost mai puțin zadarnică decît aceea a nefericitului Orfeu, deși el nu coborîse ca acesta de dragul iubitei, ci ca să-l caute pe străbunul dătător de lege — ; nu, puterile nu-i ajunseseră ca să coboare încă mai adînc, iar acum trebuia să fie împlinit sacrificiul, acum trebuia să ajungă el însuși împreună cu opera în neființă, pentru ca astfel să capete ființă realitatea morții, sfărîmînd alegoria goală :

— Am împresurat moartea numai cu alegorii, August ; dar moartea e mai vicleană decît simbolurile poeziei și le scapă... Alegoria nu este cunoaștere, nu, alegoria

urmează cunoașterii, totuși uneori i-o ia înainte, ca o presimțire neîngăduită și nedesăvârșită, folosită numai de cuvinte, iar atunci alegoria, în loc să stea în cunoaștere, va sta în fața cunoașterii, acoperind-o ca un paravan întunecat...

— Mi se pare că alegoricul este valabil pentru toate artele, deci și pentru cea a lui Eschil ; oricare artă este simbol... nu-i așa, Virgiliu ?

Firește, era o obiecție îndreptățită :

— Nu avem alt mijloc ca să ne exprimăm ; arta are numai alegoria...

— Iar moartea scapă alegoriei, ai spus.

— Cum să nu scape... orice limbă e alegorie, oricare artă este, și chiar fapta e alegorie... alegorie care mijlocește cunoașterea, sau trebuie să fie, vrea să fie...

— Bine, atunci se înțelege că lucrul acesta este valabil și pentru mine, întocmai ca pentru Eschil ; — August zîmbi —, în privința aceasta am fost de acord, a domni este o artă, arta romanilor.

Nu era ușor să urmărești viclenia promptă a lui August ; faptul că ședea aici în fața patului era mai ușor de înțeles decît lucrurile despre care vorbea, iar dacă se referea la statul roman, la opera statală pe care o crease și o stăpînea cu mare iscusință —, atunci unde se găsea realitatea acesteia ? Ceea ce se numea stat fusese construit acolo afară în linii subțiri, în peisaje, între peisaje, în oameni, între oameni, hotar acolo ca și aici, relație acolo ca și aici, invizibil și totuși existent, și numai cu osteneală puteai să colinzi spațiile acestea, ca să le cunoști :

— Opera ta, August... firește, da, e o alegorie... e statul tău... e simbolul spiritului roman...

— Iar în belșugul tuturor acestor simboluri, în belșugul de alegorii, din care ne e alcătuită viața, tocmai cele create de tine sînt atît de rele, încît trebuie distruse ? numai tu nu ți-ai atins prin ele țelul ? cît despre mine, aș dori ca tot ceea ce am creat să rămînă în ființă... și în privința aceasta vreau să mă asemui lui Eschil, care nu și-a distrus nicidecum opera... ți-ai propus

deci să fii o excepție ? sau încă n-ai cules destulă glorie și vrei să alături numelui tău pe acela al lui Herostrat ?

Cezar era însetat de glorie, vorbea mereu despre glorie, rîvnea gloria, și de aceea nu i se putea spune, lui, firește, încă mult mai puțin decît lui Lucius, că gloria, chiar dacă supraviețuiește morții, nu anulează niciodată moartea, că drumul gloriei e un drum pămîntesc, un drum al lumii de-aici și lipsit de cunoaștere, un drum al aparenței, al întoarcerii și al beției, un drum al neizbăvirii :

— Gloria este un dar al zeilor, dar nu țelul poeziei ; numai poeții proști o socotesc a fi un țel.

— În orice caz, tu nu faci parte dintre aceștia... atunci de ce tocmai simbolurile tale n-ar putea să dăinuie ? poemul tău e comparat cu cînturile lui Homer, și ar fi ridicol să se afirme că imaginile tale ar fi inferioare ca forță celor ale lui Eschil. Tu, dimpotrivă, afirmi că doar ai fi acoperit cunoașterea, în loc s-o dezvălui, și, ca atare, nu te-ai fi apropiat de ea ; dacă ar fi așa, atunci același lucru ar trebui să se afirme și despre Eschil.

Ceea ce-l împingea pe August la o asemenea stăruință tenace, aproape supărătoare, era nerăbdarea, iar răspunsul limpede, pe care îl aștepta, tot nu-i putea fi dat :

— La Eschil, cunoașterea a premers întotdeauna și de la început poeziei, în vreme ce eu abia am vrut s-o caut prin poezie... născute din cunoașterea cea mai lăuntrică, simbolurile sale aparțin în același timp universului lăuntric și celui exterior și, prin aceasta, ca toate imaginile marii arte grecești, au trecut în domeniul perenității ; născute din cunoaștere, au devenit adevăr peren.

— Același titlu de glorie ți se cuvine și ție.

— Nu mie... imaginile aduse numai din exterior rămîn legate de pămîntesc și de aceea sînt în mod necesar inferioare prototipului ; aceste imagini sînt incapabile de cunoaștere, incapabile de adevăr, nu sînt în același timp lăuntrice și exterioare, ci simplă suprafață... și așa stau lucrurile cu mine.

— Virgiliu, — Cezar se ridicase de pe scaun cu o mișcare iute și acum din nou foarte tinerească — Virgiliu,

ai și început să te repeți, chiar dacă folosind cuvinte noi și foarte captivante. Din toate acestea eu pot deduce, de asemenea repetându-mă, numai că obiecțiile neclare pe care le formulezi împotriva operei tale și căroră le spui uneori pierdere a țelului, alteori pierdere a cunoașterii, se referă totuși în esență doar la lipsuri de ordin formal ale descrierii ; nimeni în afară de tine nu poate să le observe, nimeni în afară de tine nu poate să-ți resimtă imaginile ca necorespunzătoare, iar îndoielile, de care e torturat orice artist, îndoielile privind reușita operei sale au și degenerat la tine în obsesie, poate pentru că ești cel mai mare dintre poeți.

— Nu-i tocmai așa, August.

— Dar cum ?

— Ești grăbit ; ar fi deci inoportun să te rețin cu lungi explicații, or de asemenea explicații ar fi nevoie pentru a-ți dovedi că *Eneida* dăinuie pe nedrept, deși are toate însușirile unei opere de artă pe deplin valabile.

— Te joci cu vorbele, Virgiliu, iar dacă te-ai mișcat vreodată doar la suprafață, apoi acum o faci.

— Ah, Octavian, crede-mă totuși.

Cezar stătea acolo, la o depărtare inestimabilă ; era ca și cum nici un cuvânt nu mai putea să-l ajungă.

— Dovezile lungi vor să ascundă întotdeauna ceva, și chiar atunci când, cum este evident cazul aici, încercă să se bizuie pe ample preparative filologice.

— Nu este filologie, Octavian.

— Dar ceea ce ai dori să expui e un comentariu la *Eneida*.

— Da, ar putea fi desigur numit astfel.

— Un comentariu al lui Virgiliu la propria lui operă ! cine ar vrea să piardă așa ceva ! totuși nu-l putem exclude pe Mecena, care participă cu ardoare la discutarea unor asemenea probleme. Așadar ne vei expune subiectul la Roma, iar noi ne vom îngriji să avem acolo un sclav scrib, pentru ca expunerea ta să fie consemnată...

— La Roma... ? ? !

Ce ciudat era să nu-i mai fie îngăduit a revedea Roma ! Totuși, unde era Roma ? unde se găsea el însuși ? unde zăcea în această odaie ? era acesta Brundisium ? unde

erau străzile oraşului ? nu goneau spre nicăieri, încîlcite între ele şi cruciş şi curmeziş, încîlcite cu cele din Roma şi din Atena şi din toate celelalte oraşe ale crugului pămîntesc ? Uşile, ferestrele, zidurile, toate îşi schimbau locul de baştină, toate se confundau mereu unele cu altele, perspectiva şi punctul de plecare duceau în necunoscut, iar pămîntul fără umbre era un singur peisaj, o singură privelişte citadină, punctele cardinale nemaiputînd fi determinate ; nimeni nu ştia unde se află răsăritul.

— Desigur, dragul meu Virgiliu, Roma ne aşteaptă, spuse Cezar, pentru mine e timpul să mă urnesc la drum, iar peste cîteva zile mă vei urma şi tu cu siguranţă, în deplină sănătate... pînă atunci însă trebuie să ai grijă nu numai de însănătoşirea ta, ci şi de manuscrisul tău ; nu trebuie să păţiţi nimic, nici tu, nici el, avem nevoie de amîndoi, şi nu-ţi va veni greu să mi-o făgăduieşti, de vreme ce te rog eu. Chezăşuieşti pentru tine şi chezăşuieşti pentru manuscrisul tău... dar unde îl păstrezi ? acolo înăuntru ? Şi ca în treacăt, de fapt totuşi cu o intenţie precisă, Cezar, gata de plecare, arată spre cufărul în care se afla manuscrisul.

Oh, era şantaj, şantaj curat, care nu mai lăsa deschisă calea vreunei alternative :

— Trebuie să-ţi făgăduiesc acest lucru ? !

— După multe părţi ale poemului încă nu s-au făcut copii... trebuie să apăr poemul şi să te apăr pe tine de pasul pripit pe care ţi l-ai pus în gînd. Poate că prin comentariul tău mă vei convinge, ne vei convinge pe toţi de îndreptăţirea intenţiilor tale ; numai că şi în această privinţă graba strică treaba, iar mai întîi vrem să-ţi auzim comentariul. Dacă simţi că voinţa ta e prea slabă ca să-mi făgăduieşti ceea ce ţi-am cerut, atunci sînt gata să iau cu mine cufărul. sub paza cea mai sigură, pentru ca tu să-l găseşti acolo la sosire.

— Octavian... nu pot da manuscrisul !

— Mă doare, dragul meu Virgiliu, să te văd atît de tulburat, şi totuşi te pot asigura că nu e din parte-ţi decît o obsesie ; nu există nici un motiv să te agiţi

atît şi nu există nici unul care te-ar putea hotărî să-ţi distrugi opera...

Împăratul stătea acum în faţa patului, şi îi vorbea pe un ton blînd.

— Oh, Octavian... mor, şi nu ştiu nimic despre moarte.

De departe vorbi Plotia : „Pentru cel care e singur, moartea rămîne o taină ferecată, moartea o cunoşti numai în doi.“

Mîna lui August se întinse şi o apucă pe a lui :

— Gînduri negre şi fără folos, dragul meu Virgiliu.

— Nu le pot alunga, şi nici nu-mi e îngăduit să le alung.

— Mai ai încă destul timp înainte pentru a ajunge, cu ajutorul zeilor, mai ştiutor în ale morţii...

De jur împrejur se clătinau multe, multe se preschimbau unele în altele, mîna lui August se afla cu cele cinci degete ale ei în mîna lui, un eu resimţea simpatie faţă de celălalt eu, şi totuşi nu era mîna Plotiei ; în faţa morţii, timpul nu e lung şi nici scurt, dar clipa din urmă, dacă aduce cunoaşterea, ar trebui să dureze mai mult decît toată viaţa dinainte, iar Plotia spuse : „Unirea noastră e fără timp, fără timp ne e ştiinţa.“

— Poemul...

— Ei, dragul meu Virgiliu...

Vorbise pe acelaşi ton blînd.

— Poemul... trebuie să ajung să ştiu... poemul mă împiedică să ştiu, îmi stă în drum.

August îşi retrase mîna, expresia feţei lui deveni dură :

— Lucrul acesta nu este esenţial.

Din strîngerea mîinii nu mai rămăsese nimic ; doar inelul putea fi simţit din nou, tot atît de intens ca şi arşiţa febrei, iar cuvintele lui Cezar se pierdură în depărtare şi în ininteligibil :

— Tu însuşi ai vorbit despre esenţial, August... iar esenţialul este moartea... este cunoaşterea morţii...

— Toate acestea sînt neesenţiale faţă de datorie... chiar dacă în poezia ta, aşa cum ai spus, ai împresurat moartea cu alegorii...

Lucrurile se spulberau ca duse de vînt ; trebuia făcută încercarea de a le chema încă o dată înapoi.

— Ah... să reții viața, ca să afli în ea alegoria morții...

— Fie și pentru asta, da, fie și pentru asta... nimeni nu-l întreabă pe legionar în timpul bătăliei dacă și-a găsit sau nu simbolul morții, dacă și-a găsit sau nu știința ; cînd îl atinge săgeata, trebuie să moară. E obligat să-și facă datoria fără a se ține seama de știința sau neștiința lui... să te ferească zeii de moarte, dragul meu Virgiliu, și ei te vor feri, dar eu nu pot tolera să faci uz de ea, deoarece, întocmai ca știința și neștiința ta, nu are nici cea mai mică legătură cu datoria ta față de comunitate... dacă nu-ți schimbi gîndul, mă constrîngi de-a dreptul să-ți apăr opera de tine însuși.

Cezar era nerăbdător și minios ; trebuia să se ia o hotărîre într-un sens sau altul :

— Cunoașterea nu este o chestiune personală a însușii, o, Cezar ; cunoașterea este o chestiune a comunității.

Cunoașterea sa nu ajunsese la nici o profunzime, rămăsese prinsă de suprafață, de suprafața de piatră pe care se tîrăște plebea ; iar cunoașterea lui privitoare la moarte nu se ridica mai presus de pămîntesc, știa doar despre pămîntescul schelet de oase din piatră al morții, așadar nu știa nimic, era o jalnică neajutorare, incapabilă să dea vreun ajutor. Totuși, cu asemenea argumente nu putea să-l înfrunte pe Cezar ; neînțelegător și minios, le-ar fi respins din capul locului.

— Așadar prin distrugerea operei tale vrei să fii de folos comunității ? vorbești serios ? cum rămîne cu datoria ta ? unde ți-e conștiința datoriei ? te rog, te rog stăruitor să nu reîncepi cu nălucirile tale.

Ceva din ochii miniosului trăda că nu-și lua mînia cu totul în serios, că bunăvoința de mai înainte nu-l părăsise ; dacă reușea să ademenească această bunăvoință, făcînd-o să iasă la iveală, totul mai putea fi încă salvat :

— Nu mă sustrag nici unei datorii și nici unei răspunderi, August, și tu o știi ; dar voi putea sluji cu adevărat obștia și statul numai cînd voi fi pătruns într-adevăr

pînă la cunoașterea mea, deoarece e vorba de datoria de a ajuta, iar această datorie nu poate fi împlinită fără cunoaștere.

Într-adevăr, mînia lui Cezar se potoli :

— Atunci, deocamdată, vom păstra bine *Eneida* ca o cunoaștere provizorie... chiar dacă nu ca un simbol al morții, fiindcă tu nu-i recunoști această însușire, atunci totuși ca simbol al spiritului roman și al poporului roman, a cărui proprietate este, cu atît mai mult cu cît prin alegoriile ei pretins false ești și vei rămîne pentru totdeauna cel mai bun sprijinitor al poporului tău.

— Cezar, opera ta, statul tău, nu *Eneida*, este alegoria pe deplin valabilă a spiritului roman, și de aceea opera ta va dăinui, în vreme ce *Eneida* e menită uitării, și de aceea trebuie dată pieirii.

— Oare lumea nu oferă destul loc pentru două simboluri pe deplin valabile, aflate unul lîngă altul ? nu oferă ? Și chiar dacă, așa cum vreau să admit cu dragă inimă, statul roman este simbolul mai deplin valabil, nu ai avea tu abia atunci datoria inalienabilă de a te încadra cu opera ta acestui simbol mai cuprinzător, slujindu-l ? — mînia sclipi din nou pe fața încordată, acum ca o neîncredere minioasă — ție totuși, ție nu-ți pasă de asta. Din mîndrie te ridici împotriva datoriei tale ; pentru mîndria ta nu e destul că se recunoaște artei, anume artei tale, un rol în stat, rolul de a-l sluji, și preferi s-o distrugi cu totul, înainte de a o lăsa să slujească...

— Octavian, mă știi atît de vanitos ?

— Pînă acum nu, dar se pare totuși că ești.

— Ei bine, August, știu că omul trebuie să se străduiască a fi umil, și sper că am reușit să mă țin de acest principiu ; dimpotrivă, în ceea ce privește arta, sînt vanitos, dacă vrei să-i spui așa. Respect orice datorie încredințată omului, fiindcă numai el este purtătorul datoriei, dar știu că artei nu i se poate impune prin constrîngere nici un fel de datorie, nici aceea de a sluji statul, nici oricare alta ; prin asta ar fi trans-

formată în ne-artă, iar dacă datoriile omului se află altundeva decît în artă, cum tocmai se întîmplă acum, el n-are altă alegere, trebuie să renunțe la artă, și nu în ultimul rînd din respect față de ea... tocmai această epocă pretinde individului cea mai profundă modestie, și el trebuie să slujească în cea mai profundă modestie, mai mult chiar, acceptînd și ștergerea numelui, ca unul dintre numeroșii slujitori anonimi ai statului, ca soldat sau altfel, nu însă prin opere poetice care sînt lipsite de trăinicie, care, dimpotrivă, sînt cea mai orgolioasă ne-artă, trebuie să fie ne-artă, cîtă vreme au prezumția că prin existența lor proprie inutilă sînt de folos statului...

— Eschil s-a încadrat cu inutila lui operă poetică în opera statală a lui Clistene și prin aceasta a supraviețuit statului atenian... aș dori ca opera mea să dureze tot atît cît *Eneida*.

Spusa fusese rostită cu toată sinceritatea, dar din ea trebuia scăzută amabilitatea cu care Cezar obișnuia dintotdeauna să-și împodobească prietenia.

— Ceea ce este valabil pentru Eschil, Cezar, nu mi se potrivește și mie ; erau alte timpuri.

— Fără îndoială, dragul meu Virgiliu, au trecut de atunci cinci sute de ani ; nu se poate contesta, dar atîta tot.

— Vorbeași despre îndatoriri, August, și cu siguranță că datoria de a da ajutor va rămîne neschimbată de-a lungul tuturor vremurilor, dar felul ajutorului trebuitor se schimbă, iar astăzi nu mai poate fi oferit de artă... datoria rămîne, numai că în timp misiunile ei se schimbă... doar în cele lipsite de datorie nu există nici o schimbare a timpului.

— Arta nu e legată de nici un timp, iar cei cinci sute de ani confirmă substanța eternă a creației poetice.

— Confirmă eficiența eternă a operei de artă adevărate, nu mai mult, Octavian... Eschil a putut crea opere etern valabile, deoarece prin ele a îndeplinit o misiune a epocii sale, iar de aceea arta sa a fost și

cunoaştere... epoca indică direcţia misiunilor, iar cine acţionează contrar acestei direcţii nu poate să nu dea greş... o artă care e creată în afara unei asemenea direcţii şi care, deci, nu mai îndeplineşte nici o misiune nu e nici cunoaştere, nici ajutor, pe scurt, nu mai e artă şi nu are nici o trăinicie.

Cezar păşise încolo şi-ncoace pe podeaua ce se clătina, la fiecare coborîre de val se întorsese, astfel că de fiecare dată păşea în sus, iar acum ajunsese pesemne sus, căci se opri locului — poate că totuşi simţea mişcarea poseidonică — şi se ţinu strîns de candelabru :

— Vorbeşti iar despre lucruri care nu pot fi dovedite.

— În artă imităm peste tot forme greceşti ; în conducerea statului, tu mergi pe căi noi. Tu îţi îndeplineşti misiunea încredinţată de epocă, eu nu.

— Aceasta nu dovedeşte nimic ; despre noutatea căilor mele se poate discuta, iar forma eternă rămîne formă eternă.

— Ah, August, tu doar nu vrei să vezi, doar nu vrei să admiţi că nu mai există nici o misiune poetică...

— Nu mai există ? nu ? te porţi ca şi cînd ne-am afla la un sfîrşit...

— Poate că mai exact ar trebui spus : încă nu ! Căci, cîndva, în viitor, va începe o nouă epocă de misiuni pentru artă... poate că ne e îngăduit să presupunem lucrul acesta.

— Nu mai şi încă nu —, Cezar, neplăcut impresionat, cumpăni cuvintele — la mijloc se cascadează spaţiul gol...

Da, nu mai şi încă nu ; aşa suna, aşa trebuia să sune, pierdut în nefiinţă, pierdutul domeniu intermediar al visului — şi totuşi, nu sunase mai înainte altfel, asemănător, totuşi altfel ? iar vocea băiatului, vocea băiatului Lysanias se şi vesti şi spuse : „Încă nu şi totuşi de pe acum ; aşa s-a spus, şi aşa se va spune.“

— Spaţiul gol dintre timpuri — aşa continuă cuvintele lui Cezar, ca şi cum s-ar fi desfăşurat, fără contribuţia lui, din ele însele, aproape ca şi cum ar fi fost un monolog al cuvintelor — nefiinţa goală care se cascadează brusc, nefiinţa pentru care totul vine prea

tîrziu și totul vine prea devreme, deșertul abis al ne-ființei sub timp și printre timpuri, peste care timpul, rînduind clipă lîngă clipă, năzuie să arunce o punte sfielnică și subțire ca firul de păr, pentru ca el, abisul de piatră și care împietrește, să nu devină vizibil. Oh, abisul timpului amorf nu trebuie să devină vizibil, nu trebuie să se caște, nu trebuie să survină nici o întrerupere ; neîntrerupt trebuie să curgă mai departe, în fiecă clipă sfîrșit și totodată început, timpul care a căpătat formă...

Oare era cu adevărat August cel ce rostise acestea ? sau fuseseră cuvintele spaimei sale celei mai tănuite ? Plin de taină gonea timpul, fluviul gol, fără maluri, care duce spre moarte, mereu fragmentat de acum, mereu de necăpat și ducînd cu sine acest acum :

— Noi, August, stăm între două timpuri ; spune-i așteptare, nu gol.

— Ceea ce se întîmplă între timpuri e gol și fără timp, inaccesibil plămîuirii, inaccesibil creației poetice ; tu însuși ai stabilit lucrul acesta și totodată, aproape dintr-o suflare, ai glorificat acest timp, tocmai timpul nostru, căruia mă străduiesc să-i dau formă, ca pe o împlinire a ființei omenești, așadar și a poeziei, ca pe o adevărată epocă de înflorire. Îmi amintesc de egloga ta în care ai vorbit despre măreția eonului ca împlinire a acestei epoci.

— Împlinirea ce vine este aproape împlinire. Așteptarea este încordare, este știința împlinirii, iar noi cei ce așteptăm, noi, cei hărăziți să așteptăm și să stăm de veghe, sintem noi înșine încordare, așteptînd împlinirea.

Așteptarea între timpuri, totuși și între malurile timpului, cele nevăzute, așteptarea între malurile inaccesibile ale vieții ! Stăm pe puntea întinsă între invizibilitate și invizibilitate, noi înșine încordare, și totuși cuprinși de fluviu ; Plotia voise să oprească în loc cele pline de taină care nu pot fi oprite, și poate că ar fi reușit să le oprească, poate că încă ar mai izbuti s-o facă. Oh, Plotia.

Cezar clătină din cap :

— Împlinirea este formă, nu numai încordare.

— Înapoia noastră, o, August, se află prăbușirea în amorf, prăbușirea în neființă ; tu ești pontificele, tu ai ridicat timpul din cea mai profundă descompunere a lui.

Acum, cel elogiât astfel aprobă dînd din cap, foarte măgulit :

— Asta e adevărat ; timpul era pe de-a-ntregul descompus.

— Timpul stătea sub semnul pierderii cunoașterii și a pierderii zeului, deviza lui era moartea ; de-a lungul cîtorva decenii n-a existat decît cea mai nudă, cea mai sîngeroasă, cea mai brutală sete de putere, a fost războiul civil, iar pustiirile au urmat una după alta.

— Așa a fost ; eu însă am restabilit ordinea.

— Iar de aceea, această ordine, care e opera ta, a devenit unica alegorie deplin valabilă a spiritului roman... mai înainte de a veni tu și a ne salva, am fost nevoiți să golim cupa groazei aproape pînă la fund ; timpul se prăbușise mai adînc ca oricînd în mizerie, era plin de moarte mai mult ca oricînd, iar acum, după ce tu ai redus la tăcere forțele neizbăvirii, aceasta poate nu va fi fost în zadar... oh, nu poate să fi fost în zadar, trebuie ca din cea mai profundă minciună să ia ființă strălucind adevărul cel nou, din cea mai teribilă urgie a morții să se arate izbăvirea, anularea morții...

— Așadar, crezi că de aici trebuie să tragi concluzia că arta nu mai are de îndeplinit astăzi nici o misiune ?

— Întocmai aceasta e părerea mea.

— Atunci adu-ți aminte că războiul dintre Sparta și Atena s-a prelungit mult mai mult decît războiul nostru civil, că doar un dezastru încă mai mare l-a silit să se întrerupă, un nou dezastru imparabil, căci tocmai atunci țara atică a fost pustiită de cetele perșilor ; și tot astfel îți mai amintesc că atunci, în zilele lui Eschil, Eleusis, patria poetului, și Atena au fost prefăcute în cenușă și că, neluîndu-se în seamă o grozăvie ca asta

tocmai atunci, ca și cînd trebuia vestită apropiata reînălțare a Greciei, poetul și-a cîștigat primul triumf în teatru... lumea nu s-a schimbat, iar dacă atunci a existat poezie, poate exista și astăzi.

— Știu că silnicia nu poate fi extirpată de pe pămînt ; știu că oriunde oamenii locuiesc laolaltă, omul e despărțit de om prin lupta pentru putere.

— Prin urmare ți-ai putea aduce aminte nu mai puțin că atunci au urmat Salamina și Plateea...

— Îmi aduc aminte.

— Actium, pe care l-ai cîntat tu, a fost Salamina noastră, iar Alexandria a devenit Plateea noastră... îndrumați de aceiași zei olimpici și în numele lor, aparent lipsiți de zeu, totuși asemuindu-ne grecilor, am învins din nou forțele întunecate ale Răsăritului.

Forțele Răsăritului, învinse prin luptă în lumea pămîntească, învinse pînă cînd ele însele se vor fi limpezit, pentru a se reînălța din fluviul timpului izbăvite și izbăvitoare, stea care strălucește mai viu decît toate constelațiile, cer fără întunecare.

— Nimic nu s-a schimbat. Marele exemplu rămîne, și toată arta a cunoscut o dezvoltare divină, atunci cînd Atena, sub conducerea unui înțelept și vrednic de venerație om al păcii, a avut parte de pacea lui Pericle.

— Așa este, August.

— Anularea morții ? așa ceva nu există ; pe pămînt numai gloria supraviețuiește morții. Și chiar gloria obținută prin război și groază, care firește că nu trebuie să fie a mea, este în stare de asta ; eu rîvnesc la gloria păcii.

Gloria ! iară și iară ! fie pentru stăpînitor, fie pentru literat, e necontenit vorba numai de glorie, de ridicula anulare a morții prin glorie ; da, pentru glorie trăiau ei, gloria este pentru ei esențialul, singura valoare reală, iar singura consolare în aceasta, chiar dacă uimitoare, era numai faptul că ceea ce se întîmpla sub semnul gloriei putea fi mai esențial decît gloria însăși.

— Pacea este simbolul pămîntesc al suprapămînteştii anulări a morţii ; tu ai pus capăt pămînteştii pustiiri a morţii şi în locul ei ai statornicit rînduiala păcii tale.

— Deci asta trebuie să se înţeleagă prin simbolurile tale ? — August, care-şi subliniase cuvintele prin gesturi foarte largi, ca şi cum ar fi vorbit în faţa senatului, ezită o clipă şi-şi lăasă mîna să cadă pe speteaza scaunului — asta înţelegi tu ? crezi că atenienii s-au răzvrătit împotriva lui Pericle, pentru că, în ciuda păcii sale, n-a împiedicat moartea ? pentru că ciuma a dat buzna în simbol ? tu crezi că poporul pretinde acest simbol ?

— Poporul ştie de simboluri.

August respinse printr-un gest ideea :

— Ei, încă n-avem ciumă, iar mie îmi e îngăduit să domnesc fără arme peste o Romă unită în mod fericit. Iar dacă zeii mă vor ajuta şi în continuare, această pace nu numai că se va menţine în interior, ci se va şi extinde, va fi întregită, chiar foarte curînd, prin pacificarea hotarelor imperiului.

— Zeii nu-ţi vor refuza ajutorul, Cezar.

Cezar tăcu îngîndurat ; apoi pe faţa lui miji un zîmbet, de o şiretenie aproape puerilă :

— Dar tocmai de dragul zeilor şi în cinstea lor nu pot renunţa în imperiul meu la artă ; pacea pe care o aduc are nevoie de artă, întocmai cum Pericle şi-a încununat splendid pacea sa prin construcţia Acropolei înalte pînă la cer.

Cezar reuşise aşadar să se întoarcă la *Eneida*.

— Cu adevărat, August, tu nu-mi faci viaţa uşoară, cu adevărat, tu ai... viaţa ?? n-ar fi trebuit pe drept cuvînt să-i spună moartea ? ceva cenuşiu se căscă, undeva, fără punte, de necaptat, stagnînd în sine ; timpul curgea mai departe plin de taină şi totuşi nu voia să curgă.

— Ce-ai vrut să spui, dragul meu Virgiliu ?

Vocea sclavului preluă răspunsul : „Nu mai e timp, şi nu mai e îngăduit să se discute despre artă ; arta nu mai are nici o putere, nu poate să anuleze moartea.

Căci puterea mea este mai mare.“ Abia rostite, cuvintele fură întregite de Plotia : „Curgerea neostoită a timpurilor este scutită de orice transformare, și, pentru că tu te preschimbi în mine, timpul se va opri în nemișcare... ține-mă, și ții în loc timpul.“ Vorbise tăcînd, iar mîna ei veni răcoroasă din răcoarea timpurilor, nevăzută din nevăzut, ca să se unească ușoară ca fulgul cu a lui.

Cezar privea încoace, privea inelul cu pecete, nu, privea degetele nevăzute, diafane ale Plotiei și continua să zîmbească :

— Timpul pe care l-am modelat în pacea mea e mai puțin prețios decît cel al lui Pericle ? Este pacea mea, este timpul nostru, este timpul nostru de pace.

— Ah, August, cu adevărat tu nu-i faci omului viața foarte ușoară, mai ales cînd te gîndești că pentru a-ți dovedi părerile ai putea pune cu siguranță alături de Acropola lui Pericle construcțiile cu care ai împodobit Roma.

— Dintr-un oraș de cărămidă a devenit unul de marmură.

— Desigur, o, August, arhitectura înflorește, și e bogată, poate chiar puțin cam prea bogată ; oricum, e plină de forță, căci stă în spațiu întocmai ca statul pe care l-ai edificat, o alegorie a ordinei și ordinea însăși.

— Așadar arhitecturii îi faci concesii ?

— În schimbarea timpurilor odihnește ordinea, în pămîntesc odihnește spațiul, o, August, iar oriunde pe pămînt s-a mai reușit să se instaureze ordinea, ordinea adevărată a ființei omenеști, acolo s-a ivit și dorința imperioasă de a se înălța vizibil în spațiu și alegoria unei asemenea ordini... ca alegorii ale ordinii se ridică Acropola, se ridică piramidele, de asemenea templul din Ierusalim... mărturii ale năzuinței către anularea timpului prin ordinea în spațiu...

— Ei, bine... mie însă îngăduie-mi să numesc asta o concesie, întrucît e totuși cea dintîi pe care ți-am smuls-o, și chiar una îmbucurătoare și importantă, nu în ultimul rînd dacă îl avem în vedere pe Vitruviu,

care altminteri ar putea oricînd să-mi ceară să-i dărîm construcțiile... dar, serios vorbind, n-aș vrea să pun în cumpănă arhitectura, opunînd-o poeziei, nici să-l opun pe Vitruviu lui Virgiliu, deși Vitruviu, dacă nu mă înșel întru totul, mi-a dedicat cartea lui de arhitectură, în vreme ce Virgiliu vrea să-mi răpească *Eneida*; totuși, tocmai pentru că vorbim serios, aș vrea să-ți cer să chibzuiești dacă această concesie, pe care ai fost nevoit s-o accepți în ceea ce privește arhitectura, nu include în ea același lucru și pentru toate celelalte arte. Totalitatea artei nu poate fi sfîșiată în bucăți, dreptul la viață, pe care îl recunoști arhitecturii, atrage în mod necesar după sine dreptul la viață al poeziei, și astfel, fără a fi nevoit să mă refer încă o dată la Pericle, totuși pe de-a-ntregul în sensul vederilor tale, pot aduce ca dovadă faptul că oricare epocă de înflorire a comunității statale a condus totodată, în mod cert, la cea mai bogată propășire și toate artele, inclusiv deci și poezia.

— Fără îndoială, August, arta este o unitate sublimă.

— Aprobarea ta pripită e periculoasă, Virgiliu; cu cît vine mai repede, cu atît mai repede urmează de obicei retractarea.

— Dimpotrivă, extind aprobarea... dacă arta se exprimă în felul acesta sau în altul — în toate ramurile ei, chiar și în arhitectură și în muzică, pretutindeni slujește cunoașterea și exprimă cunoașterea; unitatea cunoașterii și unitatea artei sînt surori, și se trag împreună de la Apolo.

— Care cunoaștere? a vieții, sau a morții?

— Amîndouă; una o condiționează pe cealaltă, ca și cum ar fi îngemănate.

— Așadar, totuși din nou cunoașterea morții?! recunoaște că te îndrepti spre o retractare a concesiei pe care ai făcut-o.

— Într-adevăr, datoria de a cunoaște care incumbă artei nu e nicăieri atît de imperios și de net și de acut impusă ca în domeniul poeziei, căci poezia e limbă, iar limba e cunoaștere.

— Și concluzia ?

— Mi-ai făcut cinste adineauri, citînd versurile lui Anchise...

— Te cinstesc, Virgiliu, chiar dacă în clipa asta întrucîtva mai puțin, fiindcă încerci iar să abați discuția ; dar citînd acele versuri n-am vrut decît să-ți pun în fața ochilor faptul că tu însuți ai socotit preocuparea față de micile scăderi ale formei, care ar trebui șlefuite pînă la cea mai ireproșabilă desăvîrșire, această pornire frivolă ca nepotrivită, ca nepotrivită cu seriozitatea și demnitatea artei romane...

— Totuși, jocul plăcut al șlefuirii și al îmbunătățirii neconținute... Oh, ce ademenitor ar fi să-l poată începe încă o dată ; colo se afla cufărul cu toate sulurile scrise curat, manuscrisul pe care ar putea să-l revadă rînd cu rînd, sub aspect gramatical și metric și melodic și ca sens, oh, cît de ademenitor, foarte, foarte ademenitor ! Totuși sclavul, acum foarte aproape, chiar la marginea patului, sclavul spuse foarte încet : „Nu te gîndi la asta ; dacă ai face-o, te-ar copleși sila.“ Iar mîinile Plotiei pieriseră ca duse de vînt.

Totuși Cezar, împresurat de tăcuta lumină palidă a eclipsei de soare, Cezar spuse :

— Așa au sunat cuvintele lui Anchise al tău, și nu ți-e de nici un folos să dai acestui fel de joacă artistică epitetul de plăcută ; nu poți desființa propria ta părere și nici nu poți s-o atenuezi.

— Cuvintele lui Anchise... Anchise se afla printre umbre, rămîneau simple cuvinte ; nu numai lumina era palidă, nu, palid ca umbra era și timpul.

— Cuvintele lui Anchise, propriile tale cuvinte, Virgiliu.

— Ei, acum cînd răzbat din imperiul umbrelor, știu că am vrut să spun prin ele mult mai mult...

— Așa...

— Le-ai interpretat extrem de slab, August.

— Dacă interpretarea mea a fost atît de slabă, trebuie s-o corectezi ; îmi pare rău de slăbiciunea mea.

Cezar dăduse drumul candelabrului, se sprijinea cu amîndouă mîinile de speteaza scaunului, între ochi i se ivi din nou cuta netă de supărare, iar piciorul lui bătea repede și tare în podeaua de mozaic ; întotdeauna fusese așa, cea mai mărunță contrarietate putea să dezlănțuie brusc și neașteptat o asemenea iritare.

— Interpretarea ta nu e slabă, însă permite o accentuare... multe lucruri își capătă abia cu timpul înțelesul adevărat, la început numai presimțit.

— Destăinuie-l.

— În fața artei de a domni, în fața artei ordinei de stat și a păcii, în fața acestei arte și misiuni esențialmente romane pălesc toate celelalte expresii artistice, nu numai cele ale jocului artistic, ah, atît de plăcut, ba chiar, de fapt, în fața lor pălește și măreția ce poartă fericirea și e purtată de fericire, acea măreție sublimă în care trebuie să se întrupeze veșnic arta, dacă vrea să fie mai mult decît o simplă podoabă pentru înfrumusețarea vieții produsă de ne-artă... da, pînă și o asemenea măreție sublimă pălește în fața lor ; asta am intenționat să exprim prin cuvintele lui Anchise, iar adineauri am repetat chiar această părere, atunci cînd am pus opera ta, statul tău, alegoria spiritului roman creată de tine, ca unica valabilă, mai presus de orice eficiență a artei...

— Iar eu te-am contrazis... arta dăinuie mai departe, nevătămată de scurgerea timpului.

Tainic, un fluviu gol, curgea timpul.

— Îngăduie-mi, August, să trag concluzia care accentuează interpretarea ta și de care m-ai întrebat.

— Vorbește.

— Tocmai această artă mare, conștientă de misiunea ei de a cunoaște, știe și de pierderea cunoașterii și de pierderea zeului, prin care am trecut ; groaza pustiirii aduse de moarte îi stă neîntrerupt în față...

— Ți-am mai amintit de războaiele cu perșii.

— ...iar de aceea ea știe și că odată cu noua ordine creată de tine trebuie să înflorească și o nouă cunoaștere, crescînd din adîncimea pierderii cunoașterii, pe

care am suferit-o, crescînd pe atît de sus, pe cît aceea a fost de adîncă, deoarece altminteri ordinea cea nouă ar fi fără scop, iar mîntuirea, pe care ne-ai adus-o, ar fi zadarnică...

— Asta-i tot ? — Cezar părea foarte satisfăcut — asta-i toată concluzia ta ?

— Asta e... cu cît mai conştientă de cunoaştere e o artă, în primul rînd deci poezia, cu atît mai exact ştie că prin forţa ei alegorică nu ajunge la noua cunoaştere ; ştie că aceasta va veni, dar tocmai de aceea ştie şi că trebuie să cedeze în faţa acestei alegorii mai puternice.

— Bine, nu am nimic de obiectat împotriva noii cunoaşteri, dar socot că abuzezi cam prea mult pentru scopurile tale de misiunea de a cunoaşte a artei...

— Această misiune se află în centrul spiritului artistic...

— Şi treci intenţionat cu vederea faptul că totalitatea spiritului se extinde şi asupra artei...

— Noua cunoaştere se află în afara artei, în afara sferei în care îşi exercită puterea alegoriile ei ; aceasta e chiar esenţialul.

— Treci intenţionat cu vederea faptul că orice perioadă de înflorire a statului însemnează o înflorire similară nu numai pentru artă, ci şi pentru cunoaştere ; treci intenţionat cu vederea că în marea epocă a Atenei, alături de toate artele, a înflorit şi filozofia, treci cu vederea faptul acesta, trebuie să-l treci cu vederea, fiindcă filozofia se potriveşte foarte puţin cu straniul tablou al ţelurilor cunoaşterii, care, după tine, ar fi de neatins sau menite să anuleze moartea, se potriveşte tot atît de puţin ca şi celelalte fapte reale ale vieţii. Fie să-ţi dai seama în ce măsură greşeşti ; eu, dimpotrivă, sînt dispus să cred deocamdată că filozofii vor afla noua cunoaştere cerută de tine.

— Filozofia nu mai e în stare de aşa ceva.

Cuvintele ţîşniră ca de la sine ; nu fusese necesar să reflecteze sau măcar să se gîndească la ele, pur şi simplu ajunseseră din ochi pe limbă, deoarece, înapoia plăsmuirilor verbale — aici, în odaia învăluită în

umbre pale ? sau acolo, afară, în peisajul şters, trasat în peniţă ? nu, încă mai departe, mult mai departe, înălţat în mod ciudat deasupra timpurilor —, se arăta oraşul Atena, oraşul nostalgiei, oraşul lui Platon, oraşul în care i se interzisese să rămână, i se interzisese de către destin, iar deasupra oraşului era aninat şi acum destinul, aidoma unui nor al morţii, totuşi atât de palid, încât era lipsit de umbre.

— Nu mai e în stare... repetă August, nu mai e, nu mai e ! mai întâi constatarea aceasta era valabilă pentru artă, acum trebuie să fie valabilă şi pentru filozofie, Virgiliu ! şi în filozofie există acest prea-târziu şi prea-devreme ? şi pentru filozofie e valabil acest nu-mai ?!

Acolo, în spaţiul aspaţial al cuvîntului, se înălţa oraşul, el însuşi nu era decît o plăsmuire verbală, palavre goale şi fără umbre, inconsistente şi fluide, era lipsit de simbol şi, pierzînd simbolul, îşi pierduse şi reazămul ; într-adevăr, destinul îi fusese prielnic, atunci cînd nu-l lăsase să rămână acolo :

— Timpul e neîngăduitor, August ; gîndirea şi-a atins limita.

— Omul poate gîndi pînă la înălţimea zeilor, iar aceasta ar trebui să-i ajungă.

— Oh, infinită e inteligenţa omenească, dar cînd vine în contact cu infinitul e azvîrlită înapoi... rămîne văduvită de cunoaştere... pe pămînt începe pustiirea morţii, puhoiul cel mare, zăngănitul armelor, pîraiele de sînge vărsat în mod ruşinos...

— Filozofia nu are nimic a face cu războiul civil.

— Dar timpul se copsese... acum plugul trebuie întors din nou.

— Cu fiecare zi, timpul se coace pentru ceva.

— Fără temelia comună a cunoaşterii, fără principii nu există nici o înţelegere, nici o lămurire, nici o argumentare, nici o convingere ; temelia oricărei înţelegeri este privirea comună aruncată spre infinit, iar fără aceasta pînă şi simpla comunicare devine imposibilă...

— Ei, Virgiliu, în definitiv acum îmi comunică și tu ceva, așa că nu stăm chiar atât de rău cu temelia înțelegerii noastre ; pentru mine, în orice caz, e îndestulătoare.

Ah, Cezar, avea în asta dreptate —, ce sens aveau toate acestea ? ce-l priveau pe Cezar toate acestea ? Rosti cu un efort și totuși parcă silit, ca și când ar fi făcut-o pentru soarta *Eneidei* :

— Filozofia este știință, este adevărul intelectului ; ea trebuie să poată dovedi, are nevoie de rațiunea cunoașterii, iar cunoaș...

De undeva se auzi un râset, mut, ca al cuiva care crede că știe totul mai bine.

Era sclavul ? sau demonii își vesteau rîzînd întoarcerea ?

— De ce te-ai întrerupt, Virgiliu ?

Din nou se arată Atena, din nou acea stranie dezamăgire, care fusese Atena. Unde se rîdea ? în Atena ?

— Rațiunea cunoașterii este anterioară oricărei înțelegeri, oricărei filozofii... este prima condiție, aflîndu-se totodată în interior și în afară... tu m-ai adus înapoi de la Atena, Octavian ? n-a fost așa ?

Scoica cerului se deschisese sidefie deasupra Mării Adriatice, corabia se clătina, caii albi ai lui Poseidon își arătau capetele ; în spațiul rezervat oaspeților se rîdea și se făcea larmă ; la pupă, în lumina ce pălea, un sclav muzicant începuse acum să cînte, o voce singuratică de băiat.

— Că te-am adus înapoi din Atena a fost salutar și bine, dragul meu Virgiliu... sau poate chiar voiai să spui că filozofia nu e acum scutită de datoria ei, fiindcă n-ai fost lăsat pe seama jalnicei îngrijiri din orașul filozofilor ?

De fapt, Cezar ar fi trebuit să se afle pe cealaltă corabie și nu aici :

— Filozofia a pierdut rațiunea cunoașterii, aceasta s-a scufundat foarte adînc sub ea... foarte adînc în mare... și pentru că a trebuit să crească în sus, ca să atingă crescînd infinitul, rădăcinile ei nu mai ajung jos, chiar

dacă ar crește la fel în infinit... altminteri n-aș fi călătorit înapoi spre casă cu tine, Octavian... acolo unde rădăcinile nu mai prind, e un deșert fără umbre... rațiunea cunoașterii a dispărut, iar pe corabie e multă pălăvrăgeală goală ; tu probabil că nu-ți dai seama atât de bine, fiindcă n-ai devenit clarvăzător datorită răului de mare... odinioară, filozofia mai avea încă rațiunea cunoașterii, pe care putea să se construiască... întocmai ca tine, nu voiam să văd că și-a pierdut-o... am plecat la Atena, da, desigur am plecat în călătorie într-acolo... dar astăzi și-a pierdut definitiv terenul viril, în care își avea rădăcinile... gândirea a devenit efeminată.

Da, așa era, și nimeni nu avea de ce să rîdă despre asta. Nici chiar zeului care cunoaște neființa și vrea neființa nu-i e îngăduit acest lucru. Și într-adevăr, rîsul neîngăduit amuți. În schimb, vorbi Plotia : „Înțelegerea e mută ; nu are nevoie de dovezi. Întoarce-te acasă în scoica deschisă a tăcerii.“ Și fu atât de dulce să asculți spusa, încît pînă și corabia își încetini înaintarea, iar apele deveniră foarte netede ; izbiturile ritmice ale vîslelor erau abia perceptibile, vergile abia mai trosneau, și numai cînd și cînd mai zornăia vreun lanț.

Rezemat de catargul candelabrului, cu o mîină așezată din nou pe vecele de lauri, așa naviga Cezar, soț iubitor ce se întorcea bărbătește la soție, la Livia, care-l aștepta, iar cum timpul înainta odată cu corabia, nu fu cu putință să-ți dai seama cît a durat pînă cînd s-a pregătit să vorbească ; în cele din urmă spuse :

— Dacă filozofia și-a pierdut rațiunea cunoașterii, atunci astăzi este de datoria ei să și-o procure din nou.

Cezar trebuia să fi fost pe cealaltă corabie, sau încă să se găsească acolo, de vreme ce nu 'auzise că rădăcinile nu ajung pînă jos ; poate că îl va face să înțeleagă folosind cuvinte mai precise :

— Lemnul de ulm nu e potrivit pentru catargele de corabie ; catargele trebuie să fie rigide și totodată elastice și să crească...

— Te simți obosit, Virgiliu ? vrei să vină din nou medicul ?

Octavian dăduse repede scaunul de-o parte și se aplecă deasupra patului ; fața lui era foarte aproape.

Fața era foarte aproape, tot atât de aproape cum fusese mai înainte fața Plotiei. Și atunci ceața se sfișie :

— Mă simt foarte bine, Octavian... chiar bine de tot... dar se poate ca o clipă să fi vorbit aiurea...

— Spusele tale au sunat cam confuz... firește, ție ți se întâmplă adesea asta : dar dacă reflectezi pe urmă, constăți că a fost înțelepciune.

— Înțelepciune ? eu ? niciodată !... acum, în orice caz, am impresia că doar am căutat un exemplu potrivit pentru răspunsul meu, fără să fi găsit ceva nimerit... tu, însă, asta o știi, vorbeai despre rațiunea cunoașterii în filozofie.

— Așa e, Virgiliu ; deci n-avem de ce să ne neliniștim în continuare.

— Iar filozofia nu se află în situația de a-și crea propria rațiune a cunoașterii...

— Lucrul acesta încă nu e lămurit... — August nu era cu totul în subiect — ... de altfel, pe noi nu ne preocupă această problemă, Virgiliu.

Clătinarea de cutremur continua, ce-i drept, dar toate celelalte erau clare și lipsite de orice ciudățenie, clar și firesc era delicatul peisaj în peniță care dispărea afară, clar și firesc era candelabrul de ulm, iar patul încetase să mai fie corabia cea mare, se micșorase din nou, clar și firesc, la dimensiunile unei simple bărci, în care înainta plăcut ; numai Cezar, deși modul de comportare al acestuia îi era atât de familiar, nu era o prezență nici cu totul clară, nici cu totul firească, cel puțin atâta vreme cît trebuia continuat efortul de a-l convinge și de a-l rechema astfel la realitate :

— Intelectul e incapabil să-și creeze singur propriile premise, și ca atare nici filozofia nu e în stare de așa ceva ; nimeni nu e înzestrat cu o asemenea putere de procreație, încît să se facă pe sine propriul său strămoș — rîsul ! adineauri nu pornise de asemenea din propriu-i gîtlej, din propriu-i piept ? acum îl simțea

acolo, și era tainic de dureros — moșii și strămoșii nu pot fi procreați, premisele nu pot fi procreate, nimic și nimeni n-a avut vreodată puterea prometeică de a-și depăși propriile limite, nimic și nimeni nu le va depăși vreodată... Neadevărat !

Neadevărat, neadevărat —, fusese ca un cuvânt șoptit de cineva, șoptit de niciunde, șoptit de sclav sau de Plotia, nu se știa, totuși șoptit mai curînd de Plotia, fiindcă aceasta vorbea mai departe : „Tot timpul dragostea își străpunge propriile limite.“ — „A făcut-o și dragostea ta, Plotia ? oh, a făcut-o ?“ — „A făcut-o și o face ; cine iubește se află dincolo de limitele sale.“ — „O, Plotia !“ — „Mă simți ? iubindu-te, te simt foarte.“ — „Plotia, te simt aproape, te știu.“ — „Da, Virgiliu, da.“ — Iar limitele trupurilor lor se încrucisaseră, limitele sufletelor lor se revărsau unele în altele, crescînd și crescînd peste limite, cunoscînd și cunoscute.

August întrebă surprins :

— Ce este neadevărat, Virgiliu ?

— Există depășiri ale propriilor limite.

— Mă bucur să aud asta, așadar nu retractezi totuși concesia pe care ai făcut-o ?

— A depăși limitele...

— Filozofia ? poezia ? cine depășește limitele ?

— Acolo unde a izbutit Platon, filozofia a devenit poezie... pe culmile ei cele mai înalte, poezia a fost capabilă de asta, era o depășire a limitelor...

Răspunsul fu un semn aprobator din cap, prietenos, deși cam absent și grăbit :

— Modestia ta de artist e totuși destul de mare, ca să-ți tăgăduiești propria înțelepciune, dar ambiția ta de artist vrea s-o revendice cel puțin pentru arta ca atare...

— Nu e înțelepciune, Octavian... nu înțeleptul devine poet, cel mult acela care e chemat la înțelepciune... nu, unui soi de iubire înzestrată cu puterea de a presimți îi e hărăzită uneori sfărîmarea limitelor...

— Sînt mulțumit că, cel puțin, te simți chemat la înțelepciune... așa că nu vom mai continua să discutăm despre filozofie, dimpotrivă o vom trimite la poezie, dacă ar fi cumva într-adevăr incapabilă să înainteze pînă la propria-i premisă ; îi vom cere să-și extragă rațiunea cunoașterii din artă, în a cărei frumusețe, cum admiți acum desigur și tu, se concentrează toată înțelepciunea.

— Aș admite lucrul acesta numai pentru foarte puține și foarte riguroase opere de artă, numai pentru cîteva opere dintr-un trecut foarte îndepărtat.

— Și *Eneida* ta, dragul meu Virgiliu ?

Din nou se înfățișa timpul și îi opunea tainic lui acum pe odinioară, tainic în efectul lor, tainic în causalitatea lor, fatidic în ambele :

— Trebuie să te dezamăgesc încă o dată August, repetîndu-mă, repetîndu-ți cu îndărătnicie că forța alegorică a artei este neîndurător condiționată de timp și nu mai e îndestulătoare pentru noua cunoaștere ; rațiunea cunoașterii e uneori presimțită de artă, totuși crearea ei, crearea ei din nou depășește puterile acesteia.

— Nu există nici o creare din nou, trebuie doar să se scoată la iveală ceea ce a existat mereu independent de toate timpurile, ceea ce există mereu, chiar dacă uneori, de pildă astăzi, a ajuns printre cele ascunse ; omul rămîne neconținut aceeași făptură, și cu siguranță că, la fel, rațiunea cunoașterii sale, despre care tot vorbești, rămîne permanent aceeași, ba chiar în așa măsură aceeași, încît, ca să-ți fiu pe plac, poate foarte bine și trebuie să preceadă orice cunoaștere. Nimic nu se schimbă în principiu, nimic nu se poate schimba, și nu s-a schimbat nimic.

— Oh, August, odinioară zeii îl înconjurau pe muritor, cunoscători și cunoscuți.

— Te referi la epoca lui Eschil ?

— Și la ea.

— Zeii n-au dispărut, și, într-adevăr, prin referirea ta nu faci decît să confirmi cel mai bine ceea ce am

afirmat, într-adevăr asta faci, prietene ; tocmai fiindcă olimpienii au domnit odinioară necontestati și neîngrădiți, tocmai de aceea trebuie să ne întoarcem la o asemenea credință a strămoșilor, pentru ca arta, pentru ca filosofia să-și regăsească acea rațiune a cunoașterii, pe care poporul nostru s-a bazat dintotdeauna și care, de aceea, este și singura justă.

Mereu alte cuvinte, mereu alte replici, — obligația de a purta dialogul deveni extrem de chinuitoare :

— Credința strămoșilor... pe vremea aceea încă nu exista prăbușirea în lipsa de cunoaștere...

— Aceasta e depășită.

— E depășită, dar numai pentru că ai venit tu. Dimpotrivă, pe vremea străbunilor nu era necesar ca sfânta lor credință să fie trezită din nou la viață, era vie, fiind una, în universul lăuntric și în cel exterior, cu viața omenească.

— Astăzi nu e mai puțin vie, iar zeii parcurg poezia ta în întruchiparea lor cea mai vie, Virgiliu.

— Au pătruns în poem din afară ; am fost nevoit să-i caut în trecutul îndepărtat și în cel mai îndepărtat.

— I-ai căutat la originea lor, la originea rațiunii cunoașterii lor, iar prin aceasta ai dăruit din nou poporului, odată pentru totdeauna, realitatea zeilor, realitatea adevăratei cunoașteri divine ; Virgiliu, imaginile tale sînt realitatea cea mai vie, sînt realitatea poporului tău !

Era ademenitor, era o fericire să auzi aceste cuvinte, și ele chiar exprimau convingerea cinstită a lui Cezar. Și totuși nu erau decît cuvinte goale, cu atît mai mult cu cît Cezar, lăudînd *Eneida*, își apăra în fond propria-i operă ; dar tocmai de aceea ar renunța poate la *Eneida* :

— O, Cezar, am spus-o și mai înainte, imaginile mele sînt numai dintre acelea de la suprafață.

— Pentru tine nu sînt îndestulătoare, deoarece preținzi de la ele cunoașterea morții și anularea morții, pe care nu le poate oferi nimeni în cele pămîntești... pînă și opera mea ai supus-o acestei cerințe exagerate.

— Imaginile mele nu sînt îndestulătoare, fiindcă...

— Te-ai întrerupt, Virgiliu, știi că n-ai dreptate.

— Timpul, August... sîntem tainic legați de timp, timpul curge tainic mai departe... un fluviu gol... un fluviu de la suprafață, și noi nu-i cunoaștem nici direcția, nici adîncimea... și totuși trebuie să se închidă în cerc.

— Cum ai putut deci să afirmi că arta nu s-ar orienta în sensul misiunilor timpului ? Ce preot, cercetînd măruntaiele păsărilor, ți-a destăinuit lucrul acesta ! Virgiliu, toate acestea nu stau în picioare ! În timp nu se ascunde nimic tainic, nimic care să aibă nevoie de cineva care să examineze ficatul unui animal sacrificat.

Ce era tainic în timp ? gol curge fluviul gol către moarte, iar dacă i se ia țelul, atunci pier și fluviu și timp. De ce e anulat timpul, atunci cînd e anulată moartea ? Ca în vis, lucrurile se îmbinau, și o voce de vis fu aceea care spuse : „Inelul de șarpe al timpului... măruntaiele cerului.“

— Și asta numești tu rațiunea cunoașterii ? este rațiunea cunoașterii unui haruspex ? Ce ascunzi tu, Virgiliu ?

— Sîntem legați de timp, noi toți, și chiar cunoașterea e legată de timp.

Ciudat, Cezar deveni vizibil neliniștit :

— Faci timpul răspunzător de acțiunile oamenilor, îl faci răspunzător chiar de pierderea cunoașterii... prin asta îl scutești pe om și firește și pe tine însuși de orice răspundere ; e periculos... eu prefer să-i fac pe oameni răspunzători de timpul în care trăiesc.

Ce era timpul ? era în genere un fluviu care gonește fără întrerupere ? nu se afla mai curînd într-o mișcare în salturi, odihnindu-se uneori sub norul bicolor al crepusculului ca apele aproape încremenite ale unui lac, ba chiar ale unei mlaștini, căzînd apoi ca o cataractă bubuitoare ce clocotește cu o spumă scînteind în șapte culori și vuind mai departe ca un torent ce inundă totul ?

— Cezar, pentru răspunderea omului mai rămîne totuși destul loc ; omul își poate îndeplini datoria bine

sau rău, și chiar dacă timpul e acela care îi trasează sfera misiunilor, chiar dacă el, omul, nu poate avea nici o înrîurire asupra acestei sfere, răspunderea față de datorie rămîne neschimbată ; datoria omului față de datorie rămîne neschimbată și independentă de schimbările sferei misiunilor.

— Iar eu nu pot îngădui nici măcar ca această sferă a datoriilor să fie modificată de timp... omul poartă răspunderea pentru îndatoririle și misiunile pe care și le propune ca țel al acțiunilor sale ; de-a lungul tuturor timpurilor, omul trebuie să și le orienteze spre comunitate și spre stat, iar dacă uită lucrul acesta, timpul devine amorf. El însă, el are obligația de a modela timpul, și îl modelează în stat, care este de la început îndatorirea supremă a omului.

Taina timpului, taina vidului său ! de ce se schimbă în timp sfera de îndatoriri a omului ? Infinite răzbat cîmpiile saturniene prin timp, neschimbate prin toate timpurile, dar sufletul este încarcerat în timp ; iar dincolo de suprafața timpului, în adîncimile cerului și ale pămîntului, odihnește cunoașterea, țelul omului.

— Cunoașterea dăinuie mereu ca datorie, ea rămîne mereu misiunea divină a omului.

— Iar cunoașterea se realizează în stat.

August îl privea de-a dreptul sfidător, deși fără a pierde în acest timp expresia de neliniște îngrijorată.

Ce era timpul ? ce era modificarea sferei de misiuni omenesti, care se produce la porunca lui ? care era elementul variabil din el, determinîndu-se tainic pe sine însuși — care era elementul variabil, de vreme ce în cele din urmă trebuie să se întoarcă în el însuși ?

Încotro ducea călătoria ? luntrea se clătina :

— Omul care cunoaște... claustrat în timp...

— Dimpotrivă, Virgiliu, el ține în mîna sa timpul.

Oh, cunoașterea ca atare era aceea care se modifica, uneori șovăind, uneori oprită în loc ca o mlaștină, pentru ca apoi să se prăvălească înainte ca o cataractă, cunoașterea ființei, extinsă asupra tuturor celor ce există, urzeala cunoașterii din lume, care prescrie omului ce trebuie să creadă, marea urzeală a cunoașterii,

în ale cărei ochiuri fluide este captiv omul și la care trebuie totuși să continue a lucra neîntrerupt, pentru a o face să devină urzeală a universului și să nu se rupă : reunită tainic cu ființa, extinzându-se și transformându-se odată cu ființa, transformând tainic în sine lucrurile existente în lucruri cunoscute, așa pășea înainte cunoașterea, așa trebuia să pășească înainte de dragul creației, de dragul timpului în care creația devine realitate, căci timpul nu e altceva decât modificare a cunoașterii.

— Omul este ținut în creație și ține creația în mâinile sale... Oh, August, e timpul și totuși nu e timpul ; timpul e modelat de om în cunoaștere.

— Nu voi admite niciodată că timpul e mai puternic decât omul...

Mai puternic decât timpul era destinul, și în acesta se afla ascunsă taina ultimă a timpurilor. Căci porunca morții dată de destin este obligatorie chiar pentru creație, chiar pentru zei, totuși cumpăna e ținută neconținut de porunca destinului spre renaștere, de porunca prin care destinul cere atât omului cât și zeului să nu lase urzeala cunoașterii să se rupă, să înnoade mereu firele și în felul acesta să mențină veșnic în cunoaștere, cunoscând și cunoscuți, opera de creație a zeilor și prin urmare și divinul însuși. În jurământul cunoașterii, zeul și omul sînt legați unul de altul.

— Modificarea cunoașterii este timp și nimic altceva, August, iar cine aduce o înnoire a cunoașterii modelează viitoarea curgere a timpului.

August nu luă în seamă cele spuse :

— Și niciodată nu voi admite că timpul nostru e inferior, de pildă, celui al lui Eschil ; o, nicidecum, ba chiar în multe privințe e incomparabil mai mare, și îmi îngădui să afirm că am contribuit întrucîtva la aceasta. În cele mai multe domenii sîntem cu mult superiori grecilor, și tot astfel cunoștințele noastre se află într-o continuă extindere...

— O, August, vorbim evident despre două lucruri diferite... cunoașterile de la suprafață se pot extinde, iar în acest timp miezul cunoașterii se poate chirci...

— Atunci nu cumva și opera mea e o alegorie caducă a suprafeței ? — îngrijorarea lui August devenise refuz neîndoielnic jignit — asta vrei să spui ?

Taină a timpului ! Taină saturniană a cunoașterii ! Taină a poruncii destinului ! Taină a jurământului ! Lumină și întuneric reunite în crepusculul bicolor, desfășurate în cele șapte culori ale creației pămîntești, totuși, cînd transformarea ființei va fi înaintat pînă la cunoașterea universului, devenind invariabilă datorită unei asemenea totalități, atunci și timpul se va opri în loc, nu stagnînd, ca un lac, ci ca o clipă de veșnică durată a universului revărsat pretutindeni, astfel încît în realitatea unei asemenea zile de apoi cele șapte culori se vor regrupa într-o unitate supremă, în strălucirea fildeșie a unei lumini a zilei de apoi, în fața căreia orice lumină pămîntească va păli, orice realitate pămîntească se va estompa, devenind o schiță abia vizibilă, un simplu joc de linii.

— Opera ta e purtată de timp, Cezar ; ea își îndeplinește misiunea și tinde spre reînnoirea, din porunca destinului, a cunoașterii, în care creația împreună cu însușirea ei divină va dăinui din nou.

În refuzul disprețuitor exprimat vizibil se amestecă dezamăgirea :

— Ceea ce doar năzuiește spre cunoaștere încă nu e cunoaștere.

— Opera ta e pacea.

— Din păcate însă, dacă trebuie să-ți dau crezare, această pace anulează moartea numai în mod alegoric, și chiar dacă, așa cum sper cu fermitate, voi putea porunci în curînd să se închidă porțile templului lui Ianus, faptul rămîne pentru tine tot doar o alegorie, nefiind nici pe departe o deplină anulare a morții.

— Roma este alegoria, Roma este simbolul pe care l-ai creat, tu, Cezar.

— Roma este fapta strămoșilor, iar realitatea pe care au statornicit-o ei depășește cu mult simplul simbol.

— Și Roma este din nou fapta ta, August, ordinea romană în statul roman.

— Bineînțeles, doar stat-alegorie, cum ai numit tu statul meu ; totuși statul roman trebuie să fie mai mult decît o alegorie fără conținut a cunoașterii.

Refuzul disprețuitor sporise, devenind aversiune declarată ; Cezar stătea acolo gata de plecare, iar *Eneida* parcă fusese uitată.

— Ai rectitorit și întrupat ordinea în cele pămîntești, iar aceasta e cunoașterea ta.

— De ce atunci numai alegorie ? de ce stărui în ideea asta ?

Alegorie, cunoaștere, realitate — cum să se împace mîndria lui Cezar cu un asemenea alegorism pur, cînd el nu luase niciodată asupra-și smerenia cunoașterii ? cînd nu voise niciodată să vadă abisul ? cînd realitatea fusese pentru el întotdeauna doar suprafață ? Cunoașterea este însă reînălțare din abis, este reînălțare smerită din umilința smerită spre o nouă smerenie, este readucerea la ea acasă a realității din neființa în care trebuie prăvălită, ca să poată renaște iar : cunoaștere, reîntoarcere, născută din întuneric, în alegorie, renaștere a realității, transformată în abis, totuși invariabil ea însăși.

— Tu ai cunoscut ordinea statornicită de zei în suprapămîntesc și ai recunoscut-o în spiritul roman ; tu le-ai contopit pe amîndouă în unitate, ai întrupat și ai dat chip vizibil unității lor, prin opera ta statală, în opera ta statală, simbolul pe deplin valabil al spiritului roman, simbolul pe deplin valabil al ordinei suprapămîntești a cunoașterii...

— Ei și ce, exact același lucru se poate afirma despre *Eneida*.

— Niciodată !

Spusa și replica se succedau pornind din guri umede, menite și folosite pentru mîncat, tuse, scuipat, un fapt pe cît de absurd, pe atît de impur ; nici o mirare deci că nici unul nu-l înțelegea pe celălalt. Totul cerea puritatea tăcerii.

— Niciodată ! — în mod ciudat, contrazicerea nu spori de data aceasta iritarea lui August, ba chiar se simțea

o anumită domolire a acesteia — atunci cum ? atunci ce ?

— Misiunea timpului este fapta, nu cuvîntul, nici arta ; este exclusiv fapta cunoaşterii.

— Încă o dată, Virgiliu : şi atunci de ce doar alegorie ?

A vorbi era foarte istovitor, ah, iar a gândi încă mai istovitor :

— Oh, August, a cunoaşte suprapămîntescul în pămîntesc şi prin această cunoaştere a-i da chip pămîntesc, ca operă cristalizată în formă, cuvînt cristalizat în formă şi tocmai de aceea faptă cristalizată în formă, aceasta este esenţa simbolului autentic ; simbolul conturează lăuntric şi exterior imaginea sa originară, o cuprinde şi e cuprins de ea, întocmai cum statul tău, umplut de spiritul roman, sălăşluieşte în acesta, iar alegoria, purtată de suprapămîntescul pe care-l reprezintă, mai mult chiar, care a pătruns în ea, va supravieţui timpului, va creşte dăinuind, va creşte devenind realitate care anulează moartea, o realitate al cărei simbol este de la început...

— Aşadar, astfel arată alegoria autentică... — Cezar părea preocupat de idee, fireşte, cu mina aceleia care nu înţelege ceva — alegoria care vrea să fie mai mult decît una a suprafeţei...

— Da, alegoria autentică, durabilă, opera de artă autentică, statul autentic... conţinutul durabil de adevăr în alegorie.

— Nu pot verifica valabilitatea acestor condiţii... sînt foarte complicate.

Cezar nu avea nimic de verificat ; ceea ce nu înţelege trebuie să accepte, nu să cercetezi, chiar dacă eşti Cezar :

— Tu ai ctitorit pacea, ordinea ; pe terenul pregătit astfel de fapta ta va creşte oricare viitoare faptă a cunoaşterii, anulînd moartea, iar opera ta, încă de pe acum simbolul acelei fapte viitoare, creşte întru întîmpinarea ei... nu-ţi ajunge atît, Cezar August ?!

Acum, îngîndurat şi pe jumătate întors să plece, Cezar zîmbi :

— Totul e foarte complicat... lucrurile acestea nu fac cumva parte din comentariul pe care voiam să-l păs-trăm pentru Mecena ?

— Poate... nu știu...

De ce nu pleca Cezar, dacă tot voia să plece ? da, toate acestea erau extrem de complicate, extrem de obositoare, extrem de trudnice, și, într-adevăr, trebuiau amânate pînă la o întîlnire cu Mecena sau amî-nate în genere. Amî-nate pentru multă vreme. Fîntîna din perete curgea domol, iar ecoul susurului, curgînd de jur împrejur, curgînd în jos pînă în adîncuri, curgînd către mare, curgînd către valurile de noapte ale mării și încă de pe acum el însuși val, cu capete albe în în-tuneric, purta un dialog susurător cu vocea Plotiei, care plutea mută și neauzită prin susur, dădea nopții strălucire de argint, așteptînd ca împăratul să se înde-părteze, așteptînd singurătatea nopții. Oare nu se lăsase noaptea ? oh, ce greu era să redeschidă privirea. Să amîne cu zilele, cu nopțile !

Dar, deodată, fără să-i pese de pregătirile de plecare, Cezar nu se mai grăbea ; părea încă preocupat de o problemă și, brusc, se așezase din nou ; acum ședea ca unul care, ce-i drept, nu vrea să rămînă, dar nici să plece, proptit puțin pieziș de muchia scaunului, legă-nîndu-și brațul peste spetează, iar după ce tăcu gînditor un răstimp zise :

— Poate că e adevărat... poate că tot ceea ce spui tu e adevărat, dar într-o harababură de alegorii nu se poate trăi.

— Trăi... ?

Mai putea fi vorba de așa ceva ? mai putea fi vorba de viață ? de jur împrejur, susura moale și seducător — a trăi, oh, a mai trăi, ca să poți să mori.

Cine trebuia să hotărască în privința aceasta ? ce voci aveau să dea îndrumarea ? Plotia tăcea.

Dar August spuse :

— Să nu uităm că există și realitatea, chiar dacă sîntem limitați s-o exprimăm și să-i dăm formă numai prin alegorii... trăim, iar aceasta e realitatea, modesta realitate.

Viața poate fi sesizată numai prin alegorie, alegoria poate fi exprimată numai prin alegorie ; lanțul de alegorii este fără de sfârșit, iar lipsită de alegorii e numai moartea, către care acest lanț se întinde, ca și cum ea ar fi ultima sa verigă, totuși în afara lanțului — ca și cum toate alegoriile ar fi modelate numai pentru ea, ca să-i sesizezi totuși lipsa de alegorii, ca și cum abia prin moarte limba și-ar recîștiga simplitatea originală, ca și cum ea ar fi locul unde se naște modesta limbă pămîntească, simbolul cel mai pămîntesc, totuși cel mai divin : în orice limbă omenească surîde moartea. Iar acum Plotia spuse : „Mut este realul, iar noi vom trăi în muțenia lui ; pășește înainte în cele reale, te urmez.“

— Străbătînd prin lanțul alegoriilor, străbătînd spre atemporalitatea progresivă... devenite alegorie în alegorie, ele devin realitate, stingere fără moarte...

Acum, Cezar zîmbi :

— Da, asta e o realitate foarte complicată... tu crezi în mod serios că realul este subordonat unor condiționări atît de complicate ? Nu vîd aproape nici o deosebire între aceste condiționări și cele pe care vrei să le impui alegoriei...

Oricît de aproape ședea aici August, vocea lui răzbătea de la o depărtare straniu de incomensurabilă, dar nu mai puțin straniu, de la o depărtare de se poate încă mai mare, chiar dacă din direcția opusă, luară ființă propriile sale cuvinte :

— Alegoria realității și realitatea alegoriei... oh, la urmă de tot una trece în cealaltă...

— Eu cred într-o realitate mai simplă, dragul meu Virgiliu ; cred, de exemplu, în realitatea zdravănă a vieții noastre cotidiene... într-adevăr, Virgiliu, tocmai în realitatea modestă a vieții cotidiene...

Chiar în înțelesul lor cel mai modest, cuvintele omului iau ființă din moarte, dar dincolo de aceasta iau ființă din bolta neființei care naște realitatea și care se deschide, incomensurabilă, înapoia celor două porți ale morții, iau ființă din incomensurabil, și, tocmai de aceea, cel care le primește, cel care le aude aproape că nu mai este el însuși ; devine cealaltă persoană,

foarte departe de sine însuși, căci e părtaș la incomensurabil.

— Simplitatea moșilor și strămoșilor, Virgiliu, simplitatea lui Enea al tău ; în această simplitate a vieții cotidiene au ctitorit ei statul roman...

Eclipse ale soarelui stăruiau pe cer, ne-lumina căpătase culoarea leului, caii lui Poseidon goneau bătînd cu copitele valurile, iar leul lui Febus era nevăzut — oare atelajul ceresc își și ruptese șleaurile, uitase de îmblinzirea divină și se întorsese în hergheliile de cai ale apelor ? oh, astfel pe-ntinsul ocean, scăldat de albastrele unde, Lucifer, cel mai iubit printre aștrii din ceruri de Venus, chipul preasfînt și-l săltă, risipind înnoptarea pe dată — oare aceasta fusese realitatea lui Enea ? atît de departe putuse acesta să lase în urmă pămîntescul simplu ? răzbătuse el cu adevărat în asemenea regiuni ? această priveliște o văzuse el ? :

— O, August, totul a fost realitate simplă la Homer... a fost cunoașterea lui.

— Cu siguranță ; prin spusele tale nu faci decît să-mi întărești afirmația. Ceea ce a fost pentru strămoși realitate rămîne, și se și află în orice artă...

— O, August, solul se clatină... pentru Homer sau pentru eroii săi nu se clătina **nimic**... dimpotrivă, pentru Enea...

— Vorbești despre realitate **sau** despre artă ?

— Despre amîndouă.

— Deci despre amîndouă, **atunci** află în sfîrșit că Roma și poemul tău sînt una, că **așadar** și realitatea simplă a Romei este cuprinsă în poemul tău... **nimic** nu se clatină într-însul ; realitatea ta este solid fundamentată ca și solul italic.

Pînă și globul aprins al lunii și astrul titanic, toate-s hrănite la fel de spirit, și-un suflet străbate membrele masei întregi, reunindu-le-n corpul cel mare —, cunosătoare și cunoscută, steaua se va îndrepta spre răsărit ? :

— O, August, orice realitate este cunoaștere progresivă.

— Roma a fost cunoașterea străbunului ; Romă a fost cunoașterea lui Enea, și nimeni nu știe asta mai bine decît tocmai tu, Virgiliu.

Steaua va înainta peste pămîntul în repaos, nu peste state ; dar despre asta August nu voia să știe nimic. Și totuși nu se putea să n-o spună :

— Atunci cînd au creat ordinea romană, străbunii au sădit germenele cunoașterii...

— Nu vreau să mai aud încă o dată că această ordine n-a fost altceva decît un simplu simbol... realitatea Romei, realitatea a ceea ce s-a creat și a ceea ce mai e de creat, realitatea operei mele trebuie să fie mai mult decît o simplă alegorie...

— Roma a fost întemeiată în alegoria cunoașterii ; ea poartă în sine adevărul, se dezvoltă devenind din ce în ce mai mult realitate... realitatea rezidă numai în creștere și devenire.

— Așadar, pentru tine prezentul nu are nici o valoare ?

— Născut din cunoaștere, statul roman va crește depășindu-se pe sine însuși ; ordinea sa va deveni imperiul cunoașterii.

— Imperiul nu are nevoie să crească mai departe ; **c**u ajutorul zeilor vom reuși să împingem granița germană pînă la Elba, iar prin cea mai scurtă linie de apărare, obținută astfel, între ocean și Pontul Euxin, imperiul își va fi dobîndit întinderea firească, fiind asigurat în nord din Britania pînă în Dacia...

— Imperiul tău, oh, Cezar, va fi și mai mare...

— Nu trebuie să fie mai mare ; dacă ar fi mai mare, ginta italică n-ar fi suficientă, ca să mențină moravurile și ordinea romană pe întreg teritoriul.

— Imperiul realității, căruia îi dai ființă, va fi mai mult decît o simplă extindere statală asupra unor teritorii asigurate cu ajutorul forței militare.

— Cu adevărat, pentru tine ceea ce s-a făcut nu are nici o valoare... iar fiindcă nu are nici o valoare, cobori totul la o alegorie fără pretenție la realitate.

Trudnică era respirația, trudnică vorbirea, trudnică lupta împotriva neîncrederii mereu treze a lui Cezar și împotriva susceptibilei conștiințe a valorii sale :

— Pacea, pe care ai ctitorit-o în interiorul imperiului, este fără spadă, oh, Cezar, și fără spadă va cuprinde lumea întreagă.

— Așa e... — lămurirea se dovedise deci satisfăcătoare — iar eu mă străduiesc să organizez pacea prin acorduri și nu cu spada ; firește, chipul spadei trebuie să se afle înapoia acordului, pentru ca acesta să nu fie încălcat.

— În imperiul cunoașterii, spada va deveni de prisos. Cezar își ridică privirea aproape mirat :

— Cum vrei să te aperi împotriva încălcării unui acord și a jurământului ? cum vrei să obții îndeplinirea lor fără legiuni ? Vîrsta de aur încă n-a început.

Vîrsta de aur, în care arama se va preschimba din nou în aur, evul lui Saturn, al celor de nepîndit, de nepîndit în imuabilitatea permanentei lor modificări —, totuși cine ascultă adîncurile, care sînt totodată ale pămîntului și ale cerului, acela presimte, desigur încă dincolo de domeniul saturnian, viitoarea reunire a divinului cu omenescul :

— Numai cunoașterea adevărată e purtătoare a jurământului.

August zîmbi :

— N-are decît s-o facă ; totuși va purta mai bine jurământul dacă va fi ajutată în aceasta de cîteva legiuni.

— Pentru pacea internă a Italiei nu mai ai de mult nevoie de trupe...

— Așa e, Virgiliu, și absolut intenționat nu țin aici garnizoane... în trăsăturile lui Cezar se zugrăvi un fel de vicleană sinceritate, o clipire din ochi perceptibilă numai pentru prieten — trupe în raza de acțiune a senatului și a agenților săi sînt pentru mine o realitate cam prea concretă.

— Ești foarte suspicios față de senat.

— Omul nu se schimbă nici în bine, nici în rău, iar răutatea guralivă, care l-a dus în mod rușinos la cădere

acum douăzeci și cinci de ani pe Iulius Cezar, sacru fie-i numele părintesc și sacră amintirea, bîntuie și azi în adunările senatului ca și atunci. Chiar dacă aș exercita o influență și mai mare asupra numirilor de senatori, domnii aceștia sînt vrednici de încredere numai atîta vreme cît știu că eu pot azvîrli oricînd legiunile galice și ilirice asupra Italiei ; dar am grijă ca ei să știe acest lucru.

— Reazămul stăpînirii tale este poporul, August, nu senatul...

— Așa este... iar tribunatul poporului este pentru mine cea mai importantă dintre atribuțiile mele.

Trăsătura de sinceritate vicleană se ivi din nou, arătînd de data aceasta că pentru Cezar tribunatul poporului era desigur extrem de important nu de dragul poporului, ci mai mult din cauza dreptului de veto în senat.

— Pentru popor tu ești simbolul păcii, și de aceea te iubește... vîrsta de aur încă n-a început, dar pacea ta o făgăduiește.

— Pace ? Război ? — viclenia de pe fața lui Octavian se sublimă aproape în îndurerare — poporul acceptă și una și alta... am luptat împotriva lui Antoniu, eram aliat cu el, l-am nimicit, iar poporul aproape că n-a observat nimic din toate aceste schimbări ; nu știe nimic despre propriile sale dorințe, iar de aceea noi trebuie doar să ne îngrijim să nu apară un alt Antoniu... poporul ovaționează orice învingător ; el iubește victoria, nu omul.

— Aceasta poate că se potrivește pentru aglomerările de oameni ademenite de orașe și înghesuite în ele, August, totuși nu pentru țărani ; țăranul iubește pacea și pe cel ce-o aduce. Țăranul te iubește ca om, omul care ești. Iar țăranul e poporul adevărat.

O clipă, cît o bătaie de inimă, ah, cît o dureroasă răsufare, întunecarea soarelui, lumina pală și peisajul din linii pieriră, pieri imobilitatea clătinătoare, fără să piară propriu-zis, poate însă pentru a lăsa loc tabloului cîmpiei mantovane, ținutului de cîmpii înconjugate

crepuscular de munți, înconjurate de murmurul copilărei, întins în lumina soarelui, întins prin toate anotimpurile, întins prin toate vîrstele vieții.

Ca și cînd acum nu s-ar mai fi grăbit, Cezar își îndreptă spinarea în jilț :

— Nu pot să rad orașele de pe fața pămîntului, Virgiliu, dimpotrivă, trebuie să zidesc orașe, fiindcă ele sînt puncte de reazăm ale ordinei romane, astăzi ca întotdeauna... noi sîntem un popor care construiește orașe, iar la început a fost orașul Roma...

— Nu ca oraș de neguțători și zarafi. Vîrsta de aur a acestora e monedă bătută.

— Ești nedrept ; neguțătorul este soldatul roman al păcii, iar dacă vreau să-l las să existe, trebuie să îngădui și existența băncilor... toate acestea fac parte din prosperitatea statului.

— Nu sînt nedrept, dar văd forfota însetată de bani de pe străzi, văd lipsa de pioșenie ; numai țaranul posedă pioșenia poporului roman, deși e și el de pe acum în pericol de a cădea pradă setei generale de bani.

— În măsura în care ai dreptate, lucrul acesta ne atrage atenția imperios, ba chiar neîntîrziat asupra misiunii noastre educative ; trebuie să ne străduim ca și masele din orașe să devină ceea ce ar trebui să fie, ținînd seama de dreptul lor cetățenesc : un singur popor roman.

— Vor deveni întru cunoaștere, deoarece sînt însetate de ea.

— Mai curînd sînt însetate de jocuri de circ... ceea ce, firește, nu ne reduce misiunea și urgența acesteia.

— Jocurile ! oribil mai sînt însetate după așa ceva... calea reîntoarcerii !

— A cui cale ?

— Cine nu se află înăuntrul cunoașterii trebuie să-și ametească golul în beție, așadar și în beția victoriei, chiar și a victoriei numai privite ca spectacol... nu mai puțin sîngeroasă.

— Trebuie să contez pe fapte date și nu mi-e îngăduit să neglijez nimic din ceea ce poate să realizeze unitatea maselor. Prin sentimentul victoriei, masele sînt

contopite devenind popor, prin sentimentul victoriei ele sînt gata să intre în acțiune pentru statul lor.

— Țăranul o face pentru sfînta pace a țării sale — oh, cîmpiile mantovane care se întind acolo —, țăranul trăiește mereu în acea comunitate care se numește popor, în această comunitate se află el cînd își lucrează cîmpul, se află în ea cînd se duce cu carul la tîrg, se află în ea în oricare dintre zilele sale de sărbătoare...

— Întotdeauna am fost preocupat să sprijin țărănimea ; am scăzut dările, am împărțit micilor arendași întinse suprafețe din pămînturile domeniale, am reglementat raporturile diferitelor culturi. Totuși experiențele proaste pe care le-am făcut cu colonizările de veterani sînt un indiciu foarte clar al modificărilor survenite în economia noastră de stat... Roma a depășit cu mult limitele țărănimii sale, iar astăzi ne interesează mai mult cerealele din Egipt decît cele din Italia sau Sicilia ; nu ne mai putem bizui exclusiv pe țărani, cu atît mai puțin ne putem îngădui să dorim a atrage din nou masele spre țărănime, căci și într-un caz, și în celălalt am duce la pieire economia statului, așadar statul însuși...

— Și totuși, libertatea romană, pe care ai luat-o sub paza ta, se bizuie acum, ca și mai înainte, pe țărănime.

— Libertatea ? Firește, firește, eu cheazășuiesc pentru libertatea poporului roman ; nimeni nu mai trebuie să cuteze să se atingă de ea, nici un Antoniu sau oricine altcineva. Aceasta este misiunea statului roman, și în privința asta trebuie întărit. Îngăduind omului să fie părtaș la forța de șoc a statului, fi mijlocește sentimentul libertății după care năzuie, fiindcă acesta aparține naturii omenеști și se vrea satisfăcut. Iar acest sentiment al libertății sălășluiește numai în binele public al statului, aici este accesibil oricui, chiar și sclavului, și tocmai prin aceasta reprezintă mai mult decît libertatea gliei, despre care vorbești, fiindcă este libertatea unei orînduieli divine ! Da, Virgiliu, asta e. Tot restul nu-i decît reverie fără realitate, un simplu vis despre o vîrstă de aur, în care nu mai există nici o ordine și nici o îndatorire. Ajungă-ne cît ne amăgim

cu o asemenea libertate de vis, eliberată de ordine, în timpul saturnaliilor. Dacă am sărbători tot anul saturnalii, statul n-ar mai putea dăinui. Saturnaliile sînt o alegorie, dar statul e realitate autentică. Nu sînt nici capabil, nici chemat să rînduiesc o vîrstă de aur, însă ceea ce rînduiesc trebuie să fie evul meu și acela al statului meu.

Aici, sclavul spuse : „Libertatea e de partea noastră, statul e ridicol și pămîntesc.“

Firește, Cezar nu luă în seamă aceasta. Se ridicase în picioare și, straniu de nemișcat, straniu de imobil, totuși mișcat ca din interior și cu un avînt ciudat, își continuă discursul :

— În măsura în care e o parte a binelui public, libertatea însăși trebuie socotită drept o realitate și nicidecum drept o realitate aparentă, căci și libertatea se cuvine a fi mai mult decît o simplă alegorie ; prea adesea a fost degradată la așa ceva, nu în cele din urmă de către senatul însuși. Invocînd o asemenea fățarnică libertate aparentă, domnii în togă de purpură au reușit mereu să înșele poporul și să-l instige la război civil ! Josnică fățarnicie ! Desigur, ușile curiei stăteau deschise, iar cine voia putea să asiste la ședințele senatului ; dar aceasta era și singura libertate îngăduită poporului, cea mai perfidă dintre toate libertățile poporului, îngăduința de a asculta cum sînt hotărîte de către cea mai deplină lipsă de conștiință legile pentru împilarea poporului și exploatarea poporului ! Alegorie sau nu, orînduielile care și-au trăit traiul preschimbă realitatea în realitate aparentă, libertatea în libertate aparentă, iar acesta este terenul cel mai propice pentru tot soiul de crime ; trebuia să înlătur toate acestea. Da, în vechiul stat țărănesc, care ți se năzare, aceste orînduieli își mai aveau sensul lor bine întemeiat, pe atunci cetățeanul putea să aibă o perspectivă asupra treburilor publice, pe atunci adunarea populară mai avea voința ei autentică, liberă cu adevărat. Astăzi, în schimb, avem a face cu patru milioane de cetățeni romani, astăzi avem în fața noastră uriașe mase oarbe, iar acestea îl urmează, fără a avea vreo opinie proprie, pe oricine se pricepe să pozeze pur-

ținînd echivocul veșmînt ademenitor al libertății și să mascheze prin falduri potrivite cu dibăcie de mîm cît de rău îi e cîrpit și peticit din zdrențele unor forme care și-au trăit traiul și care nu mai spun nimic. Așa și nu altfel arată libertatea maselor populare și, cu adevărat, ele însele o știu ! ele știu de profunda nesiguranță fizică și spirituală în care trăiesc, știu și totuși nu știu că le înconjoară o nouă realitate, pe care nu pot nici s-o sesizeze, nici s-o îndrume ; știu doar că sînt lăsate în seama unor forțe incalculabile, forțe de o întindere nebănuită, cărora, ce-i drept, pot să le dea uneori un nume, spunîndu-le foamete sau molimă, recoltă slabă în Africa sau năvălirea barbarilor, dar care, cu toate acestea, sînt pentru ele numai expresia unei amenințări încă mai adînci, mai incalculabile, mai nebănuite ce se ascunde înapoia calamităților ; cu adevărat, masele știu de pericolele ce amenință propria lor libertate, știu că libertatea lor e aparentă și că face din ele o turmă mînată de frică, rătăcind fără păstor. Și ținînd seama tocmai de această adîncă nesiguranță, ținînd seama tocmai de toată această amenințare lăuntrică și exterioară, căreia îi este expusă masa poporului, repet și trebuie să repet că adevărata libertate se află exclusiv în ordinea romană, în prosperitatea pentru toți, pe scurt în stat. Altă libertate nu există. Statul pe care l-a vrut tatăl meu zeificat, sacră fie-i amintirea, statul pe care mă străduiesc să-l edific corespunzător testamentului său, acest stat este el însuși libertatea, nepieritoare și reală, este libertatea în realitatea spiritului roman.

— În imperiul spiritului se va desăvîrși realitatea statului creat de tine.

— Imperiul acestui spirit există de pe acum ; este statul, statul roman, imperiul roman pînă la granițele sale cele mai îndepărtate. Statul și spiritul sînt unul și același lucru.

Din depărtare, chiar dacă în propria-i gură, se formă răspunsul :

— Imperiul libertății... imperiul omului și al umanității...

— Imperiul romanilor, Virgiliu ! Căci libertatea Greciei, spiritul Greciei au reînviat în Roma. Nimeni n-a contribuit la aceasta mai mult decît tine ! Elada a fost făgăduiala ; statul roman este împlinirea.

Iar vocea sclavului spuse : „Veşnic va fi imperiul, fără de moarte.“

Îşi reluă Cezar cuvîntarea ? Nu se putea preciza, căci el vorbea şi totuşi nu vorbea. Cuvintele stăteau în spaţiu nemişcate, ca şi cum ar fi fost gîndurile cele mai intime ale lui Cezar.

— Statul trebuie să ofere din nou maselor acea siguranţă trupească şi sufletească, pe care au pierdut-o, trebuie să le chezăşuiască o pace durabilă, trebuie să le apere zeii şi trebuie să distribuie libertatea corespunzător nevoilor prosperităţii obşteşti. În asta şi numai în asta constă omenia statului, probabil unica omenie posibilă, cu siguranţă însă cea mai bună, chiar dacă adesea pare de-a dreptul inumană, brutală faţă de indivizi sau faţă de grupuri izolate, îndată ce se află în joc binele public, în folosul căruia dreptul individual trebuie întotdeauna subordonat dreptului public, libertatea individuală subordonată libertăţii publice a Romei, pacea vecinilor de graniţă subordonată păcii romane ; într-adevăr, este o omenie aspră aceea pe care trebuie s-o ofere statul, şi e cu atît mai aspră, cu cît statul, slujind binelui public şi tocmai prin aceasta întruchipîndu-l, pretinde să fie slujit la rîndu-i de individ, cere totala subordonare a individului faţă de puterea de stat, ba chiar încă mai mult, îşi arogă dreptul de a revendica şi nimici viaţa individului protejată prin puterea lui, îndată ce securitatea şi apărarea comunităţii impun o asemenea nimicire. Omenie disciplinată, iată spre ceea ce tinde statul, iată spre ceea ce trebuie să tindem împreună cu el, o omenie realistă, determinată de disciplină şi lipsită de orice moleşală, pusă sub legea realităţii, omenia aspră a Romei, iar Roma a devenit mare prin ea...

Oh, peisaj mantovan, oh, peisaj al copilăriei, blînd peisaj al omeniei, de nepierdut, peisaj al părinţilor —

nimic din el nu se mai vedea acolo afară ; pălise în nemișcare. Ceea ce exista era imobil, nemișcat cel ce stătea acolo în fața ferestrei, cel ce nu mai era Octavian, ci o întruchipare delicată și severă și straniu de dură, aproape dincolo de omenesc, iar de jur împrejur se întindea statul în linii mari, fantomatice.

— Chiar dacă, o, Cezar, va trebui să aperi astăzi încă granițele statului, imperiul va fi fără de hotar ; chiar dacă astăzi încă te vei simți nevoit să separi dreptul mai mare de cel mai mic, dreptatea va deveni indivizibilă, comunitatea fiind lezată în fiecare individ, dreptul individului fiind apărat în comunitate ; și poți fi constrins astăzi încă să îngreădești strâns libertatea, să nu-i mai lași sclavului nimic din ea și romanului foarte puțin, cu scopul de a asigura libertatea întregului, în imperiul cunoașterii, libertatea omului va ființa neîngrădită, și ea va fi aceea pe care se va edifica atotcuprinzătoarea libertate a lumii. Căci imperiul cunoașterii, către care se va dezvolta statul tău, imperiul realității adevărate nu va fi un imperiu al maselor populare, ba nici măcar un imperiu al popoarelor, ci un imperiu al comunității omenești, purtat de omul care va ști, purtat de sufletul omenesc individual, de demnitatea și libertatea lui, purtat de similitudinea lui cu zeul.

„Din smerita noastră pieire ni se va naște cunoașterea“, încheie vocea sclavului.

August părea că n-a auzit nimic ; nemișcat, el continuă :

— Pămîntească este realitatea Romei, pămîntească este omenia ei, de o luciditate blîndă pentru cel ce se supune, de o luciditate dură față de cel ce cutează cu încăpăținare să tulbure ordinea. Nu numai pe solul italian am apărat țărănimea de deposedare, nu, am făcut asta pe tot teritoriul imperiului ; am înlăturat în provincii apăsarea birurilor, le-am redat popoarelor drepturile și privilegiile, am înlăturat proasta gospodărire a unei administrații care se numea republicană și prin aceasta a pîngărit numele republicii. Criticii mei n-au

decît să-mi reproșeze că acestea sînt realizări foarte modeste și nicidecum foarte strălucite. Ei bine, prin modestele mele realizări am restabilit numele compromis al republicii și, în ciuda pustiirilor aduse de războiul civil, am adus o nouă bunăstare pentru tot teritoriul imperiului. Sobrietatea este strălucirea Romei, sobră e omenia romană ; această sobrietate se îngrijește de bunăstarea colectivității și nu rîvnește să obțină favoarea nimănui, ba chiar se vede adesea pusă în situația de a curma evoluția spre o umanitate mai bună sau cel puțin a o amîna pe mai tîrziu. Astfel, ce-i drept, am făcut ca soarta sclavilor să se îmbunătățească, dar bunăstarea imperiului are nevoie de sclavi, iar ei trebuie să se încadreze în această realitate, indiferent de dreptul ce revine celui oprimat și de care s-ar putea prevala ; într-adevăr, împotriva oricărei blîndeți și cu oricîtă neplăcere am fost nevoit să accept stăvilierea prin lege a exceselor în eliberarea lor, iar dacă s-ar răzvrăti din nou împotriva acestor rînduieli, dacă s-ar ivi un nou Spartacus ca șef al lor, ar trebui să poruncesc, aidoma lui Crassus, ca mii dintre ei să fie crucificați, ar trebui s-o fac atît ca să intimidez, cît și ca să desfăt poporul, pentru ca acesta, mereu gata să cadă pradă spaimei, să recunoască, îngrozit și cuprins de fiori, nimicnicia insului față de statul atotporuncitor.

„Nu, spuse sclavul, nu, noi vom învia întru spirit. Căci orice întemnițare e pentru noi o nouă eliberare.“

Fără a-i acorda aceluia vreo atenție, stăpînitorul continuă să vorbească :

— Noi înșine parte a poporului, aparținem statului atotporuncitor, îi aparținem cu tot ceea ce sîntem și avem, și, aparținîndu-i, aparținem poporului ; căci așa cum statul întruchipează poporul, tot astfel poporul trebuie să întruchipeze statul, iar dacă statul are un incontestabil drept de proprietate asupra noastră și asupra realizărilor noastre, același lucru îi revine și poporului. Fie realizarea noastră mare sau mică, numească-se ea *Eneida* sau altcumva, poporul e îndreptățit și îndatorat să-și exercite dreptul de proprietate

asupra ei ; fiecare dintre noi este sclav al poporului, sclav al unui copil nevîrstnic și setos de putere, care se opune oricărei îndrumări și totuși are nevoie de îndrumare.

— Poporul acesta te numește părinte, August, și așteaptă de la tine cunoașterea unui părinte.

— Poporul e nesigur ca un copil, sperios și gata de fugă, atunci cînd e părăsit, primejdios în nesiguranța lui, inaccesibil oricărui îndemn, inaccesibil oricărei chibzuințe, departe de orice omenie, lipsit de conștiință, nestatornic, schimbător, nevrednic de încredere și crud, și totuși darnic și generos, capabil să se jertfească și curajos cînd se regăsește, plin de întreaga siguranță a copilului, în care mijește presimțirea drumului celui bun și care se îndreaptă ca un somnambul spre țelul său. Oh, prieteni ai mei, e un popor mare și minunat acela în care ne-am născut și trebuie să fim recunoscători pentru îndatorirea de a-l sluji prin toate realizările noastre, încă mai recunoscători pentru calitatea de conducători ce ne-a revenit, recunoscători în cel mai înalt grad pentru porunca divină de a transforma în faptă această calitate ; ținînd seama de marea naivitate copilărească ce ne-a fost încredințată, trebuie s-o înfrîmăm, fără a-i răpi nimic, trebuie să-i lăsăm tot ceea ce are preț pentru ea, chiar și puerila beție a jocului și a cruzimii, prin care se apără pe sine însăși de moleșire, dar tocmai de aceea trebuie să băgăm de seamă ca toate acestea să fie menținute în anumite limite, pentru ca să nu se producă vreo vătămare și vreo autovătămare, pentru ca să nu apară vreo sălbăticiune, căci nimic nu este atît de înspăimîntător și de primejdios ca sminteala sălbăticită a acestui copil, care se numește popor ; este sminteala unui copil părăsit, și de aceea trebuie să ne îngrijim ca poporul să nu se simtă niciodată părăsit. O, prieteni ai mei, trebuie să ne îngrijim de copilăria poporului, trebuie să-i procurăm securitatea copiilor în securitatea casei părintești, iar cine se pricepe în felul acesta să conducă poporul cu o strășnicie blindă, părintească, cine îi procură în felul

acesta securitatea vieții și a sufletului și a credinței, cine îndeplinește toate acestea, acela și numai acela este ales să cheme poporul a forma un stat, nu numai ca să trăiască în securitatea asigurată de acesta, ci, încă mai mult, ca să fie gata a muri în ceasul de primădie, în ceasul când statul trebuie apărat ; o, prieteni ai mei, numai un popor disciplinat astfel și ținut pe drumul cel bun va putea să se apere pe sine și statul destul de dîrz, pentru a supraviețui împreună cu el timpului, așadar pentru a fi invulnerabil în vecii vecilor față de pieirea altminteri inevitabilă. Acesta este țelul, etern în valabilitatea lui, etern pentru popor, etern pentru stat.

Cine a dat răspunsul ? Se putea găsi unul ? Și totuși, răspunsul veni :

— Etern este numai adevărul, adevărul realității, eliberat de demență, apărind de demență, cules din adîncimile de jos și de sus, căci numai el este realitatea cea mai imuabilă, și chemate la adevăr, chemate la recunoaștere, chemate la fapta adevărului, popoarele, omul, vor avea parte, mai presus de orice apartenență etnică, pentru totdeauna și etern de imperiu, fără de granițe. Numai în fapta adevărului poate fi anulată moartea, moartea care a survenit, ca și moartea viitoare ; numai așa se produce trezirea sufletului crepuscular la cunoașterea universului, al cărei har este înăscut oricui are o față omenească. Statul crește către adevăr, în adevăr, creșterea lui internă se face pentru el, în el își găsește realitatea definitivă, își află calea înapoi spre originea-i divin-suprapămîntească, pentru ca măreția omului să se realizeze în aceste timpuri, să se realizeze ca imperiu al omului, ca imperiu divin al umanității, ca imperiu care se află mai presus de popoare și cuprinde toate popoarele. Țelul statului este imperiul adevărului, extins asupra tuturor țărilor, totuși crescînd ca un copac din adîncimile pămîntului către cele ale cerului, deoarece pioșenia crescîndă este cea în care se formează statul, este pacea imperiului, realitatea ca adevăr desăvîrșit.

Din nou, August nu se lăsă abătut, din nou fu ca și cum nu s-ar fi auzit unul pe celălalt, din nou spusele alunecară unele pe lângă altele, imobile în imobilitate :

— Dragostea zeilor nu e dăruită individului ; pentru zei, individul e indiferent, iar ei nu-i cunosc moartea. Zeii se adresează poporului, perenitatea lor se adresează perenității poporului, care e singura importantă pentru ei și pe care o apără, fiindcă știu că odată cu perenitatea poporului ar pieri și perenitatea lor. Iar dacă zeii disting totuși pe un muritor, aceasta se întâmplă numai pentru a-i încredința puterea de a întemeia forma statală de viață în care trebuie organizată și asigurată dănuirea poporului, nepieritoare, menită eternității. Puterea pămîntească este reflexul forței divine, iar puterea stăpînitorului, intercalată între realitatea divină și realitatea poporului, între eterna ordine divină și eterna ordine a poporului, realizîndu-le pe amîndouă în stat, devine ea însăși o dănuire eternă, devine, împreună cu zeii și cu poporul, mai mare decît moartea și viața, mai mare datorită unei asemenea duble realități. Și intercalată între divinitate și popor, reflex al celei dintîi și imagine ogîndită în cel de-al doilea, puterea pămîntească se adresează nu individului, statul se adresează nu diversității oamenilor, ci mereu numai totalității poporului, pentru a-și păstra în aceasta eterna-i dănuire reală. Nu se poate menține nici o stăpînire care vrea să se sprijine doar pe oameni, ea trece odată cu acești oameni, ba chiar, oricît de binecuvîntată ar fi, e măturată de cea dintîi adiere a nestatorniciei omenești ; așa s-a întîmplat cu opera de pace a lui Pericle, care a fost alungat, pentru că n-a putut ține departe de oraș moartea prin ciumă, așa mi s-ar fi întîmplat mie acum trei ani, cînd foametea amenința să izbucnească la Roma. Desigur, zeii, care dăruiesc pîinea pămîntească și care, drept urmare, mi-au încredințat mie, instrumentul puterii lor, misiunea de a mă îngriji de menținerea donațiilor de cereale ale senatului către popor, zeii mi-au arătat atunci

o bunăvoință extrem de mare, am putut alcătui flota care să aducă grâu de la Alexandria, vânturi prilenice au scurtat timpul călătoriei, iar cea mai teribilă calamitate a putut fi împiedicată ; dar această salvare n-ar fi fost de nici un folos, eu aş fi căzut inevitabil din pricina tulburărilor care se şi aprinseseră pretutindeni, dacă puterea mea nu s-ar fi întemeiat pe totalitatea zeilor, pe totalitatea poporului, şi necontenit m-aş expune, nu, aş expune întreaga alcătuire statală a Romei tuturor fluctuaţiilor rezultate din jocul opiniei publice, dacă aş îngădui ca exercitarea puterii să se fărâmiţeze, aşa cum e fărâmiţată masa de indivizi muritori. Statul este realitatea supremă, invizibil extinsă asupra tuturor provinciilor şi totuşi în aşa măsură realitate supremă, încît în sfera valabilităţii sale nu poate fi tolerat nimic muritor şi trecător ; stau aici ca om muritor şi trecător, totuşi în sfera de valabilitate a statului, în sfera de valabilitate a puterii mele trebuie să lepăd ceea ce e trecător şi să devin simbol al perenităţii, căci numai ca simbol cele muritoare pot să se încadreze în cele nemuritoare, într-o perenitate care, întocmai ca aceea a statului roman, stă, datorită realităţii sale, mai presus de orice alegorie. În dubla sa realitate, statul trebuie nu numai să-i simbolizeze pe zei, nu este suficient să construiască o Acropolă pentru preamărirea zeilor, ci nu mai puţin trebuie să instituie un simbol pentru popor, a doua jumătate a realităţii sale, simbolul viguros, aşa cum vrea să-l vadă şi-l înţelege poporul, imaginea viguroasă în care acesta se recunoaşte pe sine însuşi, imaginea puterii sale proprii, sub care vrea şi poate să se plece, presimţind că puterea în cele pămînteşti, precum o arată exemplul lui Antoniu, este înclinată permanent spre ticăloşie şi că numai un deţinător al puterii, care e totodată simbol al realităţii eterne, exclude un asemenea pericol. Şi de aceea eu, care am primit puterea pentru menţinerea ordinii romane ca pe un bun împrumutat de zei şi ca pe un bun moştenit de la divinizatul meu tată, ca s-o las pe viitor moştenire nepieritorului lanţ al generaţiilor

pînă la ultimul strănepot, am îngăduit, mai mult chiar, am poruncit ca imaginea mea să fie ridicată în temple, independent de toți acei zei cărora popoarele acestui imperiu le mai sînt devotate, o imagine pentru unitatea imperiului, o imagine pentru integrarea sa într-o ordine comună, care se întinde de la ocean pînă la malul Eufratului. Nu constrîngem pe nimeni să adopte instituțiile noastre, nu avem nevoie să ne pripim în nici o privință, avem timp și putem aștepta pînă cînd popoarele vor profita din proprie inițiativă de avantajele jurisdicției noastre, ale măsurilor și greutăților noastre, ale sistemului nostru monetar, pentru care există de pe acum unele începuturi și indicii, dar am preluat în mod hotărît îndatorirea de a înlesni cît mai grabnic această trecere la gîndirea romană, trebuie s-o inițiem de îndată pretutindeni, trebuie să trezim fără întîrziere conștiința imperiului la toate popoarele care îi aparțin ; trebuie s-o facem din respect pentru zeii care sînt expresia cea mai înaltă a gîndirii romane, și o putem face numai prin simbol, prin simbol și prin figurația simbolului. Lucrul acesta și nu altul l-a cunoscut poporul roman, atunci cînd a cerut ridicarea statuiilor mele, nu pentru a mi se închina superstițios ca unui zeu, care nu sînt, ci pentru a arăta cu pietate funcției statornicite de zei, pe care o dețin, acea venerație la care sînt îndatorate și popoarele străine dinăuntrul granițelor imperiului, fiindcă în efigia acestei funcții se vedește adevărata dezvoltare internă a acestui stat, dezvoltarea sa necesară spre unitatea imperiului, organizat în securitatea păcii romane și pentru toate timpurile.

Pentru toate timpurile ! Cezar își încheiase cuvîntarea, privirea lui era îndreptată spre depărtări, în aspațialitate și atemporalitate, acolo unde statul roman se întindea în linii invizibile peste peisajele pămîntului, încă lipsit de lumină, totuși plin de lumină, așteptînd lumina. Tainic, timpul curgea, răsunînd, cu toată vacuitatea, de bătaia de copite a cutremurului poseidonic, un fluviu ce curgea tălăzuind fără ape, fără maluri ;

fintina din perete curgea, dăr era ca și cum ar fi vrut să sece. În lume stăruia așteptarea.

— În pietatea crescîndă a omului, o, August, se desfășoară timpul, în ea crește imperiul, neînriurit și neputînd fi înriurit de puterea pămîntească și de rînduielele pămîntești, care, toate, rămîn încă în domeniul simbolului. Dar ca oglindă a creației care se realizează în imperiu, acesta va deveni realitate ; opera ta se va dezvolta devenind realitate în crescînda pietate omenească, spre care tu ai indicat drumul.

Privirea lui August, pierdută în depărtări, se apropie iarăși în spațiu :

— Am reluat colegiile sodale ale lui Titius și auguriul, sînt pe cale să reformez serbarea luculliană, rechem pretutindeni în amintirea poporului venerabilele forme ale credinței, și mă străduiesc să reînviez festivitățile pioase și serioase cu care strămoșii își încadrau credința. Aceasta e pe măsura zeilor, pe măsura poporului, aceasta a fost și devotata pietate a eroului tău Enea, devotat și puternic în amintirea păstrată lui Anchise, tatăl său. În amintirea divinizatului meu tată, căruia m-am dovedit devotat, poporul mi-a încredințat stăpînirea ; în acțiunile mele, poporul a recunoscut credința străbunilor, pe care o rîvnește din nou, și m-a ales s-o întruchipez, să întruchipez puterea poporului, nu numai prin transmiterea tribunatului, ci și prin încredințarea puterii preoțești supreme, a funcției simbolice de suprem protector al credinței. Pietatea romană nu trebuie să crească ; ea a existat de la început aidoma zeilor romani, cărora le slujește, și nu trebuie decît s-o recîștigăm.

— O, August, tu, care ai cunoscut pietatea existenței omenești pentru prima dată prin devotamentul față de voința tatălui tău, care în sfîntul său nume aperi cu putere formele credinței, astfel încît poporul te ascultă cu dragoste și nici un scelerat nu va mai îndrăzni să se atingă de ordinea statornicită de zei și ctitorită din nou de tine, o, August, însăși pietatea tradițională a poporului și a ta depășește sferele diversi-

tății zeilor, depășește gloriosul șir al părinților, căci pietatea se îndreaptă către străbun, pioasă prin aceea că așteaptă ca acesta să se vestească, să-și încredințeze mesajul și creația fiului ce așteaptă cu pietate...

— Apolo a fost zeul protector al casei mele, iar el, zeu al soarelui și zeu al pământului într-o ființă, el, întemeietor de ordine și apărător împotriva oricărei nenorociri, el este fiul tatălui din ceruri Zeus, căruia noi îi sîntem supuși. Orice limpezime de la el ne vine.

Iar acum prezența sclavului se făcu din nou simțită ; vocea lui veni de la o depărtare considerabilă, uscată și subțire ca în trăsături de peniță : „Cu pietate, Zeus însuși slujește destinului, dar încă mai presus, slujind și iară slujind, acolo unde se învăluie cea mai inexplorabilă lumină a oricărei gândiri, acolo, dincolo de graniță, acolo slujește destinul, slujește necunoscutului primordial, al cărui nume este interzis“.

Cezar stătea rezemat acolo, în nișă, gînditor, și era liniște. Totul se afla acum în nemișcare, dar paloarea luminii dădea înapoi, lumina lua din nou formă, ca și cum ar fi vrut să devină leul soarelui, care străjuiește granițele, leul care va veni cu labe puternice, cu labe moi, să se culce la picioarele piosului învingător. Unduirea pământului se micșora, Poseidon se domolea ; eclipsa de soare era în scădere.

— Din orice limpezime se naște o ncuă pietate, o, August.

— Dar pietatea noastră trebuie să ducă la limpezime.

— Cine e pios, August, acela se și află în știință ; se află în amintirea legii date de tatăl străbun, iar de aceea memoria lui poate convorbi și cu acela ce trebuie să vină, deși încă nu aude pasul celui ce vine, îi slujește cu o dragoste supusă, deși încă n-a primit poruncă pentru aceasta ; îl cheamă pe cel de nechemat și, chemîndu-l, îl creează... Pietatea este știința omului ce se poate smulge din singurătatea sa inexpugnabilă ; pietatea, văzul orbului și auzul surdului, căci pietatea este cunoaștere în simplitate... din pietatea omului s-au ivit zeii, și, slujind zeilor, pietatea devine cunoaștere a

iubirii dincolo de zei, care anulează moartea... pietatea... întoarcerea din adâncimi... anulînd nebunia, turbarea... adevărul ce poartă cunoaşterea... da, aceasta e pietatea.

— Pînă unde, Virgiliu ! pînă unde ! Toate acestea duc departe dincolo de pămîntesc şi nu mai conţin nici o misiune pămîntească. Eu, însă, eu sînt aşezat în pămîntesc, şi trebuie să mă mulţumesc cu asta. Poporul roman şi-a dat legile conform voinţei zeilor, prin ele şi-a pus în frîu propria-i libertate, a prefăcut-o în stat, iar în felul acesta şi-a indicat lui însuşi drumul spre limpezimea şi ordinea apolinică ; acest drum trebuie urmat, eu trebuie să veghez asupra acestui lucru, iar dacă drumul a fost deschis prin acţiunea pietăţii omeneşti, atunci nici pietatea nu trebuie să depăşească acest drum, iar ţelul său nu poate şi nu are îngăduinţa să depăşească statul, fiindcă altminteri statul ar fi abrogat, realitatea lui ar fi sfărîmată, iar împreună cu ea aceea a zeilor şi aceea a poporului. Pietatea, aceasta înseamnă statul, aceasta înseamnă slujirea statului, aceasta înseamnă încadrarea în stat ; pios este acela care slujeşte cu toată persoana şi cu toată opera lui statul roman... n-am nevoie de nici o altă pietate, iar aceasta e o datorie de la care nu sîntem exceptaţi nici tu, nici eu, nici altcineva.

Ciudat de incredibile erau toate cele spuse acum de August, incredibile şi totodată dureroase în deghizarea lor ; provocau durere ca o pierdere, ca o dezamăgire, ca o renunţare, poate şi ca o ruşine, deoarece, în ciuda tuturor acestora, te captivau, poate în inexpugnabilitatea prieteniei, poate în aceea a morţii. Oare, de fapt, nu August era acela care trebuia să moară ? Ceea ce spunea el suna ca un testament pentru viitorii conducători ai statului roman şi era totuşi ceva însuşi mort, nu răzbătea nicăieri, nici spre zei, nici spre oameni. Pare-se foarte obosit, August se aşezase din nou ; şedea acolo absent şi gînditor, puţin plecat înainte, iar frumoasa lui faţă băieţească nu privea încoace, dar mîna i se odihnea pe capul leului. Cezar măsurase imperiul pămîntesc pînă la cele mai îndepărtate hotare şi rămă-

sese prizonier al pămîntescului ; era oboșit. Și totuși un stăpînitor..

Și tocmai de aceea, tocmai de aceea ; gîndul trebuia rostit, trebuia exprimat :

— Pietatea sufletului individual se află dincolo de zei, se află dincolo de stat, dincolo de popor ; n-au decît zeii să se limiteze la popor și să nu voiască a cunoaște insul, sufletul aproape că n-are nevoie de zeii care s-au creat pe ei înșiși, nu mai are nevoie de ei, de un zeu sau altul, îndată ce se află în dialog pios cu inexp-lorabilul...

Dialog cu divinul ! Oh, cîtă vreme învelișul crepus-cular invizibil, întins între lumea de sus și cea de jos, rămîne nestrăpuns, rugăciunea nu aduce înapoi decît un ecou al ei ; zeul rămîne inaccesibil și nu dă nici un răspuns.

Totuși Cezar spuse :

— Dacă prin acest dialog pios, pe care firește că nimeni, nici măcar tu, nu-l poate verifica, vrei să te sustragi de la îndatoririle față de stat și popor, cărora le ești dator cu opera ta, atunci îți înțeleg intențiile, deși nu le pot aproba ; dacă, însă, prin vorbele tale, vrei să minimalizezi credința strămoșească și să pui pe același plan pietatea romană cu aceea a barbarilor, atunci sînt nevoit să-ți aduc aminte că tu însuți ai caracterizat zeii egipteni drept niște monștri...

— Există o singură pietate, și e mai bun barbarul, a cărui pietate însemnează creștere, decît romanul, care-și ferecă inima în fața creșterii.

Răspunsul veni oarecum plictisit, în oarecare măsură cu o atenție plictisită, în oarecare măsură urmărind rezolvarea definitivă :

— O pietate care dă naștere la monștri nu e pietate, un stat care venerază niște monștri nu e stat ; nu, pietatea nu poate fi înțeleasă fără zei, nu poate fi înțeleasă fără stat sau fără popor, ea se poate practica numai în comunitate, căci omul poate să intre în legătură cu divinitatea numai înăuntrul comunității patriei romane, care e una cu zeii săi.

— Ordinea comunității n-ar fi luat ființă niciodată, dacă sufletul individual nu ar fi aflat legătura nemijlocită cu suprapămîntescul ; numai opera care vrea să slujească nemijlocit suprapămîntescului slujește și obștei în pămîntesc.

— Acestea sînt idei novatoare extrem de periculoase, Virgiliu ; sînt dăunătoare statului.

— În ele statul se va desăvîrși devenind imperiu ; din statul cetățenilor va rezulta imperiul oamenilor.

— Tu sfărîmi construcția statală, o sfărîmi făcînd din ea o egalitate informă, îi spulberi rînduielile, nimicîcești coeziunea solidă a poporului.

Din atitudinea lui Cezar pierise orice urmă de obosală ; acestea erau lucruri care-l priveau, și spusele lui sunaseră de-a dreptul pătimaș.

— Ordinea va fi aceea a omului... aceea a legii ome-nești.

— Legi ? ca și cînd n-am fi binecuvîntați din prisos cu legi ! În nimic altceva nu e atît de fertil senatul ca în producerea de legi proaste... poporul vrea ordine, însă cu siguranță nu legi perfide, prin care e nimicît împreună cu statul său... dar din asta tu nu înțelegi realmente nimic.

— Imperiul pietății crescînde nu distruge statul, dar îl depășește, nu-i anulează caracterul popular, dar îl depășește... poporului, da, poporului i se cuvine ordinea în stat, dar omului i se cuvine cunoașterea ; pentru ea slujește el în pietate, iar atunci cînd va dobîndi cunoașterea, va fi creat și noul imperiu, imperiul sub legea cunoașterii, imperiul hărăzit să asigure creația.

— Tu vorbești despre opera de creație a lumii, ca și cînd aceasta ar putea fi influențată prin măsuri luate de stat. Din fericire, senatul nu va ști să facă mare lucru cu legea cunoașterii, despre care vorbești... altminteri creația n-ar avea o existență prea lungă.

— Cînd omul se leapădă de cunoașterea sa, cînd pierde adevărul, pierde și creația ; statul nu se poate îngriji de creație, dar odată cu aceasta e periclitat și el.

— Aceasta e o problemă a cărei soluționare o vom lăsa pe seama zeilor. Încolo, vei admite că eu mi-am făcut datoria ; m-am îngrijit de cunoștințele oamenilor, în măsura în care mi-a stat în putere, și tot astfel mă voi îngriji și pe viitor. Numărul școlilor publice a fost mărit, nu numai în Italia, ci și în provincii, îmi îndrept toată atenția spre acele activități didactice superioare, care să ne pregătească medici, arhitecți și specialiști în hidrotehnie destoinici ; mai departe, așa cum știi, am întemeiat biblioteca apolinică și pe cea octaviană și nu am încetat să sprijin prin alocații bibliotecile existente. Dar această preocupare nu înseamnă mai nimic pentru popor ; masa poporului nu vrea să i se furnizeze cunoștințe, ci să vadă imagini puternice, univoce, al căror conținut să-l înțeleagă.

— Mai presus de toate cunoștințele stă cunoașterea ca atare, iar poporul o așteaptă sub forma mării imagini a faptei cunoașterii.

Trăsăturile lui Cezar exprimă un fel de ușurătate tristă :

— Lumea e plină de fapte și totuși goală de cunoaștere.

— Fapta cunoașterii este aceea a jurământului, Octavian.

— Ei bine, Virgiliu, funcția mea este întărită prin jurământ, iar ceea ce am jurat am și îndeplinit... lucrul acesta ar trebui să fie suficient pentru fapta cunoașterii de care vorbești... ce vrei mai mult ?

De ce să nu-i răspunzi vanitosului așa cum o dorește ? Ar fi atât de simplu și de oportun. Și totuși ceva îl sili să contrazică și să explice :

— Desigur, opera ta este faptă, faptă la care te-ai obligat prin jurământ, și tocmai de aceea îi va urma și fapta cunoașterii, fapta modelatoare a cunoașterii, fapta adevărului, numai că aici e vorba de sufletul omenesc, August, iar cu acesta e nevoie de răbdare ; — oh, în ciuda refuzului contrariat de pe fața lui Cezar, lucrul acesta trebuia rostit, tocmai pentru că era vorba de

sufletul omenesc și de trezirea lui care învinge moartea — da, prin fapta ta ai extins pacea Romei asupra pământului, prin opera ta ai fondat, cu măreție alegorică, unitatea statului, iar dacă acum se mai adaugă și fapta adevărului, care îl înzestrează pe om cu cunoașterea divină comună tuturor și astfel îi adună pe cetățeni într-o comunitate de oameni, atunci, o, August, statul tău se va fi transformat în eterna realitate a creației... abia atunci, atunci va fi... minunea...

— Stăruie deci în ideea că statul în forma lui actuală n-ar fi decât o alegorie ușuratică...

— O alegorie autentică.

— Bine, o alegorie autentică... dar stăruie să susții că abia în viitor va căpăta forma realității...

— Așa este, Cezar.

— Și când se va produce minunea ta ? când va avea loc această transformare în realitate adevărată ? când ?

Frumosul chip privea poruncitor și rău, ba chiar cu totul agresiv.

Cînd, o, zei ! cînd, o, cînd ? o, cînd a fost ea, creația eliberată de forme, independentă de hazard ? Răspunsul este lăsat în seama zeului necunoscut, apărător al jurămîntului. Dar acum solul nu se mai clătina, luntrăa luneca liniștit mai departe, și chiar dacă respirația devenise din nou foarte anevoioasă în plămîni, gît și nas, inima respira, iar inima știa că într-însa adie neconținut o boare respiratorie a sufletului, o boare, doar o boare, totuși atît de puternică, încît ai fi putut crede că va trece vuind prin lume și va mătura stîncile. Cînd, o, cînd ? undeva respira cel care o va face, undeva trăia de pe acum acela, încă nenăscut, totuși respirînd de pe acum ; cîndva a fost creația, cîndva va fi, eliberată de hazard minunea. Iar în mijlocul luminii palide ce pierrea, în depărtarea văzută departe, departe de tot, spre răsărit, se arăta din nou steaua.

— Cîndva are să vină acela ce se va afla din nou în cunoaștere ; prin ființa lui, lumea va fi izbăvită spre cunoaștere.

— Aș vrea să te limitezi la misiuni mai pămîntești, cele pe care le propui sînt suprapămîntești, și pentru ele durata vieții mele nu-mi mai ajunge.

— Sînt misiunile izbăvitorului.

— Dar mi le-ai destinat mie... sau poate nu ?

— Izbăvitorul este învingător al morții, iar tu te-ai arătat învingînd moartea, întrucît ai adus pacea.

— Acesta nu e un răspuns, fiindcă eu nu puteam în-temeia pacea decît pămîntește, trebuia s-o organizez pămîntește, esența ei e pămîntească... oare tu crezi că mie nu mi se poate încredința decît îndeplinirea unor misiuni pămîntești ?

— În fiul celui divinizat, oamenii văd de pe acum pe salvatorul care trebuie să-i izbăvească de neizbăvire.

— Așa spun oamenii, așa spune poporul... dar ce spui tu, Virgiliu ?

— Încă acum douăzeci de ani, cînd am început *Georgicele*, iar tu erai un tînăr, am văzut imaginea ta în cercul zodiacului. Căci tu însemni răscrucea vremurilor.

— Cum sunau cuvintele tale ?

— „Ție, stea nouă, de luni cu mersul încet încadrată, unde atrage spre ea Fecioara în drum Scorpionul, în-suși acesta, focos, se dă la o parte și-ți face, cleștii strîngîndu-și, un loc pe cerul menit să slujească“.

— Întocmai, aceste versuri le-ai scris acum douăzeci de ani... și astăzi ?

— Ai fost zămislit și primit sub semnul Capricornului, care se-avîntă pe stîncile tari de stei spre cele mai înalte culmi pămîntești, pe el ți l-ai ales ca semn.

— Culmile pămîntești... iar suprapămîntescul îmi va fi pare-se interzis.

— Adu-ți aminte, August, versurile pe care ți le-a dedicat Horațiu.

— Care versuri ?

— „Jupiter Tonans în cer stăpîn e, aici pe pămînt tu ne ești zeul văzut, o, Augustus.“

— Te abați de la subiect, Virgiliu ; citezi lucruri foarte vechi și-i citezi pe alții, dar îți ascunzi propria părere.

— Propria mea părere ?

August se afla atît de departe ; cuvintele alunecau încolo și-ncoace, foarte ciudat le era zborul, dar nu mai formau o punte.

Sclavul spuse : „Nu mai trebuie să-ți pese.“

— Propria mea părere ?

— Tocmai asta vreau să aud, și anume fără ocolișuri.

— Ești om muritor, August, chiar dacă întîiul dintre cei în viață.

O privire mînioasă, înciudată lăsă să vadă că împăratul ar fi vrut să audă altă părere :

— Știu că nu sînt nici zeu, nici un nou astru, și e de prisos să mi se amintească ; sînt un cetățean al Romei și nu m-am socotit niciodată altceva, așadar găsesc că întrebarea mea încă nu și-a primit răspunsul.

— Izbăvirea va fi adusă întotdeauna în pămîntesc. August, întotdeauna izbăvitorul va fi un pămîntean și un muritor, trebuie să fie ; numai vocea sa vine din suprapămîntesc, numai datorită ei poate el să invoce în om nemurirea, care tinde spre izbăvire. Tu, însă, ai și netezit terenul prin fapta ta pentru o asemenea înnoire divină a lumii, și lumea ta e aceea care va auzi vocea.

— Atunci de ce îmi contești chemarea pentru ultimul pas care mai e de făcut ? atunci de ce contești că opera mea, căreia oricum îi recunoști valoarea unei pregătiri, ar putea fi chemată să aducă lumii izbăvirea definitivă ? de ce contești că simbolul, pe care oricum îl vezi în opera mea, poartă el însuși de pe acum în el realitatea ? de ce contești că eu, care oricum am pus în opera mea întîia faptă, n-aș putea fi tot astfel în stare și de fapta cunoașterii ?

— Nu contest, Octavian ; ești simbol al zeului și simbol al poporului roman. N-ai fi fost niciodată chemat la așa ceva, dacă simbolul, care ești, n-ar fi purtat și trăsăturile imaginii sale originare. Fapta cunoașterii se poate coace în tine cîndva mai curînd decît în oricare altul. Pînă acum însă n-a sosit timpul.

— Virgiliu, tu tratezi timpul cam cu prea multă larghețe, firește numai cînd e vorba de mine ; pentru tine

și propriile tale intenții prevezi răstimpuri de așteptare considerabil mai scurte... spune deci mai bine fără înconjur că nu mi-aș putea aroga această treabă izbăvitoare.

În intenție, spusa ar fi trebuit să sune voios, dar minia în continuare în ciudată era vădită.

— Pînă și izbăvitorul cu adevărul său, pînă și el este legat de urzeala de cunoaștere a timpului ; izbăvitorul va veni atunci cînd timpul va fi copt pentru asta.

Împăratul sărise în picioare :

— Vrei să păstrezi oficiul acesta pe seama ta.

Ah, oare n-avea dreptate Cezar ? ah, n-avea el oare dreptate într-o asemenea măsură, cum el însuși nu-și putea da seama ? nu mocnea oare în poet dorința de a izbăvi cu o intensitate de vis mai mare decît în toți ceilalți oameni ? nu voia și Orfeu să se încumete la așa ceva, de vreme ce atrăgea animalele la el și în vraja sa, ca să le izbăvească în omenesc ? totuși nu și iar nu : arta rămîne un mijloc impropriu, și pînă și Orfeu a trebuit să eșueze în această privință. Vocea sibilină pe care o aude poetul este aceea a Euridicei, a Plotiei, și niciodată nu găsește el, așa vrea zeul, așa vrea destinul, ramura de aur a izbăvirii.

— Oh, August, cel ce scrie nu trăiește ; izbăvitorul, dimpotrivă, trăiește mai intens decît toți, căci viața lui e fapta sa de cunoaștere, viața lui și moartea lui.

Stăpînit de minie, August zîmbi, și fu un zîmbet blînd :

— Tu vei trăi, Virgiliu, îți vei recăpăta forțele și-ți vei desăvîrși opera.

— Chiar dacă ar fi să mă însănătoșesc încă o dată... cu cît mai desăvîrșit ar fi poemul, cu atît s-ar afla mai departe de orice faptă mîntuitoare, cu atît mai impropriu ar fi pentru așa ceva.

— Ei bine, noi doi nu vom putea îndeplini fapta mîntuirii, nici tu, nici eu, ci o vom lăsa pe seama izbăvitorului, care ți se năzare și în care eu aproape că nu pot să cred. Iar pînă la sosirea lui ne vom face mai departe datoria, tu pe a ta, eu pe a mea...

— Trebuie să ne pregătim pentru sosirea lui.

— Bine. Oricum, opera mea însemnează o muncă pregătitoare pentru el. Dar și a ta este, și prin urmare vei termina *Eneida* pentru poporul tău...

— Nu pot și nu-mi e îngăduit s-o termin... nu-mi e îngăduit cu atât mai mult, cu cât ar fi cea mai nepotrivită pregătire.

— Și cum s-ar face pregătirea potrivită ?

— Prin jertfă.

— Jertfă ?

— Întocmai.

— Pentru ce vrei să jertfești ? cui vrei să-i aduci jertfă ?

— Zeilor.

— Zeii au rînduit jertfele ce le sînt plăcute, ei le-au pus sub protecția statului, iar eu mă îngrijesc de îndeplinirea lor întocmai pe tot teritoriul imperiului, așa cum o cere orînduiala zeilor. În afara suveranității de stat nu există nici o jertfă.

August nu ceda și nu știa nimic despre porunca jurămîntului dată de zeul necunoscut ; era fără sens să vrei să-l convingi :

— Nimeni nu trebuie să cuteze a se atinge de formele sfinte ale credinței, pe care le aperi tu, o, Cezar, dar intangibilitatea lor încă nu însemnează imposibilitatea de a le completa.

— Cum ar trebui completate ?

— Zeii pot porunci oricui să se sacrifice, oricine trebuie să se aștepte ca zeii să-l aleagă, dacă le e pe plac, drept jertfă.

— Dacă te înțeleg bine, tu vrei acum să înlături și din orînduielile sacrificiului comunitatea poporului și s-o vezi înlocuită prin individ care se ocupă în vreun fel oarecare cu cele suprapămîntești ; fără îndoială, Virgiliu, asta e inadmisibil și mai mult decît inadmisibil. Și din nou te referi în privința aceasta la voința zeilor, ca să obții o aparență de justificare și responsabilitate. Totuși părerea ta rămîne cu prisosință iresponsabilă, și zeii te vor scuti cel mai puțin de răspunderea pentru intențiile tale, căci lor ca și poporului le sînt

suficiente, alături de formele de cult tradiționale, și regulile respective privitoare la sacrificii. Acestea nu pot fi încălcate nici măcar cu o jumătate de pas.

— Sînt încălcate într-un mod înfricoșător, August ! poporul simte nedeslușit că se pregătește un nou adevăr, poporul simte nedeslușit că vechile forme se vor lărgi în curînd, el simte nedeslușit insuficiența vechilor ritualuri de sacrificii și, împins de un dor confuz de înnoire, împins de un dor confuz de jertfă, dă năvală spre locurile de execuție și la jocurile pe care le organizezi, dă năvală spre nepioasa jertfă aparentă, care îi e oferită în chip sîngeros printr-o moarte de o cruzime crescîndă, pentru a-și satisface pînă la urmă doar beția de sînge și beția de moarte...

— Am readus această sălbăticie la disciplină, am făcut din cruzimea neînfrînată un joc. Aceasta e asprimea necesară a poporului roman, și nu are în genere nimic a face cu presimțiri de sacrificiu.

— Poporul presimte mai mult decît individul. Căci simțirea lui colectivă e mai surdă și are mai multă pondere decît gîndirea sufletului individual, invocarea mîntuitorului lumii este la el mai surdă și are mai multă pondere, e mai sălbatică și mai confuză. Iar în fața atrocităților sîngeroase de pe locurile de execuție și de pe nisipul arenelor el presimte înfiorîndu-se că din ele va lua ființă adevărata faptă a sacrificiului, jertfa cea adevărată, care va fi forma ultimă și decisivă a cunoașterii în pămîntesc.

— Adîncimea operei tale este adesea enigmatică, Virgiliu, dar acum și vorbești în enigme.

— Din dragoste pentru oameni, din dragoste pentru omenire, izbăvitorul se va jertfi pe sine însuși, prin moartea sa se va face pe el însuși faptă a cunoașterii, faptă pe care o opune universului, astfel ca dintr-o asemenea supremă imagine reală de ajutor ce slujește să se dezvolte din nou creația.

Cezar își strînse toga în jurul trupului :

— Mi-am pus viața în serviciul operei mele, în serviciul obștei, în serviciul statului. Nevoia mea de jertfă

își află în aceasta satisfacerea. Ți recomand să faci același lucru.

Ceea ce se mai petrecea acum între ei nu mai însemna nimic, erau vorbe goale, sau nici măcar vorbe, iar acestea parcurgeau în pripă un spațiu gol, care nu mai era nici măcar spațiu. Totul era un neant incredibil și fără nici o punte.

— Viața ta a fost faptă, Cezar, este faptă pentru obște și în obște, iar tu te-ai jertfit pe de-a-ntregul. Zeii te-au ales și te-au menit pentru o asemenea faptă de jertfă, ei te-au distins pentru asta, iar de aceea, precum o arată existența ta, le-ai devenit mai apropiat decât oricare alt muritor.

— Ce jertfă mai dorești ? fiecare operă realmente înfăptuită solicită omul întreg și întreaga lui viață ; cu tine, atît cît îmi pot da seama, nu s-a petrecut altfel și poți liniștit să numești asta tot jertfă.

Puzderia straturilor ființei se estompaseră, devenind acea masă amorfă care se află dincolo de vid ; nu se mai vedea nici o linie, nici cea mai subțire umbră a unei linii — unde să mai aibă loc aici vreo întîlnire ?

— Activitatea mea a fost egoism, aproape că n-a fost activitate, cu atît mai puțin o jertfă.

— Atunci urmează-mi exemplul ; plătește-ți datoria, dă-i poporului ceea ce i se cuvine, dă-i opera ta.

— Ca oricare operă, și aceasta s-a născut din orbire... din falsă orbire... pentru adevărata orbire ne lipsește smerenia...

— Așadar și mie, și operei mele ?

— Nici un fel de straturi ale ființei...

— Ce ?

Nu merita să mai vorbești ; nu puteai decît să te repeți :

— Activitatea ta s-a săvîrșit în popor, și în popor a devenit faptă ; a mea trebuie apropiată de popor, nu pentru a sluji o activitate, ci pentru a recolta aprecieri favorabile și elogii.

— Destul, Virgiliu ! — o nerăbdare extremă începuse să se și exprime în atitudinea lui Cezar — dacă publi-

carea *Eneidei* ți se pare ceva prea egoist, las-o să apară abia după ce vei înceta din viață. Aceasta e ultima mea propunere.

— Setea de glorie a artistului se prelungește dincolo de moarte.

— Atunci ce vrei ?

— Opera nu trebuie să-mi supraviețuiască.

— Pe Iupiter ! în definitiv, de ce ? destăinuie în sfîrșit adevăratele motive !

— Pentru că nu mi-am putut consacra viața jertfei, așa cum ai făcut tu cu a ta, trebuie să-mi sacrific opera... opera mea trebuie să se scufunde în uitare, și eu împreună cu ea...

— Aceasta nu este o motivare, e pur și simplu demență.

— Dezmațul memoriei... vreau să uit... să uit totul... și vreau să fiu uitat... e necesar, August...

— Ce veste plăcută pentru prietenii tăi ! cu adevărat, Virgiliu, memoria ta ar fi mai castă dacă ți-ai aminti de ei, cu mai multă prietenie, în loc să te lași în seama unor dorințe deșarte și răuvoitoare, care nu sînt decît niște eschivări deșarte și răuvoitoare.

— Fapta izbăvitoare a cunoașterii e aproape ; de dragul ei, de dragul jurămîntului trebuie s-o fac... Izbăvirea stă în jurămînt, August... pentru toți, pentru mine...

— Ah, izbăvirea ta, iară și iară izbăvirea ta... ei, din această pricină izbăvitorul tău nu va veni cu o zi mai devreme ; tu însă jefuiești obștea, jefuiești poporul tău, iar așa numești izbăvirea ta ! E demență, curată demență !

— Adevărul lipsit de cunoaștere e demențial ; e vorba de adevărul cunoașterii... numai în realitatea lui nu există demență.

— Așadar două soiuri de adevăr ? pentru tine, unul care poartă cunoașterea, pentru mine, unul lipsit de cunoaștere.... așadar, după părerea ta, eu vorbesc aiurea ? asta vrei să spui ? atunci spune-o !

— Trebuie să nimicesc ceea ce e lipsit de cunoaștere... e neizbăvirea... încarcerarea... neeliberarea... prin jertfă

slujim eliberarea... este datoria supremă... ceea ce e lipsit de cunoaștere trebuie să se retragă din fața cunoașterii... numai prin asta slujesc cu adevărat obștei și izbăvirii poporului... legea adevărului... trezirea din somnolență !

Un pas hotărît, grăbit — August se afla lângă pat :

— Virgiliu...

— Da, August.

— Mă urăști.

— Octavian !

— Nu mă numi Octavian, de vreme ce mă urăști.

— Eu... eu te urăsc ?

— Și cum mă mai urăști !

Vocea lui Cezar se înăsprise, devenind stridentă.

— O, Octavian...

— Taci... mă urăști mai mult decît oricare alt om de pe pămînt și mai mult decît pe oricare alt om, fiindcă mă invidiezi mai mult decît pe oricine.

— Nu e adevărat... nu e adevărat...

— Nu minți ; e adevărat...

— Nu e adevărat... nu e adevărat...

— E adevărat... — mîna celui mînios smulse cu o pornire de furie frunzele de laur din ghirlandele candelabrului — da, e adevărat... da, mă urăști, fiindcă tu însuți ești plin de idei de rege, dar ai fost prea slab ca să faci pînă și cea mai mică încercare de a le îndeplini, mă urăști, fiindcă nu ai avut altceva de ales decît să-ți adăpostești în poem ideile de rege, pentru ca măcar acolo să te poți arăta mai puternic decît regii tăi ; mă urăști, fiindcă eu am fost în stare să dobîndesc prin strădania mea tot ceea ce ai fi dorit pentru tine, iar eu disprețuiesc totuși în așa măsură toate acestea, încît mi-am putut îngădui să refuz coroana imperiului, mă urăști, fiindcă mă faci răspunzător de propria ta neputință... asta e ura ta, asta e invidia ta...

— Octavian, ascultă-mă...

— Nu vreau să te ascult...

Cezar striga și, ciudat, foarte ciudat : cu cît mai tare striga, cu atît mai bogată redevenea lumea ; cele vizi-

bile, cu numeroasele lor straturi de ființă apăreau din nou, amorteala palidă căpăta iar viață, și era ca o speranță.

— Octavian, ascultă-mă...

— Pentru ce ? spune-mi, pentru ce... mai întâi ți-ai ponegрит fățarnic, cu falsă modestie, propria ta operă, pentru ca astfel s-o poți înjosi cu atât mai lesne pe a mea, apoi ai vrut să înjosești această operă a mea, reducând-o la o plăsmuire aparentă, fantomatică și alegorică, iar pe deasupra și oarbă, ba, mai mult chiar, prin asta ai insultat poporul roman și credința străbunilor săi, care, ca expresie a operei mele, nu-ți place și pe care găsești de aceea necesar s-o reformezi, și știind foarte bine că toate astea nu-ți sînt de nici un folos, știind foarte bine că nu-ți pot fi de nici un folos, știind foarte bine că rămîn mai puternic decît tine și că trebuie să rămîn mai puternic decît tine, știind foarte bine că nu ești în stare să mă dobori, te refugiezi acum, în cele din urmă, în suprapămîntesc, într-un oareunde suprapămîntesc, unde nici eu, nici altcineva nu poate ajunge, și vrei să-mi azvîrli în cîrcă un izbăvitor, care nu există și nu va exista niciodată, dar care trebuie să mă învingă în locul tău... te cunosc, Virgiliu, pari a fi blînd și îți face plăcere să te lași venerat de popor ca omul cel mai neprihănit și virtuos, dar în realitate sufletul tău aparent atît de curat fierbe neconținut de ură și perfidie, da, repet, fierbe de cea mai josnică perfidie...

Fără îndoială, divinizatul ți-a, și mînia îi sporea ți-pînd. Și totuși era atît de ciudat de bine că lucrul acesta se întîmpla, oh, atît de bine, că așa ceva mai era cu puțință, și parcă în invizibil se arăta un nevăzut sol ferm, acél invizibil temei ferm, de pe care s-ar fi putut întinde din nou punțile invizibile, punțile omenescului și ale omeniei, înlănțuind cuvîntul de replică, încrucișînd privirea ta cu privirea celuiilalt, în așa fel, încît cuvîntul ca și privirea să devină din nou pline de sens, punțile de întîlnire ale omenirii ! Oh, de-ar continua să vorbească.

Și August continuă să vorbească, nu, continuă să strige, fără a mai pune frâu țipetelor sale de gîlceavă sălbatică :

— Pur și virtuos și modest ești în comportarea ta, totuși ceva cam prea pur și prea virtuos și prea modest, ca să nu dai de bănuț... așa-numita ta modestie nu ți-ar fi îngăduit niciodată să primești vreo funcție, n-aș fi cutezat niciodată să-ți ofer vreuna, dar în realitate nici nu e de închipuit în genere vreuna care să-ți fi părut destul de bună pentru tine, împotriva oricăreia, de-ar fi fost una senatorială sau proconsulară sau alta, oricît de înaltă, tot ai fi cîrtit și pentru nimic în lume n-ai fi primit vreo funcție din mîinile mele, pentru că mă urăști prea profund și cu prea multă înverșunare ! Da, din ură față de mine ai fost nevoit să faci poezie, ți-ai înghebat independența de poet, întrucît ceea ce ai cerut realmente de la mine, anume să mă retrag, ca să-ți las locul, n-am putut și nu pot să-ți ofer, ca să nu mai vorbim de faptul că ai refuza pînă și locul meu, pe care ai fi incapabil să-l ocupi și, conștient de incapacitatea ta, ești constrîns să-l disprețuiești... toate acestea se întîmplă din ură, iar pentru că se întîmplă, ura ta se aprinde neconținut din nou...

— Niciodată nu mi-am prețuit activitatea poetică mai mult decît oricare funcție pe care ai fi vrut să mi-o oferi.

— Taci și nu mai continua să-mi răpești timpul, stăruind în fățarnicie... niciodată altceva decît să mă retrag din propria-mi funcție, poate chiar numai ca s-o poți refuza tu apoi, și de aceea toată această agitație complicată în jurul cunoașterii, de aceea aceste smintite subtilități în legătură cu sacrificiul, de aceea această dorință de a distruge *Eneida*, numai ca să pot învăța cu cum te lepezi de propria operă și cum o nimicești... da, mai curînd vrei ca *Eneida* să piară de pe fața pămîntului, decît să suporti mai departe priveliștea operei mele sau să fii nevoit s-o tolerezi... !

Straturile ființei se înălțau din nou unul după altul sub țipete, iar odaia, pe care August o măsura furios cu pașii, devenise din nou o adevărată odaie pămîn-

tească, modelată pămînteşte în casă, aranjată pămînteşte cu mobilier, pămîntească în lumina amiezii tîrzii. Iar acum puteai chiar să înaintezi dibuind pe puntea nevăzută :

— Octavian, mă nedreptăţeşti, mă nedreptăţeşti amarnic...

— Aşa, eu te nedreptăţesc ? eu te nedreptăţesc ? dar vrei ca *Eneida* să fi fost distrusă, ca să nu te vezi nevoit să mi-o dedici ! Lui Mecena i-ai dedicat *Georgicele*, iar lui Asinius Pollio bun bucuros *Bucolicele* ! Mie, dimpotrivă, fiindcă mă urăşti, ai vrut să-mi astupi gura cu acel *Culex*, pentru mine *Culex* a fost destul de bun, pentru mine, după vrerea ta, trebuie să fie destul de bun şi astăzi, evident ca să dovedeşti că acum douăzeci şi cinci de ani a fost destul de bun pentru mine, că nici nu mi se cuvine ceva mai bun, nici atunci, nici astăzi... dar că în aceşti douăzeci şi cinci de ani mi-am desăvîrşit opera şi că această operă îmi dă drepturi asupra *Eneidei*, bine întemeiate prin realizările mele, prin realitatea Romei şi a spiritului său, fără de care *Eneida* n-ar fi putut lua fiinţă niciodată, toate acestea sînt pentru tine prea mult, nu le suporti, şi mai bine distrugi epopeea decît să mi-o dedici...

— Octavian... !

— Ți-e indiferent dacă o operă, a ta sau a mea, e mai mare decît viața și moartea, asta ți-e indiferent în fața urii tale...

— Octavian, ia poemul !

— Nu vreau, nu doresc, n-am nevoie ; n-ai decît să-l păstrezi...

— Octavian, ia poemul !

Toată putreziciunea de hîrtie, toată albiciunea palidă ca hîrtia pierise din lumina de-afară ; o sclipire aproape fildeșie învăluia peisajul.

— Nu mai vreau să știu nimic de cîrpăceala ta... fă cu ea ce-ți place... n-am nevoie de ea.

— Nu e cîrpăceală.

Cezar se opri și trase cu coada ochiului spre cufăr :

— Pentru mine a devenit o cîrpăceală ; tu însuși ai înjosit-o în ochii mei.

— Tu știi că poemul ți-a fost destinat, atunci cînd l-am scris, că erai neconținut în gîndul meu, că ai pătruns în lucrare și te afli acum ca și în trecut în poem, care se referea la tine...

— Asta ai simulat-o pentru tine și deci și pentru mine. Cu adevărat, ai dreptate să mă numești orb, orb ca un pisoi abia născut, fiindcă orbire condamabilă a fost încrederea mea în tine, condamabil a fost să mă încred atîta timp în tine și în prefăcătoria ta.

— Nu m-am prefăcut.

— Iar dacă nu te-ai prefăcut, îți urăști acum tocmai de aceea propria operă care poartă trăsăturile mele.

— Vreau s-o termin pentru tine.

— Și asta vrei s-o mai cred ?

Din nou Cezar trase cu ochiul spre cufăr, iar lucrul acesta era neplăcut ; dar acum nu se mai putea schimba nimic.

— Trebuie să mă crezi, Octavian.

Oh, pînă și cea mai mărunță clipă în cădere, care se desprinde dintr-un suflet omenesc, ca să piară în abisul timpurilor, este mai mare în insesizabilitatea ei decît orice operă, iar din sufletul lui Cezar se desprinsese acum o astfel de clipă, o clipă de prietenie, o clipă de afecțiune, o clipă de dragoste, simțită clar, deși el nu spusese decît :

— Vom mai reflecta.

Iar acum veni ceea ce era mai greu.

— Ia manuscrisul cu tine la Roma, Octavian... cu ajutorul zeilor îl voi regăsi acolo.

Cezar dădu din cap aprobînd, iar pe durata acestei mișcări se înstăpîni un mare calm, calmul unui atașament care răzbate ca o adiere din inima omenească și, trecînd prin toate cele invizibile, ajunge mereu din nou la inima omenească, marea forță a tăcerii : tavanul cafeniu din grinzi deveni din nou pădurea din care fusese adus, mireasma de laur a cununilor deveni din nou mireasma foarte îndepărtatei umbre tainice care odihnește adînc în rîpele acoperite de frunziș potopit de soare, învăluită ca de o boare de susurul izvoarelor,

adiind domol ca sunetul unui flaut de muşchi, totuşi liniştită, fermă, grea ca stejarul, iar adierea inexplicabilităţii inimii era aceea a unei eterne contopiri ştiute. Oare datorită acestei adieri candela suspendată mai pendulă ca pentru ultima oară cu un clinchet de argint al lanţului ? încolo, nu se mai mişca nimic, apele erau netede, de parcă şi-ar fi ţinut răsuflarea ; călătoria se oprise în loc. Iar August, stînd sub coasta cu lauri, ţinînd mîna în frunzişul de laur, August spuse :

— Îţi aduci aminte, Virgiliu ?

— Da, îmi aduc aminte de multe, dar mi se par totuşi prea puţine...

— Îţi aduci aminte şi de caii şi cîinii pe care i-am ales împreună ?

— Desigur, îmi amintesc ; eu le-am apreciat iuţeala şi vrednicia, cînd i-ai cumpărat.

— Erau iepe şi armăsari din Crotona şi cîini din Iberia.

— Pe unul dintre armăsari te-am sfătuit să nu-l iei, dar tu l-ai cumpărat totuşi, Octavian.

— Da, ai avut dreptate ; într-adevăr armăsarul n-a fost bun de nimic.

— L-ai plătit scump, ai fi putut să nu prăpădeşti banii, fiindcă te sfătuisem foarte bine.

— Cîteodată însă e bine să nu ţi se urmeze sfatul, Virgiliu.

— De ce ? dar e mult de-atunci...

— Foarte mult. Armăsarul era frumos, un armăsar negru cu capul mic. Păcat de el.

— Da, păcat. Era un armăsar negru, şi avea chişite albe, iar crupa îi era prea slabă, deşi abia se observa.

— Întocmai, crupa îi era prea slabă, dar nu avea nici cel mai mic semn alb pe el.

— Ba nu, August, chişitele îi erau albe.

— Un animal pe care l-am văzut o dată îmi rămîne în memorie ; te asigur că armăsarul n-avea nici un semn.

— La Andes am crescut destui cai, ca să-mi ascut memoria pentru aşa ceva ; în privinţa asta sînt sigur

de ceea ce știu, în privința asta nu mă poate contrazice nimeni, nici chiar tu, Octavian.

— Nici nu ești altceva decît un țăran încăpățînat.

— Sînt țăran și fiu de crescători de cai ; în copilărie goneam peste pășuni, încheștat de coama cailor.

— Dacă gloabele pe care le încălecai erau tot atît de bune ca memoria ta, atunci n-ai de ce să te lauzi prea mult cu ele.

— Nu erau gloabe.

— Iar memoria ta nu e memorie ; a mea e mai bună.

— N-are importanță că ești August, poți să fii și de o mie de ori, însă chișițele erau albe, albe ca zăpada.

— Înfurie-te cît vrei, e zadărnice, nu erau albe.

— Albe, ți-o spun, și așa rămîne.

— Nu, ți-o spun eu.

— Pe Iupiter, Octavian, nu mă contrazice ; să mor pe loc, dacă nu erau chișițele albe !

August, care pînă atunci stătuse cu capul plecat, gînditor, ca și cum ar fi vrut să rețină nu numai amin-tirea, ci și liniștea, ridică acum capul :

— Pe o asemenea miză nu se joacă, ți-o interzic, e un preț prea mare pentru mine ; atunci mai bine, din partea mea, chișițele să fi fost albe.

La această remarcă, amîndoi trebuiră să rîdă, pe amîndoi îi podidi un rîs mut, un rîs ce flutura mut, puțin cam dureros, probabil și pentru August, căci figura lui acum întristată — ori chiar îi licăreau lacrimi în ochii săi depărtați ? — lăsa să se vadă că și lui rîsul îi stăruia dureros în gît și în piept, dureros ca un rîs din vis, chinuitor și sufocant, ah, fiindcă nimeni nu rîde în vis, ah, și fiindcă liniștea fericită, de care fuseseră împresurați, se spulberă dureros din clipa cînd, parcă trezindu-se din ea, August ridicase capul. Liniștea pierise.

Amenința din nou întunecarea soarelui ? amenința din nou cutremurul pămîntului și al mării, zguduite de caii lui Poseidon ? din această pricină fugise liniștea ? nu, nu era de temut așa ceva ; blînd pămîntește și paș-nic, porumbeii se plimbau uguind pe prichiciul feres-trei, blînd rămînea cîntecul, fildeșie, blîndă lumina, și

chiar de s-ar fi urnit din nou călătoria, nu exista nici un motiv de teamă, cîtă vreme luntrea avea să alunece și mai departe tot atît de sigur și în tihnă. Totuși se auzi tropotul de copită al unui cal și după un scurt răstimp acesta și apăru venind în salturi prin văzduh, purtîndu-l pe băiat, care se ținea cu semeție încleștat de coama lui fluturătoare, trăgînd de ea cu semeție. Nu era un cal negru, era un bidiviu alb ca zăpada, ce-i drept, cu chișitele negre, iar după ce băiatul sări în plin galop în fața lui Cezar, își continuă goana și se îndreptă trecînd prin fereastră ca vîntul. Dar băiatul păși spre Cezar, păși spre el ca un herald al lui odinioară, cu fruntea încununată ca un aducător de daruri, și așa și fu primit.

— Te salut, spuse August, rezemat ca și mai înainte de candelabru și cu mîna în frunzișul de laur, vrei să-mi dăruiești poemul, iar eu îl primesc din mîna ta, căci tu ești Lysanias, te recunosc, deși n-am fost niciodată la Andes, și, la rîndul tău, mă recunoști :

— Tu ești Caesar Augustus, sanctificatul.

— Cum ai găsit drumul spre mine ?

Și băiatul recită :

„Iată pe Cezar și gîntea lui Iulus
Ce vor veni sub a cerului boltă întinsă.
Iată bărbatul ce ți-e hărăzit, precum afli adesea,
Cezar Augustus, divinul, ce iară da-va ființă
Erei de aur în Lațiu și unde domnit-a Saturnus ;
El va clădi un imperiu al cărui hotar depăși-va
Pe garamanți și pe inzi ; mai departe de stele, de calea
Anului trasă de soare-i pămîntul acesta, acolo
Atlas rotește pe umerii-i cerul cu stele-arzătoare.
Încă de-acum, așteptîndu-l pe el și a zeilor vrere,
Țările caspice greu îngrozite, asemeni pămîntul meotic,
Și ale Nilului guri, cele șapte, se tulbură-n tremur.“

Astfel recită băiatul, iar imaginea care apăruse odată cu versurile, neliniștitor și aproape tăind răsufierea, nu căpăta contur din amintire, nici din a băiatului,

nici din a lui, ci venea din zona străină de ei a celor ce există întotdeauna, o imagine palidă și mută și abia schițată din câteva linii, totuși plină de tremurul așteptării, totuși furtunoasă.

Însă nu mai rămase timp pentru nici o reflecție, deoarece August, care ascultase atent versurile cu un aer aprobator, spuse :

— Asta e ; așa ai spus în versurile tale, aceste versuri le-ai scris pentru mine... sau poate că totuși ți-ai schimbat gândul, Virgiliu ?

— Gândul meu e neschimbat, Octavian ; poemul îți aparține.

ATUNCI AUGUST BĂTU DE DOUĂ ORI DIN PALME, și pe dată încăperea începu să se umple din nou de oameni de foarte mulți oameni, care poate că așteptaseră în fața ușii numai acest semn. Printre ei se aflau Plotius Tucce și Lucius Varius, dar și medicul cu ajutoarele sale ; sclavul putea fi și el văzut din nou în carne și oase, amestecat printre ceilalți sclavi. Numai Plotia lipsea, deși cu siguranță că nu plecase. Probabil că doar se speriasă totuși de atîția oameni și se ținea ascunsă pe undeva.

Cezar, însă, spuse :

— Dacă aș vorbi înaintea unei adunări a poporului, aș face-o cu un glas înalt și mai răsunător ; cum însă mă aflu în fața unor prieteni pe care-i iubesc și care gîndesc ca și mine, le cer doar să-mi împărtășească bucuria, fiindcă poetul nostru s-a hotărît să-și reînceapă lucrul la *Eneida* îndată după însănătoșire, așadar foarte curînd...

Îi iubea oare într-adevăr August pe acești prieteni ? Credea că le vorbește altfel decît poporului, pe care-l conducea și pe care nu-l iubea totuși defel, numai că alocuțiunea lui nu se deosebea prin nimic de începutul unei cuvîntări rostite în fața poporului, și, după toate regulile artei, lăsase acum și o pauză, pentru a îngădui ca vorbele sale să producă efect, iar cei de față să-l exprime.

Lucius Varius o și făcu pe dată :

— Știam că ai să reușești, o, August ; toate binecuvântările ne vin de la tine.

— Eu nu sînt decît purtătorul de cuvînt al poporului roman, căruia îi aparținem cu toții ; din însărcinarea lui și din însărcinarea zeilor am dat glas revendicărilor sale asupra *Eneidei*, iar Virgiliu, în dragostea sa pentru popor, a recunoscut acest drept de proprietate, acest etern și imuabil drept de proprietate.

Dar sclavul, stînd acolo printre ceilalți, cu o figură imobilă și aspră de slugă, neluat în seamă și desigur neauzit de nimeni, întregi :

— Calea spre adevărata libertate este deschisă, iar poporul va păși pe ea ; veșnică e numai calea !

— Sînt mandatarul poporului, continuă August cu acea aparentă amabilitate de la ale cărei vibrații de cordialitate nu te puteai sustrage totuși niciodată pe deplin, un simplu mandatar, aici ca și altundeva, iar lucrul acesta a fost de asemenea recunoscut de Virgiliu ; pot fi mîndru de o asemenea recunoaștere, și sînt foarte fericit, căci prin ea poemul îmi este încredințat pentru a-l păstra cu fidelitate...

— Poemul este al tău, Octavian.

— Doar în măsura în care sînt mandatar al poporului roman ; alții posedă averi personale, eu nu, iar tu știi asta.

Cu o rămurică de laur smulsă din ghirlande între degetele mereu neliniștite, așa stătea August înconjurat de revărsarea de lauri, de foșnet de lauri, de umbră de lauri, acolo, lîngă candelabru, frumos și delicat și maiestuos, dar ceea ce spunea — deși credea în vorbele sale — era minciună curată, deoarece oricine știa că se străduiește din toate puterile și cu cel mai mare succes să sporească la proporții uriașe averea familiei Iulia. Și drept grăi sclavul, din fericire fără a fi auzit : „Minți, Cezar.“ Sau August, astfel apostrofat, auzise totuși, de vreme ce zîmbi, ca pentru a răspunde, cu ochii ațintiți asupra cufărului cu manuscrisul.

— Indiferent de calitatea în care îl preiei, Octavian, eu ți-am dat poemul ; totuși, în schimb, trebuie să-ți cer o favoare.

— Condiții, Virgiliu ?... mă gîndeam că ai vrut să-mi faci un dar cu prilejul zilei mele de naștere...

— E un dar fără condiții ; tu ai să hotărăști dacă-mi vei acorda sau nu favoarea pe care ți-o cer.

— Atunci să auzim condițiile ; mă supun dinainte. Dar adu-ți aminte de propriile tale cuvinte, dragul meu Virgiliu — o vicleană sclipire prietenoasă se arată din nou în ochii lui Cezar — cruță-l pe învins și înfrînză-ți în privința lui trufia.

— Viitorul, spuse sclavul în mijlocul mulțimii.

Da, acesta îi fusese gîndul ; viitorul, viitorul nemăsurat de adînc al omului și al virtuții sale, viitorul smereniei —, totuși în ce astăzi superficial îl preschimbase din nou cu viclenie August. Și totuși *Eneida* trebuia, trebuia inevitabil să-i aparțină lui :

— Ai îngăduit eliberarea sclavilor, August ; îngăduie ca ai mei să poată pleca liberi.

— Ce ? îndată ?

Ciudată întrebare ! îndată sau nu îndată —, nu era același lucru ?

— Nu îndată, August, ci îndată după ce voi înceta din viață ; așa hotărâsc prin testament, și te rog să confirmi această hotărîre.

— Firește că o voi face... dar gîndește-te, Virgiliu, fratele tău vitreg, care, după cîte îmi amintesc, se îngrijește de gospodăria de la Andes, va fi de acord cu această hotărîre ? ai să-i creezi dificultăți dacă îiiei dintr-o lovitură toți slavii...

— Fratele meu vitreg Proculus va ști să se descurce. În afară de asta, e un om de treabă, iar oamenii vor rămîne la el și ca liberi.

— Bine, asta nu-i treaba mea ; eu nu am decît să iscălesc... cu adevărat, Virgiliu, dacă aceasta a fost singura condiție pe care o aveai de pus, am fi putut evita lunga noastră dispută !

— Poate că tot a fost bună la ceva, Octavian.

— Da, a fost bună — August aprobă din cap, cu un aer prietenos și grav —, a fost bună, deși mi-ai răpit atîta timp.

— Dar mai e testamentul, Octavian...

— Dacă nu mă înșel, ai și depus unul de multă vreme la arhivarul meu...

— Desigur, însă acum trebuie întregit...

— Privitor la sclavi ? Nu e nici o grabă ; o poți face tot atît de bine cîndva la Roma.

— Mai sînt și alte cîteva lucruri de modificat ; nu vreau să zăbovesc.

— În ceea ce te privește, ești grăbit, în privința mea, nu... totuși, asupra urgenței documentului tău poți hotărî numai tu, iar eu nici nu pot, nici nu vreau să te împiedic să-l redactezi acum ; în schimb mi-e cu neputință să zăbovesc mai mult aici, așa că mă văd nevoit să te rog să mi-l înmînezi sau să mi-l trimiți mai tîrziu, ca să-l pecetluiesc spre confirmare și întărire...

— Plotius sau Lucius, sau amîndoi împreună îți vor aduce testamentul, August ; îți mulțumesc.

— Mult prea scurt e timpul, dragul meu Virgiliu ; simt nerăbdarea cu care sînt așteptat dincolo... mai ales pentru că între timp se va fi întors cu siguranță Vipsanius Agrippa... trebuie să plec...

— Trebuie...

Odaia se golise deodată în chip enigmatic ; erau absolut singuri.

— Din păcate... trebuie să plec.

— Gîndurile mele te însoțesc, Octavian.

— Gîndurile și poemul tău.

Un semn al lui Cezar, și, iviți ca prin farmec din gol, doi sclavi stăteau lîngă cufăr, cu mîinile pe toarte.

— Ei îl vor lua de-aici ?

Cu pas ușor și repede, August se apropie de pat, iar cînd, aproape imperceptibil, se aplecă asupra-i, fu iarăși Octavian :

— Îți va fi păstrat, Virgiliu, nu luat, ia asta ca o cheazășie. Și puse pe cuvertură rîmurica de laur pe care o ținuse între degete.

— Octavian...

— Da, Virgiliu...

— Îți mulțumesc pentru multe.

— Eu îți mulțumesc, Virgiliu.

Slavii ridicaseră cufărul, iar acum, cînd făcură primul pas, cineva scoase un sughiț de plîns, nu foarte tare, totuși sălbatic și cu acea ardoare întîlnită îndeobște numai atunci cînd veșnicia pătrunde brusc în viața oamenilor, ca de pildă cînd cioclii ridică pe umeri sicriul, ca să-l scoată din casă, astfel încît rudele se simt dintr-o dată lovite de imuabilitatea pe cale să se și înfăptuiască. Era acest sughiț al eternității, care e trimis pe urma sicriului, era acest țipăt al eternității, și venea din pieptul lat și viguros al lui Plotius Tucca, din bunul și vigurosul său suflet omenesc, din înduioșata și viguroasa lui inimă, trimis pe urmele cufărului cu manuscrisul, care era purtat aici spre ușă și care era de fapt un sicriu, sicriul unui copil, sicriul unei vieți.

Iar acum soarele se întunecase din nou.

Ajuns la ușă, August se întoarse încă o dată ; încă o dată privirea prietenului căută privirea prietenului, încă o dată se mai întîlniră în privirile lor :

— Fie ca ochii tăi să se odihnească neconținut asupra-mi, dragul meu Virgiliu, spuse Octavian, stînd între canaturile ușii larg deschise, aici încă Octavian, pentru ca de îndată, subțire și mîndru și poruncitor, să plece grăbit ca un Cezar ; aproape de tot îl urma, cu labe grele și moi, un leu auriu-pal, urma sicriul, și mulți dintre cei de față se alăturară alaiului.

INLĂCRIMATUL, BUNUL SUGHIȚ AL LUI PLOTIUS mai dăinui un răstimp, înainte de a trece într-un suspin lung, întretăiat de cîțiva „Ah, da“ ! și se liniști pe deplin abia cînd lumina soarelui străluci din nou și porumbeii reîncepură să uguie pe prichiciul ferestrei.

Fie ca ochii tăi să se odihnească neconținut asupra-mi. Acestea fuseseră cuvintele lui Octavian, așa sau într-un fel asemănător sunaseră, așa continuau să sune, rămase aici, existînd încă în încăpere, plutind

încă în încăpere, nepieritoare în legătura lor cu cel care acum plecase, nepieritoare din pricina plenitudinii de sens. Nepieritoare era legătura, dar Octavian plecase — de ce ? de ce plecase ? de ce plecase Plotia ? Oh, plecaseră ca atîția alții, pierind în propriile lor destine, pierind în ocupațiile lor, în înaintarea lor în vîrstă, în istovirile lor crescînde, în încărunțirea și în îmbătrînirile lor, pierind într-o pălire, din care nu mai răzbate nici o voce, și în ciuda tuturor acestora încă mai rămăseseră punțile nevăzute, care duseseră cîndva și totuși ca pentru totdeauna spre ei, rămăseseră lanțurile nevăzute, întinse cîndva și totuși ca pentru totdeauna spre ei, nevăzutele punți de lauri, nevăzutele în-lănțuiri de argint ; rămăseseră indisolubilitatea legăturii, edificată și făurită pentru totdeauna, legînd și ducînd dincolo —, încotro ? spre o neființă nevăzută ? Nu, invizibilul ce se afla acolo, pe celălalt mal, nu era o ne-ființă, nu, cu toată invizibilitatea sa, era o ființă reală, era ca întotdeauna și Octavian, ca întotdeauna Plotia, numai că, extrem de ciudat, își lepădaseră fără urmă numele și făptura trupească. Oh, adînc, foarte adînc în noi, neatînsă de descompunerea trupului nostru, nevătămată de stingerea simțurilor noastre, invulnerabilă față de orice schimbare, invulnerabilă în regiuni neînchipuit de îndepărtate ale sinelui nostru, ale inimii noastre, ale sufletului nostru ființează cunoașterea de nezărit, de nechemat, de negăsit, de necunoscut, iar ea caută o cunoaștere reciprocă în sufletul străin, în inima străină, în adîncimea invizibilității străine, își caută propriul chip oglindit în cealaltă cunoaștere, încearcă s-o cheme la viață acolo, ca să devină vizibilă pentru ea, dăinuind în veci, veșnică puntea, veșnic lanțul întins într-acolo, veșnică întîlnirea, veșnice toate de-a lungul oricăror transformări, căci numai în întîlnire sălășluiește împlinirea cu sens a cuvîntului, împlinirea cu sens a lumii, cunoașterea cunoscută în ecou : vizibil în ciuda pleoapelor închise, vizibil, plin de sens, incomensurabilul se întindea afară îndepărtat, ca un abur auriu, auriu ca vinul în strălucirea imobil-tremurătoare

a amiezii solare, deasupra acoperişurilor roşii-cafenii, dungate cu negru, putrede şi murdare ale oraşului, era vizibil şi totodată invizibil, o oglindă, aşteptînd imaginea ogîndită, apropiindu-se în aşteptare de cuvîntul plutitor, de cunoaştere, care, deşi încă nerevelată, exista de pe acum în spaţiu, vestind cele ce vor veni, lipsa de efort, care nu va fi sperjur, participarea care trebuie să se producă înăuntrul ştiinţei, frumuseţea căreia îi e din nou îngăduit să trăiască înăuntrul legii, înăuntrul legii zeului necunoscut ce apără jurămîntul ; iar apoi, da, apoi cîţiva dintre porumbei se desprinseră de pe prichiciul ferestrei şi zburară fluturînd umflaţi în pene şi mîndri, cu penele sclipind în lumina albastră a soarelui, cufundîndu-se în sus în nemăsurata arşiţă febrilă a apogeului zilei ; aşa se cufundară în sus în cuprinsul privirii, şi scăpînd privirii pieriră. Oh, fie ca ochii tăi să se odihnească neconţinut asupra-mi.

Plotius îşi şterse lacrimile de pe obraji graşi :

— Ce nerozie, zise el, ce nerozie să fii atît de mişcat, numai pentru că Virgiliu a renunţat totuşi în sfîrşit la sminteala lui...

— Poate că purtarea lui Octavian te va fi mişcat aşa.

— Nu ştiu de-aşa ceva...

— Acum vreau să-mi fac testamentul.

— Ăsta nu-i un motiv de emoţie... toţi oamenii fac testamente.

— Nici nu are vreo legătură cu emoţia ta ; trebuie acum să-l redactez, asta-i tot.

Acum Lucius Varius fu cel care îl contrazise :

— August are perfectă dreptate, şi nu putem decît să fim de acord cu el, că poţi aştepta cu lucrurile acestea pînă cînd te vei însănătoşi, iar asta cu atît mai mult cu cît, precum auzim, există şi aşa un testament valabil...

Plotius şi Lucius erau de faţă, vizibili cu adevărat, şi tot astfel trebuia să fie şi Lysanias, chiar dacă s-ar mai fi ţinut ascuns prin vreun colţ al încăperii, poate jignit, pentru că nu fusese chemat mai înainte, şi numai sclavul singur rămăsese stăpîn pe cîmpul de luptă —, totuşi, unde era acesta ? unde era sclavul ? nimic nu

pleda în sensul că se alăturase suitei lui August, dimpotrivă, dacă trebuia să fie undeva, atunci era de presupus că se afla aici în încăpere, aici îi era în oarecare măsură locul firesc, și acum totuși ajunsese de negăsit ; desigur, nici lucrul acesta nu era pe de-a-ntregul adevărat : anume, dacă cercetai mai atent, dacă îți forțai numai puțin ochii, puteai să observi foarte curînd, alături de vizibilitatea deplină a celor doi prieteni, tot felul de lucruri pe jumătate vizibile, lucruri ce nu pot fi văzute sau nevăzute, cu o ființă incompletă sau incomplete pentru privire, poate chiar — atît de departe nu ajungea capacitatea de a distinge : toate amestecate între ele, și îndeosebi acolo unde cădeau dungile cu pulbere de soare, acolo mișunau tot felul de asemenea lucruri sustrase privirii, cu asemănare omenască, astfel încît puteai avea impresia că mulțimea ce se revărsase din odaie în urma lui Cezar se revărsase cel puțin în parte înapoi ; nimic mai ușor deci decît ca și cel căutat să se afle printre acele alcătuiuri, firește neputînd fi chemat, deoarece nu voise să-și destăinuie numele.

— Lysanias !...

Dacă sclavul nu putea fi chemat, pe băiat putea să-l cheme ; el trebuia să vină și să dea lămuriri.

— Vorbești mereu despre acest Lysanias, observă Plotius, vorbești despre el fără să se lase văzut vreodată cu adevărat... sau are și el ceva de-a face cu testamentul, pe care dorești să-l redactezi atît de urgent ?

Nici băiatul, nici sclavul nu aveau direct a face cu testamentul, lucrul acesta nu putea fi contestat ; totuși, tot atît de puțin i se putea explica lui Plotius corelația propriu-zisă, peste acest impas se putea trece numai printr-o motivare aparentă :

— Vreau să-i las moștenire un obiect sau altul.

— Cu atît mai mult e dator să se arate în sfîrșit ; altminteri, zău că nu mai pot să cred în el și în existența lui.

Cum băiatul tocmai se arătă, reproșul era nedrept ; oricine voia să-l vadă putea să-l vadă, iar reproșul se

întorcea împotriva lui Plotius. Nu mai puțin însă ar fi fost mai bine dacă Lysanias n-ar fi fost chemat, fiindcă acum, cînd venise, avea o dublă înfățișare, ca băiat și ca sclav, de parcă amîndoi ar purta același nume, căruia amîndoi trebuiau să-i dea ascultare, ca sclav și ca băiat. Lucrul acesta nu era de fapt deosebit de remarcabil ; mai remarcabil în schimb era faptul că dubla apariție se afla într-un vădit dezacord, că băiatul, deși se trudea să ajungă pînă la pat, nu reușea să i-o ia înainte tovarășului mai mare și mai puternic ; drumul îi era mereu barat, și ai fi putut crede că băiatul Lysanias își pierduse toată dibăcia vicleană.

Plotius mărșăluie din nou, suspinînd, spre jilțul pe care șezuse mai înainte :

— În loc să stai liniștit, cum te sfătuiește toată lumea, tu ești preocupat de codicile și de ce să lași moștenire unuia sau altuia... Cezar a stat la tine mai mult de-o oră, și după vocea ta se observă că vizita te-a obosit... ei, în ce mă privește, eu m-aș feri să încerc să conving pe un încăpățînat...

— Da, adăugă Lucius, cu o curiozitate îngîndurată, mult mai mult decît o oră întreagă... și n-ai vorbit despre nimic altceva decît despre *Eneida* ?... stai, nu-mi răspunde, dacă asta te obosește...

Stînd foarte înfipț în fața patului, sclavul părea să fi crescut pe neașteptate ; dinspre el pornea o răceală calmă, ca dinspre cineva care a intrat dintr-o geroasă vreme de iarnă într-o odaie caldă, stătea acolo atît de lat și puternic, încît băiatului, deși se cățăraseră pe masă, ca să se ițească peste umerii celui ce crescuse, îi era cu neputință să arunce o privire spre pat.

— Să plece sclavul...

— Ah, din pricina testamentului ? — Plotius, din jilțul său, se uită roată prin odaie — și așa s-au dus cu toții ; poți începe liniștit.

Lucius, preocupat puțin, după obicei, de faldurile togii sale, se așeză cu grijă pe scaunul de lîngă pat și, punîndu-și lungile, zveltele picioare unul peste altul, într-o

ținută de om de lume, întinse într-un gest lămuritor palma întoarsă în sus, cu degete lungi :

— Da, cînd augustul se pornește să peroreze, nu rareori are foarte mult spor la vorbă. Și, ca să fim sinceri, e orice altceva decît un bun orator, în orice caz nu e unul eminent, dacă ținem seama de exigențele noastre la care sîntem îndreptățiți, ca martori ce-au supraviețuit epocii clasice a oratoriei romane... vă mai amintiți de discursurile de odinioară din senat ? ce desfătare ofereau toate ! Oricum, pentru vremurile de astăzi, în care și așa nimeni nu mai vorbește, elocința lui August e de ajuns și trebuie să fie... însă, Virgiliu, nu vreau nicidecum să cad în aceeași greșeală ca el, slăvit fie-i numele ; nu vreau să te obosesc...

De ce nu se urnea sclavul ? ! Imobil, solid înrădăcinat ca un bloc de gheață, ca un munte de gheață, care amenința să crească mereu, sta înălțat aici, acum îl acoperea cu totul pe Lysanias, și tot mai primejdios se simțea răceala, care pornea parcă de neînălțurat de la el, aducînd cu ea mari valuri de oboseală.

— Ai neapărat nevoie de liniște —, mîna lui Lucius sublinie concluziv această sentință — ai nevoie de liniște, iar dacă l-ai mai fi întrebat încă o dată pe medic, ți-ar fi confirmat-o, cel mai oportun ar fi desigur să te lăsăm acum singur.

Nevoia de liniște nu putea fi contestată, intervenise chiar o nevoie ademenitoare și dulce de liniște, adusă de valurile de oboseală ale răcelii, primejdioasă prin imposibilitatea de a fi înlăturată. Oh, trebuia combătută ! trebuia numaidecît combătută ! Și astfel fu cît se poate de salutar că Lucius exprimase dorința de a fi consultat medicul, iar acum acesta, dînd urmare chemării, căpătă contur, desprinzîndu-se domol din forfota străvezie de chipuri, pentru ca, toț atît de domol, cu un zîmbet onctuos pe buze, să se apropie în pas de plimbare : „Te-ai însănătoșit, Virgiliu, și sînt mîndru să ți-o spun, căci arta mea, precum pot s-o afirm cu toată modestia, a contribuit nu în ultimul rînd la obținerea unui asemenea rezultat favorabil.”

Era o veste îmbucurătoare, deși nu surprinzătoare :

— M-am însănătoșit...

— E puțin cam exagerat să ne exprimăm astfel, chiar dacă, mulțumim zeilor, în mare e adevărat, rosti din nișă Plotius.

— M-am însănătoșit...

„Ai să te însănătoșești în curînd“, îl corectă sclavul.

„Alungă-l — vocea băiatului răsună slab și tînguitor —, alungă-l, dacă vrei să fii sănătos ; și pe tine vrea să te omoare.“

Răceala oboselii care se revărsa spre el putea fi acum de-a dreptul pipăită ; pornind de la uriașul ca un munte de gheață, devenise ea însăși un bloc de gheață, devenise un val încremenit, care-l cuprindea, îl învăluia, îl apăsa, arzînd în interior, impunînd în încremenirea-i învăluitoare o liniște caldă :

— M-am însănătoșit ; medicul n-a mințit.

— Se poate, cel puțin în măsura în care un medic e în stare să spună adevărul curat, dar asta însemnează și că trebuie să te porți ca un convalescent care nu vrea să se îmbolnăvească din nou — Lucius se ridicase —, iar noi, noi vom pleca acum.

— Rămîneți !

Vocea i se oprise în gît ; cuvîntul nu mai fu auzit.

„Oh, lasă-i să plece, lasă-i să plece pe toți, îl rugă Plotia, foarte lingușitoare, totuși nereușind să-și tăinuiască propria ei teamă, și alungă-l și pe acesta, care te ține îmbrățișat ; brațele mele sînt mai moi decît ale lui, iar el e dezgustător.“

Atunci deveni limpede că arzătoarea încleștare de gheață se datora brațelor uriașului, că acesta îl ridicase din pat, ba chiar de pe pămînt, și că înspăimîntătoarea, dulce-ademenitoare liniște a imuabilității trebuia aflată la pieptul imens al uriașului, în a cărui mărime incomensurabilă nu mai bătea nici o inimă și nu mai avea loc nici o respirație.

Lut era pămîntul de pe care fusese ridicat, totuși și pămîntesc și puternic ca lutul primordial al pămîntului era pieptul uriașului, la care zăcea.

„Mă strivește“, gemu băiatul deznădăduit, stors de ultimele puteri.

„Timpul lui a trecut, spuse uriașul, și fu aproape ca un zîmbet, eu nu-i fac nimic, timpul e făptașul.“

Puternic ca pămîntul era uriașul, purtînd pămîntul, purtînd liniștea, purtînd moartea — nu trebuia să poarte tot el astfel și timpul ?

„Eu sînt în afara timpului, replică Plotia, eu nu îmbătrînesc ; nu-i îngădui să mă ucidă și pe mine.“

Pe cine să salveze, pe Plotia sau pe băiat ? să se salveze pe sine ? testamentul și *Eneida* ? Încleștarea sporise, devenise încă mai grea, mai puternică, mai înghețată și tot mai înghețată, mai fierbinte și tot mai fierbinte ; fierbințelea și răceala de gheață și începuseră să curgă laolaltă, contopindu-se într-o ființă unică, purtînd ființa spre neființă, unindu-se cu aceasta, liniștea deveni atît de densă, încît aproape că nu mai putea să răzbată din ea nici un sunet, nici un sunet care s-o poată sfărîma, părea de pe acum de nesfărîmat, și nu pentru Plotia, nu pentru băiat, nu, pentru propria-i viață trebuia făcut un ultim efort :

— Vreau să trăiesc... oh, mamă !

Fu un strigăt ? nu-ți puteai da seama dacă răzbatuse dincolo de hotarele liniștii. Pieptul uriașului era lipsit de bătaia unei inimi, lipsit de respirație, fără vreo bătaie de inimă, fără respirație era lumea. Și trecu poate mult timp, pînă cînd acela spuse : „Nu pentru rugămințile femeii, nu pentru rugămințile băiatului te eliberez, nu din pricina propriei tale spaime ; te eliberez, fiindcă ai de gînd să-ți duci pînă la capăt slujba pămîntească.“ Cuvintele sunară aproape ca un avertisment ; totuși el simți cum încleștarea slăbește, și fu ca și cum uriașul ar fi vrut să-l pună din nou jos, pe solul de lut al pămîntului.

— Vreau să trăiesc... vreau să trăiesc !

Da, acum fu un strigăt, fu un strigăt, în știința vocii, în știința urechii, fu un strigăt răgușit, totuși destul de puternic, ca să-i facă pe cei doi prieteni să sară în picioare înspăimîntați ; Plotius se repezi cu zgomot și,

îmbrîncindu-l la o parte pe Lucius, care-și pierduse firea, ajunse lângă pat, exclamînd cu reproș :

— Vezi, asta-i urmarea !

Dar încheștarea încetase, uriașul pierise, ademenirea plină de spaimă pierea, iar ceea ce rămăsese era febra obișnuită, era numai febra obișnuită, aceasta încă resimțită ca un arzător bloc de gheață, care apăsa pieptul și strivea respirația, transformînd-o într-un horcăit dureros, totuși trăit atît de des și cunoscut de multă vreme, încît pînă și gustul de sînge ce-i urcă în gură nu mai avea în el nimic înfricoșător ; se afla din nou într-o obișnuită odaie de bolnav. Pe masă ședea ghemuit Lysanias ; și el era extrem de istovit și privea cu atenție spre pat.

— Asta-i urmarea... asta-i urmarea...

Nu puteai să-ți dai seama dacă bombănitul plin de reproș se adresa bolii sau bolnavului, ori lui Lucius, iar acesta spuse :

— Medicul...

Se aflau într-o obișnuită odaie de bolnav : Lysanias era aici, precum se și cuvenea, dar acești doi bărbați bătrîni, Lucius și Plotius, n-aveau ce căuta aici în încăpere, iar mama lipsea. De ce ședea Plotius pe scaunul de la fereastră în locul bunicului ? probabil pentru că era tot atît de greu și trupeș ca acela. Sub greutatea lui, picioarele jîlțului săpaseră brazde de praf, crăpate, în podeaua de lut, iar afară, în fața ferestrei, se întindeau cîmpiile mantovane sub lumina soarelui de amiază. Trebuia s-o cheme pe mama din bucătărie :

— Sete...

Mai înainte ca Lucius să-și poată întoarce ochii, Plotius și descoperise cu o sprinteneală greoaie un pahar, se întorsese cu el de la fîntîna din perete la pat, ca să umezească buzele în așteptare ale bolnavului, căruia îi sprijinea capul cu mîna cealaltă :

— Ți-e mai bine, Virgiliu ? întrebă el apoi, cu răsuflarea încă tăiată și asudînd de tulburare.

Graiul încă nu-i revenise pe deplin ; îi putu mulțumi lui Plotius numai printr-o mișcare din cap. În afară de asta, acum se auzi vocea mamei din bucătărie.

„Îndată, strigă ea cu voce bună, îndată îi aduc copilului laptele.“ Deci mama încă trăia ; fără să îmbătrânească, era în afara timpului, iar lucrul acesta inspira o adîncă voieşie. „Mai sînt bolnav, mamă ?“ — „Olecuță, da' în curînd copilul meu o să se dea jos din pat și o să aibă iarăși voie să se joace.“ Da, o să se joace iar, pe bătătura bucătăriei, o să se joace la picioarele mamei și afară, în nisipul din grădină. Însă cum putea mama să îngăduie un astfel de joc, de vreme ce el, modelînd pămîntul lutos, repeta și continua ceea ce făcea tatăl, ceea ce face zeul ? oare jocul însuși nu era o nelegiuire împotriva pămîntului, care vrea să rămînă nemodelat, o nelegiuire față de lutul lui primordial, nu era pricină de oroare și minie pentru zeița-mamă știutoare ? Acum, firește, nu putea să reflecteze mai departe asupra acestui lucru, deoarece nu-i îngăduia Plotius ; acesta continua să se afle lîngă pat, iar ceea ce-i adusese nu era lapte, ci apă, apă limpede, izvorîită din pămînt.

O a doua înghițitură lungă, o cufundare în perne — acum putea din nou să vorbească :

— Mulțumesc, dragul meu Plotius, mă simt mult mai bine ; m-ai ajutat să-mi revin...

Era un pahar din corn brun ; pe el erau incrustate contururile unui cocoș. Era un pahar țărănesc bun, solid.

— Am să cer să-l cheme pe medic, stăruii Lucius și se îndreptă spre ușă.

— De ce să-l cheme pe medic ?

Ciudat, medicul se afla aici, iar forma lui deocamdată nebuloasă, încă puțin cam incertă și plutitoare, era pe cale să se transforme din nou în prezență fermă.

— Să-l întrebăm, reflectă Plotius, dacă nu vrea să-ți lase sînge, de cîte ori n-am avut și eu asemenea crize, poate chiar mai rele decît tine, și îndată ce-am dat cîteva uncii de sînge mi-am revenit deodată la viață și mi-am dat seama că toată scorneala asta păcătoasă e nemaipomenit de binefăcătoare pentru sănătate.

Medicul Charondas își pieptăna barba : „Școală romană, tratament roman, noi nu ne bizuim pe așa ceva ;

în cazul tău nu avem de scos nici un fel de lichid din corp, dimpotrivă îi adăugăm... te rog, bea cît poți de mult.“

— Mai dați-mi să beau...

„Vrei iară vin?“ întrebă Lysanias și ridică numai decît cupa de fildeș. „Prostii, îl repezi medicul, nici un fel de vin ; tu nu te amesteca.“

Într-adevăr, apa care susura rece era medicamentul:

— M-am însănătoșit ; e constatarea medicului însuși.

— Atunci îi vom cere s-o confirme, fu de părere Lucius, la ușă, cu mîna pe clanță.

„La mici reșute ne putem aștepta oricînd spuse medicul și zîmbi onctuos, n-a fost decît o mică reșută.“

— Stai, Lucius... n-o să facem caz din pricina unei mici reșute ; acum trebuie să-mi redactez testamentul.

Lucius se întoarce la masă.

— Amîină cel puțin pînă diseară ; îți făgăduiesc că vom rezolva totul încă înainte de plecarea noastră.

Nu, trebuia rezolvat îndată ; altminteri, uriașul ar fi putut crede că testamentul nu fusese decît un pretext ca să-i scape. De altfel, nu fusese oare o prea ieftină retragere în pămîntesc ? Îl năpădi rușinea, o rușine paralizantă și biciuitoare, paralizantă și biciuitoare ca arșița înghețată a febrei care persista, deși nu fusese totuși vorba decît de o mică reșută.

Lysanias, cocoțat ca și mai înainte pe masă, voi să-i alunge rușinea : „Numai în hazard rezidă rușinea, o, Virgiliu, drumul tău n-a cunoscut hazardul, și totul a fost necesar.“

— Cine se întoarce pe drumul pe care l-a parcurs e copleșit de rușine.

Cu un suspin greu, Plotius se lăsă pe marginea patului :

— Ce mai vrei să spui și cu asta ?

— Testamentul e urgent, nu pot renunța la el.

— E cu totul de neînțeles cum o amîinare de cîteva ceasuri ți s-ar părea ceva de rușine, și nici n-o crezi serios.

— De dragul lui August am renunțat la dorințele mele în privința *Eneidei*... acum, de dragul vostru, să renunț și la testament ?

— Noi sîntem îngrijorați numai de starea sănătății tale.

— Starea sănătății mele îmi îngăduie, ba chiar mă silește să-mi urmez calea. Nu vreau să mă întorc.

„Niciodată nu te-am condus înapoi, replică băiatul, întotdeauna am mers înainte.“

— Și-acum încotro ?

Lysanias tăcu ; nu știa ce să răspundă.

„Misiunea lui de călăuză a ținut pînă cînd ai ajuns la mine, interveni Plotia, ceea ce urmează acum este drumul nostru comun, drumul iubirii noastre.“

— Încotro ? trebuie să mă descurc singur...

— Ești nedrept, Virgiliu, se îmbufnă Plotius Tucca, șezînd greu pe marginea patului, astfel că în acel loc salteaua se lăsă, ești nedrept ; nimic nu te îndreptățește să respingi așa, cu una, cu două, ajutorul și dragostea noastră.

Plotius, altminteri atît de zgomotos și poruncitor, care nu obișnuia să îngăduie vreo opoziție, ședea aici, pe marginea patului, cu totul neajutorat, iar abilitatea de om de lume a lui Lucius, altminteri atît de sigură, părea să fi devenit foarte șovăitoare ; se putea simți clar că amîndoi erau acum dispuși să-i dea ascultare, amîndoi dispuși față de un bolnav, a cărui docilitate le fusese mai înainte aproape întotdeauna pe plac. Cărui fapt i se datora această schimbare ? ascultau ei numai de forța poruncitoare a bolii, pe care mai înainte, într-adevăr, n-o prea luaseră în seamă ? sau începeau acum și ei să presimtă vocea superioară care se afla înapoia bolii ? vocea vestitoare a iubirii, în care se unesc moartea și viața ? oh, cu siguranță că o presimțeau, altminteri nu s-ar fi opus atît de mult unei ultime voințe, care a început să-și vrea moartea !

Iar Lucius spuse :

— N-aș vrea să te contrazic mai departe, dar...

— Nu adăuga nici un dar, dragul meu Lucius... acolo în colț e bagajul meu, iar în mapa de călătorie ai să găsești uneltele de scris, cu tot ce trebuie...

Plotius clătină din cap :

— Fie, trebuie să-ți facem voia, de vreme ce nu te putem împiedica...

Față de o asemenea docilitate nu era tocmai oportun sau îmbucurător să trebuiască a mărturisi celor doi că se simțea în continuare foarte rău trupește ; numai că se vesti pericolul unor fiori de friguri :

— Mai dați-mi doar încă o a doua învelitoare...

Pe fața îmbufnată a lui Plotius apăru îngrijorarea și-i spori aerul mohorât :

— Prea te încrezi în puterile tale.

— Doar o a doua învelitoare... asta-i tot.

— Îți fac rost de ea, spuse Lucius.

Dar abia-i chemase Lucius pe slujitori și le ceruse învelitoarea dorită, că și apăru sclavul, aducînd-o, cu fața impenetrabilă și severă, nu un uriaș, ci o slugă de rînd, care întinse, pe cît de politicoș, pe atît de dibaci, a doua învelitoare pe pat, punînd deasupra din nou rămurica de laur sfințită prin atingerea lui August, iar toate acestea se petrecură atît de repede, mai mult chiar, atît de izbitor de precis, ca un lucru pregătît dinainte, încît trebuia să te întrebi dacă cererea sa de a i se aduce această învelitoare fusese într-adevăr necesară și îndreptățită — nu fusese oare un simplu pretext ca să-l aducă înapoi pe sclav ? sau un pretext pentru acesta, să se strecoare iar înăuntru ? Trebuia să se lămurească :

— N-ai fost adineauri aici ?

— Mi s-a poruncit să nu te mai părăsesc.

Băiatul Lysanias își dădu drumul să alunece de pe masă și veni foarte aproape, poate ca să nu-l mai îndepărteze sclavul : „Fără nici o poruncă am rămas la tine, fără nici o poruncă rămîn la tine.“

Ceea ce spunea băiatul era lipsit de însemnătate, aproape ca o limbă uitată, înțeleasă numai cu greu, în

vreme ce cuvintele celuilalt, în pofida tonului distant, inspirau o ciudată încredere :

— De ce n-ai venit mai devreme ?

„Trebuia să slujești și tu, mai înainte ca eu să te pot sluji pe tine.“

Plotius vîrîse îngrijorat mîna sub învelitoare și îi atinsese picioarele reci :

— Ca de gheață, dragul meu Virgiliu !

— Acum mă simt foarte bine, Plotius.

— De-ar fi așa cum spui, zise Lucius, care între timp pusese pe masă uneltele de scris și mapa cu hîrtie, iar aici ai tot ce-ai dorit.

— Dă-mi hîrtia.

Lucius se minună :

— Cum ? vrei cumva să scrii tu însuși ?

— Aș vrea să văd hîrtia... dă-mi-o...

— Nu fi nerăbdător, Virgiliu, iat-o.

Și Lucius, care deschisese mapa de piele, luă din topul de hîrtie, tăiată drept și îngrijit, foile cele mai de sus, ca să i le dea.

Oh, era o hîrtie bună, cu acea netezime aspră, răco-roasă, cum îi place penei, și îi făcea bine să-și plimbe pe ea vîrfurile moi ale degetelor, ca și cînd ar fi vrut să se pregătească pentru scris. Și ținînd-o contra luminii, se vedea, în masa fildeșie, rețeaua de fibre. Oh, întîia așezare a penei pe o coală curată, albă, întîia trăsătură așternută la începutul creației, întîiul cuvînt la intrarea în cele nepieritoare.

Era greu să te desparți de așa ceva :

— Bună hîrtie, Lucius.

„Alb și neted și gingaș e corpul meu, șopti Plotia, ca într-o ușoară tînguire, dar tu n-ai vrut să-l atingi.“

Lucius luă înapoi colile, își trecu și el cu grijă degetele peste fața lor, cercetîndu-le netezimea, le ținu și el contra luminii :

— Bună, confirmă cu pricepere de specialist, bună hîrtie.

Apoi se așeză să scrie.

Intangibilă fusese Plotia, prea greu destinul ei, totuși prea ușor ca puful, ca să poată fi purtat, ca să-i fie

îngăduit să-l poarte, și necunoscută pierise ea printre cele de necunoscut, acolo unde nu mai există nici o întâlnire : inelul ei rămăsese, dar ea nu se mai arăta.

Plotius spuse :

— Dacă nu e decît o completare și nu o modificare a ultimului tău testament, atunci te poți exprima foarte pe scurt.

Nu, Plotia nu se arăta. În schimb, din forfota de umbre se desprinseseră alte chipuri, în parte bizar de familiare, în parte putînd fi recunoscute numai printr-un efort, deoarece dispăreau repede, un norod divers, multe tîrfe cu peruci blonde, mulți bețivani și mîncăi, dar și ospătari și tineri frumusei. O clipă deveni vizibil Alexis, atît cît putea fi recunoscut din spate, fiindcă stătea rezemat de balustrada unei corăbii și se uita în apa pe care se legănau fel de fel de resturi. Iar băiatul spuse, ca un avertisment și cu tristețe : „Toate drumurile le-am parcurs împreună, și te-am condus prin toate astea ; oh, dacă ți-ai aminti...”

— Îi cunosc pe mulți...

— Ai și început să dictezi ? întrebă Lucius.

— Îi cunosc pe mulți...

Nu, nimeni nu mai putea fi recunoscut, doar unul singur, iar lucrul acesta era uimitor, fiindcă despărțirea de Octavian fusese dureroasă și definitivă, despărțirea nu mai putea fi repetată, iar acum, împotriva oricărei învoieli, Octavian se afla din noi aici : la oarecare distanță de forfota de umbre, stătea lîngă candelabru și, deși el însuși invizibil, avea ochii întunecați ațintiți asupra sclavului, de la care aștepta să i se îngăduie a vorbi.

„Vorbește, îi ceru sclavul, rostește-ți porunca.”

Îndată Cezar ordonă, dar în fond nici nu era o poruncă adevărată :

„Îți îngădui, Virgiliu, spuse el, să micșorezi în favoarea sclavilor tăi cele cuvenite moștenitorilor din primul tău testament.”

— Aşa să fie ; vreau să am grijă de sclavi, dar, în afară de asta, trebuie să las şi dispoziţii cu privire la *Eneida* şi editarea ei.

„De poem mă voi îngriji eu.“

— Pentru mine, asta nu-i de ajuns.

„Virgiliu, oare nu ştii cine sînt ?“

Iar băiatul spuse : „Iată cum suie pe cer steaua lui Cezar Dioneul, steaua sub care-or zimbi ogoare-ncărcate de roade, şi pe-nsorite nălţimi urca-va în struguri culoarea.“

— Înţeleg, spuse Lucius, e vorba de dispoziţiile asupra editării *Eneidei*... dar ce nu ţi-e de ajuns în privinţa asta ?

Băiatul minţise ; nu se zărea nici o stea, cel mai puţin cea făgăduită, aceea care trebuia să lumineze din nou calea spre iminenta coacere a timpului, de nezarit steaua întîlnirii, pe seama căreia e lăsată orice cunoaştere şi recunoaştere, marea taină dezvăluitoare, care opreşte în loc fluviul gol al timpului, împlinindu-l, dînd un nou început tainicului de nestăvilit —, nu, băiatul minţise, nu se zărea nimic, încă nimic !

„Încă nu şi totuşi de pe acum !“ Cine tocmai rostise aceste cuvinte ? băiatul sau sclavul ? amîndoi priveau spre răsărit, reuniţi într-o nouă comuniune prin privirea îndreptată spre răsărit ; iar pe firmament la răsărit se va înălţa astrul.

„La apus străluceşte steaua iuliană, spuse invizibilitatea lui Cezar, şi totuşi tu nu vrei s-o mai zăreşti, Virgiliu... ura ta nu se va stinge niciodată ?“

— Sub semnul dragostei i-am dedicat lui August *Eneida* dar dincolo de fiinţa lui se află sus de tot steaua cea nouă.

Cezar nu mai răspunse ; tăcînd se scufundă în invizibil.

— *Eneida*... — Plotius pufni puţin şi-şi trecu mîinile prin cununa de păr cărunt — da, *Eneida*, steaua iuliană va străluci pe veci în ea.

— Dacă înţeleg bine, în testament trebuie trecută înainte de toate această dedicaţie a *Eneidei* către Cezar,

spuse Lucius și muie pana în călimară, așteptînd cu o față atentă date mai precise.

Așteptă însă în zadar. Căci nu era o călimară aceea în care ținea muiată pana, ci eleșteul din fața casei de la Andes, într-adevăr, masa la care ședea nu mai era una obișnuită, căci pe ea apăruse deodată întreaga fermă de la Andes, ferma care de aici înainte urma să-i aparțină lui Proculus, iar dincolo de ea, ca o imagine micșorată a casei, se afla cavoul, o temniță construită din plăci cenușii de plumb, în vreme ce talazurile Golfului Posillipic se încrucișau, sclipind ca aurul, cu acelea ale eleșteului : într-adevăr, Lucius își muia pana în eleșteu, iar din locul în care și-o muia, cercuri ușoare, tăcute de apă alergau spre marginea eleșteului, în jurul căruia gîgîiau gîște și măcăiau rațe ; pe stîngiile hulubăriei uguiau porumbeli, iar, pe deasupra, masa era înconjurată strîns de nenumărați oameni care așteptau nerăbdători testamentul, dar, dacă era totuși de înțeles ca printre acești oameni curioși în privința moștenirii să se afle Cebes, de vreme ce avea să locuiască la fermă, părea mai mult decît inadmisibil ca Alexis, care tocmai venea agale, parcurgînd dubla cotitură a șoselei, să se vînture din nou pe aici. Înghesuiala în jurul testamentului era necuviincioasă, atît de necuviincioasă, încît sclavul trebui să intervină, dar oamenii se arătară extrem de indignați și cu greu se lăsară izgoniți înapoi în nevăzut ; asta dură destul de mult, iar cînd totul se sfîrși cu bine, iar masa se află din nou netedă în fața lui Lucius, acesta vorbi iar, aproape nerăbdător :

— Sînt gata, Virgiliu.

Ca să-și adune gîndurile atît de repede, trebui să facă un mare efort ; de fapt, Lucius ar fi putut să-și dea seama și singur de asta :

— Îndată, dragul meu Lucius..

— Nu te grăbi... avem tot timpul, spuse Plotius.

— Ascultați, prieteni, mai înainte de a începe... vă amintiți cuvintele lui August... ?

— Desigur.

— Ei, Cezar cunoaște primul meu testament, și mi se pare drept ca voi, care mă asistați, să-i știți de asemenea conținutul...

— Nu sîntem singuri..., îl întrerupse Lucius și arătă spre sclav.

— Sclavul ? firește, îl cunosc...

Cunoscător și cunoscut —, era o întîlnire pentru totdeauna, era o înlănțuire pentru totdeauna, o înlănțuire eternă, în același timp lăuntrică și exterioară, cu cel ce poartă lanțurile.

— N-ai vrea mai înainte să-i spui sclavului să plece, din pricina testamentului ?

Era uimitor că Lucius se încumetase să spună așa ceva, vădînd lipsă de respect, dar faptul nu avu nici o urmare : cu o mină imobilă, sclavul părăsi numaidecît odaia și totodată rămase în ea, ca și cînd s-ar fi dedublat.

Plotius Tucce își împreună mîinile pe pîntece, cu degetele groase puse unul peste altul :

— Bun, acum sîntem singuri.

Plotia îl repezi pe un ton foarte tăios, foarte disprețuitor : „De ce vreți să fiți singuri ? De singurătate are nevoie dragostea ; voi, însă, voi discutați despre bani.”

— Nu banii mei, nu mai sînt banii mei... Era jignitor că Plotia putuse vorbi așa, căci, oricît de departe s-ar fi aflat, tot trebuia să știe că niciodată nu-l preocupaseră banii și averea.

— Asupra propriilor tăi bani ai hotărît prin testament, și asupra propriilor tăi bani hotărăști prin testament, replică Plotius, toate celelalte de care mai vorbești sînt mofturi.

Din fericire putu să răspundă, fără a o divulga pe Plotia :

— Mi-am obținut banii prin grația și bunătatea prietenilor mei, așa că e drept și echitabil să le înapoiez acești bani... de aceea continui să am îndoieli dacă sînt îndreptățit să-i las moștenire fratelui meu Proculus, care mi-e foarte drag din pricina firii lui bune și

cinstite, atît de mult cît am făcut prin acel prim testament.

— Fireşte că astea-s mofturi.

— Datina tradiţională şi binele statului, rînji Lucius, cer ca averea să rămînă, să fie păstrată şi îngrijită în cadrul familiei.

— Vorbind serios, Virgiliu, sublinie Plotius, tu poţi şi trebuie să dispui asupra averii tale întru totul după cum crezi de cuviinţă ; ceea ce ai cîştigat ţi se datorează exclusiv ţie şi activităţii tale.

— Realizările mele nu stau în nici un raport cu bunăstarea la care am ajuns prin darurile prietenilor, şi de aceea am dispus ca înainte de toate casa mea din Roma, de pe Esquilin, şi de asemenea casa mea din Neapole să-i revină lui Cezar, în schimb moşia din Campania să-i revină lui Mecena... mai departe îl rog pe August să-i îngăduie lui Alexis a ocupa şi mai departe casa de pe Esquilin, unde locuieşte de ani de zile, de asemenea îl rog pe Proculus să-i facă aceeaşi favoare lui Cebes, pentru ca acestuia, căruia viaţa la ţară i-a făcut întotdeauna bine, ba chiar i-a fost necesară, din cauza sănătăţii sale delicate şi a activităţii sale poetice, să-i fie oricînd asigurată găzduirea la Andes... desigur, cel mai bine ar fi pentru el să facă acolo şi puţină agricultură.

— Cei doi nu mai primesc nimic altceva ?

— Ba da... nu mai e pentru nimeni o taină, şi cel mai puţin pentru voi, că averea mea în numerar îmi depăşeşte cu mult nevoile, că, poate, împotriva voinţei mele, totuşi după vrerea prietenilor mei, a crescut pînă la cîteva milioane... ei bine, din această avere îi va reveni atît lui Cebes, cît şi lui Alexis un legat de cîte o sută de mii de sesterţi ; de asemenea am prevăzut şi alte cîteva legate mai mici, pe care nu e nevoie să le enumăr aici în parte şi la care vor trebui adăugate acum şi acelea pentru sclavii mei...

— Totul e-n ordine, aprobă Plotius, multe dintre dispoziţiile tale se vor mai schimba oricum în cursul anilor viitori, şi n-ai decît să pretinzi că dispreţuieşti banii,

ești totuși un țăran și, ca orice țăran, convins în fundul inimii că zeii își dau câteodată binecuvîntarea, destul de bucuroși, sub forma banilor ; ca atare, averea ta va continua să crească...

— N-o să ne ciorovăim acum în legătură cu asta, Plotius... dar oricum e sau va fi, după scăderea legatelor, o jumătate din averea mea în numerar îi revine lui Proculus, un sfert lui August, iar celălalt sfert se împarte în părți egale între tine, Lucius și Mecena... așa, acesta-i tabloul de ansamblu...

Ceafa, chelia și fața lui Plotius se acoperiseră cu o roșeață cu sclipiri violete, iar Lucius ridică amîndouă mîinile :

— Ce-ți trece prin minte, Virgiliu ! noi sîntem prietenii, nu însă moștenitorii tăi !

— Voi înșivă mi-ați dat mîna liberă să procedez cu averea mea după cum mi-e voia.

Un bărbat șchiop se apropie amenințător de pat, cu bastonul ridicat : „Cine are bani, mai primește ; cine n-are, nu primește nimic !“ răcni el, iar dacă sclavul nu l-ar fi dezarmat, astfel că trebui să se retragă din nou bombănind furios în neant, fără îndoială că pur și simplu ar fi lovit.

— Da, și am uitat că printre legate doresc să includ unul, în valoare de douăzeci de mii de sesterți, pentru ospătarea poporului din Brundisium.

— Poți adăuga la acesta și partea mea de moștenire, mormăi Plotius și își șterse ochii.

— Ceea ce urmează să primiți voi, nu se măsoară nici pe departe cu aceea ce am primit eu de la voi !

Fața mobilă de actor a lui Lucius Varius deveni ironică :

— Virgiliu, vrei cumva să afirmi că ai văzut de la mine atîția bani... ?

— Iar tu vrei cumva să afirmi că n-ai fost predecesorul meu în poezia epică și că n-am învățat infinit de mult de la tine ? Ei, Lucius ? Se poate răsplăti în genere așa ceva în bani ? e de-a dreptul o fericire că n-ai niciodată bani și că ești mereu în căutarea lor, așa că,

cel puțin, legatul nu va fi pentru tine lipsit de orice folos...

Roșeața de pe chipul lui Plotius nu pierea ; acum obrații grași i se crispau de o jignire mînioasă :

— Mie nu-mi datorezi nici un vers, și sînt destul de avut ca să pot renunța la banii tăi...

— Oh, Plotius, vrei să te pun mai prejos decît acest om flușturistic, decît acest Lucius ?! de treizeci de ani sînteți prietenii mei, iar tu m-ai stimulat nu mai puțin decît a făcut-o el prin versurile sale : despre tot ceea ce am obținut de la tine ca valori bărești, nici nu vreau să vorbesc... sînteți prietenii mei cei mai vechi, întotdeauna ați fost legați unul de altul, așadar trebuie să fiți și în moștenire, iar tu ai s-o primești, trebuie s-o primești, fiindcă te rog s-o faci...

„Prietenul tău cel mai vechi sînt eu“, obiectă băiatul.

— În afară de asta, precum se știe, ești și tu un țăran, Plotius, iar ceea ce ai spus despre mine trebuie, ca atare, să ți se potrivească și ție întocmai... — ah, vorbirea deveni din nou foarte anevoioasă —, însă nu vreau ca prietenii mei să-și amintească de mine numai prin cifre... locuințele mele din Neapole și Roma, mobilierul și bunurile mele personale... prietenii mei, deci tu, Plotius, și tu, Lucius, dar, la fel, Horațiu și Propertiu... voi să luați de-acolo, din obiecte și, mai ales, din cărți, tot ce vă place și ceea ce vă poate ajuta să vă aduceți aminte de mine... ceea ce rămîne să se remită lui Cebes și lui Alexis... inelul meu cu sigiliu...

Plotius se izbi cu pumnul strîns în coapsa dolofană :

— Acum însă gata... ce ne tot faci atîtea cadouri !

Cele vizibile se îndepărtară din nou, iar exclamația lui Plotius, oricît de zgomotoasă, nu se auzi decît înăbușit ; ar fi fost bine să termine, dar mai erau atît de multe, ah, atît de multe de spus :

— De la voi... de la voi cer și eu un contraserviciu.

„Și de la mine nu ceri nimic ? pe mine mă alungi pur și simplu“ ? se jelui Lysanias.

— Lysanias...

— Destăinuie în sfîrșit unde se ascunde băiatul.■

Da, unde se ascundea ? Dar nici pe Plotius nu-l vedea și nu-l auzea cu mult mai bine decât pe Lysanias ; acesta se ascunsese și el deodată în intangibil, și era ca înapoia unui geam gros care devenea din ce în ce mai tulbure, ca și când ar fi vrut să se prefacă într-un perete de plumb.

Oare Plotia nu-și va cere acum înapoi inelul ?

— Să ți-l căutăm noi pe băiatul ăsta enigmatic ? glumi Lucius. Asta-i cumva ceea ce ne ceri ?

— Nu știu...

„Stau în fața ta, oh, Virgiliu ; eu, Lysanias, stau în fața ta, și nu ai decât să întinzi mîna, oh, de ai lua-o pe a mea !“

Dură nesfîrșit de mult să ridice mîna ; nu voia să asculte deloc, iar apoi apucă în gol, orbește, răsorbește.

„Pun la loc orice ochi, orice ochi scos, spuse medicul, uită-te în oglinda mea, și pe dată ai să-ți recapeți vederea.“

— Nu mai știu...

Erau acestea cuvinte ? ce căzuse oare brusc în neant ? cuvintele acestea sau cu totul altceva ? cu puțin mai înainte fusese o vorbire încă inteligibilă și cu siguranță a sa proprie, și dintr-o dată nu mai exista nimic, alune-case în neființă, devenise un lălăit străin, rătăcit în forfota de voci, închis în gheață și foc.

Dar șchiopul apăruse din nou, și odată cu el un convoi uriaș de siluete, un convoi atît de lung, încît o viață n-ar fi fost de ajuns pentru a număra mulțimea ; într-adevăr, venea un oraș întreg, nu, veneau multe orașe, nu, toate orașele rotundului pămîntesc, pașii se tîrșiau pe podeaua de piatră, iar o babă grasă strigă : „Acasă ! cară-te acasă ! acasă !“

„Înainte, porunci șchiopul, ia-o înainte, tu, care te crezi poet și ceva deosebit ; înainte, faci parte dintre noi...“

„S-o ia înainte, ăsta care a uitat să meargă și trebuie să fie purtat !“ întregi babornița cea grasă porunca, pentru a o face mai eficientă.

Un hohot grozav de ris al celorlalte femei însoți aceste vorbe, iar femeile arătară cu degetele rășchirate, un gest nerușinat, deși nu se petrecu nici o obscenitate, spre ulița mizeriei, pe care cotea acum convoiul. Acolo drumul cobora în trepte, capătul uliței nu se vedea, atît de departe ducea în jos, dar în mijlocul mulțimii de copii, care forfoteau printre capre, lei, cai, zbenguindu-se pe trepte, se afla Lysanias și, înarmat cu o făclie — ciotul făcliei din mîinile lui era stins, carbonizat și rece —, se lua la trîntă vesel cu ceilalți, ca și cînd pe lume n-ar fi existat nimic altceva decît acest joc.

— Așadar m-ai condus totuși înapoi, Lysanias, deși nu voiai niciodată s-o recunoști !

Și iată, Lysanias nu mai dădu nici un răspuns ; ca și cum ar fi avut în față un străin, ridică privirea doar în treacăt, pentru ca numaidecît să se întoarcă la jocul lui.

Coborau treaptă cu treaptă.

Plotius, însă, care ședea și el pe marginea lecticii cu picioarele groase atîrnate peste muchea acesteia, spuse cumpănit : „Înapoi ? desigur, desigur, te conducem înapoi în viață.“

„Hai să plecăm de-aici, spuse Plotia, aici miroase urît, oribil.“

Da, puțea : fiecare poartă, căscîndu-se ca un bot în zidurile măcinate de vreme, fiecare răsufla o amețitoare exhalatie de fecale, venită din trupul casei, și puteau bătrînii goi muribunzi din odăile negre ca niște carcere. August zăcea și el acolo și gemea.

Coborau treaptă cu treaptă, ce-i drept cu opriri, dar neabătut.

Mase de popor și mase de popor, setoase de imagini, setoase de victorie. Și la mijloc, în mijlocul oamenilor care se ciocneau și se înghesuiau, în mijlocul forfotei ședea Lucius și scria ; ședea acolo, absorbit de munca lui, de-a dreptul sînguincios, consemna tot, tot ce se întîmpla înlăuntru și în afară, iar în vreme ce scria, își înălță capul :

- Ce serviciu să-ți facem, Virgiliu ? ce ne-ai cerut ?
- Consemnează, consemnează tot...
- Testamentul ?

„N-ai nevoie de testament — vocea Plotiei trecu într-o țîșnire subțire și tăioasă ca o gîză tare, pentru ca apoi să fluture jucăuș ca o libelulă —, oh, n-ai nevoie de așa ceva, pentru că vei trăi veșnic, veșnic trăind împreună cu mine.“

Un sirian mărunț și negru, cu un lanț rupt prins de inelul ce-i înconjură gîtul — unde-i rămăsese tovarășul chior ? — veni în salturi pe drumul în trepte, strecurîndu-se printre toate siluetele, jubilînd : „Vîrsta de aur a început... Saturn domnește peste lume... ceea ce a fost sus e jos ; ceea ce a fost jos e sus... cine și-a adus aminte trebuie să uite ; cine a uitat are voie să-și aducă aminte... jos cu tine, jos cu tine, purcelușule mare ce ești... Viitorul și trecutul sînt una ; în veci, în veci, în veci !“

Între timp, înghesuiala devenise mai mare. Faptul că din această cauză lectica lui, care plutea pe deasupra, se opri de tot, fu ceva surprinzător, fu chiar ca o surprinzătoare sclipire de speranță, cu atît mai mult, cu cît purtarea medicului confirmă fără echivoc o asemenea speranță ; căci, deși trupeș, se mișca ușor și sprinten prin masele compacte de oameni și cu iuți gesturi fantomatice lua banii pe care i-i întindeau din toate părțile infirmii, în vreme ce buzele sale surîzătoare ofereau în schimb, foarte repede și abil, daruri : „Te-ai însănătoșit... și tu de-acolo de-aseenea te-ai însănătoșit... da, și tu te-ai însănătoșit... însănătoșit și tu de colo... însănătoșiți voi toți, voi toți... moartea e rea, dar voi v-ați însănătoșit...“

„Viața e rea“, spuse sclavul, care, ce-i drept, nu-și schimbase statura, dar stătea desigur pe un loc foarte înalt, fiindcă privea spre lectică de sus.

August se ridică acum din culcușul său de zdrențe ; porni de-acolo clătînîndu-se, cu pași nesiguri ; agățat de inelul ce-i înconjură gîtul — ca și cum ar fi fost tovarășul de altădată, pierdut, al sirianului —, se

legăna un capăt de lanț, firește din argint, iar vorba lui era nesigură, tremurătoare : „Vino, Virgiliu, vino cu mine, culcă-te cu mine pe culcușul meu de colo, fiindcă trebuie să ne întoarcem, trebuie să ne întoarcem, mereu trebuie să ajungem pînă dincolo de cei mai vechi predecesori ai noștri ; trebuie să ne întoarcem în masa care ne-a purtat, trebuie să ne întoarcem pînă în humusul începutului...”

„Pleacă...”, porunci sclavul.

Atunci totul pieri, și chiar Cezar, redus repede la dimensiunile unui pitic, se chirci dispărînd în neființă ; plăsmuirile omenești se prăbușiră în ele însele, ca și cînd ar fi fost niște umbre de marionete, ale căror sfori fuseseră tăiate brusc, da, fu ca și cum toate sforile lumii ar fi fost tăiate, fu ca o prăbușire generală, înlăuntru și totodată în afară, începînd sau sfîrșind — nu se putea preciza în toată această iuțeală — cu o prăbușire înapoi pe pernele patului-luntre, care în aceeași clipă își reluase călătoria domoală : într-adevăr, era eliberarea dintr-o strînsoare, era deschiderea unei mîini care-l ținuse, înlăuntru și totodată în afară, a unei mîini care fusese odată un pumn de fier, iar acum devenise blînd o odihnă blîndă, alinătoare.

„Vii ? întrebă Plotia ; întrebă aproape nerăbdătoare și își și dădu, încă în aceeași suflare, răspunsul dezamăgit-dezamăgitor : ah, nu vrei...”

„Pleacă..., porunci din nou sclavul, nici tu nu poți să dai vreun ajutor.”

Iar acum Plotia — pentru această singură clipă precis vizibilă — zbură ca și cum ar fi fost un demon, cu trupul de fildeș și încununată de părul fluturînd ca niște flăcări.

Cine îl va ajuta ? nu i se îngăduise nimănui să rămînă, nici măcar Plotiei ; fuseseră alungați cu toții, și totuși însingurarea era ca o liniște. Da, acum era o liniște mare, într-o liniște ca o făgăduială, într-o liniște crescîndă, care creștea aproape pînă dincolo de ea însăși, făgăduind o viitoare plimbare prin dumbrăvi înflorite sub umbră de laur, în făgăduita țară a nenașterii, și

era ca și cum într-o asemenea făgăduială liniștea se modela în putere modelatoare și înflorea ea însăși în nenaștere, în nenașterea după care tinjește cel ce umblă, a cărei inaccesibilă adăpostire o caută în forul său lăuntric și pe care va trebui să n-o mai caute acum, deoarece ar fi trebuit să-i fie dată printr-o curgere liniștită, astfel încît să fie liber de chinul căutării, liber de ființă, liber de nume, liber de durere, liber de sînge, liber de respirație, el, un pribeag prin cele uitate și prin puritatea uitării.

„Nici uitarea nu-ți va acorda nici un ajutor“, spuse sclavul.

Oh, cine i-ar putea aduce ajutorul, dacă nici în uitare nu avea să-i fie acordat ? cine l-ar mai putea mîngîia pentru faptul că tot ceea ce a făcut nu mai poate fi îndreptat, că tot ceea ce n-a făcut nu mai poate fi săvîrșit ? ! Cele făcute și cele nefăcute erau la fel pierdute și pecetluite —, ce efort se mai cerea acum, pentru ca să ia ființă ajutorul care să-l dezlege și să-l izbăvească ? O dată vorbise o voce, dar ea nu fusese decît vestire, încă nu faptă, iar acum nici vocea nu se mai făcea auzită, și ea fusese uitată, pierdută și pecetluită în irevocabil ca și a sa.

Și sclavul spuse acum : „Numai cine cheamă ajutorul pe nume are parte de el.“

Să chemi ajutorul ? să-l chemi încă o dată ? să te lupți încă o dată pentru a respira, să te lupți încă o dată împotriva gustului de sînge de pe limbă, gîfiind încă o dată de oboseală și obosind din pricina gîfiitului însuși și să trebuiască să-ți chemi înapoi propria voce ? ! oh, pe ce nume, de vreme ce numele fusese uitat ? ! O clipă, o clipă scurtă, inalienabilul chip omenesc se arătase din nou, din lut tare, brun, rigid, bun și viguros într-un ultim zîmbet, chipul părintesc ce nu pierde nici odată, în ultima lui odihnă, apoi dispăruse din nou în neuitare.

„Cheamă“, spuse sclavul.

În gură, sîngele era gros, să-l sufoce, și nesfîrșite straturi de paralizare, tulburi și opace și de nestrăbătut

pentru sunete, se ridicau în fața tuturor celor ce se aflau afară, ce se aflau poate afară, dar rămîneau totuși de necunoscut ; oh, de necunoscut era țelul chemării, de necunoscut numele !

„Cheamă !“

În ciuda oricîtor sufocări, a oricîtor paralizări, a oricărui efort, chemarea trebuia smulsă ; oh, voce chemînd vocea !

„Cheamă !“

— Tată.

Fusesse o chemare ?

„Ai chemat“, spuse sclavul.

Chemare ? sclavul confirmase, ca și cînd ar fi fost un mijlocitor între el și cel care trebuia să audă chemarea și probabil o și auzise, chiar dacă încă nu voia să răspundă.

„Roagă-l să te ajute“, spuse sclavul.

Și în respirația ce-i revenise, rugămîntea se formulă fără efort, chiar de la sine, fără a reflecta dinainte la ea :

— Vîno la mine...

Era clipa sentinței ? cineva va pronunța sentința ? sau și fusesse pronunțată ? unde a fost pronunțată ? va răsuna clar și va putea fi auzită ? va apărea ca faptă ? cînd, o, cînd ? ! Sentința care să separe binele de rău, despărțind vina de nevină, sentința care invocă numele și-l reunește pe nevinovat cu numele, adevărul real al legii, ultimul și unicul adevăr —, oh, sentința fusesse pronunțată, și trebuia să aștepte, ca să fie adusă.

Nu urmă nimic, nu urmă fapta, nu urmă vocea, și totuși urmă ceva, numai că aproape nu puteai sesiza ce ; căci de-acolo unde pătrunsese chemarea, veniră niște trimiși, veniră pe cai tăcuți, cu copite moi, zburînd prin văzduhuri, veniră ca un ecou sau ca niște heralzi ai ecoului, și veniră foarte încet, atît de încet și mereu mai încet, încît aproape îți venea să crezi că nu vor ajunge niciodată. Numai că pînă și ne-venirea lor era o venire.

Apoi, desigur încă estompată de multe ochiuri de geam tulburi, văzută doar foarte neclar, deasupra patului se aplecă o față bună și rotundă și, cu un sunet depărtat, în surdină, spuse :

— Cu ce te putem ajuta ? vrei să mai bei ?

— Plotius, cine te-a trimis aici ?

— Trimis aici ?... dacă vrei să-i spui așa, prietenia noastră...

Plotius nu era cel trimis ; era poate trimisul trimisului, sau poate o verigă încă mai din urmă a lanțului. Și nu era vorba numai de o oarecare mînă de ajutor, chiar dacă infinit de binefăcătoare, prin aceea că-i îngăduia să bea încă o dată ; gustul de sînge nu voia să cedeze. Numai că la începutul lanțului se află cel care-l trimisese pe Plotius, se află cel care trimite apă însetatului ; chiar și ne-venirea era o venire.

„Bea, dacă ți-e sete, spuse sclavul, apa izvorăște din pămînt, iar slujba pe care o îndeplinești e încă pămîntească.“

În piept îi flutură ceva cu o iuțeală extrem de mare, și, în ciuda acestei înfricoșătoare iuțeli extrem de mari, fu ca o bucurie, căci era inima, era inima care continua să bată, ba chiar s-ar mai lăsa încă o dată înfrînată, trecînd spre o bătaie mai liniștită, mai regulată ; aceasta fu aproape ca o știință, plină de seninătate, a unei ultime victorii apropiate.

— Înfrînată pentru datorie... încă o dată pentru datoria pămîntească...

— Trebuie să te înfrînezi numai ca să te vindeci, iar în afară de asta nu mai există acum pentru tine nici un fel de datorii.

— *Eneida*...

— Poemul va deveni din nou o datorie pentru tine, după ce te vei fi însănătoșit pe deplin... pînă una alta, se află la August în cea mai bună pază, și ai să-l regăsești nevătămat.

Era aproape de necrezut că August putea să păstreze în deplină siguranță *Eneida* sub așternutul lui de zdrențe, în care zăcuse îmbătrînit și despuiat și ne-

putincios, după cum în genere graiul lui Plotius, deși inteligibil, suna încă foarte străin, în continuare inflexibil și surd, deși ochiul de geam începuse să se limpezească și să se topească. Totul era discordant. Orice operă omenească era discordantă. *Eneida* era discordantă.

— Să nu se schimbe nici un cuvânt...

Acum Lucius fu acela care înțelese îndată :

— Nimeni nu va cuteza să se atingă de un manuscris al lui Virgiliu sau chiar să-i aducă îmbunătățiri, ca să nu mai vorbim că August nu va îngădui niciodată așa ceva !

— Cezar nu va avea nici o putere, el nu va putea chezășui pentru nimic.

— Pentru ce să chezășuiască ? nu e de chezășuit pentru nimic ; îți faci gânduri degeaba.

Se vorbea în continuare aceeași limbă care nu ți-e familiară, limba unui popor străin, la care ești oaspete, o limbă pe care abia de o înțelegi, în vreme ce propria-ți limbă e de pe acum uitată, ori încă neînvățată, și cu siguranță că vorbele lui August, în ciuda decăderii lui, fuseseră mult mai apropiate de graiul de-acasă.

Plotius adusese paharul :

— Uite, Virgiliu.

— Îndată, mai întâi dați-mi încă o pernă.

Inima flutura și voia să fie așezată în altă poziție, ca să poată fi înfrînată.

Într-o clipită, sclavul apăru cu pernele în mână și, proptindu-i-le cu băgare de seamă la spate, îl preveni în șoaptă : „Timpul zorește.“

Apa fântinii susura. De undeva veni un iz întunecat de lut jilav, mirosul mai luminos de argilă arsă și de oale din lut, adus încoace de o adiere de aer, se inspira ușor în plămînii dureroși și făcea bine. Pe undeva zumzăia o roată de olar, sunetul ei înalt vuind domol, apoi căzînd în șovăială și tăcere, pînă cînd, în cele din urmă, se opri :

— Timpul... într-adevăr, timpul zorește...

— Nu ne zorește la nimic... bombăni Plotius!

„Realitatea te aşteaptă“, spuse sclavul.

Într-adevăr, realitățile se îngrămădiră una după alta ; aici, realitatea prietenilor și a graiului lor, dincolo de ea, aceea a unei amintiri plăcute de nestins, în care se juca un băiat, apoi aceea a cavernelor mizere, în care era nevoit să locuiască August, mai departe aceea a încâlcii amenințătoare, fragile, de linii, lățite peste cele existente, peste lumi și răs-lumi, dincolo de ea, realitatea dumbrăvilor înflorite, oh, și dincolo de aceasta, de necunoscut, de necunoscut realitatea adevărată, realitatea cuvîntului neauzit vreodată, totuși uitat dintotdeauna, totuși făgăduit dintotdeauna, realitatea creației pe cale de a renaște, învăluită în raze de astrul ochiului de nevăzut, realitatea ținutului natal — iar paharul din mîna lui Plotius era de fildeş.

Cu sfială, poate tulburată de prezența sclavului, poate intimidată de voința mai puternică a acestuia, totuși pe deplin sigură pe știința ei, Plotia vorbi din nou, și o făcu din zona celor de neauzit, de la o infinită depărtare : „Mi-ai disprețuit ținutul natal ; acum odihnește-te, adormi în întîmpinarea mea.“

Unde era Plotia ? Strîns în jurul său, deodată crescuseră iarăși pereți, pereți vegetali, verzi, de nestrăbătut, ca și cînd temnița de plumb s-ar fi retransformat în umbroasa grotă de frunziș, care voise cîndva să-l ascundă pe el cu Plotia — desișul de nestrăbătut se întindea la nesfîrșit, se întindea de jur împrejur pînă la depărtările cele mai infinite, dar în mijlocul verdeații străluci o tufă cu frunze de aur, aproape s-o atingi cu mîna, deși trebuia s-o întinzi peste fluviul cel lat, care trecea imobil, abia curgînd pe-aici, de neoprit taina curgătoare. Și de-acolo, de pe celălalt mal, din ramurile tufișului de aur răsunase vocea Plotiei, sunetul sibilinic, luîndu-și rămas bun și încet.

Ah, cu gîndul la aceea ce pierdea ! ah, cu gîndul la ea, care se și îndepărta dincolo de fluviu, dincolo de orice dor și intangibilă :

— Fără dorință...

— Asta-i bine, spuse Plotius, e bine că nu mai dorești nimic.

— Iar dacă ai avea nevoie de ceva, întregi Lucius, noi doi sîntem aici să te ascultăm... adineauri spuneai că ai vrea să ne mai ceri ceva.

Dincolo de fluviul gol ! fluviul lipsit de țărături, fără izvor și fără vărsare ; de nedeosebit locul ridicării noastre la suprafață și cel al rescufundării noastre, căci fluviul acesta este torentul ce poartă timpurile, ce poartă uitarea, torentul creaturalului în reîntoarcerea la nesfîrșit fără început — avea oare vreun vad un asemenea fluviu ? Firește, cu sau fără vad, încă nu era îngăduit să faci nici o încercare de a trece de-a curmezișul acest fluviu, iar fluviul cursese mai departe, pierise, cînd sclavul, de-a dreptul nerăbdător, îl grăbi să făptuiască esențialul : „Fă ceea ce e acum de datoria ta.“

Ridicat în perne, respirația îi era ușoară, tusea mai puțin apăsătoare, iar vorbirea îi deveni din nou firească ; totuși multe rămăseseră confuze :

— Sînt încă fără călăuzire.

„Ți-ai lăsat opera în timp, pentru că va călăuzi prin timpuri ; aceasta ți-a fost știința, căci pentru tine luase ființă presimțirea luminii.“

Atent și imobil, un sclav gata să slujească, în fața patului stătea cel care rostise aceste cuvinte — ; el le rostise ? ținînd seama de schimbarea ce se produsese deodată aici, desigur că așa trebuie să fi fost, și chiar dacă vorbele ar fi fost mute, ele tot ar fi determinat schimbarea : se reconstituise primul strat de ființă al realității, lucrurile din jur erau familiare, chipurile prietenilor familiare ; nu mai era oaspete într-o țară străină cu o limbă străină, și chiar dacă imaginea adevăratei patrii făgăduite se afla neclintită, fără a putea fi recunoscută, înaintea ochilor, totuși i se îngăduise din nou să se odihnească aici în pămîntesc încă un răstimp, probabil numai un foarte scurt răstimp.

Iar Lucius confirmă :

— Poemul tău este călăuzire, va rămîne călăuzire.

— *Eneida...*

— Desigur, Virgiliu, *Eneida...*

Fluviul pierise, grotă de frunziș pierise, numai susurul continua ; se auzea poate de la fântina din perete.

— Nu mi-e îngăduit să nimicesc *Eneida...*

— Tot te mai gîndești la asta ?

În glasul lui Plotius mocnea o neîncredere revoltată, gata să degenereze într-o nouă larmă.

Fluviul pierise, dar cîmpiile erau încă aici, se întindeau în liniștea zumzăitoare a după-amiezii, zumzăind de țîrîitul greierilor. Sau era roata olarului, care-și începea încă o dată cîntecul ei blînd zumzător ? Nu, nu era ea — doar susurul continua.

— S-o nimicesc... nu, nu mai vreau să nimicesc *Eneida*.

— Acuma te-ai însănătoșit cu adevărat, Virgiliu.

— Așa va fi fiind, dragul meu Plotius... dar...

— Ei ?

Pe undeva în adînc continua să se împotrivească ceva, ceva de neextirpat, cerînd cu stăruință o jertfă și lacom de jertfă, iar sclavul, ca și cînd ar fi știut de această împotrivire, sclavul spuse :

„Leapădă-te de ură.“

— Nu urăsc pe nimeni...

— Să sperăm cel puțin că nu-ți mai urăști opera, fu de părere Lucius.

„Urăști pămîntescul“, spuse sclavul.

Nu exista replică ; sclavul rostea adevărul, și trebuia să se încline :

— Poate că l-am iubit prea mult...

— Opera ta..., spuse Lucius, rezemat, gînditor, cu amîndouă coatele pe suprafața mesei și apăsîndu-și gînditor tocul de trestie pe buze, opera ta, iubește-o, așa cum o iubim noi.

— Vreau să încerc s-o fac, Lucius... dar mai întîi trebuie poate să ne îngrijim de editarea ei.

— Îndată ce vei termina poemul, vom trece la publicarea lui... mai înainte tot n-ai să vrei să te ocupi de asta...

— Voi doi veți edita *Eneida*.

— Asta era ceea ce voiai să ne ceri ?

— Da, asta era.

— Prostii... — acum Plotius sări în sus de-a dreptul supărat — de treburile tale n-ai decît să te ocupi singur, chiar dacă sîntem gata să-ți dăm o mîină de ajutor.

— Vrei să excluzi cu totul posibilitatea ca această misiune să vă revină numai vouă... ?

Plotius își legănă capul mare și rotund :

— Nimic nu poate fi exclus cu totul... dar în cazul ăsta, gîndește-te, Virgiliu, că noi sîntem două gloabe bătrîne ; ar fi bine dacă ți-ai alege un ins mai tînăr, care să se îngrijească de postumele tale.

— Deocamdată vă însărcinez pe voi... aceasta mă liniștește, și vreau să hotărăsc acum în privința tuturor lucrurilor.

— Bine, atunci nu mai avem nimic de obiectat, se învoi Lucius foarte zelos.

— Iar voi trebuie să preluați această însărcinare cu atît mai mult, cu cît vă testez vouă manuscrisul, oh, nu ca răsplată pentru osteneală voastră, ci pentru că mi-e drag să știu că se află la voi...

Efectul acestei comunicări fu oarecum surprinzător ; după cîteva clipe de uimire mută, se auzi un oftăt adînc, venit din pieptul lui Plotius, astfel încît ai fi crezut că acesta avea să înceapă din nou să plîngă, în vreme ce Lucius, care primise legatul în bani, ce-i drept, cu recunoștință, dar reținut — cel puțin, rămăsese așezat —, sări acum în picioare, gesticulînd violent :

— Manuscrisul lui Virgiliu, manuscrisul lui Virgiliu... îți dai tu seama de valoarea acestui dar ?!

— Un dar împovărat de îndatoriri nu e un dar.

— Oh, zei, da, suspină Plotius, care își revenise însă îndestul ca să poată vorbi mai departe, ah, da... totuși ar trebui să reflectăm bine asupra acestui lucru și să nu uităm că ai predat manuscrisul lui August și acum nu mai poți să-l iei înapoi...

— *Eneida* a fost scrisă în cinstea lui Cezar... aşadar el va trebui să primească cea dintâi copie ireproşabilă ; aceasta e regula, aşa vreau să şi hotărăsc, şi tocmai de aceea el vă va remite fără obiecţii manuscrisul original...

Soluţia îl lămuri pe Plotius, care aprobă din cap ; el mai avea totuşi o obiecţie :

— Şi pe urmă, Virgiliu, să ne mai gândim la ceva... anume... eu sînt un om simplu, nu sînt poet... munca principală în editare îi va reveni deci lui Lucius, aşa că lui i s-ar cuveni proprietatea deplină asupra manuscrisului.

— Întocmai, spuse Lucius.

— Întocmai, în măsura în care voi n-aţi însemna pentru mine în toate ceva comun... în afară de asta, va trebui să vă lăsaţi reciproc moştenire manuscrisul împreună cu obligaţia legată de el, astfel încît supravieţuitorul să se ocupe cu editarea...

— Înţelept, admise Lucius.

— Şi ce se va întîmpla dacă murim amîndoi ? şi asta se va întîmpla mai curînd sau mai tîrziu...

— Aceasta va fi grija voastră şi nu a mea. Dar îi puteţi desemna ca legatari pe Cebes şi pe Alexis, pe unul ca poet, pe celălalt ca gramatic ; ei doi sînt tineri...

Plotius gifii iar din adîncul pieptului :

— Oh, Virgiliu, ne faci daruri, iar darurile tale dor...

— Au să te doară cu adevărat, dragul meu Plotius, abia dacă ai să iei parte la muncă, fiindcă totul trebuie revăzut cu grijă, vers cu vers, cuvînt cu cuvînt, ba chiar literă cu literă... aşa ceva deci nu-i pentru tine, şi aproape că m-aş bucura dacă zeilor le-ar place să mă scutească de o asemenea treabă, punîndu-i-o în cîrcă lui Lucius...

— Nu huli...

— Da, va fi o muncă grea, aceea care va apăsa pe umerii lui Lucius, şi în testament îl voi ruga pe Cezar s-o onoreze corespunzător.

Lucius respinse ideea :

— Virgiliu, aceasta nu e o muncă pentru care să primești bani ; dimpotrivă, aş putea chiar să-ţi numesc pe unii care ar fi atât de fericiţi s-o poată efectua, încît pentru o asemenea îngăduinţă ar fi gata să plătească orice sumă... de altfel, asta o ştii şi tu.

— Nu, n-o ştiu deloc, căci tocmai pentru un poet, cum eşti tu, Lucius, un poet care are darul să poată face multe sau chiar totul mai bine şi de aceea va găsi şi foarte multe lucruri nepotrivite ce-ar trebui îndreptate, este greu şi mai mult decît greu să se limiteze la o simplă corectură de text...

— M-aş feri desigur să încerc a îndrepta un vers virgilian... nu va trebui adăugat şi nici şters vreun cuvînt ; pentru mine e limpede că aceasta poate fi dorinţa ta şi că numai astfel poate fi dusă la îndeplinire.

— Aşa este, Lucius.

— Pentru o asemenea muncă sînt necesare nu capacităţile unui poet, ci acelea ale unui gramatic experimentat, şi cred că mă pot lăuda că nu există mulţi care să fie mai potriviţi decît mine pentru aşa ceva... totuşi, Virgiliu, ce se va întîmpla cu versurile pe care tu şi noi le-am numit pietre provizorii ?

Pietrele provizorii ! da, încă mai existau, acele versuri introduse numai provizoriu şi care trebuiau înlocuite mai tîrziu cu cele definitive — ah, nu mai aveau să fie înlocuite ! Nu era bine să trebuiască a te gîndi la ele, iar vorbirea deveni din nou dificilă :

— Lasă-le cum sînt, Lucius.

Se părea că lui Lucius nu-i convine ; îţi puteai da seama, privindu-l, că e jignit, şi pentru el, şi pentru *Eneida*, iar îndatorirea ce-i revenea nu-i făcea plăcere :

— Ei, da, Virgiliu, ei, da... ei, în fond n-ar trebui să discutăm despre asta ; mai devreme sau mai tîrziu vei înlocui tu însuşi versurile.

— Eu ?

— Dar cine ? fireşte că tu...

— Niciodată...

Fusese mai curînd glasul sclavului decît al lui, acela care rostise acest cuvînt.

— Niciodată ? — Plotius se aprinse — cu vorbăria asta vrei doar să ne sperii ? Sau vrei să mai atragi într-adevăr asupra ta mînia zeilor ?

— Zeii...

— Într-adevăr, zeii ; ei nu vor tolera să huleşti aşa mai departe...

Şi Plotius, cu braţele îndoite ca un vîslaş, îşi agită pumnii păroşi.

Zeii nu voiau ca el să-şi termine versurile, nu voiau ca el să înlătore discordanţa versurilor, căci orice operă omenească trebuie să ia fiinţă din crepuscul şi din orbire, aşadar să rămînă în discordanţă ; aceasta este hotărîrea zeilor. Şi totuşi, acum ştia : în această discordanţă e dat nu numai blestemul, ci şi harul, nu numai insuficienţa omului, ci şi apropierea sa de zeu, nu numai nedesăvîrşirea sufletului omenesc, ci şi măreţia lui, nu numai orbirea operei omeneşti născute din orbire, ci şi puterea sa de presimţire, fără a cărei viziune oarbă nici nu ar fi fost creată, căci opera — şi în orice operă se află germenul pentru aşa ceva —, depăşindu-se cu mult pe sine şi depăşindu-l pe cel ce a creat-o, îl transformă pe cel ce creează în creator : căci discordanţa universală a evenimentului intervine abia cînd omul începe să acţioneze în univers — nici în cele ce se întîmplă zeului, nici în cele ce se întîmplă animalului nu există discordanţă —, abia în discordanţă se dezvăluie măreţia fecundă a destinului omenesc, care este o extindere mai presus de sine : între lipsa de grai a animalului şi cea a zeului se află cuvîntul omenesc, aşteptînd ca el însuşi să tacă în extaz, depăşit de strălucirea ochiului, a cărui orbire a devenit în extaz văzătoare : orbire extaziată, nedeşertăciunea.

— Oh, Plotius, zeii... am cunoscut harul şi mînia lor, am primit de la ei lucruri bune şi poveri... sînt recunoscător şi pentru unele, şi pentru celelalte...

— Aşa e drept şi aşa se cuvine... aşa e întotdeauna...

— Sînt recunoscător şi pentru unele şi pentru celelalte... viaţa a fost bogată... şi pentru *Eneida* sînt recunoscător, ba chiar pentru discordanţa ei... aş dori

să fie păstrată așa discordantă cum e... însă tocmai de aceea... testamentul, Plotius... tocmai de aceea trebuie pus în ordine... chiar și în cinstea zeilor...

— Cu un țăran nu te poți certa... așadar, nu vrei să amîni ?

— Testamentul trebuie făcut, Plotius... și tu, Lucius, poți să-l redactezi așa cum am arătat ?

— Asta nu-i o treabă grea, Virgiliu... mai corect ar fi, desigur, dacă ți-ai dicta dorințele ; numai că refuz să scriu orice s-ar referi la plata muncii de editare...

— Bine, Lucius, din partea mea, n-ai decît să te înțelegi singur în privința asta cu Cezar...

— Deci vrei să începi îndată dictarea ?

— Dictarea... voi dicta — oare mai putea face față acestei îndatoriri ? — voi dicta ; dar înainte mai dați-mi o înghițitură de apă, ca să nu mă apuce din nou tusea și să mă întrerupă... iar tu, Lucius... poți să pui între timp în document ziua... ziua de astăzi... ?

Plotius îi întinse paharul :

— Bea, Virgiliu... și cruță-ți vocea ; vorbește încet...

Apa alunecă rece prin gîtlej. Iar cînd paharul se goli pînă în fund, mai inspiră o dată, și vocea i se supuse voinței :

— Ai pus data, Lucius ?

— Desigur... La Brundisium, în a noua zi înaintea candelor lui Octombrie în anul șapte sute treizeci și șapte de la întemeierea urbei romane... e bine, Virgiliu ?

— Fără-ndoială, e bine... aceasta e ziua...

Susurul continua, susurul fîntîinii din perete, susurul din umbra frunzișului, susurul fluviului, al fluviului de neoprit, care devenise firește atît de lat, încît nu se mai putea ajunge la malul opus, ba chiar nici nu se mai putea zări. Totuși, nu mai era nicidecum nevoie să întinzi mîna pînă acolo, fiindcă, iată, chiar pe malul acesta, aici pe învelitoarea patului, putînd fi atinsă cu mîna, o scînteiere aurie : mlădița de laur ! pusă aici de August, de zei, de destin, de Iupiter însuși ; frunzele sclipeau ca aurul.

— Sînt gata, Virgiliu...

Și vocea ascultă voința :

— Eu, Publius Vergilius Maro, astăzi în vîrstă de cincizeci și unu de ani, aflîndu-mă în perfectă... stai... nu scrie perfectă, ci perfect satisfăcătoare ...așadar, aflîndu-mă într-o perfect satisfăcătoare stare de sănătate trupească și spirituală mă simt îndemnat să întregesc dispozițiile mele testamentare de pînă acum, care se află depuse în arhiva lui Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus, precum urmează... ai scris toate acestea, Lucius ?

— Desigur...

Și vocea ascultă voința :

— Împiedicat în mod regretabil prin dorința lui August, care mi-a arătat multă îndurare... nu, șterge în mod regretabil, iar dacă n-ai scris, cu atît mai bine... așadar, împiedicat prin dorința lui August, care mi-a arătat multă îndurare, să-mi ard poemele, hotărîsc mai întîi ca *Eneida* să fie socotită o operă dedicată lui August, iar în al doilea rînd, ca toate manuscrisele mele să treacă în posesiunea comună a prietenilor mei Plotius Tucce și Lucius Varius Rufus, astfel încît, la săvîrșirea din viață a unuia dintre cei doi, supraviețuitorul să devină de la sine singurul lor posesor. Îi însărcinez pe cei doi numiți prieteni ai mei cu revizuirea riguroasă a moștenirii mele literare, care prin aceasta trece în posesia lor ; vor fi valabile numai textele examinate în modul cel mai riguros, îndeosebi în ele nu se va șterge sau adăuga nimic, iar copiile pentru librari, în măsura în care se vor solicita copii, vor fi executate numai după aceste texte singure valabile. În orice caz, lui Cezar August i se va înmîna neîntîrziat o copie curată și corectă. Pentru toate acestea, Plotius Tucce și Lucius Varius Rufus sînt îndatorați a purta cea mai mare grijă... ai scris totul, Lucius ?

— Desigur, dragul meu Virgiliu... și întocmai așa se va face, dacă se va ajunge într-adevăr vreodată acolo.

Și vocea continuă să asculte voința.

— Corespunzător îngăduinței lui August, sînt autorizat a-mi elibera sclavii ; aceasta se va întîmpla îndată după încetarea mea din viață, iar fiecăruia dintre acești

sclavi i se va plăti un legat de o sută de sesterți pentru fiecare an petrecut în serviciul meu. Mai departe, hotărâsc ca o sumă de douăzeci de mii... nu, scrie treizeci de mii de sesterți să fie cheltuită cât mai devreme pentru ospătarea poporului din Brundisium. Toate celelalte dispoziții asupra averii mele se găsesc în primul testament, pe care l-am amintit la început ; acela rămîne deci pe deplin în vigoare, cu mențiunea că masa moștenirii se micșorează corespunzător prin noile legate adăugate aici, lucru pe care nădăjduiesc că principalii mei moștenitori, anume Cezar August și fratele meu Proculus, apoi, pe lângă Plotius Tucca și Lucius Varius, și Gaius Cilnius Maecenas, nu-l vor socoti ca pe un semn de neprietenie... aceasta e, desigur, totul... va fi destul... nu-i așa, e destul ?

Vocea nu mai ascultă voința. Chiar ultimele cuvinte au trebuit să fie scoase dintr-un gol uriaș, iar acum nu mai rămase decît acest gol, un gol rău, istovit și de necuprins, întins la nesfîrșit, de neiscodit în întinderea ca și în ungherele lui, un gol de spaimă fără spaimă, un gol de uitare, umplut doar de o ciudat de cumplită trezie a uitării, un gol prin a cărui carcasă rătăcea șuierînd febra. Totuși, lunecînd repede și nevăzut, se mai afla colo încă ceva nespus, care mai trebuia spus neapărat, ceva legat de toate cele de mai înainte și totuși nelegat, astfel că trebuia găsit, căci altminteri tot ceea ce se întîmplase ar fi fost insuficient. Era ceva nu mai puțin important decît versurile înseși, care mai întîi trebuiseră nimicite, iar acum trebuiau păstrate.

— Unde... unde este cufărul ? !

Plotius îl privi cu întristare :

— Virgiliu... la August... păstrat bine... nu-ți face griji.

Acum, însă, Lucius se apropiase cu documentul, deși era insuficient, pentru semnătură. Sau nu lipsea decît semnătura ? Asta era ceea ce trebuia găsit ?

— Dă-mi...

Își puse semnătura, dar textul era ilizibil ; evident, din cauză că era insuficient, literele dănțuiau amestecîndu-se.

— Trebuie să mai adaugi ceva, Lucius... să adaugi ceva... fragmentarea cînturilor nu e îngăduită...

— Da, dragul meu Virgiliu.

Și Lucius se așază din nou în poziția celui ce scrie după dictat.

— Fragmentarea cînturilor nu e îngăduită și... și interzic să se adauge sau să se omită vreun cuvînt...

— Asta am mai scris-o...

— Scrie... scrie-o...

Era fără sprijin și se găsea la capătul puterilor ; golul nu mai voia să dea nimic, nici un sunet, nici o amintire, nici măcar susurul monoton al apei. Numai degetele duceau o viață proprie ; rătăceau pe învelitoare, se încrucișau mereu, se desfăceau, ca să se încrucișeze iar. Cînturile nu trebuiau fragmentate, nimic nu trebuia fragmentat ; lucrul acesta fusese foarte important, dar încă nu era propriu-zis acel ceva care se ținea ascuns în întuneric. Oh, pînă și golul nu trebuia fragmentat, mai înainte de a remite ceea ce ascundea, iar degetele știau de acel ceva, căci rătăceau în gol, căutînd ; striveau între ele golul, pentru ca acesta să dea lucrul ascuns, și în timp ce se striveau între ele mereu mai deznădăjduit, faptul se produse : între degete, adînc în gol, abia perceptibilă, ca și cînd toate negurile firmamentului s-ar fi retras, se arată o sclipire slabă, pierind ca suspinul unei stele ce pălește, și totuși cuvîntul se și află pe buze, eliberat, ca un suspin, căutat și în sfîrșit găsit ca prin minune :

— Inelul îi aparține lui Lysanias.

— Inelul tău cu pecete ?

Celor pămîntești li se dăduse satisfacție ; era ca o strălucire și ușor ca o șoaptă :

— Așa să fie... lui Lysanias.

— Dar acesta nici nu există, murmură ceva, și era poate Plotius.

— Copilului...

Eter — întoarcerea acasă

MAI MURMURA CEVA ? ERA TOT MURMURUL bun al lui Plotius, protector și bun și puternic ? o, Plotius, oh, de-ar mai dura, de-ar mai dura murmurul, liniștit și odihnind în liniște, izvorînd din profunzimea inepuizabilă a universului lăuntric și a celui exterior, acum, cînd munca fusese săvîrșită, acum, cînd ceea ce se săvîrșise era îndestulător, acum cînd nu mai trebuia să urmeze nimic, oh, de-ar dura veșnic ! Și într-adevăr murmurul dura, murmura mereu, rostogolindu-se moale în cele neîntrerupte, rostogolindu-se moale încoace, val de murmur după val de murmur, mic fiecare dintre ele, nemăsurat de întinse cercurile totalității lor ; pur și simplu exista, nu era nevoie să ascuți, să faci un efort pentru a-l reține, ba chiar acest eveniment murmurător nici nu voia să fie reținut, căci năzuia să înainteze, amestecat în susurul fin-tinilor, în susurul apelor, reunit cu ele în tăria incolor-viguroasă a curgerii purtătoare de liniște, el însuși elementul purtător, el însuși liniștea, el însuși curgerea, spălînd domol chila și pereții luntrei, o spumegare lunecoasă. Necunoscut era țelul, necunoscut portul de plecare ; luntrea nu fusese împinsă de lîngă nici un dig, venind din infinit, năzuind spre infinit, călătoria se desfășura totuși viguroasă și precisă în orientarea ei, condusă de o mîină sigură, iar dacă ar fi fost îngăduit să te întorci, ar fi trebuit să-l vezi la pupă pe cîrmaci, acest ajutor în lipsa de direcție, pilotul care cunoaște ieșirea din port. Dar nu mai puțin, ca spri-

jin și prieten, rămăsese și Plotius, întrucît, coborît și înălțat în demnitate, el luase asupra-și oficiul de slugă pe banca vislașilor, amuțit murmurul gurii sale, amuțit și remis universului, aproape imperceptibil gîfîitul respirației sale în ușurința liberă de efort, liberă de durere a procesului ; așa vislea el cu brațele încovoiate, tăcînd, pe suprafața incolor-murmurătoare, tăcută a apei, nici pe departe cu atîta violență cum te-ai fi așteptat de la el, dimpotrivă, visele aproape că nu se ridicau, aproape că nu coborau, ca să taie fără zgomot umiditatea : în față la proră ședea Lysanias sau poate că acolo stătea el, un băiat care trebuia să însoțească această călătorie cu cîntecul lui ; totuși, Plotius, pentru care, ca pentru orice pămîntean, era în ființă interdicția de a se întoarce și căruia, din această cauză, nu-i era îngăduit să-l vadă nici pe băiat, nici țelul călătoriei, Plotius nu se întorcea, nu-l lua în seamă pe băiat și își ațîntea neîntrerupt ochii drept înainte, privind peste călător spre cîrmaciul de la pupă, ale cărui indicații era îndatorat să le urmeze, privind peste cîrmaci în infinitatea celor ce-au fost, din care veniseră. Țărmurile rămîneau în urmă, iar aceasta era ca o despărțire ușoară de ființa și sălășluirea omenească petrecute acolo, despărțire în cele invariabile acum schimbate, despărțire de diversitatea tuturor celor familiare, de imaginile și chipurile familiare de-acolo, nu în cele din urmă de mormîntul ce pierdea în cenușul ceții, dar și de Lucius care continua să scrie cu multă perseverență și care, împreună cu masa lui, se apropiase acum atît de mult de marginea realității, încît o prăbușire de pe înalta coastă stîncoasă amenința ca o inevitabilitate înfricoșătoare, iar despărțirea îi mai privea și pe ceilalți, mulți, care își duceau traiul acolo, făcînd din cînd în cînd semne prietenești, ca de pildă Horațiu și Propertiu ; imagini ale unei lumi familiare, retrăgîndu-se lin și fără durere, deși dispusă încă să-l însoțească, iar apele, pe care luntrea aluneca mai departe, erau populate de fel de fel de ambarcațiuni, ce-i drept de foarte puține care se îndrumau în direcția opusă, întorcîndu-se acasă în portul de plecare, pierit

cu totul din amintire, dar, în schimb, de nemişcat, de nemăpomenit de multe care fuseseră trimise din acest port, flotă după flotă, atât de numeroase, încît marea nesfîrșită trebuia să se extindă într-un al doilea infinit, ca să le ofere tuturor spațiul necesar pentru navigație, atât de necuprins cu privirea, încît aproape că nu mai exista nici o delimitare între elementul lichid și cel eteric, iar corăbiile păreau că plutesc în lumina însăși, atât de necuprins cu privirea, încît marea acoperită de corăbii, încît convoiul corăbiilor pornite spre un inexplorabil țel comun era parcă el însuși țelul : convoiul semăna cu o turmă, și un vuiet blînd îl înconjura ca un nor invizibil ; erau reprezentate toate felurile de nave, corăbii de comerț și corăbii de război, printre ele și galera fastuoasă a lui August, ferecată în aur strălucitor și împodobită cu purpura încîntării, foarte multe cutere de pescuit și alte vase de coastă, mai ales însă o mulțime imensă de bărci minuscule, care apăreau cînd ici, cînd colo, ca născute din apă ; toate luau parte la călătoria fără sfîrșit, dar, în mod ciudat, și cu aceeași viteză, indiferent dacă erau mișcate înainte de o singură pereche de vîsle, ca bărcile cele mici, sau de o masă de cîteva rînduri de vîsle, ca marea corabie a lui August, cu toate zburau încolo, ca și cînd ar fi fost imponderabile, ca și cînd, de fapt, nici n-ar fi avut nevoie să se scufunde în apă, ca și cînd ar fi putut pluti pe deasupra ei, iar vecele lor erau întinse țeapăn ca sub presiunea unor furtuni care nu se simțeau și care proveneau din vid, căci atmosfera era de un calm deplin, iar vuietul blînd se afla într-un niciunde. Marea se legăna în valuri netede, domoale, aproape plane, moale și cenușie ca amurgul, iar în această netezime de plumb, totuși diafană, se estompa murmurul, se estompa de neauzit în această forță crepusculară care purta aerian pe oglinda ei convoiul de corăbii ; sîdefie, totuși incoloră se deschidea deasupra scoica cerului, Pîotius vîslea, și în urmă rămîneau sunetele vieții, aduse încoace ca o adiere dinspre țărmurile depărtării ce se scufundau, în urmă, în cele ce nu mai puteau fi captate niciodată, rămînea

cîntecul munților, în urmă, în cele ce zburau pe veci, rămînea sunetul lor de flaut, în urmă rămînea chiar și ecoul sunetului ce răsunase cîndva în propriu-i piept, între cele niciodată trăite se scufundaseră sunetele, niciodată trăit murmurul, atotrecutul murmurător și — întreșesut în cer ca o lucire delicată de aur — cîntecul băiatului rămase necîntat. Ca și cînd tăcerea ar fi fost încă prea zgomotoasă, intervenise o liniște nouă, o a doua liniște, o liniște superioară pe un plan superior, cu valuri netede, domoală, plană, ca o oglindă a oglinzii apelor, deasupra căreia era așezată ; iar dacă oglinda apelor se și preschimbase în ceva nou, în ceva fluid și tăcut, în care corăbiile grăbite nu mai despicau brazde și care mai consta atît de puțin din picături, încît nici o picătură nu mai rămînea lipită de vislele ridicate, nici una nu picura de pe ele, această transformare devenise acum o îmbinare deplină a oglinzii și contra-oglinzii, a liniștii și contra-liniștii, devenise o stare intermediară comună plină de o nouă concomitență și de o viteză egală, ba chiar de o audibilitate concomitentă, astfel încît cele vizibile, audibile, sensibile, deși rămase în urmă în invizibilitatea, insensibilitatea unui infinit de mult părăsi, de negăsit, rămîneau totuși nevătămate și, deși recăzute printre cele de nenumit, nu-și pierduseră nici numele, nici esența — rămîneau în urmă și erau totodată prezente, rămînînd în urmă, pentru că erau depășite, dăinuind datorită acestei depășiri, preschimbate de ea într-o rămînere transformată, și nimic nu era exceptat de la aceasta, fiindcă ceea ce era depășit astfel era universul însuși, universul în bogăția diversității conținuturilor sale obiectuale și umane : corăbiile care ieșiseră din port asemeni unei turme, ca pentru a însoți și a saluta, acum cînd pesemne misiunea lor luase sfîrșit, erau depășite una după alta, nu ca la o întrecere, nu ca la un concurs, nu, totul se întîmpla fără vreo schimbare a vitezei, fără vreo încetinire din partea celor ce rămîneau voluntar în urmă, fără vreo accelerare a luntrei proprii, fără efort, și chiar dacă vrednicia de vîslaș a lui Plotius va fi

contribuit întrucîtva la aceasta, acum el se odihnea, o odihnă a respirației și o odihnă a uneltelor, aplecat înainte pe banca lui, îndreptățit să se odihnească, pentru că uneltele pămîntești nu mai erau necesare nici unuia dintre cei ce călătoreau aici, iar vîslele, indiferent dacă le țineau acum ridicate din apă sau le lăsau să alunece prin ea, dispăruseră îndată, începînd, disoluția prin care o navă după alta, așadar și corabia lui August, erau luate dintre cele existente și scăpau în uitare, se scufundau în infinitul rămas în urmă ; însă August, stînd sub baldachinul de purpură de pe corabia lui fastuoasă, cu scurta biciușcă a șefului de echipaj în mînă, o lăsă să cadă cînd fu nevoit să recunoască zădărnicia oricărui nou efort de a mări iuțeala sau chiar de a continua călătoria, puterea îi pieri, îi pieri odată cu numele, cu toate numele pe care le purtase pînă acum și pe care trebuia să le lepede în clipa aceasta, rămînînd fără nici unul, chiar și fără acela de Octavian, totuși pentru sine însuși el nu pieri, iar în privirea fugară pe care îi fu îngăduit s-o mai arunce înapoi, în acest rămas bun fără putința nici unei revederi și a nici unei întoarceri, în acest rămas bun îmbătrînit de oboseală al frumosului chip era inclusă pentru vecie și rămînerea, rămînerea transformată, nepierdută în pierdere, astfel încît împăratul, cu chipul devenit brusc tăcut prin uitare, făptura pămîntească tăcută prin uitare, numele pămîntesc devenit tăcut prin uitare se scufundă în cele de neinvocat, ce-i drept, foarte repede — ah, atît de repede — și totuși obținu o nouă invocabilitate, o nouă vizibilitate într-o tăcere nouă și superioară, pe un plan superior. Căci transformarea care se petrecuse aici, era transformarea lumii exterioare într-o lume interioară, era contopirea viziunii exterioare cu cea interioară, era tocmai această confundare dorită dintotdeauna, niciodată realizată și dusă totuși abia aici la bun sfîrșit : dintr-odată, tot atît de repede ca și prăbușirea lui spre infinit, cel ce se numise pînă acum August era văzut în clipa aceasta din interior, într-o perspectivă lăuntrică, așa cum îi e dată altminteri numai celui ce visează, celui pierdut în vis,

cînd își uită propria-i natură pămîntească și — cunos-
cînd prin vis — se recunoaște pe sine în propria-i
alegorie, cînd ultimul fond cristalin, de lepădat, al însu-
șirilor sale i se revelă ca simplă formă, ca un joc cris-
talin de linii, ba chiar ca un număr gol în ultima ființă
onirică ; crescută mai presus de sine însăși era acum
această perspectivă interioară, iar ea îl cuprinsese pe
cel ce dispărea acolo, pe prieten — oh, de nepierdut
este cel văzut din interior în unitatea lui cea mai nudă.
Oh, transformare a sfîrșitului în început, retransfor-
mare a simbolului în imagine primordială, oh, priete-
nie ! Și deși numai puține lucruri îi fuseseră vreodată
atît de familiare ca figura aceluia pe care în prietenie
îi fusese îngăduit să-l numească Octavian, nu altfel
se întîmplă acum cu toate celelalte făpturi care navi-
gau împreună în luntre eterice și erau depășite una
după alta, chipurile lor piereau pentru vecie, fără să
piară ; iar oricare ar fi fost cei ce continuau să navi-
gheze împreună cu ei, văzuți o clipă și dispărînd în
urmă în aceeași clipă, oricum s-ar fi numit cîndva sau
încă se numeau — cine erau aceia ? cel de-acolo era
într-adevăr Tibul, îndrăgostitul melancolic Albius Ti-
bullus, în veșteda-i tinerețe ? cel de colo era Lucrețiu,
mare și dur în nebunia lui teribilă ? cel de colo era
bărbăția de cincizeci de ani a lui Salust într-o maturi-
tate neschimbată de neschimbat, nu era el, dătătorul
de nume acum dezbrăcat de propriu-i nume ? și cel
de colo nu era chiar demnitatea venerabilă a lui Mar-
cus Terentius Varro, gheboșat de bătrînețe și cu trupul
împutinat, totuși încă viguros în zîmbetul înțelept, blînd-
batjocoritor al chipului de moșneag ce pierea — ? oh,
oricine ar fi fost cei ce se adunaseră acolo din prie-
tenie, ca să-și ia un ușor rămas bun, un alai de sprijin
și alinare, toți laolaltă, chip după chip, bărboși sau
fără barbă, tineri sau bătrîni, bărbați sau femei, pier-
zîndu-și mai repede sau mai încet trăsăturile de odi-
nioară, preluaseră transformarea definitivă, de vreme
ce erau pe cale să se prăbușească înapoi, pînă la ultimul
rest de nume, în cele de nechemat, în cele uitate, în
înfățișarea lor figura omenească devenise expresia ne-

spusă, nespus de clară a esenței lor fundamentale, scutită de orice relație, figură profund adevărată în sinele lor nelimitat, anonim ; ei nu mai aveau nevoie de un mijlocitor pămîntesc și de pămînteasca lor chemare pe nume, deoarece erau cu toții văzuți din interior, deveniseră vizibili din interior, cunoscuți din interior, deoarece pătrunseseră în privirea de prieten, pătrunseseră împreună cu privirea de prieten în evenimentul unei autocunoașteri care își are obîrșia în cel mai adînc strat lăuntric al eului, în profunzimea eului dincolo de simțuri, și nu mai vede persoana sensibilă, nu mai vede alegoria sensibilă, ci numai imaginea primordială cristalină, unitatea cristalină a însușirilor ei esențiale, odihnind atît de pur în rațiunea ei, atît de eliberată de amintire și tocmai de aceea atît de definitiv amintită, încît toate chipurile de prieteni erau strămutate într-o nouă stare intermediară a amintirii, într-o nouă stare intermediară a perceptibilității, pline de umbre ce iradiau lumină în răsunetul muț al liniștii lor. Pătrunseseră în al doilea infinit.

Liniște în interiorul liniștei — hotarul fusese deschis din toate părțile, dar oricîte lucruri erau lăsate în urmă și rămîneau în urmă prin cele ce nu mai puteau fi găsite niciodată, nimic nu putea să se piardă în echilibrul sferei universale ; cu adevărat, oricît de multe lucruri ar fi fost lăsate în urmă, aceasta nu însemna nici sărăcire, nici însingurare, ba însemna chiar o îmbogățire, pentru că toate cele uitate se păstrau. Spațiul ne-amintirii includea mereu alte zone ale spațiului amintirii și se menținea totuși în acest spațiu al amintirii, ba chiar cele două spații se reuneau tot mai intim într-un al doilea spațiu al amintirii înlăuntru celui dinții, într-un spațiu al unei transparențe superioare a amintirii, al unui infinit superior al amintirii, în așa măsură dedublare a ființei într-o nouă unitate, încît pînă și liniștea plumburiu-gingașă a apelor se îmbina într-o nouă unitate cu aceea ce se întindea deasupra ca o oglindire gingașă, aurie a ei — amintire înăuntru amintirii —, reunite în acea liniște ce-l cuprinde pe

cîntăreţ mai înainte de a atinge coardele, iar într-o asemenea linişte, neintonată lira, aşteptarea lipsită de aşteptare, ceea ce cînta şi ceea ce asculta, cîntăreţul şi ascultătorul erau reuniţi într-o comunitate nouă, de vreme ce acum izbucnea în vuiet muţenia puternică a cîntecului sferelor, născută din muţenie, totuşi născută la fel în ei amîndoi, răsunînd din linişte, totuşi răsunînd la fel în ei amîndoi, dualitatea amîndurora devenită una, devenită una cu liniştea, cu aşteptarea, cu lira, reunirea într-o fiinţă prin cîntec, cele existente absorbite de fiinţa sferelor ; nu mai exista cineva care aşteaptă şi ceva aşteptat, nu mai exista cineva care ascultă şi ceva ce poate fi ascultat, cineva care respiră şi răsufllarea, cineva însetat şi băutura, în noua unitate binară nu mai exista nici o bipartiţie, cele bipartite se contopiseră într-un proces unitar de nedesfăcut vreodată, în aşteptarea însăşi, în ascultarea însăşi, în respiraţia însăşi, în setea însăşi, iar fluxul infinit, inclus în unitate, era aşteptarea, era ascultarea, respiraţia, setea, se transformase din ce în ce mai mult în ele, devenea mereu mai stăruitor şi mai urgent, incontestabil şi mereu mai incontestabil, devenea poruncă, devenea anunţare, şi tot astfel şi pentru Plotius, căci, ca şi cum ar fi ştiut de anularea oricărei durate, ca şi cum ar fi ştiut de binaritatea căreia îi este supusă orice unitate şi căreia trebuia de asemenea să i se supună şi el, renunţă la unitatea fiinţei sale, deveni, cel puţin pentru un anumit răstimp, o dualitate, deoarece sub un chip rămînea liniştit şi odihnindu-se pe banca vislaşului, dar sub celălalt se ridica şi se apropia acum cu mers legănat de marină, aducînd încă o dată şi vădit pentru ultima dată cupa, pentru ca însetatul — oh, îi era oare sete ?! — să mai bea încă o dată din ea : iar cînd aceasta se întîmplă, iată, ceea ce bău nu fu băutura, ceea ce se stinse nu fu sete, nu, fu o alăturare, fu o participare la întregul fiinţei dispersate într-o dublă oglindire, fu o resorbire în fluxul infinit al apelor, fu o pătrundere de către vederea interioară a invizibilităţii, totodată însă şi ştiinţa fără de ştiinţă proprie locului unde se închide inelul cunoaşterii, cel care cuprinde neantul,

era însăși închiderea, era con-cluziunea nelimitării cu dublă orientare, în care viitorul trece în trecut, trecutul în viitor, astfel că acum — oh, dedublare înăuntrul dedublării, oglindire înăuntrul oglinirii, invizibilitate înăuntrul invizibilității — nu mai era nevoie aici de nici un mijlocitor și de nici o unealtă, nici de cupa care să cuprindă lichidul, nici de mîna care să întindă cupa, aproape că nu mai era nevoie de gura care să primească băutura, nu mai era nevoie de toate acestea, fiindcă orice acțiune, fie băutul sau orice altceva, mai mult chiar, fiindcă orice viață în întregul ei fusese rarefiată și dizolvată de forța unei întreteseri care anula orice dezacord și nu mai tolera nici o divizare ; și iată, fiľdeșul cupei se transformă în corn solid, brun, pentru ca, sub această înfățișare, să piară într-un ușor nor brun, iar toate cele ce-au fost pieriră împreună cu cupa, nu ca o simplă scamatorie de vis, ci ca un vis prevestitor căruia îi este conferită rămînerea în nezădărnicie, și tocmai de aceea Plotius dispăruse și el acum, tocmai de aceea, sub efectul dedublării care dizolvă chipul, luase și el același drum ca și ceilalți însoțitori, cufundat împreună cu ei pînă la ultimul rest de nume în cele eterne, în cele ne-amintite, totuși rămînînd printre cele amintite, subzistînd ca acela ce fusese, subzistînd ca prieten. Așa se petrecu, în vreme ce lichidul lipsit de umiditate, băutura fără gust se scurgea printre buze și prin gîtlej, fără ca buza, limba, gîtlejul să fie udate, așa se petrecu despărțirea de Plotius, se petrecu întru ajutorul prieteniei sale ; și înconjurați de razele ochiului universal, învăluiți de zăbranicul de lacrimi al universului, de umezeala de uitare a universului, privirea prietenului întoarsă pură ca adevărul spre privirea prietenului, cei doi putură să rămînă fără lacrimi, mai presus de durere, eliberați de durere, atît de tăcut, încît le fu ușor, un rămas bun ușor — liniște în liniște.

Nu mai era de reținut nimic, nu mai trebuia reținut nimic, nimic nu mai era discordant, iar el, cel care băuse băutura, el, Publius Vergilius Maro, nu mai avea acum nici el nevoie de nume, putea să-l lepede de la sine,

putea să-l lase a păli ca un simplu lucru doar știut, ca o uitare delicată, minunat de castă, deoarece călătoria continua singuratică, deși nu însingurată, prin cel de-al doilea infinit. Nu mai ademenea nici o teamă, nu mai era nevoie să aibă loc nici o întâlnire. Lumina deveni și ea mai singuratică, mai pură și mai castă ca înainte trecuse în crepuscul, într-un crepuscul ciudat și mirific al dăinuirii nedefinite, indeterminabilă ora începutului ei, inestimabilă durata ei, fiindcă soarele, coborât pînă la marginea incomensurabilă a apelor, nu putea să se decidă, ca într-o șovăială gingașă, să se scufunde în ele, dimpotrivă, ca vrăjit de imaginea Scorpionului, pe care o căutase, atîrna foarte imobil, luminînd stins pe un cer fără nori, înconjurat de sclipirea totalității stelelor. Timpul își pierduse durata, iar peste liniștea goală plutea călătoria, scăldată în liniște, într-o lunecare odihnitoare; deși văduvită de orice iuțeală și doar simțită și incertă în ceea ce privește țelul ei, călătoria avea totuși o direcție, care se putea descifra după stele. Băiatul stătea în față la proră, scăldat de curgerea amurgului, deși silueta lui se distingea destul de clar pe firmament, pe un firmament a cărui limpezime supradepărtată se și extindea dincolo de toate granițele clarității, și, fără a se putea determina dacă era glasul unei călăuze sau al cuiva copleșit de nostalgie, ținea brațul ridicat, arătînd înainte, urmînd cu trupul, urmînd mișcarea întinsă încolo, care dorește să apropie țelul și totuși nu poate să-l prindă din zbor. Oare mai putea fi numită călătorie această lunecare ce nu se mai folosea de vele și de vîsle? nu era oare o oprire în loc, schimbată amăgitor într-o mișcare aparentă din cauza mișcării contrarii a cupolei astrale? Călătorie sau ne-călătorie, era starea intermediară a științei, era încă, iar luntrașul continua să stea liniștit acolo în spate la postul său, prezența sa fiind simțită tot atît de intens, iar orice sentiment de siguranță provenea, ca și mai înainte, numai de la el și nu de la făptura mult prea fugară, mult prea evanescentă a băiatului, nu, luntrașul hotăra direcția, el singur, chiar dacă în realitate aceasta depindea de mișcarea astrului. Soarele

cobora tot mai adînc, descinzînd în întunecatele flăcări stacojii ; tot mai stinsă devenea strălucire lui, în ciuda perspectivei lipsite de nori, lipsite de ceață, atît de stinsă, încît limpezimea amurgului bătea mereu mai mult în noptatic, făcînd să scînteieze spațiul astral. Înnopta, încă nu era noapte ; cîntecul tăcut al sferelor devenea mai noptatic, noptatic mai liniștit, noptatic mai bogat, întreșut cu muta bătaie de chimval a luminii stelare, și cu cît răsuna mai plin, desfăcînd vâl sonor după vâl sonor, cu atît mai vizibil devenea băiatul, cu atît mai clar se desprindea el din întunecime, și totodată se vădea că această vizibilitate se datora unei luminări tăcute care pornea de la mîna întinsă călăuzitor a băiatului și devenea cu o tărie crescîndă ceîntru celor ce se întîmplau : ceea ce emitea aceste raze ca o mantie de lumină pe umerii lui Lysanias era inelul, inelul pe care i-l destinase lui Lysanias și pe care acesta îl ținea sus, cu mîndrie parcă, iar dacă la început lumina inelului fu asemănătoare doar sclipirii unei stele în cenușul zorilor sau al amurgului, la limita stingerii sau a aprinderii strălucirii, acum era ca o licărire călăuzitoare, care plutește înainte, un surîs astral călăuzitor, ținut sus de mîna băiatului, ridicat în sus, ca să lumineze, adia încoace ca o amintire fericită venînd din cel mai lăuntric lăuntru al spațiului pămîntesc al uitării, care fusese străbătut de lățime, înălțime și adîncime, străbătut de timp, străbătut de durerea fierbințelii de foc și a răcelii de gheață ; ea însăși străbătută de amintire adia dinspre lumina inelului, adus încoace blînd ca un ecou, copilăresc ca un ecou, popriu ca un ecou într-o receptivitate ce ferecea, simulînd durerea. Căci nimic nu mai purta nume, numai băiatul Lysanias îl mai purta pe al său, iar amintirea care străbătea aici, de necaptat, fericiind, clipa de-acum fără amintiri, această amintire în starea intermediară a sensibilității desensibilizate, această licărire ulterioară gata de uitare a dedublării și a bipartiției de odinioară, la a cărei chemare de ecou băiatul Lysanias mai avea parte în virtutea numelui, se stingea în chemare, deoarece pătrundea, pe un plan superior, în știința fără știință a

celui de-al doilea infinit, pierea într-acolo unde se dezagregă orice altă știință, pierea ca iradiere a inelului, dăinuind însă în iradiere, revărsată înăuntrul zîmbetului lui Lysanias, în glasul lui, care nu mai voia să vorbească, în privirea lui, care nu mai privea încoace, revărsată înăuntrul lui ca o muzică fără sunete, revărsată înapoi ca perspectivă lăuntrică a băiatului, ca o știință fără știință despre depărtare și apropiere în una, revărsîndu-se afară în luminarea amurgului, în luminarea unei curgeri crepusculare care, lipsită de depărtare, lipsită de apropiere, închide orice dualitate în unitate, cel care privește fiind totodată cel străbătut de raze. O, crepuscul, o domeniu intermediar, curgînd și scurs în odinioară, fluent și revărsat sufletul ! Totuși, oricît de puțin se înnopta cu adevărat, amurgul propriu-zis trecuse, domeniul intermediar fusese anulat ; sub stolurile de stele, aprinse într-o luminozitate deplină, globul soarelui se odihnea într-o roșeață rece-întunecată, jos de tot, pe orizontul auriu-plumburiu, plumburiu-auriu al apelor, ba chiar ai fi putut crede că s-a și scufundat în ele, fiind reoglintit deasupra ca urmare a unei neobișnuite răsfrîngeri a luminii, căci, ca legat de sfera inferioară, ca într-o oglindire a drumului său suboceanic, el începu să se rostogolească domol de-a lungul orizontului și, străbătînd acolo o constelație după alta, năzuia spre punctul răsăritului, de unde avea să se înalțe din nou, aducînd dimineața, soare, rămînînd în ipostaza-i nocturnă, oglindirea lui sau el însuși, într-o mișcare simetrică sau proprie, în încarcerare pămîntească sau în libertate eterică, nu se putea stabili, iar crugul de sus și cel de jos se încrucișau în neștiință, definitivă și mare în splendoarea domului stelar rotitor : ca și cum călătoria ar fi țintit spre soare, ca și cum țelul ei ar fi fost acela, ca și cum soarelui i-ar fi fost destinat gestul nostalgic al băiatului, luntrașul urma calea imaginii de un roșu arzător, iar vîrful luntrei, într-o rotație extrem de înceată, rămînea neconținut orientat către astru, era atras de acesta într-o rotație reală sau aparentă, abia acum indistingibilă una de alta, deoarece în cursul acestui

eveniment nocturn-nenocturn, luntrea se alingise într-un fel cu totul extraordinar și avea să se alungească fără îndoială neconținut mai departe, ceea ce se observa din creșterea depărtării pînă la băiatul de la proră, din dispariția prin scufundare a cîrmaciului din spate, o alungire înainte și înapoi a navei, o creștere care revendica pentru sine și prelua în sine o parte din viteza deplasării, preschimbînd viteza în creștere, într-o creștere ce cuprindea atît de irezistibil totul, încît, dacă ar mai fi durat, trebuia pînă la urmă să oprească pe deplin în loc și călătoria și chiar noaptea însăși, ba chiar să transforme în invariabil variabilul ce rotea de jur împrejur ; călătoria devenise înfinat de înceată, iar rotundul zonei de sus și al celei de jos, oglindindu-se în strălucirea astrelor, se întindea în aceeași tihnă în jurul opririi lunecătoare, privirea tăcută a sferelor, care se oglindește în ea însăși, ochiul cenușiu al apelor și cenușul mai întunecat al ochiului cerului deasupra, ambii estinși unul în altul, ambii estinși pînă la a deveni noaptea limpezimii, estinși pînă la a deveni acel clar-obscur în care nu mai există nici o durată și nici o întîmplare, nici un nume, nici un hazard, nici o amintire, nici un destin. Încă de mult, poziția orizontală nu mai era o poziție orizontală, nu mai exista nici stat în picioare, nici ședere, nu mai exista decît o privire și o deplasare fără de trup, ce-i drept încă legată de centrul luntrei, dar de pe acum atît de dezlegată și eliberată de aceasta, încît părea lepădarea ultimelor cătușe, împlinirea finală a unei presimțiri de mult uitată, de mult imemorabile, revenirea diafană în amintire a unei plutiri libere, pe care o presimțise ; tot mai puternică devenea dorința de a fi părtaş la ea, de a realiza presimțirea plutitoare, de a pluti el însuși în ea, în cele neamintite, care sînt totodată cele viitoare presimțite de a pluti spre lumina împrumutată a inelului, de a pluti liber spre Lysanias, singurul care mai purta nume, destin și amintire, ah, de a putea pluti spre cel scaldat de raze, care poate că era încă un băiat de țaran, dar poate și, larg înconjurat de aripile răcorii de septembrie și eteric mișcat de ele, de pe acum

un inger, ah, de a putea pluti către el, ca să atingă aceste aripi și să cerceteze încă o dată chipul din nou familiar, profunzimea dezvăluită a chipului în lumina prietenos-bună a inelului astral, simțind adâncime după adâncime, ah, mereu mai puternică devenea dorința, devenea nostalgia după cel ce indica nostalgia, devenea nostalgia după vuietul blînd al revărsării de odinioară, după susurul moale-cenușiu în care stăruise acel odinioară — dorință dureros-îndurerată care conține toată spaima de despărțire și vrea să păstreze fața din urmă, nostalgia dureros-îndurerată care se apără de ultima cunoaștere, tremurînd în spaima despărțirii, căci oricît de însetat e sufletul, în presimțirea viitorului, de ultima-i plutire eliberată, îi este greu să părăsească starea intermediară a călătoriei și să intre în al doilea infinit, greu apasă asupra lui interdicția de a se întoarce spre infinitul familiar-unit al lui odinioară, încă mai grea porunca de a renunța definitiv la trecutul echivoc în favoarea univocității viitoare : putea băiatul să arate oricît de univoc și plin de nostalgie spre cele ce aveau să vină, lumina din jurul lui rămînea totuși echivocă, echivocă în oglindire și reoglindire imaginea soarelui arzînd roșie, astrele licărind, discul lunii auriu mat, iradierea inelului fără direcție, astfel încît cele trecute și cele viitoare se împleteau într-o singură licărire, lumina mărilor și a cerurilor cu sclipiri întunecate întreșută multiplu și echivoc cu aceea a imaginii indicatoare a geniului, și n-avea decît aceasta să rămîna constantă în ea însăși, constantă în gestul său ce indica viitorul, ea era plină de o inconstanță licăritoare, era străbătută licăritor de toată diversitatea și echivocitatea celor ce-au fost, era inconstantă prin chipul ce se schimba neînterupt, schimbătoare în trăsăturile sale, care erau uneori acelea ale lui Cebes, alteori ale lui Alexis, cîteodată însă, mai fugare în amintire decît cele ale altora, chiar și imaginea lui Enea, cu toții anonimi și mereu acoperiți de fața lui Lysanias, care-i era proprie, dar tocmai de aceea și ademenire, căutîndu-l pe odinioară în cele viitoare, tocmai de aceea ispită de a se întoarce spre ceea ce îl

îndruma înainte, totuși încă de pe acum nemaifiind ispită, ci o nouă știință, deoarece băiatul plutea în intangibil, cu siguranță nu mai era un seducător, aproape nici un conducător, ci doar un îndrumător, un îndrumător către înainte, a cărui mînă arătînd înainte, dacă nu are să coboare, nu poate fi atinsă niciodată — despărțirea; într-adevăr, un asemenea rămas-bun dezvăluit, știutor odihnea și în zîmbetul plutitor, întors spre înăuntru al băiatului, iar rămasul-bun era o știință comună, o știință despre anularea domeniului intermediar, o știință despre al doilea infinit, în care călătoria se oprește în loc, o știință că luntrașul de-acolo din spate, pilotul de la pupă, cel care oferea protecție, sprijin, calm, urma să devină acum unicul conducător, conducătorul ultim-definitiv ce slujește, fiindcă, neslăbit de depărtarea crescîndă și dincolo de ea, dispune, el singur, de puterea de a cuprinde cu o mînă protectoare sufletul, pentru ca acesta, înmlădiat în mînă, zăcînd în ea, sprijininindu-se în ea, ținut drept de ea, mlădiat poruncii iubitoare, să devină fără teamă capabil de a fi părtaș al științei, plutind în tensiunea dintre certitudine și nostalgie, plutind între infinituri, sufletul pregătit în știință, stăruind în știință, într-o așteptare fără așteptare. Nostalgia ce plutea presimțînd începea să se împlinească, devenea împlinire plutitoare. Plutind ca băiatul de-acolo din față de la proră, știința, călătoria năzuia spre o odihnă în plutire comună, și cu cît dura mai mult, cu cît se prelungea creșterea nopții și a luntrei nocturne, inestimabilă durata, inestimabilă orice măsură, îmbibată de umbre, saturată de umbre luminozitatea nopții, cu atît mai fugară devenea silueta băiatului ce se îndepărta plutind, devenea mai fugară și mai fugară, mai nudă și mai nudă, înmlădiată în luminozitatea stelară, înmlădiată în umbră, despuiată de veșminte și mai mult decît de veșminte, despuiată pînă la deplina transparență, așa pluteau mlădiați unul în altul noaptea și băiatul, oh, străvezii. Încă nu și totuși de pe acum — oare acesta era pridvorul realității? pridvorul unei patrii deasupra căreia se rotesc toți sorii, toate lunile, toate stelele, plin de strălucire?

Într-acolo arăta băiatul, dar spre ceea ce arăta el erau cele iradiant lipsite de direcție, într-acolo năzuia luntrea, dar era aproape o oprire în loc, deoarece creșterea luntrei începea să se apropie evident de hotarul infinitului ; era știință, știință a nopții, încă nu aceea a zilei, numai știință despre viitoarea știință, și tocmai prin aceasta încă de pe acum din nou știință pe deplin valabilă, era o știutoare inundare mai mare și mai blindă decît orice revărsare de eter și de ape, chiar dacă acoperită împreună cu aceasta de același cer în aceeași invariabilitate — liniște, invariabilă și totuși gata să pătrundă într-o nouă liniște pe un plan superior, pregătită pentru o nouă liniște, știință, invariabilă și totuși gata de a se orîndui într-o nouă știință, ba chiar pregătită pentru aceasta : ca purtată de liniște și știință, ca săltată în sus și eliberată de greutate, ceea ce aluneca aproape că nu mai era o luntre, mai era doar o plăsmuire a nopții plutind la infinit, care aproape că nu mai atingea apele, ci era pe cale să se dizolve în infinit ; și ea însăși infinită, ea însăși pregătită de odihnă, pătrundea plutind în presimțitul fără direcție al infinitului crescînd, plutea către curcubeul nopții, întins, de asemenea plutind, în șapte culori, de la răsărit spre apus, ca o plutitoare poartă a timpului în repaos, scufundîndu-se în lichid, fără a-l atinge. Încet ca și călătoria încetinită pînă la oprirea în loc, încet ca șovăielnicul astru solar, care șovăia mereu mai mult, pînă la oprirea în loc, în cursa lui către punctul noului său răsărit, cu fiecare interval ce-l apropia de acesta, foarte încet, de-a dreptul imperceptibil, luntrea se dizolva, devenind invizibilă, devenită invizibilă, iar acolo în față, unde fusese mai înainte vîrfurile bărcii, acolo, departe în față în depărtarea crepusculară, acolo chipul lui Lysanias se desprinsese și zbura înaintea luntrei, se înălța în zbor, împrăștiind raze, în nocturn, zbura ca un gest călăuzitor, ca o mină îndrumătoare, ca o îndrumare strălucitoare ; era ca și cum noaptea ar fi vrut să se desfășoare încă o dată în destinul caducității sale într-o deplină splendoare în lumea de aici, strălucirea stelelor se intensificase și mai mult, ca pentru

un ultim salut și un ultim alai, stelele se adunaseră în număr și mai mare decât înainte, se adunaseră într-o frumusețe ultim-pămîntească, străbătută de galaxii, toate vizibile concomitent în crugul lor complet, deși privirii îi era acum îngăduit să se întoarcă, toate știute, nespuse știute, chip de stea după chip de stea, nume după nume, chiar dacă intraseră de mult cu numele lor în spațiul uitării, frumusețe, chiar dacă înălțată încă de mult mai presus de orice frumusețe, un al doilea spațiu al amintirii astrilor înăuntrul celui dintîi, rotindu-se în jurul recelui pol al cerului, străjuit de semnul Dragonului, în număr atît de complet, atît de bogate în semne, încît pînă și cele ce pieriseră se mai ibeau încă o dată ca o oglindire din valuri : la nord se menținea trupul licăritor încovoiat al Scorpionului, urmărit de Săgetătorul ce țintea, dar la răsărit, întins, Șarpele își înălța capul scînteietor, iar departe la apus, mai pregătit de plecare decât toți ceilalți, se odihnea Pegasul izbind cu copita deschizătoare de izvor, se odihnea acolo la marginea cupolei, la marginea diversității sclipitoare ; străvezie pînă la ultima adîncime a cupolei, diversitatea nu mai era decât de esență fundamentală cristalină, și ciudat de cunoscută, ciudat de necunoscută, era văzută, ca și tot ceea ce conținea, în perspectiva cea mai lăuntrică a esenței, aproape-depărtată, departe-apropiată, își găsisse de asemenea drumul în așteptarea știutoare — diversificată așteptarea în diversitatea astrală a boltirilor ei, văzut dinăuntrul său universul, de nepierdut cunoașterea cunoscută a acestuia, fața de neatins, de nezărit, de nechemat, de neascultat a stelelor — dar în iradierea străvezie a profunzimii cerului, silueta ce se-ndepărta în zbor, nud-străvezie a băiatului, ea, făptura lui Lysanias, care într-un mod mirific se schimba totuși, ea, care năzuia înainte și totuși rămînea, ea, o imagine de geniu, o imagine astrală, un simbol, ea deveni de asemenea esență fundamentală, deveni ea însăși o însușire a universului scînteietor, în a cărei boltă deschisă zbură, primită de poarta curcubeului în șapte culori și zburînd prin ea. Iar în timp ce se întîmplau acestea, ba chiar mai înainte

de a se întâmpla, Șarpele se aprinse în flăcări roșii, întregul răsărit al cerului se aprinse în flăcări, cele șapte culori ale curcubeului se topiră în acel roșu aprins, se decolorară, devenind o dungă fildeșie ce pieri repede, fiindcă acum globul soarelui se desprinsese de pe orbita lui în repaos, se ridicase domol, domol pînă la imperceptibilitate, și totuși, ca și cum și-ar fi lepădat orice greutate, ca și cum s-ar fi înălțat într-o plutire eliberată de greutate, tras în sus de rotirea infinită a cupolei stelare, purtat în sus de gestul de conducător al făpturii de geniu ce zbura mai departe, ridicat în sus de evenimentul de ansamblu, în care un fenomen este condiționat de celălalt, mișcarea de contra-mișcare, oprirea de contra-oprire, legate unele de altele, întretesute unele cu altele, oglindite unele în altele de temeiul de însușire al oricărei esențe ; era schimbare și totodată repaos, în repaosul său perpetuu era atît de schimbător, în schimbarea sa perpetuă atît de în repaos, în ambele însă atît de vibrant, o stingere a vibrației atît de schimbătoare în repaos, încît devenea unitate a cîntecului mut al sferelor, răsunînd ca o blîndă bătaie de chimval din urcarea astrului zilei, răsunînd ca un fildeșiu sunet de liră din gestul imaginii de geniu ce zbura către discul de flăcări, iar stolurile de stele erau trase și ele de răsunetul mut, trase spre răsăritul știutor în universul ce privea-asculta. Nu pieri nici o stea, în ciuda luminozității crescînde a dimineții ce urca, de care era depășită propria lor luminozitate, stelele rămaseră în număr complet, cristal astral în bolta lor, față stelară remanentă cu o expresie nespus de clară, iar imaginea de geniu, zburînd mai departe prin ființa cristalină, zburînd către soare, se desprinsese definitiv, se desprinsese definitiv de plăsmuirea volatilizat-plutitoare, care fusese cîndva o luntre ; și învăluită în manta de raze a strălucirii sale, luminînd pentru o ultimă schimbare, pentru o ultimă fericire, biruitoare într-o asemenea strălucire crescîndă și devenind mereu mai biruitoare, mai plăcută, cu același chip, totuși cu un nume nou, anonim îndepărtata față a băiatului se preschimbă în aceea a Plotiei Hieria, băiatul devenind una

cu ea, ea devenind una cu băiatul, devenind una în plutitorul gest îndrumător ce-și stingea licărirea, gest pe care ea îl preluase de la el, inelul aflându-se în degetul ei, către răsărit. Ea, noua călăuză, de așteptat, era Șarpele, scinteind membru cu membru, alunecată în sus încă o bucată pe firmamentul de un roșu aprins, străbătut de flăcările solare și dominînd răsăritul, în vreme ce la apus, cedînd zilei, calul înaripat se scufunda pălînd, împreună cu el luntrașul, pe care îl dusesese cu sine, deoarece aspra-i slujbă fusese împlinită, lanțul sfărîmat ; ceda locul soarelui, către care cîrmuise călătoria. Oh, ultimă transformare ! Făptura de geniu, la început trimisă aici din primul infinit ca o amintire consolatoare, acum, în al doilea, transformată în speranță îndrumătoare — nu trebuia oare să piară și ea definitiv acum, de vreme ce începuse ziua ? nu trebuia oare să se întoarcă și ea acasă, în cele neștiute, într-o știință superioară pe un plan superior și de dragul acesteia ? Zbura înainte, sclipind fildeșiu, trupul său trecînd licăritor în corporal, cu părul fluturînd stelar, o flacăra gingașă și rece ; depărtarea pînă la ea continua încă să crească, mîna cu inelul, care arăta calea, atinse de pe acum intangibilul, atinse de pe acum cupola cerului, totuși aceasta nu devenea pieire, devenea rămînere, devenea o zăbovire vrăjită, întreșută în lumina transformată în zi, ca și cum această transformare a chipului și cealaltă, cea dintîi, prin care trecuse băiatul ce plutea în față, ar fi una și aceeași, una condiționînd-o pe cealaltă, una născută din cealaltă, una înflorită din cealaltă : înflorită era ziua, ea era, și înflorea mai departe într-o grațioasă fascinație, odihnînd în propria-i lumină, transformată în ea însăși, din clipa cînd focurile începutului, din care se înălțase, fuseseră șterse și duse, iar, odată cu ele, cele vizibile fuseseră vrăjite într-o rămînere grațios transformată ; lumina blind-aurie se transformase, fusese fixată prin vrajă în azurul cerului și purta cu strălucirea ei bolta cristalină a zilei, cristalul atrăgător grațios al infinitului, dizolva fața stelelor în ceva delicat neluminos, astfel încît diversitatea astrelor, acoperită de

licărirea unui albastru luminos, în care era aninată, nu mai dădea lumină, și — de un argintiu-opalin stelele, de un argintiu-lăptos discul domol al lunii, fildeșiu-diafan curcubeu întins peste cer ca o amintire a strălucirii nocturne — iradierea ce pornea de la inelul de pe mîna Plotiei se topise acum și ea în nelumină, se stinsese într-un abur fildeșiu încă mai diafan, a cărui caducitate o învăluia pe cea ce se îndepărta plutind, grația ei pălea diafan, pălea, și totuși, suflu revărsîndu-se în suflu, o înălța pînă la cea mai transparentă stare definitivă, o licărire opalină în azurul sîdefiu. Călătoria se terminase? sosise timpul; nu mai era necesar nici un vehicul; el plutea, înainta pășind pe ape, iar de jur împrejur liniștea dimineții stăruia într-o primăvară fără anotimpuri, de jur împrejur stăruia suflul repaosului și al zilei de repaos, respirat în sus spre cer de oglinda fluidă, respirat în jos dinspre cer către apele aurite, respirate una în alta, zona de sus și cea de jos, repaosul soarelui și repaosul stelelor și repaosul mării în una, într-o unică respirație a unui început de primăvară purtător de neființă, iar în ea deveneau peisaj, peisaj primăvărat, cînd sub albastra cupolă solară, atras în sus de ea, produs de ea și totodată producînd-o, purtînd-o de asemenea, țărmlul se ridica din ape, creștea din ape și se constituia, realitatea cea mai eliberată de alegorie, cea mai eliberată de simbol, așteptată fără așteptare, adevăratul sfîrșit al călătoriei. Acum înaintarea era doar ca o adiere, devenea o plutire încă mai ușoară spre țel, transformată fără efort într-o înaintare pe aripile adierii. Acolo, scaldată de lumina zorilor, stătea Plotia, coborîtă din plutirea ei ce zorise înainte, acolo stătea ea, care zorise înainte, ca să-l aștepte pe el, care plutise în urmă, iar deasupra creștetului ei sclipea aparținîndu-i, aparținînd cerului, o stea de-o blîndețe opalină, licărea steaua, scaldată de lumina zorilor. Dacă n-ar fi fost această strălucire stelară și dacă blînda strălucire a acestei unice stele nu s-ar fi diversificat peste întreaga cupolă ca o persistentă, în ciuda blîndeții, stăruitoare, care, într-un mod ciudat-firesc, se menținea în luminozitatea aurie

redeşteptată şi mereu mai intensă, cu adevărat, aproape că ar fi putut să fie o dimineaţă de primăvară pămîntească, o viaţă redeşteptată calm într-o limpezime senină ; făptura Plotiei era aproape pămîntească, n-o mai scâlda nici o mantie de raze, mîna ei era şi ea lipsită de inel şi lipsită de strălucire : dar ea îşi păstrase gestul îndrumător, şi arăta spre cer, ca şi cînd ar fi lăsat inelul înapoi în steaua de a cărei sclipire era acoperită, ca şi cînd lumina inelului s-ar fi retras în aceea a stelei, transformată şi reunită cu privirea stelară într-o trezie blîndă eternă.

Locul acela de pe ţărm era încadrat de copaci, uliţele de frunziş ale acestora, împestriţate de umbre, urcînd încet în interiorul uscatului, te chemau să te apropii de ele, iar apa, deşi calmă în veşnica ei oglindă, spăla totuşi plaja cu limbi repezi-încete, tivite cu spuză albă, lăsînd în urmă o spumă măruntă, care era ca o audibilitate în cele tăcute inperceptibile, prietenoasă în afluxul murmurător, prietenoasă în refluxul ca un susur. Elementul fluid se întindea în urma lui, cel solid în faţă, fără de hotar amîndouă, dar şi fără de hotar trecînd unul în altul, acostare şi totuşi încă nu sfîrşitul călătoriei, căci nu exista nici un mai înainte, aproape nici un după, şi deşi el simţea teren ferm sub picioare, nu era nici stare pe loc, nici mers, ci cu mult mai curînd o stare intermediară a mişcării, o rămînere în împingerea ca o adiere, reţinut în starea-limită fără limită, reţinut în centrul fără limite al fiinţei, care atrage spre sine totul şi reţine totul într-o unitate a universului lăuntric şi a celui exterior, tăcerea centrului — era oare mijlocul fiinţei pe care îl atinsese astfel ? Aici se ridica un copac înalt, asemănător ulmului, asemănător frasinului, totuşi purtînd necunoscute fructe de aur, iar fiindcă acum steaua licărea prin rămurişul rar, privirea, privirea-ecou a Plotiei, urarea ei de bun venit şi salutul ei trimise înapoi de sus, intrate licăritor în strălucirea stelei, înţelegerea tacită dintre zona de sus şi cea de jos deveni recunoaştere liberă de amintire, mai stăruitoare decît orice salut, deveni acord fluid între

repaos și mișcare, indistingibil înlăuntru ca și în afară, indistingibil unde începea evenimentul, indistingibil dacă pădurile erau aduse spre el, sau el dus de adiere spre ele, indistingibil hotarul fluid dintre rămânerea pe loc și năzuința de a înainta : acostase, dar nici acostarea nu avea vreun sfârșit, iar de această alunecare aproape nemișcată pe un teren ce părea prea ușor pentru orice picior, totuși prea greu pentru făptura atât de ușoară a Plotiei, de această alunecare ce pătrundea spre cele ce alunecau în întâmpinare fu luat nu numai el, 'ci și Plotia, amîndoi constrînși, amîndoi de bună voie, mersul prudent, șovăielnic al Plotiei acordîndu-se cu pasul său ; ea era goală, într-o încîntătoare nuditate firească, învăluită în firesc, goală ca geniul-băiat, din care se metamorfozase, iar grația goliciunii ei fără prihană primea mutul cîntec al sferelor, pentru a fi primită de acesta, receptată de sunetul lui eteric, receptată de sunetul lui ce continua, mut și pentru vecie. Nuditate ? Și el era nud ; își dădu seama de lucrul acesta fără a-și da propriu-zis seama, atât de puțin se rușina de nuditatea aceasta, și tot atât de puțin își putea da seama de nuditatea Plotiei : fără vreo pagubă pentru farmecul ei erotic, el aproape că n-o mai putea vedea ca femeie, însă desigur că o zărea din interior, o zărea din cel mai lăuntric temei de însușire al ei, și aproape că n-o mai zărea ca trup, însă desigur ca pe o esență dintre cele mai transparente, n-o mai zărea ca femeie, ca fecioară, însă desigur ca zîmbet, zîmbetul ce însuflețește tot ceea ce e omenesc, ca pe o față omenească deschisă spre zîmbet, care este eliberată de rușine și înălțată mai presus de ea însăși în durerea pregătirii de nedus la împlinire, înălțată pînă la a deveni iubire extaziată extaziind ; ciudat de mișcătoare, ciudat de iernatică era această surîzătoare, iubitoare îndrumare în sus spre steaua ce plutea într-o feciorelnică lumină răcoroasă, ciudat de răcoroasă, ba chiar aproape copilărească prin limpezimea ei feciorelnică eliberată de sex era această nostalgie trimisă în sus pînă în cele strălimpezi din sfera cea mai depărtată. Și totuși, nostalgica îndru-

mare în sus era totodată ea însăși împlinire. Căci stratul transparent crepuscular care este întins între zona de sus și cea de jos și, impenetrabil pentru tot ceea ce e pămîntesc, interzice cîntecului nostalgiei pămîntești pătrunderea în sferele infinite, astfel încît, din pricina unei asemenea impenetrabilități, devine ecou, ecoul sufletului, ecoul exterior firește nedesăvîrșit al mutei viziuni interioare și încă mai nedesăvîrșit al doritului cîntec al sferelor, acest despărțitor perete de ecou se dizolvă și piere, atunci cînd se produce minunea nepămîntescului, cînd universul exterior și cel lăuntric trec unul în altul, reunind laolaltă eul și universul, și așa cum atunci nu va mai fi nevoie de nici un cîntec pămîntesc, de nici un cîntec de nostalgie, de nici un cîntec de iubire și poate nici măcar de o îndrumare în sus, deoarece nostalgia este împlinită, iar cîntecul sferelor răsună totodată înlăuntru și în exterior, tot astfel cea mai intimă esență a Plotiei devenise însușire a universului, acea valabilitate atotcuprinzătoare care anulează și totodată îndepărtează caracterul întîmplător al celor pămîntești și al genezei pămîntești, anulînd ceea ce e rușinos în întîmplare și în chipul întîmplător, dezvăluind ceea ce e eliberat de hazard, eliberat de rușine, înspăimîntătoarea demnitate a întîiiei-depărtatei nevinovății. Ei păseau, pluteau înainte prin nevinovăția ultimei concomitențe, prin nevinovăția ultimei esențialități, care este remanentul concomitent din orice transformare a chipului, adevărul din orice transformare a esenței, din orice transformare a erorii, păseau prin nevinovăția care nu măsoară nimic și nici n-a învățat să măsoare, nevinovăția grațios-însăimîntătoare, grațioasă și înspăimîntătoare în lipsa ei de măsură, grațioasă și înspăimîntătoare în repaosul concomitenței sale — și grațioasă și înspăimîntătoare prin adevăr, așa era liniștea senină a dimineții, ecou incommensurabil al chipului de stea, al chipului de om, al chipului de animal, al chipului de plantă, fără măsură. Aici, în grădina fără măsură—incommensurabilă, în grațioasa ei înfricoșare, în înfricoșătoarea ei grație pătrunseră ei, dăruiți cu

harul nudității inocente, iertați de vina nudă ; pădurea se întindea umbroasă, și florile creșteau mai înalte decât copacii, iar între flori, fără să le depășească, se aflau niște copaci pitici și, indiferent de ce soi erau plantele, fie că erau stejari sau fagi, maci sau scorțișoară sau narcise, mixandre sau crini, iarbă sau tufișuri, nu exista nici una care să nu fi atins orice mărime ; într-o concomitență tihnită, incomensurabilul se alătura incomensurabilului, firul de iarbă creștea înalt cât un turn, rigid și încolăcit de iederă, iar alături de el mușchiul străbătut de izvoare lua dimensiuni de tufiș, fiecare dintre plante o esență existentă și totuși confundându-și firea prin repaosul umbrit, senin de pretutindeni. Căci în toată verdeața aceasta aflată în repaos, care îi înconjură pe drumeți cu un suflu rece ca piatra, susurător, atârna întunecimea celui mai adânc sol de rădăcini al ei, întunecimea abisului de rădăcini, care trimisese în sus plantele și le adăpa pînă în cele mai exterioare fibre, reflexul ultimului chip, în care se oglindesc încă o dată chipul de stea, chipul de om, chipul de animal, chipul de plantă, încă o dată și acum dinspre pămîntesc, legate într-o ultimă unitate a vieții lor pămîntești, reflex al celui mai adânc chip al pămîntului și al repaosului său matern-umbrit. Acum, drumeția, mersul, plutirea mai departe deveniră repaos, deveniră repaos ce-i ducea mai departe, primit în speranța înconjurată de mireasmă de laur, în universul deschis într-un zîmbet în repaos. Tot astfel, de jur împrejur se odihneau animalele, se odihneau pămîntește, se odihneau vegetal, fără măsură repaosul lor, fără măsură înfățișarea lor, incomensurabilă făptura lor în mare ca și în mic, străbătute de întunecime, adesea dormind. Iar cînd vegheau, ochii lor îi urmăreau pe cei doi trecători : se minunau marii ochi ai vitei, tolănite fără sfială lingă leu, iar ochiul leului, somnoros poruncitor, veghea fără amenințare, jivine ca niște amfibii uriașe cu gîtul lung pîneau din coroana fagilor cu ochi galbeni de balaur, animale ca niște broaște cu înfățișare de lup clipeau între nuferi și talpa-ursului, o pasăre pitică

cu cap de vultur se legăna mirată în pindă atentă pe un mălin cu flori albe, iar insecta își întorcea rigid corpul împlătoșat pe picioarele ei ca niște țevi lungi de un cot, ca să privească cu ochi fără pleoape în urma celor ce treceau ; ba chiar cîteva dintre animale se puseră în mișcare, ca să-i însoțească pe drumeți. Numai șarpele se îndepărtă lunecînd, sclipind verde în lungile lui încolăcituri, se îndepărtă lunecînd în verdeața cu străluciri de aur a ierburilor și a frunzișului. Pe mărăcinii sălbatici atîrnau ciorchini roșietici, din cea mai dură scoarță de stejar, mierea picura ca o rouă de rășină ; gutui verzi cenușii, castane, prune galbene cum e ceara și mere aurii atîrnau prin toate pădurile, totuși nu era nevoie să atingi fructele, ca să te sature, nu era nevoie să te apleci deasupra apei, ca să te răcorești, răcoreala și săturarea veneau plutind nevăzut, un zîmbet trimis din nevinovăția eliberată de rușine, trimis din marele zîmbet al grădinii, din adîncimea ei incomensurabilă fără măsură, trimis anonim, fără grai, fără chip, zîmbetul fără chip, odihnindu-se în el însuși. Parfum de flori se boltea deasupra rîurilor, se întindea de la o dumbravă la alta, îmbibat de o ploaie însorită, și pe oriunde umblară, de-a lungul rîurilor sau pe cîmpiile cu unduiri blonde sau peste punțile invizibile, oriunde ajunseră, deasupra creștetelor lor strălucea plină de calm steaua dimineții, heraldul soarelui ce binecuvînta la răsărit, blîndul aducător de lumină, care, lipsit de o luminare proprie, lasă să se presimtă o lumină infinită, reflexul delicat, sidefiu al curcubeului în șapte culori, ultimul ecou al acestuia în bolta universului. Primăvăratîc fără măsură, primăvăratîc plin de pace se ridicau lanțuri de munți, o duritate surizătoare, iar în repaosul zîmbind nud al stîncilor, pereții cenușii-albi, aproape goi de verdeață ai prăpăstiilor, scheletul dur al creațiunii, năzuia spre cer ; dar sus, deasupra pleșuviei de stei, înverzeau într-un auriu luminos pășunile de pe culmi, acoperite de azurul opalin smălțat cu stele, străveziu, iar acolo se roteau vulturul, zăganul și șoimul, în zbor calm, fără a se năpusti în

jos asupra mieilor care pășteau, asupra iedului bălțat, mîncînd liniștit frunziș la marginea pădurii, în vale, acolo unde pantele înnegrite de umbră devin vale acoperită de pășune ; iar aici, unde curg pîraiele, susurînd între sălciile înmiresmate, între malurile înverzite de stuf tremurător, aici, unde iazurile cu fața ca o oglindă prinseseră în ele astrul cerului, iată, aici se odihnea, stînd pe loc în apa domoală, cu ochi rotunzi, poporul de pești, din adînc, din cel mai de jos fund al lîmpezimii jucau umbrele trupurilor, și totuși bîtlanii, care treceau pe deasupra prin văzduhuri, nu se năpus-teau nici ei. Era soare și umbră, dar nu numai soare, nu numai umbră, căci cercul de luminozitate, opalin, umbrît, al cupolei de sus era mai mult decît cer, întu-nericul de umbră presărat cu stele al cîmpurilor gră-dinii de jos era mai mult decît pămînt, și, cu toată in-comensurabilitatea zonei de sus și a celei de jos, de nemăsurat cupola, de nemăsurat grădina, amîndouă nu erau nelimitate, amîndouă erau incluse în al doilea, adevăratul infinit, în infinitul luminii adevărate și al adevăratei deosebiri capabile să separe, care nu mai dă formă chipului, făcîndu-l de recunoscut prin lumină și umbră, ci numai prin esența-i cea mai lăuntrică, astfel încît și aici întunecimea și lumina curgeau una în alta, iar sus și jos nu se găsea nimic care să nu fi fost totodată stea și umbră ; însuși spiritul omului, devenit stea, nu mai arunca nici o umbră de grai. În repaos era spiritul. Și stea ca și umbră erau cei ce drumețeau aici ; sufle-tele lor mergeau mîna în mîna, eliberate de grai ; se înțelegeau într-un repaos cast eliberat de grai, iar ani-malele care îi urmau luau parte la această înțelegere. Umblară odihnindu-se, iar apoi se odihniră de odihna lor, repaos în interiorul repaosului, cînd se lăsă seara. Înconjurați de animale, se odihniră și priviră în sus spre cupola ce se rotea spre apus, priviră în sus spre steaua oprită în loc, presimțind în ea invizibilul celui de-al doilea infinit dincolo de cupolă, priviră în sus pînă cînd globul soarelui coborîse din nou în amurg, iar privirea lor era ca o contemplare a frumuseții — fi-

rește, de pe acum dincolo de frumusețe, căci, cu toată grația, cu toată ușurința, cu toată adîncimea, cu toată simetria, ceea ce iradia spre ei atît de ușor nu era nicidecum ne-știința frumuseții, nu, era știință, emisă de limitele cele mai dinăuntru și cele mai dinafară ale întregii ființe, nu doar ca simbol, nu doar ca simbol al limitei, nu, era însăși esența ființei, la care ei deveneau părtași atît de fără efort, încît nimic nu li se mai arăta străin, încît totul li se arăta familiar, fiecare punct îmbibat de depărtare, fiecare depărtare transformată în apropiere, iar aici, ca și acolo, totul devenea nemijlocire extaziată, la care erau părtași împreună și care năștea înțelegerea lăuntrică a sufletelor lor. Cînd însă înserarea deveni și mai adîncă, odihnindu-se și ea și pătrunzînd prin odihnă în noapte, și cînd el, cel ce se odihnea, odihnindu-se sub astrul a cărui licărire opalină începu acum să lumineze din nou, nu mai privi în curînd altceva decît această lumină de stea, nu și pe însoțitoarea ce se odihnea lîngă el, nu și animalele ce se odihneau în jurul său, abia atunci fascinația stelei deveni cu adevărat privire interioară a totalității, atît a totalității proprii, cît și a celor ce se petreceau de jur împrejur, abia atunci se statornici cu adevărat legătura cu sine însuși, ca și cu cerul, steaua, umbra, animalul și planta, abia atunci se statornici dubla legătură cu Plotia în cunoaștere și autocunoaștere dintr-o dublă privire interioară : și de vreme ce sufletul, animalul și planta se oglindeau una într-alta, totalitatea în totalitate, temei al esenței în temei al esenței, iar el însuși se oglindea în temeiul de întunecime al Plotiei, el recunoscă în ea copilul și mama, se recunoscă pe sine însuși refugiat în zîmbetul matern, îl recunoscă pe tată și fiul nenăscut, îl recunoscă pe Lysanias în Plotia, iar Lysanias era el însuși, îl recunoscă pe sclav în Lysanias, iar sclavul era el însuși ; îl recunoscă pe strănepot și pe străbun în închiderea inelului, care se călătorise de pe mîna Plotiei pe cer, trăgînd în sus cu el obîrșia iradierii, recunoscă aici contopirea universală de dincolo de destin, contopirea luminoasă a stratu-

rilor esenței și a mădurelor esenței, recunoscă ființa de unitate a temeiului esenței, care îi era propriu în cea mai mare măsură și totuși nu-i era propriu numai lui, ci și sufletului Plotiei, oh, era al acesteia în așa măsură, încât ea, deși crescută din alte rădăcini, desprinsă din alt trunchi, ridicată din altă animalitate, trebuise totuși să ajungă la el, să străbată numeroase suprafețe de oglindă, oglinzi și răs-oglinzi, să vină ca imagine oglindită a sufletului său, și din nou oglindindu-se în acesta, echilibrul desfășurat al oricărei esențe. Umbră de oglindă și răsoglină, oglindit întru sine, adormi. Totuși, continuând să cunoască și în somn, simți prelungirea de nestins a contopirii și lunecoasa pătrundere oglindită a Plotiei în sinele său, în toate părțile componente care alcătuiesc acest sine, lunecoasa pătrundere în cele sensibile și în cele insensibile, totalitatea pătrunzând în totalitatea vieții sale, în stîncăria osoasă a scheletului, în cele legate prin rădăcini de pământ, în cele de natură vegetală, în lemnul tare, în animalitatea cărnii și a pielii sale, simți cum Plotia devine o parte a sinelui său, a sufletului său ce vedea din zonele cele mai lăuntrice, simți privirea ei odihnindu-se în el, văzînd, din interior, cum privirea lui se odihnea în ea. Somnul său era un lanț de strămoși și tot astfel un lanț de nepoți; șirul de esențe pe care îl parcursese și acela ale cărui semințe le purta în el se reuniseră în somnul său, scurtate în sinele său ce dormea, pătrunseseră în el, pătrunseseră odată cu Plotia, de care nu mai era legat nici un nume — oglindire spațială a întregii deveniri, edificată în interiorul somnului, descompusă totuși din nou, oglindind, în spațialitate, acolo unde devenea trezire. Totul se amplifică în plină zi, înăuntrul căreia el se trezi, înconjurat de imaginile tuturor esențelor, înconjurat de oglindirea soarelui, cu steaua deasupra lui, deși desfășurarea echilibrului se simplificase, deoarece Plotia lipsea. Pierise fără să se piardă, rămasă în al doilea spațiu al memoriei, infinit de uitată, infinit de neuitată; nu se schimbase nimic, deoarece nu se pierduse nimic, nu se putea pierde nimic,

și, fără a-l schimba, Plotia devenise o parte a lui, fără să fi rămas, rămînea. Cîntecul mut al sferelor continua. Numai zîmbetul fusese luat din grădina prin care acum trebuia să drumețească singur, numai zîmbetul pierise, căci numai repaosul zîmbește, altceva nimic. Iar ceea ce-l făcu să hoinărească mereu mai departe fu poate neliniștea, sau, cel puțin, o lipsă de repaos. Sau această neliniște venea de la animale ? o luase de la animale ? acestea se adunau din ce în ce mai numeroase în juru-i, ca să-l însoțească la drum, veneau din toate părțile, de neauzit pasul labelor lor, al copitelor lor, al tălpilor lor, al ghearelor lor, o tropăială de neauzit, nu mai puțin însă un tropăit cadențat, său, mai exact, o trezie plutind laolaltă, legată într-un fantomatic pas cadențat neliniștit, trezie care se unea cu a lui, obligîndu-l să meargă în același animalic pas cadențat de neauzit ; cu cît dura mai mult, cu atît mai animalic devenea mersul său, cu atît mai puternic îl năpădea metamorfoza animalică, cu atît mai copleșitor urca aceasta de jos, dinspre sol, de la picioarele în mers, urca în trupul său ce păsea, animalitatea îl umplea din ce în ce mai mult și îl simplifica, făcînd din el un animal în poziție verticală, și el se simți ca atare — animal de jos pînă sus, animal de sus pînă jos, bot ce se căsca, chiar dacă nu și înșfăca, purtător de gheare, chiar dacă nu și sfișia vreo sălbăticiune, făptură cu pene și cioc coroiat, chiar dacă nu și lovea, și purtînd animalul în sine, văzînd animalul din interior, auzea graiul mut al animalelor, auzea împreună cu ele, auzea în graiul lor, auzea în el însuși cîntecul sferelor răsunînd mut mai departe, purtat de ecoul celei mai adînci întunecimi a pămîntului, o înțelegere cu precreaturalul, cu precreaționalul, care dormitează neliniștite în fundamentul de întuneric a tot ce e animalitate și îi întreșes graiul mut : dacă mai înainte fusese o cunoaștere a însușirii, o cunoaștere a unor esențe de lup, de vulpe, de pisică, de papagal, de cal, de rechin, acum se mai deschise pe deasupra animalica lipsă de însușire într-o însușire încă nenăscută și abia în devenire, încă neformată, și,

văzută din interior, într-o prăpastie căscată, solul subanimalității, a ceea ce află dincolo de animalitate se oferi cunoașterii, fiind cunoscut ca locul cel mai lăuntric unde se află rădăcinile tuturor esențelor creaturale ; ceea ce năzuia acolo de jur împrejur fără cuvinte, cu o limbă prea grea sau prea ușoară, spre grai, arătându-și colții din cauza necreativității, luptînd pentru a lua parte la creație, era multitudinea a nenumărate animale, totuși animalul ca atare, era diversitatea lor individualizată ca picăturile de ploaie, totuși unită într-o totalitate, așa cum sînt picăturile în norul de ploaie, umiditate căzînd și înălțîndu-se din nou în comunitate din împletitura de rădăcini, iar cunoașterea lui știutoare avea drept obiect această totalitate animalică în transparența ei invizibilă, în ea se știa inclus prin animalitatea trupului său care păsea transparent. Transparentă era lumina, încă mai transparentă luminarea cunoscătoare înapoia cupolei cerului, cunoașterea luminatoare pe care o însemna steaua oprită în loc acolo sus și pe care o trimitea jos pentru o trezie plutitoare transparentă, astfel încît pînă și animalele păreau a fi cuprinse de ea. Hoinăreala fără țel, fără odihnă pe cîmpia nemăsurată ținu toată ziua, iar odată cu coborîrea soarelui, neliniștea spori și mai mult ; în toată întinderea ei, peste munți și văi pînă în nemărginit, grădina începu să se umple cu o neliniște neliniștită, iar cînd globul soarelui coborî și se așeză arzînd roșu pe orizontul adînc, ivirea nopții deveni un eveniment imens ; drumeția animalelor se orientă brusc spre un țel, deveni brusc unitară, ba chiar atotcuprinzătoare, veniră de pe toate povișurile, din toate pădurile, din toate direcțiile și porniră de-a lungul rîurilor spre apa cea mare, pînă și peștii o luară la vale, o drumeție fără spaimă, fără grabă, desigur însă sub o poruncă aprigă, fiindcă, îndată după convoiul animalelor, malurile rîurilor se împreunară, pămîntul fu împins înainte de rădăcinile în creștere irezistibilă ale plantelor, toată vegetația crescă atîngînd înălțimi nebănuite, fiecare rămuriș se ramifică devenind desișul cel mai impenetrabil, pămîntul aburînd în masa creșterii primordiale, în care nu mai puteau

să trăiască decît salamandrele și amfibiile, iar desișul deveni prea des chiar pentru păsări, astfel că acestea nu mai puteau cuibări decît în vîrfurile cele mai înalte ; în această drumeție nu se pierdu nici un animal din numeroasele turme, nu muri nici unul, doar dispărură, dispărură în mările nocturne, dispărură în eterul nocturn, se încadrară printre purtătorii de solzi și de pene, care populează mările nopții și ale zilei, văzduhurile nopții și ale zilei. Iar el, care drumețise împreună cu turmele, el, animalul în poziție verticală, el, care devenise acum o făptură fără pleoape, fără somn, cu ochi de pește, cu inimă de pește, el stătea în mlaștinile de pe plajă, stătea acolo mare și drept, acoperit de alge, solzos, aidoma unei amfibii, întretesut cu plante, aidoma unei plante, numai cîntecul sferelor nu tăcea pentru el, continua să-l audă, cîntecul continua să răsune ; căci el rămăsese un om, nu se pierduse nimic pentru el, nepierdut continua să vibreze în el marele sentiment de drumeție al omului, iar steaua de la răsărit continua să-i strălucească în creștet. Astfel așteptă dimineața el, un monstru în poziție verticală, totuși un om care așteaptă dimineața. Dimineața veni din nou, iar soarele cantona pe neguri umede ; acestea urcau ca un abur cețos din nemăsurata suprafață de verdeață, care, ca o singură făptură vegetală cu respirație grea, crescută înaltă cît un munte, se întindea peste grădina de odinioară, în vreme ce bolta fără nori de deasupra, irizînd în lumina cenușie a zorilor, oglindea tremurătoare a suprafeței verzi de jos, respirînd greu ca și aceasta, se acoperea treptat-treptat cu neguri ce deveneau tot mai dese, pentru ca, transformată în nori, să coboare, iar opalul luminii stelare pieri în cenușiu. El văzu aceasta și așteptă ploaia. Dar nu ploua, deși păsările zburau foarte jos, nori de păsăret și de alte zburătoare ca păsările, care roiau cu țipete mute în jurul creștetului său nemișcat și i se lăsau adesea pe umeri. Cu picioarele înconjurate de îmbulzeala peștilor, pășea greoi prin apa sălcie, pășea greoi de-a lungul țărnelor, căutînd ceva, n-ar fi putut spune ce, cu siguranță nu pe Plotia, mai

curînd poate locul de pe plajă unde îl primise ea, dar nimic nu era de găsit, nimic nu putea fi recunoscut, nici un copac nu-i depăşea pe ceilalţi în învelişul uniform al verdeţii, iar în mijlocul drumeţiei sale, a cărei durată nu putea fi măsurată în timp, se opri din nou nu departe de ţarm, fie pentru că locul în care se afla îl captivase într-un mod inexplicabil, fie pentru că îl năpădisese o oboseală inexplicabilă, aproape vegetală, chiar dacă braţele sale erau ca nişte aripi, cu ajutorul cărora ar fi putut să treacă în zbor peste vîrfurile verdeţii, el nu se mişcă. Era ca un fel de presimţămînt al unei imobilităţi viitoare. Făpturi de nespus zburau pe sus, făpturi de nespus înotau jos, făpturi imense ca nişte balauri zburau împreună cu păsările, înotau împreună cu peştii, înmulţite nemăsurat, cu trupuri imense, iar zona de sus şi cea de jos se amestecau, deoarece mereu noi stoluri de peşti se înălţau zburînd din apă, mereu noi stoluri de păsări se scufundau în apă, transformate şi unele şi altele în siluete de balauri, mereu schimbătoare, acoperite alternativ cu solzi şi pene. Deosebirea dintre zburătoare şi înotătoare se pierdea din ce în ce mai mult, ecloziunea producîndu-se din esenţa ambelor, şi era ca şi cum s-ar fi înghesuit ele însele înapoi în nediferenţierea lor de turmă, ca şi cum ele însele ar fi dorit să devină unitate nediferenţiată, asemenea unităţii vegetalelor, al căror uriaş înveliş verde nu mai tolera nici o plantă singularizată ; chiar dacă mai zburau, chiar dacă mai înotau sau se şi încheştau în felul pantelor de fundul mării, fiecare avînd încă propria înfăţişare individuală, fie că erau acoperite cu pene, cu solzi, cu platoşe sau cu piele, fie că aveau picioare, gheare, aripioare sau cioc, în ochii şi în ne-ochii lor se afla, cu vedere de şopîrlă, cu vedere de amfibie, privirea de şarpe, iar această însuşire şerpească, spre care se înghesuiau astfel şi în care se reîntorceau, era ca o ultimă creaturalitate proprie tuturor, ca o ultimă proprietate comună lor, vegetal-animală şi primordială, ba chiar precreatural ca ultimul temei de însuşire din care făpturile au fost plăsmuite pentru viaţă şi care

singur le cheazăuiește rămînerea în viață și în creațiune. Dihăniile zburătoare și înotătoare se îngrămădeau din ce în ce mai mult în niște mormane dense, impenetrabile, mormanele erau din ce în ce mai pline de monștri, se transformau din ce în ce mai mult în monștri, erau amenințate din ce în ce mai mult de cele necreate și precreaționale, cerul și marea se umpleau din ce în ce mai mult cu ele pînă în cele mai profunde adîncimi de transparență, căci se vădea într-o măsură mereu mai mare că tocmai aici curgea totul laolaltă, că tocmai locul unde se opri se atrăgea din toate părțile spre sine, ca un centru puternic, evenimentul creatural. Și atunci deveni vizibil și fundul de fîntînă al apelor, abisul lor cel mai profund cu rădăcini, fîntînă în fîntîni, iar acolo, în adîncimea cea mai adîncă a fîntînilor, zăcea, de culoarea curcubeului, totuși străveziu ca gheața, formînd cercul închis al timpului, șarpele însuși, șarpele încolăcit în jurul neființei mijlocului. Ceea ce produce schimbarea în virtutea propriei invariabilități. Fîntîna se mărea ca un crater, ca și cînd inelul șarpelui ar fi trebuit să devină atotcuprinzător, iar ceea ce ajungea în apropierea lui încremenea în imobilitate, imobil orice înot, imobil orice zbor, devenind imobile datorită privirii șarpelui, încremenită verde, trimisă din neființă, emițînd neființă. Mai erau oare aici lighioane ? nu cumva trebuiau ca într-o ultimă transformare să-și piardă totuși și ultima esență, fiind însușite inevitabil de ochiul de șarpe ? La fel de încremenit era cerul, încremenit acoperămîntul uniform, cenușiu de nori, din care nu voia să cadă nici o ploaie și dincolo de care soarele, ca un petic de lumină inform, surd-mort, își descria orbita rigidă. Iar el, omul, rămas un om, în ciuda comunității sale cu cele necreate, el, în mijlocul comunității animalelor ieșite din ou cu plantele răsărite din sămînță și înseriat în ambele, transparente penele, aripioarele, frunzele, algele purtate de el însuși, în el însuși, era împresurat de evenimentul încremenit, imobil și el în așteptarea lui fără așteptare, creatură surd-trecătoare și el, totuși ochiul său omenesc nu pierduse nimic din puterea sa de a separa, iar el știa de fața stelelor

de dincolo de nor. Pierdut crepuscular, peticul solar, un licăr cenușiu-roșu, atinse acum granița de jos a zilei, iar stelele, mocnind pînă la intensitatea lor nocturnă, izbutiră, mai întîi șovăind, apoi devenind tot mai clare, să străpungă cu lumina lor pilpîitoare învelișul de neguri, se arătară din nou, pe încetul, în număr complet și strălucind deplin, firește nu numai sus, ci și jos, deveniră aici un al doilea cer cu stele, cel al imaginii oglindite, care sclipea atît în negrele adîncimi ale apelor cît și în negru-umedul înveliș al vegetației, prefăcîndu-le într-un unic scut negru de oglindă, într-o cupolă unică, presărată cu stele ; nimic nu mai separa noianul vegetalelor de cel al apelor, mările inunda-seră peste toate țărmurile plantele, plantele se revăr-saseră la rîndul lor în mări, iar între stelele de sus și cele de jos pluteau încremenite lighioanele aerului și ale fluidului. Cupola de jos era un ecou al stelelor — așadar, cupola de sus nu era de pe acum un ecou al plantelor ? Unitate sus ca și jos, și una și cealaltă purtate de cerul dedublat, de marea dedublată, ele se reuniră într-o unică totalitate străbătută vegetal și astral, incluzînd lumea și atît de închise în ele însele, încît în spațiul lor nu mai putea să dăinuie nici o singularizare, încît nu mai era îngăduită nici una, încît fiecare se dizolva ; fie vultur sau bîtlan sau grifon, fie rechin sau balenă sau șopîrlă înotătoare, nu mai erau decît comunitate, nu mai erau decît un singur înveliș de animalitate, o singură esență umplînd spațiul, iar aceasta devenea acum din ce în ce mai străvezie, o negură de animale, care se volatiliza în cele din urmă în invizibil și în cea mai deplină invizibilitate, dizolvată în natura stelară, resorbită de natura vegetală ; universalitatea animalică intrase în nopte, respirația animalică a lumii se stinsese, nu mai bătea nici o inimă, iar șarpele glacial plesni, șarpele timpului plesni. Deodată, nestingherită de nici un timp, noaptea trecu acum în plină zi, deodată, și, scos în afara timpurilor, soarele se află la înălțimea amiezii, înconjurat de for-fota opalină a stelelor, din care nu lipsea nici o stea,

nici albicioasa lună, și tot astfel, într-o claritate multiplicată, strălucea stînd pe loc astrul răsăritului ; așa se petrecură lucrurile sus, în vreme ce în oglinda de jos, nu mai puțin brusc, începu o ultimă creștere uriașă a vegetității, ca o luptă împotriva înlănțuirii ei de pămînt prin rădăcini și lujere; ca o încercare de a se depăși pe sine și de a-și sfărîma natura vegetală, pentru a dobîndi în supra-nemăsurat o individualizare și o mobilitate de-a dreptul animalice, căci verdeața, încălzită de lumina bruscă și desigur îmboldită și de toată animalitatea pe care și-o încorporase, subanimalică în schimb neînfrînarea lipsită de voință, crescuseră din infinita-i împletitură de rădăcini devenită una singură, crescuseră stufos mai presus de sine însăși, primordial humusul primordial-vegetativ al ființei, a cărui creștere și activitate în neîncetată schimbare și în neîncetată înnoire, deși încă reținute de tulpinele înotătoare, încătușate de tulpinele șerpuitoare, dar nemaifiind de mult copac, nemaifiind de mult pai, nemaifiind de mult floare, țîșnea în intangibil, convulsiv și neted, inelar și înălțat drept, într-o sălbăticie înspăimîntătoare, nebănuită — iar el, căruia îi era îngăduit să privească împreună, putea să privească împreună, trebuia să privească împreună, mișcat împreună de animalitatea pătrunsă în plante, el lua parte la creșterea vegetalului, devenea el însuși vegetalul, devenea în interior și în afară, străbătut de pulsul sevei pămîntești, asemenea rădăcinilor, asemenea rafiei, trestiei, lemnului, cojii și frunzișului, totuși rămînînd în omenesc, neschimbat ochiul omenesc : chiar dacă ar pieri însușire după însușire, chiar dacă ar fi depășită și abandonată de către creațiune esență după esență, ochiul rămîne omenesc atîta vreme cît privește înainte, și, trecînd prin toate transformările, cele ce există rămîn pentru el neuitate în uitare, lăsate pentru un al doilea infinit, acționînd mai departe și acționînd, inalienabil astrul. El era plantă ce privește, totuși nu mai năzuia să se întoarcă la nimic, nici în animalic. Se scurseră ore care nu mai erau ore, ziua nu avea sfîrșit, infinită, doar infinită,

nu repede, nu încet, rotirea cercurilor de stele continua, infinită era înaintarea soarelui și fără sfârșit creșterea din jur, creșterea eonică a plantelor, care cuprindea totul, la care lua parte, vegetal, și el însuși, eonic și atât de nesfârșit era faptul că starea pe loc și mișcarea se schimbau una în alta și, eliberate de timp, se reuneau într-un repaos fluid indistingibil, transformate eonic una în alta în așa fel, încît — tot atât de brusc cum se făcuse ziuă — noapte se ivi dintr-odată din rotirea astrelor, din starea lor pe loc în nesfârșită mișcare, se ivi ca o întunecime primordială, care se ținuse ascunsă dincolo de cele mai dinafară cupole stelare, iar acum, independent de mersul luminilor, ba chiar fără a stinge fie și o singură lumină, umplu bolta ființei cu un întuneric negru, prin care nu putea străbate nici o lumină : năvăli cea mai lăuntrică întunecime a lumilor, aceea întunecime neplăsmuită care e infinit mai mult decît o simplă pierdere a luminii, o simplă sărăcie de lumină sau absență a luminii, deoarece nu poate fi străpunsă vreodată și iluminată de nici o lumină solară cît de intensă, fie și aceea din plină amiază ; astfel, deși soarele se afla și acum la zenit, neschimbat și ca de neschimbat, ca o neslăbită strălucire de amiază, împresurat de mulțimea tuturor stelelor, totuși, împreună cu acestea, era încadrat de cea mai profundă înnoptare a nopții, o plăsmuire a nopții, scufundată în scutul nopții, iar împreună cu mulțimea stelelor se oglindea din întunecimea de sus în cea de jos, imaginea lui se dedubla aici, un soare de jos, un zenit de jos, captat de puțul mijlocului, în a cărui adîncime fluidă plutea lumina lui, din nou înălțată de apele creațiunii, un ecou scăldat în noianul negru, scurgîndu-se într-o concomitență fluidă. Chip de stele sus, chip de stele jos, iar în întunecimea dublă a dedublatei cupole a nopții, verdele unduirii vegetale se decolora într-o palidă licărire de amfibie, într-o lumină proprie a vegetalului, astfel încît acesta atingea o vizibilitate aproape străvezie pînă la ultimele mlădițe ale ramificațiilor și încolăcirilor furtunos-sălbăticeii sale creșteri. Nu mai puțin luminoase, nu mai puțin vizibile

deveniră rădăcinile sub pământ și sub ape, formînd îndată cu tulpinile și ramurile, cu toată creșterea furtunoasă o țesătură unitară sălbatică, palidă, care se extinse în toate direcțiile pe bolta nopții, tîrîndu-se în toate direcțiile, înălțîndu-se în toate direcțiile, dînd lujere în toate direcțiile, fiind, din pricina orientării în toate direcțiile, aproape tot atît de lipsită de direcție ca însuși spațiul infinit, un desîș de eter atîrnînd în el însuși, totuși năzuind mereu în sus, într-o direcție determinată de lumina de deasupra, de nevăzutul joc de linii al stelelor în care e înscris primordial invizibilul chip de raze al cerului și spre care este purtat orice ecou; fîntina mijlocului creștea acum și ea în sus și în jos, se întindea în sus și în jos, străbătută de lichid, devenită străvezie, într-o lumină proprie de asemenea crescîndă, devenind vegetală, aproape nemaifiind un puț, ci mai curînd un copac străveziu care se ramifică, cu ecoul soarelui în adîncimea sa unde sînt rădăcinile, înconjurat de împletitura inexplorabilului luminos al creșterii plantelor și stelelor, și aproape că nu-ți mai puteai da seama dacă între plantă și stea mai exista vreo graniță, dacă steaua și planta nu începuseră, în imaginea primordială, să se și reunească, ecoul de stea și ecoul de plantă întreșute, concrescute, contopite pînă în acele adîncimi de oglindă, unde firmamentul de sus și cel de jos se ating fără hotar între ele și se alipesc formînd globul lumilor. Vizibil-invizibile erau cele ce se petreceau pe firmament, vizibile, totuși incognoscibile — el însă, el, cel care privea, cuprins și el de creșterea universală, el, cel întreșut cu plante, întreșut cu animale, el se întindea de asemenea de la un firmament la altul, se întindea prin marea stelare ale universului și, stînd în țărîna cu rădăcini de animal, cu tulpini de animal, cu frunziș de animal, stătea totodată în cea mai îndepărtată sferă stelară, astfel încît la picioarele sale, împletită cu rădăcini și formată din șapte stele, zăcea constelația Șarpelui, adînc coborîtă la apus, în vreme ce, întruchipată în inima lui, scînteind într-un triplu acord îndoit, strălucea semnul Lirei, și

incomensurabil sus deasupra acestuia, creștetul lui ajungea pînă la înălțimea extremă a cupolei, pînă la steaua răsăritului, ce-i drept fără s-o atingă, însă înălțîndu-se spre ea, steaua făgăduinței, a cărei lumină infinită îl însoțise pe drum, pentru ca acum să devină apropiere nemijlocită, mereu mai aproape și mai aproape. El însuși nemaifiind față de om, el însuși doar vîrf de copac care se uită, privea în sus spre stea, privea în sus spre fața cerului care adunase în sine și transfigurase trăsăturile tuturor creaturilor, chip de om și chip de animal devenite una, privea spre puțul mijlocului, purtător de soare, întors spre soare, luminînd străveziu, care ținea captiv în ramificațiile sale, curgînd oceanic, tremurînd oceanic, crugul lumilor, ca pentru o viitoare unitate, și ea însăși captivă a cutremurării, inclusă în noianul oceanic, inima tremura laolaltă cu restul, cungea împreună cu restul nemaifiind de mult inimă, nu, ci doar liră, preschimbată în liră, ca și cînd pe coardele ei de stele ar fi trebuit să răsune, în sfîrșit, acum cele făgăduite, încă nu cîntecul însuși, totuși vestirea lui, ora cîntecului, ora nașterii și a renașterii, ora așteptată fără așteptare a dublei orientări, ora cîntării la închiderea cerului, răsunînd unitatea lumilor, răsunînd într-o ultimă respirație a universului : era pregătire, pregătire uriașă, uriașă în tensiunea ei, dar lira nu răsuna, nu putea să răsune, nu-i era îngăduit să răsune, căci unitatea, în care se constituiau aici cele existente, tremurînd oceanic de la un firmament la altul, era o unitate a forței vegetale de creștere, era unitate în muțenia nestrămutată a plantelor și sub tăcerea nestrămutată a stelelor, era nestrămutata liniște a universului, nestrămutat mută pînă și în forța uriașă cu care se săvîrșea reunirea, acum cînd, cu un ultim efort de creștere, cele ce răsăreau se ridicau grabnic pentru o ultimă extindere extremă, forța lor pămîntească luminînd palid, pîlpiind palid, pîlpiind palid efortul cu care își împingeau vîrfurile transparenței lor pînă la cea mai îndepărtată și cea mai de sus margine a cupolei întunericului, atît de irezistibile în avîntul creșterii lor,

atît de atotbiruitoare, biruind stelele, biruind cerul, încît şi cerurile, ca spre a se apăra de un asemenea asalt, ca spre a se apăra de vegetal, îşi înteau arderea în flăcări, pentru ultima oară într-o extaziere înflăcărată a feţei de miez de noapte a cerului, sub porunca soarelui, întoarse spre soare, acea faţă a cerului, din a cărei creaturalitate omenescul lumina mai pur ca oricînd, mai pur, mai măreţ, mai blînd, mai pios, mai transfigurat, mai transparent decît oricînd înainte, totuşi merit stingerii, totuşi putînd fi biruit, totuşi biruit pentru totdeauna, biruit de asaltul creşterii vegetale, resorbit de forţa de resorbţie a străfundului întunecat-palid al rădăcinilor, iar faţa cerului pieri, năpădită de desişul de eter, pieriră astru după astru, unul după altul, pieriră în propria lor imagine oglindită adusă pînă sus la ele, receptate într-o cununie, care e o dublă dispariţie ; totuşi, de neatins în stingere, lumina nici unei stele nu se pierdu, fiecare în parte fu păstrată, inalienabil se revărsă în victorioasa lumină proprie a plantelor, lumină după lumină prăvălindu-se în contra-lumină şi îngreunînd-o pe aceasta pînă la a-i conferi o intensitate nemăsurat crescîndă, condensîndu-se mereu mai mult în ea, sporind şi sporind, pînă cînd în cele din urmă soarele însuşi se prăvăli în imaginea lui oglindită, urcînd în rămurişul de copac cu flăcări străvezii al puţului lumilor, dispărînd şi el, împreună cu acesta, în crengile de ulm ale mijlocului, care azvîrleau scînteii în înalt şi care, pentru o clipă, pentru acea scurtă clipă a prăbuşirii, se desfăşuraseră în splendoarea deplină a întinderii sale pe firmament, avînd coroana, firmament după firmament, împodobită cu fructe însoţite-aurii, apoi totuşi se retraseră ca într-un suspin mut, pierind cu stele şi oglindiri de stele, cu soare şi soare-ecou, dispărînd în palida lumină universală a universului vegetal semănat cu stele, umplînd cerurile. Limita regnului vegetal fusese atinsă, extinderea creşterii acoperea toate spaţiile, acoperea toate cerurile, mulţimea de stele fusese incorporată, puţul ce izvora, ce se revărsa, dătător de viaţă, al mijlocului secase, se

volatilizase într-o lumină rece ; punctul culminant fusese depășit. Iar universul vegetal, istovit de efortul uriaș al asaltului său, cu respirația tăiată după ultima-i scînteiere, expira într-o muțenie de suspin ; atîrna în întunecime ca un desiş palid de lumină, vizibil în ea, deşi fără s-o lumineze, dar odată cu secătuirea forței sale de creștere secase și capacitatea lui de a lumina, strălucirea lui era cedată grad cu grad întunericului, era împrăștiată și volatilizată nesfîrșit în al doilea infinit al acestuia, așa cum fuseseră volatilizate în infinit și puțul lumilor și rămurișul lumilor, iar odată cu vizibilitatea destinsă, veștedă, se vestejea și lumina vegetală în întuneric, se prelingea în acesta. Întunecimea primordială stăpînea cele încă existente, ființa îi era dată pradă ei și muțeniei sale, încorporată prin răspuns numai ei, cu respirația vegetală stinsă și nemaidivizată de nici o lumină de plantă, de nici o lumină de stea ; imobilă plutea cumpăna timpului, fără suflu, tăcut echilibrul acesteia, iar în întunecimea neagră fără răsufare, înconjurată de muțenia primordială, universul lăuntric și cel exterior își opriră răsufarea. Noptatecul primordial, firește încă nu noapte definitivă, se urzea umbrit în infinit, firește încă neresorbit în el ; această întunecime era încă prea vizibilă, pentru a nu adăposti în ea, ca orice lucru perceptibil prin simțuri, propriu-i contrast, și chiar dacă marea cerului, chiar dacă marea inimii muriseră pentru totdeauna, o aparență de luminozitate se mai prelinse încă o dată din întuneric, aproape ca și cum ar fi păstrat în sine și reunit într-un mod foarte esențial lumina palidă a plantelor și a astrelor — temeiul esențial al stelei și al pietrei, încărcat de întuneric, aflîndu-se împreună în împietrirea primordială — ; întunericul cedă încă o dată și remise spațiul unei clarități incerte, care amintea ziua fără a fi zi și totuși era mai mult decît zi, extinsă deasupra celor existente, lipsită de orice respirație stelară, lipsită de orice respirație vegetală, lipsită de orice respirație animală, ziua lumilor despuiată de respirație. Sub lumina fără umbre a lumilor, puhoaietele imobile se întindeau

negre ca noaptea și nu mai oglindeau nici un soare ; nocturn palide în lumina fără umbre, pădurile de rădăcini înalte cît muntele, care nu-și mai redobîndiseră verdeața, acopereau nemăsurat cîmpul nemăsurat al pămîntului, și se veștejeau. El însă, dezbrăcat de cele animale, dezbrăcat de cele vegetale, era construit din lut și pămînt și piatră, înalt cît un munte, un turn inform-neformat, o stîncă de lut, lipsit de toate mădularele, un puternic uriaș de piatră fără formă, înălțat fără formă, și totuși lipsit de mărime în raport de nemăsuratul scut al pămîntului, care se boltea înaintea lui sub scutul cerului, osos cornos scutul ca și contra-scutul, în raport de suprafața nemăsurată a scutului pămîntului, pe a cărei stîncărie osoasă înainta pășind greoi, nu, pe care era mișcat mai departe, nu, pe care era purtat mai departe, el, împietritul fără de chip ; totuși, ca o presimțire dincolo de scutul bolții cerești, el vedea lumina, o vedea, fiindcă steaua dimineții, atinsă de creștetul lui, coborîse ca ochi în fruntea lui de stei, ca un al treilea ochi deasupra celorlalți doi, care stăteau împietriți-orbiți în piatră, deasupra lor ca ochi văzător, dăruit cu capacitatea de a distinge, divin, totuși ochi de om. Mereu mai rare deveneau uriașele păduri palide, mereu mai obosită încîlceala rămurișului lor cu aspect de amfibie, mereu mai fără vlagă trunchiurile lor veștede, care se închirceau înapoi în pămîntul în care germinaseră cîndva pentru o uriașă creștere, moarte încă de pe acum în ofilire ; iar cînd vegetalul străveziu se veștejise astfel, lăsîndu-se în pămînt, pînă la ultimul rest, încît nu mai rămase decît cea mai nudă piatră, întinsă cît lumea, rădăcinile fiind mistuite de piatră pînă la ultimele și cele mai străvezii fibrișoare, întunericul se întoarse în spațiul lumilor, deveni din nou noapte, noaptea lumilor, despuiată de respirație, jefuită de respirație, lipsită de respirație, care nu mai era nocturnă și mai mult decît nocturnă, înfricoșătoare, deși nu inspira frică, uriașă forța crescîndului său belșug de întunecime. Acestea se petrecură fără durată și fără timp, fără vreo schimbare, firește încă nu în chip definitiv, încă în felul a ceva privit și simțit, totodată însă

mai presus de aceasta, dincolo de noapte și de nenoapte, iar în vreme ce se petreceau astfel, el simți că tot ceea ce era solid și putea fi reținut se dizolva, că terenul se scufunda sub picioarele sale, scufundându-se în incommensurabil, scufundându-se în uitare, în infinitul uitării, în revărsarea amintită fără amintire a infinitului, care împerechează într-o unitate copia cu imaginea primordială și, potopind, retransformă întunecimea pământului în fluid —, oglinda cerului și oglinda mării contopite într-o singură ființă, pământ ce devine lumină. Iar după un inestimabil răstimp de eternitate, cele scufundate fură readuse, ca lumină fluidă, din infinit în cupola cerului, și cupola deveni din nou lumină ; dar readucerea nu deveni amintire, uitate rămaseră piatra și pământul, uitat solul pe care pășise el și din care fusese plăsmuit, iar amorfitatea staturii sale uriașe era în transparența ei tot atât de impalpabilă ca lumina, tot atât de impalpabilă ca și fluida cupolă a lumilor care îl înconjura, umbra cea mai străvezie : nu mai consta decât din ochi, din ochiul de pe fruntea sa. Așa plutea el între oglinzile fluide, plutea în spațiul dintre fluidele neguri de lumină ale zonei de sus și puhoiul fluid al zonei de jos, iar lumina veșniciei ascunsă înapoia negurilor se oglindea în ape, statornicind unitatea, purtând unitatea. Blindă era moliciunea negurii, blindă moliciunea puhoiului de apă, amîndouă legate de blîndețea luminii, iar lui i se păru că o mîină foarte mare îl purta ca un nor prin acest amurg de două ori blind, prin această ființă de două ori blindă, maternă în moliciunea ei, paternă în repaosul ei, înconjurîndu-l și purtîndu-l mai departe, mai departe și mai departe, veșnic. Iar acum, ca pentru a topi într-o unitate încă mai intimă blînda unitate a zonei de sus și a celei de jos, pentru a anula ultima separație dintre umiditatea de sus și cea de jos, începu să cadă ploaia. La început picură domol, apoi deveni tot mai deasă, iar în cele din urmă ajunse un unic torent, care cădea prin spațiu, aproape încet în moliciunea-i învăluitoare, în infinit de marea lui întunecime blindă, atât de învăluitoare, revărsîndu-se într-atîta pretutindeni, încît nu se mai putea cunoaște dacă puhoiul se prăvălea

în sus sau în jos ; întunecimea devenise deplină, deplină unitatea în care nu mai există nici o direcție, nici un început și nici un sfârșit ! Unitate ! unitate ce nu se sfârșește niciodată, nu se sfârșește nici atunci cînd întunecimea ei se desăvîrșește în întregime, iar din ea se prelinse din nou lumină, căci acum se întimplă așa : în mijlocul întunericului, învelișul cupolei cerului fu îndepărtat ca printr-o lovitură blîndă, ca printr-o suflare blîndă ; se deschisese brusc plin de o lumină mirifică, fu ca o unică stea mare în rotundul cerului, fu ca un unic ochi, în care se oglindea al său, și fu în același timp sus și jos, cer înăuntru și înafară, granița cea mai lăuntrică și cea mai exterioară totodată, închizînd cristalul unității, în a cărei transparență se adunase toată umiditatea. Atunci strălucirea cristalină deveni totalitate a universului, atunci totalitatea celor cerești și pămîntești fură incluse în iradierea cristalului, inalienabilă la nesfîrșit în nesfîrșita refracție și reflectare a razelor, căci lumina primordială era comunitatea ființei, luminînd primordial într-o singură strălucire a ființei, și era început și sfârșit și nou început, cristalin-exaltată fața stelei. Totuși, unde era în acest univers propria lui față ! — o și preluase receptaculul de cristal al sferelor, sau se afla într-o neființă, înlăturată din orice lume lăuntrică și exterioară ! — în genere, mai exista el oare, el, care nici măcar nu mai plutea, el, care nu mai era ținut de nici o mîna ? — Oh, exista, fiindcă privea, exista, fiindcă aștepta, dar privirea sa, exultantă, își împletea iradierea în iradiere, era totodată însăși esența cristalină, iar așteptarea sa, nostalgia cu care aștepta ca mîna ce-l ținuse să atingă corzile transparenței universale și să facă să răsune inima universului, inima așteptării și a celui ce aștepta, această așteptare fără așteptare era totodată așteptarea cristalului însuși, știerea despre propria-i creștere a cristalului, care — știutor — vrea să evolueze spre un calm al respirației încă mai desăvîrșit, în așa măsură voință cristalină, în așa măsură pre-ecou pentru viitorul cîntec al sferelor ce nu răsunase încă, în așa măsură pre-ecou al eterului, încît, într-o ultimă aprindere în flăcări a universului,

într-o ultimă aprindere în flăcări a creațiunii, lumina se prăvăli încă o dată în întuneric, dar în același timp i se deschise încă o dată întunericului, legate amîndouă — în cădere și contra-cădere — într-o unitate, care nu mai era cristal, ci doar cea mai întunecată iradiere, nu mai era vreo însușire oarecare, nici aceea a cristallului, ci însuși ceea ce e lipsit de însușire, abisul fără de margini al lumilor, locul de naștere al oricărei însușiri ; mijlocul stelei se deschisese, mijlocul inelului : neființa născătoare, deschisă pentru privirea celui lipsit de privire — orbirea văzătoare.

Atunci i se îngădui să se întoarcă, atunci îi sosi porunca să se întoarcă, atunci îl întoarse.

Atunci, în fața ochiului său încă o dată văzător, neființa se transformă infinit încă o dată și deveni existență prezentă și trecută, se extinse infinit încă o dată formînd cercul timpului, pentru ca cercul, acum infinit, să se închidă încă o dată ; infinit crugul cerului, infinită cupola cerului, care se bolti acum încă o dată, infinit infinitul scut al lumii, tivit de arcul în șapte culori într-o amintire infinită. Încă o dată fu lumină și întuneric, încă o dată zi și noapte, încă o dată infinitul se orîndui după înălțime, lățime și adîncime, direcțiile cerului se stabilizează după pătrimea lor deschisă, fu iar un sus și un jos, norul și marea ; iar în mijlocul mării se ridică încă o dată uscatul, insula verde a lumii, acoperită cu plante, acoperită cu pășuni, transformarea în invariabil. Soarele se înalță la răsărit pe calea lui peste boltă, și îi urmară nocturn stelele, ridicîndu-se pînă la polul nord, în al cărui centru liber de stele tronează dreptatea ținînd cumpăna, întrecută în strălucire de strălucitoarea Cruce a nordului. Iar în lumina dimineții, vulturi și pescăruși străbăteau văzduhurile înalte, plau în jurul insulei, și delfinii ieșeau la suprafață, ca să asculte mutul cîntec al sferelor. Dinspre apus venea convoiul animalelor, veneau din direcția opusă mișcării soarelui și a stelelor, veneau la întîlnire animalele pădurilor și cele de pe pășuni, reunite fără luptă, pașnic ; leul și taurul și mielul și capra cu ugerul doldora, cu toatele tindeau spre răsărit, căutîndu-l pe păstorul din

răsărit, năzuind spre chipul omenesc. Iar acesta deveni vizibil, în cea mai nesfârșită adîncime, în centrul scutului lumilor, acolo deveni vizibil în mijlocul infinitei ființe și sălășluiri omenеști, vizibil pentru ultima și totuși și pentru prima dată : pacea fără luptă, chipul omenesc în pacea fără luptă, vizibilă ca imagine a băiatului, în brațele mamei, unit cu ea într-o iubire întristat-surizătoare. Așa văzu el imaginea, așa îl văzu el pe băiat, așa o văzu el pe mamă, iar aceștia îi erau atît de familiari, încît aproape că ar fi putut să-i numească, firește fără a le găsi numele ; totuși cu mult mai familiar decît chipul și numele de negăsit îi era surîsul care lega copilul și mama, și se părea că în acest surîs se și cuprinde întregul sens al șirului infinit de întîmplări, ca și cînd în acest surîs se vestea legea plină de sens — blînd-înfricoșătoarea măreție a soartei omenеști, zămislită de cuvînt și chiar în zămislire sens al cuvîntului, alinare a cuvîntului, har al cuvîntului, intercesiune a cuvîntului, forță izbăvitoare a cuvîntului, putere de lege a cuvîntului, renaștere a cuvîntului, încă o dată exprimate și exprimabile în imaginile pămîntești, neîndestulătoare și totuși singurele încă îndestulătoare, ale înfăptuirilor și avatarurilor omenеști, vestite în ele și păstrate și repetate de-a pururi. Într-o cunoaștere plină de iubire, cuvîntul prelua în sine nostalgia inimii și a gîndirii, reunindu-le într-o mare comunitate, devenea el însuși nezădărnice în virtutea necesității sale, preluînd nostalgia oaspetelui de a deveni fiu, misiunea lui fiind îndeplinită. Atrase în acest fel de invocarea cuvîntului, pîraiele și rîurile începură să se prelingă, talazurile izbîră țărnul cu vuiet blînd, mările se umflară, albastre ca oțelul și ușoare, agitate de focurile cele mai de jos ale sudului, și totul se arată deodată în adîncimea concomitenței, deveni deodată perceptibil, căci, întors spre infinitul pe care îl lăsase cîndva în urmă, privirea lui pătrunse prin acesta în infinitul lui aici și acum, văzu în același timp înapoi și înainte, ascultă în același timp înapoi și înainte, iar vuietul lui odinioară, căzînd în invizibilul uitat, se ridică în prezent, deveni concomitență fluidă, în care odihnesc cele veșnice, prototipul tuturor

imaginilor. Atunci se înfioră, și mare fu acest fior, aproape binevoitor din pricina caracterului său definitiv, căci inelul timpului se închisese, iar sfârșitul era începutul. Imaginea pierise, imaginile pieriseră, numai vuietul, păstrându-le nevăzute, continua.

Fîntînă cu izvoare a mijlocului, luminînd invizibil în nemăsurata spaimă a științei : neființa umplu golul și deveni univers.

Vuietul continua și era iscat din amestecarea luminii cu întunericul, amîndouă răscolite de răsunsetul ce se pornise, căci abia acum începuse să răsune, iar ceea ce răsuna era mai mult decît cîntec, era mai mult decît ritm de liră, era mai mult decît orice sunet, era mai mult decît orice voce, fiindcă era toate împreună și în același timp, irumpînd din neființă și din univers, irumpînd ca o comunicare, mai presus de orice înțelegere, irumpînd ca semnificație, mai presus de orice pricepere, irumpînd ca acel cuvînt pur ce era, superior oricărei comunicări și semnificații, definitiv și începător, puternic și imperativ, inspirînd teamă și proteguitor, grațios și tunător, cuvîntul diferențierii, cuvîntul jurămîntului, cuvîntul pur, așa vuia încoace, așa vuia peste el mai departe, creștea și devenea din ce în ce mai puternic, devenea atît de copleșitor, încît nimic să nu i se mai opună, universul pierind în fața cuvîntului, dizolvat și anulat în cuvînt, totuși conținut și păstrat în cuvînt, nimic și creat din nou pentru vecie, fiindcă nu se pierduse nimic, fiindcă sfârșitul se îmbina cu începutul, renăscut, renăscînd ; cuvîntul plutea deasupra universului, plutea deasupra neființei, plutea dincolo de exprimabil și ne-exprimabil, iar el, deasupra căruia vuia cuvîntul și care era înconjurat de vuiet, el plutea împreună cu cuvîntul, și totuși, cu cît mai mult îl învăluia acesta, cu cît mai mult pătrundea în sunetul fluid și era pătruns de el, cu atît mai inaccesibil și mai mare, cu atît mai important și mai evanescent devenea cuvîntul, o mare plutitoare, un foc plutitor, greu ca marea și ușor ca marea, totuși încă și acum cuvînt : nu putu să-l rețină, și nu-i era îngăduit să-l rețină ; era pentru el de nepriecut, de nerostit, căci se afla dincolo de grai.

MATERIALUL OFERIT DE SURSELE ISTORICE pentru viața și opera lui Virgiliu nu este vast. Că acest material a fost luat în considerație în *Moartea lui Virgiliu* se înțelege de la sine. În general, este vorba de lucrări de referință atât de bine cunoscute, încît o bibliografie apare de prisos.

În schimb, ar putea fi interesant să expunem aici un exemplu dintre legendele care s-au constituit în evul mediu în jurul figurii lui Virgiliu :

PUBLIUS VERGILIUS MARO SE TRĂGEA DIN PĂRINȚI modești, îndeosebi în ceea ce-l privește pe tatăl său, despre care unii afirmă că a fost olar ; cei mai mulți relatează că la început tatăl a fost servitorul plătit al unui anume Magius, curier de stat roman, dar că în curînd, datorită sîrguinței sale, a devenit ginerele acestuia. Cînd socrul i-a trecut supravegherea cultivării ogoarelor și a turmelor, el și-a sporit averea prin cumpărarea unor păduri și prin apicultură.

El (Virgiliu) s-a născut la 15 octombrie în anul 70 î. de Chr. în satul Andes, nu departe de Mantua.

Cînd mama sa Maia era însărcinată cu el, visă că a născut o mlădiță de laur, pe care, după ce o atinse de pămînt, o văzu prinzînd rădăcini și crescînd ca un pom matur cu felurite flori și fructe. În dimineața următoare, vizitînd cu soțul ei o moșie învecinată, se abătu din drum și născu. Se povestește că, la naștere, copilul n-a scîncit și că avea o față atît de blîndă, încît încă de pe atunci s-a ivit neîndoielnica speranță că va avea o soartă propice. S-a mai adăugat și un alt semn prevestitor. O ramură de plop, sădită, după obiceiul de-acolo, pe locul unde s-a născut, a prins rădăcini atît de repede, încît

a ajuns (foarte curînd în înălțime) plopul sădiți cu mult înainte. De aceea, plopul acesta a fost numit pomul lui Virgiliu, și pe deasupra, ca urmare a profundeii venerații a mamelor care erau însărcinate sau abia născuseră, era socotit sacru, de vreme ce își făceau și-si îndeplineau acolo legămintele.

Prima copilărie pînă la șapte ani și-a petrecut-o la Cremona. Iar la șaptesprezece ani a primit *toga virilis*. S-a întîmplat ca în aceeași zi să moară poetul Lucretius.

Dar Virgiliu a plecat de la Cremona la Milano și în curînd de acolo la Neapole. După ce a studiat în acest oraș cu foarte mult zel literatura greacă și latină, și-a îndreptat în cele din urmă cea mai mare grijă și toată sîrguința spre studiul medicinei și al matematicii.

După ce și-a însușit toată știința și experiența, încît a ajuns superior tuturor celorlalți, s-a dus la Roma și, cîștigînd prietenia mai-marelui grajdurilor lui August, a vindecat mai multe boli de care sufereau caii. După cîteva zile, slujbașul porunci să i se dea lui Virgiliu, drept simbrie zilnică, pîine, ca rîndășilor.

În acest timp, locuitorii orașului Crotona îi trimiseră în dar lui Cezar un mînz de o minunată frumusețe. După părerea oricui, mînzul dădea speranțe că va fi de o mare vrednicie și de o iușeală nemaipomenită. Cînd îl văzu, Virgiliu spuse mai-marelui grajdurilor că mînzul se trage din cai bolnavi și că nu va fi nici puternic, nici iute. Lucrul se și dovedi adevărat. Fiind încunoștințat de mai-marele grajdurilor, August porunci să se dubleze simbria lui Virgiliu.

De asemenea, cînd lui August i se trimiseră în dar cîini din Spania, Virgiliu stabili ce părinți au avut și cît de îndrăzneți și iuți vor fi în viitor. Aflînd aceasta, împăratul puse să se dubleze din nou simbria lui Virgiliu.

August nu știa dacă e fiul lui Octaviu sau al altcuiva și credea că Virgiliu ar putea să-l lămurească în privința aceasta, deoarece recunoscuse firea cîinilor și a cailor (ca și) a părinților lor; îl chemă într-o parte izolată a casei lui numai pe el singur și-l întrebă dacă știe cine e și ce îi stă în putere ca să-i facă pe oameni fericiți.

— Știu, spuse Maro, că tu, Cezar August, ai aproape aceeași putere ca zeii nemuritori, că tu, dacă vrei, poți face pe oricine fericit.

— Am de gînd, răspunse Cezar, să te fac foarte fericit, dacă îmi dai un răspuns adevărat la întrebările mele.

— Oh, spuse Maro, de-aş putea să dau un răspuns adevărat la întrebările tale.

La care August zise :

— Cu toţii cred că sînt fiul altui bărbat.

Maro grăi zîmbind :

— Uşor ţi-aş spune asta, dacă-mi porunceşti să rostesc nepe-depsit şi în toată voia ceea ce gîndesc.

Cezar se jurui că nu-i va lua în nume de rău orice ar spune, mai mult chiar, că nu-l va lăsa să plece decît după ce va răspunde.

Atunci Maro, privindu-l ţintă în ochi pe August, vorbi :

— La celelalte fapte, însuşirile părinţilor sînt mai uşor de recunoscut prin matematică şi filozofie ; la om este cu neputinţă. Dar în privinţa ta am o presupunere foarte asemănătoare cu adevărul, astfel că aş putea şti ce a fost tatăl tău.

August aştepta numai ochi şi urechi, să audă ce va spune.

Dar Virgiliu urmă :

— Cît îmi pot da eu cu părerea, eşti fiul unui brutar.

Cezar fu uimit şi se întrebă pe dată în ce fel s-ar fi putut una ca asta.

Virgiliu îl întrerupse zicînd :

— Ascultă cum mi-am dat seama de asta. Cînd am povestit şi am prezis cîte ceva ce nu poate fi ştiut de nimeni altul decît de oamenii cei mai încercaţi şi cei mai învăţaţi, tu, stăpînul lumii, ai poruncit de fiecare dată să mi se dea ca simbrîie pîne. Însă aşa făc brutarii şi fiii lor.

Lui Cezar îi plăcu această lămurire.

— În sfîrşit, zise el, ai să primeşti daruri nu de la un brutar, ci de la un rege mărinimos.

Împăratul l-a preţuit foarte mult şi l-a recomandat lui Pollio.

Virgiliu avea o statură falnică, era oacheş, arăta a ţăran, (dar) sănătatea lui era schimbătoare, căci suferea mai tot timpul de dureri de cap, de gît şi de pîntece ; adesea chiar a scuipat sînge. Mîncă foarte puţin şi bea rareori vin.

Se spune despre el că avea patimă pentru băieţi. Dar oamenii de treabă socotesc că-i iubea pe băieţi aşa cum Socrate

I-a iubit pe Alcibiade, iar Plato pe băiatul său. Dar între toți, cel mai mult i-a îndrăgit pe Cebes și pe Alexander. Pe cel din urmă, egloga bucolică îl numește Alexis. Amândoi i-au fost dați de Asinius Pollio, iar el nu l-a lăsat pe nici unul neinstruit: pe Alexander ca filolog, pe Cebes ca poet.

S-a știut că o iubește pe Plotia Hieria. Dar Asconius Pedianus afirmă că Virgiliu însuși obișnuia să povestească mai târziu celor mai tineri că Varius îl îndemnase, ce-i drept, să conviețuiască cu această femeie, dar că el se împotrivise cu îndârjire.

În rest, e sigur că în celelalte laturi ale vieții sale a fost atît de cîstît în vorbă și caracter, încît la Neapole toată lumea îi spunea „Parthenias“. Iar la Roma, unde venea rareori, cînd era văzut în public, obișnuia să se refugieze în cea dintîi casă, ca să scape de cei ce-l urmau.

Cînd August i-a oferit bunurile unui surghiunit, a refuzat stăruitor să le primească. Poseda aproape zece milioane de sesterți din dărnicia prietenilor săi și avea o casă la Roma, pe Esquilin, aproape de grădinile lui Mecena. Totuși de cele mai multe ori se bucura de singurătatea Campaniei sau a Siciliei. Orice i-ar fi cerut lui August, nu era niciodată refuzat.

Dintre studiile pe care le-am pomenit mai sus, cea mai mare osteneală și-a dat-o mai departe cu medicina și mai ales cu matematica.

Cînd, în al cincizeci și doilea an de viață, dori să dea ultimul retuș *Eneidei*, se hotări să se ducă în Grecia și în Asia Mică și să înlătore timp de trei ani neîntrerupți doar greșelile, pentru a putea să-și dedice restul vieții, în toată libertatea, numai filozofiei. Dar cînd, după începutul călătoriei, se întîlni la Atena cu August, care se întorcea din Orient la Roma, și se hotări să nu se mai îndepărteze din alaiul acestuia și chiar să se întoarcă împreună cu el, vizită orășelul învecinat Megara, unde arșița grozavă îi pricinui un atac de slăbiciune, pe care și-l înrăutăți prin lunga călătorie pe mare atît de mult, încît debarcă foarte greu bolnav la Brundisium, unde muri după cîteva zile (la 21 septembrie sub consulatul lui Cn. Sentius și Q. Lucretius). Osemintele sale fură transportate la Neapole și înhumate într-o colină mortuară, pe marginea șoselei spre Puteoli.

Înainte de a pleca din Italia, Virgiliu se înțelesese cu Varius, ca, dacă i se va întâmpla ceva, să ardă *Eneida*. Varius se împotrivise însă cu energie. Atunci, Virgiliu, când starea i se înrăutăți foarte mult, ceru stăruitor lada în care se afla cartea, ca să ardă el însuși *Eneida*; cum însă nimeni nu i-o aduse, nu luă, ce-i drept, nici o hotărîre expresă în privința manuscrisului, totuși își lăsă scrierile moștenire lui Varius și lui Tucca, cu condiția să nu publice ceea ce nu publicase el. Dar Varius, din însărcinarea lui August, publică scrierile lui Virgiliu, în orice caz numai superficial emendate.

Această legendă provine dintr-o ediție a *Eneidei* tipărită în secolul al XVII-lea, care, din păcate, nu mai poate fi găsită, iar latina ei minăstirească îndrumă îndubitabil spre izvoare medievale (ca, de exemplu, spre așa-numitul *Donatus auctus*).

Moartea lui Virgiliu conține aproape o sută de pasaje din operele lui Virgiliu; în cea mai mare parte, aceste pasaje sînt incluse nese separat, ca atare, în narațiune, unele totuși sînt inserate ca niște citate distincte. Dintre aceste citate, menționăm mai jos pe cele mai importante :

p. 172. lesne-n Avernus cobori ; ziua și noaptea, oricînd poarta-i deschisă spre Pluto...

Eneida, VI, 126—152

p. 193. însă cicone jignite de jalea-i, zeilor jertfe-aducînd, în orgia nocturnă-a lui Bachus...

Georgicele, IV, 519—527

p. 206. oh, cine să doarmă acum cînd Troia întreagă-i în flăcări...

Eneida, VIII, 689—690

p. 230. Ochii-și rotește grăbit Enea spre toate din juru-i...

Eneida, VIII, 310—369

p. 274. Iată, întinși pe țărmul uscat de trup ne-ngrijim...

Eneida, III, 510—511

p. 289. cîntece n-oi mai cînta, nici păstor nu vă mai sînt...

Egloga I, 77

p. 295. „orînduieli mari se nasc acum pentru veacuri din nou“

Egloga IV, 5.

p. 299. Două-s a visului porți, pe una, din corn ies în lume...

Eneida, VI, 893—901

p. 310. Nu ai să-mi scapi azi deloc ; oriunde-i striga, voi apare !...

Egloga III, 49

p. 320. tot ce Apolo cîntat-a cîndva și, fericit, auzi Eurotas, el astăzi cîntă...

Egloga VI, 82—84

p. 334. Lupul acuma să fugă de oi, iar stăjarul cel tare...

Egloga VIII, 52—53

p. 340. O, tu, copile frumos ! prea mult nu te-ncrede-n culoare...

Egloga II, 17

p. 344. Prin iliaci întreceri cinstim noi la Actium țărml...

Eneida, III, 280

p. 346. Vezi chiar în mijloc, la Actium, flota în bronz ferecată...

Eneida, VIII, 675—688

p. 353. Alții să toarne în bronz făpturi ce respiră...

Eneida, VI, 847—853

p. 376. măriștea eonului...

Egloga IV, 11

p. 400. astfel pe-ntinsul ocean, scădat de albastrele unde, Lucifer...

Eneida, VIII, 589—591

p. 400. Pînă și globul aprins al lunii și astrul titanic...

Eneida, VI, 725—727

p. 423. Ție, stea nouă, de luni cu mersul încet încadrată...¹

Georgicele, I, 32—35

p. 423. Jupiter Tonans în cer stăpîn e, aici pe pămînt...

Citat din Horațiu, *Carmina*, Cartea a treia, V

p. 437. Cezar și gîntea lui Iulus...

Eneida, VI, 789—800

p. 457. Iată cum suie pe cer steaua lui Cezar Dioneul...

Egloga IX, 47

Pentru citarea pasajelor din *Egloge* a putut fi utilizată frecvent ediția germană cu totul exemplară a lui Theodor Haecker (Hagner, Leipzig, 1932). Toate celelalte pasaje sînt traduceri noi după textul original. Tălmăcirile metrice ale citatelor mai ample din *Eneida* se datorează dr. Erich Kahler, Princeton.

¹ În textul german, cele patru versuri sînt mai curînd o interpretare a originalului decît o traducere. Iată traducerea lor din latină :

„Sau că, stea nouă, te-adaugi greoaiei lunii, ca să umpli
Locul ce-l lasă deschis Fecioara-ntre ea și Balanța
(Încă de-acum și-a mai strîns Scorpionul aprinsele-i brațe,
Ție păstrîndu-ți pe cer un loc chiar mai larg decît toate)...“

HERMANN BROCH

— Schiță biobibliografică —

UNEI STUDENTE CARE-I CERUSE O AUTOBIOGRAFIE, Hermann Broch i-a răspuns : „Am trăit și am scris, asta-i tot“, dar, la insistențele solicitatoarei, i-a comunicat următoarele : „Tatăl meu era originar din Moravia, a venit în tinerețe la Viena cu totul lipsit de mijloace, s-a ocupat cu comerțul de textile și s-a ridicat relativ repede prin muncă. Încă pe la 1900 avea importante interese industriale în Boemia, iar în 1906 a achiziționat «Filatura Teesdorf» din Austria inferioară, care, sub conducerea lui, a căpătat o mare extindere.

Mama, dimpotrivă, se trage din familia Schnabel, stabilită de mult la Viena.

Eu însumi m-am născut în 1886¹, am învățat mai bine să scriu decât să citesc, dar să socotesc atît de bine, încît trebuia să devin neapărat matematician. Aceasta mi-a reușit în parte, deoarece, avînd în vedere întreprinderile de industrie textilă ale tatălui meu, am studiat tehnologia textilă mai întîi la Școala de țesătorie din Viena, apoi la Școala tehnică textilă din Mühlhausen², în Alsacia. Paralel cu Școala de țesătorie, pe care am absolvit-o la Viena, am fost audient cu frecvență regulată la Școala tehnică de matematică pentru asigurări din Viena.

Apoi, tot în serviciul bumbacului, am plecat în prima mea călătorie de studii în America.

Despre perioada dintre 1907 și 1908 sînt puține lucruri de relatat. Corespunzător dorinței tatălui meu, am intrat în întreprinderile sale, iar împrejurările războiului m-au constrîns să preiau, ceva cam prea devreme, un post de conducere : de-

¹ La 1 noiembrie.

² Mulhouse, important centru de prelucrare a bumbacului.

pe la 1916, am devenit consilier administrativ șef al fabricii, tata se retrăsese în funcția de președinte.

În timpul perioadei mele industriale, m-am ocupat intens cu matematica și filozofia, îndeosebi cu teoria cunoașterii. Din 1929 pînă în 1932 am studiat la Universitatea din Viena matematica și, în parte, filozofia. Voiam să-mi iau doctoratul, dar m-a împiedicat munca literară la *Somnambulli*. Iar toate celelalte sînt de prisos, deoarece biografia unui scriitor trebuie, desigur, să existe în primul rînd în opera sa. Cred că acesta este lucrul cel mai esențial. Dacă aș avea de scris o autobiografie, aș întîmpina tot felul de dificultăți din cauza lipsei de material.“

Să completăm totuși rîndurile de mai sus cu cîteva informații biografice din alte surse. Hermann Broch a condus filatura pînă în 1927, fiind considerat, se pare, o personalitate marcantă în branșă, de vreme ce i s-au încredințat funcții onorifice de stat (la Oficiul de plasare, la Serviciul de arbitraj al conflictelor de muncă) și a făcut parte din comitetul Uniunii patronilor textiliști. În 1928 s-a eliberat de toate obligațiile profesionale și oficiale și timp de zece ani a dus o existență de scriitor liber profesionist, mai întîi la Viena, unde și-a făcut amintitele studii universitare, apoi în satele Mösern, lîngă Seefeld (Tirol), și Gössl, lîngă Alt-Aussee (Steiermark). Ca o consecință a crizei economice mondiale, familia sa și-a pierdut averea, ceea ce l-a pus pe scriitor într-o dificilă situație materială. A fost doar începutul necazurilor sale. Îndată după anexarea Austriei de către Germania hitleristă, Hermann Broch a fost arestat și ținut în detențiune timp de mai multe săptămîni. Pus în libertate, prietenii de peste hotare, printre care James Joyce, l-au ajutat să emigreze. După un popas la Londra și în Scoția, Broch a debarcat în toamna tîrzie a anului 1938 la New York, unde avea să locuiască trei ani. Următorii șapte ani și i-a petrecut în orașul universitar Princeton din statul New Jersey, pentru a se stabili apoi la New Haven, în Connecticut, unde, cu puțin înainte de a muri, Universitatea Yale l-a numit membru al facultății, ceea ce ar corespunde funcției de profesor onorific. În timpul emigrației, scriitorul și-a acoperit anevoie cheltuielile de întreținere prin alocații și burse acordate de diverse fundații americane. Mai

înlesnit după încheierea războiului, a întreprins numeroase acțiuni individuale de ajutorare a altora aflați în impas, utilizând pentru aceasta o bună parte din timpul său, puterea de muncă și mijloacele sale financiare. În 1950 s-a căsătorit cu văduva istoricului de artă Julius Meier-Graefe (de prima soție, cu care se căsătorise în tinerețe și cu care avusese un fiu, se despărțise după un an de conviețuire). În primăvara anului 1951, Pen-Clubul austriac și cercuri literare din Statele Unite l-au recomandat pentru Premiul Nobel, dar, la 30 mai, în vîrstă de șaizeci și patru de ani și șapte luni, Hermann Broch a murit în urma unui atac de cord. A fost înmormîntat într-un vechi cimitir rural din Killingworth (Connecticut). Manuscrisele sale sînt păstrate în sala Goethe, la biblioteca Universității Yale.

Cea dintîi lucrare a lui Hermann Broch datează din 1912, dar a fost publicată mult mai tîrziu : *Notițe pentru o estetică sistematică* (*Notizen zur einer systematischen Ästhetik*). Primele eseuri publicate : *Filistrozitate, realism, idealism al artei* (*Philistrosität, Realismus, Idealismus der Kunst*, 1913) și *Etică* (*Ethik*, 1914). Debutul literar și l-a făcut cu poemul în proză și versuri *Cantos 1913*. În același an a tipărit poemul *Mister matematic* (*Mathematisches Mysterium*). După cinci ani, în 1918, i-a apărut și prima narațiune, *Nuvela metodologică* (*Die methodologische Novelle*).

Cum s-a văzut din însemnarea autobiografică de mai sus, Hermann Broch s-a dedicat propriu-zis activității literare abia începînd din timpul studenției sale tîrzii, cînd a scris trilogia *Somnambulii* (*Die Schlafwandler*), constituită din romanele 1888. *Pasenow sau Romantismul* (1888. *Pasenow oder die Romantik*), 1903, *Esch sau Anarhia* (1903. *Esch oder die Anarchie*), 1918. *Huguenau sau Obiectivitatea* (1918. *Huguenau oder die Sachlichkeit*), apărute în 1931—1932. A urmat drama în trei acte și un epilog *Absoluția* (*Die Entsöhnung*), scrisă în 1933 și nepublicată, dar reprezentată la Zürich în 1934, sub titlul „...căci ei nu știu ce fac“ („...denn sie wissen nicht was sie tun“). În 1933, scriitorul a tipărit romanul *Mărimea necunoscută* (*Die unbekannte Grösse*). *Moartea lui Virgiliu* (*Der Tod des Vergil*) a apărut în același an, 1945, în germană și în traducere engleză (*The Death of Vergil*). Ultima operă antumă,

dată la iveală în 1950, este romanul în unsprezece povestiri *Nevinovații* (*Die Schuldlosen*), în care autorul a încadrat și scrieri mai vechi, prelucrate (între altele, poemul *Cantos* 1913 și, sub titlul *Construit metodic*, *Nuvela metodologică*).

Ciornele celor trei variante ale romanului neterminat *Ispiti-torul* (*Der Versucher*), început în 1935 și continuat după 1945, au fost editate în 1953.

Paralel cu operele enumerate, Hermann Broch a mai publicat, în periodice, numeroase alte scrieri literare — poezii, povestiri, fragmente de roman — și eseuri. Dintre cele din urmă sînt de menționat: *James Joyce și actualitatea*, 1932. *Cuvîntare la a cincizecea aniversare a lui Joyce* (*James Joyce und die Gegenwart*, 1932. *Rede zu Joyces 50. Geburtstag*, 1936), *Hofmannsthal și epoca lui* (*Hofmannsthal und seine Zeit*), lucrare publicată parțial în 1949 și în întregime în 1955, precum și *Imaginea despre lume a romanului* (*Das Weltbild des Romans*) și *Moștenirea mitică a literaturii* (*Die mythische Erbschaft der Literatur*).

Toate antumele și postumele lui Hermann Broch, inclusiv corespondența, au fost adunate în ediția de *Opere complete*, apărută la Rhein-Verlag din Zürich, în zece volume (1952—1961).

I. R.

Actium — promontoriu în Grecia, la intrarea Golfului Ambracia (astăzi : Arta). În anul 31 î.e.n., Octavian și Agrippa au obținut aici victoria decisivă împotriva lui Antoniu și a Cleopatrei.

Agrippa — Marcus Vipsanius Agrippa (62—12 î.e.n.), general roman, ministru și ginere al lui Octavian, comandant al flotei romane la Actium. A construit Panteonul din Roma. Murind mult înaintea socrului său, succesorul acestuia avea să fie Tiberiu, pe care împăratul îl înfiase.

Alexandria — aici s-a retras Antoniu, după ce a fost învins la Actium. Orașul fiind asediat de învingători, Antoniu s-a sinucis.

Alexis — Alexander. Virgiliu îl cîntă în *Egloga II*.

Andes — satul natal al lui Virgiliu ; se presupune a fi actuala localitate Pietole.

Arion — poet liric și cîntăreț din citeră grec din Lesbos (sec. VII î.e.n.). În timp ce se întorcea dintr-o călătorie în Sicilia, a fost azvîrlit în mare de marinari, care doreau să-i ia averile. Legenda povestește că a fost salvat de un delfin care, fermecat de cîntecul său, l-a purtat pînă la țarmul Greciei.

Asclepiades (124—40 î.e.n.) — medic grec, întemeietor al unei școli de medicină la Roma, adversar al lui Hipocrate.

augurium — colegiu preoțesc, care făcea preziceri prin interpretarea zborului și a cîntecului păsărilor.

Avernus — lac din Campania, cu emanații pestilențiale, sulfuroase. Cei vechi îl considerau a fi intrarea în infern.

Bactra — capitala Bactrianei, regiune în Afganistan (astăzi : Balk).

Bavius și Maeвиus — poeți contemporani cu Virgiliu și adversari ai acestuia. Virgiliu îi ridiculizează în *Bucolica III* : „Cui îi place Bavius, placă-i și Maeвиus ! Acelui om/ Vulpile la jug să-i vie, iar țapii la mulsoare !”

Brundisium — Brindisi, port la Adriatica, pînă la care ducea Via Appia.

Caieta — doica lui Enea. În amintirea ei, eroul a ridicat orașul cu același nume, port la Mediterana, în Lațiu (astăzi : Gaeta).

Catul — Caius Valerius Catullus (c. 84—54 î.e.n.), poet latin, autor de poezii de dragoste, adresate iubitei sale Lesbia, și de epigrame. Influențat de poezia alexandrină, a adaptat forme metrice grecești și, în genere, a adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea expresiei poetice latine.

ciconi — populație din Tracia de sud.

Cintecul Etniei — poem citat de unii biografi ai lui Virgiliu, dar considerat chiar de ei îndoielnic.

Clistene — om politic din Atena, în sec. VI î.e.n., fondator al democrației sclavagiste ateniene.

colegii sodale — colegii preoțești înființate de Titius.

Crotona — oraș în sudul Italiei (Grecia Mare), unde a locuit Pitagora.

Culex — *Țințarul*, poem atribuit lui Virgiliu de către Donatus și publicat în 1573 de Josephus Scaliger în culegerea *Appendix Vergiliana*.

curia — în text, Senatul.

Dioneul — descendent al nimfei Diona. Familia Iulia pretindea că se trage din Venus, fiică a Dionei și a lui Iupiter.

Donatus, Aelius (sec. IV e.n.) — gramatic roman, autor al unor comentarii asupra lui Terențiu și Virgiliu.

Egloga despre vrăjitoare — *Bucolica VIII*.

Eleusis — oraș în Atica, vestit prin așa-numitele mistere eleusine, serbări de toamnă în cinstea zeităților agricole ; orașul natal al lui Eschil.

Epidaur — oraș în vechea Argolidă, la Marea Egee, unde veneau bolnavi din întreaga Grece pentru cură și pentru a consulta oracolul de la templul lui Esculap.

Esquilin — una dintre cele șapte coline ale Romei, în est.

Eurotas — rîu în Laconia, în Peloponez (astăzi : Vasili-Potamo).

garamanți — populație în Africa de nord (în Fezzanul actual).
Haecker, Theodor (1879—1945) — filozof german; traducător din autori antici și moderni.

Hebrul Oeagriu — riu în Tracia, într-un ținut în care a domnit regele Oeagru, tatăl lui Orfeu.

Herostrat — locuitor din Efes, care, în 356 î.e.n., a incendiat templul zeiței Artemis din localitate, pentru a deveni celebru.

hoplit — infanterist în armata greacă, înarmat cu arme grele. Eschil a participat ca hoplit la lupta de la Maraton.

Horățiu „luptase pentru Roma ca soldat“ — Horațiu a fost tribun (*tribunus militum*) în armata republicană a lui Brutus. A participat la lupta de la Filippi, în Macedonia, unde, în anul 42 î.e.n., Antoniu și Octavian i-au învins pe Brutus și Cassius. Poetul evocă acest episod din viața sa în oda *Către Septimiu*.

Kos — insulă din Dodecanez, patria lui Hipocrat.
leucatic, țărml ~ — Leucadia, insulă în Marea Ionică.

Livius — Lucius Livius Andronicus (c. 280—204 î.e.n.), unul dintre cei dintâi poeți latini, traducător al *Odiseei*. A prelucrat tragedii și comedii grecești, fiind astfel întemeietorul literaturii dramatice latine.

Lucrețiu — Titus Lucretius Carus (c. 98—55 î.e.n.), poet și filozof, autor al lucrării *Despre natura lucrurilor*, sinteză a atomismului antic, în care marile probleme ale existenței omenești sînt tratate dintr-o perspectivă materialistă.

Maevis — v. Bavius.

Maia — mama lui Virgiliu. După Donatus, era fiica vătășelului (*viator*) Magius și se numea Magia Polla.

manipul — subunitate, reprezentînd a treia parte dintr-o cohortă.

Megara — oraș în partea de nord-est a istmului Corint. A întemeiat numeroase colonii și a fost centrul școlii filozofice înființate de Euclid din Megara (c. 450—374 î.e.n.).

Mencas — păstor evocat în *Bucolicele* II, III, V, IX, X.

meotic, pămîntul ~ — Maeotius, regiunea lacurilor Maeotis, actuala Mare de Azov.

Moire — Parcele.

Orcus — Pluto, zeul morții.

Pasiphae — soția regelui Minos. Din monstruoasa ei dragoste cu taurul care pustia țara lui Minos s-a născut Minotaurul.

penteră — corabie cu cinci rinduri de vîsle.

Pollio, Asinius (76 î.e.n.—6 e.n.) — om politic, orator, istoric și poet, prieten și protector al lui Virgiliu, care i-a dedicat *Bucolicele IV și VIII*. A întemeiat prima bibliotecă publică din Roma.

Priapus — fiul lui Venus și al lui Bachus, zeu al grădinilor.

Proculus — fratele vitreg al lui Virgiliu, era al patrulea fiu al Magiei Polla, dintr-o a doua căsătorie. Cei doi frați buni ai poetului, citați de unele izvoare — Silon și Flaccus — au murit prematur, cel dintîi copil încă, al doilea adolescent.

Salustiu — Caius Sallustius Crispus (86—35 î.e.n.), om politic și istoric roman : *Despre conjurația lui Catilina, Despre războiul cu Iugurta, Istorii*.

singir — lanț cu care erau legați unul de altul robii.

Sosii — librari-editori din Roma.

tartan — mic vas de pescuit, folosit pe Marea Mediterană.

Tibul — Albius Tibullus (c. 50—19 î.e.n.), poet latin, autor de elegii de o formă desăvîrșită, în care predomină elementul bucolic.

Titirus — unul dintre cei doi păstori care dialoghează în *Bucolica I* de Virgiliu.

Titius — Titius Tatius, rege legendar al sabinilor. A luat armele, pentru a-i pedepsi pe romani pentru răpirea sabinelor, apoi a împărțit puterea cu Romulus.

tricliniu — sala de mîncare.

Varius — Lucius Varius Rufus, poet ceva mai vîrstnic decît Virgiliu ; a cîntat victoriile lui Octavian August și ale lui Agrippa, fiind considerat la Roma, pînă la cunoașterea *Eneidei*, drept maestrul poeziei epice latine. Este și autorul tragediei *Thyeste*. Virgiliu îl pomenește în *Bucolica IX* : „Căci văd că pînă acum n-am spus nimic vrednic de Varius...”

Varro, Marcus Terentius (116—27 î.e.n.) — scriitor și om de știință, autor a numeroase lucrări, printre care : *Ocupațiile țăranului*, *Despre limba latină*. A mai scris satire : *Satirele Menipee*, în cea mai mare parte pierdute.

vexill — steagul unei cohorte.

Vitruviu — Marcus Pollio Vitruvius (sec. I î.e.n.), arhitect și inginer din Roma, autor al lucrării *Despre arhitectură*. Sub August, a construit numeroase monumente publice, dar și apeducte și mașini de război.

<i>Prefață</i>	5
--------------------------	---

MOARTEA LUI VIRGILIU

I APĂ — SOSIREA	41
II FOC — COBORÎREA	107
III PĂMÎNT — AȘTEPTAREA	269
IV ETER — ÎNTOARCEREA ACASĂ	482
<i>Surse</i>	528
<i>Schiță biobibliografică — Hermann Broch</i> —	535
<i>Note la versiunea românească</i>	539

Lector : DIETER FUHRMANN
Tehnoredactor : ELENA BABY

Tiraj 21.330. Bun de tipar 17.07.1975. Coli tipar 34

Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Piața Scintei nr. 1 — București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 50 240

Romancier, eseist, sociolog, Hermann Broch a dat prin «romanul gnozeologic» *Moartea lui Virgiliu* (1945) una dintre capodoperele literaturii austriece și universale. Alte opere importante: *Somnambulii* (ciclul de trei romane, 1931—1932), *Absoluția* (dramă, scrisă în 1933, reprezentată în 1934), *Mărimea necunoscută* (roman, 1933), *Nevinovații* (roman, 1950), *Ispititorul* (roman, publicat postum în 1953), precum și eseurile *James Joyce și actualitatea* (1936) și *Hofmannsthal și epoca lui* (1949, publicat integral în 1955).

...întotdeauna, actul poetic e o nerăbdare a cunoașterii.

HERMANN BROCH

Lei 16,50